НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Українське Історичне Товариство

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Історичні науки

ВИПУСК 21

Острог – 2013

УДК 94(082)
ББК 63
Н 34

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету "Острозька академія"
Протокол № 8 від 28 березня 2013 р.

Друкується згідно з постановою ВАК від 10.03.2010 № 1-05/2

Редакційна колегія:
Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор *(головний редактор)*;
Винар Л., доктор філософії (історія), професор *(головний редактор);*
Атаманенко А. Є., доктор історичних наук, професор *(заступник головного редактора)*;
Трофимович В. В., доктор історичних наук, професор;
Жилюк С. І., доктор історичних наук, професор;
Зашкільняк Л. О., доктор історичних наук, професор;
Кулаковський П. М., доктор історичних наук, професор;
Яремчук В. П., доктор історичних наук, професор;
Атаманенко В. Б., кандидат історичних наук, доцент;
Близняк М. Б., кандидат історичних наук, доцент;
Марчук В. С., кандидат історичних наук;
Рудько С. О., кандидат історичних наук, доцент;
Смирнов А. І., кандидат історичних наук;
Рибачок І.О., кандидат історичних наук (*відповідальний секретар*).

Рецензенти:
Баран В. К., доктор історичних наук, професор Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;
Зуляк І. С., доктор історичних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка.

Н 34 Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки. – Вип. 21 / Національний університет "Острозька академія", Українське історичне товариство. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар. – Острог : Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2013. – 288 с.

До збірника увійшли статті з актуальних проблем дослідження української діаспори. Серед запропонованих статей – аналіз діаспори як історичного, соціального та демографічного явища, розгляд суспільно-громадського життя та культурних, мистецьких і літературних здобутків українців за межами України, характеристика розвитку української освіти та науки в діаспорі, архівних та книжкових колекцій діаспори в Україні та за кордоном.

© Видавництво Національного університету
"Острозька академія", 2013
© Автори статей

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 7

**УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА
ЯК ІСТОРИЧНЕ, СОЦІАЛЬНЕ ТА ДЕМОГРАФІЧНЕ ЯВИЩЕ.
СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ В ДІАСПОРІ**

Алла Атаманенко
УКРАЇНА І ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО 8

Ольга Коваль
ВПЛИВ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНСЬКИХ І БІЛОРУСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ НА РОЗВИТОК ДІАСПОР У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 17

Володимир Бондаренко
ВІЛЬНОКОЗАЦЬКИЙ РУХ У ПІВНІЧНІЙ І ПІВДЕННІЙ АМЕРИЦІ (1923–1939 РР.) 22

Олеся Кух
УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА У ФІНЛЯНДІЇ (1917–1920 РР.) 28

Іван Логвин
РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДІ РОЧЕСТЕРУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДО ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФЕДЕРАЛЬНОЇ КРЕДИТНОЇ СПІЛКИ 33

**КУЛЬТУРНІ, МИСТЕЦЬКІ
ТА ЛІТЕРАТУРНІ ЗДОБУТКИ В ДІАСПОРІ**

Віолетта Дутчак
БАНДУРНЕ МИСТЕЦТВО У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.: ПЕРСОНАЛІЇ І КОЛЕКТИВИ 39

Тарас Лучук
НЕПОМІЧЕНИЙ ПЕРЕКЛАДАЧ САПФО: МИХАЙЛО СОНЕВИЦЬКИЙ 46

Олена Гуменюк
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ПОЛЬЩІ В 1920 – 1939 РР. 55

Олена Галета
АПОЛОГІЯ СТИЛЮ: "РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ" ЮРІЯ ЛАВРІНЕНКА 61

Галина Саган
КОНТАКТИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ІНШИХ КРАЇН УПРОДОВЖ 1980–1990-Х РОКІВ 71

Ольга Риверчук
ТВОРЧІСТЬ ГАЛИНИ ЖУРБИ: ВІДРОДЖЕННЯ ПРОЗОВОЇ СПАДЩИНИ ПИСЬМЕННИЦІ НА БАТЬКІВЩИНІ 78

Олександр Вешелені
УКРАЇНСЬКИЙ ЕМІГРАНТ "У ПОШУКАХ ЩАСТЯ" КРІЗЬ ПРИЗМУ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ЗОСИМА ДОНЧУКА 85

Валентина Брацюн
ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРНИЦЬКИХ ОСЕРЕДКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ПІСЛЯ ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 90

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА ТА НАУКА В ДІАСПОРІ

Анастасія Хеленюк
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ЛЮБОМИРА ВИНАРА (ДО 80-ЛІТТЯ ВЧЕНОГО) 94

Сергій Пивовар, Олег Купчик
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О.Я. ШУЛЬГИНА У ПРАЗІ (1923–1927 РР.) 103

Галина Клинова-Дацюк
ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ДОМБРОВСЬКОГО В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМ. ШЕВЧЕНКА 107

Любов Корнійчук
ПОСТАТІ ЦЕРКОВНИХ ДІЯЧІВ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО 112

Оксана Блашків
ЛИСТУВАННЯ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО З ЧЕСЬКИМИ СЛАВІСТАМИ 121

Ольга Лучук
ІГОР ШЕВЧЕНКО І ДЖОРДЖ ОРВЕЛЛ: ІСТОРІЯ ОДНОГО ПЕРЕКЛАДУ (ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ІГОРЯ ШЕВЧЕНКА І 65-РІЧЧЯ ПУБЛІКАЦІЇ ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ “КОЛГОСПУ ТВАРИН”) 127

Ольга Морозова
ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА 132

Віктор Місіюк
ПРОСВІТА НА ПОЛІССІ (1923–1938 РР.) 137

Людмила Божук
ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ МІЖ ДІАСПОРОЮ І ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА “УКРАЇНА-СВІТ”) В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ 142

Тетяна Антонюк
МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА ІНТЕГРАЦІЯ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ 149

Оксана Джус
РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ 156

Оксана Нич
ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ’ЯХ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ США 162

Олександр Мазепа
“ЗАМІТКИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ” 167

Віталій Галішевський
ПОСТАТЬ М. БРАЙЧЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 172

ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО

Любомир Винар
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 176

Віталій Тельвак, Тадей Яценюк
СМЕРТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКОРДОННОЇ ПЕРІОДИКИ 182
Надія Марченко
СТОЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ ДІАСПОРНОЇ ПЕРІОДИКИ 189
Анатолій Рубан
М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1918 РР.) 199

ВИДАТНІ УКРАЇНЦІ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Валентина Піскун
ДІЯЛЬНІСТЬ ПИСЬМЕННИКА ЮРІЯ СМОЛИЧА В "КОМІТЕТІ ЗА ПОВЕРНЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНУ" (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБИСТОГО ФОНДУ В ЦДАМЛМ УКРАЇНИ) 204
Магда Мушинка
ВОЛИНСЬКИЙ ЧЕХ ВОЛОДИМИР ЛІБОВИЦЬКИЙ В (1906–1984): КОРОТКИЙ ЖИТТЄПИС 212
Микола Мушинка
ТЕАТРАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ЛІБОВИЦЬКОГО 216
Оксана Супронюк
БОГДАН РОМАНЕНЧУК – РЕДАКТОР УКРАЇНСЬКИХ ЧАСОПИСІВ У США (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТ.) 221
Ольга Зубко
ІВАН МІРНИЙ НА СТОРІНКАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ (ВЕРЕСЕНЬ 1919 Р.) 228
Володимир Шкерін
ТАРАС ШЕВЧЕНКО, ДЕКАБРИСТИ І ВІЙСЬКОВІ ГУБЕРНАТОРИ ОРЕНБУРЖЧИНИ 231
Марія Трегуб
СТОРІНКИ ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ ЛЕОНІДА БАЧИНСЬКОГО 239
Вікторія Толстеньова
РОЛЬ ПЕТРА ГРИГОРОВИЧА ГРИГОРЕНКА У РОЗВИТКУ КРИМСЬКО-ТАТАРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ (1960–1970-І РР.) 244
Марія Тимочко
СТЕПАН РАДІОН – ХРАНИТЕЛЬ АВСТРАЛІЙСЬКОЇ УКРАЇНІКИ 248
Михайло Тимочко
ЮЛІЯН МОВЧАН – ЛІКАР І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ) 253

АРХІВИ, АРХІВНІ ФОНДИ І КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Зоя Борисюк
ДОЛЯ АРХІВУ ІЛЬКА БОРЩАКА 258
Марія Баран
ЗВ'ЯЗКИ РОМАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО З МИРОНОМ КОРДУБОЮ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИСТІВ) 264
Христина Вінтонів
КАНАДСЬКИЙ ДОСВІД АРХІВНОГО ОПИСУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЕЛЕКТРОННИХ КОЛЕКЦІЙ АРХІВНОЇ УКРАЇНІКИ В КАНАДІ) 267

Ярослав Сеник
АРХІВ ПРОФ. ОЛЕКСАНДРА ВОРОНЯКА У ФОНДАХ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМ. В. СТЕФАНИКА 273
Христина Скрипка
БІБЛІОТЕКА Й АРХІВ ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА У ЛОНДОНІ: ІСТОРІЯ І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ 279

ПРО АВТОРІВ 286

ПЕРЕДМОВА

У збірнику вміщено дослідження, присвячені різним аспектам життя та діяльності закордонного українства протягом всього часу перебування поза батьківщиною, які прозвучали під час П'ятої міжнародної наукової конференції "Українська діаспора: проблеми дослідження", що відбулась у Національному університеті "Острозька академія" восени 2012 р.

Діяспора як явище все частіше стає об'єктом дослідження дослідників, що працюють у різних наукових галузях. Зокрема, до соціальних та психологічних належать проблема інтеґрації в чуже середовище, збереження національної ідентичності, асиміляція, взаємовідносини між еміграційними поколіннями, міжособистісні відносини тощо. Все більше уваги привертає й сучасна четверта хвиля мігрантів, існування якої з одного боку, викликано внутрішніми проблемами України (безробіття, зневіра у гарному майбутньому, фінансові складнощі тощо), з іншого створює низку проблем для України (соціальне сирітство, розпад родин, виховання травмованого молодого покоління). Крім того, на тлі розвитку міграційних процесів у світі в контексті глобалізації викликає занепокоєння частини організацій міжнародної спільноти. Втім, ці люди приносять в Україну позитивний досвід, нові технології, зрештою – висилають поважні грошові суми, чим підтримують економіку України як прямо (спрямовуючи гроші на розвиток малого та середнього бізнесу), так і опосередковано (підвищуючи купівельну спроможність населення).

Сподіваємось, що доповіді, які прозвучали під час П'ятої міжнародної наукової конференції "Українська діаспора: проблеми дослідження", стануть черговим внеском у розвиток діаспорознавства.

З великою приємністю ми щиро вітаємо з нагоди 80-ліття багатолітнього друга нашого Інституту, відомого американського історика українського походження, засновника журналу "Український Історик", президента Українського історичного товариства, Українсько-американської асоціації університетських професорів, почесного доктора Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича та Острозької академії д-ра проф. Любомира Р. Винара. Бажаємо Ювілятові міцного здоров'я й нових творчих здобутків! Заснований професором Винарем у 1963 р. єдиний поза Україною україномовний історичний журнал у 2013 відзначає піввіковий ювілей. З цієї нагоди щиро вітаємо колектив редакційної колегії та співробітників видання та бажаємо їм нових творчих успіхів!

Алла Атаманенко,
Директор Інституту дослідження української діаспори

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ЯК ІСТОРИЧНЕ, СОЦІАЛЬНЕ ТА ДЕМОГРАФІЧНЕ ЯВИЩЕ. СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ В ДІАСПОРІ

Алла Атаманенко
(Острог)

УКРАЇНА І ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО

У статті йдеться про взаємовідносини України та діаспори. Проаналізовано основні статистичні дані щодо закордонного українства, подано характеристику еміграційних хвиль, визначено головні проблеми взаємовідносин. Особливий наголос зроблено на характеристику останньої міграційної хвилі.

Ключові слова: *Закордонні українці, імміграція, міграційні хвилі, статистика*

Алла Атаманенко. Украина и зарубежные украинцы.
В статье идет речь о взаимоотношениях Украины и диаспоры. Проанализировано основные статистические данные о зарубежном украинстве, подано характеристику эмиграционных волн, определены главные проблемы во взаимоотношениях. Особенный акцент сделано на характеристике последней миграционной волны.

Ключевые слова: *Зарубежные украинцы, иммиграция, миграционные волны, статистика.*

Alla Atamanenko. Ukraine and Ukrainians abroad.
The article deals with the problem of the relationship between Ukraine and the Ukrainian diaspora. The basic statistics on Ukrainians abroad and characteristics of Ukrainian immigration waves are analyzed in the article. Special emphasis is paid to the description of the last migration wave.

Key words: *Ukrainians abroad, immigration, immigration waves, statistic.*

Вважається, що у сучасному світі, в зв'язку із глобалізацією та іншими процесами, що охоплюють більшість країн світу, все поширенішими стають міграції, пов'язані з переміщенням індивідуумів, більших чи менших людських спільнот між країнами, а часом і континентами. З різних причин люди покидають батьківщину й оселяються там, де життя для них є більш бажаним. Втім, як відомо, міграції населення існують з найдавніших часів і викликалися вони різноманітними чинниками, серед яких у XX ст. найпоширенішими були війни та суттєві зміни в політичному житті країн та регіонів, економічні негаразди тощо. У сучасних умовах глобалізації явище міграції суттєво змінює свій характер [20], кордони в першу чергу розвинених країн перетинає все більше людей з метою покращення життя. Багатогранність міграції як явища визначає її позитивні та негативні сторони, які не оминули й Україну, яка є як країною-донором, так і країною-реципієнтом.

Українська діаспора, закордонне українство, закордонні українці – доволі неоднорідне явище, яке складається з кількох поколінь, різних за життєвим досвідом, ментальністю, світосприйняттям та, певною мірою, оцінками процесів, що відбуваються в Україні. Всі існуючі сьогодні визначення поняття можна узагальнити: "Українці (особи українського походження), які проживають за межами України". Частина з них є мігрантами першого покоління, частина – мають громадянство країн поселення або були народжені закордоном.

У різні історичні періоди кількість українців за межами України коливалася. Сьогодні вона визначається дослідниками цифрою від 12 до 20 млн. Кількість приблизна через низку причин, серед яких – спосіб обрахунку в різних країнах під час переписів населення та значна частка нелегальних мігрантів (незважаючи на конкретний зміст явища, Міжнародна організація праці поняття "нелегальна міграція", що має безсумнівний негативний відтінок, замінює поняттям "мігранти з неврегульованим статусом"). Українську еміграцію традиційно прийнято поділяти на 4 основні хвилі, хоча останнім часом пропонується й виокремлення п'ятої хвилі [19, с. 23].

За приблизними відомостями Міністерства закордонних справ України, сьогодні українська громада в країнах зарубіжжя є доволі численною. Так, за останнім переписом населення,

© Алла Атаманенко, 2013

що пройшов у 2006 р., в Канаді проживає 1 209 085 осіб українського походження, причому у 300 590 з них – обоє батьків є українцями, а у 908 495 – один з батьків є українцем. Порівняно з переписом 2001 р. кількість осіб українського походження, що проживають в Канаді, зросла на 138 025 осіб або на 0,26%. Чисельність осіб українського походження в США, за результатами перепису населення 2000 р., сягає близько 900 тис. Проте деякі американські демографи вважають, що реальне число представників українського етносу в США – понад 1,5 млн. осіб.

Серед країн проживання найбільших українських громад зарубіжжя – Бразилія (600 тис.), Казахстан (550 тис.), Молдова (455 тис.), Аргентина (300-350 тис.), Білорусь (237 тис.; на думку керівників української громади в цій країні, лише в Брестській області – колишньому етнографічному регіоні України "Берестейщина" – проживає близько півмільйона етнічних українців), Німеччина (140 тис.), Узбекистан (біля 95 тис.).

Чисельні українські громади проживають також у Румунії (понад 61 тис.), Латвії (близько 57 тис.), Польщі (близько 42 тис. за офіційною статистикою, за неофіційною – понад 200 тис.), Великій Британії (за неофіційною статистикою близько 30 тис.), Азербайджані (за офіційними даними 29 тис., за неофіційними – не більше 15 тис.), Естонії (28 тис.), Франції (близько 27 тис.), Киргизстані (26 тис.), Туркменістані (за офіційними даними близько 23 тис., за неофіційними – не більше 14 тис.), Чехії (понад 22 тис.), Литві (22 тис.), Сербії і Чорногорії (понад 20 тис.), Австралії (близько 14 тис.), Австрії (близько 12 тис.), Словаччині (близько 11 тис.), Грузії (близько 7 тис.), Угорщині (понад 6 тис.), Боснії і Герцеговині (близько 5 тис.), Хорватії (4 тис.), Таджикистані (понад 3 тис.), Болгарії (2,5 тис.), Вірменії (близько 2 тис.). Водночас, велика кількість українських громадян – представників української тимчасової трудової міграції зосереджена в Іспанії (близько 100 тис.), Португалії (близько 50 тис.), Греції (понад 32 тис.) та інших державах [6]. Більшість сучасних емігрантів оселилися в Південній (Португалія, Греція, Іспанія, Італія), Центральній (Чехія, Словаччина, Польща), Західній (Німеччина, Англія, Нідерланди) Європі, Канаді, США. Українці працюють також у Китаї, Лаосі та В'єтнамі.

Східна (що проживає на теренах СНД) і західна (оселена переважно в країнах Європи, Північної та Південної Америки, Австралії) українська діаспора формувались різними шляхами. Частина закордонних українців проживає на українських етнічних землях, що потрапили до складу інших країн внаслідок політичних змін XX ст. Відповідно до сенсу понять, вони є закордонними українцями, а не мігрантами чи діаспорою. Частина емігрантів на захід покинула батьківщину з політичних причин, мала частка – внаслідок одруження, колись – перша, а тепер – четверта хвиля виїздила через економічні негаразди в Україні. Частина східної діаспори опинилась поза Україною під час існування Радянського Союзу, частина – є нащадками переселенців XIX – XX ст., частина – виїхала (або їздить сезонно) протягом багатьох років. Тому на сучасному етапі існування явища закордонного українства ми можемо говорити про закордонних українців як осіб українського походження (громадян країн поселення, осіб, народжених поза Україною) та мігрантів-заробітчан, що не мають можливості постійного перебування в обраній країні або тих, що тимчасово/сезонно виїжджають на заробітки. Крім того, внаслідок економічних негараздів, молодіжного безробіття, яке набуває ознак масового явища, сьогодні значна частина української освіченої молоді прагне виїхати на захід для одержання/продовження одержання освіти та пізнішого працевлаштування. Отже, закордонних українців в цілому можна поділити на громадян України, що тимчасово перебувають за кордоном та українців-громадян інших країн (які іноді мають подвійне громадянство).

Додамо, що сьогодні у зв'язку із об'єктивними чинниками (часовий, економічний, демографічний тощо) змінюється географія розміщення трудової міграції та її характер. Поза межами власної держави за останніми підрахунками експертів місії Міжнародної організації міграції в Україні сьогодні перебуває близько 2,5 млн українців – половина яких мешкає в Росії, майже половина – в країнах Євросоюзу. Половина з них є мігрантами з неврегульованим статусом і завданням України є захистити їх права та легалізувати їх працю як в Євросоюзі, так і в Росії.

За відомостями перепису населення 1989 р. поза Україною на території СРСР мешкало до 7 млн. українців. При цьому варто враховувати, що ці дані не можна вважати точними, бо в деяких регіонах українців змушували змінювати національність (Берестейщина), або зміна національності була викликана іншими причинами. Процеси асиміляції українців продовжуються і в сучасній Росії, де за даними перепису 2010 р. українцями назвало себе 1,93 млн. осіб (для порівняння: у 2002 р. – 2,9 млн. українців, 1989 р. – 4 млн. 363 тис.), що свідчить про свідому

зміну національності частиною українців. Сьогодні найбільше українців мешкає на території Росії, Казахстану, Молдови і Придністров’я, Білорусі та інших пострадянських країн. Тут діють українські національні об’єднання. Східна діаспора сьогодні потребує від України значної державної підтримки – в організації української освіти, преси та інших засобів інформації, наукового життя, громадських організацій.

Сьогодні в західних країнах мешкають вже відносно нечисленні (в силу значної кількості часу, що минув) представники національно свідомої третьої (що сталася під час другої світової війни), різнорідної за рівнем розвитку національної свідомості четвертої (що виникла за часів “горбачовської відлиги”) хвиль та нащадки українських емігрантів, які мають почуття поваги до землі предків.

Ще сьогодні частина представників четвертої хвилі перебуває в країнах поселення нелегально, хоча зміна характеру їх перебування сьогодні визначається підписаними Україною з багатьма країнами Європи міждержавними угодами, які сприяють легалізації українських трудових мігрантів. Втім, значна кількість українців, що оселялись в Європі від початку 1990-х та до середини 2000-х років, мають не лише легальний статус перебування в країні поселення, а й громадянство, яке переважно не декларують на батьківщині.

Відмінності цієї хвилі від попередніх: кількісно більшість складають жінки, частка у побуті – російськомовна, більшість – має високий рівень освіти. Певна частина сучасних емігрантів ідентифікує себе як вихідці з колишнього Радянського Союзу й не пов’язує діяльність з українськими інституціями чи установами, хоча в середовищі четвертої хвилі існують і українські організації (напр., Союзи українців Греції, Португалії, Іспанії тощо), свої періодичні видання, радіо та телевізійні програми, діють Українські Церкви.

Частина представників четвертої хвилі вливаються до існуючих громадських, церковних, жіночих, освітніх та інших організацій, наукових установ, створених попередньою хвилею, а також створюють власні організації (напр., “Четверта хвиля” та ін.). Молоді бізнесмени з четвертої хвилі створили Всесвітній економічний форум, який готовий співпрацювати з Україною. Частина ж емігрантів намагається якнайшвидше асимілюватися в країні поселення. Отже, західна діаспора в силу різних причин неоднорідна. Частину закордонного українства складають народжені в країнах поселення діти та онуки представників попередніх хвиль еміграції, які часом вже не володіють українською мовою, але знають про власне коріння та ідентифікують себе як українці.

За справедливим твердженням А. Попка, визначення системної та цілеспрямованої політики України щодо української діаспори не стало пріоритетом державного будівництва практично до середини 1990-х рр. [14, с. 209]. Згодом прийшло розуміння важливості співпраці з закордонними українцями і були започатковані Державні програми “Українська діаспора на період до 2000 року” (затверджена постановою Кабінету Міністрів України 22 січня 1996 р.), “Закордонне українство”. У вересні 1996 р. постановою Кабінету міністрів України було створено Міжвідомчу координаційну раду з питань співробітництва з українською діаспорою на чолі з віце-прем’єр-міністром України. Одночасно існував (з перервами) Державний комітет України у справах національностей і міграції, який координував також питання співпраці з діаспорою. Сьогодні проблеми співпраці з діаспорою розглядаються окремими рішеннями Кабінету Міністрів України, при якому від 2004 р. діє Національна комісія з питань закордонних українців, яка надає бажаючим статус закордонного українця. 4 березня 2004 р. було прийнято закон “Про правовий статус закордонних українців”, що згідно зі змінами від 9 лютого 2012 р. був перейменований у закон “Про закордонних українців”. У документі передбачено основні засади співпраці з закордонними українцями, порядок праці Національної комісії з питань закордонних українців, умови та порядок одержання статусу закордонного українця тощо. Крім того, питання, пов’язані з діаспорою, було обумовлено в низці міждержавних угод.

В Україні діє Управління у справах української діаспори та міжнародних зв’язків Державного комітету України у справах національностей та міграції, Українська всесвітня координаційна рада як координаційна надбудова діяльності закордонних українських організацій та об’єднань, товариство “Україна-Світ”. До Конституції України було включено статтю 12, в якій визначалося: “Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, що проживають за межами держави”. Від 1992 р. в Україні відбулося п’ять Всесвітніх Форумів українців, на яких обговорювалися важливі питання співпраці.

18 липня 2012 р. уряд прийняв постанову "Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року", якою передбачені різноманітні форми співробітництва, а також обсяги його фінансування із Державного бюджету України на весь період (4 роки), що становитимуть 103 908 тис. грн., тобто близько 13 млн. дол. США. Для порівняння, за даними МЗС України, в Російській Федерації на ці цілі передбачається щорічне фінансування в обсязі приблизно 340 млн. дол. США, у Латвійській Республіці – 25 млн., в Угорщині – біля 150 млн., у Республіці Польща – понад 7 млн., у Словацькій Республіці – більше 1 млн. Румунія, лише на підтримку ЗМІ у Молдові, щорічно виділяє понад 600 тис. дол. США [6]. Отже, Україна задекларувала свій намір на державному рівні опікуватися долею власної діаспори, але на жаль, на цьому шляху все ще є певні проблеми.

Заплановані заходи передбачають, на жаль, недостатнє фінансування нагальних потреб закордонного українства таких як організація літніх таборів для дітей з країн СНД, Румунії, Словаччини та ін., фінансування (при потребі) повернення культурної спадщини українців, підтримка в організації міжнародних наукових конференцій з проблем дослідження закордонного українства як в Україні, так і поза її межами тощо. Україна, на жаль, не проявляє достатнього інтересу для підтримки українських наукових інституцій та навчальних закладів на Заході, які були створені третьою хвилею еміграції й не мають достатніх фінансових засобів для функціонування. Втім, щодо останнього підкреслимо, що сьогодні змінилися соціокультурні умови, які визначають можливості співпраці цих установ з Україною.

Україна для закордонних українців різних поколінь, особливо представників другої – третьої еміграційних хвиль, переважно значила дуже багато – не лише як земля предків, а як батьківщина, як перебуває під окупацією й потребує допомоги, яку намагались організувати інституції діаспори та окремі діячі. Сьогодні співпраця України з закордонним українством складає значну частину т.зв. народної дипломатії. Вона відбувається на індивідуальному рівні, існують також контакти наближених за функціями та завданнями інституцій та організацій, наукові обміни, виступи творчих колективів і виконавців, здійснення спільних наукових проектів та видань тощо.

Інституційну основу для організації допомоги Україні з боку західного закордонного українства та представленні інтересів українців у світі було закладено під час Другої світової війни та в др. пол. XX ст., коли патріотичними представниками третьої хвилі еміграції в західних країнах поселення, крім вже діючих, на добродійних / харитативних засадах було створено низку громадських організацій, наукових установ, які одним із напрямів діяльності передбачали різні аспекти допомоги Україні. До провідних громадських організацій належать організаційні надбудови – Конгрес українців Канади, Український конгресовий комітет Америки, Українська американська координаційна рада, Союз українських організацій Австралії, Світовий конгрес українців (спочатку Світовий конгрес вільних українців) та інші, серед завдань яких протягом достатньо довгого часу їх діяльності була підтримка боротьби за права людини в Радянському Союзі.

Надбудови та організації-члени організовували, в першу чергу, допомогу дисидентам, боролися за свободу совісті в Україні, намагалися впливати на уряди країн поселення з метою здійснення ними політичних кроків на користь України, а також проведення громадських та наукових акцій з метою поширення знань Заходу про Україну, її населення та становище у складі СРСР. Подібні завдання протягом багатьох років ставили перед собою й Уряд Української Народної Республіки в екзилі, різноманітні політичні партії – в першу чергу, розгалуження Організації українських націоналістів, і навіть наукові інституції та навчальні заклади – Українська вільна академія наук у США, в Канаді, в Європі, Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, в Канаді, в Австралії, в Європі, Українське історичне товариство, Дослідний східноєвропейський інститут ім. В. Липинського, Український вільний університет (Мюнхен), Український католицький університет (Рим) та ін. Саме діаспора привернула увагу Конгресу США до проблем голодомору 1932–1933 рр. в Україні, створивши відповідну джерельну базу для праці відповідної комісії [2]. У 1980-х рр. актуальними були також Чорнобильська проблема, відзначення 1000-ліття хрещення України-Руси і, нарешті, усамостійнення та становлення Української Держави тощо.

Діаспора активно підтримала демократичні процеси в Україні наприкінці 1980-х рр., зокрема, створення та діяльність Народного руху за перебудову України. Восени 1989 р. групою канадських та американських громадських діячів було створено спочатку ініціативний гурток,

який став ядром створення Канадського товариства прихильників Руху, що за кілька років було перейменовано на Товариство приятелів України [4, с. 75]. Товариство (як і багато інших установ і організацій) допомагало спочатку Рухові, а пізніше молодій державі не лише організаційно-інтелектуально, але й фінансово [4, с. 77]. Важливі аспекти взаємовідносин між діаспорою та материком обговорювалися за часів незалежності на конгресах Світового конгресу українців, останні з яких відбувалися в Україні – Києві, Донецьку, Львові.

Для західної діаспори було важливим допомогти Україні стати повноцінним та повноправним членом світової спільноти народів. В умовах багатолітньої відсутності української державності в неукраїнському світі майже панувало помилкове уявлення про державний статус України на Заході, яке формувалося завдяки офіційній радянській російськоцентричній історіографії. У 1967 р. мінімум 99% німців були переконані в тому, що Україна є такою самою складовою частиною Росії, як Баварія є складовою частиною Німеччини [10, с. 83]. Подібні уявлення майже до початку 90-х рр. мала більшість американців та представників інших націй. І якщо, як справедливо стверджує М. Богачевська-Хом’як, не можна було вимагати знання про Україну від пересічного “Джо Сікспека”, який не знає історії власної країни і для нього невідомо, Україна – це країна чи… хвороба” [1, с. 97], то майже таке ж незнання досить довгий час побутувало серед наукових та, певною мірою, політичних кіл. На думку сучасного канадського дослідника Олександра Макара, до початку 90-х рр. вивчення української історії на Заході, зокрема радянського періоду, знаходилося в надзвичайно складному стані, фактично на периферії західної історіографії, коли історики неукраїнського походження за рідкісними винятками розглядали Україну та інші народи колишнього СРСР як можливий серйозний об’єкт історичних досліджень, що пов’язане з російськоцентричними стереотипами переважної частини історичного істеблішменту на Заході і його фокусом на вивченні російської історії [12, с. 421]. Подібне становище було в більшості країн Заходу (Європа, Америка та Австралія), та й дотепер часто підкреслюється увага саме до Росії. Відносно нещодавно створена в Сорбонні наукова інституція має назву “Центр історії слов’ян, Росії та Радянського Союзу” [9], у новоствореній Всесвітній організації глобальних досліджень діаспори (World Association of Global Diaspora Studies) існує видавничий та дослідницький комітет діаспори Росії/СНД.

У зміні існуючого становища велику роль відіграли не лише наукові дослідження, що публікувалися як в українських, так і неукраїнських виданнях, а й громадські акції діаспори. Зокрема, для фіксації у світовій свідомості через акти урядових органів різних країн невільного стану України радянського періоду важливе значення мало домагання українців визнати Голодомор 1932–1933 рр. геноцидом українського народу. Саме тому процес, активно розпочатий у 1980-х рр., було продовжено на початку 1990-х, коли відповідні документи і матеріали, підготовлені Міжнародною комісією розслідування Голоду в Україні 1932–1933 рр. було передано делегацією СКВУ у складі голови Конгресу Ю. Шимка та членів В. Кирилюка, др. Я. Кальби та адв. Ю. Даниліва заступнику генерального секретаря ООН для людських прав у Женеві та президентові Європарламенту у Страсбурзі [8, с. 4]. Діяльність по визнанню Голодомора геноцидом було продовжено і в 2000-х роках.

Демократизація, що відбувалася наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. в Україні, спричинила продовження об’єднання діаспори, в першу чергу, включаючи українців на теренах європейських країн колишньої “соціалістичної співдружності”. У серпні 1990 р. у Білому Борі (Польща) відбувся Перший світовий форум української діаспори, де зібралися делегати від країн Європи, Австралії та Північної Америки, а також з Польщі, Румунії, Чехії та Югославії. На Форумі були присутні й представники України – М. Горинь, В. Чорновіл, І. Драч, О. Шевченко, І. Деркач та ін. Світовий конгрес вільних українців взяв активну участь в організації та проведенні Форуму і відтоді до сьогодні є одним із найбільших об’єднань закордонних українців.

В Україні ж лише у серпні 1992 р. у Києві було скликано Перший Всесвітній Форум українців, на якому під егідою Української держави було створено ще один координуючий та об’єднуючий орган – Українську Всесвітню Координаційну Раду, яка вважається найбільшим представницьким об’єднанням українських громадських (неурядових) організацій усього світу. За Статутом УВКР не претендує на централізоване керівництво жодними українськими організаціями й не бере участі у політичній діяльності. Водночас, УВКР декларувала пропагування збереження національної ідентичності й задоволення національно-культурних потреб українців у країнах по-

селення, розгортання співпраці України з закордонним українством, вивчення та поглиблення зв'язків українських громад закордоння з Україною [18].

Після спроби державного перевороту в Радянському Союзі у серпні 1991 р. українці діаспори нетерпляче очікували рішучих дій по проголошенню Україною незалежності. Після реалізації мрії українці Канади, зокрема, розгорнули активну роботу по організації визнання незалежності урядом Канади на чолі з Браяном Малруні.

Постання Української незалежної держави спричинило перенесення уваги частини громадських організацій та наукових інституцій діаспори безпосередньо на працю в Україні або співпрацю з українськими організаціями та інституціями. Вже наприкінці 1991 р. у "Віснику Світового конгресу вільних українців" тодішній Генеральний секретар СКВУ Василь Верига підкреслив, що факт здобуття Україною незалежності "накладає на нас нові завдання […]. Завдяки розвалові Совєтського Союзу основні статутові цілі СКВУ здійснилися, український нарід осягнув свободу й незалежність […]. І тут наше тепер основне завдання: допомогти Україні стати на ноги, позбутися ворожих військових сил з України, і кріпко охопити всі атути [аргументи. – А.А.] незалежної держави, як також допомогти їй вийти на міжнародну арену як суб'єкт міжнародного права, як співтворець мирного майбутнього світу". Тут також відзначалися ті зміни, що мали б відбутися безпосередньо в Україні: "Україна мусить перебудувати свою політичну і соціальну структуру, *мусить перевиховувати своїх громадян, т.зв. малоросів, щоб вони випростували свої викривлені довголітньою неволею хребти, щоб позбулися почуття меншовартості і з рабів перетворилися в гордих громадян великої і потужної держави, у гідних нащадків козацького роду*" [3, с. 2-3] [курсив наш. – А.А.]. Як бачимо, вже у перших формулюваннях завдань, що ставилися, нехай і неофіційно, для України, була "перебудова" не лише політичної та соціальної структури, а й перевиховання населення. Для діаспори саме цей аспект став одним із визначальних у її організованій діяльності, але він не враховував особливостей ментальності не лише значної частини населення України, а й достатньо впливової на той час частини її політичної еліти.

Факт здобуття Україною незалежності був оцінений діаспорою як реалізація багатолітнього прагнення українців, що було відзначено частиною українських організацій офіційно. Зокрема, СКВУ у вересні 1991 р. за проголошення Акту незалежності України нагородив тогочасних членів Верховної Ради України в особі її Голови Леоніда Кравчука медаллю Св. Володимира. Уряд Української Народної Республіки в екзилі на чолі з Президентом Миколою Плав'юком у 1992 р. передав державні клейноди президенту України Л. Кравчуку.

Закордонні українці протягом всіх років незалежності намагаються різними способами допомагати Україні, що іноді визначило навіть структурні зміни деяких, в першу чергу, "надбудовних" – координуючих працю багатьох установ – організацій, таких, зокрема, як СКВУ, в якому у 1989 р. з'явилися нові комісії: Комісія зовнішніх зв'язків, Комісія в обороні екології та ін. Крім того, вже у тому ж 1989 р. було передбачено створення підрозділів для організації допомоги, зокрема у лікуванні українських дітей.

Важливо, що вже тоді, відзначаючи зміни, що відбувалися в Радянському Союзі, провід СКВУ наголошував на потребі створення еміграційної комісії, передбачаючи, що "у висліді змін, які проходять в Радянському Союзі, головно економічної дестабілізації, існує велика можливість багаточисленного "виходу еміґрантів" для поселення в країнах західнього світу, між ними поважного числа українців" [7, с. 9]. Протягом довгих років існування емігрантів четвертої хвилі "старші" представники намагаються підтримувати їх у країнах поселення, допомагати організаційно, а часом – і фінансово (хоча між ними існують певні непорозуміння, пов'язані, як зазначалося вище, зі світоглядними відмінностями – в першу чергу тими, що визначають брак української ідентичності). Втім, такий підхід є, певною мірою, взаємно корисним – "старші" організації у відповідь на підтримку одержують молодих членів та співробітників.

Щоправда, між двома останніми хвилями еміграції на Захід, а також між "материковими" та закордонними українцями існують розбіжності, переважно світоглядні. Ці відмінності у поглядах пояснюються багатьма об'єктивними та суб'єктивними причинами, серед яких ще сильно збережені у населення (та й частини керівництва) України залишки радянського типу мислення, відповідні підходи до оцінки історичної та політичної ситуації, відсутність національної ідентичності та ін. Більшість представників активного у 1990-х – 2000-х рр. покоління закордонного українства західних країн виховувалися не лише на українських, а й на західних традиціях, життєвому укладі, харитативному досвіді. Уявлення про Україну у цього покоління базувалися

на спогадах про юнацькі та дитячі роки, а також – значною мірою – на романтизованих оповідях батьків, котрі не завжди змогли повноцінно “вписатися” в нове життя на чужині. Багато українців завдяки цим споминам, своє життя в країнах поселення значною мірою присвятили служінню українській національній ідеї, поширенню інформації про батьківщину – її історію, культуру, мову, збереженню національних традицій в освіті, культурі, мистецтві тощо [11; 15; 16]. Але реальна пострадянська Україна не відповідала тому образу “писанки”, змальованому дитячою пам’яттю та оповідями батьків [5]. Тому при перших зустрічах з батьківщиною частина закордонних українців переживала руйнацію цих уявлень, певний психологічний шок. Шок викликало й демонстративне чи штучне нерозуміння та невикористання “аборигенами” в певних регіонах України української мови (при цьому варто враховувати, що поширена в цих регіонах російська для молодшого покоління закордонних українців зовсім не зрозуміла при умові вільного володіння батьківською та мовою країни поселення).

Національно свідомою частиною закордонних українців не сприймається позитивно й частина політичних кроків керівництва України, мовна політика тощо, що викликає появу відкритих заяв та звернень очільників об’єднань закордонних українців, прийняття відповідних резолюцій.

Якими були основні напрями діяльності діаспори у відношенні до України? Безпосередня допомога – фінансова медичним, дитячим та іншим закладам, науковим установами, консультування урядових та інших владних структур з різних питань, зустрічі з представниками влади урядовців СКВУ та інших установ, стимулювання відродження дитячих та молодіжних патріотичних організацій – Пласт, СУМ тощо, відродження діяльності у формі політичних партій різних гілок Організації українських націоналістів. Українське жіноцтво діаспори сприяло відродженню діяльності Союзу українок в різних місцевостях батьківщини.

Ейфорія діаспори щодо української незалежності на початку 1990-х рр. була великою. Діаспора допомагала різними способами і методами – від студентських і дитячих стипендій для малозабезпечених чи обдарованих дітей до спонсорування великих політичних, наукових та інших проектів. Маловідомим сьогодні в Україні є факт купівлі першого будинку в Оттаві для розміщення Посольства України в Канаді однією людиною – св. пам. Ерастом Гуцуляком, який мав письмове доручення від Міністерства закордонних справ України допомогти у встановленні дипломатичних зв’язків України і Канади [4, с. 126], але його навіть не було запрошено до слова під час відкриття [4, с. 127]. Відомі закордонні бізнесмени та науковці українського походження ставали радниками українських урядовців. Але тут вони незадовго стикалися з корупцією, хабарництвом, підкупом та іншими негативними реаліями материкового життя [4, с. 130-131]. Втім, незважаючи на певні розчарування та набутий негативний досвід, діаспора, в першу чергу західна, продовжує активно співпрацювати з Україною.

Організації діаспори сприяють також передачі в Україну важливих культурних, архівних, мистецьких матеріалів. Так, повернуто мистецьку колекцію В. Винниченка, численні архівні матеріали тощо. Частина наукових установ діаспори, які мають власні фонди – Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, Українська американська асоціація університетських професорів, Світова наукова рада при СКУ та інші надають гранти на наукові дослідження материкових дослідників, особливо в гуманітарній сфері. За ініціативою Українського історичного товариства та підтримкою інших наукових установ діаспори в Україні було зорганізовано три міжнародні конгреси українських істориків – у Чернівцях (2000), Кам’янці-Подільському (2003) та Луцьку (2006).

Діаспора активно підтримала організацію та проведення конгресів Міжнародної асоціації україністів, перший з яких відбувся у 1990 р. в Києві, а Фонд кафедр українознавства (США) став спонсором української делегації на міжнародних історичних конгресах. За фінансової підтримки наукових установ діаспори з’являються нові книжкові видання. Підтримка діаспорою праці українських науковців та можливість використання різноманітних грантів сприяє розвиткові наукових досліджень, особливо гуманітарних, які були сфальсифіковані за радянських часів.

Закордонні українці, від початку 1990-х рр. сприяють налагодженню контактів материкових політиків з урядовими та бізнесовими колами країн поселення. На заклик координаційних організацій саме українці складали основну кількість міжнародних спостерігачів за виборами в Україні, що відбувалися в різні роки. Західна діаспора відзначала та стимулювала Україну до відзначення важливих річниць – Чорнобильської трагедії, Голодомору, створення Карпатської

України та ін. – не лише в Україні, а й у інших державах. В закордонних архівах зберігаються важливі джерела до історії України. В США та Канаді були створені наукові осередки, які на основі популярного на той час методу усної історії (oral history) збирали, зберігали та опрацьовували інформацію, збережену пам'яттю очевидців. Канадськими українцями було знято фільми про Чорнобиль та Голодомор для демонстрації в Україні та в зарубіжжі.

Частина представників діаспори переїхала до України, щоб безпосередньо будувати її майбутнє. Серед них – відомий громадський діяч М. Плав'юк, визначний вчений О. Пріцак, відомий громадський діяч та видавець О. Зінкевич, меценат багатьох українських материкових наукових інституцій О. Антонович та ін. Вони та тисячі їх побратимів у різних куточках світу продовжують присвячувати своє життя Україні. Питання лише в тому, чи почула Україна діаспору…

Між українцями "материка" та закордону протягом двох десятиліть виникали іноді й не артикульовані конфлікти. Через світоглядні відмінності, обумовлені, в першу чергу, різним життєвим досвідом, українці діаспори й материка іноді сприймають один одного на рівні "свій" – "чужий", протиставляючи, а не об'єднуючи. Тому, щоб налагодити конструктивну співпрацю з діаспорою, зуміти використати на користь Україні набутий нею досвід демократичного життя, потрібно добре знати її – від різних аспектів історії до розуміння психології, мотивацій, ідеологічних побудов тощо. Відома українська дослідниця, завідувач кафедрою української мови та літератури Римського університету "Ла Сап'єнца" О. Пахльовська на початку 2000-х рр. наголосила на існуванні кризи у відносинах між Україною та її діаспорою, обумовивши як її основні складові відповідно кризи геокультурну, ідеологічну, концепційну, структурно-інституційну, стратегічну та філософську. Вона ж справедливо відзначила, що брак стратегічних рішень у стосунках України з діаспорою спостерігається саме в ключових культурних аспектах державобудування [13, с. 23]. І з цими висновками можна погодитись сьогодні ще більшою мірою.

Отже, для того, щоб діаспора продовжила бути справжнім провідником ідеї України в світі, що вона успішно робила довгий час, Україна мала б будувати відносини з діаспорою на сучасному етапі не на рівні потреб лише першої, а на основі взаємовигідної співпраці, яка б сприяла побудові відкритого демократичного громадянського суспільства, без зайвої політизації громадського життя, з дотриманням виплеканих світом і закордонними українцями як його частиною, демократичних традицій, з розвинутою українською культурою, європейським світоглядом населення та його політичних еліт. Україна має захистити своїх громадян, які покинули батьківщину у пошуках кращої долі та заможнішого життя, але готові повернутись сюди з новим досвідом, грошима, бажанням працювати.

Джерела та література:

1. Богачевська М. Передумова наукових товариств – наука / М. Богачевська // Сучасність (Мюнхен). – 1980. – № 1. – С. 97.

2. Великий голод в Україні 1932–1933 років: у 4-х томах. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США. – К., 2008. –Т. 1. – 838 с.; Т. 2. – 814 с.;Т. 3. – 782 с.; Т. 4. – 622 с.

3. Верига В. До читачів Вісника СКВУ! / В. Верига // Вісник Світового конгресу вільних українців. – Рік XVII. –Ч. 1 (19), грудень 1991. – С. 2–3.

4. Гуцуляк Е. Моя дерев'яна валізка. Спомини / Е. Гуцуляк. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – С. 75.

5. Жегуц І. Візія України в нашій еміграційній мемуаристиці / І. Жегуц. – Львів, 2003. – 148 с.

6. Закордонні українці // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/ukrainians-abroad

7. Запроектована діяльність СКВУ на 1989 – 1993 роки, представлена президентом СКВУ Ю. Шимком. Звіти. VI Конгрес СКВУ. 2-7 листопада 1993 р. – Б.м., [1993]. – С. 9.

8. Звіт Президента СКВУ (29 листопада 1988 – 27 жовтня 1993) // Звіти. VI Конгрес СКВУ. 2-7 листопада 1993 р. – Б.м., [1993]. – С. 4.

9. Інтерв'ю Людмили Таран з Даніелем Бовуа // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrscope.com/ukr/history/b-reconstruktsia_i_99_html.

10. Карий А. Деякі думки з приводу Світового Конґресу Вільних Українців / А. Карий // Сучасність (Мюнхен). – 1967. – № 11. – С. 83.

11. Луцький Ю. На сторожі. Друга частина / Ю. Луцький. – К., 2000. – 111 с.

12. Макар О. Сталінізм і Україна у висвітленні англомовної історіографії в 1990-х – на поч. 2000 рр.: моделі, підсумки, перспективи / О. Макар // V Конгрес Міжнародної асоціації україністів. Історія: Збірник наукових статей. – Ч. ІІ. – Чернівці, 2004. – С. 421.

13. Пахльовська О. "Україна – діаспора" сьогодні: криза і перспектива / О. Пахльовська. – К., 2002. – С. 23.

14. Попок А. Державна політика України щодо українців за межами України / А. Попок // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції “Українська діаспора: проблеми дослідження”. – Острог, 2007. – С. 209.

15. Радчук С. Я обрав Канаду. Спогади / С. Радчук / [перекл. Н.В. Волошинович, З.Ю. Корабліна, В.Р. Новак. – Луцьк, 2008. – 108 с.

16. Саварин П. З собою взяли Україну. Від Тернополя до Альберти / П. Саварин. – К., 2007. – 523 с. та ін.

17. Світовий конгрес українців і Україна // VIII Світовий конгрес українців. Звіти 1998 – 2003. 18-21 серпня 2003 року, Український дім. – Київ, 2003. – с. 71.

18. Українська Всесвітня Координаційна Рада // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uvkr.com.ua/ua/analytics/zbory_UVKR.html.

19. Цимбал Т.В. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.03 “соціальна філософія та філософія історії” / Т.В. Цимбал. – Київ, 2012. – 36 с.

20. Юськів Б.М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: [Монографія] / Б.М. Юськів. – Рівне : видавець О.М. Зень, 2009. – 479 с.

Ольга Коваль
(Мінськ)

ВПЛИВ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНСЬКИХ І БІЛОРУСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ НА РОЗВИТОК ДІАСПОР У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті розкрито історію формування міжвоєнної хвилі білоруської та української еміграції, виокремлено загальні причини масового виїзду емігрантів з Західної Білорусі та Західної України. В матеріалі проаналізовані політичні, культурні та освітні білорусько-українські проекти, проведена оцінка впливу української еміграції на білорусів зарубіжжя.
Ключові слова: *політична еміграція, економічна еміграція, білоруська діаспора, українська діаспора, історія еміграції.*

Ольга Коваль. Влияние взаимосвязей украинских и белорусских эмигрантов на развитие диаспор в межвоенный период.
В статье раскрыто историю формирования межвоенной волны белорусской и украинской эмиграции, выделены общие причины массового выезда эмигрантов из Западной Белоруссии и Западной Украины. В материале проанализированы политические, культурные и образовательные белорусско-украинские проекты, проведена оценка влияния украинской эмиграции на белорусов зарубежья.
Ключевые слова: *политическая эмиграция, экономическая эмиграция, белорусская диаспора, украинская диаспора, история эмиграции.*

Olha Koval. Impact exerted by interconnection between Ukrainian and Byelorussian emigrants on the development of diasporas in the interwar period.
In the article the history of formation of the inter-war wave of Belarusian and Ukrainian emigration, the general reasons for the mass exodus of immigrants from Western Belarus and Western Ukraine. In the material analyzed political, cultural and educational Belarusian-Ukrainian projects, evaluated the impact of the Ukrainian emigration to Belarusians abroad.
Key words: *political emigration, economical emigration, Belarusian diaspora, Ukrainian diaspora, history of emigration.*

Історія білоруської діаспори набуває нової актуальності в сучасній політичній ситуації, в Республіці Білорусь останнім часом виходять друком нові монографії і колективні дослідження, проводяться наукові конференції та круглі столи з даної тематики. Серед найбільш дискусійних і перспективних питань сучасне білоруське історичне середовище починає розпрацьовувати аспекти міжкультурних взаємозв'язків і особливості міжетнічних відносин білоруських емігрантів.

Особливий інтерес для вивчення закономірностей життя білоруського зарубіжжя представляють взаємовідносини з українською діаспорою, спільні проекти та центри, які почали формуватися у міжвоєнний період. Вивчення білорусько-українських контактів зарубіжжя базується на схожих політичних поглядах і економічних проблемах націй, подібному правовому статусі білоруських та українських емігрантів, однакових для представників обох націй формах поведінки в середовищі соціальної дискримінації.

Окремі аспекти білорусько-українських взаємовідносин досліджувалися в наукових публікаціях сучасних білоруських істориків. Ґрунтовна розвідка соціальної адаптації післявоєнної еміграційної хвилі білорусів та українців в Аргентині проводилася у дисертаційній роботі С.В. Шабельцева [10]. Наукові, особистісні та культурні контакти білоруських та українських емігрантів у Чехословаччині описували в своїх працях М. Трус [8] і М. Чмарова [9]. Згадані історики відзначали причини контактів діаспор, вивчали їх спільні проекти та заходи. Особливості політичних взаємовідносин міжвоєнної білоруської та української еміграції на прикладі діяльності діаспор в Німеччині висвітлив Д. Мигун [7]. Фрагментарні дослідження білорусько-українських взаємовідносин згаданих сучасних авторів не розкривають достатньою мірою тему взаємовп-

© Ольга Коваль, 2013

ливів діаспор й потребують нових наукових розвідок. Для детального розгляду проблеми взаємовпливів необхідно більш активно вводити в науковий обіг документи зарубіжних архівів міжвоєнного періоду, залучати напрацювання іноземних центрів вивчення діаспор та провідних дослідницьких інститутів.

Метою статті є аналіз основних напрямків діяльності об'єднань білоруських та українських емігрантів, виокремлення їх спільних економічних та політичних інтересів в країнах Європи, Південної та Північної Америки, визначення ступеню впливу української діаспори на білоруську еміграцію.

Історія білоруської та української міжвоєнної еміграції має як спільні риси, так і відмінності. У міжвоєнний період відбувався процес формування масової політичної і економічної еміграційної хвиль, коли велику частку емігрантів склали білоруси та українці, що виїхали із східних воєводств Другої Речі Посполитої. Польська влада стимулювала переселення непольського населення у країни Європи, Північної та Південної Америки, так як надіялася у такий спосіб зняти проблему перенаселення своїх територій і гостре національне питання у державі.

Разом з цим кількісний та соціальний склад української та білоруської діаспор у різних країнах світу відрізнявся між собою. Українська община здебільшого була значно численнішою та консолідованою на відміну від білоруської. Представників інтелігенції в середовищі української діаспори було набагато більше, аніж в білоруській еміграції. Географія розселення українців сформувалася значно ширшою, аніж білорусів. Для прикладу, нема свідчень про формування дієвих міжвоєнних білоруських еміграційних центрів у Туреччині, Китаї, Болгарії, Румунії, Югославії, тоді як українці зарубіжжя проявили у цих країнах свою політичну та громадянську активність.

Основні відмінності найчіткіше проглядаються при ґрунтовному дослідженні еміграційних хвиль білорусів та українців. При аналізі інституціональних форм діаспор необхідно відзначити створення білорусько-українських організацій та успішне впровадження спільних проектів у різних політичних середовищах. У міжвоєнний період взаємозв'язки білоруських та українських емігрантів розвивалися як у середовищі лівих партій та рухів, у колі представників центристських політичних сил, так і серед організацій правого скерування.

Вплив найактивнішої української еміграції на білорусів зарубіжжя має принципове значення для формування білоруської діаспори, що відбувалося у міжвоєнний час. Саме у цей період триває процес оформлення білоруських політичних партій та громадських об'єднань зарубіжжя, створюються періодичні видання та культурні осередки. Однак попри успішну реалізацію проектів представників політичної білоруської еміграції, активність економічних емігрантів була низькою. Саме українці зарубіжжя нерідко стимулювали активність білоруської громади, політизували її, ініціювали громадські почини та політичні акції.

Українські емігранти нерідко впливали на формування національної самосвідомості білоруської діаспори, при цьому старалися виступати з білорусами єдиним фронтом на міжнародному рівні, відстоюючи права непольського населення у Другій Речі Посполитій. Об'єднані емігранти вели боротьбу з національною дискримінацією білорусів та українців у Польщі, виступаючи проти економічних обмежень, освітніх та культурних утисків співвітчизників на батьківщині.

Підтвердженням цьому є численні білорусько-українські політичні заходи, які систематично проводилися у Чехословаччині, Франції, Німеччині, США, Канаді, Аргентині і т.д. У міжвоєнний період білоруси нерідко запрошували українських політичних діячів для виступу на офіційних зустрічах, мітингах та з'їздах, про що активно сповіщала білоруська емігрантська преса. Наприклад, з білоруських емігрантських періодичних видань відомо, що українські емігранти видні політичні діячі О. Назарук та С. Гриневецький підтримували тісні контакти з білоруськими націоналістами Я. Воронкой та А. Черепуком. Про виступ О. Назарука перед білорусами в США у 1924 р. білоруська емігрантська газета "Змаганьне" написала: "Украінскі дэлегат адзначыў супольнасьць інтарэсаў беларусаў і ўкраінцаў ў цяперашняй сучаснасьці, якімі абодва народы павінны йсьці у барацьбе за лепшую будучыню" [12, с. 4]. Необхідно відзначити, що практика запрошувати українських політичних діячів, співаків, вчених була досить поширеною та успішною.

Саме у міжвоєнний час створюються перші білорусько-українські організації. Наприклад, у 1923 р. почалася робота по створенню Білорусько-українського союзу в США [1, с. 4]; у 1927 р. українцями, росіянами та білорусами в Монтевідео був створений культурний центр імені Т. Шевченка (з 1944 р. – імені М. Горького), який тісно співпрацював з радянським посольством в Уругваї [5, с. 131]; у 1932 р. – Союз українсько-білоруських робітничих організацій в Арген-

тині, який нараховував 52 відділення [5, с. 163] і т.д. Нерідко діяльності білорусько-українських організацій перешкоджала політична пасивність білорусів зарубіжжя, як це було відзначено емігрантами у Сполучених Штатах при створенні Білорусько-українського союзу.

Окремим аспектом активних взаємовідносин діаспор являються проекти студентських організацій, навчання білорусів в українських загальноосвітніх закладах зарубіжжя, їх участь у молодіжному русі української діаспори. Білоруси у країнах, які їх приймали, нерідко здобували освіту в українських навчальних закладах, так як білоруських університетів та інститутів у міжвоєнний період за кордоном не було.

На основі багатьох архівних документів, спогадів емігрантів, матеріалів періодики можна говорити про отримання вищої освіти білорусами в українських інститутах та університетах Чехословаччини: в Українському вільному університеті, Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, Українській господарській академії, Українському техніко-господарському інституті. Білоруські діти також навчалися у Державній українській гімназії. Українські емігранти позитивно відносилися до вступу білоруської молоді до їхніх національних закладів, приймали юнаків та дівчат у гуртки, допомагали морально та матеріально.

Для розвитку міжкультурних взаємовідносин діаспор у міжвоєнний період важливу роль відіграв Чесько-український комітет допомоги українським і білоруським студентам у Празі, який активно діяв упродовж 1921–1929 рр. Більшість студентів, котрим допомагав комітет, навчалося на різних факультетах Карлового університету у Празі, однак були стипендіати також з інших навчальних закладів Чехословаччини. Кількість білорусів у комітеті значно поступалася кількості українців, що пояснювалося реальним співвідношенням білоруських та українських студентів, яким надавалася допомога. Більшість стипендій отримували українські студенти.

У Статуті комітету було визначено точний склад організації. Кожного року комітет затверджувався наступним складом: "8 чеських професорів і студентів, 4 професора українського університету, 4 представники українського студентства, 8 представників Українського Громадського Комітету, 2 представники білорусів (1 від білоруської громади, 1 від білоруського студентства)" [11, арк. 15]. Таким чином, комітет складався з раціонально створеної делегації, куди входили українські, чеські і білоруські викладачі та студенти. Окрім того, була створена система відкритого контролю студентами справедливості в питанні присудження стипендії та допомоги.

Важливим напрямком роботи комітету стала матеріальна підтримка. Організація реалізовувала допомогу талановитим студентам грошима (місячна студентська допомога складала 500 крон), а також одягом, ліками, підручниками [6, с. 73]. Крім того, Чесько-український комітет утримував їдальню в Празі, де стипендіатам можна було недорого поїсти, організував бібліотеку, утримував інтернати. За умови виключно позитивних оцінок студент міг отримати від комітету кошти, достатні для проживання у Празі.

У міжвоєнній Чехословаччині також успішно працювали українські середні освітні заклади. Прикладом є державна українська гімназія в Юзефові, випускники якої зазвичай прагнули поступити в університети Чехословаччини. Попри те, що більшість учнів складали українські діти, там також здобували освіту й білоруські підлітки, до яких вчителі ставилися з розумінням. Викладачі гімназії спеціально організовували білоруські вечори і разом з учнями святкували ювілейні дати білоруської історії. Таке патріотичне виховання білоруської молоді сприяло її політизації.

Наприклад, учні та вчителі гімназії широко відзначили проголошення незалежності Білоруської Народної Республіки в 1923 р., а педагогічна рада гімназії прийняла рішення на честь вказаної події оголосити в навчальному закладі вихідний день [4, с. 4]. Міжвоєнна віленська преса про білорусько-український захід в Юзефові писала наступне: "Ад сьвята засталося сьветлае ўражаньне ў ва ўсіх на ім прысутных. Яшчэ раз выказаліся шчырыя адносіны з боку братоў нашых украінцаў і іх спачуваньне нам беларусам у барацьбе за незалежнасьць" [4, с. 4]. Позитивний настрій учасникам вечору забезпечили українські співаки, які виконували білоруські пісні, на святі виступали білоруські та українські політичні діячі, там звучали вірші М. Богдановича, Я. Коласа, Я. Купали. Незважаючи на незначний відсоток білорусів з числа гімназистів, досвідчені педагоги на прикладі згаданого заходу прагнули виховати позитивне ставлення українців зарубіжжя до білоруського народу, до його культури та історії.

Активними білорусько-українськими контактами вирізнялися культурні проекти у міжвоєнний час. Зазвичай, нездатність новоприбулих емігрантів спілкуватися мовою домінуючого етносу сприяла розвитку культурного життя емігрантів. Основою творчості української діаспори

являлася національна самосвідомість, а білоруські емігранти переважно переймали український організаційний досвід, зверталися до українців за підтримкою та допомогою.

Білоруська діаспора організовуючи музичну програму чи концерт нерідко запрошувала українські творчі колективи, про що свідчить багата переписка, яка зберігається у Білоруському державному архіві-музеї літератури та мистецтва. Для прикладу, серед документів молодіжної організації "Беларускі Сокал" є офіційний лист до Українського академічного хору: "Прэзыдыум здружэньня "Беларускі сакол" у Празе, гэтым мае гонар прасіць Украінскі Акадэмічны Хор дапамагчы у выкананьні сьпевау пры аснове ўгодкаў залажэньня Беларускага Сакола 16.03.1924 г. Маюць быць прэпеяны песьні: Беларускі Нацыянальны Гімн "Не пагаснуць Зоркі у Небе", Сакольская песьня "Мы выйдзем Шчыльнымі Радамі" і "Чэшскі Нацыянальны Гімн" [3, арк. 61]. З офіційного запиту стає зрозумілим, що українські співаки добре знали білоруські пісні, часто їх виконували на політичних заходах, мітингах та зустрічах. Високий професійний рівень українських виконавців та музичних колективів дозволяв їм відмінно співати білоруські пісні, тим більше, що слова й мотиви були їм близькими та зрозумілими.

Українська діаспора у міжвоєнний період сформувала цілу школу професійних співаків з кола емігрантів. Функціонування музичного відділення в Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі дозволяло формувати із випускників повноцінні творчі колективи, хори, капели, оркестри. Білоруську еміграцію представляли лише окремі виконавці, спроби створити свій хор у Празі виявилися безуспішними. При організації концертів, спектаклів та імпрез білоруська еміграція змушена була звертатися по допомогу до українців зарубіжжя.

Про ситуацію у Празі з організацією музичних заходів білоруські емігранти у 1934 р. (створюючи концертну програму пам'яті відомих чеських композиторів) писали наступне: "На жаль, беларускага хору ў Празе няма, дык тамтэйшыя беларусы звараčаюцца да грамадзянства нашага ў Заходняй Беларусі, Латвіі і Літве з заклікам прыслаць туды ў вялікай лічбе сваіх сьпявакоў. Калі ж зрабіць гэтага ня ўдасцца (пэўне-ж: на гэта патрэбны вялікія грошы, а ў нас народ пухне ад голаду!), дык беларускія песьні згаджаецца пяяць украінскі хор!" [2, с. 5]. Роздуми самих емігрантів мають раціональну основу, оскільки у білорусів зарубіжжя часто не вистачало коштів для організації виступів професійних колективів, запрошених з батьківщини.

Основою для розвитку культурних контактів зарубіжжя стали активні особисті зв'язки між білорусами та українцями, їх дружні міжособистісні відносини. Білоруські та українські емігранти непогано розуміли ментальність один одного, разом проходили складний процес соціальної адаптації у країнах-реципієнтах. Білорусів та українців за кордоном об'єднували танці, співоча традиція, народна культура, тому активні творчі взаємозв'язки простежувалися не лише у середовищі політичної еміграції, а також серед представників економічної еміграційної хвилі.

У новому суспільстві, що здебільшого ставало для емігрантів середовищем соціальної дискримінації, білоруські та українські емігранти часто створювали спільні сім'ї. Зазвичай така родина пізніше ставала транслятором української національної традиції за кордоном, що пояснюється домінуючою культурною активністю українського співтовариства. Водночас, сімейна обрядова традиція сприяла збереженню пам'яті про батьківщину у наступних поколінь, не допускала повної асиміляції емігрантів, а відповідно, зникнення діаспор. Розвиток народного мистецтва, співочих колективів, політичних об'єднань, освітніх центрів та періодичних видань емігрантів створював захисний механізм, який не лише сприяв психологічній адаптації білоруської та української діаспор, але й допомагав їм ідентифікувати себе в оточуючому соціумі.

Отже, політична, організаційна, економічна, освітня та культурна підтримка українців зарубіжжя безпосередньо вплинула на розвиток білоруської діаспори. Об'єднуючим фактором для діаспор стала культурна та історична близькість народів, подібність ментальних характеристик націй, спільні фольклорні традиції. Взаємозв'язки білорусів та українців зарубіжжя простежуються як серед представників політичної еміграційної хвилі, так само і серед економічних емігрантів, чому сприяла близькість мов, яка стирала комунікаційні проблеми.

Досвід білорусько-українських проектів та заходів був використаний наступною післявоєнною хвилею, представники котрої не менш активно реалізовували спільні проекти та заходи. Напрацьовані зв'язки значно розширилися у другій половині XX століття при реалізації різних проектів у виданні білорусько-української періодики, створені спільних політичних партій, організації наукових об'єднань та освітніх програм.

Джерела та література:

1. Без подпісу. Абьеднаньне беларусаў і ўкраінцаў / Без подпісу // Наш сьцяг. – Вільня, 1923. – № 5. – С. 4.

2. Без подпісу. “Іскры Скарыны” // Родны край. – Вільня, 1934. – № 3. – С. 5.

3. Білоруський державний архів-музей літератури та мистецтва (БДАМЛМ), ф. 3, воп. 1, спр. 176.

4. К-ц. Пісьмо з Чэхіі / К-ц // Новае жыцьцё. – Вільня, 1923. – № 7. – С. 4.

5. Мосейкина М.Н. “Рассеяны, но не расторгнуты”: русская эмиграция в странах Латинской Америки в 1920–1960 гг. / М.Н. Мосейкина. – М.: РУДН, 2011. – 388 с.

6. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага: Музей визвольної боротьби України, 1942. – 372 с.

7. Мигун Д.А. Деятельность Чрезвычайной миссии БНР в Берлине / Д.А. Мигун // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і ўзаемаўплывы: матэрыялы III Міжнар. навук. канф., Гомель, 30 вер. – 1 кастр. 2010 г. – Гомель: УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2010. – С. 153–158.

8. Трус М. Даўні сябра беларускага народа. Невядомыя лісты ўкраінскага гісторыка Дзмітра Дарашэнкі / М. Трус // Роднае слова. – 2009. – № 5. – С. 10–14.

9. Чмарава М. Шляхі ўзаемнага пазнання: беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920–1945) / М. Чмарава. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. – 136 с.

10. Шабельцев С.В. Украинцы и белорусы в Аргентине: общественно-политическая деятельность и связи с родиной (1945–1991 гг.): дис. …канд. ист. наук: 07.00.03 / С.В. Шабельцев. – Минск, 2005. – 116 с.

11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 3920, воп. 1, спр. 1.

12. Я. Ч. Вялікі беларускі вечар у Чыкага / Я. Ч. // Змаганьне. – Вільня, 1924. – № 4. – С. 4.

Володимир Бондаренко
(Запоріжжя)

ВІЛЬНОКОЗАЦЬКИЙ РУХ У ПІВНІЧНІЙ І ПІВДЕННІЙ АМЕРИЦІ (1923–1939 РР.)

У статті досліджується зародження вільнокозацького руху у Північній і Південній Америці. Аналізуються основні напрямки його діяльності у 1923–1939 рр. З'ясовуються особливості руху порівняно з країнами Європи того часу. Джерельною базою статті є архівні матеріали, мемуари та публікації періодичної преси тих часів.

Ключові слова: *вільнокозацький рух, Українське національне козацьке товариство, гетьманський рух, еміграція, Північна і Південна Америка.*

Владимир Бондаренко. Вольноказаческое движение в Северной и Южной Америке (1923–1939 гг.)

В статье исследуется зарождение вольноказачьего движения в Северной и Южной Америке. Анализируются основные направления его деятельности в 1923–1939 гг. Выясняются особенности движения сравнительно со странами Европы того времени. Источниковедческой базой статьи есть архивные материалы, мемуары и публикации периодической прессы того времени.

Ключевые слова: *вольноказачье движение, Украинское национальное казачье товарищество, гетманское движение, эмиграция, Северная и Южная Америка.*

Volodymyr Bondarenko. Free kozaks' movement in North and South America (1923–1939).

This article examines the emergence Free Cossacks movement in North and South America. The basic directions of its activity in the years 1923–1939. Analyzed features of motion compared with the European countries of the time. Source base article has archival materials, memoirs and publishing periodical press of the time.

Key words: *Free Cossacks movement, Ukrainian National Cossack association, Hetman movement, emigration, and North and South America.*

Протягом двох десятиліть існування сучасної української держави козацький рух пройшов складний шлях піднесень, падінь і подальшого розвитку. За цей час був накопичений певний досвід діяльності козацьких осередків в умовах розбудови сучасної української держави. На жаль, значний досвід діяльності вільнокозацького руху у ХХ ст. залишається маловідомим або невідомим для керівників та членів сучасних козацьких організацій. До того ж, період 20–30-х рр. ХХ ст. є актуальним, так як це був час великої економічної кризи, соціальних потрясінь, значних викликів для демократичного суспільства. Все це є співзвучним для сучасних процесів в Україні. Тому, досвід діяльності організацій Вільного козацтва у демократичних країнах стане в нагоді для органів державної влади, місцевого самоврядування та керівників і членів сучасних козацьких осередків.

Дослідження вільнокозацького руху в еміграції у міжвоєнний період не знайшло достатньої уваги у працях українських істориків. Значну увагу вони приділили подіям 1917–1923 рр. Серед робіт відзначимо праці В. Голубка, П. Захарченка, О. Тимощука [5; 9; 18]. Останнім часом з'явилися нові монографії присвячені цьому періоду [3; 12]. Значно меншу увагу приділили історики розвитку вільнокозацького руху як у міжвоєнний період, так і після Другої світової війни. Діяльності Українського національного вільнокозацького товариства (УНВКТ), Українського національного козацького товариства (УНАКОТО) та Українського національного козацького руху (УНАКОР) присвятила свої статті Т. Осташко [15]. Певну увагу Вільному козацтву у роки Другої світової війни приділив у своїй монографії А. Боляновський [1]. Жодної монографії або дисертації яка б комплексно досліджувала проблему цього періоду не створено. Ще гірше досліджені аспекти проблеми у післявоєнний період аж до розпаду СРСР. Початок дослідження цього періоду поклали розвідки автора цієї статті [2].

© Володимир Бондаренко, 2013

Розгортанню вільнокозацького руху у Північній і Південній Америці історики української діаспори приділили незначну увагу. Деякі згадки про діяльність гетьманських "Січей" є у роботі М. Марунчака [13]. Значно більше уваги приділено цьому аспекту у роботі М. Куропася [11]. Серед сучасних українських істориків зазначимо Т. Сидорчук, яка присвятила статті дослідженню січового руху у Північній Америці [16-17]. Зовсім не дослідженою залишається діяльність козацьких організацій у Північній Америці в 20–30-х рр. ХХ ст. Теж саме можна віднести і до історії козацьких організацій у міжвоєнний період на території Південної Америки. Отже, діяльність організацій Вільного козацтва у міжвоєнний період еміграції залишається малодослідженою, а діяльність вільнокозацького руху у Північній і Південній Америці взагалі не дослідженою. Тому, цей аспект проблеми на наш погляд потребує значної уваги істориків і подальшого вивчення.

Виходячи з аналізу сучасного стану історіографії цього аспекту проблеми метою статті є вивчити вільнокозацький рух у міжвоєнний період у Північній і Південній Америці. А завданнями статті є дослідити зародження вільнокозацьких осередків у 1923–1939 рр. на американських континентах; проаналізувати основні напрямки їх діяльності у вищеозначений період і з'ясувати особливості притаманні цим організаціям та їх відмінність від осередків Вільного козацтва у європейських країнах. Джерельною базою статті є архівні документи, спогади, статті періодичної преси тих часів.

Після Першої світової війни і національно-визвольних змагань 1917–1923 рр. почалася друга хвиля української еміграції. Вона складалася як з політичної еміграції, головним чином з Наддніпрянської України, так і з трудової еміграції з Галичини, Західної Волині, Буковини і Закарпаття. Політична еміграція головним чином оселилася в країнах Європи. На початку це були – Польща, Румунія, у меншій мірі Болгарія і Югославія, а пізніше – Чехословаччина та Франція. Вояки УНР, які складали більшість емігрантів, намагалися не від'їжджати далеко від України, бо вони вірили в швидке повернення після падіння більшовицької влади. До того ж, у слов'янських країнах менш складним був мовний аспект. Чехословацький уряд взагалі створив, особливо у 20-х рр., сприятливі умови для емігрантів з України. Тому, до Північної і Південної Америки виїхала незначна кількість вояків армії УНР. Значно більшу групу серед політичних емігрантів до обох Америк складали старшини та вояки Української галицької армії, які не побажали або не змогли повернутися до західноукраїнських земель після польської амністії 1923 р.

Більшість другої хвилі емігрантів до Північної і Південної Америки складали заробітчани з Західної України. У цей час до США за різними оцінками виїхало від 170 до 200 000 українців, а до Канади – біля 70 000 осіб [7, с. 629-637]. Враховуючи першу хвилю еміграції та її нащадків, зрозуміло, що на той час серед еміграції переважали вихідці з західноукраїнських земель. Друга хвиля еміграції вирізнялася більшою освіченістю та суспільно-політичною активністю. З неї вийшли більшість видатних громадсько-політичних та релігійних активістів і керівників українських організацій у США та Канаді. Відомий дослідник іміграції в Канаді М. Марунчак, характеризуючи внесок вояків армії УНР і ЗУНР до надбань українців в Канаді, зазначав, що вони принесли в серцях велику любов до батьківської землі та віддану пошану до принципів свободи. Це посилювало мораль нової спільноти, в респекті до свободи людини та спільноти [13, с. 36-37]. У Канаді все ж таки більшість імігрантів продовжували займатися сільським господарством, але кількість мешканців міст постійно зростала. У США значну кількість у 20–30-х рр. ХХ ст. складали робітники, особливо на заводах Г. Форда у Чикаго, Детройті і Клівленді. Як раз серед українців США і зародився козацький рух у Північній Америці.

У Америку козацькі традиції емігранти перенесли з місць свого попереднього оселення. У Галичині це було пов'язано з національним відродженням другої половини XIX ст. У 60–80-х рр. XIX ст. під впливом національного руху в Наддніпрянській Україні на Галичині з'являється народовський напрямок. Головним чином це були представники студентської молоді. У 1861 р. вони створили товариство "Січ". Молодь була омріяна козацькою романтикою. Члени товариства носили козацькі шапки, вишиті сорочки, шаровари, слухали та співали козацькі пісні. Під час зібрань вивчалися історичні твори Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова з історії козацтва. Пізніше з'явилися подібні товариства у Відні та на Буковині.

Про вплив козацької ідеї на західноукраїнський визвольний рух свідчить поява у 1900 р. фізкультурно-спортивної організації "Січ". Символіка організації – малинові стрічки, прапори, підкреслювала зв'язок з козацтвом. Посади в організації мали також козацькі назви. Головним завданням Українського січового союзу було патріотичне виховання на основі історичних тра-

диций козацтва. Логічним стало і те, що коли в 1913 р. виникла стрілецька секція “Січ”, то її члени стали називатися січовими стрільцями.

Тому, не дивно, що 11 листопада 1916 р. на І-му Січовому З’їзді була заснована “Січова Організація Українців в Злучених Державах”. Отаманом був обраний М. Рибак. Довгий час організація носила культурно-просвітній та оздоровчий характер і була спрямована на українську молодь. У її органі “Січові вісті” головним чином публікувалися різноманітні історичні матеріали та методичні поради з фізкультури та спорту. Події на Україні особливо національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях привели до змін в ідеології та організації руху. У серпні-вересні 1919 р. відбувся ІІ-й Січовий З’їзд у Нью-Йорку на якому було проголошено нове організаційне гасло: “В боротьбі збудуємо право своє!”. Хоча січовий рух залишався надпартійним і патріотичним, але його характер змінювався з спортивно-оздоровчого на військовий. Традиції Запорізької Січі зберігалися у самій організації, з назвами кіш, курінь, сотня так і у назвах її керівників – отаман, кошовий отаман, сотник. Військовим прапором “Січі” був малиновий козацький прапор. У травні 1920 р. відбувся ІІІ-й надзвичайний з’їзд організації на якому були закріплені основні її принципи: надпартійність, патріотизм, соборність, опертя на релігійні цінності. На 1922 р. “Січі” існували у 16 містах США і були об’єднані в п’ять округів, найбільш активними були округи з центрами у Чикаго, Клівленді та Детройті [17, с. 102-104]. Канадійська Січова Організація була заснована 25 травня 1924 р. в Торонто. Її лідером став В. Босий. До кінця 1924 р. її осередки існували у Торонто, Ошаві, Гамільтоні, Віндзорі і Престоні та стала видавати свій орган “Пробій”. Улітку 1924 р. відбувся І-й Січовий Здвиг [13, с. 60].

Зрозуміло, що нова вільнокозацька організація під назвою Українське національне козацьке товариство, яка виникла 1 січня 1923 р., на чолі з І. Полтавцем-Остряницею звернула увагу на січовий рух у США і Канаді. Для роботи був використаний давній знайомий І. Полтавця-Остряниці Каленик Лисяк. На той час він працював дипломатичним кур’єром уряду УНР. 10 травня 1923 р. Рада Генеральної Старшини УНАКОТО і представники Генеральних Рад Вільного козацтва І і ІІ-го скликання звернулися до хорунжого К. Лисяка з проханням представляти організацію у Північній і Південній Америці [19, арк. 3]. Одночасно він очолив так звану Зимову станицю, цей термін не був притаманний українському козацтву. У донських козаків він означав козацьке представництво до Москви, Польщі та інших країн звичайно цар приймав отамана і 108 козаків тричі на рік, переговори з ним вів Посольський Приказ. Можливо це пояснювалося службою І. Полтавця-Остряниці у кубанських частинах у Першу світову війну та зацікавлення історією козацьких військ Росії.

Постать представника УНАКОТО в обох Америках була невипадковою і неординарною. На наш погляд, біографія цієї людини потребує подальшого ретельного дослідження. Каленик Вахтанович Лепикаш народився за одними даними у 1889 р. [8, с. 1298], а за даними Р. Коваля 18 серпня 1887 р. у с. Велика Бубнівка Подільської губернії [10]. Будучи молодою людиною вступив до лав партії есерів, переслідувався царським урядом та неодноразово арештовувався. Засуджений до 20 років каторжних робіт. Відбував покарання під м. Іркутськом. Після втечі з каторги змінив прізвище та ім’я – на Григорія Лисюка. Брав участь у Першій світовій війні. Закінчив школу прапорщиків у 1916 р., був нагороджений георгіївським хрестом. У 1917 р. познайомився з І. Полтавцем-Остряницею у Петрограді . Засновник і активний учасник вільнокозацького руху, воював в армії УНР. У 1919–1920 рр. учасник Першого Зимового походу. На еміграції перебував у США. З 1925 р. активно займався підприємницькою діяльністю і був спонсором багатьох організацій і установ української еміграції. Разом з сином брав участь у подіях на Закарпатті 1939 р. Його син Петро загинув при обороні м. Хусту. Після Другої світової війни Каленик Лисюк продовжив свою громадсько-політичну діяльність. У 60–80-х рр. був активним учасником Українського Вільного козацтва. Журнал “Українське козацтво” в значній мірі виходив на його гроші. За свою діяльність був нагороджений Козацьким лицарським хрестом з мечами та золотою гілочкою від УВК. На Великій Козацькій Раді у 1977 р. на честь його 90-річчя він став почесним козаком Українського Вільного козацтва [4]. Помер Каленик Лисюк у 1980 р. і похований у США.

Діяльність УНАКОТО, у країнах де ще не було представництва, здійснювалося так званими Генеральними уповноваженими. Інструкцію яка визначала повноваження Каленика Лисюка було йому надіслано 10 травня 1923 р. Згідно до неї він наділявся представницькими повноваженнями у стосунках як з українськими організаціями і партіями, так і з іноземними представниками. Генеральний уповноважений повинен був закласти організаційний комітет з 10-25 осіб,

який у майбутньому ставав Президією місцевої організації, а також первісні організації з трьох осіб. Ці осередки повинні були діяти на зразок фашистських, комуністичних або ірландських партійних організацій. Каленик Лисюк повинен був налагодити зв'язки з іноземним капіталом та створити спільні економічні комітети. Але йому заборонялося надавати якісь гарантії або виділяти якісь концесії без згоди керівництва. Заборонялося також мати справу з будь-якими інтернаціонально-соціалістичними організаціями [20].

Діяльності представника Вільного козацтва сприяла Січова організація у США. "Січові вісті" у серпні 1923 р. повідомляли, що у червні до Нью-Йорку прибув козацький посол п. К. Лисюк, який пізніше побуває і в Чикаго. Екзекутива організації звертала увагу на спільність козацької ідеї УНАКОТО та "Січі". Висловлювалася подяка за публікацію у "Січових вістях" з "Українського козака". Січовики повинні були уважно читати ці матеріали, а особливо нову статтю "До історії козацького руху в Україні у 1917–1918 рр." [21].

Поширення вільнокозацьких організацій привело до переорганізації УНАКОТО. Було вирішено створити окремі організації на чолі з маршалами які підпорядковувалися І. Полтавцю-Остряниці. Їх було чотири: у Північній і Південній Америці, армії УНР, Чехії і на Україні. П'ятого липня 1923 р. маршалом на обидві Америки став К. Лисюк. Він одержав і відповідну інструкцію. Маршал мав булаву і особисту печатку. У випадку повстання на Україні він повинен був очолити одну з армій [22].

Метою організації Вільного козацтва у Америці була підготовка резерву на випадок повстання в Україні. Тоді загони Вільного козацтва повинні були відіграти роль армії генерала Галлера під час війни ЗУНР з Польщею. Безпосередньо військовими справами повинен був займатися кошовий отаман, як командир корпусу. Начальником штабу був кошовий писар, а його заступником – кошовий обозний. Різноманітні відділи штабу очолювали кошовий осавул, хорунжий і бунчужний. Перший військовий товариш був завідуючим культурно-просвітницьким відділом, а другий – печаті і пропаганди. Були також кошовий скарбник і суддя. Кіш поділявся на дивізії (області) на чолі з дивізійним отаманом. Дивізія – на полки, на чолі з полковим отаманом. Дивізійна і полкова старшина мали аналогічну кошовій старшині структуру, але з додаванням на дивізійному рівні слова – "військовий", а на полковому – "полковий". Передбачалося створити чотири дивізії: першу – канадійську, другу – американську, третю – аргентинську, четверту – бразильську [23].

Протягом 1923 р. стосунки К. Лисюка і І. Полтавця-Остряниці поступово почали загострюватися. Причиною були безперервні прохання про гроші, вимоги створити підприємницькі структури для здобуття коштів, а також контакти з російською еміграцією з боку військового отамана. Всі ці обставини привели до розриву між ними та виходу К. Лисюка з УНАКОТО. У листі до І. Полтавця-Остряниці 20 листопада 1923 р. К. Лисюк писав: "Високоповажний пане Отаман.

Як Ви бачили, то я віддавався організаційним справам всею душею і силами. Я є націоналіст і люблю свій Рідний Край більш самого себе. Защо люблю і сам не знаю, но люблю рідні оселі, нарід, землю і те сонце що сяє над нашею землею (тут нема такого сонця). Чим більш страждав Український нарід в боротьбі за волю, тим більш я почував себе українцем і те почуття в'язало мене з моїм народом. Я не політик, не розумію цей навуки і для того сліпо вірив всім хто гарно "співав". Ви знаєте причини мого знайомства з Вами і що було причиною тому що я став з Вами працювати. Хай же тепер паде прокляття на голову тим, хто святим іменем змученого нашого народу робить і робив свою кар'єру. Найбільш винні тут ті, котрі були з вами, но як злодії тихенько втекли і не повідомили про небезпеку голосно на весь світ. Ви знаєте про кого пишу і знаєте більш мене що то є правда. Довго Ви мені крутили голову і ховали правду, но шила в мішку не удержати. Тепер я сам довідався проте що повинен знати всякий українець. Коли я питав чого всі лають Полтавця, то ті слабодухи (певне мали пляни і боялись втрати симпатій). Я пішов сміле до Вас і не глядячи на нарікання на інше, став до праці. Працю вів я на два фронти: часто йшов навіть проти ваших вказівок, а другий, це я збирав все що міг для того щоби найти ту правду про котру Ви дуже добре знали, а котру від мене ховали. Тепер я знаю хто Ви і Вашу роботу і для того нам не по дорозі з Вами. Пишу Вам бо знаю що є багато в організації таких задурених як я. Брудна Ваша робота, ще брудніше тим, що Ви робите цю роботу чужими руками для ворогів Нашого народу. Тепер нині є зрозуміле все. Тепер ясно мені стає справа з князем Трубецьким, його листи і мандати. І так я кінчаю свою роботу в Вашім бруднім ганебнім ділі для того, щоби працювати далі для користі Рідного краю і свого народу" [24, арк. 6-6зв.].

Розрив К. Лисюка з УНАКОТО відбувся у той час коли до Америки прибув О. Назарук. Він почав редагувати "Січові вісті" у листопаді 1923 р. Вплив І. Полтавця-Остряниці на події у січовому русі фактично зменшився, а серед січовиків поступово зростав вплив прихильників П. Скоропадського. У 1924–1925 рр. більшість осередків січового руху визнали зверхність бувшого гетьмана України. Змінився і характер руху, який все більше набував характер – військового. Під час Шостого Січового з'їзду у Детройті (липень 1927 р.) відбулися маневри на яких були присутні представники американських Збройних сил США. Була запропонована до участі і військова техніка з боку американських військових, але для її транспортування не вистачило коштів. Представники армії США були здивовані високим рівнем підготовки і бойовим духом січовиків. У 1929–1930 рр. пройшли літні військові збори та маневри представників "Січей" з Чикаго, Детройту та Клівленду, у яких брали участь до 500 січовиків. У 1933 р. почалася нова авіаційна акція "Січей". До 1939 р. було створено 12 авіаційних шкіл де проходили військову та авіаційну освіту багато представників української молоді. На гроші представників української діаспори у США, Канаді та Європі були закуплені 3 літаки, які одержали назву "Україна", "Львів", "Київ". Військові підрозділи з січовиків були включені до 132-го полку Національної гвардії США [16, с. 76-80]. Активно співпрацювали з канадійською армією представники січово-гетьманського руху. Вони брали активну участь у маневрах армії Канади і проходили військову підготовку у 10-й військовій окрузі в таборі "Гюз" [13, с. 61-62]. Таким чином, напередодні Другої світової війни вільнокозацький рух на території США і Канади здобув значний розмах та все більше набував ознаки дійсно військової організації.

Паралельно з виникненням і розвитком козацького руху у Північній Америці, розвивався він і у Південній. Центром його стала Бразилія, як і в Північній Америці більшість імігрантів походила з західноукраїнських земель. Українська імміграція значно поступалася чисельністю імігрантам США і Канади. До 1914 р. до Бразилії прибуло 40 000-45 000 українців, а у міжвоєнний період – 10 000 осіб. На відміну від північно-американських імігрантів вони були сконцентровані головним чином у південних штатах Бразилії, де проживали окремими поселеннями (колоніями). Значну роль у громадсько-політичному житті українців мали греко-католицька і православна церкви. У 1922 р. представники українських організацій головним чином просвітянського напрямку створили "Український Союз", але незабаром він фактично розпався на дві частини: одна під керівництвом просвітян м. Курітібі, а інша на чолі з греко-католицькими священиками на чолі з товариством "Україна". У 1938 р. він змінив назву на "Хліборобсько-Освітній Союз" [6, с. 170-172]. У 1931 р. в колонії Гонсалес Жуніор православний священик Д. Сідлецький (псевдонім Тягнигоре) заснував організацію "Молоде Козацтво". Він народився у 1880 р. на Київщині, старшина Армії УНР, на еміграції в Польщі, на Кубі й у США (1924–1930 рр.). У 1931 р. на доручення архієпископа Теодоровича виїхав до Бразилії для організації Української автокефальної православної церкви. Дмитро Сідлецький є автором чисельних оповідань та повістей для дітей на теми козаччини і життя України в історичні часи. Помер в 1945 р. у колонії Ірасема (Ірапутан, Бразилія).

Членами "Молодого Козацтва" були представники молодіжної громади Українського Союзу. Вона поділялася на два курені: Чигиринський (парубочий) і Білоцерківський (дівочий). Кожен з куренів мав своїх курінних отаманів, сотників, осавулів і нижчу старшину. Дмитро Сідлецький очолював організацію і всі його називали "Батько Отаман". Молоде Козацтво було влаштоване за військовим зразком. Сам Д. Сідлецький під час виконання обов'язків отамана одягав військовий однострій. Був впроваджений принцип єдиноначальства, жорстка військова дисципліна та карний кодекс на випадок невиконання наказів. Були засновані ще шість куренів у штатах Парані і Санта-Катарині. За необхідністю збиралися старшинські Ради, які вирішували поточні питання. В організації проводилася активна культурно-просвітницька діяльність. Існували секції – аматорський гурток, школа українознавства, два хори, духовий оркестр, бібліотека, секція гімнастики і військових вправ. У неділю та святкові дні проводилися гімнастичні військові вправи в козацьких одностроях. Перед недільними богослужіннями проводилися стройові огляди та дефіле з козацькими прапорами. Рух не був масовим, бо для утримання організації збиралися членські внески і необхідно було членам придбати однострої. Після приходу до влади військової диктатури у 1938 р. рух поступово став згортатися. У 1940 р. були заборонені всі українські організації. "Молоде Козацтво" було розпущено, а його члени розійшлися, побоюючись репресій [14, с. 22-24].

Отже, вільнокозацький рух у Північній і Південній Америці зародився у міжвоєнний період. Він поділявся на декілька організацій, які мали різну політичну спрямованість. Суб'єктивні причини фактично припинили діяльність УНАКОТО в Америці. Навпаки, січовий рух під керівництвом гетьманців набув значного розмаху і вів активну діяльність. Спроби відродити козацькі традиції у Південній Америці були епізодичними і припинилися у наслідку політичних подій у Бразилії. Досвід діяльності вільнокозацьких організацій, особливо гетьманських, може бути використаний козацькими організаціями сучасної України. Діяльність організацій Вільного козацтва, життєписи їх членів, їх внесок у громадсько-політичне і культурне життя потребує подальшого дослідження науковців.

Джерела та література:

1. Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939–1945) / А. Боляновський. – Львів, 2003. – 685 с.

2. Бондаренко В.Г. Значення вільнокозацького руху у громадсько-політичному житті української діаспори і збереженні національної ідентичності / В.Г. Бондаренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – Вип. XXIX. – С. 113–116; його ж. Характер, організаційно-правові форми та особливості діяльності вільнокозацького руху на еміграції (1919–1993 рр.) / В.Г. Бондаренко // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. У 3 т. – Т. І. – Чернігів: ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2009. – С. 91–96.

3. Бондаренко В.Г. Історія новітніх запорожців: вільнокозацький рух на Півдні України 1917–1918 рр.: [монографія] / В.Г. Бондаренко. – Запоріжжя: ТОВ "ЛІПС" ЛТД, 2010. – 228 с.

4. Велика Козацька Рада УВК р. б. 1977-го // Українське козацтво. – 1977. – № 3. – С. 36–41.

5. Голубко В. Армія УНР 1917–1918 рр. / В. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 275 с.

6. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: Т. 1. Аб-Го / [Гол. ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Вид-во "Молоде життя", 1955. – 1–400 с.

7. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: Т. 2. Го-Зе / [Гол. ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Вид-во "Молоде життя", 1955. – 405-800 с.

8. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: Т. 4. Кр-Мі / [Гол. ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Вид-во "Молоде життя", 1962. – 1205-1600 с.

9. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П. Захарченко. – К., 1997. – 188 с.

10. Коваль Р. Його подвиг забуто [Електронний ресурс] / Роман Коваль. – Режим доступу: http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/

11. Kuropas Myron B. The Ukrainian Americans: roots and aspirations / Myron Kuropas. – Toronto [etc.]: University of Toronto press, 1991. – 534 p.

12. Лободаєв В.М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр.: Наукове видання / В.М. Лободаєв. – К.: Темпора, 2010. – 672 с.

13. Марунчак М.Г. Історія українців Канади / М.Г. Марунчак. – Вінніпег, 1991. – Т. 2. – 512 с.

14. Несвидів А. Українське "Молоде Козацтво" в Бразилії, станиця на колонії Гонсалес Жуніор / А. І. Несвидів // Українське козацтво. – 1971. – № 4. – С. 22–24.

15. Осташко Т.С. Політичні амбіції Івана Полтавця-Остряниці / Т.С. Осташко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.: [Зб. наук. ст.] / [Відп. ред. В.Ф. Верстюк]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – Вип. 3. – С. 147–170; Її ж. Український козацький рух в еміграції (1919–1939) / Т.С. Осташко // Український консерватизм і гетьманський рух: Історія. Ідеологія. Політика. – К., 2000. – Вип. 4. Серія: Історія. – С. 285–294.

16. Сидорчук Т. Гетьманський рух в еміграції на території США і Канади (1918–1939 рр.) / Т. Сидорчук // Київська старовина. – 2002. – № 1. – С. 72–87.

17. Сидорчук Т. Гетьманський рух у Сполучених Штатах Америки та Канаді в міжвоєнний період як історико-політичне та світоглядне явище / Т. Сидорчук // Київська старовина. – 2001. – № 6. – С. 101–116.

18. Тимощук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.) / О.В. Тимощук. – Харків, 2000. – 460 с.

19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України), ф. 4426, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

20. ЦДАВО України, ф. 4426, оп. 1, спр. 1, арк. 4-5.

21. ЦДАВО України, ф. 4426, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

22. ЦДАВО України, ф. 4426, оп. 1, спр. 1, арк. 9-10.

23. ЦДАВО України, ф. 4426, оп. 1, спр. 1, арк. 14.

24. ЦДАВО України, ф. 4426, оп. 1, спр. 4, арк. 6-6 зв.

Олеся Кух
(Кам'янець-Подільський)

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА У ФІНЛЯНДІЇ (1917–1920 РР.)

У статті характеризується формування української діаспори у Фінляндії в період між Лютневою революцією і евакуацією більшості українських громадян на Батьківщину.
Ключові слова: *українська діаспора, Фінляндія, Українська Гельсінгфорська Рада.*

Олеся Кух. Украинская диаспора в Финляндии (1917–1920 гг.)
В статье характеризуется формирования украинской диаспоры в Финляндии в период между Февральской революцией и эвакуацией большинства украинских граждан на Родину.
Ключевые слова: *украинская диаспора, Финляндия, Украинский Гельсингфорський Совет.*

Olesia Kukh. Ukrainian diaspora in Finland (1917–1920).
The article is dedicated formation of the Ukrainians diaspora in Finland in 1917–1920.
Key words: *Ukrainians diaspora, Finland, Helsingfors Ukrainian Council.*

Історія українців Фінляндії на початковому етапі революційних подій на території колишньої Російської імперії може слугувати яскравим прикладом формування національної діаспори в певній країні. На жаль, дана проблема у вітчизняній історіографії досліджувалася лише В. Пилипенком та В. Савченком [5; 6; 8; 9], в роботах яких характеризуються переважно функціонування українських представницьких структур та евакуація українців із Фінляндії навесні 1918 р. Теми евакуації торкнувся і В. Матвієнко у дисертаційному дослідженні та монографії [3; 4].

Варто зазначити, що до Першої світової війни, попри належність України і Фінляндії до однієї імперії, чисельність українців у Великому князівстві Фінляндському була незначною. Пояснюється це тим, що фінляндська еліта намагалась уникнути цілковитого розчинення в імперському масиві; тому на законодавчому рівні встановлювались обмеження для вихідців з інших частин імперії на проживання, придбання нерухомості та іншого майна на теренах Великого князівства. Тож більшість серед "фінляндських" українців становили чиновники, військовослужбовці й моряки, що потрапляли до Суомі внаслідок кар'єрних перипетій та з певних причин (зазвичай, через одруження) залишалися тут. Загальна кількість українців у фінляндських губерніях не перевищувала тисячі осіб, до того ж вони концентрувались у кількох великих містах Південної Фінляндії, насамперед у Гельсінгфорсі й Виборзі.

Війна призвела до різкого зростання кількості українців у Фінляндії. Цей процес йшов майже виключно за рахунок військовослужбовців – моряків Балтійського флоту і офіцерів та солдатів дислокованих у Великому князівстві сухопутних частин. Визначити точну кількість етнічних українців у складі тих чи інших військових формувань практично неможливо, оскільки цей показник не фіксувався у тогочасних офіційних документах. Крім того, навряд чи доречно вживати стосовно цього часу термін "діаспора". По-перше, більшість українців опинялись на території Фінляндії епізодично – військові частини після певного часу перебування у фінляндських губерніях відправлялись на фронт або передислоковувались в інші регіони імперії, тож воякиукраїнці просто не встигали утворити якість стійкі об'єднання. По-друге, не можна однозначно стверджувати, що досить значна кількість вихідців з України ідентифікували себе українцями.

Революційні події у Фінляндії, як і загалом на теренах Російської імперії, "запустили" процес українізації і у Фінляндії. Тут склалося два осередки концентрації українців – Виборг і Гельсінкі. На хвилі українізації було створено ряд громадських організацій – Виконавча рада українців Північного фронту (перебувала у Пскові, до її компетенції, окрім частин фронту, входив дислокований у Великому князівстві Фінляндському 42-й армійський корпус), українські ради і комітети в окремих військових частинах тощо [8, с. 148].

У квітні 1917 р. утворилась Українська Гельсінгфорська рада, що виступала від імені усіх українців Фінляндії. Рада розгорнула жваву діяльність переважно культурницького спрямування – відбувалися просвітницькі заходи, відзначення пам'ятних історичних дат, було створено

© Олеся Кух, 2013

осередок "Просвіти" тощо [16, арк. 10-14]. Водночас, в Раді були помітні лівацькі настрої, що позначалося на її праці – показово, що на одному із засідань обговорювалася неможливість участі в маніфестації без червоних прапорів [16, арк. 2]. Варто зазначити, що при вивченні Великого князівства Фінляндського нерідко говорять про "російську Фінляндію" – сукупність росіян та представників інших народів імперії, що постійно проживали у фінляндських губерніях, однак становили ізольовану від місцевих уродженців спільноту, жили окремим громадським і культурним життя, переважно орієнтуючись на загальноімперські, а не місцеві тенденції. Українці у Фінляндії в період між Лютневою революцією та початком більшовицької експансії поводили (і, очевидно, позиціонували) себе саме як частина "російської" Фінляндії – вони практично не контактували із місцевими представницькими органами та громадськими об'єднаннями, не цікавилися політичними і економічними процесами в Суомі. Федералістські симпатії, посилені соціалістичними симпатіями, призводили до того, що Українська Гельсінгфорська рада співпрацювала переважно з російськими структурами – Обласною радою (совєтом) Фінляндії, Гельсінгфорською радою матроських і солдатських депутатів, Центральною радою депутатів Балтійського флоту та іншими. Члени Гельсінгфорської ради брали участь у всіх заходах цих організацій, публікували інформацію про свою роботу на сторінках "Вестника Гельсингфорского совета депутатов". Водночас, по мірі загострення протиріч між Центральною Радою і офіційним Петроградом українці Фінляндії все більше розходились у поглядах із місцевими росіянами. Показово, що восени 1917 р. Гельсінгфорська рада фактично самоусунулася від участі в підготовці виборів до Всеросійських установчих зборів, зосередившись на залученні українства Фінляндії до виборів Українських Установчих зборів [16, арк. 18-18зв.].

Схожою була ситуація у Виборгу. Там дислокувалась укомплектована майже виключно українцями рота фортечної артилерії, навколо якої почали гуртуватися цивільні та військові уродженці українських губерній. Особовий склад роти восени 1917 р. відправили на фронт, після чого темпи українського руху сповільнилися. Крім того, на цей час припала перша хвиля виїзду українців на Батьківщину [8, с. 148].

На зиму 1917–1918 рр. припала агресія Радянської Росії проти Фінляндії та України, що зумовила практично повну паралізацію життя етнічних меншин. Показово, що голова зовнішньополітичного відомства Радянської Фінляндії Ю. Сірола навіть не згадав у своїх спогадах про численні групи уродженців різних частин імперії, що вимушено опинились у Гельсінкі й інших великих містах країни. Українські осередки у цей час самоліквідувалися чи, принаймні, призупинили своє функціонування.

Прихід до влади "білих" на чолі з Карлом Манергеймом змінив стан речей. Було оголошено наказ про розформування усіх російських військових частин та протягом 5 днів виселити усіх росіян за межі країни, тож постала необхідність довести, що українці – інший народ і під дію зазначеного указу не потрапляють.

У Виборзі після взяття міста 29 квітня 1918 р. білогвардійцями, українці почали гуртуватися задля повернення на Батьківщину. За рішенням виборзького губернатора Вальффа Сухонена від 13 травня 1918 р. була створена Комісія Українського громадянства на чолі з Л. Константиновичем, яка мала сприяти поверненню. Комісія зареєструвала 348 українців і видала їм "Тимчасові посвідчення", своєрідні тимчасові паспорти, що засвідчували особу та сприяли б перетину кордонів при поверненні до України. Перша група українців (100 осіб) вирушила додому 8 червня 1918 р., разом з членами Комісії. Згодом обрано новий склад Комісії, яку очолив В.С. Скобельцин, яка організувала повернення ще 74 українців. Поверненню сприяв і фінський уряд, що передав у розпорядження української громади 50 тис. рублів з коштів на переселення росіян [6, с. 133].

В Гельсінкі захист прав українців взяли на себе чиновник інженерно-будівельного відділі Свеаборзької фортеці Петро Сливенко (в минулому член Гельсінгфорської ради і Української ради Північного фронту) та лікар Балтійського флоту Олександр Крупський. Вони "проголосили" себе захисниками інтересів українців та взялися за повернення їх на батьківщину. Фінляндська влада визнала не уповноважений жодними зібраннями чи структурами Український комісаріат і навіть виділила їм восьмикімнатну квартиру в центрі міста під канцелярію (хоча, за іншими відомостями, це могло бути приватне помешкання дружини П. Сливенка). Над входом було вивішено український прапор. Ця установа стала першим неофіційним представництвом Української держави [11, арк. 34].

Комісаріат проводив реєстрацію усіх бажаючих українців та видавав тимчасові посвідчення з фотокарткою. Вони друкувалися трьома мовами – українською, фінською та німецькою, щоб не було проблем при перетині кордонів на шляху додому. Підставою для видачі документів слугували документальні докази народження в Україні чи володіння певним майном в українських губерніях. Кожен, хто отримував документи, мав скласти присягу на вірність УНР. Документи видавалися безкоштовно, але збиралися благодійні внески, які планувалося потратити на допомогу бідним та організацію повернення. Всього Комісаріат зареєстрував близько 1000 осіб, які бажали повернутися на батьківщину. На пароплаві "Русь" 12 червня 1918 р. з Гельсінкі додому вирушили 700 українців. Фінська влада виділила їм продовольство на 250 осіб на 10 діб, що було досить щедро в умовах продовольчої кризи. В Україну вирушили і Сливенко з Крупським [6, с. 134].

Українці, що залишилися, створили Український комітет на чолі з колишнім флотським інженером Валентином Відстедтом. Про створення інституції повідомили міністра закордонних справ Української держави, як і про те, що вона виконує функції консульства і спорядила на Батьківщину ще один ешелон українців, котрий вирушив 16 липня. Просили підтвердження офіційного представництва України на чолі з В. Відстедтом, оскільки з таким станом погодилось німецьке представництво у Фінляндії. Однак у ранзі консульського агента до Фінляндії повернувся Петро Сливенко. 4 липня 1918 р. почало діяти українське консульство, котре, згідно зі спогадами Сливенка, негайно розпочало реєстрацію українців і видачу нових, офіційно визнаних документів. 4 жовтня до України вирушила нова група в складі 54 осіб [11, арк. 34зв.-35].

Таким чином, впродовж 1918 р. територію Фінляндії покинули близько тисячі осіб, що позиціонували себе як українці, однак це були далеко не всі члени української громади Суомі. Як свідчать джерела, і надалі українське консульство та створене 14 вересня 1918 р. посольство Української Держави продовжували роботу з покращення становища етнічних українців. Продовжувалася реєстрація українців та видача документів, але за це уже бралися кошти. З 1 січня 1919 р. ця плата становила за закордонний паспорт 24 карб. державного і 5 карб. митного збору; на заготовку бланків і канцелярські видатки по 2 карб. (у фінських марках це становило 110 за паспорт і 20 на канцелярські видатки) [10, арк. 2].

Фінляндія по завершенні громадянської війни перебувала у надзвичайно скрутному становищі – знецінення марки зумовило страшенну дорожнечу, розрив традиційних торгових зв'язків спричинив продовольчу кризу тощо. Для українців ситуація ускладнювалась ще й тим, що чимало з них втратили майно (його конфіскували) і роботу (особливо це стосувалося військовослужбовців та осіб, що змушені були рятуватися втечею з більшовицького Петрограду), не мали можливості винаймати житло як через стрімке зростання цін, так і внаслідок ворожого ставлення багатьох фінів, що не відрізняли українців від росіян. Значна частина українців зверталася до консульства з проханням надати матеріальну допомогу, тож було створено спеціальний фонд, який формувався з державних коштів, добровільних внесків та плати за паспорти та інші документи. Щоправда, з часом кошти з цього фонду почали використовувати на утримання посольства, коли надходження фінансів з України затримувалося. Крім того, хоча в більшості випадків кошти з фонду надавались у вигляді позичок, однак стягнути згодом борг з осіб, що повернулися до України, посольство практично не могло.

Судячи з документів українського представництва, перед українцями в Суомі поставали й інші проблеми – так, поширеним явищем були пошуки родичів у Фінляндії або ж спроба встановити, чи пересікали вони кордон, повертаючись до України [13, арк. 7, 8, 12]. Мали місце майнові суперечності з властями – так, наприклад, у В. Міклашевського з проханням фінляндська влада конфіскувала 29900 літрів коньяку з метою використання в якості медичного спирту; попри те, що цей товар провозився через Фінляндію транзитом і юрисдикція фінляндських фіскальних органів на нього не поширювалася, компенсації В. Міклашевський так і не отримав.

Однак не всі, хто зверталися по документи, були українцями – чимало колишніх підданих Російської імперії лише намагалися скористатися можливістю покинути голодуючу Фінляндію. Чимало новоспечених "українців" не володіли українською мовою і були абсолютно байдужими до подій в Україні. Показовою є дискусія, що спалахнула на сторінках часопису "Новая жизнь" після публікації листа посла К. Лоського. Костянтин Володимирович наголосив, що чимало осіб, отримавши українське громадянство, публічно оголошують себе росіянами, дозволяють собі інсинуації як щодо України, так і щодо Фінляндії, а коли виникають проблеми з

правоохоронними органами, звертаються по допомогу до посольства. Далі офіційно оголошувалося, що дипломатичне представництво не визнаватиме подібних осіб громадянами України, а їх паспорти оголошуватимуться недійсними [2, с. 2]. Редакція розкритикувала подібний підхід, однак на підтримку посла виступив В. Відстедт, котрий надіслав відповідного листа посольству для подальшої публікації [11, арк. 86-90].

У 1919 р. було призначено нового посла Миколу Залізняка, дружина якого у своїх спогадах зазначає, що українців їй довелося зустріти вкрай мало, та й ті розмовляють фінською або російською, оскільки асимілювалися після одруження. Жінки з української громади Гельсінкі, з якими зустрілася пані Залізняк, були фінками, практично не знали української мови. Спілкувалися вони, здебільшого, через перекладача, про Україну знали дуже мало і майже нічого не знали про її культуру та традиції. Про якісь українські організації, що діяли у Фінляндії вони не чули [1, с. 41-43].

Впродовж 1920 р. до посольства продовжували звертатися українці з різних питань – щодо сприяння у поверненні на Україну (просили видати проїзні документи і надати кошти на переїзд) [12, арк. 56]; позичити кошти на лікування, проживання чи допомогти у влаштуванні на роботу [12, арк. 19], навіть прохання від російських офіцерів прийняти їх на службу в українську армію [12, арк. 31]. Були прохання зв'язатися з родичами на Батьківщині або дізнатися про долю своїх рідних [12, арк. 36]. З України надходили запити про життя українців, зокрема чи перебувають там діячі культури та мистецтва і чи надавались їм якісь стипендії, але таких не знайшлося [15, арк. 7].

Про приблизну чисельність українців, які залишалися на території Фінляндії можна судити з перепису населення 1920 р. Зокрема, у Гельсінгфорській губернії (Helsingin lääni) проживало 122 уродженців України [17, с. 108], Абоській губернії (Turun lääni) – 8 [18, с. 78], Виборзькій губернії (Viipuri lääni) – 40 [19, с. 73], Таммерфорській губернії (Tampereen lääni) – 1 [20, с. 78], Куопіоській губернії (Kuopion lääni) – 1 [21, с. 65]. Тобто можна констатувати стабілізацію кількості українців у Фінляндській Республіці.

Як бачимо, після Лютневої революції 1917 р. розпочався процес консолідації українців у Фінляндії. Війна з радянською Росією, а також спричинені нею продовольча і фінансова криза, стали поштовхом для подальшого самовизначення українців – більша їх частина вже в 1918 р. виїхала на Батьківщину, а перед тими, що залишилися, постали різноманітні проблеми – правова невизначеність, відсутність засобів до існування та інформації про долю рідних. До 1920 р. кількість українців знизилась у кілька разів, після чого їх роль в житті Суомі звелась нанівець.

Джерела і література:

1. Залізняк О. Серед фінського жіноцтва [Монографія] // Олена Залізняк. – Торонто, 1987. – С. 41–43.
2. Лосский К. Письмо в редакцию / Константин Лосский // Новая жизнь. – 1919. – 17 января (№ 12). – С. 2.
3. Матвієнко В. Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1921 рр.). – Дис… д-ра іст. наук: 07.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 435 с.
4. Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії / Віктор Матвієнко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. – 373 с.
5. Пилипенко В. Українці у Фінляндії у 1917–1918 рр. / В. Пилипенко, Г. Савченко // Етнічна історія народів Європи. – К., 2003. – Вип. 14. – С. 46–52.
6. Пилипенко В. Повернення українців з Фінляндії на Батьківщину 1918 року / Віктор Пилипенко // Етнічна історія народів Європи. – К., 2001. – Вип. 9. – С. 132–136.
7. Ремі Й. Відносини між Україною та Фінляндією в 1918 р. / Йоханнес Ремі, Віктор Пилипенко // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. – К., 1999. – С. 77–81.
8. Ремі Й. Дипломатичні відносини між Україною і Фінляндією в 1918–1921 роках // Йоханнес Ремі, Віктор Пилипенко // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 24. – С. 146–151.
9. Савченко В. Українська військова рада Гельсінгфорсу в 1917 році / Г. Савченко // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 5. – С. 48–52.
10. ЦДАВО України, ф. 3512, оп. 1, спр. 1, 27 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 3512, оп. 2, спр. 7, 147 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 3512, оп. 2, спр. 11, 64 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 3512, оп. 2, спр. 13, 113 арк.
14. ЦДАВО України, ф. 3512, оп. 2, спр. 19, 73 арк.
15. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 375, 146 арк.

16. ЦДАВО України, ф. 4100, оп. 1, спр. 4, 378 арк.
17. Suomen virralinen tillasto. VI Väestötilastoa. Helsingin Väestölaskenta. – Helsinki: Valtioneuvaston kirjapaino, 1922. – 109 s.
18. Suomen virralinen tillasto. VI Väestötilastoa. Turun Väestölaskenta. – Helsinki: Valtioneuvaston kirjapaino, 1922. – 79 s.
19. Suomen virralinen tillasto. VI Väestötilastoa. Viipurin Väestölaskenta. – Helsinki: Valtioneuvaston kirjapaino, 1922. – 73 s.
20. Suomen virralinen tillasto. VI Väestötilastoa. Tamperen Väestölaskenta. – Helsinki: Valtioneuvaston kirjapaino, 1922. – 79 s.
21. Suomen virralinen tillasto. VI Väestötilastoa. Kuopion Väestölaskenta. – Helsinki: Valtioneuvaston kirjapaino, 1922. – 65 s.

Іван Логвин
(Острог)

РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДІ РОЧЕСТЕРУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДО ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФЕДЕРАЛЬНОЇ КРЕДИТНОЇ СПІЛКИ

У статті зроблено спробу простежити організаційний розвиток української громади м. Рочестер (США), як один із важливих чинників створення Української федеральної кредитної спілки. Проаналізовано основні етапи організованого розвитку громади, а також фактори, що впливали на нього. Визначено, що створення УФКС не було актом дії одного дня, а результатом півстолітніх взаємовідносин як в громаді, так із оточуючим соціальним середовищем.

***Ключові слова**: Українська федеральна кредитна спілка, Український народний дім, кооперація, кредитна спілка, еміграція.*

Иван Логвин. Развитие организационных отношений в украинской общине Рочестера как предпосылка к основанию Украинского Федерального Кредитного Союза.

В статье сделано попытку проследить организационное развитие украинской общины г. Рочестер (США), как один из важнейших факторов создания Украинского федерального кредитного союза. Проанализировано его основные этапы, а также повлиявшие на него факторы. Доказано, что создание УФКС не было актом действия одного дня, а результатом полувекового взаимодействия в общине и с окружением.

***Ключевые слова**: Украинский федеральный кредитный союз, Украинский народный дом, кооперация, кредитный союз, эмиграция.*

Ivan Logvin. Organizational relations development in Ukrainian hromada of Rochester as a precondition for Ukrainian Federal Credit Union Founding.

In the article author make an attempt to analyses organizing development of Ukrainian community of Rochester (USA), as one of the significant factors establishment of Ukrainian Federal Credit Union. A basic stages and factors, which were influenced on this development, are researched. In the article has been proved that the act of creating a UFCU is a result of fiftieth development of Ukrainian community.

***Key words**: Ukrainian Federal Credit Union, Ukrainian Civic Center, cooperation, credit union, emigration.*

За відносно короткий період вітчизняна наукова спільнота – передусім гуманітарії, зробила чимало у напрямі вивчення та осмислення такого невід'ємного та важливого сегменту історії українського народу у XX ст., як закордонне українство / українська діаспора / українська еміграція. Цей напрям досліджень давно позиціонується як багате джерело нових та цікавих тем для науковців.

Сьогодні вже існує чимала кількість публікацій, пов'язаних з історією української еміграції, розвитком науки, освіти та культури, релігійного життя українців у країнах їх поселення. Поряд з такими безперечними успіхами, є ще чимало сторінок з історії української діаспори, які потребують свого розкриття. До однієї з таких малодосліджених сфер належить і економічне життя, основні суб'єкти якого – кредитні спілки, виступають невід'ємною частиною повсякденного існування великої кількості українських громад у США, Канаді, Австралії. Будучи в своїй сутності некомерційними фінансовими установами, діяльність яких спрямована не на збагачення окремих осіб, а на потреби своїх громад, кредитні спілки фактично перетворилися у народні банки, повністю і успішно виконуючи покладені на них завдання. Яскравим, можна навіть сказати хрестоматійним, прикладом виступає Українська федеральна кредитна спілка м. Рочестер (далі – УФКС), яка є однією із найстаріших українських кредитних спілок на теренах США.

© Іван Логвин, 2013

Загальновідомо, що підґрунтям успішного існування будь-якої установи чи організації є правильно закладені основи та підстави їх функціонування.

У 2013 р. УФКС відзначатиме своє 60-річчя – цілком поважний вік для існування будь-якої установи, а для фінансової й поготів. Метою статті є аналіз підґрунтя, яке дозволило успішно розвиватися УФКС в Рочестері протягом стількох років. Необхідність дослідження проблеми пов’язана не лише з її очевидним практичним значенням, але й, насамперед, недостатнім вивченням історії українського кооперативного руху за кордоном. На жаль, історія та діяльність УФКС, як й інших закордонних українських кредитних спілок, ще не отримала спеціального наукового дослідження. Невелика зацікавленість цією проблематикою пов’язана насамперед зі складнощами доступу до архівних та інших джерельних матеріалів, які практично усі знаходяться поза межами України.

Як причинковий об’єкт дослідження, УФКС виступає у праці І. Витановича “Історія українського кооперативного руху” (Нью-Йорк, 1964), де автор фактично вперше згадує спілку, розглядаючи її поряд з низкою інших українських кредитних спілок на теренах США (хоча і наголошує на її організаційних особливостях [2, с. 552], а також згадує про “Кооперативну думку”, як неперіодичний орган УФКС [там само, с. 561]). Аналогічна ситуація простежується і з оглядовими статтями про економічне життя українців у США ще одного українського економіста в еміграції М. Біди [1]. Наш сучасник В. Гончаренко у праці “Кредитні спілки як фінансові установи” (Київ, 1997), розглядає кредитні спілки суто з точки зору економічної науки, активно при цьому використовуючи відомості з діяльності УФКС.

Поряд з цим, матеріали з історії УФКС містяться у ненаукових виданнях. Так, невеликий розділ, присвячений історії УФКС як одній із вагомих організацій Рочестеру, знаходимо у пропам’ятній книзі місцевого відділу Українського народного союзу “Вільні козаки” (Рочестер, 1970). У ній в загальних рисах висвітлено ґенезу, організаційну структуру та фінансову діяльність установи. Проте книга загалом присвячена історії відділів УНС в середовищі громади, тому важливим інформаційним доповненням до неї є англомовна праця активного діяча української рочестерської громади Джеймса Братуша “A Historical Documentary of the Ukrainian Community in Rochester” (Rochester, 1973). Комплексна характеристика громади та значний фактологічний матеріал, зібраний у книзі, подають розлоге тло, на якому показано створення УФКС та її організаційні зв’язки з іншими місцевими українськими інституціями. Не менш важливу роль у висвітлені історії установи відіграли і члени УФКС – В. Пилишенко [12], В. Гавриляк [4] і Т. Денисенко (серія статей у співавторстві з В. Кунцем на сторінках “Кооперативної думки” від № 208 (2009 р.) і до сьогодні).

Основу джерельної бази цього дослідження становлять періодичні видання – журнали “Кооперативна думка”, “Бюлетень кредитних спілок України”, “Кооперативний голос”, “Credit union”, газети “Свобода”, “Час і події”, а також інформаційні ресурси мережі Інтернет – офіційний сайт Української кредитної спілки в Рочестері та соціальна мережа Facebook. Останні, зокрема, є важливим джерелом для моніторингу найсвіжішої інформації про стан та діяльність установи. Найбільше значення серед усіх цих джерел має, природньо, журнал “Кооперативна думка”, що обумовлено його виданням на протязі усього часу діяльності УФКС. Відповідно, на сторінках журналу відтворена діяльність установи від заснування до сьогодення [10].

Вважаємо, що висвітлення проблеми варто розпочати з того моменту, коли в американське місто Рочестер у 1901 р. [24, p. 3] прибув один з представників першої хвилі української еміграції Євстахій Макогін. Саме він, якщо вірити історичним документам, адже зустрічаємо також й інші дати його прибуття – 1900 р. [3, с. 5] та 1904 р. [8, с. 5], започаткував українську еміграцію у цьому місті. До нього незабаром приєдналися Анна Фурманчук, Петро Климців та багато інших українських емігрантів [24, p. 3]. Варто також додати той факт, що нових переселенців в американських імміграційних списках часто записували як австрійців, а не українцями. Це пояснюється тим, що практично усі вони мали австрійські паспорти, що автоматично робило їх в очах імміграційної служби громадянами тієї країни [25, p. 12; 27, p. 3]. Тому встановити точне число, і, головне, конкретні особи українських переселенців, для більш повного відтворення і розуміння тих процесів, є доволі непростим завданням.

Можна визначити, що створення основ української громади об’єктивно заклало основи для організованого життя, яке потребувало створення певних інституцій. Серед них значну роль відігравали установи, діяльність яких була спрямована не лише на організацію життя українців у новій країні, але й великою мірою на вирішення їх соціально-побутових та економічних проблем.

Як і в інших американських містах [28, p. 435; 26, p. 228], у Рочестері українці поступово почали об'єднуватися у громадські, часто з релігійним відтінком, організації. Одним з перших було Братство св. Йосафата (1908 р.), проте більшого значення набуло засноване згодом Братство св. Георгія (1909 р.), метою якого було "служити Церкві та нести допомогу членам, або їх родинам на випадок хвороби, чи смерти" [3, с. 14]. Для релігійних потреб у 1910 р. заснована Українська католицька церква св. Йосафата [там само, с. 299].

У 1912 р. члени Братства св. Георгія вступають у ряди найбільшої на той час української громадської організації в США – Руський народний союз, пізніше на конвенції (з'їзд) у Буффало у 1914 р. перейменований на сучасний Український народний союз [9, с. 140]. Інтегрувавшись у Союз, у якому воно було зареєстроване як 316-й Відділ УНС [3, с. 17], Братство тим самим забезпечило постійний організаційний зв'язок рочестерської громади з усім українством на теренах США, адже це об'єднання мало свої осередки майже в кожній українській громаді, невпинно розширюючи свою мережу. 14 травня 1914 р. на зборах Братство змінило назву на Товариство "Вільні козаки" [24, p. 337]. Після побудови власного окремого приміщення, названого як Український Народний Дім Товариства "Вільних козаків" (Ukrainian Civic Center), Товариство у 1945 р. востаннє змінило свою офіційну назву і зараз відоме як Український Народний Дім (далі – УНД) [там само, p. 338]. Практично усі ці перші створені інституції мали характер допомогових організацій, що намагалися пов'язати себе з такими ж подібними установами, метою яких було, в першу чергу, фінансове забезпечення людей у випадку нагальної необхідності. Здебільшого це було пов'язано з травмами на виробництві, де українські емігранти виконували небезпечну некваліфіковану роботу.

На час формування ядра української громади як чисельно, так організаційно – в період з 1900 по 1914 рр. – припадають і перші витоки спроб організації для взаємодопомоги на економічному ґрунті. Поки що є небагато фактів про цей ранній період. Проте відомо, що одним з перших кроків було відкриття у 1914 р. українського кооперативного бакалійного магазину, котрий, однак, проіснував недовго [8, с. 6]. Такі заходи більшою мірою були пов'язані з індивідуальними ініціативами окремих представників громади, на яких не міг не позначитися вплив динамічного американського суспільства з його потягом до підприємництва. Проте навіть ці спроби, у яких все ж відчувалося прагнення допомоги землякам, мали вплив на подальший організаційний розвиток громади у цій сфері. Останній визначався двома факторами: відсутністю професійних економістів (зокрема, тих же знавців кооперативної або кредитної справи) та сприйняття багатьма українцями самого Рочестеру як непостійного місця свого перебування. Велика частина з них мали на меті лише заробити кошти, щоб потім повернутися на батьківщину і там купити собі землі, завести власне господарство [3, с. 9]. Перша світова війна, а потім і тривалі визвольні змагання в Україні, які призвели до входження різних її частин до окремих нових держав, зробили неможливим повернення емігрантів додому, і вони змушені були включитися до розвитку громадського та організаційного життя.

Тоді ж у середовищі рочестерських українців починає визрівати думка про створення нової установи для взаємодопомоги. "Коли наші піонери в Рочестері створили вже свої релігійні й світські братства, відчули вони потребу організувати також економічно-господарську установу, яка творила б певну цілісність у взаємовідносинах нашої громади, дала б їй фінансову фазу для дальшого розвитку…" [3, с. 194]. З наведеної цитати можемо побачити, що провідники цієї ідеї створювали образ економічної установи, що мала б важливе суспільне значення як фінансова опора життєдіяльності громади. Ентузіасти, які походили із заснованого у 1918 р. "Просвітнього гуртка", вирішили заснувати споживчий кооператив, і отримані внаслідок його діяльності кошти використати на потреби громади. До управи новоствореної установи увійшли: Андрій Петрів – голова, Степан Лотоцький – касир, Микола Мурашко – секретар, Петро Дронь і Михайло Пелкий – члени дирекції [там само, с. 195]. Так, у 1919 р. кооператив доволі вдало розпочав свою діяльність: до нього записалася 21 особа, які склали по 25 дол. внеску; було взято в оренду приміщення на вулиці Ремінгтон (Remington Street) [там само]. Проте, на заваді добрим намірам стала низка негативних чинників, серед яких головними були незнання ведення кооперативної справи та відсутність досвіду. Важливу роль відіграло недовір'я, викликане низькою поінформованістю членів громади. Була і відверта ворожість, зокрема і серед тих же українців – противники кооперативи говорили, що вона була заснована соціалістами [24, с. 17], до яких було негативне ставлення. Зрештою, велика кількість боргів, які члени кооперативу вчасно не сплачували, стали причиною його фінансового занепаду. Попри усі спроби зберегти установу, в

жовтні 1922 р. кооператив, за порадою місцевого священика українського походження о. Вашчишина, оголосив про банкрутство [3, с. 196].

Цілком очевидно, що перші невдачі мали негативний вплив на думку громади щодо кооперативної ідеї, викликавши обґрунтоване недовір'я. Майже на тридцять наступних років ідея створення українського кооперативу так і залишиться ідеєю без спроб практичної реалізації.

За цей час українська громада в Рочестері зазнає багатьох внутрішніх та зовнішніх трансформацій. По-перше, значно збільшився її кількісний склад. Внаслідок другої (міжвоєнний період) та третьої (після Другої світової війни) хвиль еміграції в Рочестері опинилася велика кількість українців [24, p. 29]. Уже підросли і готові були стати до активної діяльності діти перших емігрантів, котрі були народжені вже в США, або ж їх вивезли з України ще зовсім малими. По-друге, це, в свою чергу, також помітно відбилося і на інтелектуальному рівні громади. Вихована в американському суспільстві та отримавши тут освіту, ці нащадки були відмінними від своїх батьків, готові підняти організаційне життя громади на якісно вищий рівень. На відміну від засновників української громади Рочестеру, першої хвилі емігрантів, котра носила трудовий характер, представники другої та третьої хвиль мали значно вищий рівень внутрішнього потенціалу [18, с. 58-59]. Велика їх частина була колишніми учасниками визвольних змагань – політичні, громадські діячі, а також культурна та освітянська інтелігенція. Їхній інтелектуальний рівень дозволив їм швидко закріпитися як в новій країні, так і в середовищі своїх земляків. В уже створених організаціях вони часто починають відігравати провідну роль, надаючи їм поштовхи для подальшого розвитку.

Такий кількісний і, головне, якісний розвиток громади очевидно не міг не справити впливу на її внутрішнє життя. Самоусвідомлення активними діячами тих проблем, завдань та потреб, котрі поставали перед рочестерськими українцями в руслі загального розвитку американського суспільства, призводили до нових пошуків шляхів розвитку власного організаційного життя. За цей час утворилися нові товариства та відділи організацій, серед них: Товариство ім. Т. Шевченка, як 289-й відділ УНС [3, с. 301], Товариство ім. М. Драгоманова, як 244-й відділ Українського робітничого союзу [там само], що теж був допомогово-асекураційною організацією [7], Братство св. Петра і Павла, як 155-й відділ Союзу українців-католиків "Провидіння" [там само], у 1934 р. – організовано 6-й відділ Союзу українок Америки.

Проте навіть такий розвиток, хоча його позитиву не можна недооцінювати, не міг вирішити усіх питань, які поставали перед українцями в Рочестері. Одними із найбільш важливих питань й надалі залишалися проблеми, пов'язані з фінансово-економічним становищем. Відчувалася необхідність у створені такої організації, яка б не лише задовольняла фінансові потреби окремих осіб, але й була джерелом таких необхідних коштів для громадської діяльності. Філії УНС, зокрема Український народний дім, хоч за своєю організаційною суттю і був найперше допомоговою організацією, яка багато в чому виконувала функції страхової компанії в сучасному розумінні цього слова [13, с. 9; 17, с. 208], не міг вирішити усіх тих фінансових питань, котрі стояли перед представниками громади. Так само не міг з цим впоратись й подібний до УНС Український Братський Союз. Наявність цих проблем, а найбільше їх було у сфері лихварства та банківських кредитів, які часто заганяли емігрантів у боргові ями [21], змушували рочестерських українців шукати засоби їх вирішення.

На той час вже існувала розгалужена система кредитних спілок, як власне американських [14, с. 3], так і заснованих українцями [30, p. 2; 29, p. 50; 26, p. 228]. Наявний позитивний досвід і американців, і своїх земляків-українців, адже після Другої світової війни до США прибуло близько тисячі досвідчених кооператорів [15, с. 133; 11, с. 3], надихнув групу активних громадських діячів до заснування власного фінансового кооперативу – кредитної спілки.

У першому номері журналу "Кооперативна думка", тоді ще під назвою "Інформативний листок Української Кооперативної Кредитної Спілки в Рочестері", вміщено спогади першого президента Вілляма Андрушина, які дають опис тих подій: "Влітку 1953 року до мене звернулися кілька енергійних, заглиблених у роздуми і патріотично настроєних українців з питанням про можливість заснування Української Кредитної Спілки. Після декількох письмових звернень, щодо можливості втілення в життя цього задуму, був підготовлений офіційний запит і отримане Свідоцтво № 8854 на ім'я Рочестерської Української Кредитової Спілки та Державного Закону 467. Таким чином, два роки тому народилася нова установа, яка бере сьогодні активну участь в організації життя української громади в місті Рочестері" [23].

Ідейними натхненниками та генераторами заснування кредитної спілки в середовищі української громади виявилися представники УНД. Його члени постійно наголошують на тому, що "ініціятива створення такої кредитової кооперативи вийшла від членів середовища УНДому. Вони підготували ідейний ґрунт, відбули перші організаційні збори, накреслили плян праці" [3, с. 293]. Вважаємо, що таке твердження є цілком справедливим – ініціаторами створення кредитної спілки були одними із найактивніших членів УНД, котрі вже не один рік провадили плідну громадську діяльність в межах своєї організації, були добре відомі серед українців. У цьому, власне, і полягає одна із основних відмінностей УФКС Рочестеру від інших українських кредитних спілок, заснованих у той час – її творцями не були професійні кооператори, як, наприклад, кредитних спілок у Нью-Йорку [6, с. 137], Чикаго [20, с. 145] чи Філадельфії [16, с. 161]. Практично усі вони були давніми українськими рочестерськими активістами. На початковій стадії створення кредитівки найактивнішими були Ілля Демиденко, Іван Мурин та Григорій Дмитрів [там само]. Особливу роль відіграли дві особи – Володимир Гавриляк та Вілліям Андрушин. Перший вже не один рік займав посаду секретаря та контролера в УНД [там само, с. 175]. Будучи передвоєнним емігрантом, він був добре обізнаний з місцевими обставинами та мав досвід громадської діяльності, що дозволило йому та іншим діячам надати ініціативі конкретних форм. Інший був кваліфікованим адвокатом, досить відомим в колах рочестерського українства [24, p. 24].

Саме В. Гавриляку та В. Андрушину належить заслуга організаційного оформлення УФКС. Разом вони почали писати листи до відповідних офіційних державних установ штату Нью-Йорк. Метою було створення такої організації, яка була б відкритою та доступною для усіх українців Рочестеру, незалежно від їх віросповідання чи приналежності до будь-яких інших організацій [8, с. 6]. Незважаючи на те, що основне число ініціаторів виходило з УНД, вони розуміли, що "установа лише тоді зможе успішно виконувати своє завдання, коли буде загальнонаціональною" [3, с. 294]. У цьому їм сприяло федеральне законодавство, котре вимагало від кредитних спілок асоціативного членства, "базуватися на точно окреслених організаціях або інституціях" [22, с. 8]. Це означало, що члени майбутньої кредитівки мали бути об'єднані між собою певними організаційними зв'язками. Рішуче виступивши щодо наполегливих пропозицій представників кооперативної Ліги, котрі бажали, щоб кредитівку організували на базі УНД, засновники натомість вибрали, як членську базу, загальногромадські організації – УНС та УБС [4, с. 3]. Як зазначає І. Витанович, УФКС виявилася єдиною кредитівкою з такою базою членства – 14 інших українських кредитних спілок були засновані для потреб місцевих відділів Об'єднання Українців Америки "Самопоміч", і отримали таку ж назву [2, с. 553]. Додамо, що такі широкі принципи формування членської бази УФКС у подальшому сприяли її розширенню, якому не заважали інституційні обмеження, що завжди в подібних ситуаціях мають негативний вплив.

Підготувавши таке підґрунтя для заснування кредитної спілки, засновники, завдяки адвокату В. Андрушину, отримали відповідний чартер (дозвіл) на створення кооперативу. Перші установчі збори відбулися ввечері 25 вересня 1953 р., на яких чартер був офіційно підписаний першими вісьмома членами-засновниками: Вілліямом Андрушиним, Володимиром Гавриляком, Іллею Демиденко, Василем Іванцівим, Іваном Сверидою, Олександром Папою, Василем Кучмієм і Григорієм Дмитрівим [19, с. 7]. Майже відразу після того в спілку вступили ще 28 нових членів [3, с. 294]. Створена ними кредитна спілка, яка офіційно розпочала свою діяльність 1-го жовтня [там само], була фінансовим кооперативом, сутність яких вдало охарактеризував В. Гончаренко – це одночасно і громадська, і фінансова організація, що являє собою специфічну форму ведення господарських справ [5, с. 9]. Із соціальної точки зору УФКС як кредитна спілка – це форма фінансової взаємодопомоги та економічного самозахисту людей, із організаційної – громадська організація, з економічної – фінансова установа, що в сукупності і становить поняття фінансовий кооператив.

Отже, на формування та розвиток ідеї створення кредитної спілки в Рочестері, потребу в якій вони відчували із самого початку – яка б виконувала важливі громадські функції, поряд з вирішенням не менш важливих фінансових питань, пішло багато часу. Як бачимо, заснування УФКС було прямо пов'язано з внутрішнім організаційним розвитком громади – створення багатьох інституцій, які не могли забезпечити усіх її потреб в сукупності, призводило до пошуків нових форм організації на інших засадах. Свою вагому роль зіграв і зовнішній чинник – поширення кооперативної ідеї серед інших українських громад на теренах США та заснування ними кредитних спілок, стали останнім фактором, який підказав рочестерській громаді вихід із ситуації.

Джерела та література:

1. Біда М. Розвиток українського кооперативного господарства в Америці (частина ІІ) / М. Біда // Український історик. – Н.-Ю.; Торонто; Мюнхен, 1978. – Ч. 1-3 (57-59). – С. 128–139.

2. Витанович І. Історія Українського кооперативного руху / І. Витанович. – Н.-Й. : Товариство української кооперації, 1964. – 624 с.

3. Вільні козаки: ювілейна пропам’ятна книга Українського Народного Дому в Рочестері, Н.Й., та його середовища / [упор. В. Гавриляк]. – Рочестер : Накладом Українського Народного Дому, 1970. – 352 с.

4. Гавриляк В. УКС – 10 літ для членства і громади – генеза та організаційний розвиток / В. Гавриляк // Ювілейний бюлетень 1953–1963 [Jubilee bulletin №33]. – 1963. – С. 2–14.

5. Гончаренко В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика / В. Гончаренко. – К. : “Наукова думка”, 1997. – 240 с.

6. Гуглевич Р. Українська федеральна кредитова кооператива “Самопоміч” в Нью-Йорку / Р. Гуглевич // Українська кооперація діяспори: історичний огляд 1940–1992 / [гол. ред. О. Плешкевич]. – Чікаго; Торонто; Мельборн : Українська Світова Кооперативна Рада, 1994. – С. 137–144.

7. Енциклопедія українознавства: словникова частина / [гол. ред. В. Кубійович]. – Н.-Й.; Париж : Молоде життя, 1966. – Т. 9. – С. 3417.

8. Кунець В. Початки діяльності Української Федеральної Кредитної Спілки (1953–1963) / В. Кунець, Т. Денисенко // Кооперативна думка [Credit union opinion] – 2009. – № 208. – С. 5–6.

9. Куропась М. Українсько-американська твердиня: перші сто років історії Українського Народного Союзу / М. Куропась. – Острог; Чикаго : В-во “Острозька академія”, 2004. – 682 с.

10. Логвин І. Журнал “Кооперативна думка” як джерело до вивчення історії української федеральної кредитової спілки в Рочестері / І. Логвин // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 15 / Національний університет “Острозька академія”, Українське Історичне Товариство / [Відп. ред.: І. Пасічник, Л. Винар]. – Острог : В-во Національного університету “Острозька академія”, 2010. – С. 490–502.

11. “Першу кредитову спілку…” // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1982. – № 108. – С. 3.

12. Пилишенко В. Українська кредитова спілка в Рочестері / В. Пилишенко // Українська кооперація діяспори. – Чікаго; Торонто; Мельбурн : Українська світова кооперативна рада, 1994. – С. 175–182.

13. Підручник для ділових урядників та організаторів Українського Народного Союза / [упор. Дмитро Галичанин]. – Джерзі Сіти : Накладом Українського Народного Союза, 1935. – 63 с.

14. Піонери кредитової кооперації в Північній Америці // Інформативний листок Української Кооперативної Кредитової Спілки в Рочестері [Rochester Ukrainian Federal Credit Union Bulletin]. – 1955. – Ч. 2. – С. 3.

15. Плешкевич О. Початки і розвиток української кооперації в США / О. Плешкевич // Українська кооперація діяспори: історичний огляд 1940–1992 / [гол. ред. О. Плешкевич]. – Чікаго; Торонто; Мельборн : Українська Світова Кооперативна Рада, 1994. – С. 133–135.

16. Пушкар В. Українська федеральна кредитова кооператива “Самопоміч” у Філядельфії / В. Пушкар // Українська кооперація діяспори: історичний огляд 1940–1992 / [гол. ред. О. Плешкевич]. – Чікаго; Торонто; Мельборн : Українська Світова Кооперативна Рада, 1994. – С. 161–167.

17. Статут Українського Народного Союзу, Інк. – Вашингтон, [б.в.], 1946. – 208 с.

18. Трощинський В.П. Українці в світі / В.П. Трощинський, А.А. Шевченко // Серія: Україна крізь віки. Т. 15. – К. : Видавничий Дім “Альтернативи”, 1999. – 351 с.

19. Українська Кредитова Спілка в Рочестері // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1993. – № 152. – С. 7–8.

20. Українська федеральна кооператива “Самопоміч” в Чікаго // Українська кооперація діяспори: історичний огляд 1940–1992 / [гол. ред. О. Плешкевич]. – Чікаго; Торонто; Мельборн : Українська Світова Кооперативна Рада, 1994. – С. 145–151.

21. Чи нашій кооперації треба більше ідейного змісту? // Інформативний листок Української Кредитової Спілки в Рочестері. – 1961. – Ч. 25. – С. 1.

22. Членство кооперативи // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1993. – № 152. – С. 8.

23. Andrushin W. “In summer of...” // Інформативний листок Української кооперативної кредитової спілки в Рочестері. – Липень, 1955. – Ч. І. – С. 1.

24. Bratush J.D. A Historical Documentary of the Ukrainian Community of Rochester, New York / J.D. Bratush. – Rochester : Christopher Press, 1973. – 581 p.

25. Halich W. Ukrainians in the United States / W. Halich. – N.-Y. : Arno Press and The New York Times, 1970. – 174 p.

26. Kuropas M. Ukrainian Chicago: The Making of a Nationality Group in America / M. Kuropas // Ethnic Chacago. A Multicultural Portrait / edit. Melvin G. Holly, Peter d’A. Jones. – Michigan : Grand Rapids, 1977. – P. 199–228.

27. Pylyshenko W. Ukrainian Rochester Collection / W. Pylyshenko. – Rochester, 2007. – 10 p.

28. Rak D. Ukrainians / D. Rak // The New Jersey Ethnic Experience / edit. Barbara Cunningham. – New Jersey : Wm. H. Wise & Co., 1977. – P. 435–459.

29. Ukrainians in Pennsylvania. A contribution to the growth of the commonwealth / [edit. A. Lushnycky]. – Philadelphia : Ukrainian Bicentennial Committee, 1976. – 134 p.

30. Watral B. Forty Years of Service / B. Watral // Кооперативний голос. Ювілейне видання 1951–1991 [Credit Union Voice. Anniversary Edition 1951–1991]. – 1991. – 20 p.

КУЛЬТУРНІ, МИСТЕЦЬКІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ЗДОБУТКИ В ДІАСПОРІ

Віолетта Дутчак
(Івано-Франківськ)

БАНДУРНЕ МИСТЕЦТВО У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.: ПЕРСОНАЛІЇ І КОЛЕКТИВИ

У статті проаналізовані історичні та виконавські аспекти функціонування провідних колективів та солістів – представників бандурного мистецтва діаспори Великобританії, визначено їх творчі здобутки та напрями діяльності.

Ключові слова: *бандурне мистецтво діаспори, виконавство, Великобританія.*

Виолетта Дутчак. Бандурное искусство Великобритании второй половины XX – начале XXI вв.: персоналии и коллективы.

В статье проанализировано исторические и исполнительские аспекты функционирования ведущих коллективов и солистов – представителей бандурного искусства диаспоры Великобритании, исследованы их творческие достижения и направления деятельности.

Ключевые слова: *бандурное искусство диаспоры, исполнительство, Великобритания.*

Violetta Dutchak. Bandura music in Great Britain in the second half of the XX century – at the beginning of the XXI century: single performers and groups of performers.

The leading groups and soloists functioning historical and performing aspect have been analysed in presented article for the UK diaspora bandura art representatives, one's art achievements and the activity directions have been investigated.

Key words: *diaspora bandura art, performance, United Kingdom.*

Мистецтво бандуристів діаспори – складова частина загальної духовної культури українського народу, що охоплює широкі сфери діяльності як у виконавстві, творчості, конструюванні інструментарію, так і у громадській, методично-педагогічній, видавничій справах. Розвиток бандурного мистецтва в середовищі діаспори впродовж XX ст. відбувався неоднорідно. Відмінності у його функціонуванні за кордоном зумовлені часово-хронологічними, просторово-географічними, соціокультурними та економічно-політичними чинниками розвитку різних країн, де функціонували бандурні осередки. Значною мірою якісні показники розвитку бандурного мистецтва визначалися характером еміграційних хвиль, що різнилися за причинами їх виникнення, а відповідно і за соціальним та освітньо-інтелектуальним станом її представників. Створення мистецьких осередків, в т.ч. і бандурних, зумовлювало специфіку соціокультурної та естетичної ситуації країни еміграції.

Популяризація бандури в світі щільно пов'язана з діяльністю як окремих виконавців, так і цілих колективів бандуристів. Вони були носіями як певних регіональних традицій бандурного виконавства, так і репрезентантами загальних надбань української музичної культури. Звідси, в результаті аналізу діяльності представників бандурного мистецтва окремих країн, можна визначити рівень як взаємовпливів, з одного боку, так і власних, питомих ознак розвитку бандурного мистецтва в країні еміграції, з іншого.

Серед країн української еміграції Великобританія займає проміжне місце. Як офіційний напрям переселення українців, вона стає популярною після II світової війни. Хоча нечисленність і розпорошеність українців у Великобританії не сприяли їх активній самоорганізації порівняно із американською діаспорою (США і Канади), проте створення ряду політичних та громадських об'єднань, а відповідно і функціонування культурно-мистецьких організацій засвідчили намагання зберегти свою національно-етнічну та культурну самобутність. Загалом в країні зафіксовано кілька десятків місцевостей компактного проживання українців, зокрема, у містах Манчестер, Ноттінгам, Брадфорд, Лондон та ін.

© Віолетта Дутчак, 2013

Українці Великобританії розбудували широку мережу громадських організацій і установ, чимало з яких репрезентує їхні інтереси в стосунках з офіційною владою. До таких установ належать, в першу чергу, Союз українців у Британії (СУБ), Об’єднання українців у Великобританії (ОУВ) та інші жіночі, молодіжні, культурологічні й просвітницькі організації. Це підтверджується й на прикладі плідної творчої діяльності багатьох українських хорових й танцювальних колективів Великобританії – “Гомін” і “Орлик” (Манчестер), “Барвінок” (Лестер), “Заграва” і “Боян” (Ноттінгем) та ін. Незважаючи на процеси асиміляції українців у Британському культурному середовищі, історія і сьогодення засвідчує виразні ознаки прояву згуртування українців навколо новоявлених національно-культурних осередків.

Поряд з активним розвитком хорового, танцювального, театрального мистецтва, в середовищі українців Великобританії розвивалося і бандурне мистецтво. Серед його найяскравіших представників – солісти Ярослав Бабуняк, Володимир Луців, брати Мирон і Михайло Постолани, квартет “Кобзарське Братство”, тріо “Жайвір” та ін.

Метою пропонованої статті є дослідження особливостей функціонування бандурного виконавства у Великобританії впродовж другої половини XX – початку XXI ст. на прикладі творчої діяльності її найяскравіших представників.

Одним з перших серед співаків-бандуристів Великобританії слід назвати маестро Ярослава Бабуняка, уродженця с. Вербів на Тернопільщині (2 січня 1924 р.). На його мистецьке виховання суттєво вплинуло родинне оточення. Гру на бандурі Я. Бабуняк вивчав у Бережанській гімназії, а пізніше у Львові у А. Білоблоцького (1941–1942 рр). Після закінчення гімназії, Ярослав разом із бандуристом Володимиром Юркевичем створили дует бандуристів, концертували по Галичині. Під час німецької окупації грав в ансамблі разом з С. Ганушевським, С. Малюцою, Ю. Сінгалевичем, Г. Бажулом, З. Штокалком та Г. Смирним; співав у Львові у професійних хорах, виступав і як соліст колективів. У воєнні роки доля закинула Бабуняка у табір військовополонених в Італії (Белярія – Ріміні), де перебувало 10 тис. українських вояків. Хоча Я. Бабуняку лише нещодавно виповнилося 20 років, він стає одним з організаторів відомого хору “Бурлака”. Репертуар хору був різноманітний – авторські твори (“Огні горять” С. Воробкевича, “Прометей” К. Стеценка, “Під шум лісів” Є. Пасіки і т.ін.); народні пісні (історичні “Руйнування Січі” аранж. О. Кошиця, козацькі “Козака несуть” М. Леонтовича, стрілецькі “Гей у лузі” М. Гайворонського, жартівливі “Била жінка мужика” Д. Котка і багато інших); колядки та щедрівки, іншомовні твори (“Domine, non sum dignus?”). У таборі Ярослав Бабуняк заслужив особливе визнання – і як “батько бандуристів”. За спогадами адміністратора хору “Бурлака” Ярослава Паньківа, в умовах полону Бабуняк “майже з нічого” організував виготовлення бандур. Бандури клеїлися із дощечок з-під продуктових ящиків, з бочок з-під оселедців і порошкового молока; кусків дерева, струни робилися з різного ґатунку телефонічних дротів і знайдених на руйновищах старих роялів; кілки для в’язання струн – з гарматних гільз тощо. На таких інструментах грав перший квартет бандуристів з Ріміні, до складу якого входили Ярослав Бабуняк, Володимир Мота, Борис Боднар, Петро Семенюк. Їхні виступи стали складовою концертної програми ансамблю “Бурлака”. Більшість творів репертуару виконувалися в аранжуванні Я. Бабуняка, серед яких “Горобчики”, “Горличка”, “Ченчик”, “Запорозький марш”, “Човен хитається”, “Бондарівна”, “Приймак”, “Ой у полі нивка”, “Дума про татарський напад”, “Ой у полі вітер віє”, “За твої, дівчино”, “Зажурилась Україна”, “Повій вітре”, “Кармелюк”, “Сидить дід на печі”, “Бабусю голубко” і т.д.

У Великобританії, після звільнення з табору полонених, Я. Бабуняк працював на фабриці текстилю у м. Болтон, пізніше головним менеджером у газовому підприємстві у Манчестері. І всі роки поза основною роботою, весь вільний час і відпустки присвячував українському мистецтву. Саме в Манчестері Ярослав здобув вищу професійну музичну освіту – закінчив консерваторію у 50-х роках.

Заснований у 1949 році в Манчестері чоловічий хор “Гомін”, під його довголітнім керівництвом став лауреатом восьми престижних міжнародних фестивалів (Кембридж, Лондон, Лланголлен-Валія (Уельс), Единбург, Монтре), здобув світову славу, численні нагороди. Ярослав Бабуняк із хором “Гомін” – учасник найвагоміших подій культурно-мистецького, політичного і духовного життя українців діаспори загалом і Великобританії зокрема. У ювілейному 1988 р., об’єднавши навколо “Гомону” понад 220 чоловік з багатьох міст Великобританії, він створив екуменічний “Хор Тисячоліття”, і разом з хорами “Думка” (США), “Веснівка” (Канада), “Візантійський” (Нідерланди), він об’єднав усіх в Ювілейний колектив (понад 430 співаків) для від-

значення 1000-ліття хрещення Руси-України в Лондоні та Римі – у присутності святішого отця Іоана Павла II та понад семитисячної аудиторії.

Не менш вагомі заслуги Я. Бабуняка пов'язані з бандурою. Він як бандурист – переможець Другого крайового конкурсу Інституту народної творчості у Галичині (Львів, 16 травня 1943 р.), виконавець-воїн дивізії "Галичина", у Великобританії стає першим лауреатом Міжнародного музичного фестивалю Eistedfood у номінації співу й гри на національному інструменті – бандурі (1953, Валія–Уельс).

Ярослав Бабуняк і хор "Гомін" – лауреати премії братів Богдана і Левка Лепких за пропаганду творців пісень рідного краю; мають подяки товариства "Україна-Світ", Міністерства культури України, вищого духовенства. Я. Бабуняк нагороджений Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України, отримав почесне звання "Заслужений діяч мистецтв України" (2001).

Одним з найуспішніших пропагандистів української бандури й пісні у світі став співак-тенор і бандурист Володимир Луців. Впродовж своєї творчої кар'єри маестро виступав на тисячах концертів на п'яти континентах. Надзвичайно широка географія концертних виступів Луціва охоплює такі країни, як Італія, Швейцарія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Австрія, Німеччина, США, Канада, Ізраїль, Австралія, Гібралтар. Бермудські, Багамські та Канарські острови. Завдяки прекрасному голосу та блискучим володінням бандурою він доносив до сотень тисяч людей велич української нації, представником якої завжди залишався, її духовної і культурної спадщини. Завдяки своїм неабияким організаційним здібностям він став палким пропагандистом українського хорового, танцювального, інструментального і театрального мистецтва.

Народився Володимир Луців 25 червня 1929 р. в містечку Надвірній (тепер Івано-Франківська область) в родині підприємця. Ще з дитинства він проявив себе як яскравий співак. Починаючи з 1944 р. розпочинається закордонний період життя Володимира Луціва, зумовлений насильницькою еміграцією до Німеччини. Впродовж 1944–1948 рр. відбувається перше становлення Володимира Луціва, як музиканта (бандуриста в складі ансамблю, соліста-співака). Він співав у невеличкому хорі українців табору Госляру, де і познайомився з відомим полтавським кобзарем Григорієм Назаренком (тодішнім учасником Капели бандуристів ім. Т. Шевченка під керівництвом Г. Китастого), який і запропонував Володимиру навчатися грати на бандурі. В Гослярі Назаренко став організатором нової капели бандуристів, до якої запросив і Володимира Луціва. З концертами капела імені М. Леонтовича об'їхала майже всі табори Німеччини, де були українці. Захоплення бандурою і щоденні заняття на інструменті дали незабаром свої результати. В. Луців починає активно концертувати.

На 1948–1956 рр. припадає період здобуття професійної музичної освіти, навчання співака у Великобританії та Італії. У травні 1948 р. Луців переїжджає в Брадфорд, де вирішує розпочати професійне навчання як музикант, і брати приватно уроки у професора Гаррі Горнера (в минулому відомого співака-баритона). Саме у Брадфорді в 1950 р. була здійснена постановка "Наталки Полтавки" Івана Котляревського, в якій Володимир Луців грав роль Петра. Перші позитивні рецензії-відгуки з'явилися про молодого співака в газеті "Українець-Час" у 1949 р.

У вересні 1951 року п. Володимир переїздить до Лондона, щоб продовжити навчання в консерваторії. Серед навчальних музичних закладів Лондона В. Луців обирає "Триніті коледж оф мюзік". Луців успішно складає іспити до консерваторії, де навчався співу у Торн Бейца (баритона). Паралельно з навчанням він успішно дебютує в опері Д. Пуччіні "Богема" (Марсель), бере участь у концертах на запрошення СУБу. Окрім українських пісень, Луців активно вивчав класичний репертуар, співав солоспіви композиторів інших країн.

У 1952 р. за сприяння архієпископа Івана Бучка Луців їде навчатися в Італію, в "Музичну консерваторію Св. Кекелії" у Римі, до вокального класу професора Гелени Д'Амброзіо. Під час навчання відбувається переорієнтація Луціва з баритонового на теноровий діапазон, освоєння нового репертуару. За період навчання (1952–1956) В. Луців активно пропагує бандуру серед італійців, проводить концерти-лекції, робить переклади українських пісень та дум, додає до них коротке роз'яснення. У цей період завдяки сприянню Союзу Українців у Великобританії Луців зумів видати дві грамплатівки (45 об./хв).

Період з 1956 р. до 1980-х рр. – основний у творчому житті В. Луціва, коли відбувається розквіт творчого таланту митця. Розпочавши свою концертну діяльність ще юнаком, п. Луців продовжував її протягом 40 років (10 років як аматор, 30 років – як професійний співак).

Яскраву сторінку концертного виконавства В. Луціва становлять його виступи, як співака-

бандуриста. У Брадфорді (Великобританія), п. Луціва запрошували виступати на різні урочистості обов'язково з бандурою, які влаштовували СУБ чи СУМ. У своїй виконавській творчості В. Луців завжди надавав перевагу вокальним творам у супроводі бандури, оскільки саме завдяки пісні, яку пан Луців представляв у різних жанрах (думи, історичні пісні, псальми, жартівливі, авторські пісенні твори тощо), він мав змогу донести до слухача цінність української пісні, яка складалася протягом багатьох століть. Саме пісню і бандуру В. Луців постійно пропагував серед світової спільноти, постійно наголошуючи на її унікальності. Тому основу його бандурного репертуару становили старовинні думи та історичні пісні, серед яких: думи "Буря на Чорному морі", "На смерть козака-бандуриста", "Невольник" на сл. Т. Шевченка. Пісні "Про Байду", "Про Нечая", псальми "Страшний суд", "А у Господа превелика сила" та ін.

Виступи у засобах масової інформації в містах Західної Європи сприяли популяризації творчості виконавця і української пісенної спадщини.

У 60–70-х рр. В. Луців, обравши місцем постійного проживання столицю Великобританії місто Лондон, активно гастролює як співак і бандурист із сольними концертами та разом із українськими хоровими і танцювальними колективами діаспори (хорами "Гомін", "Думка", капелою бандуристів імені Г. Китастого, капелою бандуристів імені П. Орлика, балетом "Орлик" та ін.)

Виконавська діяльність В. Луціва в другій половині XX ст. зосереджена у сфері сольного бандурного вокально-інструментального мистецтва (з опорою на традиційний кобзарський епічний стиль виконання дум, псальм, історичних пісень, з одного боку, та концертно-академічний стиль у виконанні інструментальних творів з камерним оркестром, пісенно-романсової лірики з бандурою, з іншого). Слід зазначити, що у виконуваних В. Луцівим творах переважають лірико-драматичні переживання, часто трагічні події, а веселих і жартівливих пісень у його репертуарі була невелика кількість, що проте було достатнім для побудови різнохарактерних концертних програм.

Аналізуючи діяльність Володимира Луціва як бандуриста, можна з впевненістю сказати, що бандура в руках виконавця – не просто інструмент для супроводу, а виразник душевних переживань, національного характеру та ментальності. Стрій і форма використовуваних ним інструментів зорієнтовані на харківсько-полтавський спосіб гри. Одна з бандур виготовлена у майстерні відомих братів Петра і Олександра Гончаренків у 1947 р. Друга бандура – авторства майстра Василя Гляда з Англії, концертний інструмент харківського типу з системою індивідуальних перемикачів, з яким бандурист виступав впродовж 70–80-х рр. Ці інструменти дозволяли виконувати технічно складну і насичену фактуру творів.

Бандурний репертуар В. Луціва можна класифікувати за такою схемою: *думи* – "На смерть козака-бандуриста", "Буря на Чорному морі", "Невольник" (сл. Т. Шевченка, муз. О. Голуб), "Дума про Матір-Україну" (аранж. Ф. Глушка), "Дума про Богдана Хмельницького" (аранж. Г. Китастого) та ін.; *історичні пісні* – "Про Байду" (обр. Г. Хоткевича), "Про Нечая" (обр. Г. Хоткевича, "Про Морозенка", "Встає хмара з-за лиману" (сл. Т. Шевченка, муз. В. Ємця) та ін.; *псальми* – "Страшний суд" (з репертуару О. Вересая), "А у Господа превелика сила" та ін.; *різнохарактерні українські народні пісні* – "Бандуристе, орле, сизий" (сл. Т. Шевченка), "Взяв би я бандуру", "Вечір на дворі", "Сіяв мужик гречку", "Ставок заснув" та ін.; *інструментальні твори* – авторська "Музична фантазія", "Гавот" М. Лисенка та ін.

Вже з цього переліку творів можна простежити спадковість традицій полтавської кобзарської школи, адже саме епічний репертуар складав більшість репертуару кобзарів цієї регіональної школи.

У своєму бандурному репертуарі В. Луців основну увагу надавав і артистичному відтворенню різнохарактерних народних пісень. Він постійно наголошував на тому, що в сучасному світі, особливо в Україні, потрібно якомога відповідальніше ставитись до традицій, до їх збереження, навчати молоде покоління, яке "одурманене" російською "попсою". Вважав, що великою проблемою сьогодення в Україні є втрата духовності, забуття традицій, особливо молодим поколінням і ототожнював відродження "українського духу" з бандурою [1, с. 207].

З 1980-х рр. до сьогодні діяльність Володимира Луціва переорієнтовується з виконавської на громадсько-пропагандистську, мистецько-організаторську, відбуваються його виступи в ролі імпресаріо, координатора концертів і гастрольних турне українських та зарубіжних колективів (Візантійського хору під кер. М. Антоновича, хору ім. М. Лисенка з Голландії, хорів "Гомін", "Думка", балету "Орлик" та ін.), виставок образотворчого мистецтва, організації церковно-релігійних урочистостей в Україні та за кордоном (святкування 100-літнього ювілею та перепохо-

вання у Львові тлінних останків Патріарха Й. Сліпого, святкування в Німеччині, Польщі, Італії 1000-ліття Християнства, в якому брали участь численні українські колективи зі всього світу, святкування 400-ліття Берестейської унії в Римі тощо), меценатська справа (як ініціатора створення мистецького благодійного фонду для молоді Надвірнянщини в 2002 р).

В. Луців постійно виступає як оглядач музичних і художніх подій, публіцист, будучи дописувачем таких видань як "Українська думка", "Визвольний шлях", "Український самостійник", "Свобода" та ін. Його публіцистика – це свого роду антологія реалій мистецького життя діаспори та історії української культури.

Мирослав Постолан – відомий співак і бандурист українського зарубіжжя, громадський та культурний діяч. Його діяльність пов'язана з Великобританією, куди емігрували його батьки в період Другої світової війни. Вся мистецька діяльність Постолана щільно пов'язана з бандурою, пропагандою її традицій.

Народився Мирослав Данилович Постолан 14 жовтня 1949 р. у місті Чірк (Уельс) у родині вихідців з Галичини. Музичні уподобання та смаки М. Постолана починають формуватися ще в дитячі і юнацькі роки. У 9-річному віці М. Постолан уперше почув професійне виконання українських пісень у супроводі бандури із записів капели бандуристів імені Т. Шевченка (Детройт), яка на той час здійснювала гастрольні турне Західною Європою, у т. ч. й містами Великобританії (1958 р). Участь у Пласті розширює музичні горизонти М. Постолана, він співає у хорі, грає на музичних інструментах. Там же уперше Мирослав побачив бандуру в руках маестро Ярослава Бабуняка, відомого як керівника українських славнозвісних хорів – чоловічого "Гомін" та мішаного "Трембіта". З того часу Бабуняк став консультантом Постолана у питаннях навчання гри на бандурі та підборі репертуару. Пізніше вони співпрацюють у хорових колективах діаспори, виступають на концертах.

У 1969–1970 рр. М. Постолан живе у Римі, де вчиться на священика старший брат Михайло. У двадцятирічному віці Мирославу вдалося придбати бандуру. Це був інструмент роботи відомого майстра-інженера Василя Гляда, який на той час виготовляв музичні інструменти з сином, отримавши благословення королеви Великобританії Єлизавети II на виготовлення бандур. Взявши за основу бандуру братів Гончаренків, Гляд створює низку різноманітних інструментів: діатонічних, хроматичних, з перемикачами, з різною кількістю басів і приструнків. Концертні інструменти харківського типу В. Гляда використовували у своїй діяльності В. Луців і М. Постолан. Останній також листувався з відомим бандуристом Віктором Мішаловим, який тоді жив у Австралії. Він викладав Мирону мистецтво гри на бандурі у формі методичних листів і звукозаписів. Це листування тривало роками і дало плідний результат. Усі записи Мирон зберіг і на основі їх планує видати книжку.

Свою виконавську діяльність М. Постолан розпочинає з 1970-х рр. Він є учасником хорових і танцювальних колективів діаспори, веде концертну діяльність як соліст-бандурист. З великим ентузіастом проходили перші виступи молодого бандуриста-аматора в українських клубах Великобританії, на різноманітних імпрезах, урочистих святкуваннях українських емігрантів. Він залучає до пропаганди українського мистецтва свого брата, вчить Михайла азів бандурної гри і трохи згодом брати Постолани успішно виступають дуетом бандуристів. У 1974 р. Мирон організував свій перший ансамбль під назвою "Даніель", в честь батька Данила Постолана. Інструментарій гурту складали дві бандури та дві гітари. Партії бандур виконували Мирон та Михайло Постолани. Новостворений квартет концертував містами Великобританії виконуючи українські пісні, інструментальні та авторські твори. Підтвердженням роботи колективу стала їх перемога на музичному проекті в м. Аймбрідж (Великобританія), де отримав Гран-прі. Проіснувавши недовгий час гурт "Даніель" вніс вагомий вклад в культурне життя Великобританії.

У 1980-х рр., за сприянням М. Постолана у Великобританії було створено українське товариство "Бандура". Основною метою об'єднання "Бандури" було навчання гри на бандурі незалежно від національності або етнічної групи. Отже, до складу товариства мали право входити всі бажаючі навчатися мистецтва гри на бандурі. Теоретично "Бандура" основувалась на успіхах схожих організацій в Америці, Аргентині, Австралії, Канаді, Німеччині та інших країн. Для творчої молоді проводились семінари, літні відпочинкові табори, туристичні виїзди в інші держави, де вони одержували теоретичні і практичні студії. У свою чергу роботу українського товариства "Бандура" було підтримано, йому надавалася допомога від української та іншої етнічних груп, це й інструментарій, нотні джерела, методичні поради, що уможливило розвиток бандурного мистецтва у Великобританії.

У 1984 р. М. Постолан організовує фольклорно-інструментальний ансамбль "Село", а згодом "Мале село" в м. Ноттінгемі. Фольклорно-інструментальний ансамбль "Село" характеризується досить простим виконавським репертуаром, що свідчить про зрозумілість і доступність музичної мови аматорського мистецтва як для масового виконавства, так і масового сприймання музики. Основними виконавцями вокально-інструментального колективу "Село" були бандуристи Мирон та Михайло Постолани, Юрій Бучок, лірник Василь Вовчук, а також жіночий вокальний ансамбль, який склали жінки-емігрантки з України. Слід додати, що сім'я Мирослава Постолана також брала активну участь у роботі ансамблю, а саме дружина Мирона – Марія у складі "Села", їхні діти – Тарас, Олексій та Ганна пізніше виступали у "Малому селі".

Керівником ансамблю було обрано М. Постолана, а всі члени колективу – з українських родин, які від своїх батьків, завдяки урокам школи українознавства, діяльності церкви та молодіжних організацій навчилися народних пісень, гри на бандурі та лірі, берегли дух національної музичної культури поза межами України.

Мирон Постолан зініціював видання буклету "Selo. Village Folk Music from Ukraine" (1988) з метою привернення уваги до бандурного мистецтва молодого покоління, яке виросло в діаспорі і не володіло українською мовою. У ній автор подає короткий аналіз історичного розвитку інструмента кобзи-бандури, значення слова "село", послідовно висвітлює вигляд та будову найдавніших інструментів та їх еволюцію. Послідовно в роботу митець вклав власні переклади дум на англійську мову – "Дума про смерть козака-бандуриста", "Дума про життя козака", "Дума про Хведіра Безрідного", поема Т. Шевченка "Перебендя".

Автор спрямовує читача на діяльність вокально-інструментального ансамблю "Село", музична діяльність якого піддавалася впливу двох різних культур і історій. Проте, їх спільною метою є розвиток традиційної сільської музики з України, таким чином "Село" намагається пропагувати дух, пам'ять і заслуги мандрівних співців України – кобзарів.

Послужний список культурно-громадської діяльності М. Постолана продовжує його участь у складі хорових і танцювальних колективів діаспори "Гомін", "Дніпро", "Говерла".

В серпні 1992 р. відбулося турне по Україні колективів з Великобританії, учасником яких був М. Постолан (хор "Дніпро", ансамбль "Село"). Надзвичайно тепло і приязно вітали у містах України фольклорний ансамбль "Село", який виконав українські народні, козацькі, а також пісні УПА. Особливо зворушливо глядачі сприймали виступи "Малого села" під керівництвом М. Постолана. Вікова амплітуда маленьких учасників колективу сягала від чотирьох до п'ятнадцяти років. Всі діти проходили навчання гри на бандурі у Школі Кобзарського мистецтва у м. Ноттінгемі, педагогом якої є Мирон Постолан. Концертне турне фольклорно-інструментальних колективів "Село" та "Мале село" є прямим свідченням збереження кобзарських традицій в українській діаспорі Великої Британії.

Неоціненна заслуга М. Постолана в передачі багатющого досвіду молодому поколінню митців. Так, створивши школу Кобзарського мистецтва у м. Ноттінгемі, митець упродовж 15-ти років навчав гри на бандурі дітей. Звичайно, М. Постолан не добивався у навчанні дітей високого рівня професіоналізму. Його основною метою було не нав'язувати технічні моменти гри, а передати через український інструмент бандуру дух, традиції, звичаї української нації. Причиною відходу від академічних, технічних можливостей бандури можна вважати аматорський характер творчості Постолана. Та попри все митець наголошує, що навіть будучи високо професійним артистом, слід розуміти, що бандура перш за все – це автентичний інструмент, що призначений для побутування серед народу.

Серед учнів М. Постолана лише поодинокі продовжили свою діяльність бандуристів. Серед них – Андрій Бебко та Сюзі Лялушко, зокрема вони є учасниками хорів "Верховина" та "Булава" (кер. П. Гунька), де використовують гру на бандурах. Слід додати, що навчав Мирослав і дорослих. Митець подорожував містами Великобританії (Манчестер, Ноттінгем, Олдгам, Дербі), демонстрував бандуру і навчав всіх бажаючих гри на ній, залишивши понад 30 учнів.

Наступним, важливим етапом для М. Постолана був його приїзд на батьківську землю. З 2003 р. митець проживав в с. Жуків на Тернопільщині в будинку своєї матері, викладав у місцевій музичній школі, започаткував на Бережанщині навчання гри на харківській, діатонічній бандурі. Учні засвоювали основні прийоми та способи гри на інструменті, отримували уроки композиції (імпровізації). За основу у педагогічній роботі Постолан взяв методики, викладені у підручниках Г. Хоткевича, З. Штокалка. М. Постолан вів активну концертну діяльність як соліст-банду-

рист, в дуеті з дружиною Оксаною та акомпанував на бандурі вокально-жіночому тріо “Мрія”, яке функціонує на базі Жуковської школи естетичного виховання.

М. Постолан створив і єдиний на Тернопільщині музей кобзарського мистецтва, у якому зберігалося чимало унікальних експонатів. Серед них: рідкісні фото кобзарів (О. Сластьона), старі платівки (1930–50-х рр., зокрема записи творів у виконанні бандуристів В. Ємця, М. Теліги, лірника Богущенка, октету бандуристів та хору “Бурлака”), аудіо та відеокасети, компакт диски (зокрема, власні студійні записи, 1989 р.), ряд раритетних видань, здійснених в діаспорі, документи про організації та товариства за кордоном тощо. У фондах Музею кобзарського мистецтва зберігалася бандура Я. Бабуняка, виготовлена в’язнями концтабору – вояками дивізії “Галичина” у м. Ріміні, Італія, 1948 р. (до речі, інші три бандури Рімінського октету, яким тоді керував Я. Бабуняк, зберігаються у американських приватних колекціях); автентична ліра майстра Мартіна Турнера (Південна Англія), перша діатонічна бандура харківського взірця виготовлена Миколою Павлюком (с. Жуків, 2004 р.) за кресленнями С. Ластовича-Чулівського та консультаціями М. Постолана. Проте, після від’їзду митця музей не зберігся, а його фонди частково експонує Марія Євгеньєва – керівник Спілки кобзарів Тернопільщини.

Весною 2008 р. М. Постолан повертається до Великобританії, у м. Дербі, де активно співпрацює з діячами англійської діаспори. Він разом з братом Михайлом та Романом Калитою (керівник колективу пісні і танцю “Козаки”) вечорами виступають в українських клубах Великобританії, демонструючи бандурне мистецтво. Вся його діяльність підпорядкована вищій меті – пропаганді українського мистецтва, моральних та духовних цінностей.

Отже, громадсько-творча діяльність Мирослава Постолана спрямована на пропаганду національного інструмента бандури далеко за межами України. Всі засновані ним колективи (“Даніель”, “Село”, “Мале село”), виконавські виступи в дуетах, тріо бандуристів, співпраця з хоровими колективами діаспори сприяє поширенню української культури в світі, зокрема у Великобританії.

Яскраву сторінку у бандурне мистецтво Великобританії вписав також колектив бандуристів “Кобзарське братство”. Вже їх дебют у 1983 р. засвідчив перспективність ансамблю. До складу ансамблю входили Юрко Бабчук (з Манчестеру), Ігор Лучка та д-р Любомир Мазур (з Болону). З того часу бандуристи активно презентують українську пісню у Великобританії. Репертуар квартету бандуристів склали: “Гей, нумо хлопці до зброї”, “Максим Залізняк” – козацькі пісні, “Ой, літа орел сизий” – слова Т. Шевченка, обробка Юрія Бабчука, “Ліс”, “Марш партизанів”, “Збудись Україно” – повстанські пісні, “Ой, зійшла зоря” і “Страшний суд” – українські старовинні канти, “Ой під вишнею, під черешнею”, “Та туман яром котиться”, “Та орав мужик край дороги” – українські народні пісні та ін. Колектив – незмінний учасник концертів СУБу, записав два великі альбоми (колядок і щедрівок, історичних пісень).

Сьогодні бандурне мистецтво у Велкобританії продовжують популяризувати учасники тріо “Жайвір” (представники четвертої еміграційної хвилі з України) – Христина Скрипка, Наталія і Тарас Степаняки, які починали свій творчий шлях в Івано-Франківську.

Підсумовуючи дослідження бандурного мистецтва Великобританії необхідно зазначити намагання її громади зберегти свою національну першооснову, передаючи новим поколінням поряд з українською мовою, історією і музичні інструменти, українські культурні традиції.

На противагу заокеанській діаспорі у Великобританії переважає непрофесійне виконавство гри на бандурі, але й така аматорська функція подвижників-бандуристів на Британських островах є цінною і дуже важливою складовою збереження української культури.

Джерела та література:

1. Дутчак В.Г. Виконавська творчість Володимира Луціва в контексті бандурного мистецтва другої половини ХХ ст. / В. Дутчак // Культура і сучасність: Альманах. – К.: КАКККіМ, 2004. – № 1. – С. 78–84.

2. Дутчак В. Мистецтво бандуристів українського зарубіжжя / В. Дутчак // Українознавчі студії. – 2/2000. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 283–293.

3. Луців В. Від Бистриці до Темзи : Спогади, документи, публікації, листи / Володимир Луців. – Львів: Дивосвіт, 1999. – 608 с.

4. Луців В. Архівні документи особового фонду. – Музей історії Надвірнянщини. – Надвірна, Івано-Франківська обл.

5. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. / С. Наріжний. – К.: Вид-во О. Теліги, 1999. – 272 с.

6. Покальчук Ю. Українці у Великій Британії / Ю. Покальчук. – Львів, 1999. – 140 с.

Тарас Лучук
(Львів)

НЕПОМІЧЕНИЙ ПЕРЕКЛАДАЧ САПФО: МИХАЙЛО СОНЕВИЦЬКИЙ

У статті подано цілісний корпус перекладів українського класичного філолога Михайла Соневицького (1892–1975) із давньогрецької поетеси Сапфо (VII–VI ст. до Хр.). Публікацію присвячено 120-літньому ювілею вченого й перекладача.

***Ключові слова**: Михайло Соневицький, давньогрецька поезія, Сапфо, переклади українською мовою, текстологія.*

Тарас Лучук. Незамеченный переводчик Сапфо: Михаил Соневицкий.
В статье "Неизвестный переводчик Сапфо" впервые в Украине публикуются переводы украинского классического филолога Михаила Соневицкого (1892–1975) из древнегреческой поэтессы Сапфо. Публикация посвящена 120-летнему юбилею ученого и переводчика.

***Ключевые слова:** Михаил Соневицкий, древнегреческая поэзия, Сапфо, переводы на украинский язык, текстология.*

Taras Lapchuk. Unnoticed translator Sappho: Mykhailo Sonevytskyi.
This paper entitled "The Unknown Ukrainian Translator of Sappho" includes Mykhailo Sonevytsky's Ukrainian translations from the renowned Ancient Greek poet Sappho. This publication is dedicated to the 120th anniversary of an outstanding Ukrainian scholar and translator Mykhailo Sonevytsky.

***Key words:** Mykhailo Sonevytsky, Greek poetry, Sappho, translations into Ukrainian, textual criticism.*

22 квітня 2012 р. виповнилось 120 років від дня народження українського класичного філолога, педагога старої галицької школи, дослідника й перекладача давньогрецької літератури, дійсного члена Наукового товариства ім. Шевченка та Української вільної академії наук, професора Українського вільного університету та Українського католицького університету ім. св. Климентія Папи в Римі Михайла Соневицького (1892–1975). Ця ювілейна дата проминула непомітно, без урочистої академії, без проведення наукової конференції.

Напротивагу до наших (за словами поета) "підлих і скупих часів", цілковито по-іншому відбувалися ювілейні святкування перед тим. Скажімо, 21 квітня 1962 р., з нагоди 70-ліття М. Соневицького, було організовано в Народному домі в Нью-Йорку урочисту зустріч, на якій сам ювіляр виступив зі спогадами "про умовини праці українського педагога в бурхливих роках двох світових воєн і революційних настроїв між ними", а відомі митці, журналісти, правники та громадські діячі, які з'їхались до Нью-Йорка, щоб привітати свого вчителя, "відсвіжили в своїх промовах і спогадах образ педагога, що залишився в їх пам'яті завдяки його характерові, високій особистій культурі та всесторонній фаховій підготовці до свого звання учителя і виховника" [3].

Через два десятиліття вшановано й пам'ять видатного педагога й науковця (М. Соневицький відійшов у вічність на 83-му році життя, 30 листопада 1975 р.): 22 листопада 1980 в Нью-Йорку було проведено спільну наукову конференцію НТШ та ВУАН, присвячену п'ятій річниці смерті проф. Соневицького. На цій конференції голова філологічної секції НТШ проф. д-р Василь Лев "накреслив короткими штрихами життєвий шлях, педагогічно-наукову і письменницько-перекладацьку кар'єру та громадську діяльність Покійного, який присвятив труд свого життя вивченню культури клясичного, зокрема грецького світу, яка дала початок европейській культурі", про М. Соневицького як класичного філолога виголосив доповідь ("на строго академічному рівні") проф. Григор Лужницький, про улюбленого вчителя, виховника і письменника поділилися своїми споминами його колишні учні, лунали й рецитації перекладів із Піндара й Софокла [2].

Згодом починають виходити друком давніші його переклади. Найперше тут треба згадати випадково знайдений "серед залишених паперів, записок і листів" і виданий під егідою НТШ

© Тарас Лучук, 2013

переклад Ксенофонтового “Анабазису” [4], працю над яким було розпочато ще восени 1919 р. в Кам’янці-Подільському під час Визвольних змагань, в яких автор (перекладач) тоді брав участь як вояк Української Галицької Армії, й завершено восени 1944 р., на початках вимушеної еміґрації на Захід [4, с. 11–13]. У переддень столітнього ювілею М. Соневицького в Україні опубліковано його переклади з Геракліта Ефеського [28]. Ще через десять років вийшли друком “Спогади старого педагога” [21].

Отож, і тепер, щоб не відбути мовчанкою 120-літній ювілей заслуженого науковця й перекладача, якому доля судила доживати віку на еміґрації, я познайомлю допитливого читача з Михайлом Соневицьким як перекладачем пісень давньогрецької поетеси Сапфо, про що раніше ніколи не було розмови. Але спершу варто окреслити загальний контекст його наукової й перекладацької праці в галузі класичної філології.

Класичну філологію М. Соневицький студіював у Віденському університеті ще до початку Першої світової війни. Тут же (щоправда, щойно 1923 р.) захистив дисертацію на тему “Граматичні конструкції *ad sensum* у Ціцерона” [21, с. 83]. Викладав грецьку та латинську мову в гімназіях Чорткова, Станиславова й Тернополя. На початку 1930-х рр. переселився до Львова, де (аж до виїзду на еміґрацію на початку 1944 р.) викладав грецьку мову у Львівській богословській академії.

Поруч із напруженою педагогічною працею, якою заробляв на хліб насущний собі й родині, займався також наукою й перекладами. Переклади (крім “Анабазису” Ксенофонта) згодом запропастилися [21, с. 53]; наукові статті збереглися, адже були надруковані в часописі “Життя і знання”. До цього спричинився Василь Сімович, який, як редактор “Життя і знання”, заанґажував нашого ювіляра “на постійного співробітника до античних тем” [21, с. 53]. Згідно зі “Списком праць М. Соневицького” [21, с. 83-84], в часописі “Життя і знання” упродовж чотирьох років (1936–1939) було опубліковано 15 його науково-популярних статей, зокрема: про значення античної культури для сьогодення [26; 10], про античний театр [17; 23], про науку й медицину в давнину [27; 16; 20; 13]; окремо варто вказати на три літературні портрети: Сціпіона Африканського [22], Октавіана Авґуста [25] й Горація [8].

У міжвоєнне двадцятиліття М. Соневицький здобув собі славу також як письменник, переказавши для юнацтва Гомерові поеми, спершу “Одіссею” – під назвою “Пригоди Одіссея” [18], згодом “Іліаду” – під назвою “Мирмідонський лицар” (у двох частинах) [14; 15].

Певний час (упродовж 1940-го й на початку 1941-го рр.) він працював викладачем на кафедрі класичної філології Львівського університету, а також старшим науковим співробітником у Львівській філії Інституту літератури АН УРСР [21, с. 52-57]. Для нього, як класичного філолога, передбачалося, згідно з планами Інституту літератури, досліджувати впливи античного світу на українську літературу (зокрема, на прикладі творчості Івана Франка). У бібліотеці НТШ у Львові знаходилися рукописи Франкових перекладів з давньогрецької та римської літератур, які й опрацював М. Соневицький. З результатами своєї праці науковець зміг познайомити читача тільки пізніше: спершу, в часі німецької окупації Львова, опублікував переспів Франка з Лукреція [9]; згодом, вже на еміґрації, вийшла друком його вичерпна оглядова стаття про Франкові переклади з античних літератур [24].

Обидві піонерські публікації М. Соневицького не були “помічені” в Україні: наприклад, коментатори дев’ятого тому 50-томного “Зібрання творів” Івана Франка, де опубліковано фраґмент “Із Лукреція Кара”, вказали, що “даний уривок – це переспів закінчення поеми “Про природу речей”” [30, с. 513], але жодним словом не згадали про першопублікацію цього переспіву; так само годі шукати за покликами на Михайла Соневицького ані в першопублікації Франкового “Вибору зі старогрецьких поетів” [31, с. 138–324, 487-491], ані в передруці цього “Вибору” [30, с. 112-344, 494-511].

У 1950-х рр. була ще одна прикметна публікація М. Соневицького – рецензія на дві статті (“Дані про грецький діалект у мікенських архівах” і “Чотиривухі кубки царя Нестора: Грецькі предмети в мінойському письмі”) англійського дослідника, дешифрувальника “лінійного письма В” Майкла Вентріса (перша зі статей написана у співавторстві з Джоном Чедвіком) [19]. Як відомо, розвідки М. Вентріса започаткували собою нову наукову дисципліну, що вивчає найдавніший період розвитку давньогрецької цивілізації (мікенологію); згадана рецензія М. Соневицького – перша мікенологічна праця, написана українською мовою. На жаль, вона не знайшла належного відгуку в Україні.

За прямою спонукою й заохотою Патріарха й Кардинала Йосифа Сліпого, Михайло Соневицький упродовж останнього десятиліття свого земного життя працював над фундаментальною “Історією грецької літератури” у трьох томах. За життя науковця вийшов друком тільки перший том, який охоплює архаїчну добу й розглядає епічну та ліричну поезію, початки прози, філософії та драми [11]. Другий том, який розглядає аттічну драму (трагедії Есхіла й Софокла), було опубліковано два роки після смерті автора [12]. Написання цього тому, на жаль, не було завершено. Згідно з авторським задумом, другий том мав би охопити ще історіографію й філософію другої половини V ст. до Хр., а також трагедію під впливом софістики (драми Евріпіда). Третій том, який залишився тільки в планах, “охопив би аттічну комедію, філософію IV ст. до Хр. тощо, завершуючи таким чином класичну добу грецької літератури” [33, с. 100]. Попри свою незавершеність, ця “Історія грецької літератур” є поки що неперевершеним взірцем праці у своїй царині, адже “досі не має собі рівних в українській науці ані за обсягом, ані за глибиною дослідження предмета” [28, с. 152]. Недарма про “Історію” кажуть, що “це немов широка енциклопедія для тих освічених читачів, що не можуть дозволити собі, щоб не знати найстаршої літератури, що стала матір’ю всіх модерних літератур в Європі” [5, с. 4].

Переклади Михайла Соневицького із Сапфо. *Opus magnum* Михайла Соневицького, його “Історія грецької літератури”, характеризується не тільки своїм енциклопедичним характером; тут “цінні є чисельні зразки-уривки грецьких творів українською мовою, які через брак перекладів автор сам виготовляв” [33, с. 100]. Повною мірою це стосується розділу “Мелічна монодійна лірика (Алкай, Сапфо, Анакреонт)” [11, с. 338-394], зокрема й підрозділу про Сапфо [11, с. 359-381]. На час виходу першого тому “Історії” (1970) Сапфо була відома в Україні в нових українських перекладах Григорія Кочура [1, с. 146-148] й Андрія Содомори [1, с. 148-150; 7, с. 97-99]. Цитування з Кочура чи Содомори в Соневицького нема, на основі чого можна припустити, що свій сюжет про Сапфо він опрацював до публікації цих перекладів. Автор “Історії” цитує тільки Франкові переклади, головно “Пісні Сапфони” [32]. Але така ситуація має 38 своїх плюсів, адже саме стільки фраґментів із Сапфо Михайло Соневицький подав у своєму перекладі.

Назагал збереглося 213 фраґментів Сапфо. Фр. 1-117 упорядковано за книгами Сапфо, які були відомі вже в епоху еллінізму: із книги першої (1-42), другої (43-52), третьої (53-57), четвертої (58-91), п’ятої (92-101), сьомої (102), восьмої (103), із книги “Весільних пісень” (104-117). Фр. 118-168 – окремі фраґменти (поза книгами), 169-192 – ґлоси (окремі слова), 193-213 – парафрази [34, с. 53]. Перекладаючи Сапфо, М. Соневицький користувався критичним виданням “Poetarum Lesbiorum Fragmenta” (“Фраґменти лесбійських ліриків” в упорядкуванні Едґара Лобела й Деніса Пейджа) [36], а також монографією Д. Пейджа “Сапфо й Алкей: Причинки до студій над давньою лесбійською лірикою” [35].

Тут подаю “вилущені” з канви оповіді про монодійну лірику переклади Михайла Соневицького із Сапфо (за нумерацією Лобела-Пейджа, яка тепер загально прийнята у класичній філології; український перекладач також використовував цю нумерацію).

(1) *Фраґмент 1*: “Молитва до Афродіти” [11, с. 369-370]:
Афродіто, безсмертна Зевесова доню,
Баламутко на ясному троні, тебе я благаю,
Не гніти мою душу, о пані велична,
Горем, журбою.
О, зійди, як не раз на мої ти благання
Відмикала, стурбована, брами палати,
З золотого батьківського дому до мене
Ти приходжала
На підмогу. Тягли тебе голуби шпарко,
Бистрі крила їх тінню лягали на землю,
Поки з неба неслися шляхом променястим
В воздушнім морі.
Ти їх слала назад, а сама, преблаженна,
Усміхаючись своїм обличчям безсмертним,
Ти питалася, що мене мучить, чого так
Тужно я кличу.

І чого мов божевільне серце
Прагне. – “Так кого запалить до тебе,
Щоб любила? Хто ж тобі, Сапфо, нині
Кривдоньку творить?
Як тіка, – шукатиме незабаром,
Не бере дарунків, – давать ще буде,
Як не любить, – швидко тебе полюбить.
Хоч ти й не схочеш”.
О, прийди ж і нині й мене ти визволь
Від тяжких турбот і здійсни всі мрії,
Все, чого бажає душа! В бою тім
Знов стій при мені!

(2) *Фрагмент 2*: “До Афродіти” [11, с. 371]:
О, прийди сюди до святого храму,
Де цвіте твій гай чарівний, а в ньому
Яблунь безліч. На вівтарях димиться
Ладан пахучий.
Тут вода холодна дзюрчить крізь віття
Яблуневі, тут і кущі троянди
Тінь дають; від трепету й шуму листя
Сон огортає.
Там лука зелена, де коням паша,
Весняними квітами вкрита; легіт
Медом дише
(*дальші слова пропущені через неувагу різьбаря тексту*)
О, прийди сюди у вінках, Кіпрідо,
І ласкаво лий в золотії чаші
Нам нектар той щедро, щоб він мішався
З радістю свята!

(3) *Фрагмент 15* (рядки 9-12) [11, с. 360]:
О Кіпрідо, будь для Доріхи гіркою, щоб вона не чванилася, що вдруге осягнула бажану їй любов

(4) *Фрагмент 26* [11, с. 374]:
Бо кому я добра бажаю, ті найбільш з усіх мене ранять.

(5) *Фрагмент 30*: “Будження молодого” [11, с. 368]:
. . . а дівчата . . .
. . . всю ніч оспівували б твою любов до твоєї молодої в фіялковій сукні.
Але вставай, іди з юнаками, твоїми однолітками; либонь, менше матимемо сну, ніж дзвінкоголосиста пташка.

(6) *Фрагмент 34* [11, с. 379]:
Ось зірки довкола краси Селени
Геть ховають світлі свої обличчя,
Як вона освітить найбільш у повні
Землю...

(7) *Фрагмент 41* [11, с. 374]:
До вас, мої красуні, моє почування незмінне.

(8) *Фрагмент 44* (рядки 24-26, 30-34):
“Весілля Гектора з Андромахою” [11, с. 367]:

. . . . . .
Солодкозвучнії флейти зливались з китарами,
Ще й калатала брящали; дівчата виводили
Пісню святу, що лунала до неба геть високо.
. . . . . .
Ладану запах, касії та мирри мішалися.
Всі найстаріші жінки підняли крики радісні,
Всі чоловіки дзвінку завели враз мелодію,
Лучника звали Пеана з китарою гарною,
Славили Гектора та й Андромаху богам рівних.

(9) *Фрагмент 48* [11, с. 369]:
Ти прийшов, як я бажала. Та ти охолодив моє серце, що палало тугою.

(10) *Фрагмент 49*: “До Аттіс” [11, с. 378]:
Ти здавалася мені малою дитиною та й негарною.

(11) *Фрагмент 50* [11, с. 378]:
Бо хто гарний на вигляд, той – гарний; але також той, хто добрий, буде одночасно гарний.

(12) *Фрагмент 57*: “До Аттіс (?)” [11, с. 378]:
Яка це простачка чарує твою душу? По-простому вбрала плаття, не вміючи свого лахміття дотягнути до кісточок!

(13) *Фрагмент 58* (рядки 13-18, 25-26) [11, с. 378, 363]:
. . . . . .
Вже старість шкіру мою [морщить] . . .
... волосся з чорного [зробилося сивим]...
... Але що мені робити? Не може статися...
. . . . . .
Я люблю ніжність, мене огортає
любов до світлости та краси сонця.

(14) *Фрагмент 81* [11, с. 377]:
Діко, вкладай ніжними руками на свої кучері гарні вінки, переплітаючи їх ганусовими гілками. Бо богиня любить гарнозаквітчаних і блаженні харіти хвалять їх, а від незаквітчаних відвертаються.

(15) *Фрагмент 94* [11, с. 372]:
. . . . . .
Справді, вмерти хотіла б я!
Ось залишила мене, плачучи довго,
І в сльозах промовляла так:
“Ох, як страшно нам це стерпіть!
Сапфо, клянусь, силоміць тебе кидаю”.
Я ж у відповідь їй кажу:
“Йди, прощай, не забудь мене!
Добре ти знаєш: тебе так любили ми”.
... згадай...
... вінці з фіялок, із троянд...
... ти вкладала при мені...
... гірлянди з квіток...
... на ніжну шию...
... миррою, пахучими оліями ти намащувала...

(16) *Фрагмент 95* [11, с. 373]:
Мене огортає бажання вмерти і побачити зарослі лотосом та покриті росою береги Ахеронту.

(17) *Фрагмент 96* [11, с. 373]:
Вона цінила тебе як справжню богиню, вона найбільше раділа твоєю піснею. А тепер вже вирізняється між лідійськими жінками, як по заході сонця рожевоперста Селене (*місяць*) перевищує всі зорі, що кидає світло і понад солоне море і понад квітами вкриті землі. Роса скроплює їх красою, цвітуть троянди, ніжні антріски (?), медяна конюшина. Проходжуючися, вона згадує з тугою добру подругу Аттіс, її бідне серце...
(*далі текст пошкоджений*)

(18) *Фрагмент 102* [11, с. 369]:
Солодка матінко, я не можу вже ткати тканину.
Струнка Афродіта покорила мене тугою за хлопцем.

(19) *Фрагмент 104a* [11, с. 367]:
Геспере, все ти те зводиш докупи, що Рання зоря розкидала,
Зводиш овечку, приводиш козу, дитину до мами...

(20) *Фрагмент 104b* [11, с. 367]:
[Вечірня зірка] найкраща з усіх зір...

(21) *Фрагмент 105a* [11, с. 366]:
Як те солодкеє яблучко, що рум'яніє на гілці
Геть на самому вершечку, – його збирачі призабули.
Ні, не забули вони! Та не можуть його досягнути!

(22) *Фрагмент 105c* [11, с. 366]:
Як гіяцинт, що його пастухи десь далеко у горах
Топчуть ногами, – лежить на землі його цвіт пурпуровий.

(23) *Фрагмент 106* [11, с. 366]:
... перевищує всіх, як лесбійські пісні перевищують усі інші.

(24) *Фрагмент 110* [11, с. 367]:
Ноги в придверного щось на сім сажнів,
З п'ять шкур волових сандалії в нього,
Десять шевців над ними трудились.

(25) *Фрагмент 111* [11, с. 367]:
Гей, покрівлю угору!
Гіменею!
Мерщій, столярі, підіймайте!
Гіменею!
Іде молодий, як Арес сам,
Багато за велетня вищий.

(26) *Фрагмент 112* [11, с. 366]:
Гей, молодий щасливий! Сталося, як бажав ти.
Дівчину маєш гожу й шлюб з нею, як бажав ти.
(*Далі похвала молодої*):
Пишна краса у тебе, очі твої солодкі,
На чарівнім обличчі в тебе любов ясніє.
Справді тебе шанує вічная Афродіта.

(27) *Фрагмент 114* [11, с. 367]:
– Дівоцтво моє, дівоцтво, чому залишаєш мене, куди відходиш?
– Ніколи, ніколи вже не вернуся до тебе.

(28) *Фрагмент 115* [11, с. 366]:
Гей, молодий, а до чого тебе прирівняти?
До деревця та стрункого тебе прирівняю.

(29) *Фрагмент 120* [11, с. 374]:
Але я не з тих, що носять постійно гнів, в мене забутливе серце.

(30) *Фрагмент 130*: “Ерос” [11, с. 380]:
Солодко-гірке створіння, що повзе ніби гадюка...

(31) *Фрагмент 131*: “До Аттіс” [11, с. 378]:
О Аттіс, ти зненавиділа мене й не думаєш про мене, а полетіла до Андромеди!

(32) *Фрагмент 133* [11, с. 378]:
Андромеда має гарну відплату...

(33) *Фрагмент 137*: “Залицяння Алкая до Сапфо” [11, с. 362]:
Сказать я рад би, так зупиня мене
Ще сором . . . . . .
. . . . . .
Якби бажання чисті були твої,
Якби язик твій злого не затівав, –
Очей твоїх не вкрив би сором,
Сміло та чесно ти все сказав би.

(34) *Фрагмент 140*:
“Діялог німф і Афродіти (або дівчат і Афродітиної жрекині)” [11, с. 364]:
– Ой, Адоніс вмира! Що нам робить? Радь, Кітереє!
– Що ж, дівчата, робить? Бийтеся в грудь, дріть свої шати!

(35) *Фрагмент 144* [11, с. 378]:
... досить вже мають Ґорґо...

(36) *Фрагмент 150* [11, с. 380-381]:
Не годиться в домі тих, що на службі муз, заводити голосіння.

(37) *Фрагмент 178* [11, с. 380]:
Любить діти більше від Ґелло...

(38) *Фрагмент 211*: “Фаон” [11, с. 364]:
Античні відомості вказують, що за леґендою Фаон був старим перевізником, якому богиня Афродіта привернула молодість. Знов інша версія (автор старої комедії Кратін) оповідала, що сама богиня Афродіта закохалася в Фаона і сховала його між листям салати. Це піддає думку, що Фаон первісно був демоном веґетації, постаттю дуже близькою до Адоніса, Афродітиного коханця. Адонісів культ прийшов з Орієнту і заакліматизувався особливо на Лесбосі.

Коментар до перекладів із Сапфо. Переклади Михайла Соневицького із Сапфо можна поділити загалом на дві групи.

Першу групу складають переклади, що відтворюють метричну схему оригіналу: сапфічну строфу (фр. 1, 2, 34); алкеєву строфу (фр. 137); тривіршову строфу, перші два рядки якої – гліконеї, третій – дактилічний акаталектичний тетраметр (фр. 94); п’ятистопний дактиль (фр. 44; цей рідкісний розмір трактують як ліричну імітацію епічного стилю); гекзаметр дактилічний (фр. 104a, 105a, 105c). Різні метричні схеми відтворено й у весільних піснях Сапфо (фр. 106-115).

Іншу групу, кількісно більшу, творять переклади прозою. Цей підхід до перекладу зумовлений "пошкодженістю" текстів Сапфо, які збереглися на папірусах. У таких випадках відтворити метричну схему було годі: як зазвичай вказує сам перекладач, "з уваги на скомплікований метр, що його трудно відчути в перекладі, подаємо переклад фраґменту прозою" [11, с. 373, прим. 31].

Окремо треба згадати про "Молитву до Афродіти" (фр. 1). Це переклад-контамінація; складається він із двох частин: перші чотири строфи (рядки 1-16) автор "Історії грецької літератури" подав у Франковому перекладі (тому цей текст надруковано курсивом; порівн. цілісний переклад, який увійшов до перекладної добірки, якою часопис "Всесвіт" пошанував Каменяра з нагоди його 150-літнього ювілею [29, с. 4]), наступні три строфи (рядки 17-28) М. Соневицький переклав сам, слушно зауважуючи, що в цих строфах "вийшло у Франка фундаментальне непорозуміння", адже "в його перекладі Афродіта каже про чоловіків, а в оригіналі говориться про дівчат з гурту Сапфо". Отож, саме з цієї причини Франків переклад (у трьох останніх строфах) було заступлено перекладом "докладнішим" [11, с. 370]: "У візії поетеси усміхнена богиня прибуває з золотого палацу Зевса і веде сердечну розмову з нею. А на початку і в закінченні молитви Сапфо прагне нової появи богині та її допомоги. Відношення між людиною і божеством інтимне, не шабльонове, як у поетів пізнішої доби. Сапфо щиро вірить у присутність Афродіти. Богиня любови є її опікункою" [11, с. 369].

У перекладених фраґментах зустрічаються жіночі імена, які також треба пояснити. Доріха – справжнє ім'я гетери Родопіди, яка баламутила Сапфиного брата Харакса. Андромеда й Ґорґо – такі ж, як і Сапфо, "служительки Муз", навіть, можна вірогідно припускати, суперниці Сапфо. Аттіда (в Соневицького, за старою галицькою традицією, "Аттіс") – улюблена учениця Сапфо. Ученицею поетеси, ймовірно, була також Діка. Згадана у фр. 178 Ґелло – це персонаж лесбійського фольклору, "зла богиня, що забирала діти" [11, с. 380]: "за лесбійськими переказами, була собі дівчина на ймення Ґелло, яка передчасно померла; вона як примара навідувалася до маленьких діточок, і їхню передчасну смерть приписували саме їй" [34, с. 176].

Нещодавно в серії "Приватна колекція" у Львові вийшла збірка українських перекладів пісень Сапфо [6]. Основу цієї збірки складають переклади Андрія Содомори [6, с. 31-91], а в додатку вміщено переклади й інших перекладачів [6, с. 95-121]. На жаль, перекладів М. Соневицького у цій збірці нема, адже він дотепер залишався непоміченим перекладачем Сапфо. Сподіваюся, що в наступному виданні "Пісень із Лесбосу" поруч з іменами Івана Франка, Агатангела Кримського, Людмили Старицької-Черняхівської, Григорія Кочура, Андрія Содомори та інших стоятиме ім'я ще одного, тепер уже відомого перекладача Сапфо – Михайла Соневицького.

Джерела та література:

1. Антична література: Хрестоматія / [упоряд. О.І. Білецький; Наук. ред. Н. Л. Сахарний]. – Вид. друге, доповн. – К.: Радянська школа, 1968. – 612 с.

2. Барагура В. Наукова конференція в пошану св. п. проф. М. Соневицького / Володимир Барагура // Свобода: Український щоденник. – 1980. – Рік LXXXVII. – Ч. 255. – 6 груд. – С. 5.

3. Ільницький Р. Михайло Соневицький: (У сімдесятиліття видатного педагога) / Роман Ільницький // Свобода: Український щоденник. – 1962. – Рік LXIX. – Ч. 107. – 7 черв. – С. 3.

4. Ксенофонт. Анабазис / Ксенофонт; Перекл. із старогр. мови Михайло Соневицький. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1986. – 237 с.

5. Луців Л. Праця про грецьку літературу і культуру / Лука Луців // Свобода: Український щоденник. – 1978. – Рік LXXXV. – Ч. 213. – 3 жовт. – С. 2, 4.

6. Сапфо. Пісні з Лесбосу / Сапфо; З давньогр. перекл. Андрій Содомора. – Львів: ЛА "Піраміда", 2012. – 140 с. – (Серія "Приватна колекція").

7. Содомора А. Пісенна лірика Алкея і Сапфо / Андрій Содомора // Жовтень. – 1968. – № 1. – С. 90–99. – (Рубрика "З світової скарбниці поезії").

8. Соневицький М. Горацій: (З нагоди двотисячеліття народин великого римського поета) / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1936. – Ч. 6 (105). – С. 169–171.

9. Соневицький М. "Зараза в Атенах" у Франковому переспіві / Михайло Соневицький // Львівські вісті. – 1943. – Ч. 7 (427). – 14/15 січ.

10. Соневицький М. Історичне посланництво Риму / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1937. – Ч. 5 (116). – С. 144–146.

11. Соневицький М. Історія грецької літератури / Проф. д-р Михайло Соневицький. – Рим: УКУ ім. св. Климентія Папи, 1970. – Т. 1: Рання доба. – 682 с. – (Видання Українського католицького університету ім. св. Климентія Папи; Праці філософічно-гуманістичного факультету; V–VI).

12. Соневицький М. Історія грецької літератури / Проф. д-р Михайло Соневицький. – Рим: УКУ ім.св.КлиментіяПапи,1977.–Т.2:Грецькатрагедія.–386с.–(ВиданняУкраїнськогокатолицькогоуніверситету ім. св. Климентія Папи; Праці філософічно-гуманістичного факультету; XIX).

13. Соневицький М. Медицина за римського цісарства / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1939. – Ч. 7-8 (142-143). – С. 233–235.

14. Соневицький М. Мирмідонський лицар / Михайло Соневицький. – Львів: Рідна школа, 1936. – Ч. 1: Як пробудилася лицарська кров. – 52 с.

15. Соневицький М. Мирмідонський лицар / Михайло Соневицький. – Львів: Рідна школа, 1936. – Ч. 2: Під Іліоном. – 143 с.

16. Соневицький М. Перший лікар-науковець і його довкілля / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1938. – Ч. 10 (133). – С. 285–287.

17. Соневицький М. Початки театрального мистецтва / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1937. – Ч. 1 (112). – С. 216–218.

18. Соневицький М. Пригоди Одиссея / Михайло Соневицький. – Львів: Українська книжка; К.: Українська книгарня товариства “Вернигора”, 1918. – 90 с.

19. Соневицький М. [Рецензія]: Ventris M. – Chadwick J. Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives (The Journal of Hellenic Studies, Vol. 73, 1953, p. 84–103); Michael Ventris. King Nestor’s Four-Handled Cups. Greek Inventories in the Minoan Script (Archeology, Spring 1954, vol. 7, N 1, p. 15–21) / Михайло Соневицький // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1956. – Т. 165. – С. 115–121.

20. Соневицький М. Розвиток медицини в александрійській добі / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1939. – Ч. 3 (138). – С. 78–79.

21. Соневицький М. Спогади старого педагога / Михайло Соневицький; [упоряд. та ред., післямова й коментарі Степана Яреми]. – Львів: Львівське крайове товариство “Рідна школа”; Наукове товариство ім. Шевченка, 2001. – 112 с. – (Мемуарна бібліотека НТШ; Ч. 7).

22. Соневицький М. Сціпіон Африканський / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1938. – Ч. 1 (124). – С. 9–11.

23. Соневицький М. Театральна справа у старовині / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1937. – Ч. 9 (120). – С. 259–261.

24. Соневицький М. Франкові переклади з античних літератур / Михайло Соневицький // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1953. – Т. 161. – С. 90–142.

25. Соневицький М. Цісар Авґуст: (З приводу двотисячеріччя його народин) / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1937. – Ч. 11 (122). – С. 313–315.

26. Соневицький М. Чому Греція стала колискою нашої культури / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1937. – Ч. 3 (114). – С. 82–85.

27. Соневицький М. Як народжувалася наука / Михайло Соневицький // Життя і знання. – 1938. – Ч. 1 (124). – С. 82–83.

28. Тихолаз А. Фрагменти Геракліта Ефеського у перекладі М. Соневицького / А.Г. Тихолаз // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 4. – С. 152–158.

29. Франко І. З перекладів Івана Франка / [Іван Франко] // Всесвіт. – 2006. – № 7-8. – С. 4–5. – (Рубрика “До 150-річчя з дня народження Івана Франка”).

30. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 9: Поетичні переклади та переспіви. – 527 с.

31. Франко І. Переклади і переспіви із старогрецьких поетів / Іван Франко. – К.: Видавництво АН УРСР, 1962. – 495 с. – (Літературна спадщина; Т. 2).

32. Франко І. Пісні Сапфони / Іван Франко // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. XLII. – Кн. 5. – С. 303–310.

33. Ярема С. М. Соневицький, його родина та спогади / Степан Ярема // Соневицький М. Спогади старого педагога / Михайло Соневицький; [упоряд. та ред., післямова й коментарі Степана Яреми]. – Львів: Львівське крайове товариство “Рідна школа”; Наукове товариство ім. Шевченка, 2001. – С. 93–108.

34. Greek Lyric / Ed. and Transl. by David A. Campbell. – Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, 1982. – Vol. I: Sappho and Alcaeus. – XIX + 492 p. – (The Loeb Classical Library).

35. Page D. Sappho and Alcaeus: An Introduction to the Study of Ancient Lesbian Poetry / Denys Page. – Oxford: At the Clarendon Press, 1955. – IX + 340 p.

36. Poetarum Lesbiorum Fragmenta / Ed. Edgar Lobel et Denys Page. – Oxford: Oxford University Press, 1955. – XXXVIII + 337 p.

Олена Гуменюк
(Київ)

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ПОЛЬЩІ В 1920 – 1939 РР.

У статті досліджується проблема культурно-освітньої діяльності українських студентів в міжвоєнній Польщі. Звертається увага на важливу роль культурно-освітньої діяльності студентських організацій в середовищі української еміграції.

***Ключові слова**: українські студенти, еміграція, культурно-освітня діяльність, організація, Польща.*

Елена Гуменюк. Культурно-образовательная деятельность украинской студенческой эмиграции в Польше в 1920–1939 гг.

"Культурно-образовательная деятельность украинской студенческой эмиграции в Польше в 1920 – 1939 гг." В статье рассматривается проблема культурно-образовательной деятельности украинских студентов в межвоенной Польше. Обращается внимание на важную роль культурно-образовательной деятельности студенческих организаций среди украинской эмиграции.

***Ключевые слова**: украинские студенты, эмиграция, культурно-образовательная деятельность, организация, Польша.*

Olena Humeniuk. Cultural and educational activity of Ukrainian student emigrants in Poland (1920–1939).

"Cultural and educational work of the Ukrainian student's emigration in Poland in 1920 – 1939". The problem of cultural and educational activity of the Ukrainian students in the interwar Poland is described in the article. The author pointed out the great role of student's cultural and educational organizations among Ukrainian emigration.

***Key words**: Ukrainian students, emigration, cultural and educational activity, organization, Poland.*

Під час написання статті були використані документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву зарубіжної україніки, Центрального державного архіву громадських об'єднань, насамперед фонди, що висвітлюють діяльність українських студентських організацій в Польщі. Інформацію про заснування та діяльність українських студентських корпорацій Гданська містять документи польських архівів, зокрема Державного архіву в Бидгощі (Archiwum Państwowe w Bydgoszczy). Також різні напрями діяльності студентських організацій висвітлювалися на сторінках української міжвоєнної еміграційної преси.

Говорячи про історіографію проблеми, варто зазначити, що культурно-освітня діяльність студентів розглядалася дослідниками в контексті всієї української міжвоєнної еміграції. Найбільше уваги діяльності українських студентських організацій в міжвоєнній Польщі присвятили: С. Наріжний, коротко охарактеризувавши основні моменти заснування та діяльності організацій та польський дослідник О. Вішка.

Початок руху українських студентів-емігрантів в міжвоєнній Польщі датується від осені 1920 р., коли значна кількість студентів була змушена разом з військом і державними установами Української Народної Республіки вступити на терен польської держави [11, арк. 36]. Взимку 1920−1921 рр. по таборах для інтернованих військ українських і по місцях оселення української цивільної еміграції повстають українські студентські громади – академічні організації культурно-просвітнього характеру [8, арк. 9].

Більшість українських студентів відносилися до організованої частини еміграції, засновуючи власні товариства, які в основному, мали культурно-освітній характер, відповідно і культурно-освітня діяльність відігравала важливу роль в середовищі українських студентських організацій.

© Олена Гуменюк, 2013

Культурно-освітня діяльність українських студентських організацій полягала в проведенні їх зборів, де відбувалися виступи членів товариств, зачитувались і обговорювалися реферати, присвячені питанням історії, економіки, культури України. Важливе місце посідало влаштування святкових вечорів чи інших подібних заходів, присвячених пам’ятним датам в історії України. Часто на такі заходи запрошувалися представники іноземних країн, оскільки важливе значення мало інформування іноземну громаду про українські справи та налагодження зв’язків з європейцями. Була також організована справа видання різноманітних друкованих органів української студентської еміграції, де окрема увага приділялась культурно-освітній діяльності.

Отже, культурно-освітня діяльність українських студентів в Польщі буде розглядатися на прикладі їх організацій. Найбільшими центрами перебування українських студентів були: Варшава, Краків, Познань, Гданськ.

Перед українськими студентами стояли завдання збереження національної самобутності, дбати про державне відродження, але основним було здобуття вищої освіти. Велике значення мала справа пропаганди української культури в середовищі іноземної громадськості, та і взагалі, українські студенти своєю культурно-освітньою діяльністю повинні були заявити про себе як про гідних представників європейської спільноти.

Першою українською студентською організацією в міжвоєнній Польщі була Студентська Громада в Ченстохові, заснована 14 грудня 1920 р. Її організація проводила під гаслом негайного повернення до академічної праці, навіть шляхом утворення відділу Кам’янець-Подільського університету, більшість студентів і професорів котрого опинились в Польщі. Спочатку Громада проявляла високу активність і об’єднувала 100 студентів. За прикладом Ченстохова, утворювалися студентські громади в таборах і інших містах, які поволі стали визнавати Раду студентських представників в Ченстохові як центральний орган [7, арк. 83]. Рада студентських представників Ченстохова проводила значну культурну роботу. Так, в самому Ченстохові було улаштовано ряд публічних лекцій, організована студентська бібліотека, їдальня, проводилися вечірки. За участі студентів організації було закладено Співоче товариство і гімназію [7, арк. 84]. До кінця весни 1921 р. виявилося, що Українська Студентська Громада в Варшаві виказала більше можливостей до організації роботи на користь всього студентства і тому Ченстоховська Громада 14 травня 1921 р. передала свої повноваження як центральній організації Українській Студентській Громаді в Варшаві [7, арк. 86].

Всі українські студентські організації в Польщі входили до складу Союзу українських студентів-емігрантів в Польщі, а Українська Студентська Громада (УСГ) в Варшаві стала головною організацією Союзу. Управа Союзу дбала про допомогу студентам, про переїзд їх з провінції на навчання до Варшави, Праги, та до інших європейських міст [9, с. 97]. Із статуту Союзу українських студентів-емігрантів в Польщі видно, що метою діяльності Товариства був розвиток серед українських студентів-емігрантів в Польщі науково-академічного та колегіального життя на основі дисципліни корпоративної та європейських традицій. Важливе значення мало надання членам Товариства допомоги матеріальної та моральної [12, арк. 20].

Українська Студентська Громада у Варшаві, головна організація Союзу українських студентів-емігрантів в Польщі, заснована 15 березня 1921 р. У перший період свого існування, який умовно тривав до 1924 р. Громада не проявляла активної діяльності, а її представники були більше зосереджені на пошуках коштів для існування організації [3, с. 38]. У статуті Громади зазначалося:

Засоби діяльності:

а) влаштовує курси, лекції, виступи з рефератами, дискусійні зібрання та мітинги по різним справам академічного та національного характеру;

б) веде бібліотеку та читальню;

в) видає книжки, лекційні рукописи, журнали, газети тощо;

г) влаштовує співи, драматичні вистави, оркестри і т.д.;

д) влаштовує літературно-художні та танцювальні вечірки, екскурсії;

е) влаштовує товариські забави такі як біг, боротьба, фехтування тощо;

є) веде інформаційне бюро для надання членам інформації академічного характеру, як рівно ж для підтримання зв’язків з іншими студентськими організаціями та різними державними і громадськими інституціями [14, арк. 163].

Українська Студентська Громада в Варшаві була важливим чинником в середовищі українських студентів, виконуючи керівну роль в проведенні заходів, спрямованих на позитивне представлення всієї української міжвоєнної молоді в середовищі іноземної спільноти. Як зазначалося на сторінках студентської преси "український студент може цілком загубитися серед чужинецького загалу, може підпасти під чужі впливи. Обов'язком нашим є зробити цікавим і вартісним життя Громади, створити в ній щось таке, щоби притягало і об'єднувало українське студентство, не даючи їм танути серед моря чужинців. На зовні ми повинні виказуватися як найбільшою працею, маніфестуватися перед чужинцями нашими національно-культурними здобутками й пропагувати наші національні ідеї і стремління. Те, що у Варшаві перебуває значна кількість студентів різних національностей (білоруси, болгари, німці) улегчує це завдання" [17, арк. 7].

На Загальних Зборах Громади 9 березня 1924 р. було прийнято важливу постанову в якій говорилося, що в ієрархії цілей організації допомога матеріальна уступила першість культурно-освітній діяльності. Досить швидко прижилася традиція влаштування суботніх зустрічей, на яких зачитувалися реферати наукової та суспільної тематики. Референтами були як студенти, так і гості Громади. Так, в 1926/1927 академічному році гостями на суботніх зустрічах були: почесний президент і протектор Громади проф. Іван Огієнко, проф. В'ячеслав Заїкін, Павло Зайців, Дмитро Донцов та ін. Серед студентів і абсольвентів (випускники вищих навчальних закладів) з рефератами в свій час виступили Г. Драченко, Б. Монкевич, Я. Чехович, О. Пирогова та ін. У наступному році організовано серію виступів студентів інших національностей [20, с. 208].

При УСГ в Варшаві були засновані і діяли численні гуртки: медиків, правничий, математичний, природників, агрономів, лісників, артистично-малярський, економістів, гурток українок-студенток, хор, драматичний гурток тощо. Діяльність в Громаді проводилась в різних сферах: культурно-суспільній, міжнародній тощо. Часто влаштовувались вечори, присвячені різним пам'ятним датам в історії України та з нагоди свят (Щедрий Вечір, андріївські вечорниці, відзначення річниць існування Громади), на які запрошували гостей. У ролі гостей в основному виступали польські, німецькі, білоруські студенти [2, с. 26].

Відділ зовнішніх відносин при Українській Студентській Громаді в Варшаві займався налагодженням зв'язків з варшавськими студентськими іноземними організаціями, зокрема, білоруською, німецькою і болгарською, для яких було влаштовано Чайні вечори – де зачитувалися поезії Шевченка, Франка та ін., співали українських пісень. Метою подібних вечорів було зближення з іноземною спільнотою та інформування про українську студентську еміграцію, культуру та історію [13, арк. 138]. Зокрема, на одному з культурно-освітніх вечорів в січні 1930 р., на який було запрошено представників білоруського студентства, для гостей був виголошений реферат "Шевченко – як провідник національної думки" [5, арк. 4]. Взагалі, саме з болгарськими і білоруськими студентами вдалося встановити найкращі відносини. Студенти УСГ у Варшаві підтримували тісні взаємовідносини з представниками студентської корпорації "Чорноморе" в Данцигу (сучасний Гданськ), з Українською Студентською Громадою в Познані, з Німецьким Студентським Союзом у Варшаві тощо [3, с. 39].

Ще однією традицією, яку започаткувала Українська Студентська Громада в Варшаві був репрезентаційний концерт-бал, що мав національний характер і відігравав важливу роль в справі інтеграції українських студентів в середовищі європейської спільноти. Протягом міжвоєнного періоду українське громадянство раз на рік (переважно в лютому) збиралося в великій залі, де відбувався репрезентаційний концерт-бал Української Студентської Громади для того "щоб забувши про турботи сірого щоденного життя, відпочити душею, а також засвідчити, що й нам не чужі звичаї і традиції культурного світу" [6, арк. 186]. На подібному заході була присутня не тільки українська громадськість, а й також емігранти інших національностей та представники польського народу, між іншим: очільники університетів, Міністерства освіти, різних академічних організацій. У 1925 р. такий концерт-бал відбувся 19 лютого в залі Товариства Національних Урядовців. На ньому виступив студентський хор під керівництвом Воскресенського та український симфонічний оркестр Леоніда Русаневича. Серед присутніх були члени Українського Парламентського Представництва в сеймі з С. Козицьким на чолі, А. Лівицький, М. Ковальський, ген. В. Сальський, президент Грузинського Комітету князь Казбек. Прибутки з концертів йшли на потреби Громади [20, с. 209-210].

Протягом 1930-х рр. діяльність Української Студентської Громади в Варшаві пішла на спад. Інформація про діяльність Громади протягом 1930-х рр. є досить скупою. Є дані за 1936 р., що

Громада організувала академію, присвячену 75-ій річниці смерті Т. Шевченка. Промову виголосив Д. Донцов, співав Український Національний хор ім. М. Лисенка. Також в грудні 1936 р. було вперше проведено Громадою "Вечір стрілецької пісні". Виступив з рефератом на тему стрілецьких пісень, запрошений зі Львова ред. Б. Кравців, співав хор під керівництвом студента Івана Ткачука. У січні 1937 р. була влаштована скромна академія в пам'ять студентів, полеглих під Крутами. А в січні 1939 р., стараннями студентів, була відправлена панахида по загиблим під Крутами [20, с. 215]. Українська Студентська Громада в Варшаві перестала існувати, як і більшість організацій, із початком війни в вересні 1939 р.

Українська Студентська Громада в Кракові була заснована восени 1924 р. Через скрутне матеріальне становище в перший рік свого існування Громада не проявляла активної діяльності. Новий етап в діяльності Громади розпочався з 1925 р., коли до Ягелонського університету на навчання приїхало 100 українських студентів. Нові члени сприяли активізації діяльності Громади, а саме її культурно-освітнього відділу. У складі цього відділу було утворено 10 секцій: математично-природнича, географічна, технічна, історична, соціологічна, господарсько-кооперативна, студенток, пластова, спортивна, літературна. Краківська Студентська Громада допомагала "Рідній школі", "Просвіті" та іншим організаціям. А з 1926 р. почала видавати "Краківські вісті". Представники Громади налагодили тісні відносини із студентськими організаціями Львова, а саме з 1925 р. велась активна співпраця з Студентською Громадою у Львові. Співпрацювала Краківська Громада також з Українською Студентською Громадою у Варшаві та Гуртком Українських Студентів при університеті в Познані. У 1928−1930 рр. Українська Студентська Громада в Кракові нараховувала 300 чол., мала 13 фахових секцій і широко провадила культурно-просвітню діяльність [2, с. 24-25]. Протягом 1930-х років діяльність Української Студентської Громади в Кракові пішла на спад.

Гданськ (вільне місто Данциг) став центром зародження і поширення українських студентських корпорацій на території Польщі в міжвоєнний період. Побудовані за принципом напіввійськових організацій, вони об'єднувалися у союзи на ліберально-демократичних засадах і мали ідеологічний і професійний характер [1, с. 13]. Першою українською студентською організацією в Гданську міжвоєнного періоду був Союз Українських Студентів СУС "Основа". Найперше "Основа" як студентська організація була заснована студентами Львівського університету, згодом її діяльність була заборонена польською владою, а саме організація розформована [19, с. 82]. У Гданську "Основа" заснована 15 жовтня 1922 р, коли до міста приїхала масово українська молодь із Галичини. На 1923 р. вона нараховувала 100 чол. Першим головою "Основи" був Юрій Яремкевич, який розгорнув активну діяльність організації в усіх напрямах [21, с. 64]. При "Основі" діяла культурно-просвітня секція та кілька комісій – допомогова, спортивна, інформаційна, хорова та ін. При організації діяв хор "Сурма". Члени хору влаштовували Шевченківські концерти, народний концерт в Кенігсберзі (сучасний Калінінград) тощо. Зокрема, саме учасники хору "Сурма" при корпорації "Основа" влаштували перший український концерт в Данцигу 17 липня 1923 р. Цей концерт користувався великою популярністю серед місцевих мешканців. Для того щоб місцева публіка могла краще зрозуміти тексти пісень та окремі моменти з історії та культури України були заздалегідь організовані переклади та пояснення. Головної мети цього заходу – пропаганди української справи серед німецького громадянства, було досягнуто [4, с. 162-163]. Хор неодноразово виступав на всіх українських національних святах або репрезентативних вечорах. Так, у березні 1928 р. було влаштовано для німецьких громадян "Вечір української пісні", який користувався великою популярністю [15, арк. 114]. Також при "Основі" діяв спортивний гурток "Дніпро", філателістичний гурток ім. Г. Нарбута та гурток "Рідна школа" [15, арк. 91].

Члени товариства "Основа" влаштовували виклади і курси, піклувалися про встановлення зв'язків з іноземними студентами. Для ознайомлення німецького студентства з українською справою, "Основа" влаштовувала спільні вечори з рефератами і співами [9, с. 91]. Щотижня проводилися зібрання членів товариства. Встановленим звичаєм корпорації було урочисте відзначення 1-го листопада і 22 січня. А найбільшим святом корпорації була річниця її заснування.

Прогулянки, влаштовані корпорацією, проводились або в цілях спортивних для фізичної кориcті, або для того, щоб ознайомитися зі своєю або іноземною культурною організацією (влаштовувались екскурсії до музеїв військових, краєзнавчих тощо)[18, арк. 7].

10 лютого 1924 р. заходами 10 членів-основників було засноване перше "Товариство Українських Студентів Високої Технічної Школи в Данцигу "Чорноморе" з девізом: "Честь, Україна, Товариськість!". Головною ідеологією товариство постановило: великодержавний і національний характер соборної Української Держави, а завданням своїм: збереження позитивних державно-творчих традицій, поборювання в собі і в інших українського анархізму та хаосу, витворення психологічного й фізичного типу громадянина, здібного до творчої праці в побудові держави, а також як передумову одностайності – плекання товариськості [18, арк. 4]. Щотижня проходили зібрання (віча) корпорації, на яких обговорювалися поточні справи, влаштовувалися відчити та обговорення преси, організовувалися товариські зустрічі [21, с. 66]. Члени товариства "Чорноморе" влаштовували відзначення національних та релігійних свят, на високому рівні дбали про спортивну справу в своєму середовищі та проводили активну діяльність в справі пропаганди української культури серед німецького і польського громадянства. Наприклад, 10 лютого 1926 р. був організований вечір з приводу річниці заснування організації. На цьому святі були присутні делегати німецького і польського студентства. Члени управи товариства "Чорноморе" познайомили гостей з українською історією та звернули увагу на спільні моменти української і німецької історії [15, арк. 37].

У другій половині 1920-х рр. в Варшаві (1928 р.), Кракові (1928 р.), Познані (1927 р.) і Львові (1928 р.) були утворені і діяли корпорації "Чорноморе", що увійшли до Братнього Союзу Корпорацій "Чорноморе" (травень 1928 р.), гданська організація очолила цей Союз. Патроном українських студентських корпорацій обрано гетьмана Івана Мазепу [21, с. 67]. Як зазначалося в статуті корпорації "Чорноморе" в Познані: "корпорація є організацією виховною на засадах карності і ієрархії, братерства і товариського такту, а заразом ми є організацією ідеологічною, бо ми прийняли одну ідеологію, її узнали за свою і на її принципах виховуємо своїх членів" [16, арк. 15].

Гаслом корпорацій було: "через оздоровлення і оживлення відносин серед нас самих як Корпорацій, через духовний вплив на місцеві низові організації маємо впливати на кращий розвій і осягнення нашого студентства" [10, арк. 5].

Основною формою діяльності корпорацій була культурно-освітня робота. Вона передбачала проведення Віч (зборів корпорації), де вирішувались поточні справи, зачитувались і підлягали обговоренню реферати різної тематики, приділялась увага організації свят і вечорів, влаштування спортивних змагань тощо. А також велике значення мало виховання представників корпорацій в патріотичному дусі.

Українські студенти в Польщі проводили активну культурно-освітню діяльність. Говорячи в даному контексті про культурно-освітню діяльність, перш за все потрібно розуміти, що студенти проводили свою діяльність в організаціях, які вони створювали. У міжвоєнний період майже всі українські студенти, що здобували вищу освіту в європейських країнах входили до складу організацій і приймали участь в їх діяльності. З усієї маси організацій, які заснували українські студенти більшість мали культурно-освітній характер. Українські студенти не обмежувалися виключно роботою у власних організаціях, вони приймали участь в культурних заходах всієї української міжвоєнної еміграції.

У міжвоєнний період при кожній студентській організації були утворені і діяли драматичні гуртки, товариства плекання українського співу і танців, хори. Їх концерти, вистави викликали велике зацікавлення іноземної громадськості. Досить часто українські музичні, та інші мистецькі гуртки влаштовували спільні культурні акції з представниками іноземних товариств.

Спортивна діяльність студентів була покликана гідно представити українську націю в середовищі рівних європейських народів. Самі емігранти відзначали велике значення спорту в пропаганді української справи. У міжвоєнній Європі майже при кожній організації українських студентів діяла спортивна секція або гурток.

Джерела та література:

1. Дуднік О. Український студентський рух в еміграції (Центрально-Східна Європа, 20-ті рр. XX ст.): Автореф. дис… канд. іст. наук / О. Дуднік. – К., 2003. – 20 с.

2. З життя українського студентства // Студентський вісник. − Прага, 1926. – Ч. 2. – С. 25–28.

3. Звіт з діяльності Української Студентської Громади у Варшаві за академічний рік 1926−1927 // Студентський вісник. − Прага, 1927. – Ч. 10–12. – С. 38–39.

4. Зі студентського життя // Студентський вісник. – Прага, 1924. – Ч. 8−10. – С. 155–163.

5. Книга протоколів засідань Управи Української Студентської Громади в Варшаві. – Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України), ф. 3571, оп. 1, спр. 63.

6. Листування з Комітетом допомоги українському студентству, з Управою Центрального Союзу Українського Студентства тощо. – ЦДАВО України, ф. 3571, оп. 1, спр. 40.

7. Листування з Союзом українських студентів-емігрантів, з українськими студентськими громадами в Німеччині, Чехословаччині, Австрії про участь в III та IV з’їздах представників українських студентських громад, заява про вихід з членів. – ЦДАВО України, ф. 3571, оп. 1, спр. 32.

8. Матеріали 4-го з’їзду представників “Союзу українських студентських громад” у Польщі, проведеного 29 квітня – 5 травня 1922 р. у Варшаві (статути, постанови, листування тощо). – Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України), ф. 399, оп. 1, спр. 89.

9. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1.

10. Обіжник управи товариства. – ЦДАВО України, ф. 3980, оп. 1, спр. 2.

11. Постанови з’їзду представників українських студентських громад в Польщі. Інформаційні обіжники і меморандуми. – ЦДАВО України, ф. 3570, оп. 1, спр. 22.

12. Протоколи загальних зборів, акти передачі справ та статут Громади. – ЦДАВО України, ф. 3571, оп. 1, спр. 3.

13. Протоколи загальних зборів Громади та списки членів Громади. – ЦДАВО України, ф. 3571, оп. 1, спр. 37.

14. Протоколи загальних зборів та засідань Громади та матеріали до них. – ЦДАВО України, ф. 3571, оп. 1, спр. 28.

15. Статут, звіти про діяльність, списки членів, листи українських студентських організацій “Зарево”, “Чорноморе”, “Галич”, “Основа”, “Смолоскип” у Данцигу до ЦеСУСа з організаційних, фінансових та інших питань українського студентства. – Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 269, оп. 1, спр. 649.

16. Статут, інструкції та звіт про діяльність товариства за 1933 р. – ЦДАВО України, ф. 3980, оп. 1, спр. 1.

17. “Студентський голос” − орган української громади. Варшава, ч. 3–6, квітень – вересень 1928 р. (1928 р.). – ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 77.

18. “Чорноморе” − журнал українських студентських братніх корпорацій, Варшава, ч. 2, січень – лютий 1929 р. (1929 р.). – ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 85.

19. Okręgowa Komenda Policji Państwowej w Toruniu – Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Urżąd Wojewodski Pomorski w Toruniu, sygnatura 303.

20. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920 – 1939 / E. Wiszka. – Toruń, 2004.

21. Wiszka E. „Dancigierzy” – działalność ukraińskich organizacji studenckich na Politechnice Gdańskiej w latach 1922 – 1933. / E. Wiszka // Rocznik Gdański. – T. LX. – Zeszyt 1. – 2000. – S. 63–70.

Олена Галета
(Львів)

АПОЛОГІЯ СТИЛЮ: “РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ” ЮРІЯ ЛАВРІНЕНКА

Стаття присвячена розглядові упорядницької стратегії Юрія Лавріненка, застосованої в антології “Розстріляне Відродження”. Утверджуючи новий літературний стиль в українській літературі 1920–30-х років, це видання стало одною з ключових культурних подій в процесі творення української ідентичності у діаспорі. На основі архівних матеріалів відслідковано подальшу історію розвитку цієї ідеї у літературознавчій діяльності Лавріненка.

***Ключові слова**: антологія, еміграція, діаспора, літературний стиль, націєрозповідність.*

Елена Галета. Апология стиля: “Расстрелянного Возрождения” Юрия Лавриненко.
Статья посвящена рассмотрению составительской стратегии, использованной Юрием Лавриненко в антологии “Расстрелянное Возрождение”. Утверждая новый литературный стиль в украинской литературе 1920–30-х годов, это издание явилось одним из ключевых культурных событий в процессе создания украинской идентичности в диаспоре. На основании архивных материалов показана дальнейшая история развития этой идеи в литературоведческой деятельности Лавриненко.

***Ключевые слова**: антология, эмиграция, диаспора, литературный стиль, “нация и наррация”.*

Olena Haleta. Apologia of the style: “Executed Renaissance” of Yurii Lavrinenko.
The article is dedicated to the analyzing of compiling strategy, which was used by Yurii Lawrynenko in the anthology “Executed Renaissance”. This edition has asserted a new literary style in Ukrainian literature of 1920–1930’s, and also has become one of the most important cultural phenomenon in a process of creation of a Ukrainian identity on exile. The further developing of this idea is considered on the basis of archival materials.

***Key words**: anthology, emigration, diaspora, exile, literary style, “Nation and Narration”.*

Укорінення – це, можливо, найважливіша
і найменш усвідомлена з-поміж потреб людської душі.
Сімона Вейль, “Укорінення” (1942)

На жаль, я в Америці. В найбільшому місті світу – в Нью-Йорці (...)
Роботи не боюся. Боюся дечого іншого.
З листа одного з українських повоєнних літераторів-емігрантів (1949)

Автор листа, з якого взята цитата-епіграф, закінчив життя самогубством, так і не знайшовши для себе місця в “найбільшому місті світу”. Страх, про який він пише у листі, не був лише виплодом його особистої уяви: далі він описує загальну безнадію, розгубленість і безвихідь, до якої потрапляли вимушені емігранти, які втратили більше, ніж місце проживання – вони втратили своє місце в житті. Серед “найшанованіших українців в Нью-Йорку” – “гробокопатель Ярема”, а смерть видається найпевнішою справою у вигнанні: “Найшановніша українська організація – “Український клуб”. Для вступу треба заплатити 2 долари 50 центів. Померши, Ви одержите на похорон 100 доларів”. Підпис під цим листом вміщає усю автобіографію: “Ваш скалічений Микола” [19]. Автобіографію, що перетворюється на біографію цілої культури, викорінюваної з місця її зародження й існування.

Дім без підмурівка. По Другій світовій війні Нью-Йорк по трохи перетворюється не просто на місце проживання численних українців, які втратили свої попередні домівки, а на одне з найважливіших культурних середовищ, з його внутрішніми зв’язками й конфліктами, цінностями,

© Олена Галета, 2013

уявленнями, ідеалами, органами й інституціями. Середовище, яке намагається формулювати і втілювати нові ідеї заради створення нового культурного дому спільноти. Вільям Сафран, один з найбільш відомих дослідників культурних еміграційних процесів, називає таку спільноту діаспорою, підкреслюючи її посутню відмінність від будь-якого іншого переміщення з одної країни (місця народження) до іншої: “Діаспори включають особливий тип емігрантів, оскільки вони зберігають пам’ять прокультурний зв’язок і загальну орієнтацію на свої вітчизни; вони мають інституції, які відгукуються на вітчизняну культуру й/чи релігію; вони певним чином (символічно чи фізично) співвідносяться зі своїми вітчизнами; вони сповнені сумнівів щодо свого повного злиття з новою країною; вони переймаються своїм збереженням як окремої спільноти; і багато з них підтримують міф про повернення” [32, с. 10]. На думку дослідника, така спільнота вигнанців, без видимої можливості повернення, пронизана відчуттям всесвітньої самотності, наділена статусом міжнародного парії, повсякчас загрожена, налякана своїм можливим зникненням серед знеосіблених інших [32, с. 10]. З іншого боку, вона може усвідомлювати себе спільнотою вибраних, покликаних залишити рідні землі і розсіятися по світі, аби нести й голосити правдиву вістку – подібно до перших християн-прозелітів, які вирушили проповідувати християнство за покликом апостола Павла, всупереч утискам і переслідуванням у себе на батьківщині [32, с. 11].

Подібна “проповідь” виникає з потреби створити новий світ з осколків розтрощеного минулого й приживити на новоствореному ґрунті життєствердну ідею, здатну гуртувати довкола себе спільноту. Цю потребу в її нагальності найкраще висловив Салман Рушді: “Якщо не породити світ у найдетальніший спосіб в описах, то його не стане (...) Емігрантові доводиться винаходити землю у себе під ногами” [31, с. 149].

Автор класичної праці “Глобальні діаспори” Робін Коген вирізнив чотири основні типи діаспор: ті, що їх утворювали вигнанці, торговці, заробітчани і колонізатори. Попри те, що він схильний розглядати їх також як окремі фази в історії діаспорних спільнот, межі між якими часто розмиті, Коген зазначає, що в більшості випадків ядро діаспорної спільноти становлять саме вигнанці, котрі не тільки утворюють, а й створюють нову діаспорну ідентичність на основі таких чинників, як мова, історія, культура й релігія [25]. Думку Когена продовжують у вступі до колективної монографії “Діаспора, ідентичність і релігія” троє авторів – Волтрод Кокот, Хачіґ Тололян і Керолайн Альфонсо, – стверджуючи, що передусім традиційну “діаспору асоціювали з травматичним розпорошенням і безрезультатними спробами впоратися з колективними нестачами” [26, с. 1]. Однак саме ця невідшкодовність “колективних нестач” породжує щораз нові – болючі, але неуникні – спроби їх подолання. Тому Едвард Саїд вбачає у ситуації вигнання передумови для особливого культурного самоусвідомлення: попри те, що переживати вигнання – це “мука непоправної утрати”, сьогодні воно перетворилося на “рушійну силу культури” [33, с. 173]. Мука вигнання, на думку Саїда, зумовлена найперше навіть не особистою втратою, а тою бездонною самотністю, яку відчуває людина, переживаючи втрату “общинного дому” [33, с. 177]: “тому вигнанець має нагальну потребу негайно відновити своє життя з осколків, і виражається це, як правило, у потребі відчути себе частиною відродженої нації чи носієм життєствердної ідеології (…), покликаної скласти осколки його розбитого життя у цілісну картину” [33, с. 177].

У стінах мови. Однією з таких найуспішніших спроб української повоєнної еміграції стала антологія “Розстріляне Відродження” (1959) в упорядкуванні Юрія Лавріненка, назва якої згодом перетворилася на назву цілого покоління й епохи, навіть більше – на одну з провідних ідей в історії української літератури ХХ ст. [про історію назви докладніше див.: 1].

На вигнанні Лавріненко (як і решта повоєнної української еміграції) опинився в особливих обставинах, які формують певні культурні запити і потреби. Найперше, ситуація вигнання породжує відчуття втраченого дому, повернення до якого заказане, аж до небезпеки втратити саме життя. Однак і поза домом життя не може набути остаточної ваги й цінності, доки не віднайде для себе нового – бодай культурного – ґрунту. Йдеться про потребу нового закорінення, пошук тих форм зв’язку з домом, які перетривають географічні відстані і, що ще більш важливо, постійне віддаляння минулого у часі. Тетяна Шестопалова виділяє концепт еміграції як один з основних у соціокультурній діяльності Лавріненка: “Науково-критична спадщина Ю. Лавріненка несе в собі інтенцію еміграції та еміграціонізму як *іншого*, що багатьма своїми ресурсами походить із чужокультурного середовища формування та функціонування українського літературного процесу по Другій світовій війні” [21, с. 274]. З одного боку – еміграцію Лавріненко

переживає як особисту й історичну поразку, що підтверджує навіть з часової відстані початку 1970-х у книзі спогадів "Зруб і паросли": "Людина не може подолати, ані перетривати долю. Не може від неї і втекти, бо який би не був гарний міт універсальности еміграціонізму – він все ж таки залишається мітом" [5, с. 18]. Але з іншої сторони – як слушно наголошує Т. Шестопалова – його діяльність "є конструктивною пропозицією у відповідь на культурну катастрофу" [21, с. 274], свідченням про "причетність висловленої думки до ситуації ставання, утвердження, і аж ніяк не заникання" [21, с. 277].

Джон Ґлед, один з відомих дослідників вигнання, стверджує, що саме по собі воно є "радше політичною, а не естетичною категорією" [30, с. VIII-IX], натомість Йосиф Бродський бачить вигнання письменника найперше як "лінгвістичну подію", коли "викинутий з рідної мови, він шукає в ній захисту" [24, с. 108]. Бродський наголошує на принциповій відмінності вигнання у XX ст. від класичного примусового віддалення від "цивілізованого" центру до "дикої" околиці: сучасний вигнанець неодмінно рухається від тиранії до демократії, і більше, ніж уродженець демократичного суспільства, здатен відчути його переваги. Як стверджує Бродський, "можливо, ця дорога для вигнаного письменника великою мірою скидається на повернення додому, бо він наближається до місцезнаходження ідеалів, якими весь час надихався" [24, с. 101]. Однак через мовний бар'єр письменник-вигнанець позбавлений будь-якої можливості відігравати помітну роль у цьому новому суспільстві – а саме цього він не може прийняти й не може з цим змиритися. Тому він піднімається на повітряній кулі власних прагнень у чужинецьке небо, незмінно націлений на кінцевий пункт призначення – покинутий дім. Однак погляд такого повітроплавця – подібно до ангела історії Вальтера Беньяміна – спрямований назад, він великою мірою ретроспективний. І це не ностальгія, не намагання повернути минуле – лише спроба відрокувати невідворотне майбутнє. Вигнанець, особливо ж письменник-вигнанець, опиняється "у стані, при якому все, з чим він залишається, – це він сама і його мова, і між ними немає нікого й нічого" [24, с. 108]. На думку Салмана Рушді, лише через літературу емігрант може повернутися у втрачене місце у втраченому часі [31, с. 9] – у невидимий, уявний світ, "його власний", а отже, відмінний від безлічі інших можливих світів [31, с. 10]. Розповідь одного зі своїх романних героїв Рушді прирівнює до людини, яка намагається зібрати світ, відображений у розбитому дзеркалі – знаючи, що окремі уламки цього дзеркала невідшкодовно втрачені [31, с. 11]. Але при цьому він вказує на особливу творчу спромогу письма: "переописування світу – це перший необхідний крок до того, аби його змінити" [31, с 14]. Тому – знову ж звертаючись до Бродського – "те, що починалось як приватний, інтимний зв'язок з мовою, у вигнанні стає долею, – навіть до того, як стати одержимістю чи обов'язком" [24, с. 108].

Ендрю Ґарр, автор монографії "Письменники у вигнанні", так само наголошує на цій особливо загостреній потребі письменників-вигнанців – потребі створювати універсалії, нарощені на ґрунті особистого досвіду, і закликає "задуматися про те, наскільки доконечна потреба доводити універсальність є рефлективною реакцією на вигнання" [27, с. 22]. Як і будь-який інший, узагальнення й усталення потребує не лише писемний, а й попередній читацький досвід. Для української повоєнної еміграції таким полем для створення спільного культурного досвіду стає українська література 20–30-х рр. XX ст., потрактована як час найвищого злету і найглибшої трагедії водночас. У вигнанні колективне перепрочитання цього періоду відбувається у новому ключі – це, власне, ключ до спільного дому, витвореного самою лише мовою, без фізичної географії. Його несуча конструкція – конструкція мовна, на яку лягає увесь тягар самопошуку й самовіднайдення. І якщо письменники-МУРівці дискутували ідею великого національного стилю проспективно, то Лавріненко намагається "вчитувати" її у літературу ретроспективно – через перечитування творчості попередників, а отже, через реорганізацію і навіть телеологізацію попередньої літературної історії задля побудови концепції національної мови як особливого стилю. У вступі до своєї антології "Розстріляне Відродження" Лавріненко засвідчує: "В доборі матеріалу нам служив критерій не політичний, а мистецький. Мистецький критерій в красному письменстві є універсальний" [20, с. 10].

Націєрозповідність. Гомі Бгабга докладно описує зв'язок між нацією і мовою у колективній монографії за його редакцією "Нація і нарація", запропонувавши для цього термін "націєрозповідність". На завершення всього колективного дослідження Бгабга пропонує розглядати націю як "форму соціальної і текстуальної приналежності" [22, с. 292], як "наративну стратегію" [22, с. 292], і наголошує на процесуальності, "часовості" "націєписання" [22, с. 292]. Важливо, що

мова постає тут у своєму виражально-установчому аспекті – йдеться бо про незавершений і незавершальний процес націєтворення, якому супутній так само незавершений процес розповідності. Націєпростір, за Бгабгою, ми завжди сприймаємо у напівзавершеності, бо він постає перед нами лише у процесі формування; так само значення, якими його наділяють, є частковими, бо доступні нам лише у процесі формулювання [23, с. 3]. Цю особливість Бгабга називає “перформативністю мови націєрозповідності” [23, с. 3], що її можна витлумачити як здатність дотворюватися у самому висловлюванні, і разом з тим дотворювати об’єкт висловлювання. Узагальнюючи дослідження учасників проекту, Бгабга стверджує, що “установчі розповіді”, які свідчать про закладання націй, “є настільки ж актами причетності й утвердження, наскільки й актами викриття, переміщення, виключення й культурного оскаржування” [23, с. 5]. У цьому контексті “Розстріляне Відродження” також прекрасно ілюструє, як, за словами Бгабги, “люди околиці повертаються до переписування історії й літератури метрополії” [23, с. 6].

Якщо, за Бгабгою, кожне покоління по-своєму витлумачує національну ідентичність, створюючи для цього відповідні засоби, то перед поколінням української повоєнної еміграції це завдання постало з подвійними труднощами. Історичні обставини призвели не тільки до зміни часу, але й до зміни місця – позбавили ціле покоління зв’язку з т. зв. національним ландшафтом, місцем, фізичним простором (йдеться не тільки про географічну територію, а також про символічний простір, сформований природою й архітектурою, наділений символічними значеннями тощо), залишивши єдино простір мови, втілений у художніх текстах попередників, при чому у владному центрі не тільки процес письма, але й процес прочитання був насильницьки обірваний. За таких обставин антологія як особливий жанр “другого ступеня” – своєрідний архі-текст національної літератури – набувала особливого значення, бо перетворювалася на засіб встановлення наративно-смислових зв’язків між розрізненими текстами-висловлюваннями, злютовуючи їх у єдину національну культурну традицію.

Найперше, на відміну від попередників, Лавріненко відмовився від принципу збірника-мартиролога, умістивши в антології авторів, які уникли фізичної смерті в 1930-х, і вдався до пошуку нового принципу – чи навіть ідеї – представлення літературного явища, спираючись на його внутрішню природу. Результат такого пошуку відображений у вміщеному матеріалі і способі його розташування, сам процес – в архівних матеріалах, пов’язаних із підготовкою антології. Передані до Бахметьєвського архіву Колумбійського університету в Нью-Йорку, численні листи, чернетки, виписки свідчать про тривалий пошук як самої ідеї видання, так і способу її втілення. В остаточному вигляді антологію відкриває поезія Павла Тичини, якій відведена 41 сторінка. Кількісно (за кількістю творів) переважає лише добірка поезій Максима Рильського, однак сукупно вона займає на 5 сторінок менше. Таке розташування творів Тичини у виданні слугує ключем до розуміння упорядницького задуму: вихід 1917 р. “Сонячних кларнетів” Лавріненко обирає не лише за хронологічну, а за символічну точку відліку нової епохи.

Павло Тичина як явище стилю. До творчості Тичини Лавріненко звертався неодноразово на різних етапах власної літературознавчої праці. Перше окреме дослідження з’явилося ще в довоєнний час – невелика за обсягом монографія “Творчість Павла Тичини” [16], остання з книжкових публікацій протягом харківського періоду у літературознавчій діяльності Лавріненка. Сам автор довгий час згадував про неї неохоче, а після передруку на початку 1970-х рр. виклав своє ставлення письмово: “... це початківська робота незакінченого студента” [повний текст наводить Тетяна Шестопалова на основі рукопису “Мій сад в Арктиці” з приватного архіву Лариси Лавріненко-Зарицької – див. 21, с. 272]. Згодом, уже виїхавши до США, Лавріненко присвятив Тичині ще дві окремі роботи – “На шляхах синтези клярнетизму” [15] і “Павло Тичина і його поема “Сковорода” на тлі епохи” [16].

Згадка про Тичину з’являється на самому початку післямови до антології, яка становить собою самоцінний есей, де Лавріненко намагається викласти не тільки концепцію всього видання, а й власне бачення відображеної в антології епохи. Лавріненко починає з видимого анахронізму – епіграфом до свого есею він бере слова Гоголя: “За Києвом проявилось нечуване диво... враз стало видно далеко на всі кінці світу” [20, с. 931], й ці слова уявляє собі словами рецензії на “Сонячні кларнети” Тичини, адже “Соняшні кларнети” були конгеніальним естетичним універсалом країни, що в телюричних зрушеннях мас у національній революції 1917 р. прокинулась до подолання зовнішнього і внутрішнього рабства, до нового життя” [20, с. 934]. Лавріненко визнає, що Тичина творить більше, ніж окремі авторські образи: з його поезії вони розходяться

по творах кращих (не плагіаторів!) авторів – Хвильового, Головка, Косинки, Осьмачки, Яновського, Бажана, Сосюри і навіть неокласика Рильського [20, с. 941]. До цієї теми Лавріненко повертається кількаразово, врешті формулюючи розуміння Тичини як явища стилю. Прикметно, що цей стиль – кларнетизм (тут Лавріненко зізнається, що переймає термін від Василя Барки), або ж необароко – не тільки проявляється у творах інших авторів, але й – що ще цікавіше – далеко не завжди притаманний поезії самого Тичини: "Клярнетизм не зразу вичіткував своє стильове обличчя. У "Соняшних кларнетах" чимало віршів, що випадають із збірки у минулий етап Олеся і Філянського. В "Плузі" багато революційної соціял-романтики, близької до Еллана, у "Вітрі з України" є чисто "неоклясичні" поезії. У раннього Хвильового видні неоромантичні шукання, у Бажана – конструктивізм, у Дніпровського – експресіонізм... В 1925–29 рр. клярнетизм остаточно пішов дорогою своєрідного українського стилю – необарокко, що було основою і перших двох книжок Тичини. Відзначені раніш духові, мистецькі вартості "Соняшних кларнетів" і "Замість сонетів і октав" належать до підвалин необароккового стилю, що став домінантним стилем найбільших талантів 1925–29 рр. – самого Тичини, Хвильового, Бажана, Куліша, Яновського, Влизька, Мисика, Плужника, Свідзінського, і навіть проявився у ліпших творах Рильського та Филиповича" [20, с. 957]. Таким чином, ім'я Тичини перетворюється на своєрідну метонімію української післяреволюційної літератури, яку Лавріненко воліє називати необароковою. Його визначальна роль – у започаткуванні нового явища і визначенні його основних рис. Мова йде про явище, яке виходить за межі особистої творчості: "Сольовий заспів "Соняшних кларнетів" захопив ґрандіозні висоти і глибини, накреслив "програму-максимум" Відродження" [20, с. 943]. Зреалізовувати цю програму довелося не одному авторові, однак визначальним і невипадковим уявляється найперше зв'язок між Тичиною і Миколою Хвильовим: "Клярнетизм Тичини народився в конгеніяльному кліматі національної революції 1917 р. Подолавши катастрофу 1919 р., він ослаб при самому виході з неї в Радянську Україну і СРСР. Хвильовий – справжня дитина катастрофи 1919 рр і УРСР, ухопився за рятівне коло клярнетизму і за його допомогою й методою орієнтувався в новій радянській ситуації, накресливши дальший шлях клярнетизму" [20, с. 951]. Зокрема, Лавріненко наголошує на тому, що Тичина присвятив Хвильовому головну поезію збірки "Вітер з України" – останньої, де ще можна наслухати звучання кларнетизму.

В іншому місці післямови Лавріненко зазначає, що "клярнетизм Тичини став зав'язком власної української поетичної синтези, власного поетичного образу світу" [20, с. 942] – основною міфологемою української літератури. Її міфологічну природу критик вбачає найперше в понадчасовості і піднесенні над традиційними дихотоміями, притаманними історичній свідомості. Вперше ця ідея звучить на самому початку післямови, коли Лавріненко розважає про загальну природу кларнетизму: "Клярнетизм не виключає й не оминає темряви, а навпаки: прагне охопити її" [20, с. 940]. Згодом цей мотив набуває розвитку у книзі спогадів "Чорна пурга" (1985). Там Лавріненко зазначає, що Тичина не залишається на рівні боротьби життя і смерті, приймаючи ту чи ту сторону – він перебуває у центрі протистояння, його поезія вміщує одразу два начала, піднімається понад історичним часом та контекстом: "Сучасники бачили в поезії Тичини "боротьбу за радість" (Кость Буревій так був озаголовив свій есей про поезію Тичини). Але в поетичній синтезі Тичини нема ні оптимізму, ні песимізму – тільки напружений трагізм одвічної боротьби життя проти смерти, життя Всесвіту, який відроджується по кожній "кінецьсвітній" катастрофі" [18, с. 146].

"Розстріляне Відродження" як стиль та ідея. Крізь усю антологію – і крізь увесь процес її підготовки й подальшої критики – проходять наскрізною віссю імена Павла Тичини і Миколи Хвильового. Перший являє у літературі новий стиль, другий формулює ідею Розстріляного Відродження. Що обидва аспекти були однаково важливі для Лавріненка, свідчить його лист від 22 травня 1959 р., де він говорить про завершення роботи над післямовою: "ідуть паралельно суто літературні і суто політичні мотиви, без вульґаризації обох або підміни одного одним" [3, с. 637].

Лавріненко почергово наголошує вагу то одного, то іншого, при цьому щораз чіткіше йдеться про стихійність, чуттєвість Тичини й раціональність, навіть ідеологічність Хвильового. Двоє авторів творять дві перспективи, у яких прочитується творчість 1920-х рр., і кожна з них має власне найменування – відповідно кларнетизм і вітаїзм. Перший – художній стиль, другий – тип свідомості. При чому Тичина (ретроспективно) подається як представник вітаїзму, а Хвильовий (проспективно) – як представник кларнетизму. Укладання антології Лавріненко починає радше

від ідеї – однак його власні зацікавлення ведуть його шляхом апології стилю, особливо ж, якщо зважити на наступні публікації і читацькі зацікавлення.

У першому листі Ґедройця до Лавріненка від 19 листопада 1958 р., з якого й почалася вся антологія, йдеться про речі скоріше ідеологічні, ніж стилістичні: "Антологію уявляю собі під кутом зору революційної динаміки, гуманістичних ідеалів, демократичного соціалізму – одним словом, як це тепер окреслюється в Польщі, що характеризує "український шлях до соціалізму" [3, с. 595]. При цьому Ґедройць наголошує на особливій ролі слова, що можна трактувати також як особливу роль словесності: "Знову виявилося, що в умовах тоталітаризму та національних переслідувань друковане слово повернуло собі, як у XIX столітті, свої магічні властивості" [3, с. 595]. Прикметно, що початково Лавріненко планував умістити в книжці ще один розділ із назвою "Кадри з політичної думки і акції", який на 3 червня 1958 р. налічував близько 200 сторінок, про що він говорить у листі до Ґедройця [3, с. 612]. Але врешті він відмовився від такого задуму (за порадою Святослава Гординського), надавши перевагу виключно художній вибірці.

Сильветка про Тичину була одна з перших завершених – вона відкриває перелік перших надісланих матеріалів про авторів у листі від 6 жовтня 1958 р., де зазначено також, що до антології додано ще 8 поезій Тичини [7, арк. 1]. Натомість сильветку про Хвильового Лавріненко писав, закінчуючи роботу над фактографічною частиною. Так, у листі до Ґедройця від 10 січня 1959 р. він зазначає: "Сьогодні сідаю за Хвильового – головного споксмена і натхненника тієї доби" [8, арк. 1]. Кількома днями пізніше (29 січня) у черговому листі він знову ж наголошує, що Хвильовий – "центральна фігура Розстріляного Відродження" [3, с. 632-633].

Подібну думку про визначальну роль Хвильового в антології і літературі того часу спостерігаємо у перших відгуках на антологію. Так, Іван Кошелівець, розглядаючи антологію як свідчення "про мистецьку суверенність української літератури, яка великою мірою й була здобута за цю коротку добу" [4, с. 1], взагалі сумнівається у доцільності й потребі терміна "кларнетизм", а також його спроможності описати щось більше, аніж нетривалий період у творчості самого Тичини. Серед інших рецензентів виділяється Святослав Гординський, чи не єдиний, хто не тільки звертає увагу також на Тичину, але й на особливість його творчості. Ведучи мову про потужний розвиток літератури і особливості письменників 1920-х рр., заангажованих ідеологічно, він зазначає: "Серед тих імен свідомо не згадали Тичини, творчість якого творить зовсім окремий казус. Безсумнівно найбільший поетичний талант, він, фактично, ніколи ніяким ідеологом не був, зате мав геніяльний дар відображувати трансцендентні сили, що рухали українськими масами на порозі їх усвідомлення як держави-нації. Він став їх рупором, сам не створюючи ідей. Це був певний підсвідомий процес, своєрідне зараження ідеями, тож, коли не стало основного чинника – національного вияву мас, скінчився й Тичина-поет і народився урядовий одописець" [2, с. 3].

Сам Лавріненко вбачав найбільшу свою заслугу у праці над антологією в тому, що це видання вперше проголосило українську літературу 1917–1933 рр. цілісним і самоцінним явищем. Відіславши Ґедройцеві заключний есей, у листі від 22 травня 1959 р. Лавріненко висловлює власну оцінку видання, наголошуючи, що його антологія вперше запропонувала сукупний образ епохи, а також структурувала літературний процес: "Мені вдалося схопити предмет, який ще зовсім не вивчався в його специфіці літературній і в його диявольській опосередкованості складними і великими подіями. Довелося придумувати самому кілька термінів-понять, визначити основні періоди, стилі, комплекси і т.д." [3, с. 637]. Цю думку він розвиває у наступному листі від 3 червня: "це наче і енциклопедія і звіт та підсумок цілої надзвичайної епохи (…). Це не тільки антологія, а й історія, довідник та синтеза епохи (вона оконтурена в заключному есеї), оригінальна синтеза" [3, с. 638].

Post Scryptum. Однак, осмислення цієї епохи не завершилося з виходом видання, сам Лавріненко присвятив йому, можна сказати, усе своє життя. Його пізні праці дозволяють відслідкувати напрямок його думки. Так, у листі від 27 жовтня 1980 р. до редактора журналу "Нові Дні" Мар'яна Дальнього щодо публікації з нагоди свого 75-ліття Лавріненко визначив три основні проблеми, які протягом життя займали його як літературного критика: "1) Українське Відродження, зокрема "Розстріляне"; 2) Політика і література; політизація літератури; 3) Реабілітація Павла Тичини і його самоочищення від Вавилонського полону сталінізму" [9, арк. 1]. На прохання Дальнього вирізнити основний напрямок своїх дослідницьких пошуків у листі від 25 листопада того ж року Лавріненко ще чіткіше окреслив своє зацікавлення: "Найважливіше запитання Ви вже сам назвали – чи можлива реабілітація Тичини?" [10, арк. 1].

До поновного осмислення Тичини спонукала також радянська публікація 1971 р. його поеми "Сковорода. Симфонія", окремі уривки з якої Лавріненко мав змогу чути колись безпосередньо від самого автора. У листі до Ґедройця від 22 січня 1981 р. він зізнається, що, читаючи завершення поеми у радянському виданні, думав про те, "як знаменито цей "Монолог" підійшов би до нашої "Антології" [11, арк. 3]. 26 січня 1981 р. Лавріненко надсилає копію "Монолога" для публікації у "Культурі", й при цьому зазначає: "В ситуації сталінського "року великого перелому (...) "Монолог Сковороди" зазвучав від імені "*нас*", *об'єднаних* обіймами лаокоона і загрозою смерти" [12, арк. 1]. В іншому листі, від 28 вересня 1982 р., він називає поему "осудом і епосом доби "Розстріляного Відродження" [13, арк. 1]. Ці слова згодом були використані у виступі на колоквіумі в Інституті східних живих мов у Парижі 26 листопада 1982 р. Текстом виступу під назвою "Література вітаїзму. 1917–1933", що був написаний на основі післямови до антології і повністю присвячений Тичині, Лавріненко завершує видання спогадів "Чорна пурга" – останню прижиттєву книжкову публікацію.

У цьому виданні він згадує про свої особисті зустрічі з Тичиною, переплітаючи ці спогади зі спогадами про Хвильового. Побудова викладу водночас виразно показує, як особистий спогад перетворюється на текст загальнокультурного значення. Постаті Тичини і Хвильового присутні тут від самого початку: Лавріненко починає з того, як застав Тичину біля труни Хвильового ще у його помешканні, а потім бачив його у почесній варті біля гробу. Автор вибудовує своєрідний діалог-визнання: Тичина "вглядався в обличчя лицаря Відродження, якому присвятив був поезію й книжку "Вітер з України" (1924)" [18, с. 138]. І при цьому в Лавріненка зринає згадка про слова Хвильового у "Думках проти течії" (1926): "Тичина є одним з найбільших поетів сучасної европейської поезії. Коли говорити про вихід нашої сьогоднішньої літератури на західню арену, то цей розкіш можна дозволити тільки авторові "Соняшних кларнетів"" [18, с. 138]. День похорону Хвильового був також днем останньої зустрічі Лавріненка й Тичини – 14 травня 1933 р. Таке співпадіння набуває символічного значення не лише особисто для автора, але й для всієї культурної традиції. Як говорить Лавріненко трохи вище у спогадах, "світова історія цього ранку розділилась на два періоди – один до пострілу Хвильового і другий після нього" [18, с. 137].

Початок епохи, яка закінчилася з пострілом Хвильового, Лавріненко пов'язує з виходом першої збірки Тичини. Частину спогадів, присвячену періодові 1920–30-х рр., він не випадково називає рапсодією. У ролі рапсода, або ж "зшивача пісень", він бачить Тичину – поета, який умів говорити голосом, що належав не йому одному: у давній Греції рапсодами називали професійних мандрівних співаків, які "вільно імпровізували та об'єднували в одну епічну цілість як співані раніш пісні, перекази, міти, так і живі відгуки на реальні події сучасноти" [18, с. 124]. Лавріненко вважає Тичину найближчим до пророка Єремії, а 3-ю частину поеми "Сковорода" – "кульмінацією трагедії Розстрілюваного Відродження" [18, с. 139]. Це визначення стає ключовим для розуміння Лавріненкового бачення Тичини, а також кидає світло на його пошуки самої сутності літератури, яка веде його дорогою міфологізму.

Особливо цікаве Ларіненкове трактування епілога поеми "Сковорода". На його думку, Тичина і сам відчував слабкість "прометеївського" завершення-протесту, а тому до архіву поеми влучив також поезію "Будь славна, природо, за все", задум якої виник у 1920 – тоді ж, коли виник і задум поеми: "Із цього епілогу поеми та інших творів Тичини випливає геніяльна антитеза: тиранія (носій смерти, Чорнобог) – а з другого боку, Природа (мати всіх, ніби невтральний прихильник життя, залежно від того, наскільки життя і людина дійшли верхів'їв свого розвитку)" [18, с. 145]. Намагання Лавріненка віднайти у творчості Тичини особливий стосунок до природи набуває ваги у світлі тези, яку він записав на окремому листку ще в час роботи над есеєм "Література межової ситуації": "Кожна нац[іональна] літ[ература] виробляє своє відношення між людиною і природою" [14].

Наголошуючи на стилістично-світоглядному зв'язку між Тичиною і Хвильовим, такому важливому свого часу для побудови концепції "Розстріляного Відродження", Лавріненко бачить у цих пошуках завершення поеми втілення того явища, для якого назву знайшов Хвильовий: "Оце творче одушевлення антитезою життя і смерти – Хвильовий назвав вітаїзмом (від латинського слова vita – життя), що став головним напрямом української літератури "Розстріляного Відродження"" [18, с. 145].

Рятівне коло літератури. "Чорній пурзі" Лавріненко надавав особливого значення, вочевидь, розглядаючи її як добірку власних найвартісніших праць, де представлені його ключові ідеї. З

листування з Ґедройцем дізнаємося, що Лавріненко навіть звертався до нього щодо висунення цієї книжки на нагороду Нобеля (вочевидь, заохочений також нагородженням Чеслава Мілоша у 1980 р., про що він захоплено пише Ґедройцеві). У листі-відповіді від 1 липня 1987 р. (за кілька місяців до смерті Лавріненка) Ґедройць зголошує своє бажання видати цю книжку польською, однак зазначає: “Щодо надання Вам Нагороди Нобеля за “Чорну пургу” і за Вашу літературну творчість, то на це, на жаль, годі розраховувати, найперше через те, що Ваші книжки не перекладені іноземними мовами” [29, арк. 1]. Тією ж датою адресований лист доньці Лавріненка Ларисі: “Дуже уважно прочитав його лист і пропозицію. На жаль, це нереально (...). Я глибоко переймаюся віднайденням іншої форми відзначення його творчості” [28, арк. 1].

Цією книжкою критик намагається підвести підсумок своїм попереднім шуканням, ще раз переглядає і вточняє власне бачення досліджуваних раніше питань. Повертаючись до характеристики періоду “Розстріляного Відродження”, Лавріненко відсилає до його 5 основних фаз, відзначених в антологійній післямові, і додає до них шосту як своєрідний епілог – “Поема Павла Тичини “Сковорода” як осуд і епос доби “Розстріляного Відродження”””. Тут ще раз вказує на символічний зв’язок Тичини і Хвильового, стверджуючи, що “кінцева сцена цієї поеми або трагедії “На горі. Дико. Далеко” була написана у травні 1933 р., в розгулі голодової смерти мільйонів людей, і всього за кілька днів після демонстративного самогубства Миколи Хвильового” [18, с. 161-162].

У такий спосіб Лавріненко замикає своєрідне коло: почавши від першої збірки Тичини – до самогубства Хвильового – і знову ж до Тичини як автора “Сковороди”. Це не просто вивершення епохи, це своєрідне відродження через повернення – повернення до бароко, у якому Лавріненко вбачав засадничу особливість українського мовомислення, або ж – націєрозповідності (не випадково, аналізуючи поему, він вдається до розгляду біографії не тільки Тичини, а й Сковороди). Ще у післямові до “Розстріляного Відродження” Лавріненко дає відповідь на питання про вагу стилю й ідеології для національного самовираження: “Політика здебільша тільки засліплює “злобою дня” і не вміє читати рентгенівські знятки поезії” [20, с. 934]. Тичина-поет, який говорить не лише від імені власного “я”, а й від імені спільного “ми”, виявляється найпитомішим голосом, здатним виразити в конкретний історичний момент неповторність національного мовомислення. Нарешті, сформулювавши основні засади кларнетизму (світлоритм, гармонійність, універсальність, життєствердність, позачасовість, творчість) на прикладі творчості Тичини, Лавріненко надає їм значення, визначального для розвитку всієї української літератури: термін “кларнетизм” “вживаємо тут для означення світовідчування і стилю не тільки перших двох книг Тичини, а й того головного напряму літератури 1917–33 рр., що оформився в стилі, який ми зватимемо необарокковим стилем” [20, с. 934].

Таке визначення можна приймати чи не приймати, однак безсумнівним залишається те, що, осмислюючи літературний процес 20–30-х рр. ХХ ст., Лавріненко запропонував стильовий підхід, орієнтований перш за все на неповторність національного поезомислення конкретної історичної епохи. Вочевидь, не випадково він відмовився від ідеї Ґедройця починати антологію замість вступу поемою Лободовського, що її Ґедройць виклав ще у листі від 31 березня 1958 р.: “Визначаюся остаточно, щоби як вступ до антології дати поему Юзефа Лободовського про Україну” [6, арк. 1]. Зібрана під однією обкладинкою, структурована і осмислена, українська література 1920–30-х рр. стала тим новим підмурівком, на якому зводила свою будівлю українська еміграційна література. Ще обговорюючи ідею видання, Лавріненко рішуче відмовився включати до антології твори, написані на еміграції. І хоч дехто з еміграційних авторів і критиків нарікав згодом на таке рішення, про його доречність і успішність свідчать слова самого Лавріненка з листа до Ґедройця 22 грудня 1959 р.: “… без виходу “Розстріляного Відродження” деякі панове не погодилися б бути в одній книжці з “розстріляними”” [3, с. 669].

Це свідчить про те, що Лавріненкові вдалося зробити більше, ніж каталог чи мартиролог: своєю антологією він зумів запропонувати цілісне бачення епохи, створити місце для самовпізнавання спільноти. Потреба спільної візії самих себе і способів свого існування, що постала перед вигнанцями-емігрантами після Другої світової війни, спонукала найперше до пошуку спільної ідеї для новостворюваної спільноти. Позбавлені – у буквальному розумінні – ґрунту під ногами, вони змушені були озиратися назад, шукати спільний успішний досвід, який дав би змогу виснувати “життєствердну ідею” із пережитої катастрофи. Укладаючи антологію, Юрій Лавріненко вийшов далеко за початкові рамки: як за об’ємом, так і за глибиною втілення задуму. Починаю-

чи від роботи над окремими біографіями, він згодом вдався до пошуку спільної історіографії як "духу часу" і навіть міфології як позачасової особливості національного самовислову.

Уся архітектоніка антології оперта на дві постаті: Павла Тичину – виразника понадісторичного чуття, і Миколу Хвильового – речника історичної епохи. "Сонячні кларнети" ознаменовують народження цієї епохи, смерть Хвильового – її загибель. Однак згадуваний епіграф зі "Страшної помсти" Гоголя, що ним починається заключний есей, а особливо Лавріненків заклик відмови від помсти заради "літератури вітаїзму" вказують не тільки на катастрофу, але й шлях її подолання – через життєствердність літературної творчості (націєрозповідність), що може бути підхоплена і розвинена навіть після фізичного чи психологічного знищення окремого автора або й цілого покоління. Оскаржуючи офіційну версію історії і поетики, "Розстріляне Відродження" врешті утвердило новий канон – не тільки фактографічний, а й стилетворчий, покликаний у першу чергу не фіксувати втрати, а утверджувати можливості й особливості національного мовостилю.

Джерела та література:

1. Галета О "Розстріляне Відродження": від історії метафори до метафори історії / Олена Галета // Слово і Час: науково-теоретичний журнал. – К., 2012. – С. 58–65.

2. Гординський С. Розстріляне відродження / Святослав Гординський // Свобода. – 1959. – 17 грудня. – С. 3.

3. Єжи Ґедройць та українська еміграція: Листування 1950–1982 років / [Уп., переднє слово і коментарі Богуміли Бердиховської]. – К.: Критика, 2008. – 752 с.

4. Кошелівець І. Література "розстріляного відродження" / Іван Кошелівець // Українська літературна газета. – Мюнхен, жовтень 1959. – Ч. 10 (52). – С. 1–2.

5. Лавріненко Ю. Зруб і паростi: Літературно-критичні статті, есеї, рефлексії / Юрій Лавріненко. – Мюнхен: Сучасність, 1971. – 331 с.

6. Лавріненко, Ю. Лист до Єжи Ґедройця від 31 березня 1958 року / Юрій Лавріненко // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Correspondence. – Subseries: Giedroyc. – Box 2, Folder 10. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

7. Лавріненко Ю. Лист до Єжи Ґедройця від 6 жовтня 1958 року / Юрій Лавріненко // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Correspondence. – Subseries: Giedroyc. – Box 2, Folder 10. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

8. Лавріненко Ю. Лист до Єжи Ґедройця від 10 січня 1959 року / Юрій Лавріненко // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Correspondence. – Subseries: Giedroyc. – Box 2, Folder 10. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

9. Лавріненко Ю. Лист до Мар'яна Дальнього від 27 жовтня 1980 року / Юрій Лавріненко // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Biographical, Documents, Interwievs. – Box 13, Folder 7. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

10. Лавріненко Ю. Лист до Мар'яна Дальнього від 25 листопада 1980 року / Юрій Лавріненко // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Biographical, Documents, Interwievs. – Box 13, Folder 7. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

11. Лавріненко Ю. Лист до Єжи Ґедройця від 22 січня 1981 року / Юрій Лавріненко // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Correspondence. – Subseries: Giedroyc. – Box 2, Folder 10. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

12. Лавріненко Ю. Лист до Єжи Ґедройця від 26 січня 1981 року / Юрій Лавріненко // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Correspondence. – Subseries: Giedroyc. – Box 2, Folder 10. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

13. Лавріненко Ю. Лист до Єжи Ґедройця від 28 вересня 1982 року / Юрій Лавріненко // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Correspondence. – Subseries: Giedroyc. – Box 2, Folder 10. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

14. Лавріненко Юрій. Література межової ситуації / Юрій Лавріненко // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Writings. Jornalism. – Subseries: Literatura mezhovoi sytuatsii. – Box 32. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

15. Лавріненко Ю. На шляхах синтези клярнетизму / Юрій Лавріненко. – Б. м.: Сучасність, 1977. – 64 с.

16. Лавріненко Ю. Павло Тичина і його поема "Сковорода" на тлі епохи (спогади і спостереження) / Юрій Лавріненко. – Б.м.: Сучасність, 1980. – 64 с.

17. Лавріненко Ю. Творчість Павла Тичини / Юрій Лавріненко. – Харків: В-во "Український робітник", 1930. – 80 с.

18. Лавріненко Ю. Чорна пурга та інші спомини / Юрій Лавріненко. – Мюнхен: Сучасність, 1985. – 186 с.

19. Микола [?]. Лист до Юрія Шевельова від 4 липня 1949 року / Микола [?] // Музей-архів УВАН (Нью-Йорк, США). – Ф. XL (МУР). – № 2040.

20. Розстріляне Відродження: Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей / [Упор. Юрій Лавріненко]. – Париж: Instytut Literacki, 1959. – 979 с.

21. Шестопалова Т. На шляхах синтези думки (теоретичні засновки спадщини Юрія Лавріненка) / Тетяна Шестопалова. – Луганськ: ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 320 с.

22. Bhabha H. K. Dissemi Nation: Time, Narrative, and the Margins of the Modern Nation / Homi K. Bhabha // Nation and Narration / [Ed. Homi K. Bhabha]. – London; New York: Routledge, 2000. – P. 291–322.

23. Bhabha H. K. Introduction: Narrating the Nation / Homi K. Bhabha // Nation and Narration / [Ed. Homi K. Bhabha]. – London; New York: Routledge, 2000. – P. 1–8.

24. Brodsky J. The Condition We Call Exile: An Address / Joseph Brodsky // Literature in Exile / [Edit. John Glad]. – Durham: Duke UP, 1990. – P. 100—109.

25. Cohen R. Global Diasporas: An Introduction / Robin Cohen. – New York: Routledge, 2008. – 240 p.

26. Diaspora, Identity and Religion: New Directions in Theory and Research / [Edit. by Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan and Carolin Alfonso]. – London; New York: Routledge, 2004. – 224 p.

27. Gurr A. Writers on Exile: The Identity of Home in Modern Literature / Andrew Gurr. – Brighton: Harvester, 1981. – 160 p.

28. Giedroyc J. List do Larysy Lawrynenki z dn. 1 lipca 1987 roku / Jerzy Giedroyc // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Correspondence. – Subseries: Giedroyc. – Box 2, Folder 10. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

29. Giedroyc J. List do Jurija Lawrynenki z dn. 1 lipca 1987 roku / Jerzy Giedroyc // Jurij Lawrynenko Papers. – Series: Correspondence. – Subseries: Giedroyc. – Box 2, Folder 10. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.

30. Literature in Exile / [Edit. John Glad]. – Durham: Duke UP, 1990. – 175 p.

31. Rushdie S. Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981–1991 / Salman Rushdie. – London: Granta Books & Penguin Books, 1991. – 432 p.

32. Safran W. Deconstructing and Comparing Diasporas / William Safran // Diaspora, Identity and Religion: New Directions in Theory and Research / [Edit. by Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan and Carolin Alfonso]. – London; New York: Routledge, 2004. – P. 9–30.

33. Said E. W. Reflections on Exile / Edward W. Said // Said Edward W. Reflections on Exile and Other Essays. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University press, 2000. – P. 173–186.

Галина Саган
(Київ)

КОНТАКТИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ІНШИХ КРАЇН УПРОДОВЖ 1980–1990-Х РОКІВ

У статті показано співпрацю у культурній сфері українців Югославії з громадськістю інших країн упродовж 1980–1990-х рр. Дослідження проведено на основі аналізу звітів українських культурно-мистецьких товариств, які розгорнули свою діяльність на землях південних слов'ян, які входили до складу Югославії.

Ключові слова: *співпраця у культурній сфері, українці Югославії, громадські контакти.*

Галина Саган. Контакты в сфере культуры украинцев Югославии с общественностью других стран на протяжении 1980–1990-х годов.

В статье показано сотрудничество в сфере культуры украинцев Югославии с общественностью других стран на протяжении 1980–1990-х гг. Исследование проведено на основе анализа отчетов украинских культурных обществ, которые развернули свою деятельность на землях южных славян, входивших в состав Югославии.

Ключевые слова*: сотрудничество в культурной сфере, украинцы Югославии, общественные контакты.*

Halyna Sahan. Cultural contacts of Yugoslavian Ukrainians with residents of other countries in the period 1980–1990.

The paper focused on Cultural Cooperation Ukrainian Yugoslavia with the public in other countries during 1980–1990's. The researching was conducted by analyzing reports of Ukrainian cultural societies which launched its activities on the lands of southern Slavs, who were part of Yugoslavia.

Key words: *cooperation in the culture, Ukrainian Yugoslavia, community contacts.*

Налагодження творчих зв'язків українців Югославії із зовнішнім світом розпочалося з утвердженням демократичних стандартів у Югославії та в Центрально-Східній Європі в середині 80-х років XX ст. До того часу такі контакти були незначними. Як правило, вони розвивалися з країнами Заходу, де проживали українці. Югославські українці також мали інтерес і до своїх співвітчизників в Україні та інших країнах ЦСЄ, але через закритість країн соціалістичного табору, така співпраця до початку демократичних змін у цьому регіоні Європи видавалася малоймовірною. У 90-ті рр. XX ст. з'являється низка перешкод, викликаних військовими конфліктами на югославських теренах. Та, попри усі перепони зв'язки розвивалися, і, як показало дослідження, їх обсяги перевищують реалії сьогодення. Сучасні тенденції глобалізації, які поглинають наші країни, вимагають від світової громадськості уваги до розвитку контактів у культурній сфері. Це вагомий чинник збереження традиції, взаємозбагачення і передачі своїх духовних цінностей прийдешнім поколінням.

Порушені питання не ставали предметом дослідження науковців. Матеріали для вивчення проблеми можна почерпнути з періодики, що видавали українці в Югославії. Зокрема "Українське слово" (Нові Сад), "Голос Союзу" (Нові Сад), "Нова думка" (Вуковар) та ін., друкують звіти про мистецьку діяльність югославських українців. Аналіз цих матеріалів дозволяє зробити низку висновків про розвиток співпраці українців Югославії з міжнародною громадськістю.

Свої перші контакти українці Югославії почали розвивати з Україною. Так, Культурно-мистецьке товариство (КМТ) імені Івана Сенюка з Кули (Сербія) у 1986 р. відвідав відомий український ансамбль "Волинянка" з Луцька, який перебував у Нові Саді на фестивалі подунайських країн "Дунаю, голубий".

У Кулі гостей з України зустрічали з великою радістю та захопленням. Помітний інтерес викликав концерт, який дав ансамбль, – зал на 1200 глядачів був переповнений. Для багатьох югославських українців це був перший концерт професійних артистів з України. Захід надав

© Галина Саган, 2013

поштовх розвитку і плеканню національних традицій у представників діаспори, а також сприяв зародженню ідеї колективного візиту до України.

Проте для здійснення цього задуму існували перепони, породжені т. зв. "залізною завісою, яка на той час ще не до кінця була зірвана. У результаті таких стримуючих факторів югославські українці на деякий час вимушені були відкласти наміри про поїздку на землю свого походження. Через два роки (1988) до Кули знову приїхала "Волинянка", і тоді директор ансамблю Юрій Войнаровський пообіцяв вислати запрошення на гастролі до Луцька. Від бажаючих приїхати в Україну вимагалося підготувати якісну концертну програму. 1989 р. така нагода випала. До Югославії було надіслано запрошення на перший фестиваль "Червона рута", який проходив у Чернівцях. Під час фестивалю провели низку переговорів про запровадження співробітництва з культурними та громадськими організаціями України, перш за все з Товариством "Україна" [8, с. 53].

На підставі цих домовленостей та на пропозицію КМТ ім. Івана Сенюка, на початку 1990 р. делегація культурно-просвітньої спілки Воєводини у складі Мирона Канюха (секретаря Спілки) та Євгена Кулеби (голови КМТ з Кули) підписала у Києві Угоду про співробітництво з Товариством "Україна", у якій 5 з 13 пунктів стосувалося КМТ ім. Івана Сенюка.

Виконуючи зобов'язання з Угоди, Товариство "Україна" послало до Кули львівського музиканта Станіслава Чуєнка для допомоги у фаховому вдосконаленні кульських аматорів. Одночасно львівський клуб творчої молоді імені Володимира Івасюка відрядив до Кули вокально-інструментальний ансамбль "Львівські музики".

Спільними зусиллями С. Чуєнка та членів львівського ансамблю вдалося покращити підготовку кульських музикантів та співаків, які разом з львів'янами взяли участь у традиційному розважальному вечорі – "Український бал", що був організований у Кулі. Разом з ансамблем "Львівські музики" гастролювала молода солістка, лауреат фестивалю "Червона рута", солістка дівочого ансамблю "Мальви" Інеса Братущик. За посередництва та сприяння КМТ імені Івана Сенюка "Львівські музики" з Інесою Братущик у телестудії Нові Саду записали півгодинну музичну передачу. Водночас, Євген Кулеба і Максим Міщенко підписали Угоду про співробітництво КМТ імені Івана Сенюка та КТМ імені Володимира Івасюка [8, с. 54].

Відповідно до Угоди з Товариством "Україна", 1990 р. був здійснений обмін концертами між КМТ імені Івана Сенюка та ансамблем "Галичина" зі Львова. Тоді КМТ ім. Івана Сенюка вперше відвідало Україну, виступаючи з концертами у Львові, Новому Роздолі, Луцьку. При нагоді з ансамблем "Галичина" домовилися про надання фахової допомоги з удосконалення роботи в танцювальних та музичних гуртках Югославії. У межах цієї домовленості хореограф Олексій Бобків і музикант Петро Рачинський з ансамблю "Галичина" для кульських аматорів здійснили постановку танців "Подільський козачок", "Гуцулка" і "Гопак". Одночасно двом танцюристам з Кули (Михайлу Летвенчуку та Івану Ключковському) за кошт України було влаштовано стажування у танцювальному колективі "Галичина".

Міська влада Луцька 1991 р. організувала І Міжнародний фестиваль української пісні і танцю "Берегиня – 91". Це була чудова нагода виконати давню обіцянку керівництва ансамблю "Волинянка" – запросити до себе діаспорян. Відтак, творчий колектив КМТ імені Івана Сенюка отримав запрошення взяти участь у фестивалі. Кілька своїх номерів кульські аматори виконали у фінальному концерті фестивалю. Після такої реклами кульський колектив отримав запрошення на гастролі в Червоноград та Колодяжне, а також відвідав історичні місця Берестечка.

Успішний виступ кульських артистів сприяв тому, що товариству імені Івана Сенюка запропонували підписати угоду про всебічне творче співробітництво зі ще однією українською інституцією – з Палацом культури міста Луцька. На увагу заслуговують пункти угоди, якими передбачалося навчання студентів з Кули у луцьких вищих навчальних закладах за спеціальностями українська мова і література, музика й хореографія. Та ця домовленість не була реалізована, оскільки не знайшли бажаючих серед кульської молоді. Поряд з цим плідною була угода з керівником Івано-Франківського театру фольклору, народних свят і видовищ Володимиром Нестеренком про обмін виступами та виготовлення гуцульських костюмів для кульських артистів. Умови угоди були повністю реалізовані.

Під час літніх канікул 1991 р. КМТ спільно з Товариством української мови, літератури і культури Воєводини організували першу поїздку дітей до літньої школи україністики, яка працювала в Карпатах у дитячому таборі "Едельвейс", що поблизу Яремчі. Цю школу україністики

для українських дітей з Воєводини профінансувало підприємство ТОС "Барва" з Івано-Франківська. Цього ж року, на запрошення голови філії Союзу українців Румунії у Банаті Юрія Семенюка, артисти з Кули гастролювали у місті Лугож та навколишніх українських селах. Декілька місяців по тому вже українці Кули приймали український ансамбль з Лугожа.

Союз русинів і українців Сербії та Чорногорії неодноразово ініціював наукові дискусії з метою вивчення та збереження традицій регіональних культур у контактах з українцям зарубіжжя. Так, у березні 1991 р. в Ужгороді було організовано науковий семінар "Українці-Русини в Карпатах і діаспорі". На форумі виступили з доповідями Олекса Мишанич, Микола Мушинка, Олена Дуц-Файфер, Іштван Удвари, Любомир Медєши і Павло Магчи – українці Югославії [7, с. 25].

Згодом члени Союзу взяли участь у науковій конференції з нагоди 120-річчя етнографа Володимира Гнатюка (28 червня – 1 липня 1991 р., Тернопіль). Союз презентували Д. Латяк, М. Цап і С. Сакач. Наприкінці літа (26 серпня – 1 вересня) 1991 р. в Ужгороді відбувся черговий науковий форум "Українські Карпати: етнос, історія, культура", в якому брали участь члени Союзу русинів і українців Сербії та Чорногорії.

У рамках культурної співпраці з Україною Союз розвивав і багато інших напрямів взаємин. Зокрема, з ініціативи Союзу 1991 р. студіювати хореографію до Львова відправилася Анастасія Бесермія з Вербаса та до Рівного Стефан Семянів зі Сремської Митровиці. Також Союз спрямовував свою діяльність на встановлення зв'язків з подібними українськими організаціями в інших європейських країнах. Такі зусилля не раз проявлялися у матеріальній підтримці українських колективів, які фінансово були забезпечені гірше, ніж Союз. Так, Союзом було оплачено участь творчого колективу "Жатва" з Коцура у польському фестивалі "Лемківська ватра" у Гдині.

У червні 1991 р. Союз опікувався гостюванням в Югославії п'ятдесятьох учасників дитячого хору радіо і телебачення України з Києва. Заслугою керівництва Союзу було те, що у грудні 1991 р. Союз письменників України прийняв до своїх рядів М. Ковача і Ю. Тамаша [7, с. 25]. 1991 р. товариство приступило до ще одного важливого напряму своєї діяльності – допомоги дітям Чорнобиля. У рамках цієї програми мешканці Нові Саду, Прнявора, Бачинців, Вербаса, Кули, Коцура і Руського Керестура приймали на оздоровлення дітей із забруднених радіацією населених пунктів України [7, с. 25].

Військові події, які розпочалися в Югославії наприкінці 1991 р. надзвичайно ускладнювали культурну співпрацю діаспори з Україною, українцями в інших країнах. Розуміючи складність ситуації, Україна намагалася полегшити становище українців в Югославії. Окрім участі у миротворчих процесах, до яких долучилися українські політики, громадські організації теж організовували низку заходів з підтримки української громади. Зокрема товариство "Україна" 1992 р. замість запланованих трьох студентів, прийняло на післядипломне стажування чотирнадцять. У липні наступного року організувало десятьом членам Союзу круїз Дніпром (Київ-Одеса), а бібліотека діаспори в Києві подарувала Союзу тридцять книг.

Попри нестабільну ситуацію в Сербії українські товариства не згортали свою культурно-просвітницьку діяльність. На їхні запрошення відгукувалися політики та громадські діячі з України. Зокрема, 1992 р. КМТ з Кули організувало виступ театру з Івано-Франківська. З цієї нагоди перед глядачами виступили відомі особи громадського й культурного життя Івано-Франківщини – депутат обласної Ради Марта Когутяк та історик Петро Арсенич. Вони презентували основні напрями розбудови молодої української держави та роботу з налагодження співпраці між усіма українцями в світі.

Також 1992 р. інше товариство з Кули – КМТ імені Івана Сенюка – організувало в місті літературно-музичний вечір, присвячений річниці народження Лесі Українки. Ініціативу українців з Кули і Вербаса підтримали поетеса та депутат Верховної Ради України Марія Куземко з Тернополя, Генеральний секретар Товариства "Україна" Валерій Собко, депутат Львівської обласної Ради та редактор газети "Молода Галичина" Михайло Батіг, тріо бандуристів радіо і телебачення з Києва [8, с. 55-56].

Міжнародну відкритість Союзу русинів і українців Югославії демонстрували його контакти зі СКУ (Світовий конгрес українців). У листопаді 1993 р. делегація Союзу брала участь у засіданні конгресу, який проходив у Торонто. Тоді ж Союз подав заявку і 28 серпня 1995 р. його прийняли до СКУ, членами якого на той час вже були 130 українських організацій зі всього світу [7, с. 26]. Наступного року (у червні 1996) представники СРУЮ взяли участь у засіданні

Секретаріату СКУ у Торонто. Вони презентували свої дослідницькі здобутки. Ю. Тамаш доповідав про початки християнської та національної ідентичності русинів та українців Югославії, М. Ляхович – про українців та русинів колишньої Югославії [9, с. 2].

Активісти Союзу відслідковували зв’язки Союзної Республіки Югославії з Україною та при нагоді зустрічалися з представниками українських делегацій або відправляли свого представника з делегацією СРЮ до України. Це розширювало міжнародні можливості Союзу і дозволяло встановити контакти з громадськістю України.

Одна із перших таких можливостей з’явилася під час візиту до Югославії голови Верховної Ради України О. Мороза у березні 1996 р. Представники СРУЮ познайомили О. Мороза з тенденціями суспільного життя українців у СРЮ, обговорили можливі шляхи подальшої співпраці. Зустріч з політиком відкрила дорогу до більш практичних кроків. Так, 1996 р. хореографи – Г. Горбачук з Чернігова і Ю. Яковенко з Рівного – упродовж двох тижнів перебували у Сербії. У Шиді при товаристві “Дюра Кіш” вони поставили кілька танців, провели мистецькі консультації з українцями Біхіча і колективом ансамблю “Коломийка” у Сремській Митровиці [1, с. 15].

Громадськість СРЮ вітала міжнародну діяльність українських товариств, оскільки це демонструвало відкритість та інтерес до світової співпраці країни в цілому. Коли делегації чи творчі колективи української діаспори відправлялися за кордон, представники югославської спільноти чи уряду теж долучалися до цих процесів. Залежно від змісту заходів, що проходили у зарубіжжі, організатори ініціювали ту чи іншу форму участі. Інколи з боку Югославії були свої пропозиції, що теж віталося українською спільнотою.

Так, у вересні 1998 р. делегація Секції юристів СРУЮ у складі Федора Колесара і Сімеона Сакача взяли участь у четвертому Світовому конгресі українців, який проходив у Львові. Висловлюючи повагу до такого заходу, Адвокатська контора Югославії передала вітальне слово за підписом керівника Слободана Белянського, яке на пленарному засіданні зачитав Ф. Колесар. Українська делегація з СРЮ взяла участь у засіданні керівних органів конгресу. С. Сакача обрали представником від Югославії до Керівної ради СКУ [10, с. 27].

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. до міжнародної співпраці долучилося Товариство українців і русинів Загреба. Так, 20 березня 1998 р. активісти товариства разом з ансамблем “Кобзар” побували на Шевченківському святі в м. Сегедин (Угорщина), яке організувало сегединське Товариство української культури в Угорщині. Це було перше Шевченківське свято в Сегедині. На нього прибуло понад 100 учасників. Готували його студенти та викладачі кафедри слов’янських мов відділу української мови і літератури Сегединського університету. У програмі заходу прозвучали доповіді про життя і творчість Т. Шевченка, декламували вірші поета, відбувся концерт-огляд українських народних колективів. На святі також був присутній секретар Посольства України в Угорщині професор С. Панько, культурні і громадські діячі з Будапешта і Сегедина, професори і студенти Сегединського університету [10, с. 27].

Наприкінці 90-х рр. громадські організації українців Хорватії долучаються до міжнародних заходів, організованих урядом Хорватії та дипломатичною місією України в Хорватії. Під патронатом дружини президента Хорватії пані Анкіци Туджман, за підтримки Міністерства культури Республіки Хорватії і Посольства України у Республіці Хорватія, 29 квітня 1998 р. в Хорватському народному театрі, що у Загребі, було організовано гуманітарний концерт артистів театру Одеської опери і балету. У програмі концерту були твори М. Лисенка, П. Чайковського, К. Дашкевича, твори світової класики опери та балету. Диригував концертом Василь Василенко, співали солісти опери Неля Макуйленко (мецо сопрано), Анатолій Капустін (тенор), Анатолій Бойко (бас). Танцювали солісти балету Оксана Демченко та Володимир Борисов [2, с. 30].

Наступного дня, 30 квітня, в Європейському домі у Загребі гості з Одеси організували вечір українських народних пісень. Велика зацікавленість хорватської публіки та висловлені враження після концерту черговий раз підтвердили, що подібні заходи мають стати традиційними і регулярними [3, с. 35].

Важливий аспект діяльності діаспорних товариств – підготовка своїх наступників. Робота з молоддю та дітьми є чи не найважливішою справою кожного товариства, оскільки ця категорія громади зможе продовжити те, що розпочали їх засновники. Керівництво українських організацій дбає про спадкоємців, готує їх до майбутньої самостійної діяльності як в межах країни, так і за кордоном. Зокрема, у серпні 1998 р. в м. Бокотолорантгозо в Угорщині проходив Міжнародний мовний семінар.

Товариство українців і русинів Загреба заявило серед учасників одинадцять хлопців, найактивніших серед численної молоді, які відвідували різні секції організації. Семінар організувало Товариство української культури Угорщини, з яким загребське товариство мало плідну співпрацю. Своє перебування у Північній Угорщині (поблизу українського кордону) частина студентів з Хорватії використала й для відвідин Ужгорода і Закарпатської області. Інша група академічної молоді відправилася до Словаччини, де у Татрах відбулося Таборування (літня школа) української молоді Словаччини [4, с. 71].

У серпні 1998 р. Київ став центром гуртування зарубіжної та вітчизняної української молоді. Тоді тривав IV Конгрес молодіжних організацій. Організаційний комітет Конгресу запросив до роботи представників молодого покоління Товариства українців і русинів Загреба. До Києва делегували двох студентів – Даріо Шагадина і Ореста Гралюка. Вони розповідали про діяльність української молоді в Хорватії та переймали досвід аналогічних українських організацій у зарубіжжі, що створювало цілісну картину суспільного життя українців у світі.

Мистецькі колективи українців у Хорватії налагоджували зв'язки не тільки з українськими зарубіжними культурними центрами. Вони були активними учасниками міжнародних заходів, що організовувалися в різних країнах Європи іншими народами. Так, Кирило-Мефодіївський хор у жовтні 1998 р. брав участь у восьмому Міжнародному фестивалі духовної пісні візантійського обряду в Кошице (Словаччина). Фестиваль тривав два дні. За цей час виступили чотирнадцять хорів з Португалії, Словаччини, України, Росії, Польщі та Хорватії [4, с. 69-71]. Тут були представлені колективи, які працювали при православних громадах зарубіжних країн.

Міжнародні контакти українських організацій у 90-ті рр. на постюгославському просторі засвідчили почергову участь тієї чи іншої організації в співпраці із зарубіжжям. Практично жодне товариство не мало регулярних і стабільних зв'язків з міжнародною громадськістю. Зокрема, 1999 р. був плідним для Союзу русинів і українців Сербії та Чорногорії. Тоді на фоні інших організацій їхня міжнародна діяльність виглядала успішною. Союз налагодив тісні контакти зі своїми колегами у Словаччині, Польщі, Хорватії та інших країнах Європи й Америки.

Закономірно, що найбільша частка співпраці припадала на взаємини з Україною, а саме з Товариством "Україна", з яким вони щороку підписували План про співпрацю. Також Союз мав домовленості з Міністерством освіти і науки України щодо безкоштовного навчання студентів в Україні. Низку планових заходів було проведено завдяки сприянню Посольства України в СРЮ.

СРУСЧ налагодив ділові зв'язки з Державним комітетом України у справах національностей і міграції. Зокрема, було організовано пересилку періодики з України. Комітет пересилав Союзу газети "Урядовий кур'єр", "Демократична Україна" і "Молодь України". Ще одну газету – "Український форум" – Союз отримував від Товариства "Україна". Окрім цього, двічі на рік Союз відправляв свою делегацію для участі у святкуванні Дня незалежності України та Дня Збройних Сил України.

На запрошення Союзу на початку 1999 р. у Нові Саді перебувала делегація представників місцевої влади з м. Львова. З цієї нагоди було підписано Протокол про співпрацю з Союзом на два роки. У рамках запланованої співпраці Львів відвідали Ф. Колесар і Р. Мизь. Також результатом досягнутих домовленостей було виділення допомоги українцям Нові Саду. Так, керівництво міста та області погодилося прийняти близько 60 жінок та дітей з СРЮ на проживання у Львівській області упродовж 3-х місяців. Оскільки на той час продовжувалися військові дії в Югославії, то надана допомога була актуальною. Організацією приїзду та перебування, яке, до речі, збільшилося до шести місяців, займався член Верховної ради Союзу адвокатів Ф. Колесар.

Така гуманітарна акція активізувала зв'язки Львівської влади з Югославією і започаткувала інші форми контактів. Так, у грудні 1999 р. делегація Львівської обласної державної адміністрації під час візиту в Автономному краї Воєводина обговорила перспективи політичної, господарської та культурної співпраці. Делегацію з України очолював Тарас Федак – заступник голови Львівської обласної державної адміністрації, а в її складі були Марія Суха – директор Управління із зовнішньоекономічних зв'язків Львівської державної адміністрації; Роман Лубківський – начальник Управління культури Львівської державної адміністрації; група керівників великих промислових гігантів Львівської області (Нафтагазбуд, Львівліс, кондитерської фабрики "Світоч", нафтопереробного комплексу "Галичина", виробників водо та газопроводів, енергетичних підприємств, підприємств по відбудові мостів).

Делегацію з України прийняв Бошко Перошевич – голова Виконавчої ради Воєводини. Під час розмови Б. Перошевич представив своє бачення майбутньої співпраці. Також зазначив, що у Воєводині проживають представники 26 національностей, які мають можливість і право в усіх сферах життя зберігати і розвивати свою національну самобутність. Як саме львівська громадськість могла допомогти у цьому українцям, і стало однією із тем зустрічі львівської делегації у Воєводині.

Під час переговорів сторони запропонували налагодити співпрацю Матиці Сербської з Науковим Товариством імені Тараса Шевченка, музею Воєводини з Львівським історичним музеєм, університетами у Нові Саді та Львові. Крім того, обговорювалася можливість співпраці між спілками письменників, видавництвами, театрами, культурно-мистецькими товариствами. Окремо вирішувалося питання про організацію Днів культури Львівської області у Воєводині та днів культури Воєводини у Львові [4, с. 70-71]. Загалом усе це вилилося у підписання “Листа про налагодження дружніх відносин та взаємні інтереси і співпрацю у галузі науки і культури”, який від імені воєводинського правління підписав Горан Латинович, а з боку Львова Роман Лубківський [4, с. 69-71].

Під час перебування делегації Львівської обласної державної адміністрації в Автономному краї Воєводина за видатні заслуги у розвитку українсько-сербських культурних зв’язків магістрові Лукі Хайдуковичу від імені Спілки письменників України було вручено міжнародну премію імені Івана Франка за книгу перекладів творів українських поетів (Тараса Шевченка, Івана Франка і Євгена Маланюка). Премію вручив Р. Лубківський у будинку Матиці Сербської у присутності представника крайового секретаря з питань культури Горана Латиновича, представників Посольства України, громадських товариств. Книга Луки Хайдуковича вийшла двома мовами – сербською та українською. Профінансувала видання фабрика з випуску підручників у Сербії. Випуском книги займалися Сербсько-українське товариство з Нові Саду та Товариство української мови, літератури і культури Воєводини. Спеціально для цього видання академічний художник з Челарева Віктор Зубко написав портрети письменників та ілюстрації до їх поезій [5, с. 71-74].

Незважаючи на складні внутрішньополітичні процеси в Югославії наприкінці 90-х рр. ХХ ст., Союз намагався долучатися до співпраці та обміну культурними надбаннями з українцями в інших країнах. Так, у січні 1999 р. його активісти побували у Свиднику (Словаччина) на Святі культури, яке організував Словацький Русинсько-Український Союз. Влітку 1999 р. в польському місті Горліце відбувався 17 міжнародний фестиваль лемківської культури “Лемкова ватра”. Делегація з Нові Саду взяла участь у святі.

Зокрема, до Польщі відправився інструментальний ансамбль культурно-просвітницького русинського товариства. Очолив делегацію секретар Союзу С. Сакач. Виступи колективу мали великий успіх на фестивалі. На запрошення Союзу Русинів та Українців Хорватії, 11-12 вересня 1999 р. делегація Союзу (Ф. Колесар, Р. Мизь, В. Паплацко, С. Сакач) побувала у Вуковарі та Міклошевцях, де відзначалося 150-річчя переселення русинів до Міклошевичів. На офіційному засіданні, яке відкривало свято, з доповіддю виступив Р. Мизь [6, с. 42].

Загалом упродовж 80–90-х рр. ХХ ст. українці Югославії свою міжнародну діяльність спрямовували перш за все на спілкування з культурно-мистецькими та громадськими організаціями в Україні, що було викликане природною тягою до землі свого походження та співвітчизників, з якими за радянських часів спілкуватися було вкрай складно. Рідше розвивалися контакти з представниками інституцій українських діаспор в інших країнах зарубіжжя. Успішно почавши налагоджувати контакти з середини 80-х рр., вже на початку 90-х рр. ХХ ст. українці Югославії змушені були прилаштовуватися до нових суспільно-політичних реалій, викликаних розпадом СФРЮ, СРСР і змінами в усій Центрально-Східній Європі.

З одного боку, утвердження демократичних норм, як наслідок цих геополітичних змін, сприяло міжнародному спілкуванню, з іншого – низка криз, які супроводжували ці зміни, ускладнювали процес встановлення зв’язків українців Югославії з міжнародною спільнотою. Співпраця насамперед поширювалася на географічно найближчі країни Центрально-Східної Європи Польщу, Словаччину та Угорщину. У контактах з Україною спостерігалася певна закономірність – представники української культури намагалися поєднати спілкування в культурній сфері з матеріальною підтримкою, яку могли надати українцям Югославії в період військових конфліктів, які тривали там у 90-ті рр. ХХ ст.

Українські організації Югославії не мали стабільних та регулярних міжнародних зв'язків із зарубіжжям. Однак щоразу хоча б одне товариство презентувало українців Югославії на тому чи іншому міжнародному заході. Подібні форуми консолідували українців, як і представників інших народів, які проживали поза межами країни свого походження.

Джерела та література:

1. Бурда С. Гастролі Культурно-просвітнього товариства русинів і українців із Загреба на Шевченківському святі у Сегедину в Угорщині / С. Бурда // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 15.

2. Бурда С. З роботи Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба у другому півріччі 1998 року / С. Бурда // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 30.

3. Виступ Кирило-Мефодіївського хору // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 35.

4. Дацишин В. Делегація Львова у Новому Саді / В. Дацишин // Українське слово. – Новий Сад, 2000. – № 7. – С. 70–71.

5. Дацишин В. Премія за заслуги / В. Дацишин // Українське слово. – Новий Сад, 2000. – № 7. – С. 71–74.

6. Звит о роботи союзу у 1999 року // Глас Союзу. – Новий Сад, 2006. – № 9. – С. 42.

7. Значнєйши події през 15 роки // Глас Союзу: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. – Новий Сад, 2006. – № 9. – С. 25.

8. Кулеба Є. 30 років культурно життя українців у Кулі (II) // Українське слово. – Новий Сад, 2000. – № 7. – С. 53–56.

9. Сакач С. Дїялносц Союзу у 1996 року / Симеон Сакач // Глас Союзу. – Новий Сад: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2004. – № 6-7. – С. 2.

10. Чудовий виступ гостей з Одеси // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 27.

Ольга Риверчук
(Вінниця)

ТВОРЧІСТЬ ГАЛИНИ ЖУРБИ: ВІДРОДЖЕННЯ ПРОЗОВОЇ СПАДЩИНИ ПИСЬМЕННИЦІ НА БАТЬКІВЩИНІ

У статті простежуються домінанти життєвого та творчого шляху Галини Журби; обґрунтовується необхідність докладного вивчення маловідомої, переважно недоступної українському читачеві, літературної спадщини письменниці.

***Ключові слова**: біографія, періодизація творчості, еміграція, літературна спадщина.*

Ольга Рыверчук. Творчество Галины Журбы: возрождение прозаического наследия писательницы на родине.

В статье прослеживаются доминанты жизненного и творческого пути Галины Журбы; обосновывается необходимость подробного изучения малоизвестной, преимущественно недоступной украинскому читателю, литературного наследства писательницы.

***Ключевые слова**: биография, эмиграция, периодизация творчества, литературное наследство.*

Olga Ryverchuk. Works of Galyna Zhurba: revival of the writer's prose heritage on her motherland.

The dominants of Halyna Zhurba's life and creative works are traced in the article; the necessity of the detailed studying of the authoress' little known, chiefly inaccessible for Ukrainian reader, literary heritage is substantiated.

***Key words**: a biography, a periodization of creation, an emigration, a literary heritage.*

Постановка проблеми вмотивована необхідністю наукового осмислення прозової спадщини Галини Журби – видатної особистості українського літературного процесу міжвоєнного двадцятиліття. Художні тексти письменниці маловідомі українському читачеві, оскільки досі залишаються недоступними для їх прочитання. Крім того, до цього часу літературна спадщина Галини Журби жодного разу не перевидавалася, за винятком повісті "Зорі світ заповідають" (Рівне, 2011).

Цілком закономірним є те, що кількість досліджень та публікацій, в яких було започатковано вирішення представленої нами проблеми, незначна. Розглядається переважно біографія письменниці, трапляється поодиноке осмислення творів Галини Журби. Цінним вважаємо нарис Володимира Біляєва "Творчість у поході життя (Галина Журба)" [1, с. 79-99], у якій дослідник, окрім цікавих біографічних фактів, стислих характеристик окремих творів письменниці, описує своє знайомство з авторкою, подає спогади інших письменників і літературознавців про Галину Журбу. У статтях "Далекий світ – рідний світ" Григорія Дем'янчука [2, с. 5], "Правда справжнього митця" Федора Погребенника [9, с. 129], "Похід життя Галини Журби" Валерія Шевчука [12, с. 27-36] висвітлено окремі штрихи життя та літературного доробку письменниці. У літературно-критичних працях "Боротьба за індивідуальність (З літературного життя за р. 1911 на Україні)" [10, с. 96-108, 170-185], "На сучасні теми" Микити Сріблянського (Шаповала) [11, с. 27-36] знаходимо схвальні відгуки стосовно літературної діяльності Галини Журби, зокрема публіцистом високо оцінена збірка оповідань "З життя".

Метою цієї статті є окреслення невирішених раніше питань, що стосуються життєвого та творчого шляху Галини Журби, зокрема подати впорядковану періодизацію творчості літератора, аргументувати свій вибір у її компонуванні.

Галина Журба – це літературний псевдонім прозаїка, справжнє прізвище якої – Домбровська Гелена Маврикіївна (по чоловікові – Нивинська). Народилася майбутня письменниця 29 грудня 1888 р. на хуторі Олександрія, поблизу села Соболівка, нині – Теплицького району Вінницької області. Батько письменниці, Маврикій Домбровський, походив із давнього польського роду.

© Ольга Риверчук, 2013

Мати, Ізабелла Домбровська, належала до ополяченого українського роду Копистинських. Вона дбала, аби її діти знали польську й французьку мови, вміли грати на фортепіано, а головне – не цуралися української мови.

Зростаючи в заможній сім'ї й отримавши домашню освіту, письменниця цілком могла б стати типовою панночкою-шляхтянкою, проте за словами самої Галини Журби: "По предках матері відгукнувся в мені голос української крови, українського духа" [7, с. 465].

У творчому житті Галини Журби можна виділити кілька періодів. З огляду на те, що систематична періодизація творчості письменниці досі ніким не розроблена, пропонуємо розглянути наш варіант:

Якщо спробувати охарактеризувати періодизацію творчості Галини Журби у цілком стислій формі, помітимо, що виділяються два основних періоди – український та еміграційний, які у свою чергу поділяються на: одеський, київський та період життя на Західній Україні (український період); перший та другий еміграційний періоди (еміграційний період).

Ускладнює завдання оприлюднення чіткої періодизації те, що простежити життєвий та творчий шлях письменниці до 1912 р. не можливо, оскільки, як зазначала сама Галина Журба у Вступному слові до "Далекого світу": "Двічі починаю писати свою автобіографію і двічі її трачу. Волинь –Львів 1930–39, потім Криниця 1940–43. Остання згоріла у варшавській пожежі. Це третя" [6, с. 7].

1909 р. в Одесі, де на той час проживала двадцятиоднорічна письменниця-початківець, Андрій Ніковський, літературознавець, громадський і політичний діяч, видав першу збірку оповідань "З життя" Галини Журби. Оскільки інформації про те, у якому саме році авторка приїхала до Одеси немає, припустимо, що одеський період бере свій початок з 1908/1909 р.

У січні 1912 р. письменниця переїздить з Одеси до Києва, тож сміливо можна стверджувати, що київський період тривав із січня 1912 р. до 1920 р.

Виїхавши з Києва, у 1920 р. Галина Журба два тижні перебувала в сестри у Варшаві (Польща), згодом – перебралася до міста Тарнів (Польща), де протягом липня 1920 р. – початку 1922 р. працювала референтом у справах преси при Міністерстві закордонних справ УНР. Таким чином, в еміграційному періоді виділяємо два основних етапи, що розділяються періодом життя на Західній Україні: перший (1920 р. – початок 1922 р) та другий еміграційний періоди.

Період життя на Західній Україні можна окреслити таким чином: початок 1922 р. – 1939 р. (до березня 1924 р. – у Рівному, після – у Здолбунові (на Рівненщині), а з 1933 р. – у Львові).

Другий еміграційний період творчості Галини Журби розпочинається з 1940 р. і триває аж до самої смерті письменниці – 9 квітня 1979 р. (1940–1943 рр. – м. Криниця (Польща); 1943–1947 рр. – Варшава; 1947–1959 рр. – Західна Німеччина; 1959 р. – 9 квітня 1979 р.– Філадельфія (США)).

Запропонована періодизація творчості Галини Журби скомпонована на основі тих творів письменниці, що були надруковані. Початком українського періоду можна було б вважати 1897 р., якщо брати до уваги той факт, що в неповні десять років Галина Журба написала свою першу

поезію "Дубина" ("Debina"), яка залишилася в рукописі, як і решта художнього доробку письменниці "олександріївського" періоду (1897–1908/1909 рр.). Цей період на часі немає офіційних підтверджень, тому зараховувати його до основної класифікації, на нашу думку, поки що не варто.

У 1909 р. в Одесі вийшла перша збірка оповідань "З життя" Галини Журби, куди увійшло шість оповідань: "В степу", "Сповідь", "Жарти", "Вовченя", "В тайзі" і "Студент". Рецензія Микити Сріблянського на цю книжку була напрочуд схвальна: "Згадую її першу збірочку оповідань "З життя" – тихі, журливі, разом спокійні фарби. Тоді запримічено хист авторки. Доводиться з приємністю зазначати, що сподіванки вона справдила. Маємо тепер вже цілу низку її, щиро кажучи, чудових оповідань… Величезний талант у Галини Журби, чудова українська мова – це тішить нас значними квітками поезії, що вона викохає… Читаючи ті ніжні, пластичні, глибокі змістом, тонкі почуттями оповідання… вчуваєш чиюсь долонь на чолі. І тихо робиться на серці, хоч чуєш, що та людина живе цілком самотня, зранена, далека всією своєю істотою від людей і життя" [10, с. 180].

У січні 1912 р. Галина Журба вперше приїздить до Києва. Саме у той день, коли весь наклад "Української хати" було конфісковано за її оповідання "Коняка". Андрій Ніковський у листі до письменниці стверджує: "Вона ["Коняка" – О.Р.] не тільки по-мистецькому написана, – вона сміла, революційна. Цензор не міг поступити інакше. Бувши цензором – я зробив би те саме" [3, с. 130]. "Такий нечуваний талан на самім порозі нового життя!.. почуваю себе героїнею дня" [3, с. 130], – згадує Галина Журба. У розмові з Павлом Богацьким, редактором "Української хати", письменниця висловлює бажання прийняти вину на себе й відсидіти кару, проте це було не можливо. Цікавим є той факт, що Галина Журба вперше у своєму житті розмовляла з українським інтелігентом, досі вона знала тільки українських селян.

А на українців письменниці щастить. У своїх мемуарах "Від "Української хати" до "Музагету"" авторка докладно описує свої зустрічі й співпрацю не лише з редактором (Павлом Богацьким) та авторами "Української хати" (Григорієм Чупринкою, Гнатом Хоткевичем, Максимом Рильським, Микитою Шаповалом (Сріблянським), В'ячеславом Липинським, Дмитром Донцовим та ін.), а й з багатьма іншими видатними діячами літератури, культури, мистецтва – з Миколою Садовським, Миколою Лисенком, Сергієм Єфремовим, Андрієм Ніковським, Павлом Тичиною, Михайлом Грушевським.

Більшу частину своїх новел Галина Журба друкувала в "Українській хаті", що була на той час, за переконанням письменниці, "найпоступовішою, революційною трибуною молодих, трибуною їх протесту, бунту проти всілякої заскорузлости, безпринципности, політичного угодства; гуртувала біля себе безкомпромісний політично-літературний актив…" [3, с. 131].

Галина Журба вела активне громадське життя. Передплачувала ілюстрований тижневик народницького типу "Засів". Відвідувала Шевченківські свята біля Народного дому, під час яких постійно згадувала батька, від якого вперше почула слова "Україна, Шевченко", шкодуючи, що він не бачить всього цього дійства. З побожністю оглядала рукописи Тараса Шевченка, що знаходились у музеї, дивуючись: "Нерівне, нечітке письмо на пожовклих листках – колись живий Шевченко, містика майже" [3, с. 130]. А коли 1914 р. Москва заборонила святкування Шевченківських днів у Києві, українці організували мовчазну демонстрацію, до якої приєдналися всі вищі школи міста. Звісно, письменниця не могла проігнорувати таку подію, що завершилася для неї та її товаришів затриманням кінною поліцією: "Нагнали повні коридори, подвір'я й почали викликати, перевіряючи документи, записували й сортували, кому додому, а кого під ключ. Стоїмо збиті, як вівці в кошарі…" [4, с. 133]. Але справжню українку, щиру патріотку Галину Журбу це, жодним чином, не зупинило. Вона й надалі відвідувала всі зібрання своїх товаришів, однодумців, письменників, одним словом – активістів тогочасного українського культурного й мистецького життя. Галина Журба закликала: "Мета наша вкорінити глибоко в думку нашого працюючого народу почуття національної гідності, незалежности, самородности й віри у свої власні сили і в цих засадах виховувати український нарід… Бо нічого не вартий той нарід, що культурно слабий, а політично не організований" [2, с. 16].

Схвальна критика Микити Сріблянського (Шаповала) в літературному огляді "Української хати" надихає Галину Журбу на написання першої новели "з інтелігентського життя" під назвою "Гістерія", яка була за розміром дещо більшою, на відміну від попередніх й знаменувала новий етап у літературній творчості письменниці. За неї авторка отримує перший і останній гонорар – дев'ять карбованців.

Письменниця наголошувала, що для неї є принциповою можливість вільно себе виявляти, зберігаючи свою індивідуальність. На щастя, редактори "Української хати" давали змогу молодим авторам безборонно "випливати на літературне плесо" [3, с. 131]. За словами Галини Журби, лояльність і толерантність "хатянських" редакторів заходила так далеко, що навіть наявні мовні та стилістичні огріхи часто зберігалися як авторське право, вияв його поглядів, стилю. Сама письменниця визнавала, що "у деяких моїх писаннях київського періоду під впливом Яцькова, Кобилянської я почала вживати галицьких полонізмів та форм ("Гістерія", "Похід життя"), яких у мене перед тим не було, доки я писала свіжою народною мовою, яку знала добре" [3, с. 131].

Для Галини Журби гострим було питання її національності. Вона розуміла, що в українців польського походження рідко відбувається цілковита кристалізація українського національного світогляду, проте під впливом української літератури у неї чуттєво й світоглядно починає рішуче переважати "українськість": "Процес національного поглиблення почав у мені відбуватися бистрішим темпом, свідомо" [3, с. 131]. Згодом письменниця помічає, що навіть думає українською.

Навідавшись у гості до батька в кінці травня 1914 р., Галина Журба дізнається від нього про початок війни. Разом із сестрою Євгою письменниця зібрала людей у порожній хаті, де ними потай було організовано читальню для селян, до якої авторка присилала книжки та часописи з Києва. Там Галина Журба проголосила для селян промову в цілком антидержавному дусі. Вона наголошувала на тому, що війна потрібна лише царям і панам, оскільки вони на ній заробляють гроші, а їм війна не потрібна, адже український народ за це "накладає головою". Варто зазначити, що погляди письменниці на політику були абсолютно протилежні батьковим. У неї не спостерігалось ні слов'янофільства, до якого українці, на думку авторки, мають найменше підстав, ні органічного польського германофобства. Для Галини Журби першим ворогом була Росія з усією її "могутньою поліційною машиною", яку вона ненавиділа "так само органічно, як батько німців" [4, с. 133].

Київський період життя та творчості Галини Журби повністю пов'язаний з "Українською хатою" та "Новою радою". З першим виданням письменниця співпрацювала до 1914 р., з другим – починаючи з 1917 р. Таким чином, можна виділити ще й два основних етапи київського періоду.

У першому і єдиному випуску місячника літератури і мистецтва "Музагет" (№ 1-3) у 1919 р. Галина Журба друкує "Казку про змарагд", яку Андрій Ніковський називає найкращою річчю у збірнику і вважає, що це оповідання "нагадує повільне розмотування хитрого клубка кольорової нитки" [12, с. 33]. До другого випуску журналу (№4-6) авторка подала свої поезії, проте це число "Музагету" залишилось на стадії "лаштування до друку".

У жовтні 1919 р. в видавництві "Сяйво" (Київ) вийшла книга Галини Журби "Похід життя" – збірка всіх її оповідань, друкованих упродовж чотирьох років (1910–1913) в "Українській хаті". Серед них було одне нове, раніше не друковане, оповідання "Пісня на одній струні". А от "Ассірійська легенда" сюди не ввійшла. "Книжка була значним явищем в українській прозі того часу. Це точна, пластична, вишукана, я б сказав, віртуозна проза – одна з найкращих книжок періоду революції й громадянської війни, хоч писане й друковане все було до революції" [12, с. 34], – запевняє Валерій Шевчук.

10 червня 1920 р. назавжди завершився київський період життя та творчості Галини Журби. Разом з військами УНР та Польщі письменниця залишила Київ. Почалися етапи емігрантського життя літератора на українських землях поза УРСР та за кордоном: Варшава, Тарнів, Рівне, Здолбунів, Львів, Криниця, знову Львів, Варшава, Західна Німеччина, Нью-Йорк, Філадельфія. Творчі здобутки Галини Журби цього періоду рішуче зараховуємо до т. зв. часу зрілості письменниці.

Спершу прозаїк пише кілька сценічних картин, зокрема "Маланка" (Київ; Тарнів, 1922), "Метелиця" (Прага; Берлін, 1923), "В перельоті років" (Прага; Берлін, 1923). Євген Маланюк назвав "Маланку" та "Метелицю" "блискучими в своїй закінченості драматичними поемами" [2, с. 18]. Апелюючи до громадськості він писав: "Десь в забутті й злиднях загасає письменниця значної міри Галина Журба" [2, с. 18]. Але навіть у таких умовах її талант не згаснув. Згодом письменниця полишає цей жанр і переходить до епічних форм. У 1925–1928 рр. у Здолбунові вона пише повість "Зорі світ заповідають", яка вийшла у жовтні 1933 р. у Львові накладом І. Тиктора в числі 10 "Української бібліотеки" тиражем п'ять тисяч примірників. Це, до речі, єдиний твір Галини Журби, що був перевиданий з часу його написання (Рівне, 2011). "Зорі світ заповідають"

– це перша частина епопеї “Хроніка одного села”, якій авторка віддала чимало сил та часу. У світ вийшло три частини, друга (Львів, 1937) й третя (Львів, 1937–38) – “Революція іде”. Епопея письменниці викликала схвальні відгуки в тогочасній західноукраїнській пресі. Захопленою рецензією відгукнувся на повість “Зорі світ заповідають” відомий поет і критик Євген Маланюк: “…Хочеться вірити, що в міру виходу нових частин, твір Галини Журби відіграє ту ж переломову в розвитку нашої прози ролю, що її в польській літературі доконує нині Марія Домбровська тетралогією “Ночі і дні”. Всі внутрішні дані для цього Галина Журба має” [2, с. 18-19]. Через багато років письменниця Оксана Керч згадувала: “… тоді ніхто ще не писав про “революцію” так, як Галина Журба. Оця її перша книжка [“Зорі світ заповідають” – *О.Р.*], а згодом друга, що появилася п. з. “Революція йде”, були для тодішнього Львова оригінальним документом про ці зміни й зрушення, які відбувалися на Наддніпрянській Україні й до нашого “Богом береженого П’ємонту” не доходили. Без перебільшення можна назвати Галину Журбу провісником процесів, що починали добу культурного відродження і одночасно добу кривавої московської розправи з нашою культурою” [8, с. 205].

1943 року в Кракові надруковано сенсаційний роман “Доктор Качіоні” Галини Журби, яким зачитувались всі українські письменники-емігранти. У 1955 р. в Буенос-Айресі вийшла автобіографічна розповідь літератора “Далекий світ”. Друга частина цієї епопеї “Дім на узліссі” і третя “Зруб” залишаються поки що в рукописах, як і багато інших творів письменниці, які, безперечно, заслуговують на майбутнє перевидання. Досі ненадрукованими є: автобіографічні нотатки “Київ”, мемуарні записки “Були ми колись” (непов’язані записи Галини Журби про своє життя в 1922–1945 рр. у Західній Україні і в Польщі), низка нарисів “Комплекс рабства”, що перегукуються з відомими “Листами” В. Липинського, а також майже завершена друга частина роману “Тодір Сокір”, що залишилася в машинописі.

Після “Далекого світу” Галина Журба довший час працювала над її “коронним”, як вона казала, твором-трилогією “Тодором Сокором” (хоча й підготувала до друку оповідання “Сморгонські ведмеді і Хахляндья: підсумки одної афери”, що вийшло в Нью-Йорку у 1962 р.). У ньому, за її словами, “на тлі історії романі”, письменниця розповідає про життя в Україні у XIX ст. Авторка встигла закінчити і видати тільки першу частину запланованої трилогії (Нью-Йорк, 1967). Володимир Біляїв переконаний, що “працю над романом гальмували не тільки повільний процес писання, але й її захоплення не суттєвими для цього роману темами: комплекс рабства, український правопис, культобмін. На все це вона витрачала дорогоцінний час, укладаючи записки з другорядних джерел. Після її смерті всі ці записки стали тим, чим вони в подібних випадках приречені стати – сировиною, що не має відношення до мистецької творчости письменника” [1, с. 89]. У першому томі її останнього роману читач ще не зустріне того Тодора Сокора, найяскравішою рисою якого, як заповідала письменниця на початку твору, мала бути героїчність його вдачі. В. Біляїв припускає, що “його епопея закінчилася б десь у першому десятиріччі XX ст., бо це цілком сумісне з її поглядом, що письменник мусить знати і вміти про що сказати. Про той досконало знаний нею світ Журба писала талановито і впевнено. А це ж суть письменницької творчости. Це позитивно відрізняє Журбу від тих українських авторів в УРСР і в діаспорі, які часто пишуть про події і речі, що їх вони не тільки не знають, але, головно, не розуміють, бо не завдають собі труду їх досконало вивчити” [1, с. 90].

Галина Журба тісно співпрацювала з Нью-Йоркським журналом “Our Life” (“Наше життя”), у якому, поруч з поезіями Лесі Українки, Олени Теліги, фрагментами зі “Щоденника” Ольги Кобилянської, творами Софії Парфанович, Наталі Костецької, працями Оксани Лятуринської, Наталі Забіли та інших відомих українських літературних діячів, неодноразово друкувала свої вірші. Для прикладу, в березні 1953 р. у третій частині випуску “Нашого життя” опубліковано поезію “Вулиці”, написану 1946 р. у місті Штетин (Німеччина); в жовтні 1974 р. у дев’ятій частині випуску “Нашого життя” – поезію “Прийде…”, уривок з якої Остап Тарнавський прочитав по смерті Галини Журби (13 квітня 1979 р. після відправи в похоронному закладі) та ін.

Варто зазначити: щомісячний випуск журналу “Наше життя” досі видає Союз Українок Америки, котрий має представництва в Канаді, Англії, Франції та Австралії. З офіційної електронної сторінки UNWLA (Ukrainian National Women’s League of America) дізнаємось, що “Союз Українок Америки (СУА) є найбільша й найстарша крайова жіноча організація Сполучених Штатів Америки (США), яка діє самостійно. СУА має державний статус неприбуткової організації, звільненої від оподаткування. Заснована 1925 р. п’ятьма жіночими товариствами Нью-Йорку й

околиці. Причиною об'єднання стало виключення Національної Ради Жінок (членом якої вона була від 1920 р.) в травні 1925 р. на Генеральній Асамблеї у Вашингтоні, столиці США. Це сталося у зв'язку з тим, що Україна втратила свою державну незалежність, яка була обов'язковою передумовою членства в Міжнародній Раді Жінок (МРЖ). Мета об'єднання – повідомляти вільний світ про події на рідних землях, допомагати Батьківщині морально й матеріально, сприяти збереженню української ідентичності, культурної і мистецької спадщини і народних традицій в еміграції. СУА керується засадами християнської етики, релігійного вирозуміння й політичної понадпартійності та підтримує принципи прав людини. СУА об'єднує жінок українського походження або приналежних до української спільноти, які живуть у США…" [15]. Ця інформація є важливою для розуміння світогляду та ідейних позицій Галини Журби. Вкотре переконуємось у щирій патріотичності й глибокій самосвідомості письменниці.

Галина Журба була однією з членів-основоположників об'єднання українських письменників (ОУП) "Слово" в еміграції. Засноване 26 червня 1954 р. в Нью-Йорку, як продовжувач творчо-організаційних та ідейних настанов свого європейського попередника – Мистецького українського руху (МУРу), ОУП "Слово" згуртувало письменників-емігрантів. Цілком закономірним є те, що ідея об'єднання українських письменників на американській землі у професійну організацію виникла після переселення митців з Європи, головна хвиля якого припадає на 1949 р. Крім того, авторка активно сприяла виданню збірника "Слово" за кордоном.

В останні місяці свого життя Галина Журба все ще працювала над другою частиною "Тодора Сокора", активно піклувалася виданням другого тому "Далекого світу". Її часто відвідували Остап і Марта Тарнавські, Іван та Олена Коровицькі, Оксана Керч з чоловіком Володимиром Кулішем та багато інших. У колі найближчих друзів і колег по перу письменниця відсвяткувала своє 90-річчя.

Галина Журба померла 9 квітня 1979 р. у Філадельфії (США). 13 квітня в похоронному закладі Івана Гасина відправлявся парастас. Ховали письменницю наступного дня на цвинтарі Саут-Баунд-Бруку (містечко в США) – ліворуч від храму св. Андрія Первозванного, в ряді, де поховано багато видатних українських постатей: письменників, учених, митців, військових, духовних осіб і політиків. Після похорону, немов висловлюючи почування зібраних, артистка Євдокія Дичко-Блавацька задумано промовила: "Це перша людина такого віку, про яку слід сказати, що вона передчасно померла…" [1, с. 97].

Підбиваючи підсумки наукового дослідження, пересвідчуємось у нагальній потребі ґрунтовної розвідки про життєвий і творчий шлях Галини Журби, оскільки відродження літературної спадщини письменниці на Батьківщині вкрай актуальне й потрібне. Зі здобуттям Україною незалежності значно почастішали контакти "материкових" письменників і письменників-емігрантів. Дедалі більше еміграційна література інтегрується в загальноукраїнський літературний процес. Проте твори та мемуари Галини Журби досі залишаються бібліографічною рідкістю.

Докладно проаналізувавши шкільні програми з української літератури для 10–11 класів різних рівнів: рівень стандарту, академічний та профільний рівень за загальною редакцією Р.В. Мовчан, викладені на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України, варто констатувати відсутність імені Галини Журби та переліку її безцінних творів у розділі "Українська література за межами України" (підрозділи: "Література в Західній Україні (до 1939 р.)", "Еміграційна література (огляд)", "Українська література 1940–1950 рр. (огляд)") [13]. Слід зазначити й те, що зовсім нещодавно окремі новели письменниці зараховано до текстуального вивчення учнями 11-х класів загальноосвітніх шкіл України. Безумовно, така ситуація не може задовольнити бажання літературознавців у повній мірі розповсюджувати й пропагувати дослідження творчості видатного українського літератора. Тож у перспективі бачимо неодмінне вивчення невідомих біографічних відомостей про Галину Журбу, пошук рукописів письменниці, їх видання й всебічний аналіз, а також дослідження доступної для розвідок прозової спадщини авторки.

14 вересня 2012 р. у селі Соболівка Теплицького району Вінницької області на відродженому місці колишнього хутору Олександрія відбулося відкриття пам'ятного знака Галині Журбі – українській письменниці, політичній емігрантці, яка прожила довге й складне життя, зокрема понад півстоліття поза межами рідного краю. У розділі "Новини" офіційного сайту Теплицької районної державної адміністрації та районної ради знаходимо таку інформацію: "Схвильований та урочистий настрій учасників цієї історичної події підсилювався усвідомленням того, що разом із поверненням біографічних свідчень про Галину Журбу, її творів про Україну та українців,

нарешті, з’явилося на її батьківщині місце, де вдячні нащадки можуть поклонитися високому таланту й світлій пам’яті Галини Журби” [14].

В. Шевчук справедливо наголосив: “І все-таки вона має повернутися на Україну й до українського читача. Про неї варто написати достатню кількість розвідок, щоб докладно й спокійно роздивитися й життя її, й твори, оцінити їх з верховини часу й повернути в живий естетичний обіг…” [12, с. 36].

Джерела та література:

1. Біляїв В.І. Творчість у поході життя (Галина Журба) / В.І. Біляїв // “На неокраянім крилі…”. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – С. 79–99.

2. Дем’янчук Г. “Далекий світ” – рідний світ / Г. Дем’янчук. – Рівне. – 1993. – № 43(163). – 23 жовтня. – С. 5.

3. Журба Г. Від “Української хати” до “Музагету” (Люди й події) / Г. Журба // Україна. – 1990. – № 45. – С. 130–131.

4. Журба Г. Від “Української хати” до “Музагету” (Люди й події) // Україна. – 1990. – № 46. – С. 132–134.

5. Журба Г. Від “Української хати” до “Музагету” (Люди й події) // Україна. – 1990. – № 47. – С. 135–137.

6. Журба Г. Далекий світ: автобіографічна розповідь. – 2-ге вид. / Г. Журба. – Нью-Йорк: M.P. Kots, 1978. – 371 с.

7. Журба Г. // Українське слово. – Кн. І. – К., 1994. – С. 459–479.

8. Керч О. Галині Журбі 85 років / О. Керч // Визвольний шлях. – Лондон. – 1973. – Кн. 12 – С. 205.

9. Погребенник Ф. Правда справжнього митця / Ф. Погребенник // Україна. – 1990. – № 45. – С. 129.

10. Сріблянський М. Боротьба за індивідуальність (З літературного життя за р. 1911 на Україні) / М. Сріблянський // Українська хата. – 1912. – № 2. – С. 96–108; № 3–4. – С. 170–185.

11. Сріблянський М. На сучасні теми / М. Сріблянський // Українська хата. – 1911. – № 7. – С. 240–249.

12. Шевчук В. Похід життя Галини Журби / В. Шевчук // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 5. – С. 27–36.

13. Міністерство освіти і науки України. – [Електоронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua.

14. Теплицька районна державна адміністрація та районна рада. – [Електоронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.teplyk.com.ua.

15. UNWLA (Ukrainian National Women’s League of America). – [Електоронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unwla.org.

Олександр Вешелені
(Вінниця)

УКРАЇНСЬКИЙ ЕМІГРАНТ “У ПОШУКАХ ЩАСТЯ” КРІЗЬ ПРИЗМУ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ЗОСИМА ДОНЧУКА

У статті проаналізовано романи й повісті українського письменника Зосима Дончука на тему життя української еміграції у Північній Америці. Розкрито форми втілення образу українського емігранта, головною метою якого є “пошуки щастя” у світі тотальної свободи.

Ключові слова: *Зосим Дончк, український емігрант, США, стиль, стилізація, сентименталізм, сатира, свобода.*

Олександр Вешелени. Украинский эмигрант “в поисках счастья” сквозь призму художественной прозы Зосима Дончука.

В статье проанализировано романы и повести украинского писателя Зосима Дончука на тему жизни украинской эмиграции в Северной Америке. Раскрыты формы воплощения образа украинского эмигранта, главной целью которого является “поиски счастья” в мире тотальной свободы.

Ключевые слова: *Зосим Дончук, украинский эмигрант, США, стиль, стилизация, сентиментализм, сатира, свобода.*

Oleksandr Vesheleni. Ukrainian emigrant “In Pursuit of Happiness” in the light of fiction of Zosym Donchuk.

The author of the article analyses the novels of the Ukrainian writer Zosym Donchuk dedicated to the life of the Ukrainian emigration in North America. He shows the different forms of embodying the image of a Ukrainian emigrant, whose main goal is “searching fortune” in the world of total freedom.

Key words: *Zosym Donchuk, Ukrainian emigrant, USA, style, stylization, sentimentalism, satire, freedom.*

Образ українського емігранта з’явився у художній літературі іще в часи перших хвиль еміграції кінця XIX ст., зокрема, в новелах В. Стефаника (“Камінний хрест”) та А. Чайковського (“Бразильський гаразд”). Однак системно він окреслився лише після Другої світової війни, спершу в таборах Ді-Пі (повість “Еней та життя інших” Ю. Косача), а згодом і в творчості письменників-емігрантів у Північній Америці. Звернення до теми емігрантського життя становить надзвичайно цінний і до певної міри унікальний досвід зображення “іншої України”, ба навіть творення концепції “внутрішньої України”, однак цей пласт літератури досі не був належним чином досліджений у вітчизняному літературознавстві. Поодинокі аналізи творів про еміграцію надибуємо в статтях О. Пресіч про роман “На твердій землі” У. Самчука [6] та Г. Синьоок про збірку новел “Серед хмаросягів” Д. Гуменної [7]. Існує велика потреба розгляду інших прозових текстів цієї тематики, як в індивідуальному, так і контекстуальному аспектах.

Донині маловідомою і недослідженою залишається постать і творчість емігранта Зосима Дончука, який за двадцять років своєї письменницької діяльності опублікував вісім романів, три збірки малої прози та сатиричний цикл з чотирьох повістей. Серед них домінують епічні твори про Україну першої половини XX ст., війни, колективізацію, голодомор та окупацію. З. Дончук одним із перших звернувся до теми еміграційного життя українців, спершу у повісті “Море по коліна” (1961) та її продовженнях, а згодом – у романах “Будинок 1313” (1964) та “В пошуках щастя” (1970). Як бачимо, він на кілька років випередив того ж таки У. Самчука, чий роман “На твердій землі” (1966) дослідники схильні вважати “першим значним твором літератури української діаспори, що оспівує добробут українських імігрантів у повоєнній Північній Америці” [6, с. 87].

© Олександр Вешелені, 2013

Слід зазначити, що З. Дончук втілив образ українського емігранта у названих текстах у трьох площинах – сатирико-авантюрній, побутово-мелодраматичній та хроніко-документальній. Усіх їх об’єднує мотив, який, відштовхуючись від назви одного з романів, можемо назвати “пошуками щастя”. При цьому ідеологічна та націоцентрична складова творів часто відсувається на другорядний план, однак автор не опускає нагоди змалювати та висміяти побутові й політичні реалії української діаспори.

Оскільки увага до З. Дончука активізувалася в кінці 50-х рр. ХХ ст. передусім як до автора сатиричної повісті “Гнат Кіндратович” про однойменного совєтського експедитора, автор вирішив розвинути образ ділка-пройдисвіта в умовах нового життя повоєнної еміграції в США та Канаді. Герой прибуває в Новий світ з новими атрибутами заможного життя – у баварському капелюсі, з краваткою-метеликом та сигаркою “Кемел”. Як і кожен, хто обирає для свого майбутнього Америку, його передусім приваблює омріяна свобода, втіленням якої в багатьох творах виступає відома нью-йоркська статуя. Про неї З. Дончук у романі “Будинок 1313” пише як про “еманацію дійсної свободи”: “Америка нагадувала той біблійний рай, про який мріють грішники” [2, с. 13].

Однак, у розумінні мізантропа Гната Кіндратовича свобода означає передусім великі прибутки від торгівлі алкоголем та можливість контролювати інших. У цьому слід вбачати тотальне виродження інстинкту власника, монополізованого в СРСР совєтською партноменклатурою: “Вперше Гнат Кіндратович відчув дух господаря. Він користався найманою робочою силою, за яку в СССР засилають на Сибір. А тут він пан. Та ще який пан. У нього краму стільки, що якраз за совєтськими законами вистарчить десять років далеких таборів. А тут усе це придбав даром. Так! Чудова система – капіталізм. Хто був нічим, той стане всім, себто багатієм” [4, с. 212-213]. Бажання наживи, яке є наскрізною рисою Гната Кіндратовича в усіх повістях, втілюється в нових, не конче економічних формах обману. Найперше він стає диригентом церковного хору, а згодом і священиком, відчуваючи надприбутковість у сфері служителів культу. Однак викриття у зловживанні духовним саном змушує його разом з дружиною перебратися з Канади до США. Таким чином, у порівнянні з безперервною “серією успіхів” в СРСР, американські афери часто закінчуються для Гната Кіндратовича провалом та згортанням діяльності. Автор натякає, що тотальна свобода означає водночас і більшу відповідальність за власні вчинки.

З приїздом до США Гнат Кіндратович, як і будь-який емігрант, по-справжньому почуває “твердий, надійний ґрунт під ногами, шалений стукіт жадібного серця, солодкий посмак вільного підсоння” [4, с. 74]. Саме тут він активно включається у життя української громади. У ній ще з часів повоєнних таборових буднів панує партійний розбрат, який, на думку автора, спричинює відсутність будь-якої державницької консолідації українців: “[Пронька – *Авт.*] довго порпався в їхніх програмках, але істотної ріжниці не знайшов. Всі за Україну. Всі вимагають грошей і жодна поки що нічого реального не дає, лише обіцяє в майбутньому” [4, с. 169]. Найбільш гостро письменник критикує федералістів, зображуючи їх гуртування навколо газети “Східнячок”, до якої починає дописувати і Гнат Кіндратович. Розмита ідентичність “малоросів і хахлів” набуває гротескних рис, адже вони ладні навіть більшовизм трактувати як посягання українців на чолі з Леніним і Сталіним на велич Російської імперії.

Так само письменник висміює повсюдну “шароварщину” українських емігрантів: “Мати кімнату в О[б’єднаних] Н[аціях] – це однаково, що знати все на світі. Тут можна і Україну відвоювати без УПА, тут можна торгувати гуцульськими різьбарськими виробами, тут можна і листівки по цілому світі розповсюджувати. А головне – продавати канапки і український борщ усім делеґатам. Кращої пропаґанди про українську поневолену націю і придумати тяжко. Український борщ проб’є дорогу до незалежности” [4, с. 179-180]. Саме такий етнографічний побутовізм дозволяє Гнатові Кіндратовичу вправно використати принцип “свій до свого” у своєму новому “дітищі” – українській крамниці-ломбарді “Мрія”. Щоправда, враховуючи вже згадувані проблеми з ідентичністю, вивіску “українська” він вирішує змінити на “слов’янська”.

Таким чином, пошуки щастя у випадку Гната Кіндратовича тягнуть за собою остаточний розрив з національним “Я” через те, що воно не приносить ніякої практичної користі. Поступово він занурюється у різні любовні й корисливі походеньки, імітуючи американський стиль життя. У фіналі повісті Гнат Кіндратович гине на знімальному майданчику в Голівуді, але автор одразу ж повідомляє читача, що на цьому його історію не завершено. У наступній повісті – “Ясновидець Гері” – персонаж перетворюється на своєрідного Воланда-Мефістофеля, покликаного

викривати вади американського суспільства, рівно як і його емігрантської – російської та української – складової.

До написання роману "Будинок 1313" автора спонукав передусім його власний досвід вростання в американський ґрунт. З. Дончук жив у Філадельфії на 7-й вулиці під номером 1915, у великому цегляному будинку, кімнати якого здавав своїм знайомим (серед них письменникам Галині Журбі, Василеві Гайдарівському, співачці Олені Шишацькій-Карапетян) [1, с. 28]. Фактично "Будинок 1313" слід вважати автобіографічним романом, герой якого – Петро Залізняк – повторює шлях Дончука-емігранта. Прикметно, що образ будинку як метафори нового життя використає згодом і Улас Самчук, створюючи свій роман "На твердій землі" передусім як історію "нового українця", який розбудовує разом з будинком усе своє життя в нових умовах.

Реалістичне письмо З. Дончука найчастіше звертається до бальзаківських форм оповіді, додаючи велику дозу сентименталізму у романну канву. Це пояснюється тим, що значна частина творів еміграційної літератури так чи інакше загравали з інтеграцією в "масову літературу". Окрім того, адресат таких творів – український емігрант – мав отримувати "свою літературу" у доступних формах, інакше ж він швидкими темпами переключався на "американське чтиво", що посилювало і без того інтенсивну асиміляцію. Про це пише і З. Дончук: "Все це переплутане, позмішуване, перевернуте, свідчило, що ніхто тут уже українською книжкою не цікавиться. Старі емігранти разом із дітьми перейшли на англомовне читання, а нові ще не знають стежки до бібліотеки" [2, с. 38].

Влаштувавшись на роботу в "спрінґовню" (завод з виробництва автомобільних сидінь), Петро Залізняк чи не вперше в своєму житті має нагоду придбати собі будинок (звісно ж, за кредитні гроші): "Яка то радість, почувати себе господарем! Тут уже більшовикам зась відібрати будинок" [2, с. 77]. Інтригу цій справі додає містичне поєднання двох тринадцяток в номері будинку, про які З. Дончук подає своєрідну газетну вставку у формі внутрішніх сумнівів героя. Саме з цим будинком Петро Залізняк пов'язує своє потаємне бажання розбудовувати "свою Україну": "Ну і чого ще йому треба? Хіба отут посадити українські вишні, а там посіяти барвінок, щоб стелився" [2, с. 77]. За іронією, одразу при цій думці до нього звертаються "Містер! Гав ду ю ду?", хоч ця людина, як виявляється, також українка.

Загалом у романі відтворено чимало реалій самоорганізації українців, від культурно-освітніх товариств та клубів до вже згадуваних у "Море по коліна" купецьких громад: "Українське населення купляє все виключно у своїх купців. Коли дати заробити – то українцям" [2, с. 79]. Не оминає З. Дончук і міркувань про еміграційну літературу, в яку герой намагається увійти своїми напіванекдотичними оповіданнями та газетними публікаціями. У діалозі Залізняка з письменником Володимиром Незвичайним чітко простежується апологія героїчної літератури, змалювання страждальної боротьби українців за визволення. Крім того, показано й реальний епізод знайомства з Тодосем Осьмачкою, який на той час уже мав проблеми з нормальними умовами життя та страждав на манію переслідування.

Автор вустами персонажів хвалить чималу кількість прозаїків, однак не опускає можливості і покритикувати декого – передусім з особистих мотивів. Йдеться про досить різке ставлення до Галини Журби, з якою З. Дончук після довгих років дружби пересварився через звинувачення письменника Г. Журбою в крадіжці сюжету роману "Тодір Сокір" [5, с. 25]. Більше того, образ однієї з центральних антагоністок "Будинку 1313" польської шляхтянки Кекелії також явно виведений з неї, насичений надміром негативних рис. Вона виступає у ролі звідниці для молодих жінок, які прагнуть якомога швидше вийти заміж.

Відсторонившись від реального прототипу, маємо досить органічну, як для побутово-мелодраматичного роману, сюжетну лінію внутрішнього ворога в будинку головного героя, до якої долучається також емігрантка, вдова німецького офіцера Мілена Бравн. Вона представляє у романі тип нової жінки, витвореної XX ст., типологічно пов'язаної з Самчуковою Леною Глідерс. Мати двох дітей, вона ще перед виїздом за океан робить операцію, щоб стати безплідною. Тепер її головна мета – завести собі заможного чоловіка, водночас культивуючи вільні стосунки і цілковите відсторонення від побутової рутини. Після перших спроб звабити свого одруженого патрона Грицька Григоровича Федюка вона обирає собі нову жертву – молодого Дмитра Сидоренка. Той, по суті, постає перед типовою дилемою – довершити свої стосунки зі справжньою патріоткою, хазяйновитою Катрусею або ж покинути її і одружитися з Міленою Бравн. Обравши екстравагантну Мілену, він довгий час мріє про щасливе родинне життя з нею, однак,

зіткнувшись з її подружніми зрадами та небажанням мати дітей, усе ж прагне повернутися до Катрусі. Однак горда дівчина йому все ж відмовляє. Цим розв’язка любовного трикутника разюче відрізняється від пізнішої інтерпретації У. Самчука, в якого, попри вибір такої самої Катрусі завершується родинним щастям, в якому, разом з тим, продовжує бути присутньою і розхристана Лена Глідерс.

Динамічність сюжетові також забезпечує таємниця третього поверху “Будинку 1313”, мешканки якого за короткий час знаходять собі женихів та змінюють одна одну майже щомісяця. Навіть вісімдесятирічна Югина, антипод Кекелії, виходить за старого професора Жука. Під впливом усіх цих подій Петро Залізняк і сам вирішує одружитися на своїй однокурсниці Лесі (в якій також легко впізнаємо дружину З. Дончука Ларису). У фіналі Петро Залізняк – гіперболізований образ автора – постає своєрідним брамником “американського раю”, впускаючи до нього лише достойних людей і проганяючи тих, хто своїми намірами й вчинками скомпрометував уявлення про емігранта.

Завершальним – якщо не рахувати новели зі збірки “Десята” – у прозовому втіленні теми емігрантського життя слід вважати написаний у притаманній письменникові хронікально-публіцистичній манері роман “В пошуках щастя”. До того ж своїм твором автор найперше хотів звернутися до молодшого покоління емігрантів та до народжених уже в Америці представників діаспори. Через це роман перенасичений моралізаторством і протиставленням чесної та свідомої життєвої позиції розпусному “західному” життю.

У першій половині роману простежуємо долю родини Серед, батько яких – сільський староста Василь – гине під час радянського наступу 1944 р. Агроном Артем Іваненко разом із Тетяною Середою та її донькою Олею й племінницею Лідою мандрують через пів-Європи і потрапляють в німецький табір Ді-Пі. Тут Артем з Тетяною одружуються, зав’язується кохання між Лідою та галичанином Юрком, а юна Оля стає старанною школяркою й пластункою, співає в церковному хорі. Така зразковість, як виявляється, досить швидко зводиться нанівець, але вже в умовах вільного американського суспільства. Новий світ пропонує неймовірні розкоші і втіхи, які, однак, є примарними. Перший конфлікт між старим порядком і новою модою виникає тоді, коли шістнадцятирічна Оля вимагає у матері дозволу на одруження, після чого вирішує втекти з дому зі своїм “бойфрендом”. Кілька місяців вони насолоджуються спільним життям і розвагами, але Оля все ще тяжіє до свого власного коріння й етичних норм. Невдовзі Джан гине при спробі пограбування банку, і така ж доля спіткає наступних хлопців Олі – Нормана і Френка.

Прикметно, що усі ці витівки Оля робить, як вона пише в прощальному листі, у тих-таки “пошуках щастя” [3, с. 251]. Лиш поступово молодечий ентузіазм витісняє скепсис та цинізм. Після чергових невдач та поневірянь вона повертається до родини, розбита морально й фізично. На запитання, куди ж вона поділа те щастя, яке шукала, Оля відповідає: “Продала”. Як з’ясовується, вона за цей час встигла народити дівчинку й одразу її позбулася. Стає зрозуміло, що дівчина стала на облудний шлях через численні травми дитинства, ранню втрату батька і зневіру в Бога. Саме тому вона впадає в крайнощі і, зрештою, намагається спокусити вітчима Артема. Хвора мати, ставши свідком цього, не витримує горя і помирає від серцевого нападу. Лише смерть матері, символічна смерть власної душі й сумління, спонукає Олю знову повернутися до школи і шукати своє щастя в єдності з Богом.

Як бачимо, спроба З. Дончука подати історію еміграції як своєрідну родинну хроніку в частині американського життя звелася до надмірного сентименталізму і цим самим погіршило сприйняття твору як художньої цілості. Однак не слід забувати, що історії, змальовані автором у цьому та інших романах, завжди мали реальне підґрунтя і таки зображували ту дійсність емігрантського життя, де українець балансував між збереженням власної ідентичності та пошуком вільного й щасливого життєвого простору. Прозові тексти З. Дончука цінні передусім своєю документальністю, детальним описом побуту й відносин в українській громаді США, а також гострим викриттям деструктивних тенденцій Нового світу.

Джерела та література:

1. Біляїв В. “На неокраянім крилі...” (Штрихи до літературних портретів західної діаспори) / В. Біляїв. – Донецьк, 2003. – 348 с.

2. Дончук З. Будинок 1313: роман / З. Дончук. – Філядельфія: [Б.В.], 1964. – 296 с.

3. Дончук З. В пошуках щастя: роман / З. Дончук. – Філядельфія: [Б.В.], 1970. – 376 с.

4. Дончук З. Море по коліна: сатирична повість / З. Дончук. – Філядельфія: [Б.В.], 1961. – 296 с.

5. Журба Г. Від авторки / Г. Журба // Київ. – 1963. – Ч. 1-2. – С. 24–25.

6. Пресіч О. Пошук нового героя у “канадському” романі Уласа Самчука “На твердій землі” / О. Пресіч // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2011. – № 6. – С. 82–87.

7. Синьоок Г. Культурне життя української діаспори (на матеріалі збірки новел Докії Гуменної “Серед хмаросягів”) / Г. Синьоок // Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького. Серія “Філологія”. – Черкаси, 2004. – Вип. 58. – С. 45–49.

Валентина Брацюн
(Харків)

ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРНИЦЬКИХ ОСЕРЕДКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ПІСЛЯ ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглядається роль культурницької діяльності центрів української діаспори в Російській Федерації в збереженні національної самоідентичності трудових мігрантів-громадян України, працюючих на її території. Автор визначає основні проблеми, пов'язані з залученням заробітчан до діяльності діаспори.

Ключові слова: *українська діаспора, трудова міграція, культурницька діяльність.*

Валентина Брацюн. Значение культурных центров украинской диаспоры Российской федерации в жизни украинских трудовых мигрантов после провозглашения независимости Украины.

В статье рассматривается роль культурно-просветительских центров украинской диаспоры в Российской Федерации в сохранении национальной самоидентичности трудовых мигрантов-граждан Украины, работающих на её территории. Автор определяет основные проблемы, связанные с вовлечением трудовых мигрантов в деятельность диаспоры.

Ключевые слова: *украинская диаспора, трудовая миграция, культурно-просветительская деятельность.*

Valentyna Bratsiun. The importance of cultural centres of Ukrainian diaspora in the Russian federation for Ukrainian migrant workers after Ukraine's independence.

The article analyzes the role of cultural activity of the Ukrainian Diaspora's centers in the Russian Federation in preserving national identity of migrant workers who are citizens of Ukraine and who work in its territory. The author identifies the main problems associated with the involvement of labor migrants in the activities of the Diaspora.

Key words: *Ukrainian Diaspora, labor migration, cultural and educational activity.*

Масова трудова міграція громадян України до Російської Федерації бере свій початок в середині 1990-х рр. і була викликана переважно економічними причинами – після розпаду СРСР українці зіткнулися з гострою проблемою безробіття, затримок з виплатою заробітної платні і зубожіння, що змусило їх шукати заробітку за кордоном. Обрання саме Росії в якості реципієнта було викликане не лише її кращим економічним становищем у порівнянні з Батьківщиною та безвізовим режимом в'їзду, а і культурною, мовною близькістю, а також спільним історичним минулим. У той же час подібна близькість сприяє тому, що українці дуже швидко асимілюються в приймаючому суспільстві і ризикують втратити національну самоідентичність. Саме цю проблему і допомагає вирішити діяльність української діаспори Росії, частиною якої можна вважати і тимчасових трудових мігрантів.

Дослідження ролі діяльності культурницьких осередків української діаспори в процессі адаптації трудових-мігрантів громадян України до життя в російському суспільстві і збереженні при цьому національної самоідентичності є важливим для визначення напрямків подальшого розвитку міграційної політики України, спрямованих на захист своїх співвітчизників за кордоном та їх швидшу адаптацію в країні-реципієнті.

Проблемою діяльності української діаспори займалися такі дослідники як А. Попко, О. Балера, В. Семко, В. Ідзьо, І. Музика та інші. Науковці звертають увагу на становлення української діаспори за кордоном та її взаємовідносини з урядом України, досліджують формування правової бази щодо забезпечення національно-культурних потреб української діаспори. У той же час взаємовідносини української діаспори на території Росії та українських заробітчан є недостатньо висвітленими.

© Валентина Брацюн, 2013

Метою даної статті є визначення ролі діяльності культурницьких центрів української діаспори на території Російської Федерації в збереженні національної самоідентичності та процесі адаптації трудових мігрантів-громадян України, працевлаштованих у Російській Федерації.

Українці за свідченням загальноросійського перепису 2002 р. були третім за представленістю етносом країни після росіян та татар, їх налічувалося 2943 тис. осіб і вони складали 2% населення РФ [5]. Вважаємо, що їх справжня кількість була вищою, адже частина українців все ж таки асимілювалися в російському суспільстві. Щодо обсягів трудової міграції українців до РФ, то загальнонаціональне обстеження трудової міграції українців за кордон виявило 710,3 тис. осіб, які працювали в Росії у 2005–2008 рр. [3, с. 84]. Аналіз національної складової жінок-трудових мігрантів у 2010 р. продемонстрував, що серед опитаних мігранток 80% складали українки, 18% – росіянки та 2% – представниці інших соціальних груп [2, с. 12]. На нашу думку, трудові мігранти-чоловіки приблизно так само розподілялися за національною ознакою. У той же час, на відмну від трудових мігрантів, обираючих європейські країни, заробітчани, працюючі в Росії, переважно не бажають залишатися там назавжди. Вибіркове обстеження, проведене на початку 2000-х рр. виявило, що 90% українських трудових мігрантів, працюючих в Росії, не виявили бажання переселитися до Росії, в той же час переїжджати до Європи не бажали лише 76% працюючих там мігрантів [6, с. 72]. Даний факт дозволяє сподіватися на повернення заробітчан додому. Уникнення їх повної русифікації та залучення до культурницької діяльності україномовної діаспори дозволить уберегти трудових мігрантів від втрати ментального зв'язку з Україною, і, як наслідок, втрати таких осіб як громадян України.

Проблема збереження українцями своєї культурної автентичності була піднята головою Української всесвітньої координаційної ради І. Драчем на міждержавному рівні в відкритому листі від 14 липня 1993 р. до Президента України, Голови Верховної ради України, Кабінету міністрів України. І. Драч просив від держави підтримки в захисті прав українців в Росії. Автор звертає увагу на: "Чи не найпослідніше становище українців в Російській Федерації. Це стосується передовсім тих частин українського етносу, які споконвічно проживали або були першими поселенцями на території нинішніх російських Вороніжщини, Стародубщини, Білгородської та Липецької областей, на Кубані (Краснодарський край), Ставрополі, Приураллі, Поволжі, в Сибірі, на Далекому Сході. Позбавлення їх прав на рідну мову, національну освіту і культуру, періодику... розпочате і розгорнуте терористичним більшовицьким режимом продовжується і сьогодні" [8, арк. 141]. І. Драч підкреслює особисту ініціативу проживаючих в Росії українців в збереженні своїх традицій та культури: "Після того, як патріотична громадськість України провела минулого року в Києві Конгрес українців з країн СНД і всесвітній форум українців, на території колишнього СРСР почали активно з'являтися національно-культурні товариства, що спростовує зловмисні вигадки про якусь особливу схильність українців розчинюватися і енаціоналізуватися в іноетнічних середовищах... Нині в Росії діє близько 60 українських товариств і тенденція до їх збільшення зростає" [8, арк. 145].

Незважаючи на розвинену самоорганізацію української діаспори, вона все ж таки потребувала нагальної підтримки з боку української держави, яка б на міжнародному рівні могла б забезпечити визнання українців та захист їх прав і свобод. І. Драч підкреслює: "Першими вимогами у міждержавних стосунках України і Росії мають бути: офіційне визнання українців найчисленнішою з національних меншин РФ; у місцях масового компактного проживання українців у РФ відкрити мережу державних і громадсько-державних освітніх і культурних центрів; ознайомлення державно-громадських офіційних делегацій з України з становищем українців у різних регіонах Росії" [8, арк. 146].

Наслідком цього листа стала розробка державної програми "Українська діаспора до 2000 р." – першого комплексного документу, спрямованого на створення системи постійного інформаційного обміну між Україною та діаспорою, розробки системи заходів щодо підтримки духовної та культурної самобутності закордонних українців. Так, програма передбачала "сприяння забезпечення прав національних меншин, створення оптимальних можливостей щодо задоволення їх соціальних, культурно-освітніх та інформаційних потреб, а також випуск наукової, навчальної та художньої літератури для української діаспори, надання допомоги при відкритті українських бібліотек у місцях компактного проживання українців за кордоном". Результатами зазначеної програми користувалися і трудові мігранти-громадяни України, які могли подолати стрес, викликаний необхідністю адаптації до нового суспільства, та задовільнити власні потреби в укра-

їнській мові та культурі шляхом підтримання зв'язків з національною діаспорою та відвідуванням її культурницьких центрів.

На жаль, недостатнє фінансування зазначеної програми та невизначеність установи, відповідальної за реалізацію програми в цілому, призвели до того, що значна частина передбачених напрямів діяльності мала лише декларативний характер [1, с. 93]. Проте важливими наслідками програми "Українська діаспора до 2000 р." окрім досягнення міжнародних угод між Україною та Росією щодо забезпечення національно-культурних потреб українців в Росії та росіян в Україні стало відкриття українських культурних центрів у Москві, Сочі та Омську.

Серед подальших ініціатив українського уряду в справі налагоджування зв'язків з закордонною діаспорою українців важливо відзначити Національну програму "Закордонне українство на період до 2005 р.", метою якої було задоволення культурних, інформаційних, мовних та освітніх потреб українців, які проживають у державах колишнього СРСР. Подібні завдання ставила перед собою і "Державна програма співробітництва із закордонними українцями на період до 2010 р.". Результатами програм, актуальними для українських трудових мігрантів, став друк українських періодичних видань ("Батьківщина" на Камчатці, заснований місцевою культурною автономією українців, журналу "Український огляд", заснований Організацією українців Росії). На жаль, фінансування зазначених програм також не було достатнім, реалізації запланованих заходів заважала і недостатня координація відповідальних установ та повна відсутність контролю за виконанням з боку МЗС, яке було призначено головним її виконацем [1, с. 94-95]. Таким чином, допомога з боку українського уряду була скоріше задекларована, ніж реалізована, і культурницька та освітня діяльність центрів української діаспори в Росії відбувалася переважно з місцевої ініціативи.

Серед найзначніших нині існуючих культурних центрів української діаспори ми можемо виокремити Національний культурний центр України в Москві, спілка українців "Славутич", Республіканський національно-культурний центр українців Башкортостану "Кобзар", Карельська республіканська суспільна організація "Товариство української культури "Калина", Національно-культурна автономія "Українська родня" (м. Сургут) та інші.

На нашу думку, тимчасово перебуваючи в Росії українські трудові мігранти (лише 25,1% з них приїздили до Росії більше ніж на півроку, більшість перебуває до трьох місяців [3, с. 35]) не дуже потерпали від браку в Росії українських шкіл, адже практично не привозили з собою родини. Інтерес тимчасових мігрантів могли викликати українські періодичні видання та література, культурні заходи, організовані діаспорою, можливість поспілкуватися рідною мовою з етнічними українцями. Прикладом можуть слугувати заходи, організовані Національним культурним центром України в Москві, цікаві для пересічного українця – документально-книжкові виставки, перегляд українських кінофільмів, виступи Української хорової капели Москви, святкові концерти, присвячені значущим для українців річницям. Цікаво, що відвідування таких заходів є безкоштовним, що дуже важливо для заробітчан, які живуть в режимі суворої економії. Варто зазначити, що діяльність центру фінансується самою діаспорою, уряд України фінансує не більше трьох-п'яти заходів на рік [9].

У той же час українських трудових мігрантів не можна назвати і частими гостями культурницьких центрів діаспори. На нашу думку, це пов'язане з нелегальним працевлаштуванням більшості з них та подекуди з нелегальним перебуванням, що призводило до намагання не привертати до себе надмірної уваги. Також відвідуванню культурницьких заходів може завадити дуже напружений графік роботи (в середньому, український трудовий мігрант працює в Росії 9,8 годин на добу [4, с. 140]) та відсутність поширеної реклами таких центрів серед українських громадян, які збираються за кордон. Ми вбачаємо необхідність надання такої інформації усім потенційним трудовим мігрантам-громадянам України з боку українських консультаційних центрів у питаннях міграції та посольства України в Росії.

Важливо зазначити, що на участь українських заробітчан в заходах діаспори позитивно вплинуло пом'якшення міграційного законодавства Росії. У 2004 р. був подовжений термін перебування українців без реєстрації з трьох до дев'яноста днів, а в 2007 р. була значно спрощена процедура працевлаштування для громадян СНД, що призвело до збільшення кількості легально перебуваючих і працюючих на території Росії українців, які, як наслідок, почували себе вільніше і могли скласти аудиторії центрів діаспори. Так, голова першої в Росії спілки українців "Славутич" Василь Антонів зазначає, що: "Приходять і гастарбайтери. Довгий час вони приїжджали

сюди нелегально і від центру намагалися триматися подалі. Але зараз реєстрація спростилася, і вони відчувають себе більш вільно. Приходять буквально з вулиці і слова рідної мови слухають із сльозами на очах [10]".

У той же час на діяльність української діаспори в Росії край негативно вплинула політика РФ, спрямована на повну асиміляцію національних меншин, проживаючих на її території. Так, рада керівників українських суспільних організацій Росії звертає увагу на політизацію усього комплексу питань, які стосуються гуманітарної сфери. Представники діаспори підкреслюють, що українські культурно-просвітні і суспільні організації Росії мають виключно культурно-освітній характер і їх членами є особи з абсолютно різними політичними поглядами і переконаннями [7]. Незважаючи на це, зазнала переслідувань, а потім була закрита бібліотека української літератури в Москві, ліквідований український освітній центр при середній школі № 124 в Москві, розпочалося судове переслідування Федеральної національно-культурної автономії "Українці Росії" та Об'єднання українців Росії, яке закінчилося їх ліквідацією, утиску зазнали центри української діаспори в Санкт-Петербурзі, Воронежі, Сургуті, Уфі. В ситуації, що склалася, українська діаспора в Росії потребує нагальної допомоги з боку українського уряду в відстоюванні своїх інтересів. У протилежному випадку, і тимчасово перебуваючі на території РФ трудові мігранти, і постійно проживаючі українці-громадяни Росії ризикують втратити свою національну автентичність.

Таким чином, можна прийти до висновку, що трудові мігранти-громадяни України безпосередньо зацікавлені в діяльності культурницьких центрів української діаспори в Росії. "Куточок Батьківщини", який може уособлювати такі центри, допомагають заробітчанину, якого теж можна вважати частиною діаспори, пережити розлуку з Україною та родиною, швидше адаптуватися на новому місці, зберігаючи при цьому національну самоідентичність. В той же час величезною проблемою є відсутність широко доступної інформації про діяльність таких центрів та нелегальний статус частини мігрантів, що утримує їх від відвідування центрів, адже така категорія заробітчан, як правило, намагається не привертати до себе зайвої уваги. Тому ми вважаємо необхідним, приймаючи до уваги масовість трудової міграції українців до Росії, створення українським урядом центрів адаптації заробітчан на базі організацій закордонних українців та поширення інформації про їх діяльність.

Величезне занепокоєння викликає намагання російського уряду зруйнувати інфраструктуру українського національного руху в РФ шляхом закриття української бібліотеки, ліквідації Федеральної національно-культурної автономії "Українці Росії" та Об'єднання українців Росії, вірогідно, з метою досягнення повної асиміляції перебуваючих на її території українців незважаючи на декларовані права національних меншин. У цій ситуації вважається необхідним на міждержавному рівні підняти проблеми захисту культурницьких центрів української діаспори аби зберегти представників українського етносу в Росії.

Джерела та література:

1. Балера О.В. Формування правової бази щодо забезпечення національно-культурних потреб української діаспори та її реалізація стосовно українців Російської Федерації (1991–2011 рр.) / О.В. Балера // Збірник наукових праць. Серія "Історія та географія" / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Колегіум, 2012. – Вип. 43. – С. 91–99.

2. Женщины-мигранты из стран СНГ в России / Е.В. Тюрюканова (ред.), Ж.А. Зайончковская, Л.Б. Карачурина, Н.В. Мкртчян, Д.В. Полетаев, Ю.Ф. Флоринская / [под ред. Е.В.Тюрюкановой]. – М.: МАКС Пресс, 2011. – 119 с.

3. Зовнішня трудова міграція населення України: [вибіркове обстеження] / [ред. В.Г. Чебанова]. – К.: Інформативно-аналітичне агентство, 2009. – 120 с.

4. Населення України. Трудова еміграція в Україні / [За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка, О.А. Малиновської]. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.

5. Об итогах Всероссийской переписи населения 2002 года. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gks.ru/PEREPIS/report.htm.

6. Пирожков С. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект: [Монография] / С. Пирожков, Е. Малиновская, А. Хомра. – К.: НИПМБ, 2003. – 134 с.

7. Украинская диаспора жалуется на зачистки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.tsn.ua/ukrayina/ukrainskaya-diaspora-v-rossii-zhaluetsya-na-zachistki.html.

8. ЦДАВО України, ф. 5233, оп. 1, спр. 205 "Захист прав українців в країнах СНД та ін.".

9. Чем занимается культурный центр Украины в Москве? Рассказывает директор центра // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aestheticstv.ru/literature/29-589.html.

10. Чужие. Национальные общины столицы объединяются и вокруг интеллектуальных клубов и обществ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kobza.com.ua/trudovi-migranty/1819-chuzhye.html.

Анастасія Хеленюк
(Острог)

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ЛЮБОМИРА ВИНАРА (ДО 80-ЛІТТЯ ВЧЕНОГО)

Стаття є спробою комплексного аналізу публікацій відомого американського історика українського походження Л. Винара, присвячених різним періодам історії України, що складають вагому частину його наукової бібліографії.

***Ключові слова**: історія України, козацтво, козацькі лідери, історія українського друкарства, українська писемність, християнізація Русі, національно-визвольні змагання.*

Анастасия Хеленюк. История Украины в научном наследии Любомира Вынара.

Статья является попыткой комплексного анализа публикаций известного американского историка украинского происхождения Л. Винара, посвященных различным периодам истории Украины, составляющих весомую часть его научной библиографии.

***Ключевые слова**: история Украины, казачество, казацкие лидеры, история украинского книгопечатания, украинская письменность, христианизация Руси, национально-освободительное движение.*

Anastasiia Kheleniuk. The history of Ukraine in scientific works of Liubomyr Vynar.

Article is an attempt to make a comprehensive analysis of publications known American scholar L. Wynar, devoted to various periods of the history of Ukraine, which constitute a significant part of his scientific bibliography.

***Key words:** History of Ukraine, Cossacks, Cossack leaders, history of Ukrainian Printing, Ukrainian literature, the Christianization of Rus', the national movement.*

Любомир Винар – вчений добре знаний в українському та зарубіжному науковому світі. Його творчий доробок на сьогодні налічує близько 2000 бібліографічних одиниць, включаючи понад 60 книжкових видань (монографії, довідники, підручники для вищої школи), а також наукові та інформаційні статті, енциклопедичні гасла, рецензії та бібліографічні нотатки, публікації документів і матеріалів. Постаті дослідника та аналізу його наукової діяльності присвятили свої статті науковці з діаспори та України. Серед вчених, які аналізували праці історика: А. Атаманенко [1; 2; 3; 4; 5; 6], О. Баран [7], І. Гирич [21], О. Домбровський [23; 24; 25], А. Жуковський [26], Я. Калакура [29], М. Ковальський [30; 31], Л. Сакада [34], В. Степанков [36], Д. Штогрин [40] та ін. У 2010 році в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського була захищена кандидатська дисертація, присвячена науковій біографії Л. Винара [37].

З огляду на широкий спектр наукових зацікавлень вченого та значну кількість наукових праць, дослідники творчості Л. Винара аналізують його доробок здебільшого фрагментарно, класифікуючи та об'єднуючи праці науковця за видами чи тематикою. Дана публікація є спробою дати комплексну оцінку праць Л. Винара, присвячених різним періодам української історії, що складає важливу частину його наукового доробку.

Тематика історичних праць вченого широка та різноманітна: середньовічна історія України, ранньомодерна доба, нова та новітня історія, різні аспекти культурного розвитку українських земель. Найбільш ґрунтовні свої студії вчений присвятив історії українського козацтва, однак інші історичні праці вченого є не менш важливими. Вони не лише дають можливість відтворити загальну картину його творчості як історика, але й становлять складову частину української зарубіжної історіографії.

Вибір Л. Винарем тих чи інших періодів української історії для наукового вивчення не був випадковим. На сьогодні в українській історіографії існує декілька варіантів періодизації розвитку української еміграційної історичної науки відповідно до змін генерацій українських істориків, а разом з ними і дослідницьких пріоритетів. Вперше детально це явище проаналізував О. Оглоблин [32, с. 252], який відслідкував характерні риси наукових студій кожної генерації україн-

© Анастасія Хеленюк, 2013

ських істориків в еміграції, зокрема пріоритетні теми та напрямки їх досліджень, джерельну базу, ставлення до європейської науки тощо. Йдучи за періодизацією О. Оглоблина, відносимо Л. Винара до "молодшого покоління істориків четвертої генерації", що складалася з науковців, які не завершили власну освіту через війну та молодих дослідників, що одержали освіту впродовж другої половини 40-их – поч. 50-их рр. За висновками О. Оглоблина, вони опрацьовували княжу і козацьку добу, історію права, церкви та новітню історію [32, с. 126].

У науковому доробку вченого є декілька статей, аналіз змісту яких дозволяє стверджувати, що вченим було порушено низки питань з історичного та культурного розвитку Київської держави. Одну із своїх перших наукових студій Л. Винар присвятив власне періоду Київської Русі. Його публікація "Переїзд Бруна-Боніфація з Кверфурту через Київ з часів Володимира Великого (1006–1007 р.)" [15] з'явилася на сторінках журналу "Розбудова держави". Він детально вивчив документ, що відноситься до періоду князювання Володимира Великого, вказавши на неточності у працях своїх попередників та невиправдане нехтування цим джерелом серед сучасних дослідників. У статті молодий вчений відтворив один із епізодів історії міжнародних відносин Київської держави та висловив власні міркування щодо значення цього документу для вивчення середньовічної історії України.

Найбільш ґрунтовне дослідження з періоду середньовічної історії України Л. Винар присвятив темі християнізації Русі та розвитку писемної культури та освіти [20]. Його праця складається з кількох тематичних блоків, в яких автор розглянув питання культурного розвитку Київської Русі, серед них – проблеми розвитку писемності та освіти, на фоні прийняття країною християнства як офіційної державної релігії, існування шкільництва в Київській Русі, аналіз культурно-наукових осередків тогочасної української держави. Дослідження української писемності Л. Винар розглядає в контексті історії розвитку східнослов'янської писемності. Зокрема дослідник аргументовано доводить тезу про існування докириличної писемності в Київській Русі, яка, на його думку, формувалася з ідеографічного письма черняхівської культури, а пізніше – під впливом Візантії. Вчений також запропонував власну періодизацію розвитку української писемності. Вивчаючи культурний розвиток Київської держави вчений висловив власні міркування щодо дискусійного питання – існування бібліотеки та Академії Ярослава Мудрого. Л. Винар долучається до тих вчених, які в своїх дослідженнях висловлювались на користь гіпотези про існування Академії, "в якій гуртувалися провідні інтелектуали і "книжники" доби Ярослава.

Хронологія появи публікацій Л. Винара, присвячених давньоруській історії свідчить про те, що вчений не мав на меті системно вивчати це питання, а повертався до теми в різні періоди своєї наукової творчості. Проте, його наукові концепції прийняті в сучасній історіографії, про що свідчить, наприклад, включення усіх публікацій Л. Винара з давньоруської тематики до бібліографічного покажчика "Історія Києва з найдавніших часів до 2000 р. (у виданнях XVII ст. до 2000 р.)", підготовленого Інститутом історії України [28].

Ключовою темою в історичному доробку вченого є історія української козаччини, зокрема її розвиток і рання діяльність в XVI ст., міжнародні зв'язки, державне будівництво XVII і XVIII ст. Він досліджував окремі етапи розвитку козацького стану і діяльність його провідних лідерів: С. Наливайка, М. Кривоноса, І. Підкови, Б. Хмельницького, Д. Вишневецького, А. Войнаровського, І. Мазепи та ін. Л. Винар розробив та впровадив власну схему періодизації історії українського козацтва, а його історичні біографії до сьогодні залишаються важливим джерелом для вивчення постатей українських козацьких лідерів. Оцінюючи дослідження Л. Винара з історії козаччини, В. Степанков зазначив: "У розумінні історичного процесу він зумів органічно поєднати сильніші сторони основних наукових шкіл української історіографії. Внаслідок чого, знайшли об'єктивну оцінку ролі у ньому народних мас, еліти, особи, держави й геополітичного чинника" [36, с. 78].

Історія козацтва захопила Л. Винара ще в студентські роки. Значний вплив на нього здійснили викладачі Українського Вільного Університету: історики Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, О. Оглоблин, Б. Крупницький, археологи П. Курінний, В. Щербаківський, Я. Пастернак та інші видатні вчені, які добре знали історичні джерела, історичну методологію та були спеціалістами козацької доби в історії України. Особливо важливу роль у виборі Л. Винарем козацької тематики дослідження відіграв О. Оглоблин, який вважався найвидатнішим знавцем історії козаччини серед українських еміграційних вчених [12, с. 84].

Власне в УВУ у Л. Винара сформувалися і утвердилися погляди на історичний процес. Зокрема він вважав, що "український історичний процес не можна вимірювати будь-якою догматично-історичною концепцією, пов'язаною виключно з ролею української провідної верстви в українській княжій (князі і бояри) та Козацько-Гетьманській державі (гетьмани, козацька старшина). Я вважав, що український історичний процес включав усі суспільні верстви українського населення, в тому числі міщан, селян і козацькі низи. Кожна соціальна кляса відігравала свою питому ролю у розбудові української культури та в різних ділянках суспільного життя України" [12, с. 84]. Варто зауважити, що вже семінарійні праці Л. Винара віддзеркалювали наукові зацікавлення молодого вченого і були присвячені козацьким лідерам, а дипломна робота "Походи українських козаків на Молдавію в другій половині XVI століття" під керівництвом О. Оглоблина була визнана однією з найкращих магістерських робіт, виконаних в УВУ [33, с. 36].

Першою друкованою працею Л. Винара з козацької тематики була стаття "Англієць про Україну в XVII ст.", опублікована в журналі "Україна" за редакцією Ілька Борщака [8]. У ній було коротко проаналізовано життя і діяльність англійця Едварда Бровна, перекладача праці П. Шевальє на англійську мову.

Подальші дослідження Л. Винара з козацької тематики оформилися в ряді монографій, нарисів та статей, присвячених видатним козацьким лідерам, питанням ґенези українського козацтва, характеристики козацької організації у військовому, політичному і соціологічному аспектах, ролі Запорозької Січі та городового українського козацтва в українському історичному процесі, типології козацьких формацій, питанню історичної схеми козацького історичного розвитку та ін.

Характеризуючи дослідження Л. Винара, слід в першу чергу звернути увагу на методи його дослідження. Історичну методологію вчений визначає як процес критичного дослідження, відбору і підтвердження історичних джерел, техніку презентації історичного дослідження. Вона в першу чергу проявляється в особливому критичному ставленні до джерел. Всі його роботи основані на значній джерельній базі. У дослідженнях з історії козаччини важливу роль відіграло знання істориком іноземних мов (латинська, французька, німецька, польська, російська), що дало йому можливість працювати безпосередньо з оригіналами джерел та використовувати їх у своїх працях. Працюючи над питаннями молдавсько-українських взаємин, Л. Винар вивчив також і румунську мову аби мати можливість працювати з румунськими джерелами.

У своїх студіях Л. Винар дотримується історичної схеми Грушевського, яка визначає неперервність українського історичного процесу. Однак, прийнявши схему Грушевського в основу своїх досліджень, Л. Винар в багатьох моментах не погоджувався з його історичними висновками. У тому числі і щодо ґенези та шляхів походження українського козацтва.

Всі праці Л. Винара з козацької тематики можна поділити на кілька категорій: монографічні дослідження, статті та енциклопедичні гасла. Вони в свою чергу складають дослідження з різних проблем історії українського козацтва: теоретичні праці з періодизації та типології козацької доби, персоналійні дослідження, присвячені біографіям відомих козацьких лідерів, історіографічні та джерелознавчі студії.

Однією з ключових проблем для висвітлення історії козацтва Л. Винар вважає питання періодизації козацької доби. Спираючись на попередньо створені історичні періодизації М. Грушевського, Д. Яворницького, І. Крип'якевича, Б. Крупницького, Л. Винар відзначив, що цими вченими не було приділено належної уваги періодизації власне козацької доби. Така періодизація була лише складовою більш загальних історичних схем, які створили ці вчені. Створюючи власну періодизацію, Л. Винар звернув увагу на соціологічні та політичні процеси, які якісно впливали на оформлення та розвиток козацької організації. У схемі Л. Винара виокремлено 4 основних періоди козацької доби та окреслено основні їх риси. Перший період (початковий або "доісторичний" в історії козаччини" – XIV–XV ст.) – це час функціонування козацтва як явища побутового (військового та економічного); другий період ("ранній козацький період" – хронологічно охоплює перші три чверті XVI ст.) – в цей період козацтво оформилося як суспільна верства і виступало як "категорія виразно соціяльна"; третій – "період розквіту козаччини" (остання чверть XVI–XVII). Він відзначився перетворенням козацтва у керівну політичну і державну силу. Четвертий – період козацько-гетьманської держави (друга половина XVII–XVIII ст.). У цей час козацтво стає керманичем утвореної української держави і виступає "як категорія державно-політична". В межах кожного періоду дослідник виділяє т. зв. субперіоди, які творять внутрішню періодизацію.

Еволюцію козацької організації Л. Винар розглядає, виділяючи наступні етапи: "дружинницький етап", в якому козаччина виступала як стихійна сила "без виразної соціяльної та політичної програми" у формі незалежних козацьких дружин-ватаг під проводом окремих отаманів (в межах першого періоду); "уходницький етап і постання осілого козацтва", коли з'являються перші прояви його міської організації, "запорозьке козацтво і оснування Запорозької Січі" – етап формування козаччини як мілітарної організації, незалежної від безпосередніх впливів литовської і польської влади та етап постання козацького реєстру (в межах другого періоду). За висновками самого вченого, жоден з цих періодів не був замкненим і ізольованим, оскільки козаччина розвивалась одночасно в різних організаційних формах [18, с. 281]. Структуру періодизації історії козацтва Л. Винар створив у 60-их рр. та опублікував результати своїх досліджень в першому числі УІ [18].

Повторно дослідник звернувся до цієї теми майже через 30 років. Нове прочитання джерел та історичної літератури, що з'явилася за цей час, дозволило вченому по-новому подивитися на цю проблему, внести певні уточнення, висунути нові гіпотези. Все це він сформулював в доповіді "Початки і ранній розвиток української козаччини: вибрані питання типології козацької організації і періодизації козацької доби (деякі гіпотези і висновки)", яку виголосив на конференції в Сорбоні (березень 1991) [16]. У ній він піддав критиці радянську модель ранньої доби української козаччини, а також термінологічну плутанину в американській та західноєвропейській історіографіях у назвах українського народу та окремих козацьких формаціях. Л. Винар наголосив на доцільності використання "порівняльної методи" в дослідженні козацтва із з'ясуванням історії розвитку аналогічних формацій в інших народів (козацтва в Росії, гайдуків у Семигадді, "гленцлерів" у Туреччині тощо).

Л. Винар вніс також уточнення в розроблену ним періодизацію. Так перший період історії козаччини, на його думку, охоплював кінець XIV – початок XVI ст. (у попередній періодизації він завершувався кінцем XV ст.). "Дружинницький" та "уходницький" етапи тепер існують в межах першого періоду та "часто себе покривають". У цей час козацтво виступає стихійною силою без "виразної соціальної та політичної програми". Другий – "ранній козацький період" хронологічно охоплює три чверті XVI ст. У ньому козацтво оформилося в суспільну верству й виступало соціальною категорією. Тоді ж козацтво виходить на міжнародну арену як самостійний фактор. Третій період – "розквіту козаччини" – припадає на останні десятиріччя XVI – першу половину XVII ст., коли козацтво перетворюється в політичну силу з власною внутрішньою і зовнішньою політикою. Завершується період Хмельниччиною, коли козацтво стає головною політичною і державною силою в Україні. Автор поставив під сумнів гіпотезу М. Грушевського, що в середині XVI ст. ще не існувало козацької верстви. Четвертий період – "починаючи від Хмельниччини, до майже кінця XVIII ст." – це "доба козацько-гетьманської держави", в час якої козаччина виступала як "категорія державно-політична" [16, с. 291].

Періодизація Л. Винара частково базована на схемі козацької історії, розробленої М. Грушевським. Однак, основну увагу в своїх студіях М. Грушевський присвятив періоду кінця XV – початку XVI ст., тому власне ця доба підпала під детальну періодизацію. Грушевський виокремив 2 відмінних періоди в історії козаччини: перший охоплює кінець XV – середину XVI ст. – час існування козацтва як явища побутового та формування його у суспільну верству, яка викристалізувалась наприкінці XVI ст., чим зумовлений початок наступного періоду. Добою закінчення процесу еволюції українського козацтва до оформлення в стан М. Грушевський вважає злам XVI–XVII ст. Аргументами в датуванні для вченого є якісні зміни в структурі і суті козаччини, стрімке вивищення ролі козацтва в національних та релігійних процесах в Україні, перетворення його в суб'єкт міжнародних відносин. Однак XVII ст., як і подальші періоди, не стали об'єктом дальшої періодизації з боку Грушевського. Таким чином, Л. Винар розширив, доповнив та обґрунтував періодизацію козацької доби, створивши, за словами В. Брехуненка, першу ґрунтовну після М. Грушевського схему історії козаччини [8, с. 234].

Більшість сучасних дослідників з певними доповненнями приймають схему періодизації козацької доби Л. Винара. Одним з тих, хто відгукнувся на дану схему, був В. Сергійчук. Він зокрема зазначав: "Доводиться лише висловлювати жаль, що чверть століття тому радянська наука не почала обговорювати запропоновану Л. Винаром періодизацію ранньої історії українського козацтва" [35, с. 133]. Історик української козаччини В. Голобуцький, з яким Л. Винар свого часу вів полеміку щодо початків формування українського козацтва, а особливо ролі еліти

(зокрема Д. Вишневецького) в його організації, в перевиданні своїх праць зрештою визнав схему Л. Винара, однак, залишився при думці про непричетність князя Вишневецького до формування Запорозької Січі [22, с. 72-73].

Аналізуючи роль реєстрового козацтва в загальному розвитку української козаччини, Л. Винар приходить до висновку, що при оцінці цього явища треба брати до уваги дві справи: з одного боку намагання Польщі контролювати діяльність та ріст козаччини, а з другого – боротьбу козаків за легалізацію свого суспільного статусу в рамках існуючої Речі Посполитої. На думку Л. Винара, козацтво вийшло в цій "боротьбі" переможцем, оскільки Польщі не вдалося підпорядкувати собі козацький рух, а реєстровики добилися своїх прав і тим самим "положили правну основу під оформлення і легалізацію нової суспільної верстви" [17, с. 169]. Подібні висновки знаходимо і в дослідженнях В. Щербака, зокрема про те, що залучення козаків на державну службу сприяло виробленню правових основ функціонування козацтва: "козацькі вольності" набули чітких рис, наповнилися конкретним змістом: звільнення від податків та повинностей, крім військової служби, особливе адміністративне підпорядкування та судочинство, свобода вибору місця проживання та заняття промислами, право на землеволодіння [41, с. 100]. Важливим було також порушення Л. Винарем проблеми термінологічної неузгодженості назви реєстрових козацьких формацій і назви козацтва, пов'язаного з Низом і Січчю, оскільки в літературі і реєстрових, і запорозьких козаків, які проживали на Низу часто називали "запорозькими" і "низовими". Тому вчений пропонує називати козаків з волості реєстровими або городовими, а козаків з Низу – запорозькими. Сьогодні в науковій літературі ці означення козацьких формацій є усталеними – "реєстрові козаки" та "Військо Запорізьке" [39, с. 422].

Л. Винар аналізує також теорії походження козацтва, з яких виділяє три головні групи:

– етимологічні історичні теорії, що базувалися на семантичних висновках;

– теорії етнічної окремішності козаччини, в яких ґенеза українського козацтва асоціювалась з неукраїнським етнічним елементом;

– теорії автохтонності української козаччини, в яких козаків розглядають як інтегральну частину українського народу.

З погляду хронологічного й методологічно-дослідного вказані теорії про початки української козаччини дослідник умовно ділить на дві основні групи: 1) теорії доби прагматично-описової історіографії (XVI–XVIII ст.) та 2) теорії доби наукової історіографії (з XIX ст. до сьогодні).

Аналізуючи дослідження Л. Винара, можемо виокремити основні його висновки:

– козаччина формувалася в основній масі з місцевого українського населення [14, с. 489];

– українська козаччина формувалася "в зударі із татарськими ордами та степом, вона перебрала багато прикмет і звичаїв, як також деяких мовних окреслень від татар. Проте це не значить, що татари надали українському козацтву якусь форму або обличчя. Українська дніпровська козаччина була органічно українським історичним явищем, відмінним від козацьких формацій інших народів" [14, с. 490];

– пояснення походження козацтва лише з уваги на семантичні виводи (наприклад пояснення походження козацтва від назви черкесів і міста Черкас) можуть бути лише допоміжними, а не вирішальними в процесі вивчення історичного явища козаччини;

– окрему роль у формуванні козаччини відіграли т. зв. уходи та взагалі економічний чинник [14, с. 492];

– серед теорій походження козацтва Л. Винар не підтримує "черкаську", "татарську", "болохівську", "бродницьку" теорії, протиставляючи їм власні аргументи щодо раннього розвитку козаччини.

Ще одним важливим напрямком наукових студій Л. Винара з козацької історії є проблема козацтва як суб'єкта міжнародних відносин. Як зазначає В. Степанков, висловлені Л. Винарем думки з приводу діяльності козацтва на арені міжнародних відносин "мали в собі потужну потенцію для подальшого розвитку, але виявилися незатребуваними українською радянською історіографією і почали ґрунтовно розроблятися в Україні тільки в 90-их роках XX ст." [36, с. 18]. Л. Винар один з перших в історіографії висунув тезу про те, що українське козацтво було самостійним фактором в європейській міжнародній політиці XVI ст. Зазначимо, що лише зараз ця теза знайшла підтримку у провідних дослідників українського козацтва.

У контексті аналізу міжнародної діяльності козаків окрему увагу Л. Винар присвятив темі національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Виокремивши дослідження міжна-

родної політики Б. Хмельницького, Л. Винар розкриває власний погляд на перебіг подій та постать гетьмана. Події національно-визвольної війни вчений називає "українською революцією", "українською національно-соціяльною революцією", "всенародньою революцією", що спрямовувалась на "визволення Батьківщини" та створення незалежної держави. Міжнародну політику Б. Хмельницького, а саме українсько-молдавську концепцію Л. Винар вважає "видатним продовженням козацької молдавської концепції з другої половини XVI ст.". Вчений однозначно висловився щодо початків війни, зокрема про те, що від початку свого виступу Б. Хмельницький "не воював лише "за свої кривди", як це залюбки твердить подекуди минула і сучасна українська історіографія", а "мав прецизно накреслений план визволення Батьківщини" [13, с. 330]. Л. Винар один з не багатьох дослідників, хто на рівні окремого дослідження довів існування "молдавського напрямку" зовнішньої політики Б. Хмельницького. Оцінюючи внесок Л. Винара в розробку цієї проблеми, український дослідник Ф. Яценюк зазначав, що Л. Винар першим серед істориків оцінив молдавську політику великого гетьмана не лише як акт встановлення династичних зв'язків з молдавським господарем В. Лупулом, а, перш за все, як далекоглядний, державотворчий крок по створенню Наддунайської ліги в складі Молдавії, Валахії й Трансільванії [43, с. 25].

Важливе місце в творчості Л. Винара займають дослідження, присвячені видатним козацьким лідерам: Максиму Кривоносу, Івану Підкові, Северину Наливайку, Андрію Войнаровському, Дмитру Вишневецькому, біографії яких здебільшого не вивчались на рівні окремих праць. Їх постаті розглядаються на фоні загального розвитку козацтва, часто в контексті міжнародних відносин і молдавської політики зокрема. При цьому Л. Винар завжди наголошував на маловивчених або дискусійних питаннях, які він намагався вирішити у своїх дослідженнях.

Кожна з досліджуваних Л. Винарем постатей – це в першу чергу особистість, наділена непересічними організаторськими рисами. У своїх дослідженнях Л. Винар відтворив важливі сторінки української історії та визначив роль козацьких лідерів у ході основних подій, намагався дати найбільш об'єктивну оцінку їх діяльності. В історичних біографіях чітко простежується прагнення дослідника не лише виокремити найважливіші факти з життя історичної особи, але й зрозуміти світогляд своїх героїв, що в свою чергу дає можливість для пояснення їх дій та вчинків. Важливою ознакою праць Л. Винара з козацької тематики є детальна характеристика історичної ситуації, в якій жили та діяли його герої, оскільки історичне тло є необхідною умовою для чіткого розуміння середовища, оточення, загальної ситуації, в якій діяли історичні особи. Використавши значний масив джерел з іноземних архівів, проаналізувавши цілий ряд праць з даної тематики, а також застосувавши власні дослідницькі методи, Л. Винар створив історичні біографії видатних козацьких лідерів, які й до сьогодні не втратили своєї актуальності. Вважаємо, що об'єктивний їх аналіз значною мірою доповнить здобутки української історіографії, допоможе у створенні загальних синтетичних праць з історії України та окремих її періодів.

Важливо зазначити, що одночасно із діаспорними істориками тему козацтва активно розробляли їх колеги на підрадянській Україні. Дослідження історії козацтва в повоєнній радянській історіографії мало свою певну еволюцію – від повної заборони (1947–51 рр.) до піднесення на щит (1954 р.), в зв'язку з проголошенням "Тез про 300-річчя возз'єднання України з Росією". Цікавою є думка В. Яремчука про те, що отримавши статус "офіційної", тема козацтва в радянській українській історіографії починає розроблятись в двох напрямках – офіційному та альтернативному ("ревізіоністському)" [42, с. 284]. У порівнянні з трактуванням історії козаччини Л. Винарем, бачимо, що тематика та акценти в його працях в певній мірі перегукуються з працями радянських істориків-ревізіоністів. Так, їх історичні дослідження є більш персоніфікованими – у Л. Винара 19% праць з історії козаччини присвячені видатним козацьким лідерам (з них 2 монографічних дослідження). У той час, як в офіційній історіографії основна причина виникнення козацтва визначалася протидією селянських мас соціально-економічному і національному гнобленню, О. Апанович та М. Киценко виокремлювали роль Д. Вишневецького в організації козацького товариства, однак на відміну від Л. Винара та В. Голобуцького вважали пісню про Байду – "збірним образом", в якому відбились елементи трагічної долі Д. Вишневецького.

Ф. Шевченко звернув увагу на тривалий період становлення козацької верстви. У другому випуску щорічника "Середні віки на Україні" (1973) вчений опублікував статтю, яка містить висновок про перетворення козацтва на окремий соціальний стан українського суспільства у роки Національно-визвольної війни [38, с. 22] тоді як Л. Винар відносить формування козацького стану ще до XVI ст.

Натомість 60-70-ті рр., на які припадає активна пошукова та наукова діяльність Л. Винара з історії козацтва, позначилися в українській радянській історіографії практично зникненням з обширу наукових зацікавлень цієї теми. Тема козацтва, зокрема її роль в українському державотворенні стає прерогативою українських дослідників з діаспори.

Варто також відзначити опрацювання Л. Винарем енциклопедичних гасел, в тому числі і з козацької тематики. Після смерті Б. Крупницького, у 1956 р. головний редактор "Енциклопедії українознавства" проф. В. Кубійович та редактор її історичного відділу О. Оглоблин запропонували Л. Винару опрацьовувати усі енциклопедичні гасла про козаччину, починаючи від XV ст. до Хмельниччини. В цілому, Л. Винар опрацював 94 гасла до україномовного та англомовного видань "Енциклопедії українознавства", з "козацького періоду" в українській історії.

Окреме місце в науковому доробку вченого займає дослідження з історії раннього українського друкарства, в якому вчений довів існування дофедорівського українського книгодрукування, а також, на основі недоступної для дослідників з України літератури, обґрунтував найбільш дискусійні питання цієї теми. Його праця "Історія українського раннього друкарства (1491–1600)" була опублікована англійською, українською та німецькою мовою, що дало можливість ознайомитись з нею ширшому колу дослідників [11; 44].

Оскільки Л. Винар мав можливість користуватися недоступними для українських вчених працями, в його дослідженні знаходимо ряд акцентів на вивчення друкарської спадщини І. Федорова, яких немає у працях дослідників з України. На основі джерел Л. Винару вдалося вирішити ряд нерозкритих його попередниками питань, висунути нові гіпотези. Він висловив найпереконливіші за тогочасного стану вивчення джерел версії, спростував різні фантастичні припущення – про походження Фіоля з лемків, про його працю в закарпатському Грушові тощо. Л. Винар також систематизував історію дофедорівського книгодрукування в Україні та запропонував його періодизацію. Таким чином, дослідження Л. Винара про початки українського друкарства займає вагоме місце в науковій літературі, присвяченій цій темі. Про це свідчить насамперед віднесення її Я. Ісаєвичем до "спеціальних досліджень" з цієї тематики, крім того, вчений високо оцінює заслуги автора праці [27, с. 29]. Водночас, поява праці Л. Винара, присвяченої історії українського книгодрукування спричинила дискусію в наукових колах, зокрема серед славістів та мовознавців, що свідчить про актуальність дослідження вченого.

Дослідження з нової та новітньої історії складають частину ранньої творчості Л. Винара. Їх поява припадає в основному на 50-ті – поч. 60-их рр. – це час творчого пошуку молодого дослідника, що спричинив появу низки наукових досліджень з різних тем та періодів історії України. Основна наукова проблема, що пов'язує всі ці дослідження – вивчення причини поразки українських національно-визвольних змагань поч. XX ст. в рамках газетних та журнальних публікацій Л. Винар проаналізував історичну та суспільну ситуацію в Україні періоду національно-визвольних змагань, охарактеризував діяльність політичних лідерів того часу та висловив власне ставлення до суспільних рухів, зокрема "махновщини". Основною ідеєю дослідника при аналізі цього періоду є, насамперед, твердження, що "Українська народня республіка відновила державність українського народу і була природнім продовженням історичного державного процесу, починаючи від Київської Руси, яку треба вважати за найбільшу українську державу" [10, с. 3]. Політичну діяльність М. Грушевського Л. Винар вважає визначальною у процесі державного будівництва 1917–18 рр., а проголошення Четвертого Універсалу є ключовою подією цього періоду.

Як бачимо, історичні праці вченого охоплюють різні періоди з історії України: давньоруський період, добу козаччини, українські національно-визвольні змагання в 1917–1918 рр. Важливо, що у своїх працях вчений звертав увагу на маловивчені або ж дискусійні питання. У працях з історії козацтва Л. Винар запропонував власну періодизацію історії козацтва, довів, що українські козаки виступали суб'єктом міжнародних відносин, охарактеризував ґенезу та розвиток реєстрового козацтва та його ролі у формуванні окремої верстви українського суспільства. У біографічних розвідках, присвячених відомим козацьким лідерам, дослідник уточнив та з'ясував ряд спірних питань в біографіях відомих ватажків козацтва. Висловлені дослідником гіпотези ще в кін. 50-их–60-их роках були позитивно оцінені як в українській, так і зарубіжній історіографії.

Окремий напрям досліджень Л. Винара – вивчення історії українського книгодрукування. Досліджуючи історію українського друкарства Л. Винар довів існування дофедорівського кни-

годрукування в Україні. Досі маловідомими в Україні є праці Л. Винара про культурний розвиток українських земель періоду Київської Русі, зокрема його погляди щодо української писемності та освіти того часу. Період українських національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Л. Винар характеризує в основному з точки зору діяльності М. Грушевського та законодавчої політики Української Центральної Ради.

Джерела та література:

1. Атаманенко А. Дослідник життя Олега Кандиби-Ольжича / А. Атаманенко // Любомир Винар. Олег Кандиба Ольжич: дослідження та джерела / [Ред. Алла Атаманенко]. – Острог; Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство; Національний університет "Острозька академія", Інститут дослідження української діаспори, 2008. – С. 13–34.

2. Атаманенко А.Є. До 80-річчя професора Любомира Романа Винара / А.Є. Атаманенко, А.А. Хеленюк // Український історичний журнал: Науковий журнал. – 2012. – № 2. – С. 231–233.

3. Атаманенко А. Любомир Винар як редактор "Українського історика" / А. Атаманенко // Український історик, 2003. – Ч. 1-5. – С. 16–38.

4. Атаманенко А. Любомир Винар: життя і праця (З нагоди 75-ліття вченого) / А. Атаманенко // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Острог; Париж, 2007-2008. – Ч. 3-4. – С. 7–44.

5. Атаманенко А. До 75-річчя Любомира Романа Винара / А. Атаманенко, Ю. Макар // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 225–229.

6. Атаманенко А. Покликання – історія (До 75-ліття Любомира Романа Винара) / А. Атаманенко, А. Хеленюк // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. 25-26. Spotkania polsko-ukraińskie. Emigracia ukraińska historia, kultura, postacie, instytucje, związki z Polakami. Studia Ucrainica. Pod redakcją Stefana Kozaka przy współpracy Walentyny Sobol i Bazylego Nazaruka. – Warszawa, 2008. – S. 418–428.

7. Баран О. Любомир Роман Винар (З нагоди 65-ліття) / О. Баран // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Острог; Париж, 1997. – Ч. 1-4. – С. 11–32.

8. Брехуненко В. Проблема періодизації історії української козаччини у працях М. Грушевського / В. Брехуненко // Український історик. – 1991/1992. – Ч. 3-4/1-4. – С. 229–234.

9. Винар Л. Англієць про Україну у XVII сторіччі (Едвард Бровн, перекладач праці П'єра Шевальє) / Л. Винар // Україна (Париж). – 1953. – Ч. 10. – С. 824–826.

10. Винар Л. Думки про українську державність в контексті її історичного розвитку / Л. Винар // Новий шлях. – 1989. – Ч. 37. – 16 вересня. – С. 3.

11. Винар Л. Історія українського раннього друкарства (1491–1600) / Л. Винар. – Чикаго; Денвер: Накладом Українсько-американської видавничої спілки в Чикаго, 1963. – 88 с.

12. Винар Л. Мої "зустрічі" з запорозькими козаками / Л. Винар // Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці / [Ред. Валерій Степанков, упор. Алла Атаманенко] / Інститут історії України НАН України, Українське історичне товариство. – К.; Львів; Нью-Йорк; Париж: "Місіонер", 2003. – С. 81–93.

13. Винар Л. Молдавська концепція Богдана Хмельницького в роках 1648–1653 рр. / Л. Винар // Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці / Любомир Винар / [Ред. Валерій Степанков, упор. Алла Атаманенко] / Інститут історії України НАН України, Українське історичне товариство. – К.; Львів; Нью-Йорк; Париж: "Місіонер", 2003. – С. 309–331.

14. Винар Л. Огляд історичної літератури про початки української козаччини / Л. Винар // Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці / [Ред. Валерій Степанков, упор. Алла Атаманенко] / Інститут історії України НАН України, Українське історичне товариство. – К.; Львів; Нью-Йорк; Париж: "Місіонер", 2003. – С. 466–498.

15. Винар Л. Переїзд Бруна-Боніфація з Кверфурту через Київ з часів Володимира Великого (1006–1007 р.) / Л. Винар // Розбудова держави (Денвер). – 1955. – Т. 7. – Ч. 1 (16). – С. 7–17.

16. Винар Л. Початки і ранній розвиток української козаччини: вибрані питання типології козацької організації і періодизації козацької доби (деякі гіпотези і висновки) / Л. Винар // Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці / [Ред. Валерій Степанков, упор. Алла Атаманенко] / Інститут історії НАН України, Українське історичне товариство. – К.; Львів; Нью-Йорк; Париж: "Місіонер", 2003. – С. 282–293.

17. Винар Л. Початки українського реєстрового козацтва / Л. Винар // Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці / [Ред. Валерій Степанков, упор. Алла Атаманенко] / Інститут історії України НАН України, Українське історичне товариство. – К.; Львів; Нью-Йорк; Париж: "Місіонер", 2003. – С. 161–171.

18. Винар Л. Проблема періодизації козацької доби / Л. Винар // Український історик. – 1963. – Ч. 1. – С. 3–5.

19. Винар Л. Проблема періодизації козацької доби / Л. Винар // Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці / [Ред. Валерій Степанков, упор. Алла Атаманенко] / Інститут історії НАН України, Українське історичне товариство. – К.; Львів; Нью-Йорк; Париж: "Місіонер", 2003. – С. 278–282.

20. Винар Л. Християнізація України і розвиток писемної культури та освіти в Києві в X і XI століттях / Л. Винар // Хроніка 2000. – К., 2002. – Вип. 49-50. – № 12. – С. 246–289.

21. Гирич І. Засновник "Українського історика": коротка біографічна довідка / І. Гирич // Український історик: покажчик змісту. – Нью-Йорк; К.; Мюнхен, 1993. – С. 113-114.

22. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К.: "Вища школа", 1994. – 539 с.

23. Домбровський О. Любомир Винар – будівничий української історіографії в діаспорі / О. Домбровський // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С. 245–251.

24. Домбровський О. Любомир Винар зблизька / О. Домбровський // На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльности. – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 53–61.

25. Домбровський О. Науково-організаційна діяльність Л. Винара / О. Домбровський // Український історик. – 1981. – Ч. 1-4. – С. 7–16.

26. Жуковський А. Любомир Винар: життя і діяльність (з нагоди 75-ліття історика) / А. Жуковський, А. Атаманенко // Любомир Винар. Біобібліографічний покажчик (1948–2007) / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Українське історичне товариство, Національний університет “Острозька академія”; [Упоряд. Н. Кошик, Л. Кужель; Відп. ред.: М. Романюк, А. Атаманенко]. – Львів; Острог; Париж; Нью-Йорк, 2007. – С. 19–46.

27. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – 520 с.

28. Історія міста Києва з найдавніших часів до 1861 року. Наук.-допом. бібліогр. покажчик у виданнях XVII ст. – 2000 р.: Т. І. – Кн. 1. – К.: Інститут історії України НАН України. – 2007. – 412 с.

29. Калакура Я. Теоретично-методологічні засади української історіографії (За працями проф. Любомира Винара) / Я. Калакура // На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльности. – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 42–52.

30. Ковальський М. Внесок професора Любомира Винара в розробку проблеми “Наукова історична школа” / М. Ковальський // Український історик. – 1997. – Ч. 1-4. – С. 40–46.

31. Ковальський М. Теоретичне обґрунтування грушевськознавства / А. Атаманенко, М. Ковальський // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвід. збірник наукових праць / Інститут історії України НАН України. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 30–41.

32. Оглоблин О. Українська історіографія. 1917–1956 / О. Оглоблин / Київський Національний університет імені Тараса Шевченка; Центр українознавства Історичний факультет; Державний комітет архівів України. – К., 2003. – 252 с.

33. Оглоблин О. Внесення в справі підвищення д-ра Любомира Винара до ступеня доцента з історії України / О. Оглоблин // Український історик. – 1997. – Ч. 1-2. – С. 36.

34. Сакада Л. Діяльність істориків українського зарубіжжя в обороні імені М.С. Грушевського / Л. Сакада // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С. 38–49.

35. Сергійчук В. Тема козацтва на сторінках “Українського історика” / В. Сергійчук // Український історик. – 1990. – Ч. 1-4. – С. 128–137.

36. Степанков В. Проблеми козацтва та боротьби за незалежність України у творчості Любомира Винара / В. Степанков // Винар Л. Козацька Україна: Вибрані праці. – К.; Львів; Нью-Йорк; Париж, 2003. – С. 11–80.

37. Хеленюк А. Любомир Винар як дослідник української історії та історіографії: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.06. / Хеленюк Анастасія Анатоліївна. – Острог, 2010. – 234 с.

38. Шевченко Ф. Політичні та економічні зв’язки України з Росією в середині XVII ст. / Ф. Шевченко. – К., 1959. – 500 с.

39. Шпитальов Г. Козацькі війська / Г. Шпитальов // Енциклопедія історії України. – К.: “Наукова думка”, 2007. – С. 422.

40. Штогрин Д. Бібліографія праць Любомира Винара / Д. Штогрин // Любомир Винар: історик, педагог, бібліограф / [За ред. О. Домбровського]. – Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто: Українське Історичне Товариство, 1982. – 71 с.

41. Щербак В. Реєстрові козаки на державній службі / В. Щербак // Енциклопедія українського козацтва. – К.: Видавничий дім “Києво-могилянська академія”, 2006. – Т. І. – С. 100.

42. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР після сталінської доби / В. Яремчук. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2009. – 526 с.

43. Яценюк Ф. Українське козацтво в дослідженнях Любомира Винара / Ф. Яценюк // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Чернівці: Рута, 2006. – Вип. 323/324: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 22–27.

44. Wynar L. History of Early Ukrainian Printing, 1491–1600 / L. Wynar. – Denver: University of Denver. Graduate School of Librarianship, 1962. – 95 p.

Сергій Пивовар, Олег Купчик
(Київ)

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О.Я. ШУЛЬГИНА У ПРАЗІ (1923–1927 РР.)

Висвітлено педагогічну, наукову й організаційну у сфері освіти та науки діяльність Олександра Яковича Шульгина під час його проживання у Празі.

Ключові слова: *професор, лекція, нормативний курс, спецкурс, семінар, підручник, доповідь, університет, інститут.*

Сергей Пивовар, Олег Купчик. Научно-педагогическая деятельность О.Я. Шульгина в Праге (1923–1927 гг.)

Раскрыта педагогическая, научная и организационная деятельность в отрасли образования и науки Александра Яковлевича Шульгина во время его проживания в Праге.

Ключевые слова: *профессор, лекция, нормативный курс, спецкурс, семинар, ученик, доклад, университет, институт.*

Sergii Pyvovar, Oleg Kupchyk. Scientific and pedagogical work of O. Shulgin in Prague (1923–1927)

Teaching, researching and scientific-pedagogical organization activity of Oleksandr Shulgyn, when he lived in Prague is exposed.

Key words: *professor, lection, normative course, special course, seminar, textbook, lecture, university, institute.*

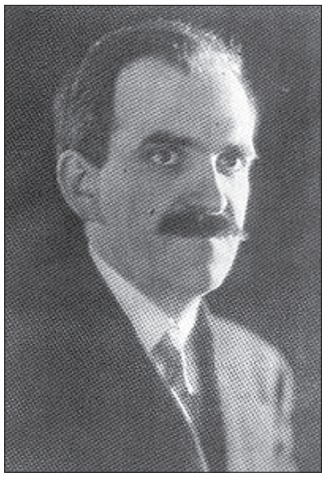

Поразка національно-визвольної боротьби впродовж 1917–1921 рр., невдалі для уряду УНР міжнародні переговори з провідними державами Європи на Паризькій мирній конференції та в Лізі Націй обумовили відставку Олександра Яковича Шульгина з посади голови надзвичайної місії УНР у Франції. Він залишив державну службу, політичну діяльність і навесні 1923 р. переїхав з Парижа до Праги, яка тоді стала одним із центрів української еміграції [1, с. 6-8]. У столиці Чехословаччини на той час проживало багато знайомих і друзів О. Шульгина, однопартійців, колишніх колег по роботі та боротьбі, які зі встановленням в Україні радянської влади були змушені емігрувати. Деякі з них працювали у заснованому в 1921 р. емігрантами Українському Вільному Університеті. Очевидно, що вони посприяли історику за фахом О. Шульгину (у 1915 р. закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету, в якому впродовж 1915–1917 рр. працював асистентом) в обранні його в січні 1923 р. екстраординарним професором всесвітньої історії історико-філологічного відділу філософського факультету цього університету [7, арк. 85; 8, арк. 164]. За цих умов О. Шульгин повернувся до улюбленої науково-педагогічної та дослідницької роботи, якій присвятив значний період свого життя та діяльності. В університеті він розпочав з того, що у складі спеціальної Комісії здійснював перевірку документів про середню освіту абітурієнтів. Згодом працював у Комісії з розробки статуту університету. Уже в 1923 р. учений видав "Нарис новітньої історії" [8, арк. 30зв., 60, 323–324, 340].

Проте найголовнішою в його багатогранній діяльності була науково-педагогічна робота, яка передбачала читання лекцій, проведення семінарів та іспитів, рецензування наукових праць тощо. З початком зимового семестру 1923/1924 навчального року на історико-філологічному відділі філософського факультету професор О. Шульгин читав лекції з нормативного курсу "Економічний та політичний розвиток сучасних великих держав Європи XVII – XVIII ст.", проводив семінарські заняття з історії Франції XVIII ст. У літньому семестрі 1924 р. О. Шульгин продовжував читати нормативний курс, а також проводити семінар на тему "Громадський до-

© Сергій Пивовар, Олег Купчик, 2013

говір Ж.-Ж. Руссо". З нового 1924/1925 н. р. він розробив і розпочав читати курс лекцій з методології історії. Водночас професор продовжував вдосконалювати нормативний курс, увівши до нього лекції на нові теми, зокрема "Старий порядок, нові ідеї та французька революція 1789 р.", "Студіювання підготовки і розвитку французької революції", "Розвиток національних і політичних взаємовідносин в Європі після французької революції". У навчальному 1925/1926 р. він проводив також семінар "Історія французької революції", почав читати нові спеціальні курси "Політичні і національні рухи в Європі в першій половині XIX ст." і "Початок нових часів і розвиток абсолютної монархії в Європі". У 1926/1927 н. р. професор читав нормативний курс "Розвиток західноєвропейських держав у XIX ст.", а також розробив новий спецкурс "Історичні основи модерної нації", з якого проводив і семінарські заняття [5, с. 137, 141, 162-167, 210, 215; 6, с. 17].

Отже, більшість з курсів, які читав Олександр Якович, були пов'язані з історією Франції XVIII ст., і зокрема, Французькою революцією, ідеями Ж.-Ж. Руссо. Цією темою він активно почав цікавитись і досліджувати ще під час навчання і роботи в якості асистента історико-філологічного факультету Петербурзького університету. Захоплення ідеями великого французького просвітителя, ймовірно, було не випадковим, адже більшість з них відповідали світогляду О. Шульгина. Цьому сприяло також вільне володіння французькою мовою [8; арк. 364зв.; 9, арк. 179, 492]. Для завершення дослідження учений неодноразово з дозволу університетського керівництва виїздив у наукові відрядження до Франції. Після повернення він завжди складав і передавав у деканат філософського факультету змістовні "Наукові звіти про працю в Парижі" [10, арк. 91-508зв.].

Характерно, що, перебуваючи в еміграції О. Шульгин залишався палким прихильником ідеї національного державотворення України, що не могло не впливати на його діяльність. Тому, віддаючи пріоритет дослідженню всесвітньої історії, він водночас продовжував виявляти всебічну зацікавленість і до української історії [4, с. 19-22]. Особливу увагу вченого привертала історія української національної державності, насамперед дипломатії, до процесу становлення якої він був безпосередньо причетний як політик. В одній із своїх тогочасних статей він, зокрема, акцентував увагу на тому, що вже в листопаді – грудні 1917 р. Україна "веде самостійні зносини з ріжними державами, посилає свою зовсім незалежну делегацію до Берестя-Литовського для розмов з центральними державами і, що саме головне, добивається свого визнання з боку Франції і Англії" [12, с. 7].

Навіть після призначення до екзильного уряду УНР і переїздом у зв'язку з цим до Парижа, О. Шульгин не припинив науково-педагогічну роботу в Українському Вільному Університеті. Періодично він приїздив читати лекції як з нормативних, так і спеціальних курсів, а саме – "Історія Західної Європи XIX ст.", "Основні проблеми методології і філософії історії" (зимовий семестр 1927/1928 н. р.), "Ж. Руссо і його вплив на французьку революцію" (літній семестр 1927/1928 н. р.), "Основні проблеми філософії історії", "Історія Європи XIX ст." (зимовий семестр 1928/1929 н. р.), "Історія великої французької революції" (літній семестр (1929/1930 н. р.), "Проблеми розвитку модерної нації", "Методологія історії", "Історія великої французької революції" (літній семестр 1931/1932 н. р.) [6, с. 31, 36, 59].

Окрім цього О. Шульгин займався й навчально-методичною роботою. Узагальненням зібраного й опрацьованого ним теоретичного матеріалу стали "Нариси з нової історії Європи" (Прага, 1925). У передмові до своєї праці автор цілком правомірно наголошував, що вона є однією "з перших спроб, з одного боку, встановити українську історію в рамки всесвітньої, – так, щоб Україна займала там відповідне їй місце, – з другого ж боку, дати коротке, але по можливості наукове освітлення тих подій і явищ Європейської Історії, які з погляду загальнолюдського і нашого національного повинні цікавити українського читача" [13, с. 3]. "Нариси…" стали одним із найпопулярніших підручників для українських студентів кількох поколінь. Не випадково В. Янів підкреслював, що "його треба б порадити прочитати кожній думаючій людині для поглиблення власного розуміння історії; це справді підручник, який може викликати бажання займатися історичними студіями" [14, с. 47].

За значні заслуги перед університетом О. Шульгина згодом обрали почесним професором Українського Вільного Університету.

Одночасно О. Шульгин працював професором всесвітньої історії середніх і нових віків Українського Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова, заснованого в 1923 р. Там він викладав

нормативні курси "Історія Західної Європи", "Філософія історії" та спеціальний курс "Національне питання" [2, с. 172].

У Празі О. Шульгин не лише активно займався науково-дослідною роботою, а й виступав її організатором. Разом з іншими професорами філософського факультету (П. Андрієвським, Д. Антоновичем, В. Бідновим, Д. Дорошенком, О. Колессою, В. Щербаківським) 30 травня 1923 р. він взяв участь у заснуванні в університеті наукової організації – Українського історико-філологічного товариства. Під час засідань його члени виступали з доповідями з проблем, які складали коло їх наукових інтересів. Часто з науковими доповідями на засіданнях товариства виступав і О. Шульгин. Упродовж 1923–1931 рр. ним були прочитані доповіді на різноманітні теми: "Індустріальний розвиток Франції наприкінці XVIII ст.", "Організація українських наукових сил та Ліга Націй", "До питання про організацію індустріального життя у XVIII ст.", "Уваги до питання про історію розвитку модерного капіталізму", "Організація міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі Націй", "Т.Г. Масарик у Києві", "Секрет впливу Ж.-Ж. Руссо", "Національна еволюція у поглядах М. Драгоманова", "Драгоманов – посол України", "Розвиток патріотичних ідей у XVIII віці", "Боротьба Ж.-Ж. Руссо з женевцями". Він також брав участь в обговоренні доповідей інших членів товариства. Так, 16 грудня 1924 р. Олександр Якович взяв участь в урочистому засіданні товариства, присвяченому 25-річчю наукової діяльності Д. Дорошенка, виступивши з промовою, в якій дуже високо оцінив людські якості, наукові здобутки, громадянську позицію ювіляра [8, арк. 303, 351].

Учений також брав участь у діяльності різних наукових товариств, створених при Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова, зокрема Товаристві ім. Г. Сковороди (з 1924 р.) і Науково-Педагогічному Товаристві (з 1925 р.). З окремими доповідями він виступав у Лізі Української Культури в Празі, а також у Товаристві Прихильників Книги [3, с. 29].

Особливою заслугою О. Шульгина було ініціювання створення в листопаді 1924 р. при Українському історико-філологічному товаристві Українського Академічного Комітету для міжнародної інтелектуальної співпраці. Цей орган поставив за мету налагодити зв'язки з іноземними ученими та науковими установами, організовувати з ними наукові конференції, друкувати результати спільних наукових досліджень тощо.

Характерно, що Комітет у якості генерального секретаря очолив сам О. Шульгин. Надалі завдяки його зусиллям вдалося налагодити відносини з Комісією для міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі Націй у Женеві. У результаті успішних переговорів Комітет прийняли до цієї міжнародної наукової організації, в її складі він утворив власну національну комісію. У Празі Комітет об'єднав усі українські вищі навчальні заклади та наукові товариства. Згодом його авторитет посилило членство таких авторитетних українських наукових установ як Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові та Український Науковий Інститут у Берліні. У результаті з 26 травня 1926 р. Комітет почав функціонувати як самостійна наукова організація [11, с. 60].

У якості генерального секретаря Українського Академічного Комітету для міжнародної інтелектуальної співпраці О. Шульгин брав участь у різних міжнародних наукових конференціях, конгресах, з'їздах, симпозіумах. Так, у 1926 р. у Парижі він був присутнім на відкритті Інституту інтелектуальної співпраці при Лізі Націй. Цього ж року у Варшаві О. Шульгин взяв участь в організованому Інститутом Конгресі національних комісій. Після його закінчення вчений занотував, що "наша участь у ньому є тим важлива, що це вперше українська делегація була покликана на рівних правах з іншими народами одним з офіційних органів Ліги Націй. Отже, Україна на ґрунті культури і науки здобуває потроху ті права, які їй належать". У 1927 р. в Парижі в університеті Сорбонни він вітав зі "святом ученого Бертельо" [6, с. 8, 187].

Водночас О. Шульгин і Український Академічний Комітет, який він очолював, самостійно організовували міжнародні наукові з'їзди. Ними намагалися скористатись як власне у наукових цілях, так і для поширення за кордоном серед міжнародного ученого співтовариства відомостей про українську вищу школу, науку, про Україну взагалі. Один з таких з'їздів відбувся в 1926 р. у Варшаві. Окрім інших учасників перед поважними закордонними ученими-гостями з двома доповідями "Факти індивідуальні й факти повторення в історичній науці" та "Патріотичні ідеї Ж.-Ж. Руссо та французька революція" виступив і сам О. Шульгин.

Цього ж 1926 р. О. Шульгина призначили міністром закордонних справ екзильного уряду УНР і наступного року він переїхав до Парижа. Активна державно-політична діяльність призвела до того, що на науково-педагогічну та дослідну роботу часу майже не вистачало. Разом

із тим, і за нових умов професор продовжував періодично викладати в Українському Вільному Університеті до 1933 р. [10, арк. 492].

Таким чином, у т. зв. празький період життя відомого українського державного, політичного та громадського діяча Олександра Шульгина відбувалося його становлення як провідного наукового та педагогічного діяча української еміграції. Професор читав лекції та проводив семінарські заняття в Українському Вільному Університеті, Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова, створював і видавав навчально-методичні розробки. Водночас, він здійснював активну науково-просвітницьку діяльність, працюючи одночасно в кількох різних наукових і громадських організаціях, виступаючи на з’їздах, конгресах, конференціях тощо. Період перебування О. Шульгина в Празі пов’язаний також з активізацією його наукової-дослідницької діяльності. У ці роки було створено низку книг і статей, які друкувалися не тільки в українських, але й в іноземних виданнях. Закладалась основа для написання майбутніх праць ученого із всесвітньої та української історії, які мали вагомий вплив на розвиток історичної науки. Зазначена діяльність О. Шульгина сприяла згуртуванню й утвердженню української еміграції, підвищенню рівня української науки за кордоном.

Джерела та література:

1. Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український Вільний Університет (1921–1945) / С.В. Віднянський. – К., 1994. – 82 с.

2. Наріжний С. Українська еміграція: В 2 ч. / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 370 с.

3. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 рр. / С. Наріжний. – К., 1999. – 270 с.

4. Пивовар С. Олександр Шульгин як історик української державності доби Центральної Ради / С. Пивовар // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – С. 19–22.

5. Український Вільний Університет у Празі в роках 1921–1926. – Прага, 1927.

6. Український Вільний Університет у Празі в роках 1926–1931. – Прага, 1931.

7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3859, оп. 1, спр. 150.

8. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 155.

9. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 355.

10. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 364.

11. Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині / О. Шульгин. – К., 1998. – 352 с.

12. Шульгин О. Елементи української державности в 1917 р. / О. Шульгин // Тризуб. – 1926. – 16 травня.

13. Шульгин О. Нариси з Нової історії Європи / О. Шульгин. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1925. – 220 с.

14. Янів В. О.Я. Шульгин – як історик / В. Янів // Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889–1960): Праці Історично-філософічної секції. – Париж; Мюнхен, 1969.

Галина Клинова-Дацюк
(Рівне)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ДОМБРОВСЬКОГО В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМ. ШЕВЧЕНКА

У статті проаналізовано діяльність О. Домбровського в Науковому товаристві ім. Шевченка. З'ясовано, що праця вченого в товаристві охоплювала два напрями: участь у наукових конференціях та публікація статей з актуальних проблем історичної науки.

Ключові слова: *О. Домбровський, Наукове товариство ім. Шевченка, давня історія України.*

Галина Клинова-Дацюк. Деятельность Александра Домбровского в Научном Обществе им. Шевченко.

В статье проанализировано деятельность А. Домбровского в Научном обществе им. Шевченко. Доказано, что его деятельность в обществе охватывала два направления: участие в научных конференциях, а также издание работ из актуальных проблем исторической науки.

Ключевые слова: *А. Домбровский, Научное общество им. Шевченко, древняя история Украины.*

Galyna Klynova-Datsiuk. The work of Oleksandr Dombrovskyi in The Shevchenko Scientific Society.

The article is devoted to the review of activity by O. Dombrovskyj in Shevchenko Scientific Society. It was found out that the work of the scientist in the comradeship encompassed in two directions: participation in scientific conferences and publication of articles on topical problems of historical science.

Key words: *O. Dombrovski, Shevchenko Scientific Society, ancient history of Ukraine.*

Відомий історик, дослідник давньої історії, історіографії, історії церкви Олександр Домбровський належить до найстарших дійсних членів Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Співпраця вченого з товариством розпочалася у середині 30-х рр. XX ст. в Україні, а згодом продовжилася в США. О. Домбровський брав активну участь у наукових конференціях, які організовувало товариство самостійно і спільно з Українською вільною академією наук (УВАН) та Українським історичним товариством (УІТ). На сторінках періодичних видань "Записок НТШ" та "Вісника НТШ" вчений опублікував більше 20 статей з проблем давньої історії, персональної тематики, історії розвитку наукових установ тощо.

З огляду на це, на особливу увагу заслуговує діяльність О. Домбровського в Науковому товаристві ім. Шевченка. Відповідно цей напрям роботи дослідника майже не вивчений. Життєвому і творчому шляху О. Домбровського присвячено декілька статей переважно ювілейного характеру, серед них праці Л. Винара [4;5] й О. Купчинського [24; 25], А. Атаманенко [2; 5] й Г. Клинової [2; 24]. Вони звернули увагу, в першу чергу, на життєвий шлях і складові творчого доробку вченого, давню історію як провідний напрямок наукової діяльності. В межах пропонованої статті спробуємо проаналізувати діяльність О. Домбровського в НТШ.

Співпраця вченого з НТШ розпочалася ще в студентські роки. У 1936–1937 рр., з ініціативи талановитого молодого історика Теофіла Коструби було організовано при НТШ неофіційний семінар з історії України для українських студентів Львівського університету (офіційна назва – Історично-Джерелознавча комісія НТШ). Через дискримінаційну політику польського уряду, можливість праці українських професорів-істориків у Львівському університеті була обмежена. Внаслідок цього студенти не могли отримати достатні знання з історії України. Ідею підтримав тодішній голова НТШ І. Раковський. Очолив семінар видатний історик І. Крип'якевич, котрий викладав історію козаччини та Хмельниччини. Іншими вченими було підготовлено низку кур-

© Галина Клинова-Дацюк, 2013

сів: М. Андрусяком – "Методологія історичних досліджень", О. Терлецьким – "Історія Литовсько-Польської доби", Т. Кострубою – "Історія княжої доби" [29, с. 316].

Читання лекцій на семінарі відбувалося один раз в тиждень, увечері, в приміщенні головної читальні бібліотеки НТШ. Було 11 постійних учасників семінару, серед них – А. Антонович, А. Бережницький, О. Домбровський, Г. Книш, О. Матківська, О. Сенів, О. Пріцак, Я. Степанюк та інші. О. Домбровський згадував, що на семінарі була приязна атмосфера та пошана викладачів, котрі переобтяжені науковою й педагогічною працею, находили ще час, щоб передати свої знання молодшому поколінню [16, с. 47]. Викладачі й учасники семінару планували опубліковувати "Джерела підручної бібліографії" та "Джерела до історії України" в трьох томах, перший том якого з витягами про історію України з творів грецьких і римських авторів мав підготувати О. Домбровський, другий том – арабських авторів – О. Пріцак, а третій – візантійських авторів – Т. Коструба [19, с. 233]. На жаль, семінар діяв лише до червня 1939 р. і цей проект здійснено не було [9, с. 183]. Олександр Домбровський був обраний секретарем семінару і відповідав за семінарійну книгу "протоколів", а також підтримував зв'язок з українськими професорами. У 1937 р. молодий науковець О. Домбровський опублікував першу свою наукову студію "Вступ" до першого повного перекладу Геродотової "Скіфії" на українську мову, який зредагував Т. Коструба.

У 1940 р. після приходу у Львів більшовиків НТШ було розгромлене, його музеї, колекції та фонди були розчленовані між різними установами. Жертвами радянської влади стали і окремі діячі товариства, зокрема Кость Левицький, Володимир Старосольський, Роман Зубик, Кирило Студинський, Петро Франко, Іван Фещенко-Чопівський. З огляду на це, багато діячів товариства подалися на еміграцію. Після закінчення Другої світової війни численні діячі НТШ, що переїхали до Німеччини, на своєму з'їзді в Баварії 30 березня 1947 р. відновили діяльність НТШ. Серед його членів переважали галичани. Ця інституція, за висловом О. Оглоблина, "продовжила генеалогію організаційного розвитку української науки" [28, с. 12]. У зв'язку з переїздом на початку 50-х рр. більшої частини наукової еміграції до США, Канади та інших країн, центр організаційного процесу перемістився до Північної Америки. У 1955 р. Загальні збори НТШ ухвалили рішення про перетворення відділів товариства в Європі, США, Канаді та Австралії на окремі "самостійні товариства". Відтоді НТШ перетворилося на своєрідну федерацію наукових організацій, розкиданих по всьому світу. Роль координаційного органу виконувала Головна рада НТШ [34, с. 374].

О. Домбровський був активним діячем НТШ в Америці, а з 1963 р. став дійсним членом товариства. Праця О. Домбровського в НТШ спрямована в двох напрямах:

– участь у наукових конференціях, організованих товариством;

– публікація наукових статей на сторінках періодичних видань НТШ.

У 1950–1952 рр. О. Домбровський разом зі своїми колегами М. Вавриком, М. Войнаром, К. Кисілевським, П. Ковалевим, Г. Лужницьким, В. Січинським, І. Станкевичем, В. Шугаєвським, В. Чапленком, Т. Олексіюком та В. Ленциком брав участь у наукових засіданнях НТШ в Нью-Йорку. Їх доповіді були присвячені давній історії України та антинорманській теорії [15, с. 349]. Головою цих засідань був відомий історик права та церкви Микола Чубатий, котрий був ініціатором відродження НТШ, а з другої половини 1949 р. очолював товариство в США. Він був одним із колишніх студентів М. Грушевського в еміграції. За спогадами О. Домбровського, М. Чубатий шанував пам'ять про свого викладача, і саме його піклуванням "дух наукової атмосфери з доби М. Грушевського перенісся деякою мірою до НТШ у діаспорі". М. Чубатий на засіданнях НТШ не допускав дискусійних виступів публіцистичного рівня й нагадував, що навіть у еміграційному НТШ треба в міру можливостей зберігати академічну атмосферу передвоєнного НТШ, особливо з часів М. Грушевського [15, с. 349].

У 1950 р. О. Домбровський виголосив першу доповідь "Загальна характеристика "Скіфії" Геродота", текст якої був підготовлений в Німеччині. Тези доповіді були опубліковані в збірнику "Матеріали Історико-Філософічної секції Наукового товариства ім. Шевченка". Збірник відкриває стаття М. Чубатого "Українська і російська концепція історії Східної Європи" [35]. Доповідь М. Чубатого на цю тему була виголошена 30 червня 1951 р., дискутували О. Домбровський, К. Кисілевський, П. Ковалів та В. Січинський. Дискусія точилася навколо схеми історії Східної Європи М. Грушевського та питання етногенезу українського народу. З цього приводу О. Домбровський висловив думку про те, що предками українського народу є племена трипільської культури, на зміну яким прийшли кочові племена зі Сходу – кіммерійці, скіфи, сармати, які накинули місцевому населенню свою назву. Таким чином, корені українського народу

О. Домбровський вбачав у племенах трипільської культури. На його думку, з IV тис. до н.е. український історичний процес є безперервним. М. Чубатий не погодився з цією тезою і зауважив, що О. Домбровський надто далеко заходить в історичну безодню віків [15, с. 349]. На сторінках видання НТШ вчений опублікував резюме двох доповідей: "Загальна характеристика "Скіфії" Геродота" [36] та "Духовне життя античної України" [37].

О. Домбровський вважав, що з відправленням М. Чубатого з керівного становища в НТШ, дещо відійшло у минуле й пріоритетне місце історичної науки і спеціальних історичних дисциплін [15, с. 349]. В той час О. Домбровський виношував ідею створення при НТШ комісії з проблем давньої історії України. Проте, як згадував учений, через недостатнє розуміння цієї ініціативи з боку тодішньої управи НТШ реалізувати її не вдалося [30, с. 14]. Тоді організаційно-творча діяльність О. Домбровського зосередилася в Українській вільній академії наук, зокрема над створенням секції Античної історії (1954 р. розпочала свою роботу).

Діячі НТШ та УВАН організовували спільно наукові форуми, учасником яких був і О. Домбровський. 28 травня 1966 р. члени НТШ та філологічної секції УВАН організували наукову конференцію, присвячену І. Франку. О. Домбровський разом із Матвієм Стаховим, Пантелеймоном Ковалевим, Василем Левом були учасниками конференції. Вчений виступив з доповіддю ""Мойсей" І. Франка в біблійній символіці", яка була опублікована в збірнику "Записки НТШ" [13]. Цікавило О. Домбровського також відношення І. Франка до проблеми античної історії [6]. Дослідник дав позитивну оцінку перекладу І. Франка античної літератури, зокрема окремих розділів Геродотової "Скіфії" та книг Старого і Нового Заповіту.

У 1962 р. на сторінках "Записок НТШ" О. Домбровський опублікував статтю "Вплив ранньої грецької духовости на розвиток поняття античної України". У цій роботі визначено головні фактори, що відіграли важливу роль у формуванні духовності суспільства античних міст-держав на території України. Великий вплив на формування духовності жителів античної України, на думку вченого, здійснили філософські течії Стародавньої Греції, зокрема піфагореїзм, основним положенням якого є віра в існування душі та її переселення після смерті людини в тіла інших істот та релігійні вірування греків [7, с. 336]. Пізніше на сторінках "Записок НТШ" О. Домбровський опублікував статтю "До питання історично-філософських тенденцій у Геродота" [10], в якій детально проаналізував світогляд грецького історика та його вплив на творчість. Вчений висунув гіпотезу, про те, що значний вплив на світогляд Геродота справило вчення Піфагора і його послідовників (піфагореїзм).

У 1978 р. НТШ в Америці відсвяткувало своє 30-річчя. З цієї нагоди з 24 по 26 листопада в Нью-Йорку відбувся науковий конгрес товариства, який проходив у двох сесіях англійською й українською мовами. О. Домбровський був його учасником, керував Історичною сесією, а також виступив з доповіддю "Ранньоісторичні етапи культурного процесу на землях України". У секції виступали з доповідями В. Ленцик, В. Шандор, М. Андрусяк і С. Волянський [31, с. 137].

Восени 1987 р. НТШ в Америці організувало цикл доповідей на тему "Раннє християнство в Україні". У рамках згаданого циклу 17 жовтня О. Пріцак розповів про три основні проблеми Володимирового хрещення Руси-України: обряд, ієрархію, літургічну мову, 31 жовтня Р. Борковський – про розвиток і поширення християнства у І тис. від Костянтина Великого до Володимира Великого. 17 листопада О. Домбровський говорив на тему "Еволюційні процеси на території України, як передвісник християнізму", 21 листопада Б. Струмінський – "Яку церковну мову прийняла Київська Русь-Україна тисячу років тому". З нагоди 1000-ліття хрещення України члени Історично-філософічної секції НТШ в Америці провели з 23 по 25 жовтня у Філадельфії наукову конференцію на тему "Тисяча років українського християнства і культури". Доповіді виголосили І. Мірчук "Роль і значення Причорномор'я в християнізації Руси", О. Домбровський "Ранні етапи християнізації Руси-України", М. Лабунька ""Повість временних літ" – метрика хрещення Руси-України" [32, с. 214].

Важливе значення для розвитку зарубіжної історичної науки мала наукова конференція, присвячена стану української науки в діаспорі і радянській Україні. Вона відбулася 22 листопада 1988 р. в Торонто і була організована спільними зусиллями УІТ, НТШ у Канаді та УВАН у Канаді. О. Домбровський був її учасником. Конференція проходила у формі трьох окремих сесій і дискусій. На першій сесії доповідали Т. Цюцюра, Б. Стебельський, Б. Винар, М. Юркевич та обговорювали стан українознавчих наук в діаспорі. Друга сесія присвячена стану українознавства в УРСР, її учасниками були: М. Антонович, Я. Рудницький та О. Баран. На третій сесії доповідав Л. Винар на тему "Сучасний стан історичної науки: спостереження і роздуми". Його

доповідь викликала дискусію. Її учасниками були О. Домбровський та М. Пап, в ході якої вони поділилися своїми думками про тодішній стан розвитку історичної науки і визначили завдання вченим на майбутнє [33, с. 232].

21 жовтня 1989 р. сталася важлива подія в науковому житті Львова – відбулися Установчі збори НТШ, які проголосили відновлення діяльності товариства. З відродженням НТШ в Україні вчений встановив з ним міцні зв'язки, ставши на захист прав та майнових інтересів товариства на сторінках преси. На сторінках видань НТШ він опублікував замітки про розвиток "Українського історика" [21], діяльність УВАН [22], відомого українського мовознавця, дійсного члена НТШ 30–40 рр. XIX ст. Василя Сімовича [8], історика й теолога Теофіла Кострубу [18], спогади про родину Рудницьких (Мілену Рудницьку, Івана Лисяка-Рудницького, Михайла Рудницького, Івана Кедрина-Рудницького, Антона Рудницького) [12].

24 жовтня 1994 р. у приміщенні Львівського університету ім. І. Франка відзначали 100-річчя прибуття М. Грушевського на кафедру історії України цього ж університету. З цієї нагоди відбулася наукова конференція на тему "Михайло Грушевський та Львівська історична школа", влаштована спільно з Інститутом історичних досліджень Львівського університету, Львівським відділенням Інституту археографії НАН України, Інститутом українознавства НАН України та Історичною комісією НТШ. Учасником цієї конференції був і О. Домбровський. Вчений виступав з доповіддю "Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 1930-х рр.", матеріали якої опубліковані в збірнику конференції [20]. У своїй доповіді О. Домбровський звернув увагу на основні постулати методології М. Грушевського, діяльність Історично-Філософічної секції та Історично-джерелознавчої комісії товариства в 30-х рр. XX ст. Серед доповідачів були Я. Дашкевич, Л. Винар, І. Гирич, Я. Грицак, Я. Ісаєвич, Р. Крип'якевич та О. Купчинський. Отже, на цих конференціях дослідники обговорили важливі аспекти з життя і творчості М. Грушевського. Тематика доповідей засвідчила про активізацію грушевськознавчих досліджень в Україні.

У 1998 р. НТШ в Україні та УІТ вшанували свого дійсного члена О. Домбровського і напередодні його 85-річчя видали збірник праць "Студії з ранньої історії України" [17]. У цій книжці вперше зібрано і впорядковано (згідно з побажанням автора) найважливіші праці останніх десятиліть. Збірник складається із 33 статей, які згруповано у три розділи: І. "Рання історія України", ІІ. "Новітня історія України: події, особи, інституції", ІІІ. "Дискусійні статті та дослідження". Щодо назви збірника, то О. Купчинський, як редактор, пропонував "Студії з ранньої і новітньої історії України", бо у книжці вміщено частину праць з новітньої історії України [27, арк. 1]. Однак О. Домбровський не погодився з цією назвою і зауважив, що в цілому його творчість тематично не пов'язана з новітньою історією [26, арк. 1]. Опубліковані в книзі статті переважно були недоступні українським материковим дослідникам, оскільки друкувалися в різний час за кордоном, часто у рідкісних періодичних та серійних виданнях. Крім того, в збірнику вміщено статті на пошану ювіляра: "Вступне слово" голови НТШ у Львові – О. Романіва, статті Л. Винара "Життєвий і творчий шлях О. Домбровського" та О. Купчинського "З історіософії ранньої історії України О. Домбровського".

Наприкінці 2000 р. Президія НТШ у Львові нагородила О. Домбровського найвищою відзнакою – медаллю Михайла Грушевського за вагомий вклад у дослідження історії України, зокрема давньої, історіографії, джерелознавства, грушевськознавства [3, с. 171].

Отже, багаторічна співпраця О. Домбровського з НТШ, яка розпочалася в Україні і була продовжена в США була спрямована на розбудову та розвиток товариства та його періодичного видання "Записки НТШ". Наукові праці вченого, які опубліковані на сторінках "Записок НТШ" та участь у наукових форумах, організованих товариством свідчать про популяризацію українознавчих студій та діяльності товариства за межами України.

Джерела та література:

1. Автобіографія О. Домбровського // Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи". – 11 арк.

2. Атаманенко А. Д-р Олександр Домбровський (до 90-річчя від дня народження) / А. Атаманенко, Г. Клинова // Український історик (УІ). – 2004-2005. – Ч. 3-4 /1. – С. 240–252.

3. Атаманенко А. Олександр Домбровський – лавреат медалі М. Грушевського / А. Атаманенко // УІ. – 2000. – Ч. 4. – С. 171–172.

4. Винар Л. Життєвий і творчий шлях О. Домбровського / Л. Винар // Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 5–10.

5. Винар Л. До 90-ліття від дня народження Олександра Домбровського / Винар Л., Атаманенко А. // Вісті УВАН / [Під ред. О. Домбровського]. – Нью-Йорк, 2004. – Ч. 3. – С. 155–161.

6. Домбровський О. Відношення Івана Франка до проблеми античної історії / О. Домбровський // Записки НТШ. – 1957. – Ч. 166. – С. 133–142.

7. Домбровський О. Вплив ранньої грецької духовости на розвиток поняття античної України / О. Домбровський // Записки НТШ: Збірник на пошану З. Кузелі. – 1962. – Т. 169. – С. 336–344.

8. Домбровський О. Діяльність Василя Сімовича в Науковому Товаристві ім. Шевченка / О. Домбровський // Вісник НТШ. – Весна-Літо, 1994. – Ч. 8-9. – С. 14–15.

9. Домбровський О. До історії академічно-культурного життя Львова 1930-х років / О. Домбровський // Логос. – 1995. – Ч. 1-4. – С. 177–188.

10. Домбровський О. До питання історично-філософських тенденцій у Геродота пошуках історичної правди / О. Домбровський // Записки НТШ: Збірник на пошану Миколи Чубатого. – 1987. – Т. 205. – С. 473–484.

11. Домбровський О. До проблеми фолкльору Геродотової Скитії / О. Домбровський // Записки НТШ. – 1963. – Т. 177. – С. 207–216.

12. Домбровський О. Окрушини зі споминів про родину Рудницьких / О. Домбровський // Вісник НТШ. – Весна-літо, 2003. – Ч. 8-9. – С. 8–9.

13. Домбровський О. Поема “Мойсей” у світлі Біблійної символіки / О. Домбровський // Записки НТШ. – 1967. – Т. 182. – С. 133–147.

14. Домбровський О. Ранньоісторичні процеси на території України в інтерпретації Михайла Грушевського / О. Домбровський // Записки НТШ. – 1996. – Т. 212. – С. 127–136.

15. Домбровський О. Розвиток грушевськознавства й УІТ / О. Домбровський // М. Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Ювілейної конференції присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. – Львів, 1994. – С. 346–359.

16. Домбровський О. Спомини / О. Домбровський [ред. А. Атаманенко, упор. Галина Клинова]. – Нью-Йорк; Львів; Острог, 2009. – 373 с.

17. Домбровський О. Студії з ранньої історії України / О. Домбровський. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – 532 с.

18. Домбровський О. Теофіль Коструба – людина – історик – енциклопедист / О. Домбровський // Вісник НТШ. – Весна-Літо, 1995. – Ч. 29. – С. 38–41.

19. Домбровський О. Теофіл Коструба – призабутий історик / О. Домбровський // VI. – 2004-2005. – Ч. 3-4 / 1. – С. 231-240.

20. Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 1930-х рр. / О. Домбровський // Михайло Грушевський і Львівська історична школа: Матеріали конференції. – Львів, 1994. – С. 18–31.

21. Домбровський О. Тридцятиліття “Українського історика” / О. Домбровський // Вісник НТШ. – Весна-Літо, 1994. – Ч. 8-9. – С. 8–9.

22. Домбровський О. УВАН на новому етапі діяльності / О. Домбровський // Вісник НТШ. – Весна-Літо, 1997. – Ч. 19-20. – С. 25–26.

23. Клинова Г. Дослідник української історії та історіографії Олександр Домбровський / Г. Клинова // УІ. – 2009. – Ч. 1-4. – С. 123–135.

24. Купчинський О. На 85-ліття О. Домбровського / О. Купчинський // УІ. – 1999. – Ч. 2-4. – С. 256–263.

25. Купчинський О. З історіософії ранньої історії України О. Домбровського / О. Купчинський // Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 11–27.

26. “Лист О. Домбровського до О. Купчинського від 25 жовтня 1996 р.” // Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. “Особисті документи”. – 1 арк.

27. “Лист О. Купчинського до О. Домбровського від 30 березня 1998 р.” // Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. “Особисті документи”. – 1 арк.

28. Оглоблин О. Наукове товариство ім. Шевченка в історії / О. Оглоблин // УІ. – 1977. – Ч. 3-4. – С. 5–14.

29. Пріцак О. Моя українізація і початок наукової праці / О. Пріцак // Вісті УВАН / [Під ред. О. Домбровського]. – 2004. – Ч. 3. – С. 129–133.

30. Президія НТШ у Львові. Олександр Домбровський – лауреат медалі ім. Михайла Грушевського // Вісник НТШ. – Весна, 2001.– Ч. 25. – С. 14–15.

31. Хроніка // УІ. – 1978. – Ч. 4. – С. 130–138.

32. Хроніка // УІ. – 1987. – Ч. 1-4. – С. 215–216.

33. Хроніка // УІ. – 1988. – Ч. 1-4. – С. 232–233.

34. Ясь О. Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр.: Проблема поколінь та організація дослідницької праці / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. 4.5.: Історіографічні дослідження в Україні. Вип. 10: Зб. наук. праць на пошану академіка В.А. Смолія з нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від Дня народження. – Ч. 2. – К., 2000. – С. 352–391.

35. Chubaty N. The Ukrainian and Russian Conception of the History of Eastern Europe / N. Chubaty // Proceedings, Historikal-Philosophical Section, Shevchenko Scientific Society. – Vol. 1. – New-York; Paris, 1951. – P. 1–16.

36. Dombrowskyj O. The General Characteristics of the Scythia of Herodotus / O. Dombrowskyj // Proceedings, Historical-Philosophical Section, Shevchenko Scientific Society. – Vol. 1. – New-York; Paris, 1951. – P. 48–51.

37. Dombrowskyj O. The Spiritual Trend of Ukraine in Antiquity / O. Dombrowskyj // Proceedings, Historical-Philosophical Section, Shevchenko Scientific Society. – Vol. 1. – New-York; Paris, 1951. – P. 52–55.

Любов Корнійчук
(Острог)

ПОСТАТІ ЦЕРКОВНИХ ДІЯЧІВ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО

У статті охарактеризовано внесок відомого українського історика Аркадія Жуковського у вивчення життя та діяльності ієрархів Церкви – Петра Могили, Андрея Шептицького та Мстислава Скрипника. Автором зроблено спробу показати оцінки наукового доробку вченого в історіографії, а також його роль у вивченні екуменічної діяльності відомих церковних діячів.

Ключові слова: *історія церкви, історіографія, церковний діяч, Петро Могила, Андрей Шептицький, Мстислав Скрипник.*

Любовь Корнейчук. Личности церковных деятелей в научном наследии Аркадия Жуковского.

В статье охарактеризирован вклад известного украинского историка Аркадия Жуковского в изучение жизни и деятельности иерархов Церкви – Петра Могилы, Андрея Шептицкого и Мстислава Скрипника. Автором сделана попытка показать оценки научного наследия ученого в историографии, а также его роль в изучении экуменической деятельности известных церковных деятелей.

Ключевые слова: *история церкви, историография, церковный деятель, Петр Могила, Андрей Шептицкий, Мстислав Скрипник.*

Liubov Korniichuk. The Church Leaders in the Scientific Heritage of Arcady Zhukovsky.

The article describes the contribution of famous Ukrainian historian Arcady Zhukovsky at the life studying and activity of the Church hierarch's – Petro Mogyla, Andry Sheptytsky and Mstislav Skrypnyk. The author attempts to show the evaluation of scientific results in academic historiography and its role in studying of famous ecumenical church leaders.

Key words: *history of church, historiography, church leader, Petro Mogyla, Andry Sheptytsky, Mstislav Skrypnyk.*

На сучасному етапі розвитку української історичної науки вже традиційними стали дослідження наукового доробку та життєвого шляху видатних українських вчених. Провідне значення має вивчення діяльності істориків, що репрезентують українську історичну науку в діаспорі і всіляко сприяли і продовжують сприяти поширенню знань про Україну, її історію та культуру. 12 січня 2012 р. українська громадськість відзначила 90-літній ювілей видатного українського історика, енциклопедиста, іноземного члена НАН України, дійсного члена УВАН у США, почесного голови НТШ в Європі, професора Аркадія Іларіоновича Жуковського. Серед українських дослідників за кордоном йому належить важливе місце в організації наукового життя та популяризації знань про Україну.

Важливу частину наукової спадщини А. Жуковського складають дослідження з історії церкви. У сучасній українській історіографії вчений відомий передусім як дослідник життя та діяльності митрополита Петра Могили. Серед публікацій, що стосуються життєвого шляху та наукової діяльності А. Жуковського – статті Д. Яремчука [53], Б. Червака [51], В. Наулка [33], А. Атаманенко та Л. Винара [6], Ю. Макара та О. Добржанського [28]. Однак, в жодній із вказаних праць не приділено належної уваги характеристиці праць вченого з історії церкви. Аналізу дослідження А. Жуковським постаті П. Могили присвятив свою публікацію О. Мостіпака [31]. Науковець здійснив спробу визначити значення монографії "Петро Могила й питання єдности церков" в історіографії та порівняти різні оцінки життя і творчості митрополита. Проте варто підкреслити, що автор оминув своєю увагою значну частину досліджень А. Жуковського з історії церкви. Недостатнє вивчення внеску вченого у дослідження життя та діяльності церковних діячів і необхідність включення його доробку в українську зарубіжну історіографію визначають

© Любов Корнійчук, 2013

актуальність дослідження. Відтак мета статті полягає у здійсненні аналізу праць А. Жуковського, присвячених ієрархам української Церкви.

Варто зазначити, що науковець зацікавився історією церкви ще в студентські роки, тоді його увагу привернула постать митрополита П. Могили. Згодом він пригадував: "Коли я був ще студентом…, мене захоплювала ця постать, яка, хоча молдавського походження, перейшовши на Україну, віддала все своє життя служінню українському народові і Українській Церкві" [18]. Під час навчання в УВУ А. Жуковський на професійному рівні почав досліджувати життя та діяльність митрополита і захистив дисертацію "Петро Могила й питання єдности церков". На основі матеріалів дисертаційного дослідження була видана однойменна книга, що вперше опублікована в 1969 р. у Парижі, а у 1997 р. доповнена і перевидана в Києві [16]. У порівнянні з виданням 1969 р. до книги включено низку нових документів та ілюстрацій, а також використано нові публікації про життя та діяльність митрополита. Історик також є співавтором монографії "Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність. Позиція)" [47], автором статей про походження та молоді роки майбутнього митрополита [17], його роль у заснуванні Києво-Могилянської академії [11; 14; 15; 4] та у піднесенні УПЦ [18], про значення його реформ [10]. А. Жуковський – упорядник "Требника" [45] та "Катехизиса" [23] П. Могили, а також матеріалів колоквіуму, присвяченого 400-річчю від дня його народження, що відбувся 5 листопада 1996 р. в Парижі [37].

Постать митрополита Могили ніколи не переставала цікавити як його сучасників, так і пізніших істориків, викликаючи при цьому суперечливі думки та судження. Його діяльність, як правило, аналізується в трьох аспектах: громадсько-політичному, культурному та релігійному. Варто зазначити, що А. Жуковський у своїй праці про митрополита здійснив оцінку могилознавства, висвітлив його біографію, а також розкрив питання єдності церков у його творчості та церковній діяльності. О. Мостіпака, оцінюючи внесок історика у дослідження біографії митрополита, влучно зауважив, що його характеристика могилознавства в українській історіографії була першою спробою аналізу висвітлення діяльності П. Могили різними авторами, а ідея церковної єдності була новою у могилознавстві, оскільки до того окремі дослідники лише фрагментарно торкалися цієї теми і суб'єктивно підходили до вивчення цього питання [31, с. 21].

Сучасна українська історична наука збагатилася новими дослідженнями, що присвячені постаті митрополита. Для прикладу, згадаймо монографії В. Нічик [34] та Д. Садовяка [40], які з'ясовують роль П. Могили у процесі духовної консолідації українського суспільства, його значення у реформуванні церковного та освітнього життя на українських землях. Окремі аспекти діяльності митрополита висвітлюють у своїх публікаціях С. Семчинський [41], С. Йосипенко [20], М. Костельнюк [25; 26], С. Хохун-Політова [49], Л. Олійник [35], І. Шевченко [52] та ін. Незважаючи на появу нових праць в українській історичній науці, студії А. Жуковського не втрачають своєї актуальності, адже його висновками послуговуються історики дотепер, а висвітлена ним проблема церковної єдності в житті митрополита знаходить продовження у сучасних дослідженнях.

А. Жуковський детально охарактеризував історію вивчення життя та діяльності П. Могили у чотирьох основних аспектах, які були джерелом суперечливих оцінок митрополита. Зокрема, це проблема його походження та ставлення до українського народу, оцінка культурних реформ та церковної діяльності, а також риси характеру П. Могили. Науковець не погоджувався з категоричними висловлюваннями румунських дослідників (Г. Єничану, Н. Попеску, Т. Йонеску та ін.) про те, що митрополит був виключно румунським діячем, а також із висловлюваннями українських істориків (М. Василенка, М. Грушевського, Д. Дорошенка та ін.) про те, що він був чужинцем для українського народу [16, с. 14-15]. А. Жуковський зауважував, що "Петро Могила, син молдавського господаря, перебував з молодих літ на українських землях, включився у місцеве громадсько-політичне, а згодом культурно-релігійне життя і впродовж всього свого життя працював для розвитку української культури, української церкви. Іншими словами: це рідкий випадок, коли чужинець став на службу українській нації і цілковито асимілювався" [16, с. 13]. Подібні думки знаходимо і в автора книги "Історія церкви в Україні" Ю. Федоріва, який, порівнюючи діяльність В. Рутського та П. Могили, зауважував, що хоча вони не були українцями за походженням, однак "життя нашої церкви, православної і уніатської, і національні інтереси народу вони прийняли за свої, щиро ними перейнялися та по всім своїм силам їм служили" [46, с. 180]. Оцінюючи діяльність митрополита, А. Жуковський зазначав, що навіть найбільші супротивники П. Могили не могли не визнати його внеску в розбудову української

церкви та культури, але попри це не варто забувати і про критичний підхід до оцінок окремих його рішень та вчинків [16, с. 34]. Намагання історика зберегти об’єктивність в оцінці дій митрополита зумовило позитивні відгуки науковців, зокрема, Н. Полонської-Василенко, яка зазначала, що “вводячи читача в світ протилежних думок, автор зберігає об’єктивність” [39, с. 7], а також І. Коровицького, С. Йосипенко, С. Хохун-Політової та ін.

Вчений висвітлив основні гіпотези щодо походження роду П. Могили, а також розбіжності серед дослідників стосовно дати його народження. А. Жуковський вважав С. Голубєва найвидатнішим біографом П. Могили і погоджувався з ним у визначенні дати народження майбутнього митрополита – 21 грудня 1596 р. Науковець вказував на неточності, які допускали окремі історики, висвітлюючи молоді роки митрополита. Зокрема, Е. Гурмузакі та Н. Йорга хибно вважали, що лише він був висланий на студії до Польщі, в той час коли решта родини залишалася в Молдавії. На думку А. Жуковського, через вороже ставлення нового господаря Молдавії до родини Могил “остання переселилася до Польщі, яка її дружньо прийняла, зважаючи на заслуги та родинні зв’язки” [17, с. 14].

Аналізуючи питання освіти П. Могили, науковець дійшов висновку, що початкову освіту він здобув у колі вчителів Львівської братської школи, а завершив її у вищих школах Польщі та Західної Європи [47, с. 13]. Однак твердження окремих істориків (І. Міхалческу, В. Щурата, І. Власовського та ін.) про його навчання в Паризькій Сорбонні, на переконання А. Жуковського, не є достатньо обґрунтованим [16, с. 46]. Особливо важливим, на думку вченого, було питання опікунства П. Могили, адже воно відігравало важливу роль у тогочасному вихованні. Науковець стверджував, що опікуном майбутнього митрополита був С. Жолкевський, а після смерті опікуна його духовно-релігійним провідником став І. Борецький, знайомство з яким вплинуло на формування духовно-релігійного світогляду П. Могили [47, с. 14-15]. Вивчаючи питання опікунства, М. Костельнюк теж вказала на позитивний вплив С. Жолкевського, а також на те, що лицарська етика увійшла невід’ємним компонентом у дискурс духовного зростання митрополита, стала підготовчим актом до майбутнього духовного подвижництва [25, с. 102]. А. Жуковський спробував з’ясувати причини, які спонукали П. Могилу до прийняття чернечого сану, відкидаючи два крайні пояснення: схильність до чернечого життя й аскетизму та матеріальна вигода і гонитва за славою. На думку вченого, рішення П. Могили було зумовлене комплексом причин і в тому числі тим, що він походив із релігійної родини [16, с. 51]. М. Костельнюк, доповнюючи висновки А. Жуковського, зазначала, що перехід до чернецтва був переломним етапом у житті П. Могили, який поділив його життєвий шлях на два періоди – молдавсько-польський та український [25, с. 102].

Окремі студії А. Жуковський присвятив дослідженню реформаторської діяльності митрополита в галузі освіти [14; 15], у яких подав стислий огляд історії заснування Києво-Могилянської академії, а також її значення в системі освіти на українських землях. А. Жуковський виділив кілька етапів у її функціонуванні, залежно від особливостей навчання та від офіційних назв. Так, у 1615 – 1632 рр. вона мала назву Школа Київського братства з рівнями початкової та середньої освіти, 1632–1694 рр. – Київська колегія з рівнем середньої та елементами вищої освіти, 1694–1817 рр. – Києво-Могилянська академія з вищим рівнем освіти. У 1819 р. її було трансформовано у Київську духовну академію, яка проіснувала до 1920 р. [14, с. 67]. Оцінюючи значення реформ митрополита, вчений зазначав, що “за п’ятнадцять років, з 1632 р. до 1647 р., П. Могилі вдалося надати Колегії тієї форми, яку він задумав на початку своєї священицької діяльності, і цим зробив істотний внесок у розвиток української культури” [15, с. 13], а також тим, що, “творячи коло інтелектуалів з різних дисциплін, зміцнював національну свідомість українців і стримував відхід молоді та еліти… до сусідніх держав” [14, с. 68]. Детальний виклад історії Києво-Могилянської академії здійснили З. Хижняк та В. Маньківський [48], які теж підкреслювали вагомий внесок П. Могили у її заснування та розбудову, а також охарактеризували особливості Київських лаврської та братської шкіл, з яких і постала академія. Автори до свого дослідження залучили студії А. Жуковського, зокрема, його працю про П. Могилу.

Науковець окрему студію присвятив вивченню історії Київської духовної академії [11], адже вважав, що вона помилково, переважно негативно, оцінювалася українськими істориками як російська, а не українська твердиня [11, с. 84]. Дослідник охарактеризував зміни у функціонуванні навчального закладу відповідно до прийняття статутів, що регламентували діяльність духовних академій. На його думку, незважаючи на те, що всі митрополити-опікуни академії

були росіянами, окремі з них зарекомендували себе не лише як добрі адміністратори, але і як вчені-дослідники історії церкви на українських землях. Серед ректорів академії А. Жуковський високо оцінив здобутки І. Борисова та його послідовників Д. Муратова й А. Амфітеатрова [11, с. 90]. Дослідник вважав Київську духовну академію певною мірою продовжувачкою традицій Києво-Могилянської академії. Думки про відродження окремих традицій при тому, що заклад залишався суто духовною вищою школою, висловлювали також З. Хижняк та В. Маньківський [48, с. 170].

Важливим періодом життя П. Могили було перебування на київській митрополичій кафедрі. Висвітлюючи його обрання Київським митрополитом та діяльність, А. Жуковський акцентував увагу на суперечливих питаннях, які викликали дискусії в історіографії. Так, він зазначав, що вже сам факт, що "вибір П. Могили на кандидата в митрополити відбувся перед затвердженням пунктів релігійного компромісу королем, вказує на те, що це була одна з передумов, на яку більшість з православних послів погодилися, а Могила, як енергійна й амбітна людина, бажав очолити українську церкву" [47, с. 24]. Характеризуючи реформи митрополита, вчений твердив, що оскільки в той час православна церква була синонімом українства, то всі перетворення, ініційовані П. Могилою, були покликані реорганізувати не лише церковне життя, а й свідомість народу. А. Жуковський підкреслював, що "зберігаючи від знищення старовинні святині, Могила зберігав частину нашої славної історії княжої доби й, відновлюючи їх, він хотів показати тяглість української історії від початків княжої доби" [16, с. 96]. Про державницькі традиції в літературній спадщині митрополита говорить також М. Костельнюк, зокрема, вона зазначає, що у творах П. Могили висувалася ідея неперервності української історії, починаючи від доби Київської Русі [26, с. 77].

На думку А. Жуковського, перебування П. Могили на митрополичій кафедрі піднесло авторитет УПЦ до тієї міри, що вона почала відігравати вагому роль не тільки в рамках тодішньої держави, але й стала також змагатися з найсильнішою православною церквою – грецькою [16, с. 107]. Високо оцінили діяльність П. Могили на митрополичій кафедрі також І. Нагаєвський [32, с. 64], Б. Казимира [21, с. 15], Н. Плічковський [38, с. 62], М. Костельнюк [26, с. 75], С. Хохун-Політова [49, с. 163] та ін. Усі вони вважали митрополита видатним культурним діячем, який значні зусилля направляв на реформування православної церкви та збагачення української культури. Зауважимо, що вище згадано лише окремих науковців, які присвятили свої студії історії церкви та діяльності митрополита, поданий перелік дослідників не є вичерпним.

А. Жуковський докладно обґрунтував ідею церковної єдності в діяльності і творчій спадщині П. Могили. Ця ідея була новою, адже до цього дослідники фрагментарно торкалися цієї теми або переважно звинувачували митрополита у надмірній прихильності до католицької церкви. На думку науковця, екуменічна діяльність П. Могили випередила його час майже на три століття [16, с. 112]. Говорячи про ідею єдності церков, вчений мав на увазі намагання знайти порозуміння з католицькою церквою, яка поширювала свої впливи на українські землі. Історик присвятив окремі публікації аналізу проблеми спроб об'єднання церков [19; 2], в яких аргументовано пояснив їх значення та роль П. Могили у їх здійсненні. Серед дослідників, які об'єктивно оцінювали екуменічну діяльність митрополита, вчений назвав Е. Шмурла, О. Оглоблина та Т. Йонеску [16, с. 112]. На думку історика, П. Могила, незважаючи на свою відданість православній церкві, намагався синтезувати Східну і Західну церкви і навіть розробив власний проект їх об'єднання [2, с. 72]. На відміну від своїх попередників, А. Жуковський переконливо доводив, що ідея церковної єдності не була випадковим епізодом у діяльності П. Могили, а "золотою ниткою" пронизувала його життя [31, с. 21]. Науковець стверджував, що акцію примирення православних із католицькою церквою у ватиканських документах пер. пол. XVII ст. названо "універсальною унією", однак ця назва не є вдалою, бо йдеться лише про дві гілки християнської церкви, залишаючи поза увагою протестантизм [19, с. 209].

Крім того, що А. Жуковський у своїх працях намагався ввести в обіг значний масив фактологічної інформації, їх якісною ознакою була ще й публікація джерел у додатках. Наприклад, у додатках до статті "Спроба єдности церков (православна перспектива)" [19] він опублікував два документи, які обґрунтовують необхідність зближення і порозуміння церков. Мова йде про "Записку про переговори в справі універсальної унії українців" та "Думки одного польського шляхтича грецької релігії у справі універсальної унії" [19, с. 223-235]. Що ж стосується монографії науковця, то її список джерел та літератури налічує понад 300 позицій, що свідчить про дуже кропітку працю автора, наслідком якої стала поява ґрунтовного дослідження життя та діяльнос-

ті П. Могили. Цінність книги ще й у тому, що науковець опублікував анонімні геральдичні вірші на честь митрополита, а також уривки з його праць та джерел, що стосувалися його діяльності. У ході наукового дослідження А. Жуковський використовував твори митрополита та опубліковані збірники джерел, адже не мав змоги працювати в українських архівах.

Значну увагу у своїх дослідженнях науковець присвятив аналізу теолого-літературних творів П. Могили. Зокрема, у монографії “Петро Могила й питання єдности церков” учений розглянув історію написання та основні положення “Православного ісповідання віри”, “Требника” та “Літоса”. Вчений не лише упорядкував та перевидав “Требник” та “Катехизис” П. Могили, а й детально проаналізував їх у вступних статтях до перевидань [9; 12], а також у публікації “Відновлення православної митрополії та реформи Петра Могили” [10]. Усі вищеназвані твори П. Могили не лише відіграли роль основи для проведення церковних реформ, але й мали значення для вивчення питання екуменізму. Важливо зазначити, що А. Жуковський одним з основних співавторів митрополита вважав І. Трофимовича-Козловського [16, с. 152], який був однодумцем П. Могили у питанні здійснення реформування церкви.

В цілому, варто зазначити, що А. Жуковський вважав П. Могилу одним із найвидатніших діячів в історії України, який багато зробив не лише для церкви, а й для культури та освіти. Найбільшим позитивом діяльності митрополита науковець вважав його намагання використовувати здобутки західної культури, теології та церковної практики. Дослідник наголошував на тому, що П. Могила мав державницьку концепцію і тому прагнув до легальних форм існування української церкви, сподіваючись здобути для неї права, однакові з католицькою. На нашу думку, найяскравіше оцінка діяльності митрополита відображена у такій характеристиці А. Жуковського: “Петро Могила увійшов в історію як велика постать української православної церкви, яка не тільки продовжила діло своїх попередників – Єлисея Плетенецького, Захарії Копистенського, Іова Борецького – у відродженні прадідівської віри, але також створила для неї солідну основу, даючи високу освіту для духовенства… Але, незважаючи на свою відданість православній справі, він не був засліпленим конфесійним фанатиком, його всебічна освіта та широкий світогляд дозволили йому цінити все, що добре у всіх віровизнаннях” [16, с. 111]. На підставі аналізу досліджень вченого можемо констатувати, що він намагався дати об’єктивну оцінку діяльності П. Могили, не відкидаючи недоліків у його діяльності, водночас, зазначаючи про його неабиякий вклад у скарбницю української культури.

Серед видатних церковних діячів увагу А. Жуковського привертала не лише постать П. Могили. У його науковому доробку є студії, присвячені Андрею Шептицькому [13; 3] та Мстиславу Скрипнику [8; 1]. Звісно, що дослідженню життя та діяльності цих діячів науковець присвятив лише окремі публікації, однак це не зменшує їхньої наукової вартості та ролі в історичній науці. Зауважимо, що в історіографії є чимало досліджень про А. Шептицького. Так, захищені дисертації Л. Крупи про вплив митрополита на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кін. XIX – пер. пол. XX ст. [27] та Я. Біласа про А. Шептицького і проблеми національно-визвольного руху українців [5], також опубліковані джерела до життя та діяльності митрополита [29; 30], вивчали його діяльність І. Гриньох [7], Л. Цегельський [50], Ф. Онуфрійчук [36], В. Кметь [24] та ін.

У своїх публікаціях А. Жуковський акцентував увагу на проблемі єдності церков, адже був переконаний, що вона займала провідне місце у діяльності А. Шептицького. Передусім, вчений вважав, що релігійному об’єднанню мали служити навчально-освітні інституції, зокрема, створена митрополитом у 1928 р. Греко-католицька богословська академія у Львові [13, с. 54]. Ідеї єдності церков у житті митрополита значну уваги приділив у своїй монографії І. Гриньох, який теж схилявся до думки, що вона була домінуючою справою А. Шептицького [7, с. 91]. Подібні міркування висловлював В. Кметь, який зауважував, що митрополит усі свої зусилля спрямовував на втілення в життя церковної єдності, однак усвідомлював, що на цьому шляху були великі труднощі, найбільшою з яких була “неприхильна психологічна настанова та віками нагромаджене взаємне упередження” [24].

А. Жуковський не погоджувався з оцінкою екуменічної діяльності митрополита, висловленою С. Бараном, який переконував, що всі спроби були невдалими. Він вважав це дуже прагматичним підходом до справи, адже проведена митрополитом робота стала цінною спадщиною для подальшої об’єднавчої діяльності [13, с. 58]. А. Шептицький реалізацію унійної справи вбачав в утворенні Українського патріархату, який мав би визнати примат Папи, але був би цілком

самостійним, зберігаючи звичаї православної церкви. Цей проект був співзвучний із проектом, запропонованим у свій час П. Могилою [13, с. 58]. На думку А. Жуковського, об'єднання можна було досягти, якби обидві сторони були організованими, а в 1941 р. УПЦ знаходилася на початку свого відродження без досвідчених церковних кадрів і практики міжконфесійного спілкування, а тому не могла приступити до переговорів, ініційованих головою добре організованої церкви [13, с. 59].

Варто зазначити, що А. Жуковський проаналізував листи митрополита до українських православних архієреїв та до української православної інтелігенції із закликами до церковної єдності, яка мала сприяти досягненню національного єднання. А. Жуковський вважав, що найважливішим листом в екуменічній діяльності митрополита був відкритий лист від 30 грудня 1941 р. "До всіх Високопреосвященних і Преосвященних Православних Архієреїв в Україні і на українських землях". Науковець пояснював це тим, що саме у цьому листі А. Шептицький тісно пов'язував релігійні справи з українськими національними справами, апелюючи до своїх земляків із закликом до єдності як передумови до досягнення національних ідеалів українців [13, с. 56].

Загалом, вчений досить детально підійшов до вивчення життєвого шляху А. Шептицького, аналізуючи не лише літературу, а й джерела. Його високі оцінки діяльності митрополита були підтримані Л. Цегельським, який ставив А. Шептицького в один ряд з Іларіоном та Петром Могилою [50, с. 75], а також у дослідженнях П. Кам'янского, який вважав митрополита провідним діячем українського національного відродження [22, с. 25]. Не будемо детально зупинятися на оцінках праці А. Шептицького в історіографії, лише зазначимо, що студії А. Жуковського достатньо інформативні, а його висновки про екуменічну діяльність митрополита досі не втратили актуальності.

У травні 1982 р. українська спільнота в діаспорі відзначила сорокову річницю з дня хіротонії митрополита Мстислава (Степана) Скрипника, голови УАПЦ і УПЦ в США. Цій події А. Жуковський присвятив розвідку в журналі "Сучасність" [8]. Дослідник вважав митрополита одним із реалізаторів відродження УПЦ і продовжувачем справ, започаткованих І. Борецьким, П. Могилою та В. Липківським [8, с. 65]. На сьогодні існує низка студій, які тим чи іншим чином торкаються життя та діяльності митрополита. Серед сучасних монографічних досліджень – праці Д. Степовика про життя та архіпастирську діяльність Мстислава Скрипника [43] та А. Смирнова про владику як громадсько-політичного та церковного діяча [42]. Досліджуючи громадсько-політичну і церковну діяльність М. Скрипника, А. Жуковський виокремив три етапи у його діяльності. Перший з них він пов'язував із службою в лавах армії УНР і обороною молодої української держави, другий – із діяльністю у Товаристві імені П. Могили та Товаристві "Українська школа". У цей час М. Скрипник намагався допомагати у збереженні українського шкільництва і преси, брав участь у церковних з'їздах духовенства і мирян Волині, домігся висвячення українських єпископів Полікарпа Сікорського та Олексія Громадського тощо. Початок третього етапу дослідник відносив до 1941 р., коли, втративши дружину, С. Скрипник вирішив присвятити життя церкві [8, с. 66]. В основу періодизації історик поклав зміни пріоритетних напрямків діяльності в житті владики, спочатку це була військова служба, потім – громадсько-політична діяльність і нарешті – служіння церкві.

На думку вченого, важливим досягненням православної церкви під час німецької окупації України було підписання 8 жовтня 1942 р. акту об'єднання АПЦ та УАПЦ, одним з творців і натхненників якого був Мстислав Скрипник. Цей акт підписали архієпископ УАПЦ Никанор Абрамович, єпископ УАПЦ Мстислав Скрипник та митрополит АПЦ Олексій Громадський. В акті було підкреслено, що ліквідовано всі розбіжності канонічного характеру, але через спротив єпископату АПЦ та вбивство митрополита Олексія в травні 1943 р. цей визначальний для української церкви документ не був втілений у життя [8, с. 67]. Мотивам ієрархів двох православних конфесій, які спонукали їх вдатися до поєднання церков та реалізації об'єднання, присвятила одну із своїх публікацій дослідниця Н. Стоколос [44]. Зокрема, вона (як і А. Жуковський) стверджувала, що з усіх ієрархів УАПЦ найвагоміший внесок у справу поєднання церков зробив єпископ Мстислав Скрипник [44, с. 14].

Підсумовуючи значення діяльності митрополита, А. Жуковський зазначав, що екуменізм для нього не був лише теорією, а щоденним втіленням на практиці, його політичний хист проявився при відродженні УАПЦ в Україні, а внесок владики у церковно-релігійне і культурно-суспільне життя був гідно оцінений наданням звання почесного члена НТШ та присвоєнням

докторату УВУ [8, с. 70-71]. Незважаючи на важливість та актуальність студії дослідника, у якій він спробував проаналізувати та систематизувати біографію митрополита, вона не позбавлена ідеалізації головного героя і цим певною мірою відрізняється від публікацій про П. Могилу, в яких автор намагався висвітлити всі аспекти його діяльності. Про спроби А. Жуковського реабілітувати Мстислава Скрипника говорить і А. Смирнов. Зокрема, він вважає помилковими судження науковця про те, що “під час німецько-польської війни посол Скрипник мав відвагу заявити, що українці не мають підстав проливати кров за Польщу, яка була впродовж 20 років для українців мачухою” [42, с. 89]. А. Смирнов вважає це спробою реабілітувати посла, деформуючи реальний зміст заяви С. Скрипника, яку він зробив під час виступу в сеймі 2 вересня 1939 р., оскільки вона мала пропольський характер, за що його неодноразово звинувачували у політичній недалекоглядності [42, с. 69].

Варто підкреслити, що обґрунтування ідеї екуменізму знаходимо не лише в дослідженнях А. Жуковського, присвячених П. Могилі, А. Шептицькому та М. Скрипнику, а і в публікаціях з історії УПЦ. Науковець намагався розглянути ідею єдності церков у історичному розвитку, починаючи від П. Могили і завершуючи діяльністю УАПЦ в діаспорі та Україні.

Зауважимо, що А. Жуковський був членом редколегії фундаментального видання з україністики, створеного під егідою НТШ в Європі – “Енциклопедії українознавства”. Дослідник також був автором цілої низки енциклопедичних гасел різної тематики, більшу частину з яких становлять гасла з історії церкви, зокрема, присвячені видатним церковним діячам. При їх написанні науковець намагався у стислій формі подати якомога більше фактичної інформації, водночас, переважна більшість із них вирізняється наявністю бібліографії. Наявність бібліографії не лише допомагає читачеві знайти відповідну літературу з теми, а й свідчить про значну пошукову та наукову роботу, проведену вченим. Звичайно, що в сучасній історіографії є чимало досліджень, що стосуються окремих проблем, охарактеризованих ученим в енциклопедичних гаслах. Однак попри появу таких досліджень, гасла залишаються підґрунтям для науково-дослідницької роботи, а також сприяють ознайомленню зарубіжної громадськості з відомостями про Україну.

Отже, важливу частину наукового доробку А. Жуковського становлять дослідження з історії церкви. У своїх студіях він визначив роль видатних церковних діячів у розвитку релігійного життя в Україні. Переважну більшість досліджень з означеної теми вчений присвятив висвітленню життя та діяльності Петра Могили. Обґрунтування науковцем церковної єдності у творчості та діяльності митрополита стало новим підходом у могилознавстві. Ідею екуменізму А. Жуковський виділив, аналізуючи діяльність Мстислава Скрипника та Андрея Шептицького, а також констатував їх важливий внесок не лише в церковне, а й у громадсько-політичне та культурне життя українського народу. Науково обґрунтовані висновки вченого з історії церкви та ролі перших церковних осіб у культурному та суспільному житті є важливою частиною української історіографії і заслуговують на увагу та впровадження у розробку окремих дослідницьких тем.

Джерела та література:

1. Joukovsky A. 40-jähriges Jubiläum der Bischofsweihe des Metropoliten Mstyslav Skrypnyk / A. Joukovsky // Jahrbuch der Ukrainekunde. – 1982. – S. 7–14.

2. Joukovsky A. Der Versuch einer Kirchenvereinigung im 17. Jahrhundert. Aus der Perspektive der Orthodoxen / A. Joukovsky // Jahrbuch der Ukrainekunde. – 1988. – S. 72–96.

3. Joukovsky A. Les letters du Métropolite André Cheptytsky à l’intelligentsia orthodoxe de son temps / A. Joukovsky // André Cheptytsky, Métropolite ukrainien. Novateur en oecuménisme. – Lyon : [б. в.], 1995. – S. 45–65.

4. Joukovsky A. Pierre Mohyla, fondateur Collège (Académie) de Kyïv et réformateur de l’enseignement en Ukraine / Joukovsky A. // Петро Могила. Акти колоквіуму, присвяченого 400-річчю від дня народження (ЮНЕСКО, Париж, 5 листопада 1996 р.) / [упор. А. Жуковський, Ю. Кочубей]. – Париж : ЮНЕСКО, Наукове товариство ім. Шевченка, Посольство України у Франції, 1997. – С. 51–60.

5. Білас Я.І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 09.00.11 “Релігієзнавство” / Білас Ярослав Ігорович; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2003. – 23 с.

6. Винар Л. Академік Аркадій Жуковський: історик і енциклопедист / Л. Винар, А. Атаманенко // Український історик. – 2003. – № 1–5 (156–160). – С. 397–408.

7. Гриньох І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдности / І. Гриньох. – Рим : Українське богословське наукове товариство, 1961. – 200 с.

8. Жуковський А. 40-ліття хіротонії митрополита Мстислава Скрипника / А. Жуковський // Сучасність. – 1982. – Ч. 6 (258). – С. 64–71.

9. Жуковський А. Аналіза Требника Петра Могили / А. Жуковський // Требник Петра Могили. – Канберра; Мюнхен; Париж : Видання на спілку з Академічним видавництвом Петра Белея і УАПЦ в Австралії, 1988. – С. 17–45.

10. Жуковський А. Відновлення православної митрополії та реформи Петра Могили [Електронний ресурс] / А. Жуковський // Режим доступу: http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=428

11. Жуковський А. Вклад Київської Духовної академії і її "Трудів" на культурному і богословському відтинках / А. Жуковський // Український історик. – 1988. – № 1–4 (97–100). – С. 84–91.

12. Жуковський А. Катехизис Петра Могили / А. Жуковський // Катехизис Петра Могили / [упор. А. Жуковський, перекл. В. Шевчук]. – К.; Париж : Воскресіння, 1996. – С. 5–39.

13. Жуковський А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я / А. Жуковський // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен : [б. в.], 1992. – Т. 15. – С. 37–64.

14. Жуковський А. Петро Могила – засновник Київської Колегії-Академії і реформатор освіти в Україні / А. Жуковський // Український історик. – 1997. – № 1–4 (132–135). – С. 61–70.

15. Жуковський А. Петро Могила – засновник Київської Колегії-Академії і реформатор освіти в Україні / А. Жуковський // Українське слово. – 30 січня 1997 р. – № 4. – С. 13.

16. Жуковський А. Петро Могила й питання єдности церков / А. Жуковський. – К. : Мистецтво, 1997. – 302 с.

17. Жуковський А. Походження та молодість свт. Петра (Могили) / А. Жуковський // Православний голос Любліна. – 2006. – № 2. – С. 12–14.

18. Жуковський А. Роль митрополита Петра Могили у піднесенні Української Православної Церкви [Електронний ресурс] / А. Жуковський // Режим доступу: http://www.hram.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=592%3Atitle865&catid=85%3Abook85&Itemid=43

19. Жуковський А. Спроба єдности церков у XVII ст. (православна перспектива) / А. Жуковський // Ювілейний збірник праць Наукового конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України : доповіді й матеріяли з чужомовними резюме / [ред. В. Янів]. – Мюнхен : [б. в.], 1988/1989. – С. 208–235.

20. Йосипенко С. Теолого-політична проблема в ранньомодерній духовній культурі. Стаття третя: толерантність та питання єдності церков / С. Йосипенко // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2006. – № 59. – С. 170–179.

21. Казимира Б. Християнство в житті українського народу / Б. Казимира // На перехресті двох тисячоліть. – Саскачеван : [б. в.], 1984. – С. 7–23.

22. Камянский П. Митрополит Андрей Шептицький і суспільно-політичні рухи в Галичині на початку XX століття / П. Камянский // Культура народов Причерноморья. – Симферополь : [б. и.], 2004. – Т. 1. – № 56. – С. 21–26.

23. Катехизис Петра Могили / [упор. А. Жуковський, перекл. В. Шевчук]. – К. ; Париж : Воскресіння, 1996. – 288 с.

24. Кметь В. Погляди екуменічної єдності митрополита Андрея Шептицького [Електронний ресурс] / В. Кметь // Режим доступу: http://www.chs.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=68&Itemid=32

25. Костельнюк М. Від лицаря до ченця: пошуки особистості Петра Могили / М. Костельнюк // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї / [ред. М. Михальченко]. – К.; Миколаїв : [б. в.], 2008. – Вип. 14. – С. 98–105.

26. Костельнюк М. Державницькі погляди в літературній спадщині митрополита Петра Могили / М. Костельнюк // Наукові праці ЧДУ імені Петра Могили. Політичні науки. – Миколаїв : В-во ЧДУ ім. П. Могили, 2006. – Вип. 27. – С. 75–78.

27. Крупа Л.Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Крупа Любомир Левкович; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2003. – 20 с.

28. Макар Ю. Патріярх українського буковинознавства / Ю. Макар, О. Добржанський // Український історик. – 1998. – № 1–4 (136–139). – С. 150–156.

29. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944. Т. 1: Церква і Церковна єдність / [ред. А. Кравчук]. – Львів : Свічадо, 1995. – 524 с.

30. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944. Т. 2. Кн. 1: Церква і суспільне питання / [ред. А. Кравчук]. – Львів : Свічадо, 1998. – 570 с.

31. Мостіпака О. Аркадій Жуковський про Петра Могилу / О. Мостіпака // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – Вип. 6–7. – С. 12–23.

32. Нагаєвський І. Об'єднання церкви й ідея патріярхату в Києві. Історико-богословська студія / І. Нагаєвський. – Торонто : Українське видавництво "Добра книжка", 1961. – 93 с.

33. Наулко В. До 80-річчя професора Аркадія Жуковського / В. Наулко // Український археографічний щорічник. – К. ; Нью-Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2002. – Т. 10. – Вип. 7. – С. 7–10.

34. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України / В. Нічик. – К. : Український центр духовної культури, 1997. – 328 с.

35. Олійник Л. Катехизис митрополита Петра Могили: структура, тематика, художні прийоми [Електронний ресурс] / Л. Олійник // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Philologia/76000.doc.htm

36. Онуфрійчук Ф. Митрополит Андрей в служінню богові, Українській православній церкві і українському народові / Ф. Онуфрійчук. – Вінніпег : [б. в.], 1983. – 200 с.

37. Петро Могила. Акти колоквіуму, присвяченого 400-річчю від дня народження (ЮНЕСКО, Париж, 5 листопада 1996 р.) / [упор. А. Жуковський, Ю. Кочубей]. – Париж : ЮНЕСКО, Наукове товариство ім. Шевченка, Посольство України у Франції, 1997. – 94 с.

38. Плічковський Н. Нарис історії Української православної церкви / Н. Плічковський. – Сідней; Аделаїда : Консисторія УАПЦ в Австралії і Новій Зеляндії, 1988. – 123 с.

39. Полонська-Василенко Н. Передмова / Н. Полонська-Василенко // Жуковський А. Петро Могила й питання єдности церков / А. Жуковський. – Париж : УВУ, 1969. – С. 7–11.

40. Садовяк Д. Петро Могила – митрополит Київський / Д. Садовяк. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2000. – 160 с.

41. Семчинський С. Петро Могила – митрополит, учений / С. Семчинський // Пам’ять століть. – 1997. – № 3. – С. 114–159.

42. Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч, 1930–1944 / А. Смирнов. – К. : Смолоскип, 2008. – 326 с.

43. Степовик Д. Патріарх Мстислав: життя і архіпастирська діяльність / Д. Степовик. – К. : Мистецтво, 2007. – 448 с.

44. Стоколос Н. “...Для миру церковного і добра віруючого народу...” (Що стало на заваді поєднанню православних церков в Україні восени 1942 року) / Н. Стоколос // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет, 2006. – Вип. 8. – С. 12–24.

45. Требник Петра Могили / [упор. А. Жуковський]. – Канберра; Мюнхен; Париж : Видання на спілку з Академічним видавництвом Петра Белея і УАПЦ в Австралії, 1988. – 1670 с.

46. Федорів Ю. Історія церкви в Україні / Ю. Федорів. – Торонто : [б. в.], 1967. – 362 с.

47. Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність. Позиція) / [В. Климов, А. Колодний, А. Жуковський та ін.]. – К. : Дніпро, 1996. – 270 с.

48. Хижняк З. Історія Києво-Могилянської академії / З. Хижняк, В. Маньківський. – К. : “КМ Академія”, 2003. – 184 с.

49. Хохун-Політова С. Петро Могила як фундатор нового ренесансного світогляду в українській культурі першої половини XVII ст. / С. Хохун-Політова // Культура і мистецтво у сучасному світі. Наукові записки Київського національного університету культури і мистецтв. – К. : [б. в.], 2009. – Вип. 10. – С. 155–164.

50. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності / Л. Цегельський. – Львів : Видавництво отців василіан “Місіонер”, 1995. – 78 с.

51. Червак Б. Аркадій Жуковський – вчений і націоналіст / Б. Червак // Українське слово. – 23 січня 1997. – № 3. – С. 5.

52. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом: нариси із історії культури до початку XVIII століття / І. Шевченко. – Львів : [б. в.], 2001. – 250 с.

53. Яремчук Д. 75-річчя проф. Аркадія Жуковського / Д. Яремчук // Український голос. – 10 лютого 1997. – № 5. – С. 3.

Оксана Блашків
(Дрогобич)

ЛИСТУВАННЯ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО З ЧЕСЬКИМИ СЛАВІСТАМИ

У статті подано огляд листування Д. Чижевського 1930–1970-х рр. з чеськими славістами, що зберігається у ряді архівів Чеської Республіки. На основі цих документів визначено основні теми та напрями співпраці вчених. Відзначено, що назване листування може стати основою не лише для реконструкції фактів наукової біографії Д. Чижевського та історії українсько-чеських наукових взаємин, але і новою сторінкою історії української діаспори у Чехословаччині.

***Ключові слова**: Дмитро Чижевський, славістика, українсько-чеські культурні взаємини, архівне дослідження, листування.*

Оксана Блашкив. Переписка Дмитрия Чижевского с чешскими славистами.
В статье представлен обзор переписки Д. Чижевского 1930–1970-ых гг. с чешскими славистами, которая храниться в архивах Чешской Республики. На основе этих документов определены основные темы и направления сотрудничества ученых. Отмечено, что упомянутая переписка может стать основой не только для реконструкции фактов научной биографии Д. Чижевского и истории украинско-чешских научных отношений, но и новой страницей истории украинской диаспоры в Чехословакии.

***Ключевые слова**: Дмитрий Чижевский, славистика, украинско-чешские культурные взаимоотношения, архивное исследование, переписки.*

Oksana Blashkiv. Correspondence between Dmytro Chyzhevskyi and czech slavists.
The article provides an overview of Dmytro Chyzhevs'kyj's correspondence with Czech Slavist from the years 1930–1970s, kept in the archives of Czech Republic. Due to the correspondence, the key themes and areas of cooperation between the scholars have been identified. It has been underlined that the correspondence can be useful not only for the reconstruction of Chyzhevs'kyj's intellectual biography and the history of Ukrainian-Czech cultural relations, but make a new chapter in the history of Ukrainian diaspora in Czechoslovakia.

***Key words**: Dmytro Chyzhevs'kyj, Slavic Studies, the Ukrainian-Czech Cultural Relations, archival research, correspondence.*

Міжвоєнна Прага була відкритою для численних іноземців зі Східної Європи, котрі шукали тимчасового прихистку чи нової батьківщини. У Празі діяли університети, академії та мистецькі школи, у котрих емігранти продовжували здобувати освіту рідними мовами під керівництвом вчених з різних галузей науки. Неминуча в таких умовах інтелектуальна співпраця, хоч і не відразу, сприяла розвитку як еміграційної науки народів Східної Європи, так і Чехословаччини. Українські гуманітарії, які перебували в той час у Празі, активно проявляли зацікавлення українсько-чехословацькими культурними взаєминами (нерідко вони були ініційованими вдячністю і шаною до господарів). Сьогодні їх діяльність у цьому річищі складає вагомий етап в історії української славістики. Водночас інтерес чехів до досліджень своїх українських колег та тісна співпраця з ними принесла чеській науці низку відкриттів та нових напрямів наукових досліджень.

Людиною, котра вагомо прислужилася цьому діалогові, є Д. Чижевський. Дослідження спадщини Я.А. Коменського в контексті історії філософії та літератури, віднайдення та збереження в роки Другої світової війни його рукопису "Загальна порада для виправлення людських справ", перші спроби вивчення особливостей барокового світогляду в чеській літературі часів Я. Гуса та романтизму – це праці українського вченого, які і сьогодні залишаються цитованими в чеській науці. Д. Чижевський визнавав, що, попри свої заслуги перед різними слов'янськими народами, найбільший внесок він зробив у вивчення чеської культури. Учасники конференції "Дмитро Чижевський – особистість і творчість" (Прага, 2004), присвяченій життю та науковій спадщині Д. Чижевського, переконливо підтвердили значення цього внеску, наголошуючи водночас

© Оксана Блашків, 2013

на важливості вивчення архівів Д. Чижевського задля глибшого дослідження його біографії та "зв'язків з Чехією та чеською наукою" [14].

Біографічний компонент дослідження постаті Д. Чижевського став предметом зацікавлення українських та закордонних вчених, завдяки яким до наукового обігу за останні роки було введено доволі багато архівно-біографічного матеріалу. Документально максимально повно охопити життя Д. Чижевського ставить за мету перший том із запланованого тритомного видання вибраних праць вченого "Д.І. Чижевський. Матеріали до біографії" (Москва, 2008) [11]. Значними джерелами архівного матеріалу виступають двотомник "Славістика" (Дрогобич, 2005, 2010) [9; 10] та збірник "Дмитро Чижевський і європейська культура" (Сєдльце, 2010) [4]. Життя та творчість Д. Чижевського стали предметом грунтовного монографічного дослідження) німецького вченого В. Кортгаазе "Дмитро Чижевський – життя великого вченого" (Сєдльце, 2010) [6].

Не дивлячись на широту зібраного біографічного матеріалу про Д. Чижевського, актуальним залишається впровадження та аналіз архівних матеріалів, пов'язаних з його перебуванням та науковою діяльністю в різних країнах. Найбільш інформативно насиченим джерелом щодо наукових контактів Д. Чижевського з чеськими вченими залишається листування. Сьогодні фактичний матеріал, пов'язаний з питанням про контакти Д. Чижевського з чеськими вченими, актуалізувався завдяки публікаціям листування названих вчених, підготовлених О. Блашків [3], В. Шіфферовою та Г. Блашек-Ган [15]. Еміграційний контекст Чехословаччини періоду міжвоєння потрапив в поле зору чеських науковців Мірії та Сергія Магід [7; 8]. Саме аналіз цього масиву історичних документів відкриває нові напрями у дослідженні як спадщини Д. Чижевського, так і історії української наукової діаспори та європейської славістики загалом. Огляд листування Д. Чижевського з чеськими вченими, виявлення особливостей наукових контактів вчених складає мету даної статті.

Нагадаємо, що перебуваючи у Празі у 1924–1932, поруч з викладанням в українських університетах у Празі, Російському народному університеті та Німецькому університеті в Празі, Д. Чижевський брав активну участь у багатьох наукових товариствах, серед яких Празький лінгвістичний гурток. Гурток, з моменту його заснування у 1926 р., був першим чеським науковим середовищем, яке мало значний вплив на подальші наукові проекти Д. Чижевського та підходи до їх реалізації [1]. Іншим таким науковим осередком у 1932 р. став Інститут славістики, членом якого Д. Чижевського було обрано. На початок 1930-х рр. припадають публікації перших статей та рецензій вченого, пов'язаних з чеською тематикою: у 1931 р. – відгуки на дві праці А. Флоровського та М. Новикова, що були опубліковані в "Научных Трудах Русского Народного Университета в Праге" під назвою "К истории чешско-русских и чешско-украинских взаимоотношений" та на доповідь Карела Барта "Масарик и Достоевский", невелика за обсягом стаття "О чешской философии"; у 1932 р. – рецензія на видання творів чеського барокового поета Фрідріха Бріделя, здійснене Йозефом Вашіцею. Тоді ж, у 1932 р., Д. Чижевський отримав від М. Мурка, редактора часопису "Slavia", пропозицію написати рецензію на видання, здійснене Й. Їрасеком, "Das Slaventhum und die Welt der Zukunft" Людовіта Штура, з чого почалося глибоке зацікавлення Д. Чижевським словацькою духовною історією. У 1935 р., після віднайдення рукопису Я.А. Коменського "De rerum humanarum emendatione consultatione catholica" у бібліотеці Сиротинця А. Франке у німецькому місті Галлє, Д. Чижевський назавжди залишився вписаним в історію чеської культури та науки.

Архіви Праги, у яких зберігається листування Д. Чижевського з чеськими вченими, дозволяють стверджувати, що співпраця була тривалою (1930–1970-ті рр.), хоч і з перервами через війну і політичні заборони, в її основі лежали товариські стосунки, що склалися між вченими-однодумцями в добу міжвоєння. Серед адресатів Д. Чижевського редактор часопису "Slavia" Матія Мурко (Matija Murko, 1861–1952), редактор "Prager Presse" Станіслав Маґр (Antonín Stanislav Mágr, 1887–1960), чеський славіст, католицький богослов Йозеф Вашіца (Josef Vašica, 1884–1968), історик, поет, літературознавець, перекладач Зденєк Каліста (Zdeněk Kalista, 1900–1982), чеський історик літератури Антонін Шкарка (Antonín Škarka, 1906–1972), літературознавець, перекладач Вацлав Черни (Václav Černý, 1905–1987), етнограф Їржі Горак (Jiří Horák, 1884–1975), лінгвіст та візантолог Мілош Вайнгарт (Miloš Weingart, 1890-1939), засновники Празького лінгвістичного гуртка Богуміл Трнка (Bohumil Trnka, 1895–1984) і Вілем Матезіус (Vilém Mathesius, 1882–1945), гуситолог Франтішек Міхалек Бартош (František M. Bartoš, 1889–1972), історик науки та філософ Емануель Радл (Emanuel Rádl, 1873–1942), болгарист, сорабіст Йозеф Пата (Josef Páta,

1886–1942), славіст, фольклорист, літературознавець Карел Горалек (Karel Horálek, 1908–1992), письменник Франтішек Тихий (František Tichý, 1886–1968), коменіолог Йозеф Гендріх (Josef Hendrich, 1888–1950), філософ Ян Паточка (Jan Patočka, 1907–1977). Кожен зі згаданих вчених займає значне місце в історії чеської гуманітарної думки ХХ ст., їх листи до Д. Чижевського створюють широкий контекст для подальшого дослідження його наукової біографії через призму чесько-українських наукових взаємин. На жаль, нерідко недоступними є відповіді, адресовані Д. Чижевському, рівно ж ми не можемо бути певними, що листування з названими вище адресатами українського вченого збережено повністю, проте навіть наявний матеріал дозволяє визначити головні напрями співпраці чеських вчених з Д. Чижевським.

Листівки до М. Мурка стосуються дописування до часопису "Slavia" і датуються 1927–1932 рр. Лист до Ї. Горака (1930 р.) сигналізує неоднозначне сприйняття тогочасною наукою вивчення Д. Чижевським "своєрідності українського племінного характеру", говорячи сучасною мовою – української ідентичності, як окремого явища в межах слов'янських народів. У листі до М. Вайнгарта (1932 р.) вчений висловлює готовність до співпраці з Інститутом славістики в Празі та наголошує на важливості у повному представленні чеської славістики у німецьких бібліотеках. Листівки до Б. Трнки (1932–1934 рр.) стосуються засідань Празького лінгвістичного гуртка та його видань. Листи до Е. Радла (1934 р.) проливають світло на полеміку навколо дослідження Ф. Пелікана та Й. Тврдого "Сучасна філософія у слов'ян", яку рецензував Д. Чижевський. У листах до Ф.М. Бартоша (1939–1940 рр.) обговорюються окремі твори літератури та факти віднайдення окремих рукописів періоду Реформації. Проблеми дослідження гусизму піднімаються також у листах до Й. Пати (1942 р.). Лист до письменника та перекладача з української Ф. Тіхого (1944 р.) розповідає про видання твору Коменського "Слово до європейців", до якого Д. Чижевському запропонували написати передмову. Лист до К. Горалека (1967 р.) засвідчує налагодження діалогу поміж славістами Чехословацької Радянської Республіки та Західною Німеччиною. Найбільш чисельним є листи до Й. Вашіци (1933–1965 рр.), З. Калісти (1940–1976 рр.) та А. Шкарки (1944–1967 рр.), на яких зупинимося докладніше. Провідними темами листування була давня та барокова чеська література, коменіологія, а також перевидання художніх творів різних періодів та наукових праць чеських вчених у Німеччині у межах славістичних видань, редагованих Д. Чижевським.

Дослідження Д. Чижевським доби бароко у слов'янських літературах відбувалося у співпраці з чеськими колегами, з науковим доробком котрих він був добре знайомий. Про що вже йшлося у статті "Дослідження літературного бароко: Дмитро Чижевський та Йозеф Вашіца" [2]. Нагадаємо декілька думок, висловлених в цій розвідці, що дозволяють говорити про певну суголосність суджень Й. Вашіци і Д. Чижевського щодо досліджень літературного бароко, а, ймовірно, і наступність українського вченого. Йдеться, зокрема, про те, що, незважаючи на безперечну значущість цих праць для історії української літератури, все ж унікальними для свого часу такі дослідження Д. Чижевського не були. Ми поділяємо думку українських дослідниць І. Бондаревської та Л. Довгої про те, що "немає підстав стверджувати, що Дмитро Чижевський створив оригінальну теорію бароко або розвинув оригінальні підходи до вивчення культури цього періоду. Він радше використав існуючі розробки, загальні уявлення та підходи до аналізу мистецтва, літератури та культури. Основним досягненням його праці у вивченні культури є застосування певного набору теоретичних інструментів для аналізу історії української культури. Чижевський виконав поставлене завдання – показати засобами теоретичного аналізу конкретного історичного матеріалу, що українська культура є частиною європейської культури і що ритм її розвитку такий самий як і європейської" [12, с. 19-20]. Власне у цьому контексті чеські дослідження літературного бароко та доби бароко загалом доволі ілюстративні, а також дозволяють розглядати дослідження Д. Чижевським слов'янського бароко (українського та чеського зокрема) у контексті подібних досліджень чеських вчених.

Уже в першій статті про видання творів Ф. Бріделя Д. Чижевський, услід за Й. Вашіцею, наголошує на важливості розглядати твори поетів епохи бароко відповідно до канону історичного часу і необхідності перегляду позиції вчених до цієї доби як до епохи занепаду і деградації. Ця думка повторюється в "Огляді II" (1935), у якому Д. Чижевський подає положення праці Й. Вашіци "O české barokní poesii" ("Про чеську барокову поезію"), акцентуючи роль чеського вченого у зміні ставлення до літератури цього періоду: "У доповіді Вашіци про чеську барокову поезію подано стислий огляд полеміки, що точилася навколо теми чеської барокової поезії;

автор робить спробу, також дуже стисло – практично у формі тез, ознайомити читача з деякими найважливішими фактами цього забутого періоду історії чеської літератури і наголосити передовсім на естетичній цінності барокової поезії. Вашіца вказує на те, що в інших європейських народів, насамперед в Німеччині, прокинувся інтерес до барокової літератури. Дослідник зазначає, що розуміння чеського читача ще дуже відстає від розуміння німецького читача. Однак найважливіше завдання полягає в тому, щоб пояснити історичну роль чеської барокової поезії і показати, що всі характерні для неї явища, які до цього вважались “занепадом”, “спадом”, навіть “крахом”, “розкладанням”, “відсутністю смаку” тощо, є закономірними щаблями літературного і мовного розвитку” [2, с. 375]. Як бачимо, обидва вчені мали майже однакові “вихідні” завдання своїх досліджень барокової літератури – звернути увагу літературознавців на літературно-естетичну цінність творів епохи бароко та розвивати дослідження саме у цьому річищі. Зважаючи на хронологію, можна припустити, що одним із наукових та інспіраційних джерел для досліджень українського літературного бароко Д. Чижевським була наукова діяльність чеського колеги Й. Вашіци. Проведений аналіз листування та окремих публікацій Д. Чижевського та Й. Вашіци вказує на суголосність та комплементарність при дослідженні літературного бароко обома вченими. Ініціювавши вивчення чеського та українського літературного бароко, вони обидва відкрили новий напрям у славістиці міжвоєнного періоду. З цієї перспективи науковий спадок двох вчених, заслуговує на подальше вивчення як окрема сторінка в історії дослідження слов’янського літературного бароко. Такого ж аналізу потребують праці інших чеських колег Д. Чижевського, що займалися літературним бароко, вони можуть стати темою окремого дослідження.

Листування зі Зденєком Калістою, що складає 16 листів і охоплює 1940–1976-ті рр. поділяється на дві групи: до 1944, надіслані з Галлє, де Д. Чижевський перебував до весни 1945 р., та листи з 1960-х рр. Обидві ці групи різняться за настроєм та тематикою, проте спільною їх основою залишається наукова співпраця вчених. З. Каліста, учень істориків Ярослава Бідла (Jaroslav Bidlo, 1868–1937), у дослідженнях історії Східної Європи якого вперше з’являються перші зразки застосування компаративного методу, та Йозефа Пекаржа (Josef Pekař, 1870–1937), котрий розглядав чеську історію у ширшому європейському контексті, увійшов в історію чеської науки як знавець чеського бароко. У 1924–1939 рр. він працював у Карловому університеті асистентом, а згодом доцентом, історичного відділення, де, імовірно, познайомився з Д. Чижевським. Листи з 1940-х рр. вказують на глибоке взаємне зацікавлення вчених науковими працями, їхній обмін та обговорення. Праці З. Калісти з чеського бароко (Z legend českého baroka, 1934; Čechové, kteří tvořili dějiny světa, 1939; Bohuslav Balbín, 1939; České baroko, 1941) були в приватній бібліотеці Д. Чижевського в Галлє (за рукописом каталогу *Reihenfolge der Bücherei “Ex libris Tschižewskij”*), і рецензувалися ним в оглядах для “Zeitschrift fur slawische Filologie”. У 1951 р. З. Каліста став жертвою політичного процесу і був засуджений на 15 років. Очевидно, це, а також перебування Д. Чижевського на той час у США, призвело до припинення листування між вченими. У 1960 р. З. Каліста був звільнений з в’язниці (реабілітований у 1966 р.) і вийшов на пенсію. Саме тоді з ініціативи З. Калісти контакт відновився: вчені обмінювалися публікаціями, обговорювали наукові плани, З. Каліста також долучився до ювілейного збірника на пошану Д. Чижевського (лист 1965 р.).

Листування з А. Шкаркою розпочалося, очевидно, задовго до 1944 р., з нього до нас дійшов лише один лист, проте важливий своїм змістом. У ньому, зокрема, ішлося про те, що одна з трьох копій пансофічного твору Я.А. Коменського уже надіслана проф. Гендріхові у Прагу з надією на кращі шанси його збереження там в умовах війни. Друге зауваження стосується “роботи про Лабіринт” Я.А. Коменського, до якої Д. Чижевський надсилає доповнення. Нам вдалося віднайти рукопис праці, написаної німецькою мовою (72 сторінки), та її переклад чеською у Літературному архіві Музею чеської літератури у Празі у архіві А. Шкарки [1]. Напис, зроблений від руки на першій сторінці “Janu Mukařovskému k jeho padesátým narozeninám”, дозволяє датувати рукопис 1941 р. Те, що рукопис праці був готовий 1941 р., підтверджує також лист Д. Чижевського до З. Калісти від 9.07.1941, у якому вчений пише: “у мене є вже дві готові до друку праці про чеську барокову поезію, а саме аналіз двох творів: “Co Bůh? člověk?” Бріделя і “Лабіринт” Коменського. Щодо другої праці, то я сподіваюсь, що вона суттєво посприяє витлумаченню цього твору” [3, с. 41]. У 1950-х рр. у США вчений опублікує дві статті про теми “Лабіринту” та їх джерела і про стилістику “Лабіринту” [13; 14]. Аналіз цих статей та рукопису

дозволяє стверджувати, що вони є дещо поширеними версіями оригінальної праці про "Лабіринт", написаної на початку 1940-х рр. Ці праці є першими у чеському, а в українському літературознавстві єдиними дослідженнями, присвяченими літературному твору Я.А. Коменського "Лабіринт світу та рай серця", і сьогодні вони залишаються актуальними. Примітно, що обидві праці вийшли англійською та німецькою мовами, і повністю в перекладі ні чеською (хоч чеська версія, відкоректована автором, зберігається в архіві Праги), ні українською (перекладено лише англомовну статтю) не вийшли.

В роки Другої світової війни чеські колеги підтримували з Д. Чижевським активне листування. У листі від 16 травня 1942 р. до А. Бема знаходимо такі рядки: "Из чехов я с несколькими в переписке, хотя и не очень систематической (Трнка, Мукаржовский, Матезиус, Гавранек, Б. Риба, Вашица, Пата, Калиста, особенно Гендрих, недавно писал И.Б. Чапек, прежде переписывался с Ф. Бартошем, как видите довольно много корреспондентов)" [3, с. 38]. Після війни Д. Чижевський серйозно зважував можливість еміграції до Чехо-Словаччини [3, с. 38-39], що свідчить про те, що саме цю землю він відчував як місце психологічного комфорту та можливостей наукової самореалізації, необхідної кожному вченому. З різних обставин цього не сталося і сучасні дослідники назвали уже Німеччину "батьківщиною його вибору" [5]. Проте Чехо-Словаччина залишилася з Д. Чижевським назавжди у постатях чеських мислителів та вчених-сучасників, з котрими він підтримував контакти протягом всього життя і всупереч кордонам.

Підсумовуючи, зазначу, що публікація листування [3] – це лише перший крок до вивчення історії української наукової діаспори в Чехословаччині періоду міжвоєння, а також наступних десятиліть. Оскільки листування Д. Чижевського з чеськими колегами носило найперше науковий багатоаспектний характер, воно може бути цікавим не лише для славістів-філологів та культурологів, але для значно ширшого кола істориків, відкриваючи нові сторіни історії української діаспори.

Джерела та література:

1. Архів Антоніна Шкарки: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Škarka Antonín / 26/83.

2. Архів Антоніна Шкарки: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Mágr Antonín / 4/60.

3. Архів Яна Мукаржовського: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Mukařovský J. / 66/86.

4. Архів часопису "Славія": Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Slavia / 16/64.

5. Архів Вацлава Чєрного: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Černý Václav / 59/89.

6. Архів Йозефа Вашіци: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Vašica Josef / 38/93.

7. Архів Йозефа Вашіци: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Vašica Josef / 40/65.

8. Архів Зденєка Калісти: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Kalista Zdeněk / 95/75.

9. Архів Інституту савістики Академії наук Чеської Республіки: Masarykův ústav – Archiv Akademie věd České republiky, Fond: Slovanský ústav/ 57 – Čyževskyj, D. /13.

10. Блашків О. Праці Дмитра Чижевського в контексті ідей Празького лінгвістичного гуртка / О. Блашків // Літературознавчий збірник: Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – Вип. 26-27. – С. 107–120.

11. Блашків О. Чеська і словацька культура у житті та науковій спадщині Дмитра Чижевського / О. Блашків // Colloquia Litteraria Sedlcensia. – Siedlce, 2010. – T. VI. – 420 s.

12. Блашків О. Чеське літературне бароко: Дмитро Чижевський та Йозеф Вашіца / О. Блашків // Ukrainiaca Brunensia II: Україністика – минуле, сучасне, майбутнє. – Brno, 2009. – S. 362–370.

13. Блашків О. Чеська і словацька культура в житті та науковій спадщині Д. Чижевського: монографія / О. Блашків. – Siedlce: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2010. – 432 с.

14. Дмитро Чижевський і європейська культура / [red. Mnich Roman, Urban Justyna]. – Drohobycz; Siedlce: Instytut Filologii Polskiej Akademii Podlaskej w Siedlcach, 2010. – 320 s.

15. Кортхаазе В. Від Меланхтона до Коменського і Чижевського / В. Кортгаазе. – Дрогобич; К.: Коло, 2005. – 378 с.

16. Кортхаазе В. Дмитрий Чижевский – жизнь знаменитого ученого / В. Кортхаазе; [red. Mnich Roman]. – Drohobycz; Siedlce: Instytut Filologii Polskiej Akademii Podlaskej w Siedlcach, 2010 – 254 s.

17. Магид С. Д.И. Чижевский в "украинской" Праге в 1924–1932 гг.: историко-публицистическое исследование / С. Магид // Rossica: Научные исследования по русистике, украинистике и белорусистике. – Praha: Euroslavica, 2007. – С. 1–48.

18. Магидова М. К публикации писем Д.И. Чижевского А.Л. Бему / М. Магидова // Rossica: Научные исследования по русистике, украинистике и белорусистике. – Praha: Euroslavica, 2007. – С. 49–96.

19. Славістика: зб. наук. праць. – Т. 1: Дмитро Чижевський і світова славістика / [ред. Роман Мних, Євген Пшеничний]. – Дрогобич: Коло, 2003. – 444 с.

20. Славістика: зб. наук. праць. – Т. 2: Дмитро Чижевський і європейська культура / [ред. Євген Пшеничний, Роман Мних, Володимир Янцен]. – Дрогобич: Коло, 2011. – 534 с.
21. Чижевский Д.И. Избранное в трех томах / Д.И. Чижевский. – Т. 1: Материалы к биографии (1894–1977). – М.: Библиотека-фонд “Русское Зарубежье”; Русский путь, 2007. – 848 с.
22. Bondarevska I. The Concept of the Baroque in the Works of Dmytro Chyzhevsky / I. Bondarevska, L. Dovha // Journal of Ukrainian Studies. – Toronto, 2007. – Vol. 32. – No 2. – P. 19–20.
23. Čiževsky D. Comenius’ “Labyrinth of the World”: Its Themes and Their Sources / D. Čiževsky // Harvard Slavic Studies. – 1953. – Vol. I. – P. 83–135.
24. Čyževskyj D. Osobnost a dílo / D. Čyževskyj. – Praha: Národní knihovna České republiky; Slovanská knihovna, 2004. – 490 s.
25. Jan Patocka – Klaus Schaller – Dimitrij Tschizewskij: philosophische Korrespondenz 1936–1977 / [Schifferová Věra, Blaschek-Hahn Helga]. – Wurzburg: Konigshausen & Neumann, 2010. – 183 s.
26. Tschižewskij D. Das “Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens” des J.A. Comenius. Einige Stilanalysen / D. Tschižewskij // Wiener Slawisches Jahrbuch. – T. V. – 1956. – S. 59–85.

Ольга Лучук
(Львів)

ІГОР ШЕВЧЕНКО І ДЖОРДЖ ОРВЕЛЛ: ІСТОРІЯ ОДНОГО ПЕРЕКЛАДУ
(До 90-річчя від дня народження Ігоря Шевченка і 65-річчя публікації першого українського перекладу "Колгоспу тварин")

Висвітлено історію публікації одного з найвідоміших творів англійського письменника Джорджа Орвелла – "Animal Farm", а також першого українського перекладу Ігоря Шевченка під назвою "Колгосп тварин", до якого Орвелл написав спеціальну передмову. До розгляду залучено епістолярні матеріали, зокрема: листування Джорджа Орвелла та Ігоря Шевченка, а також листування автора статті з Ігорем Шевченком.

***Ключові слова**: Джордж Орвелл, Ігор Шевченко, "Колгосп тварин", перекладознавство, літературознавство.*

Ольга Лучук. Игорь Шевченко и Джордж Оруэлл: история одного перевода (к 90-летию со дня рождения Игоря Шевченко и 65-летия публикации первого украинского перевода "Колхоза животных").

Представлена история публикации одного из самых известных произведений английского писателя Джорджа Оруэлла – "Animal Farm", а также первого украинского перевода этой сказки-аллегории Игоря Шевченко (1947). Этот украинский перевод имеет свои особенности – это вообще первый перевод "Animal Farm", к которому Оруэлл написал специальное предисловие для украинского читателя. Анализируя данную тему, автор статьи использует в своем исследовании эпистолярные материалы, среди которых, в частности, корреспонденция Игоря Шевченко с Джорджем Оруэллом, а также с автором статьи.

***Ключевые слова**: Джордж Оруэлл, "Скотный двор", украинский перевод, Игорь Шевченко, переводоведение, литературоведение.*

Olga Luchuk. Igor Shevchenko and George Orwell: the history of one translation.

This paper deals with Animal Farm, one of the most popular works by the renowned English writer George Orwell and the first Ukrainian translation of this fairy story by Ihor Ševčenko. In the paper the author describes how Orwell's original as well as the Ukrainian translation were published. Ševčenko's Ukrainian translation (1947) has its own history and peculiarities – it was the first translation of Animal Farm to appear. Moreover, George Orwell wrote a special introduction to that edition. In her research, the author uses various materials, including correspondence between George Orwell and Ihor Ševčenko, as well as her own correspondence with the translator.

***Key words**: George Orwell, "Animal Farm", Ukrainian translation, Ihor Ševčenko, Translation Studies, Literary Criticism.*

Дуже часто в літературі трапляються речі несподівані. Навряд чи міг би хтось передбачити, що першими казку Джорджа Орвелла "Animal Farm" перекладуть українці, і що першим перекладачем, який 1947 р. (майже одразу після появи оригіналу) перекладе твір Орвелла, буде згодом відомий професор-візантиніст Гарвардського університету Ігор Шевченко, який опублікував свій переклад під псевдонімом Іван Чернятинський [2]. Тоді, щоправда, він не був ще професором і, очевидно, не був ще відомим. Орвелл також тоді не зажив ще світової слави. Та й оригінал не був тоді таким знаним. Однак це аж ніяк не міняє справи. Перший переклад цього знаменитого твору під назвою "Колгосп тварин" з'явився таки українською, і з'явився завдяки Ігореві Шевченку та його особистим контактам з Джорджем Орвеллом.

Казка-алегорія Джорджа Орвелла вийшла друком в Англії в серпні 1945 р. під назвою "Animal Farm: A Fairy Story by George Orwell" [6]. Роком пізніше твір було опубліковано в США [7]. А вже наступного року з'явився український переклад цієї казки [2]. Парадоксально, але вихід цього твору був пов'язаний для Орвелла з багатьма труднощами. Чимало видавництв (британських

© Ольга Лучук, 2013

і американських), до яких автор звертався з пропозицією опублікувати твір, відмовило йому. До таких належало і видавництво "Faber and Faber", яке тоді очолював відомий письменник (згодом Нобелівський лауреат) Т.С. Еліот. І хоча видавець високо оцінив літературні якості твору, проте свою відмову мотивував тим, що твір Орвелла є "троцькістським" і видавництво не поділяє його поглядів. Інше видавництво, яке спочатку прийняло твір до друку, а потім, порадившись із Міністерством інформації, відмовило Орвеллу, мотивувало свою відмову тим, що Орвелл пише виключно про СРСР і двох його диктаторів: якби він писав взагалі про тоталітарні, диктаторські режими, тоді б твір надрукували; окрім того, вибір свиней на роль правлячої касти теж, на думку видавців, не є вдалим, бо може образити багатьох людей, особливо таких чутливих, як росіяни. Про такі труднощі з публікацією казки Орвелл розповів у своїй статті "Свобода друку" [11].

Очевидно, навіть у Британії та США на той час існувала пересторога, що твір, який написав Орвелл, може зіпсувати стосунки між Британією чи США і СРСР, союзниками у Другій світовій війні. Врешті, одне видавництво у Великій Британії, а саме "Secker and Warburg", таки зважилося видати цей твір 1945 р. (автор завершив його написання ще у лютому 1944 р.). Також одне американське видавництво, а саме "Harcourt, Brace and Company", мало відвагу, за словами Орвелла, прийняти твір до друку. Після публікації "Animal Farm" в США, відомий американський критик Крістофер Морлі назвав книгу Орвелла однією з найвизначніших політичних сатир, а інший критик Едмунд Вільсон порівняв Орвелла з Вольтером і Свіфтом.

Зіштовхнувшись із видавничими труднощами і "самоцензурою видавців" (визначення Орвелла) та зрозумівши, що зовсім нелегко надрукувати антирадянський твір у тодішній Британії, Орвелл написав статтю "Свобода друку", яку планував як передмову до першого видання твору 1945 р., проте в останню хвилину з невідомих причин вона туди не потрапила. Через понад чверть століття рукопис цієї передмови знайшов дослідник Айен Анґус; статтю вперше було опублікувано у лондонському часописі "The Times Literary Supplement" 15 вересня 1972 р. [11], разом із супровідною статтею першого біографа Орвелла – проф. Бернарда Кріка під назвою "Як була написана стаття Орвелла" [5]. На думку проф. Кріка, наскрізна тема статті Орвелла у тому, що "боягузство така ж велика загроза свободі, як і офіційна цензура" [5, с. 1040]. Проф. Крік також вважає, що добре сталося, що стаття Орвелла "The Freedom of the Press" не була надрукована як передмова до першого видання "Animal Farm", бо інакше, на його думку, притча втратила б своє ширше звучання і сприймалася б виключно як твір про Сталіна та СРСР, а універсальний характер висловлених у романі думок про згубний вплив влади міг би втратитись [5, с. 1040].

Що ж так лякало британських та американських видавців у творі Орвелла і чому цей твір (як також і його роман "1984") упродовж багатьох років (аж до кінця 1980-х) був заборонений в СРСР та в країнах Східної Європи? А відповідь доволі проста – політична кон'юнктура. "Animal Farm" Джорджа Орвелла – це казка, яка в алегоричній формі зображує радянський тоталітарний режим; це літературний твір, у якому автор розвінчує "совєтський міф" про соціалізм в СРСР.

Про ці свої наміри, як і про основну мету твору, сам Орвелл абсолютно чітко і відверто пише в іншій своїй передмові – до першого українського перекладу "Колгоспу тварин" ("Передмова автора до українського видання")[1]. Зокрема, у цій передмові Орвелл, серед іншого, зазначає, що для нього надзвичайно важливо, щоб люди на Заході "побачили совєтський режим таким, яким він є", вважаючи, що Радянський Союз немає нічого спільного з соціалізмом, тобто з суспільством, побудованим на принципах соціальної справедливості та рівності: тому Орвеллові прийшло на думку виступити "проти совєтського міфу, вживаючи казкової форми, доступної майже кожному читачеві, і що легко можна б перекласти на чужі мови" [2, с. 11]. Для розвінчання "совєтського міфу" Орвелл обрав доволі оригінальний жанр алегоричного зображення казкових героїв – бунт домашніх тварин на фермі.

Ось таким був задум Орвелла. І слід зазначити, що Орвеллу вдалося майстерно написати цю алегоричну казку. Важливо також пам'ятати, що Орвелл писав літературний, а не публіцистичний твір. Зрештою, час віддав належне Орвеллові як визначному письменникові, найперше за два його найвідоміші романи – "Animal Farm" і "1984".

А тепер погляньмо, як вперше прийшов твір "Animal Farm" до українського читача. У далеких 1940-х Ігор Шевченко, як і багато інших українців, з відомих тепер усім причин опинився в

[1] Тут і далі висловлювання Джорджа Орвелла автор статті цитує в перекладі Ігоря Шевченка [2, с. 7-12], оскільки оригінал передмови Орвелла не зберігся. При цитуванні, з огляду на мовні особливості перекладу Ігоря Шевченка, текст цієї передмови дещо відредаговано.

таборах Ді-Пі в Німеччині. Життя в таборах не було легким, проте багато хто не полишав і там жити інтелектуальним життям. Зрештою, серед "переміщених осіб" були люди творчі – письменники, актори, вчені, тобто інтелектуали.

Переклад казки "Animal Farm" під назвою "Колгосп тварин" видало видавництво "Прометей", яке тоді знаходилося у Німеччині. У вступному слові "Від видавництва" [2, с. 5-6] зазначали, що цим перекладом видавництво має намір започаткувати "цілу серію перекладів на українську мову творів сучасних західньо-европейських письменників та публіцистів", і в такий спосіб "причинитися до нав'язання тісних зв'язків поступового українського світу зі сучасними прогресивними суспільно-політичними та культурними західньо-европейськими процесами та явищами" [2, с. 5]. Видавці також вважали Орвелла надзвичайно цікавою постаттю, оскільки він належав "до тієї групи інтеллєктуалістів, які визнають потребу боротьби за радикальну перебудову світу на справедливих засадах" [2, с. 5]. І тому не дивно, що колишні втікачі з СРСР зацікавилися саме цим твором Орвелла.

Ігор Шевченко не тільки висловив свої міркування щодо творчої спадщини Орвелла загалом [4], а й розповів історію свого перекладу казки "Animal Farm" [1]. Він, серед іншого, згадував, що його з Орвеллом, у прямому й переносному значенні, познайомили поляки. Після війни Ігоря Шевченка розшукав його приятель дитинства Анджей де Вінценз, син відомого польського письменника і дипломата Станіслава де Вінценза. Анджей тоді працював у польському щоденнику "Dziennik Żołnierza" і "перетягнув" туди на працю Ігоря Шевченка. Саме Анджей, а ще інший приятель Константи Єленський, які певний час перебували в Англії, познайомили Шевченка з англійською літературою і, зокрема, з творами Орвелла [1, с. 91-92]. А з листування Орвелла ще й стало відомо, що листовно Шевченка представила Орвеллу мати його приятеля Константи Єленського, Тереза Єленська, яка особисто знала Орвелла й сама тоді збиралася перекладати його казку польською мовою[1]. Згодом, 11 квітня 1946 р., сам Ігор Шевченко написав Орвеллові, щоб отримати дозвіл на переклад, і так зав'язалося листування поміж автором і перекладачем.

З огляду на повоєнні лихоліття, листування між Шевченком і Орвеллом збереглося не повністю; збережені листи й матеріали вміщено у Повному виданні творів Джорджа Орвелла [9, с. 235-239; 10, с. 72-89, 206-207, 224-225]. Листування поміж Шевченком і Орвеллом назагал тривало упродовж 1946–1947 рр., проте, як згадує Шевченко, він отримав ще одного листа від Орвелла наприкінці 1949-го або на початку 1950-го: це був дуже "зворушливий" лист, у якому Орвелл розповідає про свою хворобу (туберкульоз) і дуже сподівається видужати, бо тоді якраз винайшли нові ліки від цієї недуги [1, с. 96-97].

На прохання Ігоря Шевченка Орвелл спеціально написав передмову до українського видання "Колгоспу тварин" [2, с. 7-12]. Отже, перший український переклад містить унікальний документ, який зараз цитують і перекладають усіма мовами світу. Оригінал передмови не зберігся ані в архіві Орвелла, ані в архіві Ігоря Шевченка. Відомо, що перекладач дещо скоротив передмову (з дозволу автора)[2] і переклав її українською. Згодом, коли готували повне видання творів, есеїв та листів Орвелла, упорядники звернулися за оригіналом передмови до Ігоря Шевченка. У листі до видавців від 13 серпня 1992 р. Ігор Шевченко повідомив, що оригінал цього унікального документа, на превеликий жаль, не зберігся; він пояснює це тим, що були повоєнні лихоліття, часті переїзди, йому було лише 25 і тоді він ще не мав уявлення, яку долю готувало майбутнє для Орвелла [10, с. 85]. Коментуючи свій лист до Орвелла від 25 березня 1947, Шевченко називає втрату оригіналу передмови Орвелла "непрощеним гріхом проти літератури" [10, с. 85].

Не знайшовши оригіналу цієї передмови, упорядники зробили доволі несподіваний хід – відтворили англійський текст з українського перекладу. Переклад здійснили Емрай Етлінґер та Айен Віллісон: "Preface to the Ukrainian Edition of *Animal Farm*" (translated from the Ukrainian text by Amrai Ettlinger and Ian Willison) [10, с. 86-89]. Отже, дослідникам Орвелла варто пам'ятати про цей нюанс і про те, що мають справу не з автентичним текстом Орвелла. Часом це призводить до деяких "курйозів". Можна, наприклад, на деяких сайтах знайти англійські версії передмови Орвелла до українського видання, в яких публікатори приписують Орвеллу те, що насправді належить перу перекладача (тобто Ігоря Шевченка). Зокрема, з українського перекладу передмови видно, що примітку про англійські "public schools" додав перекладач, щоб пояснити

[1] Див.: Лист Ігоря Шевченка до Орвелла від 11 квітня 1946 [9, с. 237, прим. 3]. Польський переклад Терези Єленської вийшов друком у Лондоні 1947 р. під назвою "Zwierzęcy folwark".

[2] Див.: Лист Орвелла до Ігоря Шевченка від 21 березня 1947 [10, с. 85].

українським читачам цю англійську реалію. Це, зрештою, зазначено у самій примітці: “пр. перекл.” [2, с. 7]. Як не дивно, ця примітка перемандрувала у більшість публікацій англійської версії передмови, як “примітка Орвелла” (“Orwell’s Note” або “Orwell’s footnote”), оскільки саме так помилково позначена у “Повному виданні творів” Орвелла [10, с. 86]. Цю помилку повторюють деякі дослідники творчості Джорджа Орвелла та Ігоря Шевченка.

У цьому українському контексті є ще один епізод, який привертає увагу. Того ж таки 1947 р. Орвелл пише листа своєму приятелеві, англійському письменникові Артурові Кестлеру, в якому представляє Ігоря Шевченка як перекладача і просить Кестлера дати дозвіл українцям на переклад його творів [8, с. 379-380; 10, с. 206-207]. У цьому ж листі (від 27 вересня 1947) Орвелл оповідає, що сталося з українським перекладом “Колгоспу тварин” після його публікації: “Я недавно чув від них [українців – *О. Л.*], що американська влада в Мюнхені конфіскувала 1 500 примірників перекладу і передала їх радянським репатріаційним службам, але ще перед тим приблизно 2 000 копій, здається, були розповсюдженні серед Ді-Пі” [8, с. 379; 10, с. 206-207]. Також із цього листа можна опосередковано довідатися, чому Орвелл так активно підтримував українців у їхніх перекладацьких проектах: “Я переконаний, що ми повинні допомогти цим людям наскільки можемо; ще з 1945 року я повторюю, що Ді-Пі – це богом послана можливість зруйнувати стіну між Росією і Заходом. Якщо наш уряд цього не бачить, то нам слід приватно робити все, що ми можемо” [8, с. 380; 10, с. 207].

Говорячи про текст перекладу Ігоря Шевченка, варто зазначити, що, хоча переклад зроблено в повоєнні часи, без доступу до ґрунтовних словників, довідкової літератури та інших перекладів цього твору, він цілком адекватний і його легко читати. Очевидно, є деякі неузгодження перекладу імен, деякі неточності при перекладі, а також українська мова потребувала б осучаснення. Але ці недоліки легко можна виправити. Це частково зробив і далі планував робити сам перекладач. З однієї примітки до “Повного видання творів” Орвелла довідуємося, що виправлений переклад “Колгоспу тварин” Ігоря Шевченка знаходиться в Houghton Library в Гарвардському університеті: “Він [Шевченко – *О. Л.*] також повідомив, що віддав поправлену копію свого перекладу “Колгоспу тварин” до бібліотеки Х’ютона в Гарвардському університеті” [10, с. 85]. У той час Шевченко зробив в основному технічні правки – виправив орфографічні та друкарські помилки, узгодив імена героїв (при перекладі яких трапилися непослідовності) та зробив незначні стилістичні правки[1]. Проте, з мого листування з Ігорем Шевченком пізніших часів мені відомо, що, вийшовши на пенсію, проф. Шевченко збирався перевидати свій переклад і навіть відредагував для цього частину перекладу: “Нещодавно я відредагував половину перекладу, виправляючи помилки, які трапилися при перекладі, а також свою українську мову кінця 40-х минулого століття; і так між нами, чи Ви думаєте, що цю поправлену версію варто перевидати? Об’єктивна для цього причина – це те, що з ерою Путіна “Колгосп тварин” знову стає актуальним” [3].

На жаль, Ігор Шевченко не встиг перевидати цей переклад за життя. Очевидно, це варто зробити тепер, оскільки це був перший український переклад, унікальний авторизований переклад, який зроблено з дозволу і за участі самого автора. Окрім того, у цьому випадку спостерігаємо, серед іншого, унікальне явище, майже синхронний переклад геніального і, на жаль, до певної міри, все ще актуального твору Орвелла, а по-друге, надзвичайно цікаву історію взаємин автора (Орвелла) і перекладача (Ігоря Шевченка). Не останню роль у перевиданні цього перекладу повинен би відіграти Український науковий інститут Гарвардського університету, який має для цього усі можливості, та й, зрештою, мав би зробити це на знак пошани до Ігоря Шевченка – одного зі своїх співзасновників і директорів. Тим більше, що 2012 рік знаменний двома ювілеями – якраз цього року виповнилося 90 років від дня народження Ігоря Шевченка і 65 років від часу появи першого українського перекладу “Колгоспу тварин”.

Джерела та література:

1. Бодрок Я. Інтерв’ю з Ігорем Шевченком про його переклад твору Орвелла “Колгосп тварин” / Інтерв’ю провела Ярина Т. Бодрок // Сучасність. – 1985. – Ч. 12. – С. 91–99.

2. Орвелл Дж. Колгосп тварин: Казка / Ґ. Оруел [= Джордж Орвелл; На титул. стор. ім’я автора подано англ. мовою: George Orwell]; З анґл. мови перекл. Іван Чернятинський [= Ігор Шевченко]. – [Мюнхен]: Прометей, [1947]. – 91 с.

[1] Див. електронний каталог бібліотеки Гарвардського університету: HOLLIS 002145554: Orwell, George, 1903–1950. Kolhosp tvaryn: kazka / George Orwell; z anhliĭskoï movy pereklav Ivan Cherniatynskyĭ; [foreword to Ukrainian language edition prepared by author]; [obkladynka M. Hryhoriïv]. [Germany]: Vyd-vo “Prometeĭ”, [1946?].

3. Шевченко І. Лист до Ольги Лучук від 28 лютого 2008 / Ігор Шевченко // Приватний архів Ольги Лучук. – Листування з Ігорем Шевченком (2008).

4. Шевченко І. Про актуальність творчої спадщини Орвелла в наші дні / Ігор Шевченко // Сучасність. – 1986. – Ч. 6. – С. 78–88.

5. Crick B. How the Essay Came to Be Written / Bernard Crick // The Times Literary Supplement. – 1972. – Sept. 15. – No. 3680. – P. 1039–1040 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tlsarchive/tlsp/

6. Orwell G. Animal Farm: A Fairy Story / George Orwell. – London: Secker & Warburg, 1945.

7. Orwell G. Animal Farm / George Orwell. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1946.

8. Orwell G. The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell / Ed. by Sonia Orwell and Ian Angus. – New York: Harcourt, Brace & World, Inc., 1968. – Vol. IV: In Front of Your Nose: 1945–1950.

9. Orwell G. The Complete Works of George Orwell / [Ed. by Peter Davison]. – London: Secker & Warburg, 1998. – Vol. XVIII: Smothered Under Journalism: 1946.

10. Orwell G. The Complete Works of George Orwell / [Ed. by Peter Davison]. – London: Secker & Warburg, 1998. – Vol. XIX: It Is What I Think: 1947–1948.

11. Orwell G. The Freedom of the Press: Orwell's Proposed Preface to "Animal Farm" / George Orwell // The Times Literary Supplement. – 1972. – Sept. 15. – No. 3680. – P. 1037–1039 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tlsarchive/tlsp/

Ольга Морозова
(Миколаїв)

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Стаття присвячена науковій роботі польських вчених у напрямку вивчення української історії. Зокрема автор висвітлює діяльність представників української діаспори Республіки Польща у сфері дослідження історії України.
***Ключові слова**: Польща, історія України, українська діаспора.*

Ольга Морозова. Исследования истории Украины представителями украинской диаспоры республики Польша.
Статья посвящена научной работе польских учёных в отношении изучения украинской истории. В частности автор освещает деятельность представителей украинской диаспоры Республики Польша в области исследования истории Украины.
***Ключевые слова**: Польша, история Украины, украинская диаспора.*

Olga Morozova. The research into Ukrainian history by the representatives of Ukrainian diaspora in Polish republic.
The article is sanctified to the advanced study of the Polish scientists in direction of study of Ukrainian history. In particular an author lights up activity of representatives of the Ukrainian diaspora of Republic of Poland in the field of research of history of Ukraine.
***Key words**: Poland, history of Ukraine, Ukrainian diaspora.*

Історія перших років після завершення Другої світової війни надовго поклала край спробам поновити польсько-українські взаємини, значно зміцнюючи і так уже негативні стереотипи, що виникли в часи війни та окупації. Післявоєнна дійсність означала майже цілковиту залежність взаємних контактів від волі офіційних державно-партійних влад Польської Народної Республіки та Української Радянської Соціалістичної Республіки. Вони могли бути реалізовані лише під пильним наглядом Москви.

Набуття Україною незалежності активізувало зацікавлення її історією як з боку сусідів, так і світової спільноти. Чільне місце в цьому процесі посіли дослідники з Республіки Польща. Оскільки у Польщі глибокі демократичні процеси поєднувалися з відновленням політичної суверенності, обидві держави розпочали самостійно формувати взаємини і нічим не обтяжені особисті зв'язки по обидва боки кордону. З великою симпатією на Україні зустріли той факт, що власне Польща першою визнала право українського народу на самостійну державність.

Українсько-польське протистояння в другій половині XVII ст. та постать Б. Хмельницького, визвольні змагання 1918–1921 рр., трагічні сторінки часів Другої світової війни стали предметом ретельного вивчення польських колег [7]. Характерно, що поруч із поляками, активізували свою дослідницьку діяльність і представники української меншини Польщі. Формування демократичних інститутів Третьої Речі Посполитої створило сприятливі умови для створення спеціалізованих дослідницьких інституцій, чим вони і скористалися.

Одними з перших активізували свої організаторські та наукові зусилля Станіслав Стемпень у Перемишлі та Володимир Мокрий у Кракові, а вслід за ними Стефан Козак у Варшаві та Роман Дрозд у Слупську.

У порівняно невеликому провінційному містечку на все ще "гарячому прикордонні" Станіславові Стемпеневі вдалося створити наукову установу, що здобула широку відомість в усіх, хто цікавиться українознавством. Його інститут – кілька просторих кімнат на вул. Ґродзькій, у самому серці старовинного міста – справжній притулок для спраглого духу давнини. Тут і багатюща бібліотека, і унікальні колекції історичних джерел, і приязні співробітники, які по-мурашиному ревно день удень втілюють масштабні проекти, подібні до яких і не снилися гігантським українським академічним інститутам. Інститут доктора С. Стемпеня користується заслуженим авто-

© Ольга Морозова, 2013

ритетом у науковому світі, бо, попри усі матеріальні труднощі, попри брак коштів на публікації, попри опір консервативного посткомуністичного наукового бомонду, зрештою, попри нехіть і нападки ксенофобів усіх ґатунків, тут опрацьовують і видають унікальні збірники документів (скажімо, фундаментальний багатотомник про долю польської меншини в Україні починаючи від 1917 р.), спогади і щоденники про історію Перемищини, монографії, численні бібліографічні покажчики тощо. Особливо часто С. Стемпень звертається до постаті Митрополита Андрія Шептицького, намагаючись утвердити у свідомості сучасних поляків позитивний образ українського Мойсея і здолати злісний стереотип, брутально накинутий комуністичною пропагандою. Інтерес до української історії, зокрема церковної, зумовив тісні приятельські стосунки доктора С. Стемпеня із колегами, насамперед з Львівської богословської академії та Інституту історії Львівського національного університету. Аби усвідомити усю незвичність і вагомість його наукового та організаційного доробку, варто зауважити, що в Україні немає подібної інституції, яка поєднувала б у собі глибокий, заснований на найсучасніших методологіях і позбавлений милиць національної мітології рівень осмислення й подачі історичного матеріалу, а водночас громадську активність, відкритість у контактах із колегами, щедрість душі у спілкуванні з молодими вченими, які, наче пілігрими, тягнуться у Перемишль [11].

Маємо зазначити, Південно-Східний Інститут у Перемишлі функціонує на кошти здобутих грантів і пожертви. З моменту заснування в 1990 р. здійснювалися намагання заснувати власне наукове періодичне видання "Studia Polsko-Ukraińskie" ("Польсько-українські студії"). Але, не маючи відповідних фінансових можливостей у 1993 р. керівництво Інституту погодилося на видання щорічника під такою назвою разом із Республіканською асоціацією українознавців у Києві. На жаль, вийшов друком тільки один випуск збірника, де було розміщено матеріали польсько-української конференції "Польща і Україна: історична спадщина та суспільна свідомість", що відбулася роком раніше в Кам'янці-Подільському. Прикро, але подальша співпраця по виданню збірника не склалася. У цій ситуації, починаючи з 1996 р., розпочалося видання наукових розвідок і рецензій на шпальтах "Biuletenu Ukrainoznawczіego". Бюлетень виходив друком впродовж десяти років. До певної міри доповнював це видання багатотомник праць, що виходив із періодичністю кілька років "Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa". Видані п'ять томів серії розкривали історію функціонування греко-католицької церкви. Однак, вони не могли замінити науковий часопис, який би виходив регулярно і відображав би різні аспекти історичного минулого [9].

Тому, започаткувавши у 2006 р. видання "Studia Polsko-Ukraińskie", редколегія проголосила, що на його шпальтах перш за все будуть друкуватися праці, присвячені польсько-українським культурним зв'язкам та з української культури. За діяльність на ниві польсько-українського поєднання С. Стемпень був номінований Папою Римським спеціальною нагородою – "Капітулою".

У 1987 р. Володимир Мокрий у Кракові заснував Фундацію Святого Володимира Хрестителя Київської Руси і за це, а також за багаторічну плідну наукову і громадську роботу, спрямовану на українсько-польське порозуміння, одержав нагороду Іоана Павла II. Фундація створена для підтримки і популяризації української науки і християнської культури, що спрямовано на взаєморозуміння і поєднання поляків та українців. У рамках Фундації діє видавництво "Швальпольт (Святополк) Фіоль", Галерея українського образотворчого мистецтва, Музей ікон, бібліотека, читальня, книгарня "Нестор", українська кав'ярня, виходять друком "Krakowskie Zeszyty Ukainoznawcze" ("Краківські Українознавчі Зошити") [5].

Володимир Мокрий, незмінний керівник Фундації Святого Володимира, є штатним працівником Ягеллонського університету: завідувач кафедри україністики Ягеллонського університету в 1999–2003 рр., від 2004 р. – керівник новоствореної кафедри українознавства на факультеті міжнародних і політичних студій. Його праці присвячені літературознавству, історії українства на Західних землях, зокрема тих, що сьогодні є в складі Польщі. Мокрий – редактор ряду праць: "Церква у житті українців" (Львів, 1993); "Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму: Шевченко, Костомаров, Шашкевич" (Literatura i myśl filozoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu. Szewczenko, Kostomarow, Szaszkiewicz (Kraków, 1996)); "Від Іларіона до Сковороди" (Od Ilariona do Skoworody. Antologia poezji ukraińskiej XI–XVIII wieku (Kraków, 1996)); "Руська Трійця" ("Ruska Trójca" Karta z dziejów życia literackiego Ukraińców w Galicji w pierwszej połowie XIX wieku (Kraków, 1997)); "Папські послання Яна Павла II" (Papieskie posłania Jana Pawła II do Ukraińców (Kraków, 2001)); "Україна Василя Стефаника" (Ukraina

Wasyla Stefanyka (Kraków, 2001)); "Апостольське слово Яна Павла II в Україні 2001 року" (Apostolskie Słowo Jana Pawła II na Ukrainie w 2001 roku (Kraków, 2002)); "Духовні джерела помаранчової революції в Україні" (Duchowe źródła pomarańczowej rewolucji na Ukrainie w 2004 roku (Kraków, 2006)). Редактор періодичних видань, альманахів "Між сусідами", "Краківські горизонти" ("Między Sąsiadami", "Horyzonty Krakowskie") [2].

У 1996 р. у Кракові засновано видавниче товариство "Historia Jagellonica". На думку засновників воно мало презентувати здобутки краківських істориків у дослідженні минувшини. За час свого існування видавниче товариство надрукувало близько ста наукових і науково-популярних праць. Починаючи з 2006 р. видавництво "Historia Jagellonica" за ініціативи доктора історичних наук Ярослава Мокляка започаткувало адресований політикам, управлінцям, працівникам науки і студентам науковий збірник "Nowa Ukraina". Засновники видання задалися метою поширювати інформацію про досягнення краківської українознавчої школи [6].

Є у Кракові й Східноєвропейська комісія, що діє з 1992 р. при польській Академії наук. Ініціатором створення такої інституції був професор Річард Лужний. Комісія приділила увагу не лише українському питанню в цілому, а й питанню лемків зокрема. До речі, професор Р. Лужний вважав, що Лемківщина – регіон, що географічно зарахований до Європи Центральної, а культурно пов'язаний зі східним слов'янством. Було організовано серію конференцій на тему Брестської унії, духовної культури слов'ян у цілому, ролі митрополита А. Шептицького в історії України. Пізніше як результат діяльності комісії вийшли друком "Праці Комісії Східноєвропейської".

Щодо кількісного складу Комісії, то понад дві третини складали краківські науковці (21), трохи менше – з Варшави (3), Любліна (2), Білостоку (2), Перемишля (1) й Сєдлець (1) тощо. Більшість вчених була пов'язана з Ягеллонським університетом (17), по три – з університетом Варшавським й Вищою школою педагогічною у Кракові, два – з Католицьким університетом у Любліні, по одному з Польської академії наук, Вищої школи педагогічної у Сєдльцях й Південно-Східним науковим інститутом у Перемишлю [8].

Значний внесок у дослідження історії України, сприяння польсько-українському порозумінню здійснює керована до недавнього часу Стефаном Козаком кафедра україністики Варшавського університету. Під редакцією С. Козака вийшли друком "Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze" ("Варшавські українознавчі зошити") [10]. Кожна збірка – плід щорічної міжнародної українознавчої конференції, в якій бере участь велике гроно українських науковців багатьох університетів. Перший том був присвячений тисячоліттю хрещення Київської Русі. З даного щорічника ведуть свій відлік систематичні дослідження в царині української літератури, мови, церкви, обрядової культури, національної самосвідомості, політичної і суспільно-філософської думки в Україні, а також історії польсько-українських відносин, ролі відомих особистостей, авторитетних інституцій, переломних подій, а також культурного польсько-українського пограниччя [1].

Важливу нішу в дослідженні становища української меншини в Польщі, польсько-українських взаємин посідають праці польського історика українського походження Романа Дрозда. Доктор історичних наук (1997), професор Поморської академії (2003) в Слупську в 2004–2009 рр. він виконував обов'язки віце-президента "Związku Ukraińców w Polsce" ("Об'єднання українців у Польщі") і в 2004–2009 рр. голови "Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego" (Українського історичного товариства) в Польщі. Роботи Р. Дрозда торкаються найбільш актуальних сьогодні проблем українсько-польських відносин: акції "Вісла", переселення, визвольних змагань початку XX ст. тощо [3].

Важливим українознавчим центром в Польщі є Люблін. Тут діє Інститут Центрально-Східної Європи, що був заснований на межі 1991 та 1992 рр. з ініціативи наукових працівників двох люблінських університетів, Католицького університету та університету Марії Кюрі-Складовської. Інститут діяв на правах товариства як наукова інституція загально польського напрямку, націлена на міжнародну працю у таких галузях, як: історія, суспільні науки, право, політологія, економіка, екологія, а також теологія та філософія. Уряд у складі Єжи Клочовського (президент), Єжи Бартминського (віце-президент), Генрика Гапски (науковий секретар), Яна Райсса, Ясека Жемовит Пьетраша, Зджислава Хлевински, Вьеслава Мюллера (члени уряду) та інших зробив великий внесок у дослідження історії України.

Авторський колектив складається з білорусів, українців, поляків. У межах Інституту діє наукова група "Пограниччя" (заснована у 1991 р.), метою якої є аналіз функціонування просторів східного пограниччя Польщі і також західного пограниччя України, Білорусії та Литви (засно-

вник – Є. Бартміньски). До складу групи входять географи, екологи, історики, мистецтвознавці, мовознавці, фольклористи, філософи, політологи, юристи з університетів Марії Кюрі-Склодовської та Католицького. У межах організації відбулося декілька наукових конференцій, була опублікована певна кількість книжок.

Українська проблематика піднімалася й у розробленій Інститутом "Енциклопедії Європи Центрально-Східної", "Атласі суспільно-релігійної історії Європи Центрально-Східної" тощо. Великим досягненням Інституту є результати видавничої діяльності. Було опубліковано серію книжок та номер часопису "Бюлетень інформаційний Інституту Європи Центрально-Східної" [4]. Крім того, членами Інституту була розроблена база даних праць щодо Європи Центрально-Східної, метою є систематизація інформації бібліографічної про дослідження Європи Центрально-Східної та опрацювання її в комп'ютерному режимі, а у подальшому – створення умов для широкого використання її зацікавленими науковцями. Тематична сфера охоплює кілька галузей: історію, географію, політологію, право, економіку, соціологію, психологію та ін. Було складено понад двох тисяч нових бібліографічних описів. Реалізуючи мету популяризації проблематики Центрально-Східної Європи Інститут організовує відкриті виклади, зібрання.

Восени 1992 р. з ініціативи Інституту в Любліні була заснована Міжнародна федерація інститутів, що піднімають у своїх дослідженнях проблематику Європи Центрально-Східної; до неї належать на правах діючих членів науковці з Будапешту, Львову, Білорусії, Словаччини, Праги; членство у федерації посідають також наукові центри з Києва, Острави й Варшави. Інститут Європи Центрально-Східної, представники якого беруть участь у написанні праць Федерації, виступають у ролі організаторів, спостерігачів, беруть участь у представництві різних інституцій наукових Словенії, Хорватії, країн Прибалтики, Франції, Іспанії, США.

Метою Федерації є:

– співпраця між інститутами, об'єднаними у Федерації;

– спільні виступи на міжнародній арені;

– розвиток контактів між науковими осередками, що є заінтересовані проблемою Центрально-Східної Європи;

– популяризація проблематики Центрально-Східної Європи та науковий обмін між членами Федерації.

Федерація має незалежний характер. Організацією керує Рада Директорів. Рішенням Ради Директорів на засіданні в Будапешті обов'язки представництва Федерації доручено директорові Є. Клочовському, місце розташуванням Федерації вибрано Люблін [4, с. 214].

Отже, наукова інтелігенція Польщі значно зацікавлена проблемами української історії, що свідчить про неабиякий інтерес в цілому польської спільноти до України і бажання поглибити взаємовідносини обох держав.

Сьогодні у Польщі існує певна кількість дослідницьких інституцій (Перемишль, Краків, Варшава, Слупськ тощо), заснованих представниками української діаспори, працівники яких займаються вивченням та аналізом певних питань історії України. Польські вчені долають стереотипи, що були створені комуністичною пропагандою, намагаються дійти згоди щодо гострих моментів українсько-польських відносин. Свої висновки вони подають у різноманітних наукових збірниках, монографіях, бібліографічних покажчиках тощо.

В Україні, на жаль, поки що не так і багато подібних інституцій, однак плідна спільна праця українських і польських вчених на ниві історії, підтримка з боку обох держав у цьому напрямку, сприятимуть створенню міцного фундаменту українсько-польського співробітництва у XXI ст., становленню тісних дружніх стосунків між обома слов'янськими державами.

Джерела та література:

1. Морозова О.С. Історія України на шпальтах наукового збірника "Варшавські українознавчі зошити" / О.С. Морозова // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. – 2012. – № 9. – С. 112–118.

2. Морозова О.С. Фундація Святого Володимира й популяризація української науки і культури в Польщі / О.С. Морозова // V Міжнародна наукова конференція "Дні науки історичного факультету – 2012". Секція кафедри історії для гуманітарних факультетів. 12-13 квітня. – К.: Національний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2012. – С. 60–63.

3. Drozd R. Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji "Wisła" / R. Drozd. – Warszawa, 1997; Drozd R. Ukraińska Powstańcza Armia – Dokumenty-struktury / R. Drozd. – Warszawa, 1998; Drozd R. Ukraińcy w Polsce 1944–1989. Walka o tożsamość (Dokumenty

i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa, 1999; Drozd R., Skeczkowski R., Zymomrya M. Ukraina-Polska. Kultura, wartości, zmagania duchowe / R. Drozd, R. Skeczkowski, M. Zymomrya. – Koszalin, 1999; Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989) / R. Drozd. – T. I. – Słupsk; Warszawa, 2000; Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989 / R. Drozd. – T. I. – Warszawa, 2001; Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989) / R. Drozd. – T. II: “Akcja “Wisła””. – Warszawa, 2005; Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989) / R. Drozd. – T. III: “Akcja “Wisła””. – Słupsk, 2007; Drozd R., Halczak B. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989 / R. Drozd, B. Halczak. – Warszawa, 2010; Drozd R. Związek Ukraińców w Polsce w dokumentach z lat 1990–2005 / R. Drozd. – Warszawa, 2010.

4. Instytut Europy środkowo-wschodniej w Lublinie // Prace komisji wschodnioeuropejskiej. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1997. – T. 4. – S. 207–212.

5. Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1992–1993. – № 1-2; 1994–1995. – № 3-4; 1996–1997. – № 5-6; 1998–1999. – № 7-8; 2000. – № 9-10. – 2010. – № 11-12.

6. Moklak J. Od redakcji // Nowa ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – 2006. – № 1. – S. 6.

7. Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny. 1648–1651. – Warszawa, 1998; Polacy i ukraińcy pod czas II wojny światowej / [Pod red. W. Bonusiaka]. – Rzeszów: WWSP, 2000.

8. Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 2004. – T. IX.

9. Stępień S. Przedmowa // Studia Polsko-Ukraińskie. – 2006. – T. 1. – Przemyśl, 2006. – S. 9.

10. Warszawski Zeszyty Ukrainoznawczy / Polsko-ukraińskie spotkania: Ukraina w oczach Polaków i Polska w oczach Ukraińców. – Warszawa, 1989. – № 1; 1994. – № 2; 1996. – № 3; 1997. – № 4-5; 1998. – № 6-7; 1999. – № 8-9; 2000. – № 10; 2001. – № 11-12; 2002. – № 13-14; 2003. – № 15-16; 2004. – № 17-18; 2005. – № 19-20; 2006. – № 21-22; 2007. – № 23-24; 2008. – № 25-26.

11. http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/info-ukr/stempien50.htm

Віктор Місіюк
(Береcть)

ПРОСВІТА НА ПОЛІССІ (1923–1938 РР.)

Стаття присвячена діяльності української регіональної організації "Просвіта на Поліссі", яка діяла на території Поліського воєводства в міжвоєнний період.
***Ключові слова**: Просвіта, бібліотека-читальня, освіта, національна культура, Польща.*

Виктор Мисиюк. Просвита на Полесье (1923–1938 гг.).
Статья посвящена деятельности украинской региональной организации "Просвита на Полесье", которая действовала на территории Полесского воеводства в межвоенный период.
***Ключевые слова**: Просвещение, библиотека-читальня, образование, национальная культура, Польша.*

Viktor Misiiuk. Prosvita on Polissia (1923–1938).
The article discusses the activities of Ukrainian regional organization "Prosvita in Polissya" which operated in Polessya region of Poland in the period between the First and Second World Wars.
***Key words**: Prosvita, education, library, national culture, Poland.*

У 90-і роки XX ст. в Берестейській області активізувався просвітянський рух. Його прихильники організовували фестивалі, концерти, з'їзди, видавали газету. На пам'ятнику репресованому українському поету Дмитру Фальківському, встановленому у 1998 р. в його рідному селі Лепеси Кобринського району, видніється напис: "Від односельчан і товариства "Просвіта" м. Кобринь і Малорита". Головним осередком просвітянства стало обласне громадське товариство "Просвіта Берестейщини ім. Т. Шевченко" засноване 27 червеня 1995 р. У своїх статутних положеннях організація декларувала, що вона"продовжує традиції товариства "Просвіта", які існували в 20–30-х рр. нашого століття на україномовній частині сучасної Брестської області (Берестейщини)" [25, с. 256]. Дослідники підкреслюють, що саме ця організація причинилася до розвитку в регіоні національної культури. "Багатьох і багатьох берестейців "Просвіта на Поліссю" прихилила до книжки й газети рідною мовою, не одному дала знання вчителя, кооператора, політика. … завдяки "Просвіті на Поліссю" в краї міцніла любов до рідної культури" [26, с. 183]. Тому, навіть, після фактичного виходу кобринського відділення з "Просвіти Берестейщини ім. Т. Шевченко" воно продовжувало користатися назвою "Просвіта (Кобринь)". Зрештою, справа не тільки в назві. Сам характер товариства "Просвіта на Берестейщині ім. Т. Шевченко" також історично обумовлений. До прикладу, причини того, чому воно було самостійною організацією, а не філією всеукраїнського товариства можна шукати у історичних витоках освітянського руху на Берестейщині.

Міжвоєнна "Просвіта" залишила яскравий слід в історії регіону і вплинула на характер національного відродження 90-х рр. Тим не менше, цей феномен дуже слабо описаний в науковій літературі. Це типово для міжвоєнних наукових видань. Приміром, у київському часописі "Бібліологічні вісті" з'явилася, неактуальна на момент виходу статті, інформація про те, що берестейська Просвіта заснувала п'ять бібліотек [2, с. 91]. Очевидно, що автор використовував застарілі або вигадані дані. Звичайно сучасники могли слабо уявляти собі справжній масштаб явища і не могли його відповідно оцінити. Але навіть в сучасній історіографії ситуація мало змінилась. В енциклопедичних статтях бракує інформації про керівників, структуру, повну назву, дату заснування і ліквідації товариства та інше. Статті присвячені діяльності "Просвіти на Поліссі" містять багатозначні формулювання, такі як "украинская легальная культурно-просвет. обществ.орг.-ияво 2-й половине 19 – конце 1930-х" [3, с. 312-313], з яких виникає, що на території Поліського воєводства в міжвоєнний період мала діяти філія всеукраїнської організації. Не відповідають дійсності твердження про те, що "санація заборонила БП (Берестейську Просвіту

© Віктор Місіюк, 2013

– *В.М.*) 1935" [25, с. 59] або, що "с 1935 ее руководители и власти бурж. Польши стали закрывать революционно настроенные кружки (Просвіти – *В.М.*), активистов полиция бросала в тюрьмы" [3, с. 313].

Ускладнює дослідження діяльності організації те, що архівна інформація про товариство "Просвіта на Поліссі" плутана і фрагментарна. Основна причина в тому, що власний архів організації був розпорошений і понищений під час обшуків проведених поліцією на квартирах берестейських активістів у 1939 р. Його слідів у архівах знайти не вдалося. Звіти органів Поліського воєводського управління не дають цілісної картини. Вони в першу чергу зосереджені на діяльності політичних організацій і проявах екстремізму. Слабо збереглися матеріали повітових старостств перших років існування Другої Речі Посполитої. Тому приведений нами перелік Загальних зборів, а також терміни перебування на посадах різних діячів організації неповний і вимагає подальших дослідів. Початкову назву "Просвіта в Бересті" змінено на "Просвіта на Поліссі" в зв'язку з розширенням території діяльності. Суттєвих внутрішніх змін характеру організації при тому не відбулося. Оскільки саме з новою назвою пов'язаний розквіт і популярність організації вважаємо доцільним використовувати саме "Просвіта на Поліссі".

Підґрунтя просвітянського руху було сформовано в останнє десятиріччя існування Російської імперії. У цей час виникли і почали поширювати свій вплив освітянські організації (публічні бібліотеки, самодіяльні театральні трупи), місцева інтелігенція почала приймати участь в діяльності національних організацій. Окремі міські "Просвіти" виникли в часи УНР. У Бересті товариство засновано 1 грудня 1918 р. 15 грудня 1918 р. подібна організація виникла в Кобрині. Безпосередніми ініціаторами створення Просвіти в Бересті був холмський комісар освіти Карпо Дмитріюк, в Кобрині Леонтій Квартерук. Головою першої обрано Антона Павлюка, другої – Семена Бігаловича [24, с. 15]. Створювалися "Просвіти" у інших, менших населених пунктах. Проіснували вони недовго, оскільки на початку лютого 1919 р. усі українські установи були ліквідовані польськими військами.

На приватних зібраннях в 1921 р. у Дмитріюка і Прокопа вирішено одновити Просвіту. Дмитріюка обрано майбутнім головою, а Прокопа – секретарем. Крім того, у список внесено Володимира Криницького, Гната Олесіюка, М. Макарука, Григорія Дрозда і А. Лещукевича. Написаний за допомогою Тимоша Олесіюка статут передано на регістрацію. 6 серпня 1921 р., на реєстрацію статут товариства "Просвіта". Найбільш активних просвітян, серед них Михайла Ольхового, Григорія Дрозда, Миколая Маланчука, Андрія Туровського і Петра Лещинковича, Дмитріюк записав у плановану Раду товариства.

Приводом до поновлення діяльності Просвіти в Бересті стала смерть 24 червня 1922 р. ініціатора поширення просвітянського руху в місті та околиці Карпа Дмитріюка. Тоді навколо родини померлого згуртувалися українці з Берестя і Жабинки. Спочатку, поліський воєвода статут "організації" проігнорував. У справі реєстрації Василь Дмитріюк, на той момент обраний послом в Сейм від Блоку національних меншин, двічі відвідував воєводу Станіслава Довнаровича. Візити остаточно вирішили справу і 23 березня 1923 р. рішенням № 161 Поліського воєводського управління офіційно зареєстровано "Українське товариство Просвіта в Бересті над Бугом".

Для зборів товариства парафія Братської Свято-Миколаївської церкви по вул. Дубровського виділила старий церковний будинок. Колись в ньому містилася часова дерев'яна церква, яку пізніше почали використовувати у господарських цілях. Саме в цьому будинку, з поштовим адресом Братський заулок № 2, функціонувала бібліотека, проходили зібрання "Просвіти на Поліссі". Пізніше, під впливом антиукраїнських настроїв консисторія поліського єпископа почала судову справу, з метою позбавити організацію права оренди приміщення.

6 травня 1923 р. у церковному будинку зібралося 46 членів організації, які обрали склад майбутньої Управи: В. Пантелевич, В. Дмитріюк, М. Крижанівський, Г. Дрозд, М. Макарук і П. Прокоп. Обранці не змогли розділити між собою посади і зреклися мандату. Чергове зібрання присвячене переобранню Управи призначене на 20 травня не відбулося, по причині малої явки і було перенесене на 3 червня 1923 р. [22, с. 25-27]. На зібранні згаданого числа в присутності 50 осіб до Управи переобрано В. Криницького, В. Пантелевича, М. Крижанівського. Також туди трапили П. Прокоп, В. Пархотик, Лещукевич і Н. Горщарук. Очолив Просвіту В. Криницький [23, с. 26].

Першим головою Просвіти був Василь Дмитріюк (23.03.1923 – 3.06.1923, 29.08.1926 –). У різні періоди організацію очолювали Володимир Криницький (3.06.1923 – , 21.07.1937–1938),

Павло Артемюк (20.02.1927 – 20.10.1927 – , 30.02.1930 – 15.06.1930 –), Микола Крижанівський (листопад 1928–травень 1929), Василь Криницький (червень 1929 – листопад 1929), Олександр Базилевич (листопад 1929–30.02.1930, 24.03.1931 – вересень 1932). Один з братів Криницьких, імовірно Володимир, очолював "Просвіту на Поліссі" у 1933 р.

Друге за значністю місце серед членів Головної Управи займали заступники голови товариства. Існувала практика обирання одночасно двох заступників. Заступники голови "Просвіта на Поліссі": Володимир Криницький голови (березень 1923 – червень 1923), Василь Пантелевич (березень – червень 1923), Микола Крижанівський (29.08.1926 – грудень 1927), Павло Артемюк (29.08.1926 –), Никанор Горщарук (20.02.1927–20.10.1927 –), Іван Паренюк (20.10.1927, 30.02.1930 – 15.06.1930 –), Петро Прокоп (1933– 1934), Андрій Гриневич (5.01.1937 –). Секретарі товариства: Петро Прокоп (березень– червень 1923), Олександр Богдюкевич (29.08.1926 –), Гнат Олесіюк-Олесієвич (20.02.1927 – 20.10.1927 –), Андрій Гриневич (червень 1929 – 30.02.1930), Микола Яковенко (2.03.1930 – 1933). Скарбники: Никанор Горщарук (29.08.1926 –), Олександр Базилевич (травень 1928 – червень 1929 – 30.02.1930), Захар Чайковський (20.02.1927 – 20.10.1927 –), Петро Довбачук (5.01.1937 –). Інші члени Головної Управи: Григорій Дрозд – голова культурно-просвітницької секції (березень – червень 1923), Михайло Ольховий – голова господарської секції (березень-червень 1923), Микола Крижанівський (6.05.1923 –), Дмитро Рафалович – представник Кобриня (20.02.1927 –), Гнат Король – представник Берестейського повіту, Григорій Якубовські, Михайло Грот – представник Пинського повіту (20.02.1927 –), Якуб Чернік – представник Кобринського повіту (20.02.1927 –), Семен Лось – представник Дорогичинського повіту (20.02.1927 –), Іван Паренюк (20.02.1927 –), Максим Шийко (– 6.05.1928 – червень 1929 – 30.02.1930 – 5.01.1937 –), Павло Германович (червень 1929), Василь Рудицький (23.04.1929, листопад 1929 – січень 1930), Гнат Король (6.05.1928 –), Володимир Сиско (6.05.1928 –), Віктор Соловій (6.05.1928 –), Микола Фещенко-Чопівський (30.02.1930 –), Михайло Гончаров (5.01.1938 –).

У 1923 р. появилась як коло зацікавлених українською літературою в Кобрині. Чільне місце серед них займали колишні члени кобринської Просвіти. Під впливом кобринського осередку чотирнадцятого вересня 1923 р. зорганізували Просвіту в с. Стригово, пізніше Городці. Юридичних підстав існування цих просвітянських центрів не було. Для того, щоб зробити філії по селах і, передовсім, в Кобрині легальними, в березні 1925 р. по ініціативі Дмитріюка в статут товариства внесено відповідні зміни. З розширенням території діяльності товариство також змінило назву на "Українське товариство Просвіта на Поліссі" [6, с. 44-48]. Зразу воєвода відмовився реєструвати зміни. На зібранні товариства 29.08.1926 статут був ще раз перероблений, він знову ж таки дозволяв створювати регіональні філії [21, с. 103]. Врешті-решт адміністрація зміни затвердила.

Перед тим, як товариство перетворилося у масову воєводську організацію, в листопаді 1925 р. "Просвіта в Бересті" нараховувала 140 членів. На Загальних зборах 6 травня 1928 р. йшла мова про зміну статуту, що дало б право створювати відділення по усьому воєводству [18, с. 6]. Повітові відділи в Бересті і Кобрині створено в тому ж 1928 р. Їх очолили регіональні лідери Василь Дмитріюк і Леонтій Квартирук. На початок 1929 р. у складі берестейського і кобринського відділів числилось 250 і 165 членів [9, с. 24].

Зміни в статуті організації сприяли зростанню кількості бібліотек-читалень. На 1926 рік в Берестейському і Кобринському повітах їх було десять: Береcть, Кобринь, Жабинка, Тевелі, Стрельно, Ілоськ, Гутово, Доропієвичи, Кобелки, Антоніни. Протягом наступних кількох років число читалень десятикратно збільшилося. На середину 1927 їх було 18, у 1928 – 112, а в 1929 р. найбільше – 127. Більшість сільських читалень діяли до 1931 р.

Вибуховий процес розширення організації був пов'язаний тим, що в багатьох селах до того вже існували національні інститути, або проводились національні акції. Впливом на масові організації та можливістю легальної праці були зацікавлені також місцеві комуністи. Зростання кількості бібліотек-читалень в повітах відразу сказалося на характері праці найвищого органу організації – Вальних Зборів. Найвищий орган товариства збирався один-два рази на рік: 06.05.1923, 03.06.1923, 29.08.1926, 20.02.1927, 22.04.1928, 23.06.1929, 30.03.1930, 5.01.1937, 21.07.1937, 05.01.1938. Вперше на надзвичайних Зборах 29 серпня 1926 р. керівники сільських бібліотек-читалень доповідали про стан справ [5, с. 79]. Традиційно, під час Зборів обирали нову Головну Управу товариства. Так було на найбільших за кількістю учасників Вальних Збо-

рах – з'їзді "Просвіти на Поліссі" 20 лютого 1927 р. 120 делегатів представляли 64 читальні Берестейського, Кобринського, Пинського і Дорогичинського повітів. Урочистий характер події надавало й те, що на Зборах були присутні українські посли від Поліського воєводства в Сейм Василь Дмитріюк і Сергій Хруцький [16, с. 378; 8, с. 26].

Велика кількість делегатів на тлі різниці політичних поглядів перетворила Вальні Збори на бурхливі зібрання. Сварки між учасниками з'їзду Просвіти в 1927 р. привели до того, що захід був зірваний. Все частіше непорозуміння перетворювались в конфлікт між читальнями і Управою. Ситуацію ускладняло те, що члени організації часто не уміли розділити політичну і освітянську діяльність. На Збори товариства 1928 р. прибуло 100 учасників. У них же прийняв участь посол до Сейму, діяч партії Сель Роб Микола Хам. Йому надали слово, як члену львівської Просвіти. Замість того, щоби обговорити організаційні питання розвитку просвітянського руху, посол почав характеризувати політичну ситуацію в країні з ліворадикальних позицій. Оскільки зібрання набуло політичний характер, присутній представник повітового старости змушений був Збори розпустити [19, с. 1].

Головна Управа товариства змушена була реагувати на конфлікт між прихильниками різних політичних партій. Він заважав нормальному функціонуванню і розвитку організації. У 1927 р. внесено поправку до §9 Статуту. Вона вимагала від керівників товариства, у т. ч. й читалень, відмовитися від членства в політичних партіях. Другим кроком, який мав би підвищити рівень відповідальності окремих членів за долю товариства, стало збільшення внесків. На початку існування товариства членські внески складали 50 грошей. Поступово вони виросли до одного злотого. Тепер їх збільшено до трьох злот. Так сталося, що ініціаторами змін були члени Головної Управи, які симпатизували правоцентристській партії УНДО: П. Артемук, А. Гриневич, Н. Горщарук. Інші члени правління і Контрольної Ради, петлюрівці за політичними переконаннями, В. Соловій, М. Крижанівський, О. Базилевич, вимагали підвищити внески до чотирьох злотих [20, с. 56; 7, с. 11]. Сельробівська більшість реагувала на такі пропозиції негативно.

Ситуація ускладнилася ще більше в 1928 р., коли була арештована група просвітян, які одночасно були членами СельРоб, частина з них належала до комуністичної партії. Арешти О. Карпука, Ф. Маслієвича, П. Куреши, Д. Рафаловича і С. Наумлюка мали тяжкі наслідки для Просвіти як на повітовому, так і воєводському рівні. Арешти загальмували працю товариства напряму: в кобринській філії просто неможливо було провести згідно з постановою Головної Управи товариства Загальні Збори, бо не було вистачало достатньої кількості голосів [20, с. 45, с. 51; 1, с. 14].

Одночасно з прямими репресіями староства почали регулярно відмовляти товариству в проведенні публічних заходів і організаційних зібрань. Таким чином, діяльність частини читалень паралізовано. Поряд з інертним ставленням частини членів до просвітянської справи, цей фактор став причиною ліквідації широкої організаційної мережі в Кобринському, Дорогичинському і Берестейському повітах.

Закриття сільських читалень вело до спрощення організаційної структури. Зникали необхідність і правовий ґрунт функціонування відділів. Берестейський повітовий відділ "Просвіти на Поліссі" ліквідовано в 1930 р. У 1933 р. староства по причині порушень статуту товариства (не вистачало одної до десяти заяв, необхідних для її існування) ліквідував філію в Кобрині, а на її правління подав до суду. У тому ж році зникли останні сільські читальні (с. Орхово Берестейського повіту і с. Болота Кобринського повіту). Формально "Просвіта на Поліссі" існувала ще кілька років. Важким ударом став арешт голови товариства П. Артемука. Без слідства і суду його скеровано до табору в Березі-Картузькій. Влада більше не мала заміру толерувати діяльність у воєводстві українських освітянських організацій. Репресії негативно вплинули на членів організації. Брак подальшої перспективи робив їх пасивними. Якщо на Збори товариства 1930 р. прибули 30 делегатів, то в 1938 р. в організації залишились усього 21 член.

Формально товариство існувало до моменту прийняття воєводською владою рішення від 17 серпня 1938 р. про його ліквідацію [15, с. 2]. Під час акції ліквідації Союзу Українок були виявлені матеріали про нелегальне існування при "Просвіті на Поліссі" берестейського відділу цієї організації. Неофіційною причиною репресій стала причетність просвітян до організації поїздки берестейської молоді в молодіжні табори Галичини влітку 1938 р. Учасники поїздки продовжили збиратися на приватній квартирі, мали замір створити в місті філію одної з українських партій. На підставі цієї інформації повітовий староста подав у прокуратуру справу про порушення

керівництвом статуту організації і фінансові махінації. Ліквідацію "Просвіти на Поліссі" мали провести на протязі місяця. У жовтні місяці 1938 р. куратор ліквідації О. Богдюкевич заявив, що вчасно провести її неможливо і він од кураторства в цій справі відмовляється. Всі формальні вимоги по ліквідації виповнено лише 21 лютого 1939 р. [12, с. 1, 38; 13, с. 36; 14, с. 69; 11, с. 1, 48; 17, с. 363; 10, с. 81].

"Просвіту" справедливо називають матір'ю всіх українських інститутів. Вона сприяла діяльності в регіоні професійних сценічних колективів, зростанню кількості передплат і читачів національної преси, поширенню впливів українських партій, популяризації національних форм кооперації, українізації церкви та ін. Завдяки просвітянському руху в Поліському воєводстві сотні людей здобули досвід організаційної праці. У 1929 р. в товаристві було 1754 члена. Не всі плани вдалося реалізувати берестейським просвітянам. Вони не змогли збудувати і відкрити "народні доми" в Бересті і Кобрині. Опір шкільної кураторії не дозволив відкрити в Бересті українську гімназію. Незважаючи на те, що товариство проіснувало усього 15 років і майже увесь час було змушене долати різні адміністративні перепони його члени зробили багато. Найбільш значними досягненнями "Просвіти на Поліссі" в розвитку національної культури були: утримання приватної української школи ім. О. Стороженко, проведення шкільних плебісцитів 1925, 1926 і 1932 рр., організація трьохмісячних інструкторських культурно-просвітніх курсів для керівників читалень (1926, 1927, 1928), організація кооперативних курсів (20.11-20.12.1928 у Бересті і 21.12.1928-04.01.1929 у Кобрині), організація українського церковного з'їзду в Бересті (15.01.1928). "Просвіта на Поліссі" належить до кількох найбільших освітянських організацій, які діяли в міжвоєнний період на території Поліського воєводства.

Джерела та література:

1. Archiwum Akt Nowych (ANN), zesp. Urząd Województwa Poleskiego, sygnatura 976, teka 85.
2. Бібліологічні вісти. – № 3. – 1926. – 97 с.
3. Брест. Энциклопедический справочник. – Мн.: БелСЭ, 1987. – 408 с.
4. Вабішчэвіч А. Просвіта / А. Вабішчэвіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Т. 5. – Мн.: Беларуская энцыклапедыя, 1999. – 592 с.
5. Винниченко І. Українці Берестейщини, Підляшшя й Холмщини в першій половині XX століття: Хроніка подій / І. Винниченко. – К., 1997. – 288 с.
6. Державний архів Берестейської області (далі – ДАБО), ф. 1, оп. 9, спр. 45.
7. ДАБО, ф. 1, оп. 9, спр. 448.
8. ДАБО, ф. 1, оп. 9, спр. 455.
9. ДАБО, ф. 1, оп. 9, спр. 1181.
10. ДАБО, ф. 1, оп. 9, спр. 1708.
11. ДАБО, ф. 1, оп. 10, спр. 912.
12. ДАБО, ф. 1, оп. 10, спр. 997.
13. ДАБО, ф. 1, оп. 10, спр. 1302.
14. ДАБО, ф. 1, оп. 10, спр. 1518.
15. ДАБО, ф. 1, оп. 10, спр. 1519.
16. ДАБО, ф. 2, оп. 1, спр. 1294.
17. ДАБО, ф. 3, оп. 1, спр. 244.
18. ДАБО, ф. 67, оп. 1, спр. 929.
19. ДАБО, ф. 67, оп. 1, спр. 964.
20. ДАБО, ф. 67, оп. 1, спр. 966.
21. ДАБО, ф. 93, оп. 1, спр. 447.
22. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. 46, оп. 9а, спр.745.
23. ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 746.
24. Квартирук Л. Організація учительської спілки на Підляшшю та інші події / Л. Квартирук // Літопис Волині. – Ч. 8. – С. 14–19.
25. Леонюк В. Словник Берестейщини / В. Леонюк. – Львів: Афіша, 1996. – С. 56–59.
26. Пущук І. Берестейщина у міжвоєнний час (1919–1939 рр.) / І. Пущук. – Луцьк, 2006. – 264 с.

Людмила Божук
(Київ)

ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ МІЖ ДІАСПОРОЮ І ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА "УКРАЇНА-СВІТ") В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

У статті розглядається співпраця між українською діаспорою та громадською організацією Товариство зв'язків з українцями за межами України (Товариство "Україна-Світ") в освітній галузі.

Ключові слова: *українська діаспора, Товариство зв'язків з українцями за межами України (Товариство "Україна-Світ"), освіта українського зарубіжжя.*

Людмила Божук. Перспективы сотрудничества между диаспорой и общественными организациями Украины (на примере общества «Украина-мир») в сфере образования.

В статье рассматривается сотрудничество между украинской диаспорой и общественной организацией Общество связей с украинцами за пределами Украины (Общество "Украина-Мир") в сфере образования.

Ключевые слова: *украинская диаспора, Общество связей с украинцами за пределами Украины (Общество "Украина-Мир"), образование украинского зарубежья.*

Ludmila Bozhuk prospects of cooperation between the Diaspora and public organizations of Ukraine (the case of the company «Ukraine-world») in education

In this article is considered cooperation the Ukrainian diaspora and Association relations with Ukrainians abroad in education.

Key words: *Ukrainian diaspora, Association relations with Ukrainians abroad, Ukrainian education abroad.*

Наприкінці XX – початку XXI ст. докорінно змінюється становище України у світовому співтоваристві. Відбувається переоцінка духовних цінностей та здобутків національної і світової культури. По-новому сприймається зв'язок України зі світом, й передовсім, із закордонними українцями – важливою інтегральною частиною українського народу. А отже, українська державна політика має бути спрямована на створення засад для розвитку і ефективного залучення економічного, інтелектуального, духовного потенціалу закордонних українців.

Варто нагадати, що явища діаспори й еміграції споконвічні. Соціальні та економічні мотиви змушували цілі народи або їх частини залишати свої етнічні землі й поселятися на теренах інших держав, де були сприятливіші умови проживання. Тим самим, на думку науковців, "вони поширювали територію своїх первісних батьківщин або творили етнічні острови серед іншоетнічної більшості" [12, с. 163]. Ніколи не припинявся й процес переселення українців – він то посилювався, то зменшувався, змінював свій напрям відповідно до потреб українського етносу та політичних обставин.

У другій половині XIX – на початку XX ст. еміграція українців за межі України набуває масового характеру. Причому вона охоплює як еміграцію з під-Австрійської, так і з території Російської імперії. За підрахунками дослідників С. Брука і В. Кабузана, лише з 1897 по 1914 рр. зі Східної України до інших частин Російської імперії переселилося понад 912,8 тис. осіб [1]. За іншими даними, навіть з врахуванням часткового повернення переселенців на рідні землі, загальна кількість тих, хто до 1914 р. оселився в азійській частині Росії, становила більше 1,5 млн. осіб [4, с. 196]. Еміграція з західних регіонів України, які входили тоді до складу Австро-Угорської імперії, здійснювалася, в основному, до Північної та Південної Америки. Напередодні Першої світової війни із Західної України (без Волині) виїхало близько 800 тис. осіб [4, с. 236].

Майже в усіх країнах розселення новоприбулі українці почали наполягати на своєму відокремленні, в передовсім, духовно-релігійному, а отже, й громадсько-культурному житті. Об'єднуючись у громади, спілки, товариства, вони тим самим заявляли про свою соціальну

© Людмила Божук, 2013

значущість. Українські культурно-освітні заклади, засновані в місцях поселення, утверджували ідею національної, а не просто етнічної єдності. Цілком очевидно, що найсуттєвішу роль у цьому процесі зіграв чинник "ідеологічної змобілізованості" українців, зумовлений попереднім досвідом боротьби за національні права на етнічній батьківщині.

Характеризуючи українську діаспору як своєрідний феномен, український історик В. Маркусь, зокрема, акцентує увагу на її виявності у трьох головних напрямках: збереженні й розвитку національної ідентичності в умовах, коли вона перебувала під загрозою на рідних землях, а головне – сприянні ідеї самовизначення народу на батьківщині шляхом посилення українського визвольного руху. Отже, цілком справедливою, на нашу думку, є оцінка дослідником "значного, а часами й вирішального внеску" діаспори у процес визволення нації і творення української незалежної держави: "Українські політичні емігранти в Західній і Центральній Європі в ХХ ст., політична й військова еміграція в 1920–1940-х рр., гідно несла прапор незалежної України і реалізувала програму самостійно держави. Найсильніший та інтелектуально найміцніший "ісход з України" в 1946-х рр., й у висліді Другої світової війни у західній гемісфері (земна півкуля – авт.) став сильним загоном цієї боротьби, роблячи протягом півстоліття величезний вклад у формування долі України та збереження на Заході тих вартостей нації, які були проскрибовані (заборонені – авт.) й загрожені на Україні" [12, с. 163].

Українська громадськість як могла допомагала емігрантам. Так наприклад, однодумець і шкільний товариш І. Франка Йосип Олеськів на власні кошти поїхав до Канади, щоб вивчити цей край, а опісля радив землякам їхати саме сюди, а не в Бразилію, де були значно гірші умови життя й праці. Повернувшись до Львова, він 14 листопада 1895 р. звітував про свої враження від Канади на конференції представників громадських діячів з різних повітів Галичини, серед яких були й І. Франко, редактор газети "Громадський голос" В. Будзинський, письменник А. Чайковський, учитель К. Геник та ін. Заслухавши звіт Й. Олеськіва, конференція одноголосно вирішила сформувати Допомоговий комітет емігрантам, завданням якого було давати поради тим, хто від'їжджав з України і охороняти їхні права [10, с. 152-153].

Безпосередньо відносини України і діаспори розпочалися з часу утворення Української Народної Республіки, коли вперше на державному рівні було здійснено спробу практичної реалізації захисту інтересів і прав українців, як на Україні, так і за її межами. У зверненні Генерального секретаря Народної освіти Івана Стешенка 14 жовтня 1917 р. "До українців поза межами України сущих" було означено стратегічне завдання Центральної Ради – розбудова незалежної Української держави об'єднаними зусиллями українства в усьому світі, яке самоусвідомлює себе єдиною нацією: "В об'єднанні всіх сил наших людей будемо творити дальше життя: тоді ніде не викорінеться рід наш, і не посміються над нами чужі люде, що досі нашу мову, наш звичай, нашу правду вважали за ніщо" [3].

З метою представлення світовій спільноті здобутків української культури, "ведення національно-української пропаганди" уряд УНР (ідея належала Симону Петлюрі) ініціює поїздку за кордон Української Республіканської Капели під керівництвом О. Кошиця. У січні 1919 р. слідом за різного роду дипломатичними, торговельними та іншими місіями Капела як репрезентативна співоча установа, на яку покладалися не лише мистецькі зобов'язання, але і завдання національно-політичні, вирушила в закордонну подорож. Спочатку – до Європи, а з 1922 р. – до Америки. Характеризуючи роль і значення Української Республіканської Капели як репрезентанта української держави, С. Наріжний у своїй праці "Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами" звертається до спогадів архіваріуса Капели Л. Безручка: "Концертована подорож славної Української Республіканської Капели на чолі з найбільш талановитим українським диригентом, Олександром Кошицем являється дорогоцінною вкладкою, золотою сторінкою в історії культурно-національного руху українського народу. Українська Республіканська Капела, як знаємо, України не визволила, торговельних і дипломатичних угод не робила, держав не збудувала, але з піснею на устах вона ширила ідею визвольних змагань українського народу серед широких мас населення ріжних національностей. Популяризувала ідею самостійности свого народу, розкривала його невичерпні скарби духової творчості.." [13, с. 18-32]. Мистецький колектив з честю виконав відповідальну місію, хоча завдання, покладене на нього українським урядом – показати світу, що українці справді є окремим народом, який має власну культуру, власну історію було не з легких. Адже на Заході століттями формувалася думка про "единство русского народа", про те, що ніякої України і ніяких українців не було й немає.

Після поразки УНР частина української еміграції з Наддніпрянщини осіла на західних українських землях – Галичині й на Волині. Саме у Львові, де зосередилось чимало видатних українських діячів-емігрантів, у квітні 1921 р. при Українському Горожанському Комітеті засновується Наддніпрянська Секція, яка мала опікуватися всією наддніпрянською еміграцією, що осіла в Східній Галичині. Після закриття Українського Горожанського Комітету опіка над емігрантами перейшла до Українського Товариства допомоги емігрантам з Великої України, яке розгорнуло досить широку допомогову акцію для емігрантів – матеріальну, медичну, правничу, культурно-освітню.

Події української революції віднайшли широку підтримку серед української еміграції за океаном. "Вростаючи" в нове суспільство, українські емігранти пильно стежили за подіям в Україні, вважаючи своїм обов'язком матеріально і морально підтримувати земляків. Так, створений 1922 р. в Канаді Український робітничо-фермерський комітет за визволення Східної Галичини, розгорнувши кампанію щодо надання допомоги політв'язням та їхнім родинам, зібрав і відправив до Західної України 15 тис. доларів. Надавали допомогу своїм землякам закордонні українці і в разі стихійного лиха. Наприклад, коли восени 1927 р. на Західній Україні сталася повінь, що призвела до чисельних людських жертв та значних матеріальних збитків, зарубіжні українці швидко на це відгукнулися, зібравши на ліквідацію наслідків стихії 35 тис. доларів [8, с. 33].

Деякі українські організації в США та Канаді, переважно об'єднання трудової імміграції, надсилали звернення до Білого Дому і Конгресу США з проханням визнати УНР. Український Народний Союз – найбільша громадська організація США в резолюції свого XIV з'їзду ухвалила просити Президента США через уряд вплинути на світові держави з метою "справедливого вирішення українського питання".

1 березня 1931 р. у Вінніпезі (Канада) організовується Товариство допомоги визвольному руху в Західній Україні, яке впродовж восьми років свого існування направило до Галичини близько 20 000 доларів на допомогу політичним в'язням і визвольній боротьбі [10, с. 101-110].

Проблеми еміграції, передовсім з західноукраїнських земель, на початку XX ст., а особливо у міжвоєнний період, перебували в центрі уваги не лише української громади у країнах поселення, але й широких кіл громадськості етнічної батьківщини. Результатом стало створення низки товариств, які опікувалися емігрантами. З-поміж них слід виокремити Товариство опіки над українськими емігрантами, що діяло впродовж майже всього міжвоєнного двадцятиліття. Засноване у січні 1925 р. з ініціативи галицьких політичних діячів і вчених, таких, як В. Бачинський, М. Галущинський, М. Заячківський, І. Крип'якевич, М. Кордуба, Д. Левицький, В. Охримович, З. Пеленський, С. Федак та митрополит Андрей Шептицький, громадське об'єднання мало на меті опіку над українськими емігрантами в якнайширшому обсязі [9, с. 113].

15 липня 1928 р. в УСРР створюється Всеукраїнське Товариство Культурного зв'язку з закордоном, основна мета діяльності якого полягала в налагодженні зв'язків з комуністичним рухом у світі. В Інформаційному листі заступника Голови Товариства Семена Вітика "Про діяльність Всеукраїнського Товариства Культурного зв'язку з закордоном за час з 15 листопаду 1928 р. до 1 лютого 1929 р." дізнаємося про те, що зв'язки Радянської України були зорієнтовані, насамперед, на ознайомлення з Україною іноземців, а не українців з іншими державами світу, не кажучи вже про українську еміграцію. Зокрема, й про приїзд в Україну композитора Бели Бартока, французького письменника Андрі Барбюса, єврейського письменника "з Америки" Аврума Рейзіна, латвійського журналіста Розумного [6]. Органами влади УСРР, передовсім, партійними, здійснювалися також заходи щодо налагодження контактів з громадськими та партійними організаціями західної діаспори, в першу чергу з тими, які стояли на комуністичних засадах на рівні обміну студентами. Проте реальною метою такої опіки була не турбота про задоволення національно-освітніх потреб закордонних українців, а сприяння "поширенню впливу комуністичного руху й на ту найбільш відсталу частину українського пролетаріату, як за океаном, так і на Західній Україні" [11].

У повоєнні роки до 1960 р. контакти із закордонним українством здійснювало Українське товариство дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами (проіснувало до 1992 р.). Товариство як складова Союзу радянських товариств дружби фінансувалося з державного бюджету, тому, відповідно, всі свої стосунки із зарубіжжям погоджувало з Москвою. На нього було покладено завдання "проводити велику роботу по встановленню та здійсненню дружніх контактів і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, сприяти ознайомленню зарубіжної громадськості

з досягненнями республіки в господарському і культурному будівництві, нести народам світу правдиве слово про життя в Радянській Україні" [7]. Та попри все, саме Товариство у післявоєнний період започаткувало налагодження контактів з українською діаспорою, передовсім з американського континенту, оскільки та виявила найбільшу зацікавленість у спілкуванні з історичною батьківщиною. Прикладом співпраці з канадськими українцями стало встановлення за сприяння Товариства 1 липня 1951 р. в Палермо (поблизу Торонто) першого на американському континенті пам'ятника Тарасу Шевченку.

Певною мірою активізації співпраці із закордонним українством та виходу її на новий якісний рівень сприяло створення в 1960 р. нової громадської інституції – Товариства культурних зв'язків із українцями за кордоном (Товариство "Україна", тепер – "Україна-Світ"). 1 жовтня 1960 р. група представників української громадськості, серед яких можемо побачити композитора Л. Ревуцького, історика І. Крип'якевича, поета М. Рильського, письменника Ю. Смолича, актора Ф. Паторжинського, художницю Т. Жаспар, протоієрея Бориса Старка та ін. на установчих зборах у Києві засновує це, як його схарактеризував колишній завідувач редакційно-видавничого відділу Товариства П. Орленко, "досить своєрідне і унікальне утворення" з метою встановлення з українцями, що мешкають за кордоном, всебічних і насамперед культурних зв'язків. Одним із "чільних завдань Товариства, – як зазначив у своєму виступі на установчих зборах Ю. Смолич, – буде сприяння налагодженню культурного життя українців за кордоном та розвиткові їх мистецької самодіяльності", також допомога в "підтримці постійних зв'язків з родичами на українській землі і взагалі з усім рідним краєм" [17].

Безпосереднє керівництво громадською організацією, що мала також свої відділення в більшості областей республіки і в Криму, здійснювало Правління – колективний орган у кількості 27 осіб, яке обиралося на загальних конференціях і складалося спочатку лише з представників інтелігенції, державних і громадських структур України, а згодом і з громадян інших країн. Крім індивідуальних членів Товариству допомагали у роботі понад 200 колективних членів – промислових та сільськогосподарських підприємств, навчальних закладів, творчих спілок, театральних колективів тощо. Першим Головою Правління Товариства "Україна", а потім і незмінним його президентом був письменник Ю. Смолич. У різний час Товариство очолювали: дипломат і публіцист Валентин Цуркан, журналіст Анатолій Кисіль, поет і драматург Олександр Підсуха, поет Володимир Бровченко. Нині головою Товариства "Україна-Світ" є поет, кінодраматург, лауреат Національної премії ім. Т.Г. Шевченка Іван Драч.

З дня створення і по 1990 р. Товариство культурних зв'язків із українцями за кордоном виступало фактично "монополістом" у зв'язках з діаспорою, оскільки тодішня влада воліла мати єдину організацію, яка б здійснювала політику УРСР щодо зарубіжного українства. ЦК Компартії України та КДБ діяльність Товариства та його друковані органи – тижневики "Вісті з України" і "Ньюс фром Юкрейн" використовували для проведення антинаціоналістичної пропаганди, залучення українців зарубіжжя "на позиції дружби з Радянським Союзом і боротьби за мир". Так, з перших днів свого заснування Товариство видавало газету "Вісті з України" (з 2000 р. – "Український форум"), яка стала своєрідним рупором комуністичної партії в розвінчанні воєнних злочинців із числа українців Заходу, а також в проведенні кампанії "За повернення на Батьківщину" [2].

Тож цілком прогнозованим був і відгук радянської преси на створення у 1967 р. Світового Конгресу Вільних Українців. У статті Ю. Смолича "Чуття рідної землі", що з'явилася в газеті "Радянська Україна", хоч прямо і не згадується СКВУ, але, зокрема, зазначалося: "І нині, коли свято нашого п'ятдесятиріччя (мається на увазі п'ятдесятиріччя Жовтневої революції – авт.) особливо нервує реакційні кола в капіталістичному світі і декотрі заправила контрреволюційного націоналізму, вислужуючись перед ними, намагаються зняти в емігрантських колах черговий антирадянський галас, – в широких верствах емігрантів вони не знаходять підтримки" [18]. Вочевидь, маємо погодитись з Д. Павличком, який про діяльність Товариства у 1960–1980-і роки пише, що воно, "кероване Смоличем, було фактично відділенням КДБ України, видавало книжки, присвячені викриттю "українського буржуазного націоналізму" і користувалося суворо забороненою в УРСР націоналістичною літературою" [15, с. 7].

Варто зазначити, що робота Товариства "Україна" проводилася в складних політичних умовах. Як зазначає А. Попок, з одного боку, воно змушене було дотримуватись тодішньої радянської ідеології, яка практично всіх закордонних українців, незалежно від віку і місця народження, начепивши їм ярлик "буржуазних націоналістів" або ж "воєнних злочинців", зараховувала

до найбільших своїх супротивників. Водночас, що виглядало парадоксальним, в організаційній, культурологічній роботі Товариство з кожним роком розширювало діапазон зв'язків із діаспорою, залучаючи до співпраці все більшу кількість громад українського зарубіжжя. Без сумніву, це було результатом не лише прагнень, але і дій активу Товариства – представників творчої інтелігенції з усіх регіонів України [16, с. 66-69].

Крім того, варто врахувати той факт, що в українському зарубіжжі не було єдності – політичні угрупування, партії, організації, часом вороже налаштовані одні до одних, що в свою чергу також утруднювало розвиток взаємовідносин України з діаспорою. Доводилося вдаватися, за висловом П. Орленка, до "народної дипломатії" – обміну делегаціями, інформацією, участі українських митців у різноманітних фестивалях та культурних заходах, що влаштовувались діаспорою в країнах проживання тощо [14].

Культурні зв'язки завжди мали двосторонній характер. Товариство організовувало поїздки відомих українських митців на щорічні фестивалі "Фольклорама" та "Мозаїка" до Канади, на "Український день" і Карпато-русинський фестиваль до США, виступи яких користувалися популярністю і сприяли ширенню знань про Україну. Крім того, влаштовувало поїздки по Україні мистецьким колективам українського зарубіжжя, наприклад, хору ім. О. Кошиця з Вінніпега (Канада), Капелі бандуристів імені Т. Шевченка (США – Канада), хору "Журавлі" (Польща), танцювальному ансамблю "Запорожці" (Франція).

Регулярно надсилалася з України для навчальних закладів, бібліотек, інших культурних осередків за кордоном велика кількість художньої літератури, довідників, підручників, платівок, кінофільмів тощо. Так, тільки за 1960 р. в різні країни світу було надіслано 1824 книги та близько двох тисяч примірників періодичних видань, серед яких – твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Максима Рильського, "Антологія української поезії", "Антологія українського оповідання", "Визначні місця України" тощо. Завдяки активним діям Товариства "Україна" у 1961 р. і, в рамках святкування 100-річчя з дня народження Тараса Шевченка, Україну вперше відвідала велика група українців Канади. Для ознайомлення зарубіжної громадськості, в тому числі й української, з життям і творчістю поета, було підготовлено планшетну виставку фотодокументів "Тарас Григорович Шевченко – художник" із 24 плакатів, яка експонувалася у 50-ти країнах світу [5]. 1966 р. українські культурні надбання були широко представлені під час проведення Днів України у Франції. Зокрема, діячі мистецтв України дали 29 концертів, які побачили 25 тис. глядачів.

Спеціально для українців зарубіжжя Товариство замовляло на студіях України хронікально-документальні, науково-популярні, художні фільми. Серед них варто виокремити – "Ліси й озера Волині", "Іду до тебе", "Обличчям до зорі" про М. Рильського та Лесю Українку, "Трояка ружа" – про розвиток українського мистецтва, "Розмовляйте українською", "Чуєш, брате мій".

"Народна дипломатія" виявилася і в тому, що в країнах проживання українських громад на кошти української держави споруджувалися пам'ятники видатним українцям – бюст Великого Кобзаря в Арров-парку (США) та його скульптурний портрет у Шалеттсюр-Дюені (Франція), скульптурний портрет Василя Стефаника в Едмонтоні (Канада), погруддя організаторів Лемко-Союзу Д. Вислоцького та С. Пижа в Лемко-резорті (США), пам'ятник Лесі Українки на території Саскачеванського університету (Канада), пам'ятник Тарасу Шевченку у Білому Борі (Польща) та ін. [14].

Важливою складовою діяльності Товариства стало створення потужного "інформаційного потоку", спрямованого за кордон, який здійснювався через видання тижневиків "Вісті з України" та "Ньюс фром Юкрейн", випуск численних брошур про різні сторони життя в Україні, публікації у зарубіжних засобах масової інформації (переважно прогресивного соціалістичного спрямування) різноманітних статей, нарисів, кореспонденцій. Тематика публікацій була здебільшого культурницькою, хоча не оминалися й теми економіки, політики, історії. Серед їх авторів були відомі журналісти, публіцисти, вчені – П. Лафета, З. Франко, І. Дзюба, І. Лепша, П. Орленко, С. Пушик, В. Русанівський, Б. Зрезарцев та інші.

Проте, не завжди вони носили об'єктивний, критичний характер. Варто зазначити, що українці за кордоном у переважній більшості нарікали на тенденційне, упереджене висвітлення подій в Україні, які змальовувалися лише в рожевих тонах, відсутність об'єктивності і всіма доступними їм засобами відстоювали право української нації на власну незалежну державу.

У другій половині 60 – поч. 80-х рр. зв'язки України із зарубіжними державами розширюються, чому значною мірою сприяла діяльність Українського товариства дружби і культурних

зв'язків із зарубіжними країнами та Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном, які в 1985 р. підтримували контакти з 700-и організаціями понад 100 країн світу, проте своїм основним завданням вони мали поширення в республіці культурних надбань інших народів, а з іншого боку – популяризацію української радянської культури.

Попри те, що взаємні стосунки були заідеологізованими, звуженими, оскільки зводилися в основному до т. зв. культурних контактів переважно літературно-мистецького спрямування, в них мала місце і науково-освітня співпраця. Протягом більше як трьох десятиліть минулого століття в Києві, Львові, Івано-Франківську, Чернівцях навчалася та проходила стажування українська молодь із різних країн, вивчаючи українську мову, літературу, історію. Кожного року стипендіати Товариства – зарубіжна молодь – навчалася української мови у Київському університеті, воно організовувало семінари з хореографії для самодіяльних мистецьких колективів США і Канади, відпочинок у Криму для дітей членів організацій-партнерів – Ліги американських українців, Товариства об'єднаних українських канадців та Робітничого запомогового товариства (Канада). Стипендіатами товариства "Україна" упродовж 1960–1994 рр. стали понад 1300 осіб українського походження [16, с. 72].

З 1980 р. Товариство "Україна" започатковує в університетах Вінніпега, Едмонтона, Торонто, Монреаля, Саскатуна, Оттави (Канада), а згодом і в ряді університетів США щорічні літературно-наукові Шевченківські читання. Пізніше – симпозіуми, присвячені творчості І. Франка. Помітною подією в історії зв'язків України та закордонного українства стало утворення у 1989 р. в Києві Міжнародної асоціації україністів (МАУ). Наступного року за сприяння Товариства, яке послідовно відстоювало думку – центром світової україністики має стати саме Україна та всупереч бажанню ряду науковців Українського наукового інституту Гарвардського університету (США) заснувати асоціацію в Кракові (Польща), у столиці України відбувся Перший конгрес МАУ.

У перші роки після проголошення незалежності України діяльність Товариства активізувалася, набувши нових форм і напрямів, позбувшись опіки директивних органів. Зокрема, було прийнято новий статут, за яким Товариство зв'язків з українцями за межами України проголошувалося всеукраїнською самоврядною організацією, метою діяльності якої є розвиток співпраці з українцями за кордоном, зміцнення їхніх зв'язків з прабатьківщиною та об'єднання зусиль світового українства в розбудові Української держави. Після розвалу СРСР Товариство розпочинає активну роботу з т. зв. східною діаспорою – українцями, що мешкають у державах, які виникли на пострадянському просторі.

Лише впродовж 1992–1994 рр. Товариством "Україна-Світ" було організовано поїздки 41 делегації на терени східної української діаспори з метою надання економічної, політичної, юридичної та культурно-освітньої допомоги місцевим громадам. П'ятнадцятьом із них були передані комплекти підручників для українських недільних шкіл.

Проте, на жаль, з 1993 р. фінансування діяльності Товариства з державного бюджету припинилося, що не могло не позначитися на співпраці з українським зарубіжжям. Відсутність належного фінансування привела до закриття газет "Вісті з України" та "Ньюс фром Юкрейн", натомість на громадських засадах починає виходити, щоправда нерегулярно, газета "Український форум". З 2000 р. в мережі Інтернет (також на громадських засадах) було створено універсальний україномовний веб-сайт "Україна-Світ", в якому подавалася інформація про діяльність Товариства, про закордонні українські громади. Наразі сьогодні, через відсутність фінансування, ця сторінка в мережі Інтернет відсутня.

Попри фінансові труднощі Товариство, прагнучи до реальної співпраці з українським зарубіжжям і розуміючи життєву необхідність опіки з боку української держави закордонними українцями, ініціює розробку і прийняття в 1996 р. Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 року», Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 р.» та Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010 р.

Сьогодні Товариство «Україна-Світ» зосереджує свою головну увагу на співпраці з українським зарубіжжям, передовсім в культурно-мистецькій та освітянській сферах. У доробку Товариства останніх років: організація і проведення щорічних семінарів для вчителів українського зарубіжжя в Києві та виїзних семінарів в українських освітніх закладах за кордоном, зокрема в школах Придністров'я; організація і проведення у Києві 3-х Міжнародних науково-практичних конференцій «Освіта в українському зарубіжжі: традиції та сучасний досвід»; проведення по-

стійно діючого Фестивалю мистецтв українського зарубіжжя «Український спів у світі»; у контексті зміцнення контактів із представниками закордонного українства молодшого покоління – реалізація спільно з державними інституціями низки проектів щодо відпочинку українських дітей в Україні та за кордоном тощо.

Джерела та література:

1. Брук С.И. Миграция населения в России в XVIII – начале XX века (численность, структура, география) [Текст] / С.И. Брук, В.М. Кабузан // История СССР. – 1984. – № 4. – С. 41–59.

2. Див. наприклад: Діяльність українських націоналістів не відповідає цілям українського народу і його держави. До Ярослава Стецька, Миколи Лебедя, Степана Ленкавського, Дарії Ребет, Івана Гриньоха та до всіх українців, що живуть за кордоном // Вісті з України. – 1960. – № 5 (грудень); Загублені роки // Вісті з України. – 1961. – № 21 (лютий); Лист Степана Червака (с. Бертники Монастирського р-ну Тернопільської обл. за океан, до друзів у Канаду) // Вісті з України. – 1961. – № 34 (квітень) тощо.

3. До українців поза межами України сущих. Від Генерального секретаря Народної освіти // ЦДАВОВ України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 8.

4. Заставний Ф.Д. Географія України [Текст]: у 2-х кн: навч. посіб. / Федір Дмитрович Заставний. – Львів, 1994. – 492 с.

5. Інформаційне повідомлення [Текст] // Вісті з України. – 1961. – № 26 (березень).

6. Лист М. Поповича П. Любченку Секретарю ЦК КП(б)У. Харків. Радянська Україна. Вінніпег, 6 квітня 1931 р. // ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4206. – Арк. 28.

7. Інформація про Другу Республіканську конференцію Українського Товариства дружби і культурного зв’язку з зарубіжними країнами [Текст] // Вісті з України. – 1967. – № 1 (січень).

8. Історія української еміграції: Матеріали до спецкурсу [Текст] / [уклад. О.Д. Зубалій, Б.Д. Лановик, М.В. Траф’як, Г.М. Жук]. – К., 1992. – 96 с.

9. Качараба С.П. Еміграція з Західної України (1919–1939) [Текст] / Степан Петрович Качараба. – Л., 2003. – 416 с.

10. Кравчук П. Українці в Канаді: Статті, нариси, памфлети [Текст] / Петро Кравчук. – К., 1981. – 232 с.

11. Лист М. Поповича П. Любченку Секретарю ЦК КП(б)У. Харків. Радянська Україна. Вінніпег, 6 квітня 1931 р. // ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4206. – Арк. 28.

12. Маркусь В. Криза української діаспори? [Текст] / Василь Маркусь // Всесвіт. – 1998. – № 3. – С. 163–168.

13. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша [репринт. видання 1942 року] [Текст] / Симон Наріжний. – Львів – Кент – Острог, 2008. – 372 с.

14. Орленко П. Вікно у світ [Текст] / Павло Орленко // Український форум. – 2008. – № 5 – 6.

15. Павличко Д. Україна та Світовий Конгрес Українців [Текст] / Дмитро Павличко // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: друга міжнар. наук.-практ. конф., 18–20 червня 2008 р.: тези доп. – Львів, 2008 – 302 с.

16. Попок А.А. Історична батьківщина – діаспора: європейський досвід взаємин [Текст] / А.А. Попок, С.Ю. Лазебник. – К., 2003. – 152 с.

17. Смолич Ю. До вас, брати, наше слово [Текст] / Юрій Смолич // Вісті з України. – 1960. – № 1 (листопад).

18. Смолич Ю. Чуття рідної землі [Текст] / Юрій Смолич // Радянська Україна. – 1967. – 15 грудня.

Тетяна Антонюк
(Київ)

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА ІНТЕГРАЦІЯ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

У статті розглядається проблема міжнародного співробітництва в галузі вищої освіти, акцентується увага на необхідності посилення цієї складової як важливого фактора інтеграції національної системи освіти в світовий освітній простір та посилення її конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Ключові слова: *вища освіта, міжнародне співробітництво, інтеграція, Болонський процес, світовий освітній простір, програми співпраці, мобільність, конкурентоздатність.*

Татьяна Антонюк. Международное сотрудничество и интеграция в области образования как важный фактор конкурентоспособности украинской образовательной системы.

В статье рассматривается проблема международного сотрудничества в сфере высшего образования, акцентируется внимание на необходимости усиления этой составляющей как важного фактора интеграции национальной системы образования в мировое образовательное сообщество и усиление ее конкурентоспособности на рынку образовательных услуг.

Ключевые слова: *высшее образование, международное сотрудничество, интеграция, Болонский процесс, мировое образовательное пространство, программы сотрудничества, мобильность, конкурентоспособность.*

Tetiana Antoniuk. International cooperation and integration in the sphere of education as a significant factor of the competitiveness of Ukrainian educational system.

In the article the problem of international cooperation in the higher education sphere is examined, it is accented attention to the necessity of strengthening of this component as an important factor of integration of the national education system into global educational space and strengthening of it competitiveness at the market of educational services.

Key words: *higher education, international cooperation, integration, Boulogne process, global educational space, programmes of collaboration, mobility, competitiveness.*

Міжнародне співробітництво та інтеграція у галузі освіти є важливою нормою Болонської співдружності освітян, оскільки реально сприяє підвищенню мобільності викладачів і студентів, самостійності студентів, рівня їх самоорганізації. Нині відкриваються нові перспективи у співпраці вітчизняних вищих навчальних закладів з зарубіжними вишами. Обмін викладачами і студентами є не лише реалізацією Болонських домовленостей, він виступає своєрідним каталізатором процесів модернізації і реформування української системи вищої освіти, забезпечує її органічне входження в міжнародний освітній простір. Освіта здатна готувати людину, органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв'язків – від контактів із найближчим оточенням до глобальних зв'язків. Стає очевидним, що держава буде тим успішнішою, чим більше громадяни будуть здатні до спілкування зі світом. Отже, необхідно формувати особистість, здатну до сприйняття і творення змін, налаштовану на сприйняття зміни як природної норми, а застою, незмінності, застиглості як прикрого винятку. Однією з найважливіших є безпосередня співпраця між університетами України та зарубіжних країн, яка має різні форми, ступені взаємодії та спирається на давні традиції. Перелік ВНЗ України, які здійснюють співпрацю з зарубіжними вишами, так само як тематика спільних проектів і програм сьогодні є далеко неповною і пошук нових форм та суб'єктів міжвузівської співпраці потребує особливої уваги і посилення. Обрана тема дослідження відповідає завданням Національної стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 рр., положенню про забезпечення академічної мобільності студентів та викладачів,

© Тетяна Антонюк, 2013

зокрема при реалізації спільних з іноземними університетами академічних програм, які містить новий Законопроект України “Про вищу освіту”.

Помітний інтерес громадськості і науковців до цієї проблеми в сучасній Україні і за кордоном спостерігається з середини 90-х рр. ХХ ст., коли Україна стала членом Ради Європи і визначилася зі стратегією освітніх реформ. Питання міжнародного співробітництва в галузі освіти досліджують такі вчені, як В. Андрущенко [1; 4; 5], В. Бакіров [6], І. Вакарчук [2], М. Згуровський [11], О. Іванов [7, с. 82-86], В. Кремень [9, 10], Д. Табачник [11] та ін. Проблеми розвитку міжнародних зв’язків вітчизняних вищих навчальних закладів та процеси інтеграції української системи освіти в міжнародний освітній простір окреслені в нормативно-правових документах, що регламентують освітню галузь в Україні. Це, перш за все, Національна доктрина розвитку освіти, яка дає чіткі орієнтири національної політики країни у сфері освіти, Закон України “Про вищу освіту”, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. та інші документи. Проте дана тема не отримала всебічного й об’єктивного висвітлення в історичній літературі.

Метою даного дослідження є акцентування уваги на необхідності міжнародного співробітництва українських ВНЗ як важливого фактора реформування та модернізації національної системи освіти, її успішної інтеграції до світового освітнього простору та посилення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Із історії української освіти відомо, що традиційно українські виші завжди тісно співпрацювали із зарубіжними вищими школами. Провідні вищі навчальні заклади сучасної України з часу свого заснування формувалися і розвивалися на міцному фундаменті європейських університетських традицій. У дорадянський період університети на території підросійської України розвивалися як російські університети і будувалися на освітній системі, яку Росія в значній мірі запозичила у Німеччини. Німецький вплив проявлявся і в підборі кадрів для університетів, багато професорів які працювали в них були німцями за походженням чи здобували освіту в університетах Німеччини. Міжнародні зв’язки Харківського, Київського, Одеського університетів найбільш інтенсивно розвивались у німецькому напрямі. Ще більш інтенсивно міжнародні зв’язки розвивалися у Львівському та Чернівецькому університетах, які були підпорядковані Австро-Угорській імперії.

Традиція широких міжнародних зв’язків була майже перервана в радянський період історії університетів, особливо це стосується 30–50-х рр. ХХ ст. Вона почала поступово відроджуватися уже в кінці 60-х рр. ХХ ст. і швидко стала розвиватися в 90-ті рр. ХХ ст., коли Україна проголосила незалежність.

Новітня доба і утвердження України як демократичної правової соціальної держави ставить завдання забезпечити передачу позитивних знань, нічим не обмежуючи розвиток молодого покоління. Сьогодні поряд з відомими системами освіти (американською, японською) у світовому освітянському цивілізаційному просторі з’явилася українська система, яка зберігає кращі традиції теж добре знаної у світі радянської системи. Незворотними у ХХІ ст. є тенденції до глобалізації суспільного розвитку, очевидною є залежність прогресу кожної країни від здатності спілкуватися із світом. Суспільство стає людиноцентричним, отже найпріоритетнішими у ХХІ ст. стають наука як сфера, що продукує нові знання, і освіта як сфера, що олюднює знання і, насамперед, забезпечує індивідуальний розвиток людини.

Процес модернізації освіти окреслений у Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. Національна доктрина констатує, що освіта повинна готувати людину, органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв’язків – від контактів із найближчим оточенням до глобальних зв’язків. Стає очевидним, що держава буде тим успішнішою, чим більшою мірою її громадяни будуть здатні до спілкування зі світом. Отже, необхідно формувати особистість, здатну до сприйняття і творення змін, налаштовану на сприйняття зміни як природної норми, а застою, незмінності, застиглості як прикрого винятку [9, с. 12].

Усвідомлюючи свої потреби, Україна прагне утвердитися як новітня демократична держава. Від того, які внутрішні перетворення ми здійснимо, від чого відмовимося й що приймемо в національну систему освіти від європейських стандартів, буде залежати рівень нашої науки і освіти, ставлення до нас з боку світової спільноти.

Збереження і навіть посилення національного характеру освіти є нашим першочерговим завдання у процесі міжнародного співробітництва та інтеграції в світовий освітній простір, адже

жодна з країн-учасниць Болонського процесу національними пріоритетами поступатися не збирається, вони їх узгоджують як взаємно дотичні. Болонський процес – це інтеграція заради самоідентифікації і самоусвідомлення себе в європейському контексті. Країни-учасниці прийняли загальні "правила гри" щодо визнання дипломів про освіту, працевлаштування та мобільності громадян, що істотно підвищує конкурентоспроможність європейського ринку праці й освітніх послуг. Ми прагнемо вийти на новий рівень інтеграції науки і освіти. Інформаційна революція вимагає постійного оновлення знань, вміння навчатися протягом усього життя. Отже викладач має бути потужним вченим, вести розгалужені наукові дослідження, залучати до цієї праці студента. Підвищення мобільності викладачів і студентів стає потребою часу. Сьогодні кожний вищий навчальний заклад укладає двосторонні угоди про співпрацю з університетами різних країн світу, розвиває кооперацію на рівні угод між університетами, окремими факультетами і спеціальностями. Нині діють різні проекти, які дозволяють вищим навчальним закладам в їх рамках розвивати міжнародні зв'язки. Зокрема, проект "Темпус", що фінансується Європейським Союзом, організовуються та діють літні школи на базі національних університетів України, тісно співпрацюють університети з міжнародним благодійним фондом "Каріта", "Союзом українських студентів Франції", з Європейським молодіжним парламентом та представництвом ООН в Україні, створені на базі університетів "Міжнародні центри розвитку освіти", "Молодіжні центри студентів та аспірантів тощо" [1, с. 39, 49, 50].

Співпраця з зарубіжними університетами на сьогодні найкраще налагоджена в провідних національних вищих навчальних закладах України. Так Київський національний університет ім. Тараса Шевченка регулярно, інтенсивно і результативно співпрацює з німецькими університетами. Ще до вступу України в Болонський процес, у 2003 р. за кордон для навчання, досліджень і викладацької роботи виїжджало майже 800 викладачів, науковців і студентів, з них понад 70 осіб до Німеччини. Подібний рівень інтенсивності академічних обмінів (70-80 осіб на рік) підтримується з Росією і Польщею. Другу по інтенсивності обмінів групу країн складають Чехія, Франція та США (20-40 осіб). Третю групу країн складають Великобританія, Італія, Швеція та Австрія (10-20 осіб) [7, с. 84.].

Міжнародне співробітництво є невід'ємною складовою діяльності Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Його головні напрями: асиміляція та використання міжнародного досвіду педагогів; організація та реалізація спільних міжнародних науково-дослідних проектів; гуманітарно-культурне співробітництво; підготовка фахівців для зарубіжних країн. На сьогоднішній день університет здійснює співробітництво з більш ніж тридцятьма партнерами [4, с. 36].

Звичайно, потік академічних обмінів у напрямку зі сходу на захід є значно інтенсивнішим, ніж у зворотному напрямку. На жаль, зберігаються загальні обставини та чинники, які сьогодні обмежують чи навіть гальмують нашу співпрацю з зарубіжними університетами. По-перше, це загальна ситуація в Україні, яка все ще переживає трансформаційні процеси в усіх сферах суспільного життя. Державне фінансування освіти поки що недостатнє. По-друге, розвиток академічних обмінів з центральноєвропейськими університетами стримує рівень володіння іноземними мовами наших студентів і викладачів. Методика і рівень вивчення іноземних мов, який дістався нам у спадок від радянської системи такий, що реально лише половина із тих студентів, які вивчали, наприклад, німецьку мову в середній школі, спроможні використати ці знання як фундамент для подальшого достатнього оволодіння мовою. По-третє, з часу отримання незалежності Україна розпочала реформування своєї системи освіти. Цей процес ще не завершено. Але один із основних напрямків цієї реформи вже визначився – це переорієнтація на багатоступінчату англо-американську систему вищої освіти (бакалавр – магістр), що не може не позначитися на академічних обмінах з Центральною Європою.

Важливою складовою міжнародної співпраці в сфері вищої освіти є залучення на навчання іноземних громадян. Станом на 2010 р. більш як 3,3 млн. студентів навчались у вищих навчальних закладах за межами своїх країн, що склало приріст у 53% порівняно з 1999 р. В Україні навчається 45 тис. (1,6% від загальної кількості українських студентів). За кількістю іноземних студентів вона посідає 21 місце в світі [3, с. 66].

Поглиблення інтеграційних процесів усіх сфер життєдіяльності суспільства, посилення контактів та обміну досвідом між європейськими країнами та країнами світу вимагає і від галузі вищої освіти якомога ширшого залучення талановитої молоді до участі в процесі вдосконален-

ня якості вищої освіти. Вища освіта покликана формувати у студентської молоді професійну компетентність, яка їй необхідна для працевлаштування на європейському та світовому ринках праці. У сучасних умовах вища освіта характеризується інноваційністю, що забезпечується дієвістю механізмів інтеграції. Участь в міжнародних проектах, зокрема за програмами Європейського Союзу Tempus / Tacis дає можливість підвищувати якість професійної підготовки студентів. Якість професійної підготовки фахівців є головною метою при розробці стратегії вищої освіти. У всіх документах, які супроводжують Болонський процес, наголошується на тому, що протягом останнього десятиліття вища освіта сформулювалася як галузь, яка гарантує високий рівень інтелектуального, наукового та культурного потенціалу суспільства. Вища освіта сприяє підвищенню якості підготовки студентів за рахунок поглиблення постійного взаємозв’язку між урядами, громадськими організаціями, ВНЗ, науковими установами, студентами, викладачами, вченими. Інтеграційні процеси у галузі вищої освіти мають свої особливості. Їх суть полягає в тому, що державна політика європейських країн повністю визнає різноманітність місій вищої освіти (навчання, наукові дослідження, послуги, пов’язані із соціальним та культурним розвитком нації), сприяє створенню рівних можливостей щодо здобуття якісної освіти не лише у своїй країні, а й розширенню доступу студентів до європейської вищої освіти. Мобільність студентів, викладачів, дослідників необхідна для збагачення європейським досвідом, оволодіння яким сприяє покращенню якості навчання і дослідженню проблем європейської вищої освіти, що підсилює академічну та культурну інтернаціоналізацію. Цей досвід цінний тим, що дозволяє ознайомитись із такими глобальними тенденціями розвитку європейського простору вищої освіти як прагнення до демократичної системи освіти, тобто доступність вищої освіти всьому населенню країни, спадкоємність рівнів, ступенів; з процедурою надання автономності та самостійності ВНЗ; забезпечення прав на вищу освіту усім, хто її потребує; розширення ринку освітніх послуг; відхід від орієнтації на “середнього студента”, підвищений інтерес до обдарованої молоді; пошук додаткових ресурсів для освіти осіб з відхиленнями розвитку, інвалідів; розширення системи вищої освіти та зміна соціального складу студентів (склад стає більш демократичним); постійне оновлення програм навчання студентів.

Вирішення проблем світового освітнього простору забезпечується за допомогою великих міжнародних проектів і програм: Еразмус, метою якого є забезпечення мобільності студентів країн Європейської Співдружності, у межах програми 10% студентів мають можливість пройти навчання у ВНЗ іншої європейської країни; Лінгва, програма підвищення ефективності вивчення іноземних мов, починається з початкових класів; ЕСПРІТ – програма, яка об’єднує зусилля європейських університетів, НДІ, комп’ютерних фірм для створення нових інформаційних технологій; Іріс – система проектів, спрямованих на розширення професійної освіти жінок; АПОЛЛО, яка організовує навчання у ВНЗ європейського зразка; DAAD – стипендіальні програми Німецької служби академічних обмінів, які спрямовані на підтримку міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти та на реалізацію програм обміну в обох напрямах, тобто підтримка перебувань з метою навчання та проведення досліджень німців за кордоном та іноземців у Німеччині; AIESEC – програми Міжнародної асоціації студентів та молодих спеціалістів, які працюють у сфері економіки, управління та інформаційних технологій, програми зарубіжних стажувань, котрі дозволяють оволодіти практичними знаннями в даних галузях. AIESEC займається проведенням конференцій, семінарів з молоддю у різних країнах; IREX “Акт на підтримку свободи” (програма Ради міжнародних досліджень та обмінів, надає можливість студентам першого, другого, третього курсів ВНЗ з п’ятирічним терміном професійної підготовки навчатись протягом одного року в університетах чи двох-трьохрічних коледжах США, де вони студіюють такі навчальні курси як бізнес, економіка, журналістика, дисципліни інформаційно-комп’ютерного спрямування, право, міжнародні відносини, сільське господарство, соціологія, політологія), міжнародні неурядові програми “Дружба без кордонів”, СЕЗАМ тощо [8, с. 34].

Велику роль у підвищенні якості професійної підготовки студентів відіграє участь у програмі Європейського Союзу – Tempus / Tacis. Загальна мета цієї програми – підтримка соціальних та економічних перетворень у країнах-партнерах. Її реалізація відбувається зокрема і через удосконалення систем вищої освіти у цих країнах на основі взаємодії з навчальними закладами як членів Європейського Союзу, так і країн, що до нього не належать. Головним положенням функціонування даної програми є усвідомлення особливо важливої ролі вищих навчальних закладів у процесі економічних, соціальних і культурних змін, а також тієї думки, що вищі заклади освіти

є резервом спеціалізованих знань та людських ресурсів [12]. Основні напрями реалізації даної програми досить різносторонні. Вони напрацьовувалися поступово за період із середини 90-х рр. минулого століття, коли національні ВНЗ стали партнерами таких міжнародних проектів за програмою Tempus / Tacis як AGFED; SusFood; Susfarm; AGRIPOL; Conception of the sustainable development in the training of specialists for agriculture.

Програма Tempus / Tacis реалізує цілий ряд завдань. Серед них особливе місце займає допомога ВНЗ при створенні нових та реорганізація існуючих курсів. Робота в міжнародному проекті дозволяє ввести за рахунок вибіркової частини до навчальних планів нові дисципліни. Зокрема, в Національному авіаційному університеті, "Екотрофологія" для студентів напрямів підготовки "Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування", "Водні біоресурси та аквакультура"; "Право Європейського Союзу" – для студентів напряму "Право"; "Концепція сталого розвитку" – для студентів ОКР магістр природничих, економічних та гуманітарних спеціальностей. Утворилися нові кафедри, зокрема кафедра екотрофології на екологічному факультеті, яка стала центром прикладних наукових досліджень викладачів та студентів, підготовки та видання наукової, навчальної та методичної літератури. За рахунок коштів проекту видаються методичні посібники, монографії, навчальні посібники з грифом МОН України, створюються навчальні посібники за участю міжнародного колективу: учених університетів-партнерів та українських вишів [8, с. 35].

За програмою Tempus / Tacis здійснюється проект "AGRIPOL", завданнями якого є проведення комунікативного тренінгу, ознайомлення з технологіями менеджменту часу, стратегіями регулювання конфліктів у професійній та діловій сферах. У цьому проекті взяла участь значна кількість науково-педагогічних працівників економічного, юридичного та факультету лінгвістики, адміністрація цих факультетів, проректори університетів протягом першого року дії проекту. З ними працювали практичні психологічні фірми BMW, фахівці з міжнародного права та права Європейського Союзу країн, представники котрих були нашими партнерами по проекту. Це дозволило на наступний рік організувати та провести за кошти проекту таку роботу самостійно, без іноземних колег, зі спеціалістами обласних державних адміністрацій України та адміністративним апаратом одного з галузевих міністерств України [8, с. 35-36].

Програма Tempus / Tacis реалізує завдання ще одного напряму – це надання матеріальної допомоги ВНЗ щодо вдосконалення матеріально-технічної, методичної бази професійної підготовки. Для українських університетів проблема фінансування цих статей витрат є надзвичайно складною, особливо це стосується ВНЗ, контингент яких сягає понад 30–40 тис. студентів. Існують значні проблеми із забезпеченням відповідними матеріалами, лабораторним інструментарієм, технічним оснащенням проведення практичних та особливо лабораторних занять. Участь у проектах за даною програмою дозволила за кошти проектів створити на чотирьох факультетах НАУ ресурсні центри, забезпечивши їх сучасними офісними меблями, придатними для проведення міні-конференцій, круглих столів, семінарів, а також для навчання студентів та організації їхньої навчальної та наукової позааудиторної роботи; новітнім комп'ютерним парком з підключенням його до локальної мережі та мережі Інтернет; закупити відповідно до потреб факультетів за їхніми замовленнями спеціальну та методичну літературу українською й іноземними мовами. Обладнана та технічно оснащена спеціальна аудиторія для проведення міжнародних веб-конференцій, поповнений бібліотечний фонд та особисті фонди спеціальної літератури науково-педагогічних працівників, учасників проекту. Однак надання матеріальної допомоги ВНЗ даною програмою відбувається виключно в тому обсязі, який є необхідним для реалізації мети та виконання завдань проекту. TEMPUS / TACIS не забезпечує фінансування наукових досліджень [7, с. 36-37].

За програмою Tempus / Tacis здійснюється стажування викладачів у європейських ВНЗ – партнерах українських вишів, що має велике значення в напрямі підвищення якості професійної підготовки студентів. Стажування має різні терміни: від одного тижня до трьох місяців. Короткотривале перебування в іншому ВНЗ переслідує мету вивчити досвід організації навчального процесу, ознайомитися з технологіями інтерактивного навчання, з особливостями проведення занять практичного спрямування та організації виробничої практики. Тривале стажування передбачає комплексне ознайомлення зі специфікою професійної підготовки студентів у ВНЗ відповідної країни (як у класичних університетах, так і у ВНЗ галузевого значення). Організовувались відвідування міжнародних тематичних виставок (наприклад, у Парижі у 2006 та 2007 рр.),

зустрічі з представниками державних органів (міністерств освіти, галузей, відповідних департаментів урядових структур), які здійснюють фінансову підтримку вищих закладів освіти, беруть участь у формуванні пакету державних та галузевих стандартів і надають автономію ВНЗ щодо вибору напрямів підготовки фахівців, змістового та методичного забезпечення; з роботодавцями (керівниками установ, промислових підприємств, виробничих підрозділів, з фермерами), котрі сприяють ефективності практичного навчання студентів, надаючи безкоштовно техніку та ремонтуючи і поновлюючи її (фірма CLAAS, Німеччина), забезпечуючи місце, вивченню досвіду роботи органів студентського самоврядування (зокрема, зустрічались з представниками студентських гільдій в університетах Великобританії, які на основі обмінів студентів потім приїздили до України). Викладачі кафедр іноземних мов стажувались протягом двох-трьох місяців у ВНЗ, партнерах проектів з Великобританії та Німеччини, поглиблюючи прикладний та комунікативний аспекти володіння професійно спрямованою іноземною мовою, удосконалюючи навички зі спеціального перекладу.

Якість професійної підготовки значно підвищується за умови перетворення студентів з об'єктів у суб'єкти, що забезпечує їх активну діяльність у ВНЗ і вплив на організацію, зміст, методи, прийоми професійного навчання. Програма Tempus / Tacis передбачає не лише стажування викладачів, а й навчання, проходження практики, стажування студентів, що відбувається у ВНЗ Німеччини, Великобританії, Франції, Чехії, наших партнерах по міжнародних проектах. Студенти НАУ вивчали лісове і садово-паркове господарство, правову діяльність, ветеринарну медицину, менеджмент та фінанси у державних і приватних підприємствах країн Європейського Союзу. Певна кількість студентів, учасників проектів, виявили бажання продовжити співпрацю з цими закладами освіти, і така можливість була надана ВНЗ – партнерами. Вони закінчили магістратуру в університеті імені Юстуса Лібіха у м. Гессен, Німеччина, навчались в аспірантурі, здобули науковий ступінь PhD (з економіки та ветеринарної медицини). Міжнародна активність сприяла їхньому перспективному працевлаштуванню як у Німеччині, так і в Україні [8, с. 37-38].

Отже, нині відкриті нові перспективи у співпраці вітчизняних вищих навчальних закладів з зарубіжними вишами. Обмін викладачами і студентами як реалізація Болонських домовленостей в частині підвищення академічної мобільності, проведення спільних нарад і наукових форумів, обмін науковими публікаціями, проведення спільних наукових досліджень, стажування в університетах – далеко не повний перелік каналів співпраці українських і зарубіжних вищих навчальних закладів. Загальна підтримка підвищення мобільності студентів, викладачів, науковців та адміністративних працівників, бажання всіх причетних до освіти усунути будь-які перепони щодо вільного пересування суб'єктів освіти забезпечать українській системі освіти істотне підвищення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг та посилить роль освіти в суспільних перетвореннях.

У перспективі подальших розвідок у даному напрямку нами планується розкрити процес співпраці українських національних ВНЗ з зарубіжними університетами; з'ясувати форми, ступінь, результативність співпраці, проблеми, які існують на шляху поглиблення і розширення інтеграції української системи освіти в міжнародний освітній простір та шляхи їх усунення; проаналізувати програми співпраці та шляхи їх реалізації в умовах реформування української системи освіти; з'ясувати особливості адаптації Болонського процесу до української системи освіти; виявити основні фактори стримування інтеграційних процесів; узагальнити основні результати дослідження.

Джерела та література:

1. Андрущенко В. Австрія і Україна в структурі європейських освітніх стратегій: проблеми взаємодії / В. Андрущенко // Австрія й Україна у контексті європейської інтеграції й співробітництва. [Збірник наукових праць]. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – 160 с.

2. Вакарчук І.О. Нова динаміка вищої освіти і досліджень для соціальних змін та розвитку [Текст]: болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі / І.О. Вакарчук / Фонд "Європа XXI"; [за ред. І.О. Вакарчука]. – К.: Агентство "Україна", 2009. – 64 с.

3. Добрянський І. Боротьба за іноземних студентів: чекати не можна / І. Добрянський, О. Наумець // Освіта і управління. – Т. 14. – Ч. 1. – 2011. – С. 65–72.

4. Звіт про роботу НПУ імені М.П. Драгоманова за 2004/2005 навчальний рік / [Укл. Р.М. Вернидуб, Л.Л. Макаренко, Г.О. Плохатнюк: За заг. ред. акад. В.П. Андрущенка, проф. П.В. Дмитренка]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 157 с.

5. Звіт ректора Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Андрущенка Віктора Петровича за 2003–2010 роки. – К., 2010. – 184 с.

6. Звіт ректора Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна В.С. Бакірова за 2003–2010 роки. – Харків, 2010. – 131 с.

7. Іванов О. Досвід та перспективи співпраці Київського національного університету імені Тараса Шевченка з центральноєвропейськими університетами / О. Іванов // Австрія й Україна у контексті європейської інтеграції й співробітництва. [Збірник наукових праць]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 160 с.

8. Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору. – К.: "Вища освіта України", 2012. – 558 с.

9. Кремень Василь Григорович. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.

10. Кремень В.Г. Розвиток освіти України в контексті загально цивілізаційних змін: лекція / В.Г. Кремень / Волинський державний університет ім. Л. Українки. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волинського державного університету ім. Л. Українки, 2007. – 44 с.

11. Табачник Д.В. Болонський процес: головні принципи входження в європейський простір вищої освіти / Д.В. Табачник, М.З. Згуровський, В.С. Журавський. – К.: НТУУ "КПІ", 2003. – 200 с.

12. Франція у європейському просторі вищої освіти / [упор. Г.Г. Крючков, В.Б. Бурбело]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2005. – 169 с.

Оксана Джус
(Івано-Франківськ)

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ

У статті проаналізовано тенденції розвитку української педагогічної думки другої половини ХХ ст. в західній українській діаспорі, простежено внесок її видатних представників у становлення педагогіки українського зарубіжжя, її еволюцію та зв'язок із сучасними освітніми реаліями України.

***Ключові слова**: еміграція, діаспора, освіта, рідна мова, виховний ідеал, національна самоідентифікація, підручникотворення.*

Оксана Джус. Развитие украинской педагогической мысли второй половины XX в. в западной украинской диаспоре.

В статье проанализированы тенденции развития украинской педагогической мысли второй половины XX в. в западной украинской диаспоре, прослежен вклад ее выдающихся представителей в становление педагогики украинского зарубежья, ее эволюцию и связь с современными образовательными реалиями Украины.

***Ключевые слова**: эмиграция, диаспора, образование, родная речь, воспитательный идеал, национальная самоидентификация, подготовка учебников.*

Oksana Dzhus. The development of Ukrainian pedagogical thought in the second half of the 20th century in Western Ukrainian diaspora.

The article analyzez the trends in the development of the Ukrainian pedagogical ideas in the second half of the 20-th century in the West-Ukrainian diaspora, investigates the contribution of its outstanding representatives into the development of pedagogy of Ukrainian emigrants, its evolution and the relationship with the realities of modern education in Ukraine.

***Key words**: emigration, diaspora, education, native language, educational ideal, national identity, textbook creation.*

Одним із факторів становлення особистості є потреба дбати за оточуючих, відчувати свою причетність до формування соціуму. Ознакою зрілості державності слід вважати опіку за своїх співгромадян у різних куточках світу. Так, ймовірно, слід трактувати прийняття постанови "Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року" урядом України 18 липня 2012 р., яка є важливою складовою національної безпеки, одним із безумовних пріоритетів зовнішньої та внутрішньої політики нашої країни. Державна програма співпраці із закордонними українцями повинна забезпечити не лише системність та послідовність державної політики, спрямованої на "збереження етнічної та національно-культурної самобутності закордонних українців", але й сприяти творенню "належних передумов для поглиблення співпраці з ними на тривалу перспективу, більш повного задоволення їхніх культурних, мовно-освітніх, інформаційних та інших потреб, а також розвитку всебічних відносин нашої держави з країнами проживання закордонних українців" [15].

Разом з тим, цей документ, за нашим переконанням, повинен активізувати наукові дослідження з проблем, пов'язані з визначенням місця та ролі у демократичних соціальних перетвореннях і культурно-освітніх процесах "зарубіжних" українців. Адже феномен української "живучості" в чужомовному середовищі захоплював не одне покоління вітчизняних і зарубіжних вчених, спонукав до вивчення традицій української освіти і педагогічної думки в державах вимушеного осідку наших співгромадян, досвід яких у культурно-освітній сфері може бути корисним для сучасних українських реалій.

Значний пласт української педагогіки зарубіжжя вже відкрили світові українські та зарубіжні вчені: Т. Беднаржова, В. Даниленко, О. Добржанський, О. Дуднік, В. Євтух, Б. Єржабкова, Ю. Калічак, В. Кемінь, Т. Когут, А. Марушкевич, М. Мушинка, З. Нагачевська, В. Оліфіренко,

© Оксана Джус, 2013

С. Романюк, І. Руснак, М. Тимошик, В. Тригубенко, В. Трощинський, А. Шевченко та ін. Водночас, обрана для дослідження проблема представлена у їхніх студіях у контексті української еміграції взагалі з історичної точки зору, в рамках вивчення конкретних персоналій, або ж у них фрагментарно окреслені питання про розвиток української педагогічної думки другої половини ХХ ст. в західній українській діаспорі, що й стало причиною звернення до цієї проблеми та метою нашого дослідження.

Визначними представниками національної української педагогіки в державах Центральної та Західної Європи 1920-х – 1930-х рр. були А. Животко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сімович, С. Сірополко, С. Смаль-Стоцький, спадщина яких є вже доволі відома широкому педагогічному загалу. Причиною т. зв. українського педагогічного "вибуху" за межами рідної землі стали насамперед об'єктивні історично-соціальні обставини, в яких опинилися світочі української науки в результаті політичної еміграції після поразки національних визвольних змагань 1917–1919 рр. Їхню діяльність М. Семчишин означив як "феномен", як один із "найбільш маркантних виявів ... національної живучости й окремішности" [11, с. 528].

Життєвим кредо, девізом перебування в еміграції вище перелічених педагогів стали слова С. Русової: і "тут можна працювати усе для неї, для рідної неосяжної України" [8, с. 3]. І справді – діяльність українських високих шкіл у чужій державі викликає лише захоплення, гордість, а подекуди – і сором за "перетворення" сучасних українських вишів у регіональні (мається на увазі мовне питання). Лише у столиці Чехо-Словацької Республіки у міжвоєнну добу ефективно функціонували хронологічна перша вища українська школа за кордоном взагалі – Український вільний університет, перенесений з Відня до Праги, перший вищий педагогічний навчальний заклад – Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Українська господарська академія, Український інститут громадознавства (з 1929 р. – Український соціологічний інститут), Українська студія пластичного мистецтва та інші українські освітньо-виховні інституції.

Власне підготовку свідомих, національно зорієнтованих громадян України, які б гідно представляли свою державу у світі, ставили за мету А. Волошин, А. Животко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, С. Сірополко та ін. Предметом вивчення вони обрали проблеми розвитку школи й педагогіки на українських землях від найдавніших часів; місця і ролі рідної мови, національно-культурних надбань у навчанні й вихованні підростаючих поколінь українців; проектування шляхів і способів розбудови національного шкільництва в незалежній Україні; аналіз новітніх зарубіжних педагогічних ідей тощо.

Політичні процеси середини ХХ ст. зумовили формування нової плеяди українських педагогів-емігрантів – послідовників педагогічних ідей освітніх діячів міжвоєнної доби: І. Боднарука, Г. Васьковича, А. Горохович, М. Дейко, Е. Жарського, В. Леника, В. Лукаш-Боднарука, М. Пастернак, І. Пеленської, І. Петрів, П. Савчука, А. Смеречинської, В. Яніва, Л. Ясінчука та ін. Стрижневими у творчості цих науковців стали пошук виховного ідеалу українця в діаспорі з урахуванням перспективи асиміляційних процесів, питання збереження національної самоідентичності, попередження винародовлення дітей і молоді, визначення шляхів активної соціалізації українців-емігрантів у новітній соціокультурний простір (зокрема й в умовах мішаних подруж), психологічні аспекти української освіти закордоння, позанавчальної виховної діяльності з дітьми та молоддю, проблеми українського підручникотворення і укладання навчальних програм.

Так, 1969 р. у збірнику Українського Вільного Університету (Мюнхен) "Педагогічні проблеми та дидактичні поради" (Матеріали вишкільного курсу для учителів суботніх шкіл), була опублікована наукова розвідка В. Яніва "Українська вдача й наш виховний ідеал". Покликаючись на доробок Г. Ващенка, який "вивів" формулу мети українського виховання в цілому: "Служба Богові й Батьківщині", учений закцентував важливість пошуку саме еміграційного виховного ідеалу. Мовиться насамперед про невеликий вплив в умовах розпорошення українців за межами рідної землі таких виховних чинників, як родина і церква, та майже відсутність впливу громади на виховний процес дітей-емігрантів. Саме тому школа в еміграції повинна перебрати на себе більшість функцій перелічених вище інституцій і викристалізувати свій особливий виховний ідеал.

Його реалізація можлива за умови соборної, "аконфесійної" української "еміграційної" школи (вона повинна давати "загальні підстави християнського релігійного виховання" не виокремлюючи специфіки різних конфесій), і водночас має тісно співпрацювати з родиною та церквою для уникнення небезпеки релігійного "індиферентизму і байдужости"[4, с. 3]). Чітко усвідомлюючи, що мета виховання повинна бути пов'язана з етнопсихологією, ментальністю, з одного боку,

та з власне "індивідуальною психічною поставою дитини", В. Янів стверджував, що культивувати необхідно такий виховний ідеал, який "рахуючися із вдачею народу та дбаючи про те, щоб утримати в загальних рисах вдачу народу (необхідну для збереження духовної самобутности), вказував би одночасно, як виховну ціль, скріплення національних прикмет із рівночасним послаблюванням національних хиб" [4, с. 4]. Проаналізувавши напрацювання Г. Ващенка, М. Грушевського, Д. Донцова, О. Кульчицького, В. Липинського, І. Мірчука, Г. Сковороди, Й.Г. Фіхте, Т. Шевченка, Я. Яреми та ін., він дійшов висновку, що саме аспект суспільно-державницької, коригуючої, "унапрямлюючої" функції виховного ідеалу повинен хвилювати кожного вихователя "недержавної, поневоленої нації". Найбільше уваги в цьому сенсі повинно приділятися послабленню українського індивідуалізму "по лінії скріплювання дисципліни, розбудження бажання самопідпорядковуватися", визнавати іншу індивідуальність, цінити "чужу заслугу" [4, с. 16]. Бо, за його словами, "в неволі ми опинилися тому, що надмірно любили волю" [4, с. 6].

Підсумовуючи, В. Янів підкреслював, що виховним ідеалом українця в еміграції повинен бути ідеал творчої "повноцінної людини", індивідуальності з "власним поглядом на світ", із бажанням впливати на долю світу, "змагатися з іншими людьми та їх випереджувати", із внутрішньою необхідністю формулювати питання та шукати відповіді на них, ставити собі завдання і розв'язувати їх, причому ці питання й завдання повинні бути найскладніші та спонукати до інтенсивної праці [4, с. 17].

У статті О. Кульчицького "Психодидактичні аспекти українознавчої освіти в діяспорі" знаходимо більш чітке і виразне бачення виховного ідеалу українців. Його він називає "українським кредо", "вірую" українця у Вільному Світі, що ґрунтується на усвідомленні свого громадянства у країні поселення та "духового громадянства" – "Святая святих": "Я українець і своєї української духовости я ніколи не зречуся [4, с. 6]. Українець в діаспорі, на його думку, – це "повноцінний громадянин своєї країни, пов'язаний із українським народом вузлами української мови й культури, якого особовість позначується християнсько-етичними вартостями і творчою дією для України" [4, с. 19]. Розглядаючи виховний ідеал у перспективі асиміляційних процесів, О. Кульчицький простежив певну закономірність: "що син бажає забути, то внук хоче зберегти у пам'яті" [4, с. 21]. Мається на увазі "самоствердження особовости" нащадків переселенців в чужому середовищі через усвідомлення себе українцем і усунення цим шляхом комплексу меншовартості. Однак, зауважує дослідник, ця особливість притаманна лише сильним людям.

Зауважимо, що пошуки виховного ідеалу за межами рідної землі знайшли свій вияв в Українській виховній системі, схваленій першим Світовим Конгресом Вільних Українців у 1967 р., ґрунтовний аналіз якої представлений у творчій спадщині А. Горохович, зокрема її праці "Батьки і діти", що витримала три перевидання, останнє з яких – в незалежній Україні 1992 р. під назвою "Плекаймо в дитині і розум, і душу". За визначенням М. Шалати, праця А. Горохович стала своєрідним порадником учителеві, українській сім'ї, як виховати дитину "розумною, національно свідомою, пригожою чесному, культурному світу" [2, с. 7].

З окресленою вище проблемою тісно пов'язане питання збереження національної самоідентичності, попередження денаціоналізації та визначення шляхів активної соціалізації українців-емігрантів у новітній соціокультурний простір. Важливі аспекти цієї проблеми знайшли висвітлення у науковій розвідці В. Леника "Національне почуття в дітей мішаних подруж". Учений стверджував, що зберегти "українськість" дітей і внуків емігрантів допоможе найперше родина, в якій "українська обстановка в помешканні", плекаються любов до української музики, українського мистецтва, української преси і книжки. Крім того, молодіжні організації, церква, активна участь у діяльності української місцевої громади і, звичайно, рідні школи, де дитина відчує, що вона "не є самітньою в чужому морі", і яка "заступить" батьків у тих випадках, коли вони неспроможні дати дитині знання про Україну, допоможе "вирізьбити" в її душі позитивний образ Батьківщини. Саме тому учитель української школи, де навчаються діти мішаних подруж, повинен бути дуже обачним і уникати "кривдячих висловів" на адресу національностей батьків учнів; належно підбирати "лектуру" для читання у класі, яка б не викликала суперечливих висновків тощо [4, с. 80-81].

І. Боднарук, вбачаючи в асиміляційних процесах загрозу винародовлення української еміграції і покладаючи великі надії на перелічені вище навчально-виховні заклади, закликав українців-емігрантів пам'ятати, що "в погоні за доляром" вони можуть "загубити своє національне "Я" та занапастити долю власних дітей" [1, с. 4]. Ця теза стала стрижневою для всієї творчості і прак-

тичної діяльності І. Боднарука. Так, ідейну суть "Українського букваря для наших найменших" відображають слова із вміщеного у ньому оповідання "Я українець": "Я люблю свою неньку Україну. Я люблю всіх українців. І тих, що в Америці, і тих, що в Канаді, Бразилії, Аргентині, Україні, Буковині й на Закарпатті" [13, с. 74]. Варто зауважити, що значною мірою цей ідеал став би у пригоді й сучасним громадянам Української держави.

Первинною і основною виховною інституцією, яка, на думку І. Петрів, покликана зберегти національну самобутність, пристосовуючи її до вимог "скитальницького" життя, є родина. У праці "За душу дитини" педагог по-сучасному наголошує, що школа "не є в силі займатися індивідуально кожною дитиною", вона є доброю виховною інституцією "для виховання людської спільноти", але справжніми "виховниками" є батьки [6, с. 144]. Особливо велику відповідальність у справі виховання покладає вона на матір, наголошуючи: "Українська мамо! … чи знаєш ти, що на твойого сина, на твою доню, жде Рідний Край? … ти, українська мамо, мусиш цього діла доконати серед несприятливих умовин біженства…" [6, с. 146]. Даючи чіткі практичні поради і настанови українським батькам, вчена намагалася і в теоретичному доробку і в практичній діяльності запобігати породженню манкурства серед емігрантів. Вона прогностично закликала бути на сторожі і нарешті усвідомити, що "… коли наші діти помітять більшу педагогічну вартість чужого виховання, коли "дім" своїм авторитетом не буде в силі протиставитися і перевищити вплив чужих виховників. Пам'ятаймо, що ті діти для нації пропали. Вони стануть чужим погноєм та здоровими осібняками для трансфузії "свіжої крові" у чужий дряхлий організм". А щоб запобігти цьому, слід "поставити на високому моральному поземі наші родини", пам'ятати, що батько і мати – "… обоє є одно! Одна думка, одне поступування, одна ціль!" [6, с. 151].

Аналіз української педагогічної думки другої половини XX ст. у західній українській діаспорі буде неповний без з'ясування питань про розробку навчальних програм та українського підручникотворення в діаспорі. Вони опинилися в осередку уваги Світової Координаційної Виховно-освітньої Ради (Канада), Шкільної Ради Українського Конгресового Комітету Америки, Виховної Комісії Світової Федерації Українських Жіночих Організацій в Америці, Української Центральної Шкільної Ради (Австралія) та інших інституцій освітнього спрямування. Неабиякою популярністю користувалися підручники та посібники почесного члена Української Центральної Шкільної Ради в Австралії М. Дейко ("Буквар", "Рідне слово", "Волошки", "Рідний край", "Євшан-Зілля"), керівника Української Центральної Шкільної Ради в Австралії, педагога і літературознавця Д. Нитченка ("Елементи теорії літератури і стилістики"), К. Кисілевського (Українська читанка для VI року навчання української мови), Б. Романенчука (Українська читанка для IV року навчання української мови), низка збірок для дошкілля і дітей молодшого шкільного віку М. Юркевич, І. Пеленської, А. Смеречинської, Ю. Цегельської та ін.

Так, Ірина Пеленська – дружина відомого громадського діяча Євгена Юлія Пеленського, – очоливши Світову Раду Дошкілля, в 70-х рр. XX ст. зробила спробу узагальнити стан українського дошкільного виховання у діаспорі. У доробку І. Пеленської репрезентована також історико-педагогічна тематика. У науковій розвідці "Рідна школа в боротьбі за існування" педагог проаналізувала розвиток українського шкільництва з часів Київської Русі до 70-х рр. XX ст. Локально зосереджуючи уваги на Стрийщині, її видатних представниках та інституціях, автор розкрила роль цього регіону в культурно-освітньому поступові всієї Західної України [5]. Так, наголошуючи на такій особливості української ментальності, як масове прагнення до освіти, вона писала, що ще в Київській Русі "ціллю учіння було здобуття можливости читати книжки, на що давні українці дивилися як на спасіння душі" [5, с. 319]. Цю традицію продовжила "Галицька Русь", яка стала "захисником останкам старинної київської культури" та "обороною народности". Особливо яскраво "оборонна" функція цього регіону проявилась в роки перебування його під владою Польщі та Австро-Угорщини: заснування братства у Львові та "Школи Грецької і Руської" при ньому – другої після Острозької академії вищої школи в Україні, створення розгалуженої мережі братських шкіл по всій Стрийщині, що активно провадили боротьбу проти ополячення і окатоличення молоді єзуїтськими колегіумами, пізніше школами чину св. Василія Великого; українські виклади у Львівському університеті ("Студіюм Рутенум 1774–1808"); діяльність "Руської Трійці", товариств "Просвіта", "Рідна школа" у сфері національного пробудження галичан. "Останнім історичним етапом "Рідної Школи" Західної України" називає І. Пеленська 1939 рік, який приніс війну, "упадок" Польщі і більшевицьку окупацію. Остання,

на думку вченої, перетворила школи на "станиці політичної комуністичної пропаґанди і дії, заборолами русифікації, нищення української культури і її діячів" і за два роки "зробила в українському шкільництві справжнє спустошення", а основної своєю метою проголосила "перевиховання буржуазної молоді на комуністичну" [5, с. 339-340]. Гіркотою і болем пронизані останні рядки цієї наукової розвідки: неможливість повернення на рідну землю, яка "замкнена для туристів", багатовікове панування чужинців на її теренах. Водночас саме історія боротьби за рідну школу, освіту, культуру та міцність духу українців, які спромоглися зберегти свою ідентичність в таких важких умовах дає підставу сподіватися на щасливу долю батьківщини тисяч українських емігрантів та повернення на рідну землю їх нащадків.

Проблеми дошкільного виховання представлені у творчій спадщині вихідців із Галичини М. Пастернак та О. Савицької. Заслуговує на увагу збірка останньої "Розвага дітям", поява якої була викликана "пекучою потребою дати вчителям і батькам помічний матеріял в релігійно-моральному і національному вихованні наших дітей", а також повинна була заповнити ту прогалину в дитячій літературі, яку зумовили важкі умови еміграційного життя" [7, с. 1]. До збірки увійшов різножанровий матеріал як народного, так і авторського (І. Франко, О. Олесь, С. Черкасенко, Ю. Шкрумеляк, Марійка Підгірянка, Дніпрова Чайка) походження – вірші, оповідання, драматичні сценки, загадки, приказки, ігри, забави, пісні. Спільним для нього став справді глибоко національний, і що важливо, невимушений характер знайомства маленьких емігрантів зі своєю батьківщиною: з її звичаями, обрядами, прадавньою релігією ("Наша коляда", "Різдво", "Свят вечір", "Щедрівка", "Вечорниці", "Голодна кутя або другий Свят вечір", "Йордан або Водохреще", "Молитва дитини", "Отче наш", "У ніч Святого Миколая", "Наша коляда"), фольклором, усною народною творчістю, красою рідної мови ("Наша твердиня – рідна мова"), природніми та географічно-політичними особливостями ("Зимовий сад", "Сипле сніг"; "Стріча побратимів. Сценка в одній дії, що символізує єдність українських земель"), героїчним минулим ("Наша батьківщина", "22 січня", "Крути"), вірою у майбутнє своєї Вітчизни ("Всі ми діти українські", "Україна") тощо [7, с. 6].

Можна стверджувати, що вона, за словами О. Савицької, справді стала для українських дітей "Євшан-зіллям", що нагадувало б їм красу України, її культуру і традиції [7, с. 1].

"Програма зайнять у світличках для дітей" А. Смеречинської – вихователькі, вчительки і активної членкині Союзу українок Америки – включала 11 лекцій, сценарій "Свята матері" і рекомендації для їх використання в дошкільних закладах, які діти відвідують один раз на тиждень. Програма передбачала оволодіння знаннями про пори року, професії, ознайомлення з навколишнім світом, елементами гігієни, відомими українськими письменниками, своєю далекою Батьківщиною через українську народну пісню, казку, забавлянку, звичаї, традиції, обряди тощо [12, с. 9].

Осередком суспільної опіки в діаспорі та потужною протидією асиміляторським процесам стала Спілка Української Молоді, висвітлення діяльності якої представлене у доробку Є. Жарського ("Виховні цілі (з матеріалів ГУ СУМА, Нью-Йорк – Боффало 1959") [3], З. Сагана ("Українська культура, традиції і звичаї як виховний засіб в Юному СУМ-і", "Український патріотизм і льояльність до країн поселення у виховній праці Юнацтва СУМ") [9; 10], Я. Чумака ("Виховні проблеми СУМ-у") [14] та ін.

Викладене дає змогу констатувати, що українська педагогічна думка другої половини XX ст. увібрала в себе освітній досвід рідної землі, держав тимчасового перебування українців закордоном, а також досягнення шкільних систем країн остаточного їх осідку та розвивалася в напрямі від імпровізації до створення системи українсько-закордонної моделі навчання й виховання дітей і молоді. Тому розробка цих питань може прислужитися розвитку сучасної української педагогічної науки у контексті її європеїзації та освітніх інтеграційних процесів.

Джерела та література:

1. Боднарук І. Наша молодь перед загрозою винародовлення / І. Боднарук // Життя і школа. – 1962. – Ч. 1-3. – С. 1–4.

2. Горохович А. Плекаймо в дитині і розум, і душу (Українська виховна система) / А. Горохович. – Дрогобич: Бескид, 1992. – 112 с.

3. Жарський Е. Виховні цілі (з матеріялів ГУ СУМА, Нью-Йорк – Боффало 1959) / Е. Жарський // Записки виховника. – 1959. – Ч. 6-7-8. – С. 99–102.

4. Педагогічні проблеми та дидактичні поради (Матеріяли Вишкільного Курсу для учителів Суботніх шкіл). Мюнхен, 23-26.V.1969: На правах рукопису. – Мюнхен, 1969. – 92 с.

5. Пеленська І. Рідна школа в боротьбі за існування / І. Пеленська // Стрийщина: Історично-мемуарний збірник: у 2 томах. – Нью-Йорк, 1990. – Т. 1. – С. 319–367.

6. Петрів І. За душу дитини / І. Петрів // Бібліотека мирянина: о. І. Нагаєвський. Батьки і діти. – Львів, 1995. – С. 143–214.

7. Розвага дітям: Матеріяли для садків і шкіл / [Зібр. та впоряд. Ольга Я. Савицька]. – Мюнхен, 1953. – Вип. 1. – 91 с.

8. Русова С. Свята на чужині / С. Русова // Українська трибуна. – 1922. – Ч. 12. – С. 3.

9. Саган З. Українська культура, традиції і звичаї як виховний засіб в Юному СУМ-і / З. Саган // Записки виховника. – 1959. – Ч. 2. – С. 20–23.

10. Саган З. Український патріотизм і льояльність до країн поселення у виховній праці Юнацтва СУМ / З. Саган // Записки виховника. – 1959. – Ч. 3. – С. 35–39.

11. Семчишин М. Тисяча років української культури / М. Семчишин. – К.: АТ "Друга рука", МП "Фенікс", 1993. – 550 с.

12. Смеречинська А. Програма зайнять у світличках для дітей / А. Смеречинська. – Нью-Йорк; Дітройт, 1978. – 40 с.

13. Український буквар для наших найменших / [Уклад. І. Боднарук]. – Прудентопіль: В-во. оо. Василіян, 1959. – 77 с.

14. Чумак Я. Виховні проблеми СУМ-у / Я. Чумак // Записки виховника. – 1959. – Ч. 5. – С. 72–73.

15. Державна програма співпраці із закордонними українцями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/55005.htm.

Оксана Нич
(Івано-Франківськ)

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'ЯХ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ США

У статті окреслено проблеми національного виховання дітей у сім'ях українських емігрантів США. Проаналізовано його зміст, завдання та шляхи реалізації.
***Ключові слова**: діаспора, національне виховання, США.*

Оксана Ныч. Проблемы национального воспитания детей в семьях украинских эмигрантов США.
В статье обозначены проблемы национального воспитания детей в семьях украинских эмигрантов США. Проанализированы его содержание, задачи и пути реализации.
***Ключевые слова**: диаспора, национальное воспитание, США.*

Oksana Nych. The problems of ethnic upbringing of children in the families of Ukrainian emigrants of the USA.
The problems of national education of children in the families of Ukrainian immigrants of the U.S.A. are defined in the article. The contents, tasks and ways of using are analyzed.
***Key words**: Diaspora, national education, the U.S.A.*

Сучасний економічний та політичний розвиток, інформаційна та культурна інтеграція неможливі без структурної реформи системи освіти в напрямку впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків в ЄС.

До пріоритетних напрямів реформування освіти у Державній національній програмі "Освіта (Україна XXI ст.)" визнано родинне виховання, адже саме в сім'ї закладаються основи формування особистості. Сім'я ж є першоосновою для забезпечення духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. Відповідно до Закону України "Про освіту", Національної доктрини розвитку освіти у XXI ст., інших нормативних освітніх документів трансформаційний процес має базуватися на засадах національної ідеї, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій.

Наша держава виділяє як пріоритетний напрямок поглиблення контактів і налагодження тісних взаємовідносин з українською еміграцією. Про це, зокрема, свідчать прийняття Верховною Радою України 4 березня 2004 р. Закону України "Про правовий статус закордонних українців", розробка та реалізація Державної програми "Українська діаспора до 2000 року" та Національної програми "Закордонне українство на період до 2005 року", підготовка наступної Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010. У державному бюджеті України на 2007 р. передбачені кошти на підтримку зарубіжних українців. У Конституцію України включена спеціальна стаття 12, яка проголошує: "Україна дбає про задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами держави" [4].

З метою подальшого розвитку національної свідомості українців, які проживають за кордоном, задоволення їх національно-культурних, освітніх, мовних та інформаційних потреб, враховуючи, що за Законом України "Про правовий статус закордонних українців" захист основних прав і свобод людини і громадянина стосовно закордонних українців є невід'ємною частиною зовнішньополітичної діяльності України, відповідно до пункту 3 частини першої статті 106 Конституції України Президент України В.А. Ющенко своїм Указом від 13 жовтня 2006 р. № 875/2006 схвалив "Національну концепцію співпраці із закордонними українцями". Її метою було "сприяння у створенні необхідних умов для збереження, розвитку та вираження етнічної культурної, мовної та релігійної самобутності українських національних меншин у державах їхнього проживання, налагодженні успішної співпраці українського суспільства із закордонними українцями в різноманітних сферах життя щодо захисту національних, інтелектуальних

© Оксана Нич, 2013

і духовних цінностей в Україні й за кордоном, задоволенні національно-культурних і мовних потреб закордонних українців, створенні засад для розвитку і ефективного використання інтелектуального, духовного та фізичного потенціалу нації, а також підвищенні позитивного міжнародного іміджу України. Реалізація Концепції сприятиме залученню закордонних українців до суспільного життя України та ефективному використанню їхнього інтелектуального, духовного і культурного потенціалу в інтересах України і українського суспільства" [8].

Окреслена тенденція розвитку освіти пропагувалася більшістю вченими, педагогами-практиками. Так, психолого-педагогічні проблеми виховання в сім'ї були предметом дослідження таких науковців як І. Бех, Л. Бойко, Л. Драчук, М. Євтух, В. Кравець, Г. Наумчук, Л. Синютка, М. Стельмахович, Т. Троіцький та ін. Важливі аспекти національного виховання висвітлені у працях В. Бондара, І. Підласого, О. Савченко, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Чепіль. Водночас проблеми виховання дітей у сім'ях українських емігрантів США залишилися поза увагою дослідників. Тому метою нашої розвідки стало – окреслити проблеми національного виховання дітей у сім'ях українських емігрантів США та шляхи їхнього розв'язання.

Про важливість національної окремішності для кожної людини красномовно писав В. Мацьків у праці "Наші діти і їх виховання": "…Боже Провидіння, створивши людину, призначило для неї окреме місце на землі, дало їй можливість жити і розвивати свої таланти, дало їй окрему мову, якою вона має послуговуватись та порозуміватися з іншими людьми свого племени, чи свого народу і хвалити Божу премудрість та доброту" [1, с. 44].

Акцентували увагу педагоги і про важливість кожної людини, вихованої в національному дусі для суспільства, адже народ – це окремі особистості, які становитимуть силу тільки тоді, коли житимуть єдиною ідеєю, великим бажанням і любов'ю до своєї нації. Адже сила народу, де б він не був, чи на рідних теренах чи за їх межами, – в його єдності. З цього приводу В. Мацьків писав: "Дитина, яку дав нам Господь, це не тільки наша дитина. Вона є частиною нашого народу, вона має бути нею до кінця свого життя. Вона стане також відповідальною за долю цього народу. Вона матиме обов'язок працювати для нього та боротися за нього" [1, с. 44].

Тому і найважливішим напрямом виховання, особливо за межами рідної держави, В. Мацьків вважав національне, адже саме воно забезпечує збереженню традицій, мови, культури, історії. З цього приводу педагог писав: "…треба також пам'ятати, що наша дитина, є частиною нашої, української спільноти, що в жилах нашої дитини пливе українська кров і що вона має обов'язок взяти на себе відповідальність за дії і долю свого народу. Тому національного виховання не можна в ніякому разі відсувати, чи відкидати. Шляхетні ідеї защіплені в душі малих дітей у їхній ранній молодості, розвинуться в пізніших роках та стануть її правдивою прикрасою" [1, с. 13-14].

Усвідомлюючи причини еміграції, а саме – відсутність національної свідомості великої частини нашого народу, вихованого різними окупантами нашої землі, писали педагоги-емігранти і про пасивність нашої молоді до відродження і примноження власних традицій, про їхні споживчі настрої побудувати в чужому краї багате майбутнє, відцуравшись свого минулого. Небезпеку такого виховання вони вбачали в тому, що більшість наших дітей "…є під чужим, часто, ворожим нам впливом, виховуючись у чужій нам школі, піддається без спротиву тискові чужого окруження" [1, с. 45].

Розуміючи, що надія на відновлення нашої державності лише у підростаючому поколінні, П. Мельничук закликав батьків виховувати своїх дітей в любові до всього рідного. З цього приводу він писав: "…хай наша дитина вже від зарання своїх днів чує лише рідну мову та рідну пісню. Розказуймо їй свої рідні казочки, говорім їй про наш рідний край, про красу рідних сіл, рідних ланів, рідних міст… Защіплюймо в її душу пошану до своїх великих людей та кріпім національну гордість. А коли вона навчиться читати по-рідному, даймо до її рук свою рідну книжку, заохоти її до читання. Пішлім її до такої школи, де шанують наше ім'я, де вчать шанувати та любити рідне" [3, с. 45-46]. Суголосно з ним про окреслені тривоги писав і В. Мацьків, акцентуючи увагу на тому, що тільки національне виховання здатне збудувати сильні підвалини під будівлю нашого національного життя-буття, щоб сприяти розвитку української сили і наснаги, адже "…майбутність нашої спільноти буде така, якими будуть наші діти, а діти будуть такими, якими ми їх зможемо виховати" [1, с. 45].

Наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XX ст. українська діаспора створила в США розгалужену систему національної освіти та виховання, яка повинна була забезпечувати високий рівень

самосвідомості молодого покоління еміграції, його активну участь в житті української громади та боротьбі за демократію і державну незалежність України.

Вона включала в себе:

1) дошкілля – дитячі садочки, світлички, підготовчі класи;

2) початкову та середню школу – "Рідні школи" після уроків, українські недільні школи, двомовні державні школи, парафіяльні школи при українських релігійних організаціях;

3) вищу школу – отримання дипломів про вищу освіту в галузі українознавства в університетах США, а також вивчення українознавчих дисциплін в університетах США, функціонування курсів підвищення кваліфікації для вчителів – викладачів українознавчих предметів, існування програм здобуття наукових ступенів з українознавства в Українському науковому інституті Гарвардського університету [9, с. 420].

За даними Другого Світового Конгресу Вільних Українців в США в 1967–1973 рр. діяли 34 українські світлички, у яких займалися 500 дітей. Заняття з ними проводили 50 вчителів. Крім того, при греко-католицьких парафіях в цій країні діяли українські дитячі садочки. У 1967 р. в 10 таких садочках займалися майже 700 дітей. У них навчали українських молитов та пісень. Союз українок Америки започаткував проект створення українських Світличок для дітей, які не володіли українською мовою [5, с. 117-118].

У 1965 р. в США були зареєстровані 33 українські школи, в яких навчалися 4192 учнів. Навчальний процес забезпечували 218 учителів. У 1944 р. в Саскачеванському університеті була створена перша в Північній Америці кафедра українознавства. Українська громада США докладала титанічних зусиль для забезпечення викладання українознавчих предметів в університетах країни. Це було пов'язано з тим, що в 40–50-х рр. минулого століття органи влади країни дотримувалися концепції Америки, як "плавильного казана різних культур та народів", і тому заохочували асиміляцію. Ситуація почала змінюватися на краще наприкінці 50–60-х рр. XX ст. До кардинальних змін дійшло в 70-і рр. під впливом канадської політики багатокультурності. У 1959 р. українознавчі курси були запроваджені в Пенсільванському університеті та університеті Сіракуз. Роком пізніше викладання двох курсів, пов'язаних з політичною географією України та геополітикою СРСР, розпочалося в Оуінпікському коледжі. У Пенсільванському державному університеті українознавчі предмети розпочали викладати в 1963 р. У цьому ж році до цього списку приєднався Іллінойський університет. У 1967 р. українознавчі курси, внаслідок діяльності української громади, започаткував Індіанський університет. 22 січня 1968 р. була створена кафедра історії України в Гарвардському університеті. В 1973 р. розпочалося викладання інших українознавчих дисциплін у новоствореному Українському науковому інституті Гарвардського університету.

Курси з політичної історії та культури України в 60–70-х рр. XX ст. викладалися в міському університеті Нью-Йорка, елітних Коледжі острова Стайтен (Нью-Йорк) та Військовому коледжі Нью-Йорка, в Айовському університеті (Огайо), університеті Східного Іллінойсу, Колумбійському, Мічиганському, Міннесотському, Чикагському, Пітсбургському, Коннектикутському, Ніагарському, Ласальському, Рутгерському (Нью-Джерсі) університетах США. У 1980-х рр. значними центрами українського навчання стали університети Колорадо, Огайо та Північно-Західний університет країни [7, с. 190-191].

У 1967 р. під час проведення Світового конгресу вільних українців, відбулася Світова виховно-освітня сесія. Участь у ній взяли понад 300 делегатів – представників організацій української діаспори країн Заходу. Її метою був розгляд ряду аспектів праці Комісії УВС, серед іншого, визначення узгодженого виховного ідеалу та остаточне оформлення освітньо-виховної системи зарубіжних українців. Зазначені питання дискутувалися під час трьох пленарних засідань та роботи семи підкомісій, а саме: релігійного виховання, шкільних справ, правописної практики, світового об'єднання українських педагогів і опікунів "Рідних шкіл", молодіжних організацій, української мови в державних школах і Об'єднання працівників дитячої літератури [5, с. 261].

Результатом роботи Світової виховно-освітньої сесії стало схвалення "Української виховної системи" та "Виховного ідеалу зарубіжного українця", а також створення Світової координаційної виховно-освітньої Ради (СКВОР). СКВОР повинна була стати "своєрідним міністерством для справ освіти й виховання з цілою мережею краєвих і локальних Рад, а "Напрямні УВС" мали б стати дороговказом у її праці". Головою СКВОР у 1968–1970 рр. був Б. Білаш (Канада), в 1971–1977 рр. – професор Є. Жарський (США), в 1978–1983 рр. – Р. Трач (США). Зазначимо,

що структурні підрозділи СКВОР – КВОРи були створені лише в США – голова Я. Рак та Канаді – голова Є. Рослицький. В інших країнах проживання української діаспори з СКВОР співдіяли місцеві шкільні Ради та об'єднання педагогів. Схвалені в загальному, під час засідань Світової виховно-освітньої сесії, проект УВС та дефініція виховного ідеалу українця в діаспорі були доопрацьовані професорами Мирославом Семчишиним та Іваном Головінським та остаточно затверджені на II СКВУ в 1973 р. [6, с. 239].

Виховний ідеал зарубіжного українця повинен був ґрунтуватись на:

1) християнській толерантності, як антитезі класової боротьби марксизму-ленінізму;

2) морально-етичних принципах, як антитезі течіям діалектичного матеріалізму, атеїзму, нігілізму;

3) любові до рідної мови і культурних надбань;

4) пошані національної і особистої гідності українців діаспори;

5) пошані та толерантності до культур країн поселення [5, с. 237].

Таким чином, формула виховного ідеалу українця в діаспорі виглядала так: "Українець народжений поза межами України – це рівноправний громадянин країни поселення його батьків. Хоча "де юре" і "де факто" він є лояльним громадянином цієї країни, то в духовному і етнічному аспектах він є в першу чергу українцем, пов'язаним історичними вузлами з країною своїх предків. З цією метою він буде в першу чергу зберігати і плекати українську мову, як видимий знак і лучник національної ідентичності. Він доложить усіх зусиль, щоб його особистість і характер розвивалися на основних християнських вартостях і традиціях у противагу деструктивним течіям діалектичного матеріалізму, класової ненависті й боротьби, нігілізму та анархізму. В ім'я загальнолюдської справедливості і в обороні гідності людини він буде докладати всіх зусиль, щоб українських нарід мав змогу свобідно розвиватися на своїх рідних землях у своїй власній незалежній державі. Щоб допомогти Україні, він доложить усіх зусиль, щоб зберегти сильною українську національно-етнічну субстанцію поза кордонами України" [5, с. 115].

Забезпечити втілення в життя виховного ідеалу зарубіжного українця повинна була Українська виховна система. В її основі лежала національна культура, яка повинна була відігравати провідну роль у виховному процесі. Українська виховна система була націлена на якнайширше охоплення зарубіжних українців та включення їх в національні культурні процеси. Передбачалося, що це призведе до загальноукраїнської національної інтеграції. УВС ґрунтувалася на ідеалістичному світогляді, християнсько-етичних основах та забезпеченні відповідного інтелектуального розвитку молодого покоління еміграції. Вона повинна була підготувати українського патріота, всебічно розвинутого та підготовленого до вимог тогочасного життя та культурного середовища, в якому він проживає [6, с. 240].

Відповідно ставився наголос на національному вихованні – збереженні національної самобутності, засвоєнні української культури, шануванні і продовженні традицій власного народу, що було основою українського патріотичного виховання, вивченні українознавства, яке в майбутньому повинно було допомогти в інформаційній роботі на користь України.

Втілення в життя основних напрямків УВС покладалося на родину, церкву, школу, молодіжні організації діаспори. Батьки повинні були утвердити в дитині почуття етнічної спільноти, її національного походження, не допустити втрати своєї культурної спадщини, яка творила основу національного виховання. Паралельно з національно-культурним повинно було проходити й релігійно-моральне виховання. Батьки повинні були прикладати зусиль для того, щоб їх діти змалку розуміли і практикували принципи християнської етики, а також знали родинні та національні традиції [6, с. 239].

Церква в житті української спільноти, позбавленої власної незалежної держави, повинна була стати перепоною на шляху денаціоналізації та чинником збереження національної самобутності. Її роль у виховному процесі повинна була полягати у плеканні українських традицій, української культури і мови у школах, які перебували під церковною опікою, у збереженні української духовності, чистоти українських релігійних обрядів, закріпленні української мови у літургійних відправах, активній співдії у виховних процесах спільно з батьками дітей, школою та вихователями [6, с. 243].

Отже, в українських школах діаспори, молодь повинна була не тільки засвоїти найважливішу інформацію з українознавства, але й формувати національний український світогляд на основі української культури. Це було передумовою її подальшої участі в національно-культурній

діяльності. Школа повинна була надати учням певний обсяг знань та виховати їх повноцінними членами національної спільноти, здатними діяти в її інтересах. Тому перед українською громадою ставилося завдання: забезпечити дітей дошкільного і шкільного віку українознавчим навчанням. Обов’язком батьків було відправляти своїх дітей на навчання до українських шкіл. Школи ж у питаннях освітньо-виховної діяльності повинні були постійно взаємодіяти з батьківськими комітетами, церквою та громадськістю [6, с. 245].

Підсумовуючи, зазначимо, що завдяки наполегливим зусиллям української громади США було створено дієву систему національної освіти та виховання, яка сприяла зростанню національної свідомості молодого покоління еміграції, протидії асиміляції, вихованню патріотичної любові до української Батьківщини, усвідомленню себе членами української громади в країнах поселення.

Джерела та література:

1. Мацьків В. Наші діти і їх виховання / Володимир Мацьків. – Філядельфія, 1966. – 57 с.
2. Мельничук П. Християнська родина, батьки і діти / Петро Мельничук. – Мюнхен, 1954. – 172 с.
3. Мельничук П. Якої молоді хоче Бог і Батьківщина / Петро Мельничук. – Мюнхен, 1954. – 102 с.
4. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – С. 6.
5. Матеріали Другого Світового Конгресу Вільних Українців. – Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Видання Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців, 1986. – С. 117–118.
6. Семчишин М. Напрямки Української виховної системи / Мирослав Семчишин // Матеріали Другого Світового Конгресу Вільних Українців. – Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1986. – С. 239.
7. Pazuniak N. An Overview of Ukrainian Studies in American Institutions of Higher Learning / Natalia Pazuniak // The Ukrainian Heritage in America. – New-York, 1991. – P. 190–191.
8. Національна концепція співпраці із закордонними українцями [Елктронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua.
9. Недужко Ю. Освітньо-виховні аспекти діяльності української діаспори країн Заходу в контексті боротьби за державну незалежність України (середина 40-х – 80-ті роки ХХ ст.) / Юрій Недужко [Елктронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua.

Олександр Мазепа
(Острог)

“ЗАМІТКИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ”

У статті детально розглянуто та проаналізовано “Замітки до української геральдичної термінології”, як перше довідкове науково-популярне видання Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства, в якому було подано термінологію, основні приписи і особливості української геральдики.

Ключові слова: *геральдична термінологія, герб, геральдичний щит, геральдичні кольори, корона, щитотримачі, блазонування, Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство.*

Александр Мазепа. “Заметки к украинской геральдической терминологии”.
В статье подробно рассмотрено и проанализировано “Заметки к украинской геральдической терминологии”, как первое справочное научно-популярное издание Украинского Генеалогического и Геральдического Общества, в котором было подано терминологию, правила и особенности украинской геральдики.

Ключевые слова: *геральдическая терминология, герб, геральдический щит, геральдические цвета, корона, щитодержатели, блазонирование, Украинское Генеалогическое и Геральдическое Общество.*

Oleksandr Mazepa. “Notes for Ukrainian Heraldic Terminology”.
The article examined in detail and analyzed in “Notes to the Ukrainian heraldic terminology”, as the first scientific and popular edition of Ukrainian Genealogical and Heraldic Society, which was filed with terminology and rules of Ukrainian heraldry.

Key words: *heraldic terminology, coat of arms, heraldic shield, heraldic colors, crown, description of the arms, Ukrainian Genealogical and Heraldic Society.*

Процес сучасного українського державотворення ознаменувався помітним інтересом суспільства до своєї геральдичної спадщини і зародженням широкомасштабного процесу міського герботворення. З огляду на це, постала необхідність згадати і розглянути в контексті сучасного стану геральдики діяльність українських наукових установ в діаспорі, які зробили вагомий внесок у відродження, становлення та популяризацію цієї науки після Другої світової війни. Зокрема йдеться про Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство (далі – УГГТ), засноване в липні 1963 р. О. Оглоблином, Л. Винарем та Р. Климкевичем в м. Маямі (США). Товариство об’єднало багатьох українських дослідників та прихильників (аматорів) геральдики, вексилології, сфрагістики і нумізматики з різних країн світу.

У теперішній українській історіографії відсутнє комплексне дослідження, присвячене діяльності УГГТ. Наукова діяльність УГГТ в період 1963–1972 рр. залишається маловідомою широкому загалу українських дослідників геральдики, оскільки більшість видань УГГТ (“Бюлетень для членів УГГТ”, “Додатки до Бюлетеня для членів УГГТ” (далі – “Додатки”) та “Записки УГГТ”) у силу технічних та фінансових обмежень видавалися циклостилевим способом за допомогою копіювальної техніки (мімеограф) в незначній кількості примірників, що сьогодні є бібліографічними раритетами. Так як більшість видань УГГТ ще чекають на дослідження, метою даної статті є проаналізувати “Замітки до української геральдичної термінології” (далі – “Замітки”), які виходили як складова частина “Додатків”.

Період 1963–1970 рр. характеризувався пожвавленням геральдичних студій в діаспорі, що було пов’язане зі створенням УГГТ, започаткуванням окремої рубрики, присвяченої геральдиці, генеалогії та сфрагістиці на сторінках фахового журналу “Український історик”. Однак на той час не було видань та спеціальної літератури, яка б в достатній мірі знайомила з усіма нюансами геральдичної науки. Про це неодноразово наголошував і відомий геральдист М. Битинський, з яким секретар Товариства Р. Климкевич підтримував тісні дружні та наукові контакти.

© Олександр Мазепа, 2013

Тому цілком вмотивовано Р. Климкевич вирішив у виданнях УГГТ подати основні приписи класичної геральдики, а також зосередитись на термінології з огляду на роль та значення геральдики, та її застосуванні у різних сферах суспільного життя. З огляду на те, що більшість нових членів УГГТ не були фахівцями з геральдики, поява "Заміток до української геральдичної термінології" як довідкового видання мала на меті ознайомити та заповнити прогалини у знаннях теоретичної (формальної) геральдики.

У "Замітках", які виходили як складова частина "Додатків", Р. Климкевич вирішив подати конкретні роз'яснення щодо основної термінології, яка використовується в геральдиці. Це було надзвичайно важливим з огляду того, що в європейській геральдиці віддавна утвердилися певні правила складання, опису гербів, яких потрібно дотримуватися. Всього протягом 1965–1967 рр. з'явилося 16 випусків "Заміток". Редактором видання був Р. Климкевич. Подаючи в контексті "Заміток" окремі аспекти формування національних геральдичних систем, які базуються на історичному досвіді та сучасних вимогах, український геральдист тим самим наголошує на необхідності досконалого вивчення теоретичної геральдики, історії розвитку української герботворчості з її особливостями.

У першому випуску Р. Климкевич зосередився на історії становлення геральдики, подав основні складові елементи герба [3, арк. 2]. У другому та третьому випусках "Заміток" Р. Климкевич головну увагу звернув на гаму кольорів, яка використовується в українській геральдиці – 5 основних барв і 2 метали. Кольорові фарби разом з металами виконують у геральдиці надзвичайно відповідальну роль: вони створюють певне враження від малюнка, чітко акцентуючи увагу на домінуючих фарбах, їх символіці. У тому ж контексті Р. Климкевич згадує про основне правило вживання барви. Адже приписи геральдики суворо застерігають від того, щоб подавати кольорову фігуру на кольоровому тлі, метал на металі [4, арк. 1].

Слід зазначити, що символіка кольору набула неоднозначності при вживанні в конкретній країні, бо колір тісно почали прив'язувати до національних, історичних, релігійних, етнографічних особливостей. Оскільки кожному з геральдичних кольорів надавалося різне символічне значення, то автором було окремо подано їх тлумачення в "Замітках" [5, арк. 1].

Окремо при характеристиці геральдичних кольорів, автор подає особливості їх застосування в українській геральдиці. На думку дослідника червоний колір (червінь) "улюблена барва староукраїнських родових гербів і переважаюча в українській земській геральдиці, як теж у герботворенні козацької доби" [5, арк. 1]. Щодо синьої барви (блакиті) Р. Климкевич вказує, що "українська геральдика користується виключно блакитною, себто ясно-синьою барвою, подібно, як німецька, польська, литовська, білоруська, чеська й угорська, а не темно-синьою, як напр. брітанська і близько споріднена з нею канадійська чи північно-американська геральдика" [5, арк. 1]. Щодо багряного кольору, дослідник зазначає, що його не було в середньовічній українській геральдиці і з'явився він на межі XVII–XVIII ст. та "визначається притаманним для української геральдики відтінком, а саме т.зв. малиновим, себто бурячковим, в противенстві до багра чи т.зв. пурпуру в Еспанії, Франції чи Англії, де він у дійсності фіолетний, або в Німеччині, де він буро-червоний і вживається тільки в гербовому оточенні, як напр. нащитні корони й т.д." [5, арк. 1].

Підсумовуючи вищенаведені відомості, Р. Климкевич виділяє особливі риси української геральдики з огляду на гаму кольорів. Серед них він вказує на наявність 5 барв і 2 металів; особливе замилування до червоної барви; притаманний для України й країн спорідненої геральдичної культури блакитний відтінок синьої барви, як теж особливий для української геральдики бурячково-малиновий відтінок багряного кольору; відсутність т.зв. нейтральних кольорів, що, на думку автора, можуть бути металами або кольорами; відсутність кольорів, які використовувались не так часто в західноєвропейській геральдиці, зокрема сірий в Швейцарії та жовтогарячий (помаранчевий) в Нідерландах [5, арк. 1].

У четвертому випуску автор подає відомості про сторони щита, звернувши при цьому увагу на те, що зображення в гербі сприймається з боку реального щитотримача, тобто людини, яка стоїть за щитом: на малюнку для глядача лівий бік буде правим, а правий – лівим. Сторони щита описуються по відношенню до людини, що стоїть за щитом, тобто тримає щит в руках. На думку Р. Климкевича, "правило означування гербових сторін є загально прийняте й обов'язуюче в геральдиці від самих її початків, коли щити були дійсною складовою частиною озброєння й лицарського убору гербоносців" [6, арк. 1]. У контексті розгляду сторін щита відомий геральд-

дист зупиняється також на особливостях розміщення фігур людиноподібних істот чи тварин, зазначивши, що в українській та західноєвропейській геральдиці вони повернуті праворуч (лівий бік від глядача), на відміну від польської геральдики, яка, на думку вченого, "залюбки звертає їх у їхню ліву сторону". Однак у ліву сторону були повернуті зображення козака в гербах Запоріжжя, Гетьманщини і в часи Центральної Ради. У таких випадках пише автор "…виїмки з цього правила в українській і західно-європейській геральдиці дуже рідкі та вони сприймальні й оправдані тільки тоді, якщо обосновані історичними та іншими чинниками… в таких випадках зворот в ліву сторону мусить бути зазначений у гербописі. Це правило дотичить не тільки гербового титла (нащитної фігури), але теж гербового нашоломника, якщо ним є виображення особи чи тварини" [6, арк. 1].

У п'ятому та шостому випусках "Заміток" Р. Климкевич детально розглянув поділи щита в геральдиці. Зазначимо, що в більшості випадків щит буває розділений на декілька частин, кожна з яких називається полем. Цей принцип називається діленням щита і припускає, що щит може бути розділений прямими або фігурними лініями, що виходять із строго певних точок і йдуть в певних напрямках. Залежно від цього у геральдиці допустимі прості і складні поділи щита. Зауважимо, що автор зосередився лише на розгляді простих (основних) поділах щита, як розтин, перетин, скіс праворуч і скіс ліворуч. Одночасно з роз'ясненнями відносно поділу щита вчений наводить приклади блазонування (опису) гербів міст Бережани, Бахмут, Ізмаїл та ін [7, арк. 1; 8, арк. 1].

Окремі випуски "Заміток" були присвячені вексилології, нумізматиці та сфрагістиці, адже у дисциплінарному відношенні та предметною діяльністю вони пов'язані з геральдикою. У сьомому випуску "Заміток", присвяченому вексилології, Р. Климкевич зупинився на визначенні (дефініції) понять прапорництво та вексилологія. На думку вченого, прапорництво є більш ширшим і охоплює прапорознавство (вексилологію) як наукове знання, прапорне мистецтво і прапорне право. В окремих тезах подано історію формування вексилології, яка до XIX ст. була частиною геральдики. Це зумовлювалося тим, що на давніх прапорах і знаменах використовувалися переважно геральдичні символи. У середині XX ст. вексилологія виокремилась у самостійну дисципліну. Розвиток української вексилології як наукової дисципліни, на думку Р. Климкевича, був пов'язаний з діяльністю М. Битинського [9, арк. 1].

У наступному випуску автор висвітлив окремі аспекти теоретичних засад сфрагістики. Подав визначення таких термінів, як печатник, печаткар, печатезнавець. Українська сфрагістика мала від давніших часів певне розчленування матеріалів печатних відтисків, напр. металів (золото, срібло, оливо) чи ін. речовин (віск, сургуч тощо). Сфрагістичні пам'ятки були малодослідженою цариною вітчизняної історії, поміж тим, як зазначав Р. Климкевич, печатки – це джерело української геральдики: "Печатництво значно давніше від гербівництва та було (особливо в Україні) одним із важніших джерел герботворення. Сфрагістика й геральдика запліднювали себе взаїмно, одначе з часом печаті дали першенство гербам, ставшися переважно їхніми графічними (безбарвними) заступниками (подібне явище бачимо теж у розвитку прапорів – дуже часто поліхромічних і графічно-поліхромічних заступників гербів)" [10, арк. 1]. У дев'ятому випуску "Заміток", Р. Климкевич аналізує становлення української нумізматики, подає дефінції окремих термінів [11, арк. 1].

У 10-11 випусках автор детально розглянув такі складові елементи герба, як щитотримачі, девіз, мантія та намет [13, арк. 1]. Щодо особливостей використання щитотримачів в українській геральдиці вчений зазначив: "Виступають вони в гербах родових, територіяльних і інших. У випадку родових гербів щитодержці ограничені в більшості країн, як теж в Україні, тільки для вжитку титулованої шляхти (баронів, графів і т.д) та високої аристократії (князів, тощо). Повинні вони мати будь-який зв'язок з історією гербоносця або зовсім зо змістом герба, як напр. скит і українець у гербів графів Розумовських, два ченці (монахи – натяк на ім'я гербоносця) в гербі князівства Монако й т.д." [12, арк. 1].

Щодо девізу, який написаний на стрічці внизу герба, однак не є обов'язковою і постійною частиною герба, Р. Климкевич вказував, що гасла (девізи) "виступають переважно в гербах титулованої шляхти й високої аристократії, як теж у територіяльних, церковних і інших... В українській геральдиці побажані гасла українською, латинською, грецькою або церковнослов'янською мовами (з історичних причин допускальні теж виїмково інші мови)" [12, арк. 1].

Серед інших випусків "Заміток", вкажемо на ті, в яких автор детально зупинився на характеристиці найбільш поширеного у геральдиці елемента герба – корони, що виступає геральдичним зна-

ком гідності. Корона може бути геральдичною фігурою – тобто, елементом, зображеним у щиті. Цей елемент може виступати сам по собі (як самостійна фігура) або у складі якогось цілісного елемента. За межами щита корона може виступати як “ранґова” (увінчує щит чи всю геральдичну композицію і вказує на статус власника герба) або як деталь щитотримача. Оскільки “ранґові” корони напрацьовувалися в кожній конкретній системі, залежно від того, яка була ієрархічна драбина та які складалися геральдичні традиції. Так автор серед “ранґових” (ступеневих) корон виділяє лицарську, баронську, графську, королівську корони, княжі митри [14, арк. 1]. Зосередившись на їх детальній характеристиці, дослідник подає їх графічні зображення у вигляді малюнків.

Так, на думку Р. Климкевича, баронська корона в українській геральдиці була представлена 2 різновидами: на території Австро-Угорщини, куди входили західноукраїнські землі, була поширена корона, що мала 7 зубців з перлами на кінцях (в обводі їх 12). На українських територіях, що потрапили до складу Російської імперії, як зазначає Р. Климкевич, був поширений інший вид баронської корони, яка була подібна до французької: “…обруч перевитий скісно в трьох місцях (в обводі в шістьох) перловим шнуром, якою користувалися роди на просторі колишньої російської займанщини” [14, арк. 1].

Р. Климкевич, який дотримувався принципів німецької геральдики, і відзначав її вплив на геральдику сусідніх країн, намагається обгрунтувати використання баронської корони, яка має 7 зубців з перлами на кінцях збігом історичних обставин: “склалося так, що всі інші геральдичні корони (шляхетська, лицарська, графська, княжа митра) є тотожні з німецькими, отже французька баронська, запроваджена Росією, є новотвором непритаманним для традицій української геральдики” [15, арк. 1].

Графською короною, яка має дев’ять зубців з перлами на кінцях, зазначає вчений, користувалися знатні шляхетські роди на всіх українських землях. Графська і королівська корони, княжа митра була тотожні за своїм виглядом, що свідчило про той факт, всі рангові корони в кожній європейській країні були однаковими у межах одного титулу [15, арк. 1].

В останніх двох випусках “Замiток” вчений подав класифікацію геральдичних і негеральдичних прапорів. Зокрема йшлося про прапори, які в той чи інший спосіб були пов’язані чи непов’язані з гербами відносно фігур, кольорової гами, полів щита [17, арк. 1; 18, арк. 1].

Віддаючи належне цьому виданню, поява якого на той час була викликана відсутністю спеціальної літератури з вітчизняної геральдики, слід все ж таки вказати на деякі недоліки. Не було дотримано структурованої подачі матеріалу: сконцентрувавши увагу у перших шести випусках “Замiток” на складових герба – щиті, найважливіших поділах поля, кольорах та металах, прийнятих у геральдиці, Р. Климкевич наступні випуски присвячує таким дисциплінам, як вексилологія, сфрагістика та нумізматика, однак в 10-14 випусках знову повертається до розгляду складових елементів герба. Не було розглянуто відомим геральдистом інших складових частин герба, таких як шолом і нашоломники, не зазначено про форми геральдичних щитів, не згадано про геральдичні фігури, як утворюються внаслідок поділу герба. Окремі зауваження стосуються того, що автором не було роз’яснено певною мірою правил побудови та блазонування герба. Хоча блазонування дає можливість точно відтворити герб за відсутності його зображення.

Однак, видання заслуговує на повагу, адже відомим геральдистом Р. Климкевичем було розглянуто питання геральдичної термінології. Крім того, члени УГГТ отримали можливість ознайомитися з основними приписами формальної геральдики. Оскільки “Замітки” в “Додатках” видавалися на правах рукопису циклостилевим способом, вони не потрапили до числа багатотиражних видань, і до сьогодні залишаються невідомими для тих, хто цікавиться та займається проблемами української геральдики. Адже УГГТ було громадською організацією і не мало змоги широко тиражувати такі. Сподіваємся, що найближчим часом усі видання УГГТ будуть опубліковані і введені до широкого обігу, так як “Бюлетені УІТ”, видані окремою книгою [2].

Джерела та література:

1. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / А. Атаманенко. – Острог: НаУОА, 2010. – 671 с.

2. Матеріяли до історії Українського історичного товариства / [ред. А. Атаманенко]. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – 383 с.

3. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 1 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Січень-лютий. – Ч. 1(9). – 2 арк.

4. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 2 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Березень-квітень. – Ч. 2 (10). – 2 арк.

5. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 3 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Травень-червень. – Ч. 3 (11). – 2 арк.

6. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 4 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Липень-серпень. – Ч. 4 (12). – 2 арк.

7. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 5 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Вересень-жовтень. – Ч. 5 (13). – 2 арк.

8. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 6 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Листопад-грудень. – Ч. 6 (14). – 2 арк.

9. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 7 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Січень-лютий. – Ч. 1 (15). – 2 арк.

10. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 8 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Березень-квітень. – Ч. 2 (16). – 2 арк.

11. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 9 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Травень-червень. – Ч. 3 (17). – 2 арк.

12. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 10 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Липень-серпень. – Ч. 4 (18). – 2 арк.

13. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 11 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Вересень-жовтень. – Ч. 5 (19). – 2 арк.

14. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 12 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Листопад-грудень. – Ч. 6 (20). – 2 арк.

15. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 13 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1967. – Січень-лютий. – Ч. 1 (21). – 2 арк.

16. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 14 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1967. – Березень-квітень. – Ч. 2 (22). – 2 арк.

17. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 15 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1967. – Травень-червень. – Ч. 3 (23). – 2 арк.

18. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 16 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1967. – Липень-серпень. – Ч. 4 (24). – 2 арк.

Віталій Галішевський
(Острог)

ПОСТАТЬ М. БРАЙЧЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано створені в науковому середовищі української діаспори історіографічні джерела про життя, наукову та громадсько-політичну діяльність М.Ю. Брайчевського. Висвітлено бачення українськими діаспорними вченими творчості Михайла Юліановича. Вказано на основні дискусійні питання у відносинах М. Брайчевський – українська зарубіжна історична наука, охарактеризовано основні етапи їх співпраці.

***Ключові слова**: М. Брайчевський, українська діаспора, історіографія, рецензія, Українське Історичне Товариство, журнал "Український Історик", Українська Вільна Академія Наук.*

Виталий Галишевский. Личность М. Брайчевского в украинской зарубежной историографии.

В статье проанализировано историографические источники созданные в научной среде украинской диаспоры о жизни, научной и общественно-политической деятельности М.Ю. Брайчевского. Выяснено видение украинскими диаспорными учеными творчества Михаила Юлиановича. Указано на основные дискуссионные вопросы в отношениях М. Брайчевский – украинская зарубежная историческая наука, охарактеризировано основные этапы их сотрудничества.

***Ключевые слова**: М. Брайчевский, украинская диаспора, историография, рецензия, Украинское Историческое Общество, журнал "Украинский Историк", Украинская Свободная Академия Наук.*

Vitalii Halishevskyi. The figure of M. Braichevskyi in Ukrainian foreign historiography.

The article analyzes the historiographic sources created in scientific ambience Ukrainian diaspora about life and socio-political activities of M.U. Braychevski. Discovered vision Ukrainian diaspora scholars of Mikhail Yulianovich. Shown on the main issues in relations discussion M. Braychevsky – Ukrainian foreign history, characterized main stages of their cooperation.

***Key words**: M. Braychevsky, Ukrainian diaspora, historiography, review, Ukrainian Historical Society, Ukrainian historian, Ukrainian Free Academy of Sciences.*

З проголошенням незалежності України спостерігається тенденція до інтенсивних досліджень творчих біографій вчених, ім'я яких було табуйоване для вивчення у період існування Радянського Союзу, головним завданням якого було піддати забуттю людей, що якимось чином не вписувалися в поняття "радянська людина". Цих людей мало чекати забуття, що досягалося методами, які виникли задовго до створення СРСР. Варто згадати лише приклади Хатшепсут і Аменхотепа IV (Ехнатона), імена яких знищувалися повсюдно, щоб піддати їх суспільному забуттю. Такими ж методами діяли і Радянському Союзі. Одним з тих, проти кого застосували репресивну машину був Михайло Брайчевський. Михайло Юліанович одна із знакових постатей в українській історичній науці. Викривши брехливість радянської тези про нібито споконвічне прагнення українського народу до статусу колонії в Російській імперії, а також показавши, що партійна пропаганда свідомо і цілеспрямовано фальсифікує історію взаємин України з Росією, він, за висловом Я. Ісаєвича, "врятував честь української академічної науки" [10, с. 192-193].

Сьогодні українська історична наука якоюсь мірою повертає свій борг одному з яскравих її представників. На честь М. Брайчевського вийшло ще за його життя і вже після його смерті кілька збірників спогадів і наукових праць, розпочато багатотомну публікацію головних наукових студій дослідника, проведено цілу низку ювілейних заходів, якими незалежна Українська держава бодай частково віддає данину вдячності одному із своїх справжніх творців, однак це нагадує, за словами дружини Михайла Юліановича Ірини Мельник "шоу на пошану" [12, с. 58]. Зовсім інше ставлення ніж на Україні бачимо в середовищі української діаспори: "В анналах

© Віталій Галішевський, 2013

української науки професор Михайло Юліанович Брайчевський займає винятково важливе місце, як провідний археолог, історик, історіософ та видатний будівничий української національної культури" [7, с. 7]. "Без перебільшення можна ствердити, що в часи совєтського режиму і партійної комуністичної диктатури М. Брайчевський став символом боротьби за національні та людські права в Україні. Він є прикладом для наших молодих істориків. На Заході ми пильно слідкували за його діяльністю і раділи, що істориками, незважаючи на партійні комуністичні переслідування, зберіг гідність українського вченого. Як археолог і історик Михайло Юліанович вніс значний вклад в українську історіографію і археологію. Безперечно концепції М. Брайчевського про етногенез українського народу заслуговують на глибоке вивчення" [6, с. 120].

Перші контакти з українською діаспорою безпосередньо на "особистому рівні" були налагоджені в 1990 р., коли він зустрівся з Любомиром Винаром на Конгресі українїстів у Києві. Проте прізвище Брайчевського неодноразово згадувалося на сторінках "Українського Історика", а отже було добре відоме українським діаспорним науковцям. Перша рецензія на працю М. Брайчевського "Коли і як виник Київ" вийшла друком у 1963 р. [1]. Приблизно з цього часу наукова і громадська діяльність Михайла Юліановича знаходиться в об'єктиві української діаспори. Монографію "Походження Русі" на Заході було названо "новим і дуже важливим кроком вперед на шляху до з'ясування проблеми походження Русі", а високий дослідницький рівень, об'єктивність та незаангажованість автора у вирішенні наукових проблем ставилися за приклад російським вченим, "які…залюбки протягують в ужиток антинаукові, імперіалістичні та русифікаторські тенденції" [2, с. 151]. Ще більш знаним серед заокеанських українських наукових кіл М.Ю. Брайчевський став після публікацій його твору "Приєднання чи возз'єднання" в Торонто у 1972 р. "На Заході, в діаспорі давно знали про антирежимну діяльність Михайла Брайчевського і його наукову творчість. Коротка, але винятково важлива, праця "Приєднання чи возз'єднання" була популярна в Америці і Канаді та свідчила про мужність історика і його боротьбу з партійною фальсифікацією та русифікацією історії України" [6, с. 106]. На різних наукових форумах діаспорники стали на захист переслідуваного історика, як і всіх дисидентів.

Праці М. Брайчевського отримували високі оцінки збоку діаспорних вчених. Згідно з дослідженнями А. Атаманенко, в діаспорі "беззастережно позитивно, навіть якщо стосовно деяких положень висловлювалися критичні зауваження, оцінювалася наукова праця О. Апанович, М. Брайчевського, Г. Логвина, М. Марченка, Ф. Шевченка та ін. Зрідка поза Україною друкуючи праці материкових вчених, для убезпечення останніх прізвища заміняли псевдонімами" [4, с. 244]. Слід сказати, що це, однак, не вберегло Михайла Юліановича від переслідувань збоку радянської влади.

Звичайно деякі праці отримували і негативні відгуки, в основному за нестандартні думки, а також певну симпатію до соціалізму, яка безперечно не була продиктована згори. Прикметним для М. Брайчевського було позбавлене властивої більшості історикам спекулятивності ставлення до спадщини марксизму-ленінізму. "Основний постулат марксистсько-ленінської історіософії – матеріалістичне розуміння історії – вчений визнавав не лише в радянські часи, але і в часи незалежності, коли більшість вчорашніх адептів радянського історичного світогляду кардинально змінили – щиро чи не зовсім – свої погляди" [13, с. 95]. Більше того, вже в часи незалежності Михайло Брайчевський стверджує: "не варто повністю відмовлятися від ідей К. Маркса і Ф. Енгельса, не все в їх теорії було хибним" [9, арк. 2]. Відомо також, що вчений вважав К. Маркса великим вченим, "який до "марксизму" в його радянській інтерпретації не має ніякого відношення" [12, с. 60].

Також діаспорні дослідники критично ставилися до деяких новаторських ідей Михайла Юліановича. Однією з центрових ідей М. Брайчевського була ідея культурного впливу слов'ян на кочівників, що стояли на значно нижчому щаблі розвитку. Це підтверджує наступний уривок з твору Михайла Брайчевського "Хозарський каганат": "провідною етнічно-демографічною основою [Хозарського] каганату були східнослов'янські племена. Під певним кутом зору вони можуть вважатися тією силою, що культурно запліднила Хозарію і визначила її суспільно-історичний поступ. Але якщо реальна роль аланів, а особливо болгар, була в нашій історіографії непристойно перебільшена, то роль слов'ян всіляко недооцінювалася, затушовувалася, або й взагалі заперечувалася.

Насправді порівняно з аланами, не кажучи вже про кочівників-болгар, слов'яни стояли на вищому рівні економічного, соціального та культурного розвитку. Їхня культура – і матеріаль-

на, і духовна – відображала дуже давні й, головне, органічні традиції. Вона не була наслідком імпульсивного (а отже, і поверхового) запозичення чи засвоєння сусідів, а сформувалася як вияв глибинних процесів суспільного розвитку, передовсім – господарського.

Вищий рівень мали тільки греки – населення колишніх античних центрів та ще, хіба що, кримські готи, які логічно увійшли до тієї ж постантичної цивілізації" [5, с. 59]. Діаспорні ж науковці, в галузі номадистики перебуваючи під впливом творчості українського вченого О. Пріцака стояли ближче до позицій, що суперечили переконанням М. Брайчевського. Зокрема в пасив йому ставили недооцінку впливу гуннів і Хозарського каганату на слов'янські племена, а також переоцінку ролі аварів в долі слов'ян [2, с. 150]. Хоча останнє викликає деякі зауваження, оскільки у дослідженні Михайла Юліановича "Хозарський каганат" зустрічаємо наступне: "Антське політичне об'єднання розпалось під ударами аварського нашестя і припинило своє існування. Але… закономірність історичного процесу не може бути зламаний дією зовнішніх факторів, залежних від волі окремих осіб, нехай би і наймогутніших. Залишився рівень історичного розвитку східнослов'янських племен – їхній економічний потенціал, залишилася соціальна структура, суспільна стратифікація, зрештою, і потреба політичної організації. Тому на місці примітивного державного утворення, знищеного аварською навалою, почало формуватися інше, міцніше і монолітніше, що відбивало більш високий рівень соціального поступу, – Русь. Територіальним ядром новостворюваної Русі була Середня Наддніпрянщина" [5, с. 138-139].

Так, стосовно праці "Утвердження християнства на Русі" М. Брайчевського діаспорний вчений М. Антонович вказує на те, що вона була "ще одним болючим компромісом між формальними вимогами застою і науковою творчістю автора" [3, с. 149]. До формальних – М. Антонович зараховує цитати "класиків марксизму", які до теми мало, а то й зовсім не відносились, а також "ствердження різних комуністичних "вірую" та досягнень (феодалізм)" [3, с. 149]. Відзначаючи багату джерельну та літературну базу дослідження М. Антонович наголошує на тому, що з нього "було скрупульозно усунуто не лише трефну еміграційну літературу, а й офіційно засудженого М. Грушевського" [3, с. 149].

Оцінюючи перший випуск важливого видання "Історіографічні дослідження в Українській РСР", М. Антонович відзначив, що більшу частину складають статті, які "тематично та методологічно відповідають встановленому пропагандистському стандарту, але назвав низку інших публікацій, що від стандарту відхилилися: Я. Дзири, Л. Коваленка, І. Гапустенка, М. Брайчевського" [4, с. 250].

Ось яка характеристика історичних поглядів М. Брайчевського популярна в діаспорі: "В основному він уживав змодифіковану концепцію про антів, як предків українського народу. У своїх дослідженнях Брайчевський підкреслював тяглість українського історичного процесу від ранньої доби історії України до XX ст. включно. Істотно про висвітлення безперервності українського історичного процесу цікаво згадати, що Брайчевський Київсько-Галицьку державу називав "Українське королівство", створене Данилом Галицьким. Його історичні й історіографічні концепції були оригінальними і заслуговують на обширне висвітлення" [6, с. 107].

"У четвертому числі за 1989 р. з'явилася перша публікація вченого з України. Це була доповідь М. Брайчевського якого дуже добре знали і шанували в діаспорі: "Думки про розвиток української державності", виголошена під час Установчого з'їзду Народного руху за перебудову" [4, с. 427]. Це ще один факт визнання заслуг Михайла Юліановича науковими колами української діаспори.

У 1990 р. відбулася зустріч Любомира Винара і Михайла Брайчевського на 3 конгресі Українистів в Києві. Як згадував сам Винар, це заклало підвалини спочатку тісної співпраці, а згодом і міцної дружби між вченими. Також вчених об'єднували спільні наукові зацікавлення. "Ми часто говорили про історичну схему Грушевського і етногенез українського народу, зокрема про роль антів в українській історії. Також ми мали спільне заінтересування в історії української азбуки і обмінювалися нашими дослідженнями на цю тему. Він цікавився діяльністю і творчістю Ярослава Пастернака і був вдоволений, що члени УІТ були археологами. Розмови з Брайчевським на усі ці теми були для мене цікавими і цінними" [6, с. 109-110].

Починаючи від 1990 р. він близько співпрацював з УІТ і "Українським істориком". М. Брайчевський цінував свою співпрацю з українськими діаспорними науковими установами, де знайшов повне визнання за його вклад в українську історичну науку та археологію. В українській науковій діаспорі він знайшов більше розуміння і визнання ніж в НАН України, де він ніколи не

одержав звання академіка. “Втім він не надто прагнув потрапити до того істеблішменту, який сьогодні тусується навколо “золотих фортун” та інших шоу-номінацій” [11, с. 28]. Натомість за свій вклад в українську науку став академіком Української Вільної Академії Наук у США.

З 1990 р. Винар відвідував Київ і Львів майже щорічно і завжди зустрічався з Михайлом Брайчевським. У 1991 р. Михайло Юліанович став головою ініціативної групи Українського історичного товариства у Києві, а вже 20 серпня 1992 р. очолив Київський осередок УІТ ім. М. Грушевського [6, с. 109]. “Він був відповідальним головою Київського осередку УІТ, який під його головуванням успішно розвивався. Персонал шанував Михайла Юліановича, “він мав особливий дар об’єднувати дослідників, які репрезентували різні генерації істориків” [6, с. 112].

У 1993 р. Михайло Юліанович організував першу наукову конференцію в УІТ у Києві на тему “Міфологія в українській історіографії (XIX–XX ст.)”. З інших конференцій згадаємо “Українознавство в розбудові держави (Київський університет 14-16 жовтня 1993 р.)”. Також М. Брайчевський став заступником голови “Міжнародного академічного комітету для вшанування 130-ліття Михайла Грушевського” [6, с. 109].

Михайло Брайчевський був активним членом УІТ в Україні і близьким співробітником журналу “Український Історик”. Невдовзі його було обрано членом Редакційної колегії, а з 1995 р. він став співредактором УІ, зокрема рецензував статті з Ранньої історії України. У травні 1993 р. Любомир Винар написав рекомендацію, до якої долучився президент УВАН Марко Антонович, і Михайла Брайчевського одноголосно вибрали академіком УВАН [6, с. 111].

“У 1999 р. з нагоди 75-ліття проф. М. Брайчевського заходами УВАН і УІТ появився на світ збірник його праць… це було перше видання археологічних та історичних монографічних досліджень вченого. Також в збірці було видрукувано за текстом авторського машинопису працю “Приєднання чи возз’єднання” [6, с. 112].

Отже, творчість Михайла Брайчевського викликала значний інтерес серед української діаспори. Сумніви в правильності вибраного Радянським Союзом шляху державного розвитку, переконаність у недієздатності радянської моделі держави, впевненість у антинауковості тогочасної “партійної” концепції історії України, яскраві незалежницькі погляди – ці основні постулати творчості М.Ю. Брайчевського знаходили співчуття та підтримку збоку діаспори.

Джерела та література:

1. Антонович М. [рец. на книгу] М.Ю. Брайчевський. Коли і як виник Київ. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963 – 163 с. / М. Антонович // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1964. – Т. І. – С. 48–49.

2. Антонович М. [рец. на книгу] М.Ю. Брайчевський. Походження Русі. – К.: Вид-во АН УРСР, 1968 – 224 с. / М. Антонович // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1969. – Т. VI. – С. 150–152.

3. Антонович М. [рец. на книгу] М.Ю. Брайчевський. Утвердження християнства на Русі. – К.: Наукова думка, 1988. – 262 с. / М. Антонович // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1989. – С. 148–150.

4. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / А. Атаманенко. – Острог, 2010. – 670 с.

5. Брайчевський М. Хозарія і Русь / М. Брайчевський // Брайчевський М. Вибране. – К., 2009. – Т. ІІ. – С. 11–319.

6. Винар Л. Михайло Брайчевський: співпраця з УІТ і УВАН / Л. Винар // Український історик. – Нью-Йорк; К.; Львів; Острог; Торонто; Париж, 2009. – Рік XLVI. – Т. 1-4. – С. 103–123.

7. Винар Л. Михайлові Брайчевському – 75 / Л. Винар // Брайчевський М. Вибрані твори. – Нью-Йорк; К., 1999. – С. 7–14.

8. Івакін Г. Слово про історика / Г. Івакін // Брайчевський М. Вибрані твори. – Нью-Йорк; К., 1999. – С. 14–27.

9. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського НАН України, ф. 320: Брайчевський Михайло Юліанович, оп. 1, спр. 917: Відкритий лист до керівників Народного руху України за перебудову (В. Чорновола, І. Драча). – 7 арк.

10. Ісаєвич Я. Михайло Брайчевський і його концепція історії України / Я. Ісаєвич // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Мюнхен, 1994. – Рік XXXI. – Т. 1-4. – С. 189–200.

11. Кухарчук Ю. Просвітник українського народу / Ю. Кухарчук // М. Брайчевський. Твори. – К., 2004. – Т. 1. – С. 5–36.

12. Мельник І. Книжок не може бути багато / І. Мельник // Лаврський альманах. – 2002. – Спец. вип. 3. – С. 58–62.

13. Яремчук В. Про феноменальність історичних поглядів Михайла Брайчевського / В. Яремчук // Гілея: науковий вісник: [збірник наукових праць]. – К., 2011. – Вип. 51. – С. 95–103.

ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО

Любомир Винар
(Кент, США)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті характеризується роль Михайла Грушевського у розвитку історичної науки та політичному житті України. Наголошується на внеску вченого у розбудову українських наукових інституцій: Наукового товариства ім. Шевченка, Академії наук тощо.
Ключові слова: М. Грушевський, грушевськознавство, історіографія, наукові установи.

***Винар Л. Михаил Грушевский в истории Украины**.*
В статье характеризуется роль Михаила Грушевского в развитии исторической науки и политической жизни Украины. Акцент ставится на вклад ученого в развитие украинских научных институций: Научного товарищества им. Шевченко, Академии наук и других.
***Ключевые слова:** М. Грушевский, грушевсковедение, историография, научные учреждения.*

***Wynar L. Mikhailo Hrushevs'kyi in history of Ukraine**.*
The article characterized the role of Mykhailo Hrushevsky in the development of historical scholarship and political life of Ukraine. Emphasis is on scientific contributions to the development of Ukrainian research institutions: Shevchenko Scientific Society , Academy of Sciences of others.
***Key words:** M. Hrushevskiy, hrushevskoznavstvo, historiography, scientific establishments.*

У 2011 р. Михайлу Грушевському виповнилось 145 років. В українському і світовому історичних процесах часами появляються унікальні одиниці, які своєю діяльністю і творчістю творять цілу історичну епоху і безпосередньо впливають на історичний розвиток нації. Саме Михайло Грушевський, побіч Тараса Шевченка й Івана Франка, належав до цих унікальних і ґеніяльних людей, що створили цілу еру в історії України. Доба Грушевського кінця XIX ст. і першої чверти XX ст. позначилася динамічним розвитком української національної культури і національно-державним відродженням української нації. В анналах української і світової історії Грушевський записаний, як найвидатніший український історик, неперевершений організатор наукового життя і передовий суспільно-політичний діяч, котрий як голова Української Центральної Ради протягом відносно короткого часу допровадив до реалізації державного суверенітету української нації.

Мабуть добре зрозумів значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії Джеймс Вестфал Томсон, автор монументального нарису світової історіографії, який дав таку оцінку Грушевського та його творчости: "Його 9-томна історія, написана по-українськи – це монумент ерудиції, справжня енциклопедія досліджень цілого покоління українських, російських і польських вчених. Цією працею Грушевський, який головував у парляменті, що проголосив Україну (тимчасово) у 1917 році, дав своєму народові наукову базу його національної ідеології" (*A History of Historical Writing*, 1967).

Коли в 1960-их роках ми започаткували дисципліну Грушевськознавства, одним із головних наших завдань було систематичне наукове вивчення багатовимірного життя, діяльности і творчости головного будівничого української національної культури в модерному періоді історії України.

Діапазон наукової творчости Грушевського надзвичайно широкий: крім історії він досліджував допоміжні історичні дисципліни й археологію, історію української літератури, географію, соціологію, право, етнографію й інші науки. Творча спадщина історика включає також белетристику, поезії, драми і мемуаристику та літературну критику. Грушевський був також провідним українським публіцистом XX ст. і часто свої історіософічні й історіографічні концепції подавав в приступній формі у публіцистичних статтях, які мали винятковий вплив на тогочасне суспільно-політичне життя України.

Великий сучасник Михайла Грушевського, Іван Франко дав таку характеристику його наукової діяльности: "Діяльність Михайла Грушевського була головним осередком, коло якого згур-

© Любомир Винар, 2013

тувалися давні і нові сили. Українська історія, література, етнографія й етнологія, а за ним інші науки, перестали лежати облогом. В парі з науковим рухом пішов небувало зріст видавництв і видне піднесення освітнього рівня в суспільності. Коли сьогодні справді почалося весняне світання й нове життя розбуджує давно давлену надію кращої будучности народу найнещаснішого з нещасних – то історія колись згадає в тім переломовім моменті ім'я Михайла Грушевського, як того хто вказував українській інтелігенції нові дороги й охороняв її від ідейної блуканини та повторення знаних історичних помилок". (*Науковий збірник, присвячений Грушевському*, 1905, с. VII-VIII).

Сьогодні саме є цей переломовий момент в історії України, про який згадував Франко, і ми вшановуємо пам'ять Михайла Грушевського – будівничого Нової України.

М. ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ІСТОРИК

В основному можу погодитися з видатним дослідником Ярославом Дашкевичем, який в опублікованій аналізі історичної спадщини М. Грушевського писав: "Подвиг М. Грушевського, як автора "Історії України-Руси", індивідуального твору, подібним до якого може похвалитися небагато націй світу, не повторив і не продовжив ні один з пізніших українських істориків. Правда, перешкоджала підневільність їхнього існування, часто трагічний їхній кінець. Михайло Грушевський залишається найбільшим істориком України" (Мих. Грушевський, *Твори в 50 томах*. Том 6, Київ; Львів, 2004, с. XIII).

Коли в 1960-их роках науковці застановлялися над перекладом на англійську мову найвидатнішої праці з історії України, – УІТ, НТШ, а пізніше Світова Наукова Рада вибрали *Історію України-Руси* М. Грушевського як унікальний твір історії України. Сьогодні цей переклад успішно реалізує Канадський інститут українських студій. Якщо ставимо питання про найважливіші наукові праці Грушевського, відповідь ясна – це багатотомна *Історія України-Руси* й *Історія української літератури*. Він також автор сотень історичних досліджень, які тематично і хронологічно охоплювали усі періоди історії України.

Грушевський архітект нового моделю історії України, який знаний в сучасній історіографії, як історична схема Грушевського (М. Грушевський, *Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східнього слов'янства*. СПб., 1904). Роблять помилку ті дослідники, які уважають, що історичну схему М. Грушевський, як непорушну історіографічну тезу, написав в 1903 році і на її основі опрацьовував усі свої головні історичні дослідження. Треба підкреслити, що схема Грушевського, яка вперше появилася друком в 1904 році, була доповнювана вченим *протягом цілого життя історика*, а згодом була систематично доповнювана його учнями й іншими дослідниками. Схема Михайла Сергійовича стала загально визнаною схемою української історіографії до 1920-их років в Україні, а до 1939 року в Галичині та в головних еміграційних українських наукових осередках (Варшава, Прага, Берлін і інші). Якщо сьогодні ставимо питання про вклад Грушевського в українську і всесвітню історію в площині наукових тривалих вартостей, то відповідь є виразна: він був творцем української національної наукової історіографії, автором монументальної *Історії України-Руси* й архітектом нового моделю історії України, який був прийнятий українськими істориками як схема української національної історіографії. Ця схема була рівночасно прийнята спеціялістами-дослідниками інших наук і стала основою наукового українознавства в XX ст.

В 1990-их роках, у зв'язку із культурно-національним і державним відродженням України, відроджуються з відповідними доповненнями головні історичні концепції Грушевського, зокрема його схема українського історичного процесу. Можемо зовсім погодитися з твердженням історика В. Герасимчука, що *Історія України-Руси* Грушевського – це безсумнівно найсильніший дотепер вираз всієї нашої наукової творчости і Грушевський дав "своєму народові найсильнішу зброю, яку тільки можна було подати" (В. Герасимчук, "Михайло Грушевський як історіограф", *Записки НТШ*, т. 133, с. 9). Доповнена схема Грушевського прийнята у відродженій Українській державі (М. Брайчевський, Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич та інші).

В чому ж основна вага *Історії України-Руси* й історіографічного моделю-схеми Грушевського? Вже раніше ми визначили її принципи, які сьогодні прийняті в українській історіографії. Ось головні її тези:

1) Органічна тяглість і єдність українського історичного процесу протягом усіх періодів історії України, починаючи від ранньої доби аж до найновішого періоду Української історії в XX ст.

2) Історичний процес охоплював цілість діяння і життя українського народу на всій його території у контексті суспільно-політичного, культурного, релігійного, правного і державного розвитку.

3) Київська середньовічна держава, право, культура була витвором одної народности – українсько-руської, Московська (Володимиро-Московська – другої, російської). Грушевський відкинув гіпотезу офіційної російської історіографії в XIX – XX ст. до Першої світової війни про спільну народність, спільну культуру, спільне право українського, російського і білоруського народів. Це саме відносилося до пізнішої совєтської історіографії з її гіпотезами про "єдину руську народність", "спільну руську культуру", концепцію "возз'єднання України з Росією" (Переяславська Рада) і концепцію "спільної вітчизни" (колись Росії, потім СССР).

4) Найбільш раціональним в дослідженні Східньо-Европейської історії є реконструкція і представлення кожної народности (народу) зокрема в її генетичнім переємстві від початків аж до нині.

Отже, йдеться про головні історіографічні концепції Грушевського й об'єктивне джерельне насвітлення історії українського, російського і білоруського народів. Грушевський спеціяльну увагу звертав на історичні джерела і повну джерельну реконструкцію українського історичного процесу.

Треба зазначити, що новий модель української історії Грушевського, охопив державні і бездержавні періоди українського народу, а також усі ділянки суспільно-громадського життя і створені ним суспільні інституції на території України від найдавніших історичних часів до доби Грушевського. Одночасно Грушевський впроваджує в історіографію відповідну історичну термінологію і називає свій головний твір *Історією Руси України*, пов'язуючи стару і сучасну назву України.

Історія України-Руси й сотні інших наукових досліджень Грушевського та його схема були блискучим обґрунтуванням самостійности, тяглости і нероздільности історичного процесу в державних і недержавних періодах історії України.

Тепер коротко про головні історіософічні концепції Грушевського.

У центрі українського історичного процесу історик ставить український народ, як етнологічну-історичну цілість. Народ, центральний фактор історичної дії, становить провідну ідею творчости Грушевського. Він наголошує змагання українського народу до свободи і волі в політично-державному, суспільно-економічному і культурному аспектах. Ця концепція свободаризму є центральною ідеєю творчости Грушевського, яка проходить червоною ниткою в *ІУР* і інших творах історика. (Впливи Марі Кондорсе, Конта, Еміля Дюркгайма, Вільгельма Вундта, Люсьєна Леві Бруля).

Побіч примату народу, ідея української державности становить другу головну історіографічну й історіософічну концепцію Грушевського. Вона в'яжеться з федералістичною формою української державности, яка була притаманна "Старій Україні" – Козацько-Гетьманській державі (державні концепції Хмельницького, Виговського, Дорошенка, Мазепи), а згодом цю концепцію історик пов'язував з ідеологією Кирило-Методіївського Братства в Києві (1846). У статті "В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи" (опубліковано в *УІ*, 1984) він писав: "Переяславський акт вихопив з рук визволеної України її кровно облиту волю, надії нового життя на основах свободи, рівности, братерства. Кирилометодіївці постановили своїм першим завданням вернути їй цю свободу і народовластя на місце Гетьманщини XVIII століття в демократичну українську республіку замість лукавої звязі України з Москвою і Польщею, свобідну федерацію словянську... Продовжувати їх діло доля присудила нам". Ця концепція державного федералізму в 1918 р. шляхом еволюції стала концепцією державної самостійности і незалежности українського народу у формі Української Народної Республіки.

Концепція території або ідея єдности українських земель є черговою провідною ідеєю історичної творчости Грушевського. Цей постулят соборности українських земель природно лучиться з його концепцією – ідеєю українського народу і становить інтеґральну частину його постуляту державної суверенности української нації.

Обговорюючи історичну творчість Грушевського, не можна переочити його другого монументального пятитомового твору – *Історії української літератури* (1923–1925), як джерела пізнання української духовности і культурно-історичного розвитку. Грушевський включив до свого твору усну словесність і це пересунуло початки української літератури з київської княжої доби до ранньоплемінно-родової. Фольклор і етнографію він уважає важливими джерелами україн-

ської культури. Ця праця основана на його історичній схемі. Він на джерельній основі, відкидає гіпотезу про "общеруський" характер культури і літератури Київської Руси і ще раз стверджує, що "Культура XI – XII століття була українською, а пришивати її до "руської"-великоруської, се завсігди залишається операцією не науковою і науковим інтересам противною" (*ІУР*, т. 2, с. 54). Д. Чижевський уважав, що це найбільш важливий твір Грушевського.

Історичні й історіографічні концепції Грушевського не втратили своєї вартости по сьогоднішній день. Намагання сучасних російських істориків відродити імперську концепцію російської історії із запереченням середньовічної української Київської Держави, наглядно виказує актуальність схеми Грушевського в світовій і східньоевропейській історії.

У зв'язку з відродженням української державности відроджується також українська національна наукова історіографія, в основі якої лежить доповнена історична схема Грушевського і його монументальна *Історія України-Руси*.

БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ЖИТТЯ

В історії культури України Михайло Грушевський виступає як передовий організатор українських наукових установ і реалізатор концепції української академії наук в першій чверті XX століття.

В своїй *Автобіографії* з 1905 року Грушевський скромно зазначає, що після приїзду до Львова "взявся за організацію наукової роботи в недавно зреформованім, але не зовсім ще виведенім на наукову дорогу Науковім Товаристві ім. Шевченка" (*Автобіографія*, с. 5). Можна ствердити, що приїзд Грушевського до Львова осінню 1894 року, як звичайного професора історії на Львівському університеті, започаткував "золоту добу" в історії НТШ і взагалі в розвитку українського наукового життя. Саме у Львові Грушевський писав *Історію України-Руси*, у Львові на базі НТШ і Львівського університету він створив свою історичну школу і за його багаторічного головування НТШ (1897–1913) стало "некоронованою академією наук", всеукраїнським науковим центром. Українознавчі дисципліни стали інтеґральною частиною української і світової культури.

Науково-організаційна (секції, комісії, музей, бібліотека) і редакційна діяльність Грушевського (*Записки НТШ*, Літературно-науковий вістник, видання численних наукових збірників: *Жерела до історії України, Етнографічний збірник, Філологічний збірник, Пам'ятки української мови і літератури* й інші), нав'язання співпраці з неукраїнськими науковими установами, організація і участь в наукових конференціях безпосередньо причинилися до включення українознавчих дисциплін в світову науку. Можна лише пригадати, що за головування Грушевського до 1913 року появилося 423 томи видань НТШ. Як директор Історично-Філософічної секції (від 1894 року), Археографічної комісії (1895), а опісля Етнографічної, Правничої і Лікарської, Статистичної і Бібліографічної, які діяли побіч наукових секцій НТШ, Історично-Філософічної, Філологічної і Математично-Природописно-Лікарської секцій значно поширювали науково-дослідчу тематику в НТШ, яке нагадувало структуру европейських академій наук.

Грушевський уважав Товариство прототипом української академії наук. Незважаючи на вклад історика в розбудову НТШ, через різні внутрішні інтриги і непорозуміння, як відомо, в 1913 році він резигнує з головства. Важливо також згадати боротьбу Грушевського за український університет у Львові.

Паралельно з діяльністю в НТШ, Грушевський поширює свою працю на Придніпрянську Україну. В 1907 році в Києві організується Українське Наукове Товариство з подібними завданнями і структурою на зразок львівського НТШ. Грушевський очолює УНТ. Отже, в той час він був головою двох центральних осередків українського наукового життя – НТШ у Львові і УНТ в Києві. Грушевський змагає до ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ українських наукових сил в Галичині і Великій Україні. За його ініціятивою започатковано періодичне видання *Записки УНТ* (1908) і журнал *Україна* (1914). Українське Наукове Товариство відіграло важливу ролю в створені Української Академії Наук в 1918 році. НТШ і УНТ були прототипами цієї найвищої української наукової установи.

Окрему увагу слід звернути на погляд Грушевського на українську мову. Він писав, що "одним з центральних питань" із становища культури мови і повноти національного життя являється справа вищої науки на даній мові, а академічна, університетська освіта в українській мові дає свідоцтво культурної дозрілости в розвитку українського народу". Нагадаємо: у 1899 році в Києві відбувся XI археологічний з'їзд, на який запрошено НТШ з науковими відчитами. Гру-

шевський вимагав визнання на з’їзді української мови, як офіційної. Не признали – НТШ не взяло участи. “Було то перше гостре поставлення українського питання на російському ґрунті. Воно і дало повід всім ворогам українства в Росії вилляти потоки яду і помий на мене як провідника цієї справи”, – писав М. Грушевський.

Як голова Української Центральної Ради, Грушевський звернув спеціальну увагу на організацію Української Академії Наук. Вже в березні 1917 р. в Києві відновило свою діяльність Українське Наукове Товариство і на цьому форумі Грушевський дає пропозицію “утворити комісію для вироблення статуту Академії та переведення її організації”. В період Центральної Ради (1917–1918) за його головування відкрито Українську Академію Мистецтв, Українську Науково-Педагогічну Академію і Український Науковий Університет. Науково-академічна діяльність Грушевського в 1917–18 роках вимагає нового висвітлення і обширного дослідження.

В той час Грушевський фактично очолив українське державне відродження, яке охоплювало усі ділянки культури і науки. Першим його зверненням з 21 березня 1917 року було “До українських професорів”, в якому він наголосив потребу організації наукових і педагогічних сил.

Проте, коли постала Українська Академія Наук за влади гетьмана Скоропадського 14 листопада 1918 року, Грушевський її не очолив і відмовився бути її членом (але варто згадати заслугу Грушевського у прийнятті постуляту впровадження української мови в офіційне листування академії і забезпечення національного українського характеру академії наук).

Черговий етап – створення еміграційної наукової установи М. Грушевським – Українського Соціологічного Інституту у Відні 1919 року і започаткування істориком науково-видавничої діяльности на еміграції.

Черговий етап наукової і науково-організаційної діяльности пов’язаний безпосередньо з його поворотом в Україну і його діяльністю у Всеукраїнській Академії Наук, в якій Грушевський розбудував свої Історичні установи (Історична Секція, Катедра історії Українського Народу, Науково-дослідча катедра історії України, Археографічна Комісія Академії) і відновив видання українознавчого наукового журналу *Україна*. Можна говорити про справжній ренесанс української історичної науки в той час. Тоді ж народилася історична школа Грушевського в Києві, яка прийняла його схему і дальше науково опрацьовувала різні періоди історії України. Я погоджуюся з висновком професора Олександра Оглоблина, що Михайло Сергійович повернувся до Києва не для тихої кабінетної праці, а “для продовження боротьби за самостійність і соборність України, тою зброєю, яка в його руках була найсильнішою – зброєю науки”. Самозрозуміло, що совєтська влада жорстоко розчислилася з Михайлом Грушевським, зліквідувала його історичні установи і численні серійні видання, заслала Михайла Сергійовича в Москву і безпосередньо причинилася до його смерти. Боротьба з історіографічною спадщиною Грушевського, як “головного фальсифікатора історії України і поборника російсько-української дружби” тривала в совєтській Україні приблизно до 1989\90 року. Лише під час першого конґресу Міжнародної Асоціяції Україністів у Києві у 1990 р. зал овоціями зустрів пропозицію відновити в українській історіографії схему історичного процесу країн Центрально-Східньої Европи.

Підсумовуючи наукову діяльність Грушевського в НТШ, Українському Науковому Товаристві у Києві, Українському Соціологічному Інституті у Відні та Всеукраїнській Академії Наук у Києві, можна об’єктивно ствердити, що він був і до сьогодні залишається унікальним і найвидатнішим організатором українського наукового життя, який випровадив наукове українознавство й українську історичну науку на світовий форум.

БУДІВНИЧИЙ ДЕРЖАВНОГО ЖИТТЯ В НОВІЙ УКРАЇНІ

В 1917 р. М. Грушевський очолив Українську Центральну Раду і став головним будівничим першої української держави в 1917–1918 роках – Української Народної Республіки. Його головні політичні концепції державного будівництва пов’язані з його історичними концепціями з наголошенням змагання українського народу за свободу і незалежність. Вони головно висловлені в його праці *На порозі Нової України*, що появилася в 1918 році. Діяльність Грушевського, як голови Української Центральної Ради і де факто президента УНР, не треба забронзовувати або заболочувати: її треба зрозуміти в контексті доби Грушевського (*доба соціялістів*).

Тут можемо лиш об’єктивно ствердити, що почавши від Богдана Хмельницького, творця Козацько-Гетьманської держави, на протязі 270-літнього історичного розвитку українського народу, Михайло Грушевський був першим українським державно-політичним діячем, який

допровадив до реалізації державного постуляту України, проголошуючи її незалежність і самостійність в 1918 році. Протягом відносно короткого часу 11 місячного існування Центральної Ради від 7-ого березня 1917 до 29-го квітня 1918 року, М. Грушевський і будівничі Нової України – Української Народної Республіки – перейшли певну політичну еволюцію від федеративного постуляту кирилометодіївців, як постуляту побудови і відродження української державности і концепції національно-територіяльної автономії України з її головними державними атрибутами – владою, територією, населенням, військом, судівництвом і демократичним ладом, до повного проголошення незалежности України IV Універсалом Центральної Ради і Конституції Української Народної Республіки, в якій стверджено, що "Відновивши своє державне право, яко Українська Народня Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною. Суверенно право в Українській Народній Республіці належить народові України, себто громадянам УНР. Територія УНР неподільна". Конституція УНР віддзеркалює повністю державницькі концепції соціяліста Грушевського у 1918 році.

Грушевський, як голова Центральної Ради, уважав себе істориком-сторожем "наших державних, національних і соціяльних традицій" і пов'язував це зі своїми історичними концепціями, наголошуючи тяглість державотворчого процесу в історії України.

Він писав: "Я підчеркую, і кілька разів робив се, що ми не являємося якоюсь новою і молодою республікою, ми відновляємо тільки нашу державність, якою ми жили і яка була відібрана від нас проти нашої волі. Державність наша являється таким же старим постулатом, як і наші соціяльні програми, соціяльні перспективи і досягнення" (*На порозі Нової України*, с. 152). Він безпосередньо нав'язує до Київської держави Володимира Великого, яка була "найбільшою українською державою, яку пам'ятає наша історія" і затверджує тризуб з часів Володимира Великого, який "бере собі за герб наша відновлена українська Держава". Також Центральна Рада, на пропозицію Грушевського, прийняла закон про випуск українських грошей і затвердила нову грошеву одиницю гривню, нав'язуючи до традицій української київської держави.

Сучасна Українська Держава прийняла до певної міри державні традиції УНР. Українська Держава користується державним гербом тризуба, національним прапором і грошевою одиницею – гривнею, які прийняті Українською Центральною Радою за головування Грушевського.

У 1920-их роках Грушевський наголошував потребу федерації незалежних европейських держав, що в ній Україна повинна відіграти важливу ролю. Він був автором концепції Чорноморської Федерації і ідеї Чорноморсько-Балтійської Федерації з Україною – Литва, Україна, Білорусь. Здається, що він своїми державними федералістичними концепціями випередив свою добу. Сьогоднішня Україна бажає стати членом в міждержавному Европейському Союзі, як рівноправна европейська незалежна держава. Джерельне порівняння державних концепцій Грушевського з часів Української Народної Республіки і пізніших років з теперішніми міжнародними концепціями президента України і його співробітників, вимагають окремого джерельного дослідження.

Мабуть одним з найбільш контроверсійних моментів в житті М. Грушевського є причини його повороту з еміграції до Києва в 1924 році під радянську владу. До сьогодні ця подія аналізується істориками з різною інтерпретацією.

Як відомо, Грушевський був переслідуваний совєтською владою і на початку 1934 року депортований до Москви, а його історичні установи в Академії були зліквідовані, його учні і співробітники здебільшого заарештовані і заслані. Сам Михайло Грушевський помер при дивних обставинах 24 листопада 1934 року в Кисловодську, де перебував на лікуванні.

Отже, оцінка діяльности Михайла Сергійовича – нелегке завдання: Грушевський *писав* і *творив* історію. Це вимагає продовження глибинної джерельної аналізи його життя і творчости. Сьогодні спільними силами українських дослідників з України і діяспори розвивається грушевськознавство. Найважнішим нашим завданням є зреалізувати два фундаментальні проєкти: видання повного зібрання творів Михайла Грушевського в 50-и томах (проєкт НАН України, вийшла вже низка томів) і закінчити видання епістолярної спадщини Грушевського (в 15-и томах, проєкт УІТ – вже появилися шість томів). Це стане гідним відзначенням пам'яті Великого Українця Михайла Сергійовича Грушевського, який присвятив своє ціле життя і творчість українському народові.

Віталій Тельвак
(Дрогобич),
Тадей Яценюк
(Чернівці)

СМЕРТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКОРДОННОЇ ПЕРІОДИКИ

У статті розглядається сприйняття українською публіцистикою смерті М. Грушевського. Проаналізовано присвячені українському вченому некрологи на сторінках багатьох еміграційних часописів.

Ключові слова: *М. Грушевський, еміграція, некролог, українська публіцистика.*

Виталий Тельвак, Тадей Яценюк. Смерть Михаила Грушевского на страницах украинской зарубежной периодики.

В статье рассмотрено восприятие украинской публицистикой смерти М. Грушевского. Проанализированы посвященные украинскому ученому некрологи на страницах многих эмиграционных изданий.

Ключевые слова: *М. Грушевский, эмиграция, некролог, украинская публицистика.*

Vitalii Telvak, Tadei Yatseniuk The death of Mykhailo Hrushevskyi in the columns of Ukrainian foreign periodicals.

In the article the perception of M. Hrushevsky's death by the Ukrainian publicist writing has been considered. The obituaries devoted to the Ukrainian scientist at the pages of many emigration journals have been analyzed.

Key words: *M. Hrushevsky, emigration, obituary, Ukrainian publicist.*

У міжвоєнний період українська еміграція представляла собою надзвичайно строкате у соціальному та ідейному відношенні явище. Викликані поразкою Визвольних змагань ідеологічні баталії, надзвичайно складні побутові та матеріальні проблеми, цілеспрямована діяльність радянських спецслужб по розколу емігрантського середовища – все це не сприяло об'єднанню українців, котрі опинилися на вигнанні. Втім, проблема пошуку шляхів консолідації всіх культурних і політичних сил довкола національної ідеї була однією з найбільш обговорюваних на сторінках української емігрантської преси. Приводи для такої консолідації давали відзначення різноманітних акцій культурного характеру, позбавлених ідеологічної гостроти, як-от Шевченкові роковини. Вище взаємних образ і непорозумінь діячі еміграції ставали й при відзначенні трагічних подій української історії. До останніх відноситься широке вшанування пам'яті Михайла Грушевського, трагічна смерть якого викликала стан непідробного занепокоєння в українському еміграційному середовищі. Про це промовисто свідчили численні некрологи, якими всі значніші українські закордонні видання відгукнулися на скорботну звістку з радянської держави, докладно інформуючи читача про останні дні життя вченого та обставини його смерті й поховання [18; 24]. Українські громади повсюдно проводили богослужіння та панахиди, відбувалися численні жалобні академії, присвячені пам'яті видатного українця [15, с. 119, 121, 127].

Найбільш масштабно пам'ять М. Грушевського було вшановано в Західній Європі, де тоді проживала найбільш політично активна частина українських емігрантів. У багатьох некрологах, опублікованих на сторінках еміграційних видань, формувався образ найвидатнішого українського вченого, організатора наукового та громадського життя, чий внесок до української культури неможливо переоцінити, адже він є співвідносним лише зі значенням Кобзаря [27]. "Після праці Михайла Грушевського, – підкреслював Є. Онацький, – Українська Нація нарешті себе віднайшла, і можна бути певним, що більше вже ніколи себе не втратить…" [17]. Відбиваючи гостроту ідеологічних дискусій, еміграційні часописи досить багато місця присвятили характеристиці громадсько-політичної праці померлого. При цьому виразно протиставлялися здобутки дореволюційного періоду його діяльності помилкам доби Визвольних змагань. "Історична

© Віталій Тельвак, Тадей Яценюк, 2013

об'єктивність змушує з сумом ствердити, – наголошувалося на сторінках паризького "Українського слова", – що Покійний не спромігся належно вивязатися з тої найвідповідальнішої історичної ролі, що йому доручила Українська Нація. Причиною цього був не лише брак практичного хисту провідника […]. Проф. Михайло Грушевський, як і більшість тогочасних провідників, був соціялістом. Це фатально відбилося на його державній місії" [13]. Завважувалося, що соціалістичний світогляд мав не менш трагічні наслідки й для долі самого вченого, переконавши у незворотності проукраїнського курсу більшовиків. Та щирість М. Грушевського у відстоюванні інтересів свого народу, самовіддана національна праця визнавалися безсумнівними, тому, наголошувалося у дописах, що "мимо своїх прогріхів – проф. Михайло Грушевський є НАШ!" [13].

Навіть на сторінках петлюрівського "Тризубу" підкреслювалося, що попри принципове та різке розходження з ідеологією та громадсько-політичною практикою вченого слід пам'ятати, "що Грушевський жив Україною і для України, що особисте життя його нерозривно й органічно з нею зв'язане. Це був великий патріот, це був незрівняний історик, організатор і публіцист, справжній пророк українського визволення, але по-за тим це була людина, а людині властивим є мати свої моральні якості й свої хиби" [29; 9]. Прикметно, що саме в некрологах, опублікованих українцями у вільному світі, вченого почали величати першим президентом Української держави, надалі утвердивши таку традицію не тільки в патріотичній, але й у західній публіцистиці.

Більшість українських емігрантських культурних інституцій у Західній Європі вшанували пам'ять М. Грушевського жалобними академіями. На них виголошувалися доповіді, де робилася спроба цілісного осмислення творчої спадщини видатного українця. Згодом ці доповіді публікувалися на сторінках емігрантської періодики. Одна з перших академій пам'яті М. Грушевського була проведена 7 грудня 1934 р. в Українському Науковому Інституті в Берліні [6]. Засідання відкрив своєю доповіддю директор Інституту Іван Мірчук, котрий підкреслив епохальність для поступу вітчизняної науки, культури та громадського життя спадщини "батька нової української історіографії": "… З Михайлом Сергієвичем Грушевським зійшов у могилу найвиразніший і найбільш універсальний представник української культури та наймаркантніший репрезентант ідеї української незалежности і соборности" [14, с. 5].

Далі з рефератом виступив Борис Крупницький, в якому проаналізував історіографічний доробок М. Грушевського. Виступаючий наголосив на важливості для поступу вітчизняної науки обґрунтованої вченим схеми українського історичного процесу та епохального значення для всієї східноєвропейської історіографії його "Історії України-Руси". Аналізуючи останню, він зауважив аналітичний підхід М. Грушевського до висвітлення історичних подій, прискіпливу увагу до пізнавальних можливостей генетично-емпіричного та порівняльного методів. Відкидаючи поширене твердження про заангажованість М. Грушевського марксистською методологією, Б. Крупницький слушно відзначив принциповий плюралізм ученого при визначенні рушіїв людської еволюції: "… В його праці помітна певна рівновага між різноманітними історичними чинниками, а всіх їх покриває тверда національна думка" [10, с. 3]. Як представник Київської документальної школи, відзначив виступаючий, видатний учений чи не найбільше спричинився до розбудови джерельної бази історичного українознавства. Узагальнюючи творчу спадщину Грушевського-історика на тлі всієї української історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст., Б. Крупницький відзначив: "Як історик був Грушевський останнім могиканом народницького напрямку" [10, с. 2].

На науково-організаційній та громадсько-політичній діяльності М. Грушевського в Галичині у своєму рефераті зосередився Зенон Кузеля [11]. Доповідач цілісно висвітлив головні здобутки різнобічної праці вченого львівської доби його життя, справедливо підкресливши її вагу для модернізації галицького українства та духовного об'єднання розділених кордонами земляків. З доповідями на академії також виступили М. Антонович, котрий охарактеризував творчість Грушевського-белетриста, та В. Леонтович, що поділився з присутніми особистими спогадами про померлого [8]. Про громадський резонанс проведеної Академії свідчить значна кількість листів з виразами співчуття від німецьких інституцій та окремих учених, що надійшла на адресу Інституту [16].

Українські інтелектуали в Німеччині організували також 17 січня 1935 р. урочисту Жалобну Академію в Берлінському університеті, де крім української громади міста були присутні німецькі вчені, урядові представники та преса. З присвяченими М. Грушевському доповідями виступили куратор Інституту проф. А. Пальме та професор Б. Крупницький [7]. Їх доповіді згодом

були опубліковані на сторінках української еміграційної періодики. На характеристиці М. Грушевського як видатної постаті в історії українського народу зупинився у своєму виступі Антон Пальме. Він підкреслив непересічний вплив померлого на всі сторони буття своєї нації, зауважив необхідність цілісного підходу до осмислення його феномену. М. Грушевський, стверджував А. Пальме, "успішно працював у всіх сферах з дивовижною енергією та працелюбством, чого вимагав добробут його народу. Основною рисою, властивою його особистості, була безмежна любов до Батьківщини і постійна готовність до самопожертви заради нації" [31, s. 5]. Окресливши загальний контекст становлення українського національного руху в другій половині XIX – на початку XX ст., доповідач акцентував на тих труднощах, котрі довелося долати М. Грушевському в його боротьбі за право свого народу на вільний культурний і політичний розвиток. У загальному біографічному ключі доповідач розкрив головні здобутки померлого: наукова його діяльність була спрямована на доведення історичної самобутності українців, організаційна мала метою модернізувати українське культурне життя, суспільно-політична – мобілізувати свідомість українців зі всіх етнічних земель для вирішення завдань національної консолідації та державотворення.

Детальніше А. Пальме зупинився на характеристиці наукових поглядів М. Грушевського, відзначивши революційний вплив "Історії України-Руси" на переосмислення минулого Східної Європи у колі західноєвропейських фахівців. Менш успішною була державотворча діяльність ученого, котру А. Пальме називає "трагедією його життя". Втім, дослідник закликає більш виважено поставитися до політичної праці українського вченого в революційні роки і не звалювати на нього одного помилки всього тогочасного проводу. З сумом і співчуттям доповідач змалював останні роки життя видатного вченого, що впав жертвою своєї невиправданої довіри до більшовиків. Висловлюючи співчуття українцям від імені німецької науки, А. Пальме на закінчення відзначив: "Грушевському не судилося свій народ привести до мети; проте він виразно поставив цю мету перед очима свого народу і справа його життя, що стала важливою частиною сучасної української державності, завжди впливатиме своїм прикладом на національну свідомість" [31, s. 13]. Доповідь Б. Крупницького була присвячена характеристиці Грушевського-науковця [30]. За своїм змістом вона відтворювала головні тези його реферату на засіданні Жалобної Академії УНІ в Берліні.

Найбільш масштабно пам'ять М. Грушевського вшанувала українська культурна еміграція в Чехословаччині. На заклик Товариства "Єдність" 4 грудня 1934 р. у Празі відбулося спільне організаційне зібрання представників 28 українських організацій, що зійшлися зі спільною метою достойно вшанувати пам'ять видатного вченого. Після короткого вступного слова голови "Єдності", було вибрано президію зборів у складі голови Л. Білецького та секретаря Є. Малика. Наслідком обговорення, як повідомляла тогочасна преса, стало прийняття спільної ухвали: "1) утворити Міжорганізаційний Комітет всіх українських організацій у Празі, що має подбати про гідне вшанування великого українця-громадянина, вченого, політика, організатора, що будив українську національну свідомість, керманича української відновленої державності; 2) надати Комітетові право кооптації інших осіб, що доповнили би склад його від тих організацій, що долучаться до спільної національної маніфестації з таким розрахунком, щоб були заступлені всі угруповання та ідеологічні течії; 3) загальні збори обговорили в головних рисах напрямні праці Комітету та прийняли за необхідне влаштувати панахиду та академію" [20]. Проведення цих заходів було заплановано на 29 грудня. На Міжорганізаційний комітет було також покладено обов'язок координації діяльності українських установ та організацій по вшануванню пам'яті видатного українця. Заходами Комітету було видано листівку з портретом М. Грушевського.

Спільним засіданням 12 грудня 1934 р. пам'ять М. Грушевського вшанували члени Українського товариства прихильників книги та Товариства українських письменників та журналістів у Чехословаччині. Короткою промовою та закликом вшанувати пам'ять померлого вставанням збори відкрив В. Січинський. Далі було прочитано декілька рефератів – Л. Білецький зупинився на характеристиці видавничої діяльності М. Грушевського, підкресливши її важливе соборне значення, а В. Січинський змалював книгознавчі інтереси померлого [21]. Згодом ці реферати було опубліковано на шпальтах української закордонної періодики.

Вшанували пам'ять голови Центральної Ради також українські вищі навчальні заклади в Чехословаччині. 11 грудня Жалобні збори пройшли в Українському педагогічному інституті. На них з промовою виступив проректор Л. Білецький, а згодом присутні вислухали доповідь доцен-

та Інституту П. Феденка “М. Грушевський як історик”. Український вільний університет відбув Жалобне засідання 22 грудня. Після відкриття засідання ректором І. Горбачевським, з присвяченими померлому доповідями виступили Д. Дорошенко (“М. Грушевський як історик України”) та Л. Білецький (“М. Грушевський як історик української літератури”) [22].

Заходами Українського академічного комітету 1 лютого 1935 р. в Празі була проведена Жалобна академія, на якій виступили українські та чеські вчені [15, с. 194]. Серед виголошених на Академії промов, цікавістю постановки проблеми увагу привертає кілька доповідей. О. Бочковський у своєму виступі зосередився на осмисленні соціологічних поглядів М. Грушевського. Відзначивши, що після померлого залишилася справжня бібліотека власних творів, виступаючий наголосив на складності узагальнення такої багатої змістом та різноманітної за спрямуваннями наукової спадщини. Своєю енциклопедичною різнобічністю, на переконання референта, М. Грушевський належить до плеяди видатних суспільствознавців XIX ст. – О. Конта, Г. Спенсера та В. Вундта, що “вміли у своїй творчости об’єднати поліісторичний універсалізм та безмежний обрій наукових інтересів з незвичайним критицизмом і здібністю майже мікроскопійної аналізи найскладніших явищ людського життя” [3, с. 313]. Будучи передусім істориком, видатний учений й у решті галузей знання “виявив власну собі ерудицію, оригінальність думки й поглядів, річевий критицизм і глибину аналізи”. Чи не найбільшою мірою сказане, вважає О. Бочковський, стосується соціологічних зацікавлень М. Грушевського, що завжди перебували у полі його активної дослідницької уваги. Наголошуючи свідому заангажованість М. Грушевського історико-соціологічною проблематикою, дослідник вказує, що “вся його наукова творчість органічно пересякнена […] послідовним соціольогізмом”. Вільне та вправне володіння соціологічним методом, стверджує дослідник, дозволяє без перебільшення віднести М. Грушевського до представників модерної історіографії. Ілюструючи сказане, О. Бочковський акцентує, що саме соціологічний метод дозволив ученому концептуально обґрунтувати схему українського історичного процесу, показати його безперервність, пов’язавши в єдине ціле всі прояви життя українського народу – від соціально-економічних до культурно-релігійних. Вершиною соціологічної думки М. Грушевського, справедливо вказує дослідник, є його твори еміграційної доби, передусім, “Початки громадянства”. Ця перша українська праця з галузі соціології, наголошує О. Бочковський, узагальнює винятково складний і різнорідний, втім і суто український, матеріал. “Під цим оглядом ця праця має каменярське значення”, – резюмує дослідник [4, с. 34]. Стверджуючи необхідність неквапливого осмислення творчого доробку М. Грушевського, неприпустимості нав’язування стереотипів у його сприйнятті, виступаючий справедливо закликав майбутніх дослідників тримати у полі зору соціологічну складову наукової праці видатного вченого. Цікаву доповідь О. Бочковського було опубліковано в подебрадському виданні “Вісті Українського Технічного Господарського Інституту”.

До літературознавчих студій М. Грушевського у своїй доповіді звернувся знаний дослідник Леонід Білецький. Він зауважив, що зацікавлення померлого минулим вітчизняної літератури є настільки ж традиційним, як і його історичні студії. Адже створюючи “Історію України-Руси”, дослідник постійно звертався до суто літературних пам’яток, вважаючи їх не менш інформативними, аніж традиційні джерела. Ці студії, разом із суто літературознавчими працями, пояснюють швидкий поступ у написанні М. Грушевським фундаментальної “Історії української літератури”. Окресливши схему цілої праці та акцентувавши ті завдання, що їх проголосив сам автор у вступі до першого тому, Л. Білецький більш докладно зупинився на характеристиці новаторських рис твору. Найбільш оригінальним він називає встановлення М. Грушевським на підставі своєї схеми та за допомогою соціологічного методу тісного зв’язку між усною та писемною творчістю, простеження діалектики поступу українського літературного процесу, коли занепад в одній ділянці надолужувався розквітом іншої [2, с. 129-130]. Переходячи до характеристики змісту праці, Л. Білецький з особливим захопленням відгукується про її перший том, що цілковито по-новому поставив завдання дослідження усної творчості, а також сторінки четвертої частини, присвячені вивченню українських билин. Втім й інші підняті у праці проблеми, вказує дослідник, хоча й мають багаторічний досвід вивчення, несуть на собі відбиток таланту М. Грушевського, що завжди пропонує своєрідний погляд на усталені в науці питання. “Це багатюща думками й характером опрацьовання праця, наскрізь оригінальна, ніде не повторює чужої думки […], – завершує Л. Білецький. – І на кожному кроці ця праця вченого дійсно розбуджує власні думки, підносить низку роздумувань і бажань продовжити його таку оригінальну кон-

цепцію далі, піти його слідами далі до самих вершин творчої думки й того давнього творчого процесу" [2, с. 134-135]. Доповідь Л. Білецького оприлюднила варшавська "Наша культура".

Вшанували пам'ять свого духовного лідера й українці Болгарії. На звістку про смерть першого голови відродженої України 4 грудня зібралася управа Союзу українських організацій у Болгарії і на своєму жалобному засіданні вирішила скликати представників всіх заохочених організацій для утворення ширшого організаційного комітету. Втім, вже під час першого засідання цього комітету виявилося, що через партійні чвари та конфлікти в емігрантському середовищі частина організацій не прислали своїх представників. Тоді було вирішено формувати комітет на індивідуальній основі і до його складу було запрошено Лідію Шишманову-Драгоманову, письменника С. Чілінгірова, професора Д. Шелудька та інших відомих у культурному світі країни осіб. Очолив новоутворений Комітет голова Болгарсько-Українського товариства професор М. Арнаудов. Заходами Комітету 16 грудня 1934 р. у Софії у церкві св. Кирила та Мефодія було відслужено панахиду за померлим [25]. А 30 грудня 1934 р. Болгарсько-Українське товариство влаштувало Академію пам'яті М. Грушевського у приміщенні Слов'янського Товариства, на якій були присутні представники української еміграції, болгарські діячі та чехословацький посол у Софії [26].

Життєпис М. Грушевського для софійської газети "Літературний голос" написав Д. Шелудько. У стислому біографічному ключі він оповів болгарському читачеві про головні події життєвого та творчого шляху українського вченого, котрий "десятки років очолював український суспільний і політичний рух". Підкресливши, що спадщина М. Грушевського є величезною та різноманітною, автор, поряд із науковим її значенням, підніс також важливу національно-будительську вагу. Визначаючи місце померлого в історії України, автор підкреслив: "Слідом за Михайлом Драгомановим, Михайло Грушевський є найвизначнішою постаттю сучасного українського культурного та державного відродження" [28].

Академію в честь М. Грушевського 22 грудня 1934 р. організували також представники української еміграції у Франції. На зібранні, де були присутні представники грузинської, азербайджанської та грузинської емігрантських спільнот, з промовами виступили голова української громади М. Єреміїв, який поділився із присутніми своїми спогадами про спільну з померлим працю в Центральній Раді та О. Шульгин, що охарактеризував М. Грушевського як ученого та політика [9]. Тексти цих доповідей згодом оприлюднив паризький "Тризуб". Академія, як відзначалося у пресі, заманіфестувала єдність усіх українців Франції та зробила велике враження на представників інших народів, що були присутні на святі [1].

Утім, не всі українські публіцисти були єдині у твердженні про велич М. Грушевського як науковця, культурного та громадсько-політичного діяча. Так, на сторінках празького часопису "Пробоєм" читаємо: "Михайло Грушевський не родився, щоб бути політиком і державним мужом. […] І ті помилки, які поповнив перший рік укр[аїнської] революції є в першій мірі помилки Грушевського як її керманича. […] Відограло тут немалу ролю, певне, також т[ак] зв[ане] поступово-демократичне виховання Грушевського та облудний арсенал соціялістичних ідей, засвоєних ним несподівано в перших місяцях революції. Це останнє передрішило його дальшу політичну дорогу. Перший президент Укр[аїнської] Держави їде за кордон, для дрібної наукової праці… […] Персоніфікатор державної ідеї України капітулює перед окупантом!" [24, с. 7].

На американському континенті також всі скільки-небудь значущі українські видання вшанували пам'ять Михайла Грушевського. Назвемо тут хоча б часописи, що виходили в Нью-Йорку, Чікаго, Торонто, Вінніпезі, Буенос-Айресі та багатьох інших центрах української еміграції. Більшість наведеної на їх сторінках інформації становили передруки з українських видань Західної Європи і в змістовому плані не відрізнялися оригінальністю [5].

Цікаво, що трагічна смерть М. Грушевського знайшла відгомін і в далекій Маньчжурії. Так, орган українських емігрантів краю "Маньчжурський вісник", що видавася в Харбіні, відгукнувся на сумну подію розлогою публікацією найбільш цікавих фрагментів спогадів Олександра Лотоцького [12].

Таким чином, попри складні проблеми, що їх переживала українська еміграція в світі, вшанування пам'яті М. Грушевського набуло значного розмаху та продемонструвало єдність українців у трагічні моменти національного життя. Поряд із цим, смерть М. Грушевського дала потужний імпульс для звернення до його спадщини та її всебічного осмислення. Злива грушевськознавчих публікацій, котру викликала трагічна звістка з радянської держави не тільки засвідчила авто-

ритетність дослідника в українському та західному культурному світі, але й заклала традиції інтерпретації феномену творчої особистості М. Грушевського у різноманітності прояву його талантів. Осмислення творчості М. Грушевського в середовищі українських інтелектуалів на еміграції було надзвичайно рельєфним – тут поряд із великою кількістю написаної в агіографічному дусі популярної та просвітницької літератури, бачимо низку ґрунтовних аналітичних публікацій. У них було дано імпульс спеціалізації грушевськознавчої рефлексії в головних напрямках – історіографічному, науково-організаційному, історико-літературному, соціологічному, суспільно-політичному тощо. Головною рисою цих публікацій була поступова відмова від надмірної ідеологізації та політизації спадщини М. Грушевського, наголошення на необхідності її вивчення з урахуванням інтелектуального та суспільно-політичного контексту. У сумі ця література багатством свого змісту та глибиною запропонованих ідей уможливила започаткування грушевськознавства як окремої міждисциплінарної галузі в другій половині XX ст.

Джерела та література:

1. Академія в честь проф. Грушевського у Парижі // Діло. – Львів, 1935. – Ч. 8. – С. 4.
2. Білецький Л.М. Грушевський як історик української літератури / Леонід Білецький // Наша культура. – Варшава, 1935. – Річник перший. – С. 129–135.
3. Бочковський О.І. М. Грушевський – як соціольог / О.І. Бочковський // Кооперативна республіка. – Львів, 1935. – С. 313–321.
4. Бочковський О.І. М. Грушевський як соціольог / О.І. Бочковський // Вісті Українського Технічного Господарського Інституту. – Подебради, 1935. – № 9. – С. 29–36.
5. Будурович Б. Михайло Грушевський в оцінці західноєвропейської і американської історіографії / Богдан Будурович // Визвольний шлях. – Лондон, 1967. – № 2. – С. 171–181.
6. Жалібна Академія в пам'ять Михайла Грушевського // Діло. – 1934. – Ч. 333. – С. 1.
7. Засідання пам'яти М. Грушевського в Українськім Науковім Інституті в Берліні // Новий час. – 1935. – № 28. – С. 6.
8. Засідання пам'яти Михайла Грушевського на Українськім Науковім Інституті в Берліні // Вісти з Українського Наукового Інституту в Берліні. – Берлін, 1935. – № 1. – С. 8–9.
9. І.З. Вшанування пам'яті М. Грушевського в Парижі / І.З. // Тризуб. – Париж, 1934. – Число 48 (454). – С. 3–4.
10. Крупницький Б. М. Грушевський як історик України / Борис Крупницький // Вісти з Українського Наукового Інституту в Берліні. – Берлін, 1935. – № 2. – С. 3.
11. Кузеля З. Михайло Грушевський та його діяльність на Західній Україні / Зенон Кузеля // Вісти з Українського Наукового Інституту в Берліні. – Берлін, 1935. – № 2. – С. 3–7.
12. Лотоцький О. Діяльність М. Грушевського / Олександр Лотоцький // Маньчжурський вістник. – Харбін, 1934. – № 36. – С. 2; 1935. – № 1. – С. 3-4.
13. М.С. Смерть проф. Михайла Грушевського / М.С. // Українське слово. – Париж, 1934. – Ч. 84. – С. 1.
14. Мірчук І. Пам'яти Михайла Грушевського. Вступне слово на Академії в Українськім Науковім Інституті дня 7.XII.1934 / Іван Мірчук // Вісти з Українського Наукового Інституту в Берліні. – Берлін, 1935. – № 1. – С. 1–5.
15. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / Симон Наріжний. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
16. Німецькі голоси про смерть Михайла Грушевського // Вісти з Українського Наукового Інституту в Берліні. – Берлін, 1935. – № 3. – С. 8.
17. Онацький Е. Пам'яти Великого Українця / Евген Онацький / Українське слово. – Париж, 1934. – Ч. 86. – С. 3.
18. Останні хвилини М. Грушевського і вшанування його пам'яти // Тризуб. – Париж, 1934. – Ч. 46-7 (452-3). – С. 5–7.
19. Павленко В. Межвоенная украинская эмиграция в Болгарии / В. Павленко, Н. Павленко // Rossica. Научные исследования по русистике, украинистике, белорусистике. – 1996. – № 2. – С. 107–120.
20. По смерти Михайла Грушевського // Діло. – Львів, 1934. – Ч. 334. – С. 4.
21. По смерти Михайла Грушевського // Діло. – Львів, 1934. – Ч. 341. – С. 2.
22. По смерти Михайла Грушевського // Діло. – Львів, 1934. – Ч. 347. – С. 6.
23. Похорон проф. М. Грушевського // Українське слово. – Париж, 1934. – Ч. 85. – С. 1.
24. Росоха С. М. Грушевський і сучасна укр. молодь / С. Росоха // Пробоєм. – Прага, 1935. – Січень-Лютий. – С. 6–7.
25. Софіянець. Відгуки смерти Михайла Грушевського в Болгарії. Лист із Софії // Діло. – Львів, 1935. – Ч. 7. – С. 4.
26. Софіянин. По смерти Михайла Грушевського в Болгарії // Тризуб. – Париж, 1935. – Ч. 5 (459). – С. 6–7.
27. Тризуб. – Париж, 1934. – Ч. 44-5 (450-1). – С. 2. Редакційна стаття.

28. Шелудько Д. Знаменитъ украйнски ученъ Грушевський почина / Д. Шелудько // Литературенъ гласъ. – София, 1934. – № 253. – С. 5.

29. Шульгин О. Трагедія Михайла Грушевського і трагедія України / Олександр Шульгин // Тризуб. – Париж, 1934. – Ч. 46-7 (452-3). – С. 2-5.

30. Krupnyckyj B.M. Hruschewskyj als Wissenschaftler / B. Krupnyckyj // Prof. Michael Hruschewskyj Sein Leben und sein Wirken (1866–1934). Vorträge des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes anläblich der Todesfeier an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. – Berlin, 1935. – S. 14–28.

31. Palme A. M. Hruschewskyj als Persönlichkeit / A. Palme // Prof. Michael Hruschewskyj Sein Leben und sein Wirken (1866–1934). Vorträge des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes anläblich der Todesfeier an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. – Berlin, 1935. – S. 5–13.

Надія Марченко
(Дрогобич)

СТОЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ ДІАСПОРНОЇ ПЕРІОДИКИ

У статті розглянуто відзначення столітнього ювілею Михайла Грушевського українською діаспорою. Проаналізовано численні наукові та публіцистичні публікації грушевськознавчого характеру. Зроблено висновок про вплив ювілейних заходів на українську історіографію того часу.

Ключові слова: *М. Грушевський, Л. Винар, грушевськознавство, столітній ювілей, українська історіографія.*

Надежда Марченко. Столетний юбилей Михаила Грушевского на страницах диаспорной периодики.

В статье рассмотрено празднование столетнего юбилея Михаила Грушевского украинской диаспорой. Проанализированы многочисленные научные и публицистические публикации грушевсковедческого характера. Сделан вывод о влиянии юбилейных мероприятий на украинскую историографию того времени.

Ключевые слова*: М. Грушевский, Л. Вынар, грушевськоведение, столетний юбилей, украинская историография.*

Nadiia Marchenko. Centenary anniversary of Mykhailo Hrushevsky on the pages of diaspora's periodicals.

In article celebrating the centennial Hrushevsky Ukrainian diaspora. Analyzed numerous scientific and journalistic publications hrushevskoznavchoho character. The conclusion about the impact of commemorative events to Ukrainian historiography of the time.

Key words*: M. Hrushevsky, L. Wynar, Grushevsky, centenary, Ukrainian historiography.*

Заснування грушевськознавства традиційно пов'язується з 1966 р., коли світова громадськість відзначала століття видатного історика. Саме столітній ювілей став переломним моментом як грушевськознавчих студій, так і української історіографічної думки в цілому. До середини 60-их рр. минулого століття українська історична наука перебувала у кризовому стані і в радянській Україні, і в діаспорі. Цілковитий занепад, надмірна ідеологізація і відхід від концепції своєрідності українського історичного процесу унеможливлювали будь-які спроби грушевськознавчих студій на батьківщині. На еміграції ситуація теж була непростою. Ідейно-консервативна та заполітизована діаспора не зуміла стати вагомою частиною суспільно-політичного життя на Заході. У цих умовах українська історична наука дедалі більше маргіналізувалася. Більшість американських дослідників узагалі відмовляли українській історіографії в академічній легітимності, поділяючи в цьому стереотипи та упередження російських істориків, які визначали характер і напрямки розвитку американської славістики в повоєнний період. Постала гостра потреба виходу із "інтелектуального гетто". Ситуація ускладнювалася тим, що українська історіографія залишалася зорієнтованою на національно-державницьку парадигму початку XX ст. і приділяла мало уваги змінам, які відбувалися в соціально-гуманітарних дисциплінах на Заході. Лише нова генерація істориків, необтяжена персональним досвідом політичної і збройної боротьби, отримавша освіту в західних університетах, спробувала по-новому осмислити історичний феномен "бездержавності" українського історичного процесу, а також проблеми, пов'язані з рівнем зрілості національного руху на початку XX ст. У цьому контексті оціночної ревізії вимагала насамперед постать головного керманича і ідеолога цього руху – Михайла Сергійовича Грушевського.

Говорячи про нову генерацію українських діаспорних істориків, маємо на увазі передусім професора Любомира Винара, якому завдячуємо не лише переосмисленням місця та ролі М. Грушевського в українському національному відродженні, але й постанням наукового грушевськознавства та його теоретичним обґрунтуванням [38; 26; 29]. У травні 1966 р. у статті "Ювілей Ми-

© Надія Марченко, 2013

хайла Грушевського" Л. Винар писав, що в наступних числах журналу "Український історик" (далі – "УІ") планується друкувати матеріали, які стануть основою "грушевськознавства" – нової дисципліни українознавчих студій [13]. Дослідники єдині в переконанні, що саме Л. Винару та створеному його зусиллями Українському історичному товариству (далі – УІТ) належить роль у подоланні схематизації, спрощення та політизації поглядів М. Грушевського і його школи, котрі призводили до викривлення не лише інтелектуальної історії національно-політичної думки, але й примітизували, спотворювали досягнення народницької історіографії кінця XIX – початку XX ст. [5; 32; 49].

Ініціатива нової генерації знайшла підтримку серед прогресивних представників пануючої на еміграції "державницької школи" української історіографії, які значною мірою не поділяли історіософських концепцій М. Грушевського, але зуміли визнати за ним першість у творенні національно-державницької візії історії України. Голова УІТ Олександр Оглоблин закликав усіх "сучасників й спадкоємців Грушевського виконати свій обов'язок визнання, пошани і вдячності перед пам'яттю великого українського історика й великого українського громадянина", а звертаючись до істориків наголошував, що вони "мусять дати єдину оцінку вченого і політика і ця оцінка мусить бути справедлива" [43, с. 5-6]. У доповіді на урочистій конференції, присвяченій 100-му ювілею вченого, він спробував визначити внесок Грушевського в історіографію, суспільно-громадське, політичне і культурне життя України, а схему самостійного українського історичного процесу назвав "каноном сучасної української історіографії" [44].

Поштовхом до святкових заходів стало спеціальне "Звернення Українського Історичного Товариства", в якому закликалось до гідного вшанування пам'яті Великого Українця українською громадою на Заході. Саме в цьому зверненні Л. Винар та О. Оглоблин об'єктивно з'ясовують роль М. Грушевського в українському історичному процесі, наголошуючи на ролі історика як символа "всеукраїнського єднання, що його він розумів як з'єднання всіх частин української землі і української нації в єдиному національно-державному і національно-культурному організмі" [12]. Як слушно зауважує І. Гирич, "Звернення" стало своєрідною програмною платформою для грушевськознавства і основою для переоцінки багатовимірної діяльності і творчості М. Грушевського [30]. У "Зверненні" 1966 р. символічно проголошувався "Роком М.С. Грушевського". Символічно, бо громадські лідери поспішили оголосити 1966 р. – роком Івана Франка з нагоди 50-ліття з дня смерті та 110-ліття з дня народження [14]. Тож ніяких спеціальних збірників, присвячених М. Грушевському, провідні наукові установи діаспори – НТШ і УВАН не планували, жодного заклику до всенародного відзначення його ювілею не проголошували, незважаючи на довголітнє головування Михайла Сергійовича в НТШ та його провідну роль як організатора наукової діяльності Академії [4].

Рупором святкових заходів стала газета "Свобода". З початку 1966 р. у ній з'явилися ряд статей Л. Винара, в яких він неодноразово закликав до широкого відзначення ювілею та вивчення діяльності і творчості М. Грушевського різними мовами на монографічному рівні, до публікації статей про його діяльність і творчість в міжнародних журналах [11; 12; 13;]. Оскільки з самого початку свого існування УІТ взяло на себе обов'язок популяризації історичної схеми М. Грушевського, його головних історіографічних концепцій та "Історії України-Руси", то ж підготовка і видання англомовного перекладу основної праці історика, на думку Л. Винара, було логічним і першочерговим завданням Товариства. Саме Л. Винар ініціював обговорення цього питання [13].

Прихильники перекладу висловлювали свої думки і пропозиції на сторінках "Свободи". Так, Л. Шанковський навів економічні розрахунки на користь свого не зовсім реального плану реалізації перекладу праці за п'ять років [62]. А відомий український меценат М. Коць поінформував про перші заходи по збору коштів на переклад, зроблені Українським Конгресовим Комітетом Америки [40].

Авторів "Свободи" підтримав редактор журналу "Нові Дні" П. Волиняк. Він звернувся з пропозицією фінансування перекладу до Товариства українських купців, підприємців і професіоналістів. Заохочуючи їх зробити цей широкий жест, він називає справу перекладу "великим ділом", найкращим подарунком для всієї української нації з нагоди 50-ліття революції 1917 р., найбільшим ударом по російських окупантах, який їм може зробити українська еміграція [20]. Та, на жаль, його аргументи виявилися мало переконливими для підприємців і гроші не були зібрані.

Зацікавлення у виданні "Історії України-Руси" англійською мовою висловлювали й очільники Закордонних Частин ОУН та Організації Визвольного Фронту. Хоча вони й засуджували політичну діяльність М. Грушевського, проте високо цінували значення його як історика. Так, О. Мартович наприкінці своєї обширної студії з проблем революційно-визвольної війни, що друкувалася на шпальтах "Визвольного Шляху" протягом 1967 р. жалкує, що такого монументального твору не знають англо-американські історики і тому й досі в світовій історіографії немає України як окремої національно-культурної одиниці Східної Європи. "Не одного англо-американського історика проф. М. Грушевський переконав би своїми аргументами і, може, вони почали б дивитися на історію Східної Европи іншими очима, а це мало б для нас велике політичне значення", – пише О.Мартович [41].

Видання повного перекладу "Історії України-Руси" англійською мовою є одним із найважливіших завдань української науки на еміграції вважав і Б. Будурович. Цю справу він називає справді невідкладною з огляду на потребу нового покоління науковців і студентів в університетах Америки і всього західного світу дістати в руки не пропагандистські брошури і памфлети, а суворо науковий твір, що своїм розміром і рівнем перевищує всі чужомовні історії Росії і Східної Європи і який не легко розбити, поминути мовчанкою чи знехтувати [9, с. 181].

Доволі поширеною була також думка противників перекладу "Історії України-Руси". Її репрезентувала та частина істориків, які були представниками державницької течії. Вони з традиційних позицій протиставлення народницької та державницької історіософії залишали за працею М. Грушевського виключно історіографічну та джерелознавчу вартість, наголошуючи на застарілості її концептуального багажу. Реанімуючи атмосферу ідеологічних дискусій 20–40-х рр. ця частина інтелектуалів переводили обговорення проблеми із площини наукової в політичну та наголошували на необхідності нового дослідження історії України англійською мовою.

Найбільш яскраве вираження названа позиція отримала у відомій статті О. Пріцака [46]. Ця, сьогодні уже знакова стаття, грунтовно проаналізована сучасними дослідниками, по-суті була найбільш концентрованим, але заключним проявом політико-ідеологічної суперечки у середовищі української еміграції, що вилилася у конфлікт між народницькою і державницькою історіографією [31, с. 168; 5, с. 522-526].

Більшість істориків гостро заперечили висловлені О. Пріцаком звинувачення на адресу М. Грушевського і його синтетичної праці [2; 17, с. 89-90; 55, с. 13-16]. Проте його стаття, на думку Л. Винара, призвела до того, що деякі науковці стали скептиками перекладу "Історії України-Руси", хоча офіційно в підтримку поглядів О. Пріцака ніхто не висловився, і сам він до своїх контроверсійних поглядів в інших публікаціях більше не повертався [18]. Наслідком обговорення статті О. Пріцака стало розуміння в середовищі українських інтелектуалів на еміграції потреби відмовитися від конфліктної парадигми у вивченні українського історіографічного процесу кінця XIX – першої половини XX ст.; усвідомлення того, що народництво та державництво – це послідовні генетично пов'язані етапи у розвитку нашої науки [15, с. 86].

Продовженням дискусії навколо перекладу стала стаття О. Домбровського, в якій автор вважав неможливим тогочасний переклад здебільшого з огляду велетенських затрат праці і фінансових зусиль, що в кінцевому результаті і зумовило відсунення питання його реалізації на довгі роки [33]. Відзначимо, що проект був зреалізований уже в наш час на межі століть.

У планах, приуроченних до ювілею, окрім перекладу основної наукової праці М. Грушевського, Л. Винар у своїх свободівських статтях вказував на потребу підготовки бібліографії усіх праць ученого та опрацюванні його біографії [13]. З цією метою УІТ було започатковано каталогування грушевськознавчих матеріалів. Як засвідчують матеріали хроніки тогочасних випусків "УІ", редакція зверталася до читачів з проханням допомогти розшукати на Заході деякі праці вченого, зокрема його "Автобіографію" з 1926 р., еміграційне видання "Ілюстрованої історії України" з 1919 р. та ін. [57]. Для зберігання отриманих і опрацьованих матеріалів УІТ заснувало у своєму архіві окрему секцію, яка поповнювалася завдяки клопіткій праці науковців Товариства, серед яких найзаповзятішим був Л. Винар [47]. Ця титанічна робота дозволила йому скласти селективну бібліографію праць про Михайла Грушевського, яка включала бібліографію його творів та бібліографію праць і статей про нього [7].

З метою збільшення джерельної бази грушевськознавства, Л. Винар також особисто звертався за спогадами-свідченнями до колишніх співробітників, далеких родичів і знайомих вченого, хто перебував на еміграції. Ця його пошукова робота принесла практичні результати. У 1966-

1967 рр. дослідник одержав важливі матеріали і цінні листи Н. Вояковського, К. Паньківського, М. Чубатого, М. Єремієва, в яких знаходились дані про різні ділянки діяльності і життя історика. Зрозуміло, що використання таких матеріалів потребувало, як зазначав сам Л. Винар, певного критичного ставлення і обережності з методологічного боку – як до мемуарних матеріалів, писаних у ретроспективному спрямуванні. Проте, безсумнівно, вони були цінними джерелами до вивчення життя М. Грушевського і опрацювання його біографії [19]. Ці листи знайшли своє місце у секції архіву УІТ, присвяченій М. Грушевському. Згодом вони з'явилися у збірці статей та матеріалів про М. Грушевського та у різних числах "УІ" [16, с. 213-222; 61; 36]. У ювілейному ж номері журналу, присвяченому століттю історика, знаходимо перевидання автобіографічного листа "З життя професора М. Грушевського", де містяться відомості про його буття в 1914–1919 рр. [1]. Зібрані першоджерельні матеріали уможливили Л. Винару в 1966 р. розпочати опрацювання наукової біографії Великого Українця у вигляді статей на сторінках "УІ". До цього українська історіографія мала лише публіцистичну спробу створення життєпису Михайла Сергійовича М. Остаповичем та О. Озерським [45].

У 1966 р., з нагоди відзначення Ювілею, у планах УІТ також було видання однотомника політичних статей історика, який хронологічно і тематично мав охоплювати часи державного будівництва УНР 1917–1918 рр. Великим прихильником цього проекту був Ю. Лавріненко (Довнич), який писав редакторові "УІ", що треба видати "повну збірку політично-громадської і культурної публіцистики Грушевського. Саме її бракує, щоб писати про політичну діяльність Грушевського до і з часу революції 1917 року" [52]. Також планувався іншомовний збірник праць про М. Грушевського [59]. Та через брак фінансів плани залишилися нездійсненними.

Наступним кроком організації святкових заходів було створеня з ініціативи УІТ спеціального Комітету з відзначення ювілею М. Грушевського, який у співпраці з Науковою радою Світового конгресу вільних українців взяв участь в організації спільно з науковою громадськістю урочистей в Європі, США і Канаді [16, с. 270]. Наслідком діяльності Комітету протягом ювілейного 1966 р. та наступного 1967 р. стала ціла низка наукових конференцій, доповідей, тематичних вечорів, зустрічей, виставок.

У конференційному процесі УІТ зайняло провідну позицію, адже Українська вільна академія наук та Наукове товариство ім. Шевченка хоча й позитивно відреагували на його заклики і долучилися до святкування 100-літнього ювілею, однак маштаби їх залученості не відповідали величі генія М. Грушевського. Додатковою причиною такого стану речей було існування непорозумінь, а подекуди і конфліктів між двома найстарішими українськими науковими установами та певною прохолодою у їх ставленні до новостворенного УІТ [34, с. 32-33]. Як вказує А. Атаманенко, з огляду на глибшу співпрацю УІТ з НТШ у Європі, та активнішу діяльність його президента О. Оглоблина в УВАН, керівництво американського НТШ не сприймало Товариство позитивно [5, с. 296]. Ця обставина, а також невеликий ще досвід УІТ по проведенню конференцій та розпорошенність його членів по вільному світі не могло не позначитися на кількості та маштабі наукових ювілейних заходів [5, с. 288].

Початком відзначення ювілею став влаштований УІТ спільно з детройтською групою УВАН 7 травня у Детройті вечір з доповіддю Л. Винара про молоді роки Грушевського [57]. Безпосередньо у день народження історика 29 вересня в Сенаті і в Палаті Представників, а потім 3 та 5 жовтня в Конгресі США було вшановано століття з дня народження М. Грушевського як світової слави історика і першого Президента Української Народної Республіки. У "Congressional Record" було надрукувано лист-меморіал про М. Грушевського і статтю Л. Винара про ювілей ученого, а також укладену ним бібліографію праць історика [68].

9 жовтня відбулася Наукова Конференція НТШ у Канаді з ключовою доповіддю Б. Будуровича про рецепцію наукової спадщини автора "Історії України-Руси" в англомовному світі. 29 жовтня на засіданні Денверської Групи УВАН спогадами про Михайла Сергійовича і його родину поділився М. Чубатий. У Клівленді 12 листопада на ювілейному вечорі, влаштованому заходами УІТ та Асоціації українських професорів і місцевого осередку НТШ, Л. Винар розповів про життєвий шлях М. Грушевського. Того ж дня в Оттаві Р. Рахманний на засіданні місцевого осередку НТШ виступив із рефератом про життя і діяльність славетного історика. 10 грудня осередок НТШ у Вашингтоні спільно з УВАН відзначили 100-ліття М. Грушевського. Доповідь про нього як ученого та державного діяча виголосив А. Луцьків. П. Ковалів з'ясував роль М. Грушевського в боротьбі за українську мову, а Р. Смаль-Стоцький говорив про початок наших визвольних змагань під час Першої світової війни [59].

Наймаштабнішу акцію американські українці провели 18 грудня. Історична секція УВАН, Історично-філософська секція НТШ і УІТ спільно влаштували урочисту пленарну конференцію. На ній О. Оглоблин виголосив доповідь, у якій зазначив, що спадщина великого українського вченого не вичерпується проблематикою однієї доби, бо М. Грушевський жив і творив протягом кількох історичних періодів, сповнених своєї специфіки та проблем. Він охарактеризував історика на тлі кількох періодів українського відродження: 1860–1880, 1880–1917, 1917–1918 та пореволюційної доби. На підставі розлогого джерельного матеріалу доповідач дав повний образ внеску М. Грушевського в історіографію, суспільно-громадське, політичне і культурне життя України. Наступний доповідач – О. Пріцак проаналізував історіософію, яка лягла в основу історичних праць М. Грушевського. Я. Пеленський висвітлив динаміку суспільно-політичного світогляду вченого, який, на його думку, еволюціонував у своїх поглядах від поступового лівого демократизму до утопічного соціалізму. Л. Винар розповідав присутнім про львівський період життя М. Грушевського. Назвавши його найповнішим періодом життя та творчості історика, вчений розкрив його багатогранну діяльність на тлі тогочасних подій в Галичині [53].

Урочисті заходи тривали й наступного року. Так, 11 лютого 1967 року відбулась ювілейна академія заходами Наукового Товариства ім. Шевченка в США. На ній прозвучали виступи наукового секретаря НТШ В. Стецюка, а також М. Чубатого, М. Стахіва, В. Ленцика, М. Чировського, О. Домбровського, М. Вацика та інших. Заключне слово від Управи НТШ виголосив І. Кедрин, у якому заповів видання збірника на честь М. Грушевського. Разом із тим доповідач визнав, що для наукової повноти образу Михайла Сергійовича, його великої, багатогранної індивідуальності, бракує грунтовної розвідки про нього як політика. Відзначимо, що збірник вийшов багатьма роками пізніше [42].

Прикметно, що громадські, релігійні та політичні організації мельниківсько-уенерівської орієнтації також долучилися до святкувань [24; 51]. 6 листопада 1966 р. Федерація американських українців і Товариство Сприяння УНРади в Детройті урочисто відзначили століття. Вичерпну та, за визнанням тогочасної преси, глибоку за змістом доповідь виголосив В. Лисий, всебічно зображуючи постать М. Грушевського, як голови УЦР [58]. Того ж дня заходами філії УНО і Товариства Сприяння УНРаді у Вінніпезі відбувся святковий вечір із виступом С. Волинця про М. Грушевського як найбільшого українського науковця та першого Президента Української Народної Республіки [22].

Меншими за масштабами були урочистості, проведені українською діаспорою в Західній Європі. 19 грудня Європейський відділ НТШ у Мюнхені вшанував 100-ліття М. Грушевського святковою Академією. У вступному слові Георг Штадтмюллер – професор історії Східної Європи Мюнхенського університету, підкреслив значення вченого для української історії, східноєвропейської історіографії і для західного світу. Г. Нойбауер у своїй доповіді окреслив найважливіші етапи наукового шляху М. Грушевського, відзначив його визначне місце в українській історіографії, зв'язки з німецькими науковцями та співпрацю з істориками східної і південно-східної Європи. На закінчення вечора голова Історико-філософічної секції В. Кубійович розповів про діяльність М. Грушевського в НТШ [73].

Ще одна мюнхенська українська організація – Німецько-Українське Товариство – організувало 19 листопада 1966 р. святкову академію в честь М. Грушевського і Р.-Ф. Кайндля в палаці принца Карла. Доповідь "Грушевський як науковець" виголосив професор стародавньої історії Лейпцігського університету Б. фон Ріхтхофен. У ній, відмітивши багатогранну діяльність М. Грушевського – історика, народознавця, соціолога, літературо- джерело- та мовознавця, антрополога та геральдиста, високо оцінив його як науковця. На підтвердження своїх слів він згадав численні відгуки представників західного світу на смерть М. Грушевського. Наприкінці свого виступу доповідач вказав на невідповідність скромних масштабів вшанування пам'яті видатного вченого в західному світі величі його творчої натури [72].

Окрім тематичних зібрань, славетний ювілей відзначили також виданням спеціальних збірників на пошану М. Грушевському. Вони значною мірою вміщували виголошені на згаданих академіях доповіді. Так УІТ повністю присвятило вченому 1-2 число журналу "УІ". Том вміщував вже згадувані "Звернення Українського Історичного Товариства", "Автобіографію М. Грушевського за 1914–1919 роки" та складену Л. Винаром бібліографію праць історика та про нього [12; 1; 7]. Наукові розвідки О. Оглоблина, Л. Винара, І. Витановича, О. Домбровського, М. Ждана, О. Климкевича та інших дослідників, вміщенні у цьому числі, вже неодноразово проаналізовані

історіографами, тож немає потреби на них зупинятися докладніше [35; 54]. Проте, варто зазначити, що власне ці публікації стали початком системних досліджень постаті великого історика.

Окреме число для ювілейних публікацій присвятила також “Вільна Україна”. Журнал містив статті про історика та спогади учасників тогочасних бурхливих подій. У ньому на особливу увагу заслуговує об’ємна біографічно-аналітична стаття П. Феденка, яка згодом з’явилася польською і скорочено німецькою мовами, а також окремою брошурою накладом Української Вільної Громади в Америці [70; 71; 55]. У ній автор докладно висвітлює життєвий шлях М. Грушевського, і, уподібнюючи до історичного поступу українського народу в той час називає “шляхом розквіту і катастроф”. Аналізуючи несприятливі обставини нашого історичного розвитку, вікову відсутність умов до творення національної держави і збереження національної духовності, автор називає М. Грушевського, поряд із Т. Шевченком і І. Франком, щасливим випадком у житті українського народу – “історичним щастям України”. Характеризуючи наукову спадщину Грушевського, П. Феденко назвав його “Нестором Української науки”.

Звертаючись до політичної діяльності М. Грушевського, дослідник сфокусував свою увагу на періоді головування вченого в Центральній Раді. Тут автор справедливо підкреслив його виважену позицію в складних умовах світової війни, постійної загрози німецько-австрійської та російської агресії. Окремо П. Феденко зупиняється на причинах, які штовхнули М. Грушевського перейти на радянську платформу. На відміну від більшості тогочасних публіцистів, автор вірно вказав, що видатний історик не один став жертвою помилкової оцінки комуністичного режиму. У підсумку П. Феденко відзначив: “Коли зважити наукові і політичні заслуги Грушевського для української культури та українського визвольного руху і порівняти ці заслуги з помилками, що були в його діяльності, то безперечно перші дають остаточний позитивний баланс” [55].

Осмислення політичної складової спадщини видатного українця продовжив М. Ковалевський у мемуарного характеру статті “Як проголошено IV Універсал. Пам’яті Михайла Сергійовича Грушевського”. Будучи членом і міністром Центральної Ради, а також учасником підготовки та проголошення акту незалежності, автор змальовує рішучу позицію М. Грушевського у цій справі та характеризує його як “новочасного апостола визволення Батьківщини”. Відзначимо, що ця теза слугувала додатковим аргументом у тогочасній суперечці щодо поглядів М. Грушевського на державу [39].

Мемуарний характер мав і допис А. Ільницького “Розгін німцями Центральної Ради”. У ньому сучасник тих подій відтворив своє бачення знакового для України дня 29 квітня 1918 р. У ньому він не лише схарактеризував голову Центральної Ради як незламну і мужню особистість, але й вдало реконструював тогочасне розуміння молодими політичними кадрами ситуації приходу німецьких військ на Україну [37].

Своєрідним продовженням цієї теми стала публікація відомого інтерв’ю М. Грушевського “Чого прийшли німці на Україну”, що первісно з’явилося друком в офіційному виданні інформаційного бюро Міністерства внутрішніх справ за 1918 р. В цьому інтерв’ю історик пояснює схвильованим співгромадянам причини та умови перебування німецького війська на нашій території [60].

Стаття С. Шелухіна “Доба Центральної Ради” стала невичерпним джерелом до вивчення доби УЦР та української революції 1917 р. взагалі. Як міністр судових справ і Генеральний суддя доби Центральної Ради, голова Мирової делегації Української Держави на переговорах з радянською Росією С. Шелухін докладно та зі знанням багатьох унікальних нюансів передає перебіг подій 1917–1918 рр. та вірно з’ясовує передумови і причини війни Росії проти України. Цікаво, що в редакційних замітках до статті підкреслювалося, що назвичайно важливо, щоб ті кола, які знецінюють часи Центральної Ради і дії тогочасного проводу, познайомились зі спогадами одного з чолових її представників [64].

Складним взаєминам М. Грушевського з більшовицьким режимом було присвячено статтю М. Галія. Складена за матеріалами радянської преси та спогадів сучасників, вона відтворювала трагізм останніх років життя академіка: гоніння урядовців, переїзд у Москву (Погодінку), нелюдські допити, жахливі умови життя, погрози, смертельне лікування у кавказькому санаторії, похорони на Байковому кладовищі та виголошену там цинічну промову наркома освіти академіка В. Затонського, що рівнялась, за словами автора, “тій жорстокості, що її виявили більшовики до особи Грушевського за його життя” [25].

Окремим виданням ювілей М. Грушевського вшанували також представники української діа-

спори в Західній Європі. Так, в 1966 р у Франції вийшов франкомовний ювілейний збірник, де було вміщено цікаві розвідки І. Борщака [67] та О. Шульгина [69]. Принагідно зауважимо, що цей, як і згадані вище видання відновили втрачену більш ніж на третину століття традицію ювілейних збірників на честь Великого Українця.

Вшанування постаті М. Грушевського в науковому середовищі покликало до життя розмаїту публіцистичну грушевськіану. У фокусі тогочасних публіцистичних дописів опинилася проблема повернення українському народові доброго імені свого довголітнього керманича. Для прикладу наведемо найбільш резонансну публіцистику Р. Рахманного. В одній зі своїх статей він емоційно відзначав: "Українські патріоти не сміють домагатися лише так званої реабілітації М. Грушевського в установах УРСР, де його розіпято на хресті великодержавного російського шовінізму; це можуть і повинні зробити тамтешні українські вчені... Українці поза межами України, що звуть себе націоналістами, також повинні вийняти свої власні ідеологічні цвяхи, якими пригвожджено руки будівничого першої Української Народної Республіки до хреста ворожої пропаганди. Пора привернути добре ім'я українській людині, що більше за всіх інших діячів України 20-го століття спричинилася до перетворення української етнографічної маси в свідому себе і свого призначення українську націю" [50, с. 84]. Ця стаття, як і вміщенні Р. Рахманним у низці часописів ("Нашій Меті", "Українському Голосі", "Українському Житті", "Сучасності" тощо) коментарі на цю тему, викликали широкий відгук серед читачів не тільки Канади та США, але й в комуністичних країнах Східної Європи (Чехословаччині, Польщі та Югославії), де режим був дещо м'якшим. Там дедалі голосніше почали ставити питання про реабілітацію М. Грушевського як однієї з жертв сталінського терору [6, с. 56-58].

Саме ініційоване Р. Рахманним широке обговорення історичної реабілітації імені М. Грушевського й змусило, на думку П. Волиняка, радянське партійне керівництво відреагувати на 100-літній ювілей ученого. Наслідком цього стало розміщення двох статей в "Літературній Україні" та "Українському історичному журналі" [10; 63]. Не можемо не погодитися, що заклики і спроби реабілітації імені М. Грушевського діаспорними діячами, чутки про які доносилися до радянської України, помножені на існування національно орієнтовних істориків часів "хрущовської" відлиги і "доби Шелеста", в яких "неофіційно" постать М. Грушевського завжди була свого роду культовою [8], а також тогочасна владна прихильність до української історії, і призвели до можливості зняття офіційних заборон та найбільш одіозних інвектив щодо видатного історика.

Але з висоти сьогодення, беручи до уваги студії сучасних дослідників-грушевськознавців, слід відмітити чи не більшу не лише наукову, а й громадянську мужність авторів статей І. Бойка і Є. Кирилюка та "лідера української "запізнілої відлиги" в сфері історичної науки" Ф. Шевченка [48; 65]. Хоча науково-популярний нарис у "Літературній Україні" та наукова розвідка в "Українському історичному журналі" й були партзамовленнями, однак завдяки їх авторам стали спражньою політичною демонстрацією, відкритою спробою реабілітації М. Грушевського не лише як науковця, але й громадського діяча. Вони були справжнім проривом у вітчизняному грушевськознавстві, на жаль без продовження у ближчих часах, але із сумними наслідками для декого із авторів. Так, загальновідомо, що стаття Ф. Шевченка послугувала підставою для звільнення його з посади головного редактора "Українського історичного журналу" та подальших ускладнень у науковій кар'єрі.

Широта відзначення ювілею в українських колах привернула увагу до постаті М. Грушевського й дослідників інших національностей. Так, на замовлення редакції "Canadian Slavonic Papers" коротку наукову біографію українського історика написав С. Горак. Його публікація стала фактично первістком новітньої англомовної грушевськіани. У ній доволі обширно обговорено життя і наукову працю М. Грушевського, наголошено на його провідній ролі не лише в українській історіографії, але взагалі в національному відродженні України. Прикметно, що автор заторкнув і цікаве питання про ставлення американських і взагалі неукраїнських істориків до М. Грушевського [74].

Ювілейні торжества підштовхнули до перегляду свого ставлення до спадщини М. Грушевського й американських історіографів. Свідченням цього є фундаментальний нарис світової історіографії Джеймса Томсона. В ньому він високо оцінив монументальність головної праці М. Грушевського і його значення як "найбільшого історика України". Автор відзначив "монументальну ерудицію вченого, практичність та об'єктивність його наукового стилю", зазна-

чивши, “що “Історія України-Руси” є справжньою енциклопедією досліджень цілого покоління українських, російських та німецьких учених... Цією працею М. Грушевський, який головував у парламенті, що проголосив незалежну Україну (тимчасово) у 1917 р., дав своєму народові наукову базу його національної ідеології” [75, с. 414].

Таким чином, відзначення столітнього ювілею М. Грушевського стало поворотним пунктом не лише для становлення грушевськознавчих студій, але й для всієї української історичної науки в діаспорі. Необхідність об’єктивного підходу до постаті видатного вченого на тлі тогочасної суперечливої доби спонукала до відмови від ідеологічних стереотипів в оцінках його спадщини та загального переосмислення феномену українського руху кінця XIX – першої третини XX ст. Все це сприяло модернізації української гуманістики за кордоном, її виходу на нові концептуальні та тематичні обрії. Викликаний ювілеєм широкий науковий та громадський резонанс дав потужний імпульс подальшим глибоким студіям над різноплановою спадщиною автора “Історії України-Руси”.

Джерела та література:

1. Автобіографія Михайла Грушевського, 1914–1919 // Український історик. – Нью-Йорк, 1966. – Ч. 1-2. – С. 98–101.

2. Антонович М. До дискусії навколо Грушевського / М. Антонович // Український історик. – Нью-Йорк, 1991/1992. – №3-4/1-2. – С. 370–379.

3. Андрусяк Н. Михайло Грушевський як історик, народник і державник / Н. Андрусяк // Записки НТШ. – Т. 194. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1978. – Т. 197. – С. 7–20.

4. Атаманенко А. З листів О.Оглоблина про М.Грушевського / А. Атаманенко, Л. Винар // Український історик. – 2006/2007. – №4/1-2. – С. 359–360.

5. Атаманенко А. Українське історичне товариство. Ідеї, постаті, діяльність / А. Атаманенко. – Острог, 2010. – 672 с.

6. Бача Ю. Невже забудеться? / Ю. Бача // Дукля. – Пряшів, 1966. – № 4. – С. 56–58.

7. Бібліографія праць про М. Грушевського // Український історик. – Нью-Йорк, 1966. – №1-2. – С. 122–129.

8. Брайчевський М. Як ми вшановували Михайла Грушевського в день його сторіччя / М. Брайчевський // Український історик. – Нью-Йорк, 1994. – № 2-3. – С. 319–321.

9. Будурович Б. Михайло Грушевський в оцінці західноєвропейської і американської історіографії / Б. Будурович // Визвольний шлях. – Лондон, 1967. – № 2. – С. 171–181.

10. Бойко І. Михайло Грушевський: З нагоди 100-річ. від дня народження / І. Бойко, Є. Кирилюк // Літературна Україна. – К., 1966. – Ч. 77. – 30 вересня. – С. 3–4.

11. Винар Л. Ювілей Михайла Грушевського / Л. Винар // Вільне слово. – Торонто,1966. – 7 травня. – Рік XXXIII. – Ч. 19. – С. 15–16.

12. Винар Л. Звернення Українського Історичного Товариства з нагоди 100-ліття народин М. Грушевського / Л. Винар // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1966. – 29 березня. – С. 4.

13. Винар Л. Ювілей М. Грушевського і УІТ / Л. Винар // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1966. – 24 березня. – С. 2.

14. Винар Л. Ювілейний рік Михайла Грушевського / Л. Винар // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1966. – 4 лютого. – С. 2.

15. Винар Л. Михайло Грушевський і державницький напрям української історіографії / Л. Винар // Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – С. 83–98.

16. Винар Л. Михайло Грушевський історик і будівничий нації / Л. Винар. – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – 302 с.

17. Винар Л. Найвидатніший історик України М. Грушевський (у 50-ліття смерті: 1934 – 1984) / Л. Винар // Сучасність. – Мюнхен, 1985. – Лютий. – Ч. 3. – С. 78.

18. Винар Л. До історії англомовного видання “Історії України-Руси” Михайла Грушевського / Л. Винар // Український історик. – Нью-Йорк, 2002. – №1-4. – С. 266–279.

19. Винар Л. Матеріали до біографії М. Грушевського / Л. Винар // Український історик. – Нью-Йорк, 1982. – №1-4. – С. 65–75.

20. Волиняк П. Чи зважаться на велике Діло? / П. Волиняк // Нові дні. – Торонто, 1966. – Червень. – С. 24–25.

21. Волиняк П. Журналіст, що вміє мислити / П. Волиняк // Нові дні. – Торонто, 1966. – Червень. – С. 9–13.

22. Волинець С. Професор М. Грушевський – велетень української науки і перший президент Української Народної Республіки / С. Волинець // Календар-Альманах “Українського Голосу”. – Вінніпег, 1966. – С. 163–170.

23. Витанович І. Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського / І. Витанович // Український історик. – Нью-Йорк, 1966. – №1-2. – С. 32–51.

24. Галій М. Вшанування Михайла Грушевського в ЗДА / М. Галій // Вільна Україна. – Нью-Йорк, 1967. – Ч. 53. – С. 57–59.

25. Галій М. Як Москва знищила Грушевського / М. Галій // Вільна Україна. – Нью-Йорк, 1966. – Ч. 52. – С. 20–24.

26. Гирич І. Професор Любомир Винар і сучасне грушевськознавство / І. Гирич // Винар Л. Грушевськознавство. Генеза й історичний розвиток. – К.; Львів; Нью-Йорк; Торонто, 1998. – С. 119–126.

27. Гирич І. "Народництво" та "державництво" в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять / І. Гирич // Молода нація. – К., 2000. – № 4. – С. 5–30.

28. Гирич І. До проблеми народництва та державництва у зв'язку з постаттю М. Грушевського / І. Гирич // Держави, суспільства, культури: Схід і Захід. Збірник на пошану Ярослава Пеленського. – Нью-Йорк, 2004. – С. 387–398.

29. Гирич І. Засновник грушевськознавства / І. Гирич // Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. (Статті і матеріали). – К., 1995. – С. 18–22.

30. Гирич І. Внесок "Українського Історика" в грушевськознавство / І. Гирич // Український історик. – Нью-Йорк, 1994. – № 1-4. – С. 102–109.

31. Гирич І. Знакова стаття О. Пріцака / І. Гирич // Україна модерна. Стандарти науки і академічне середовище / Львівський національний університет ім. І. Франка. Інститут історичних досліджень. – Ч. 12(1). – К.; Львів, 2007. – С. 149–169.

32. Домбровський О. Розвиток грушевськознавства й Українське історичне товариство / О. Домбровський // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. – Львів: НТШ в Україні, УІТ, 1994. – С. 346–358.

33. Домбровський О. До питання англійського перекладу Історії України-Руси М. Грушевського / О. Домбровський // Український історик. – Нью-Йорк, 1968. – Ч. 1-4. – С. 138–141.

34. Домбровський О. До історії відносин між УВАН, УІТ і НТШ / О. Домбровський // Вісті УВАН. – Ч. 2. – Нью-Йорк, 2000. – С. 32–33.

35. Домбровський О. Грушевськіяна в "Українському історику" / О. Домбровський // Український історик. – Нью-Йорк, 1973. – Ч. 3-4. – С. 29–37.

36. Єреміїв М. За лаштунками Центральної Ради / М. Єреміїв // Український історик. – Нью-Йорк. – 1968. – № 1-4. – С. 94–104.

37. Ільницький А. Розгін німцями Центральної ради / А. Ільницький // Вільна Україна. – Нью-Йорк, 1966. – № 52. – С. 24–27.

38. Ковальський М. Теоретичне обгрунтування грушевськознавства (До 70-ліття Л. Винара) / М. Ковальський, А. Атаманенко // Проблеми історії України: факти, судження, пошук. – Вип. 10. – К., 2004. – С. 30–41.

39. Ковалевський М. Як проголошено IV Універсал: Пам'яті М.С. Грушевського / М. Ковалевський // Вільна Україна. – Нью-Йорк, 1966. – Ч. 52. – С. 17–19.

40. Коць М. Про роковини професора М. Грушевського / М. Коць // Свобода. – Джерсі-Сіті. – 9 лютого 1966. – С. 3.

41. Мартович О. Думки про визволення / О. Мартович // Визвольний шлях. – Лондон, 1967. – № 7-8. – С. 785–786.

42. НТШ вшанувало Михайла Грушевського окремою науковою Конференцією // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1967. – 15 лют. – С. 1.

43. Оглоблин О. Михайло Грушевський і українське національне відродження / О. Оглоблин // Український історик. – Нью-Йорк, 1964. – № 2-3. – С. 1–6.

44. Оглоблин О. Михайло Грушевський на тлі доби / О. Оглоблин // Український історик. – Нью-Йорк, 1996. – № 1-4. – С. 78–87.

45. Остапович М. Президент. Життя і діяльність Михайла Грушевського / М. Остапович, О. Озерський. – Нью-Йорк: Наша Батьківщина, 1967. – 95 с.

46. Пріцак О. У століття народин М. Грушевського / О. Пріцак // Листи до приятелів. – Нью-Йорк, 1966. – № 157-159. – С. 1–19.

47. Пиріг Р. Проблеми підготовки наукової біографії Михайла Грушевського / Р. Пиріг // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 4. – С. 178–179.

48. Пиріг Р. Михайло Грушевський і більшовицька влада: ціна Компромісу / Р. Пиріг // ІІІ Міжнародний науковий конгрес українських істориків "Українська історична наука на шляху творчого поступу". – Луцьк, 2006. – С. 358–364.

49. Сакада Л. Діяльність істориків українського зарубіжжя в обороні імені М. Грушевського / Л. Сакада // Український історичний журнал. – К., 1996. – № 26. – С. 38–50.

50. Рахманний Р. Будівничий першої Української Народної Республіки // Сучасність. – Мюнхен, 1966. – Ч. 1. – С. 59–86.

51. Святковий вечір на честь М. Грушевського // Нові дні. – Торонто, 1966. – Грудень. – С. 8.

52. Статті голови УЦР / Вступ // Український історик. – 2002. – Ч. 1-4. – С. 38.

53. Століття з дня народження М. Грушевського / Бюлетень УІТ. – Рік 1. – Ч. 1 // Матеріали до історії Українського Історичного Товариства. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – С. 144.

54. Тельвак В. Дослідження рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (40–80-ті роки XX ст.) // Український історик. – 2003. – Ч. 1-5. – С. 177–190.
55. Феденко П. Михайло Грушевський в науці й політиці / П. Феденко. – Нью-Йорк; Детройт, 1967. – 16 с.
56. Хроніка // Український історик. – Нью-Йорк, 1966. – Ч. 1-2. – С. 132.
57. Хроніка // Український історик. – Нью-Йорк, 1966. – Ч. 3-4. – С. 111.
58. Хроніка // Український історик. – Нью-Йорк, 1967. – Ч. 2-3. – С. 113.
59. Хроніка Українського історичного товариства // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1967. – 21 березня.
60. Чого прийшли німці на Україну. Інтерв’ю з М. Грушевським // Вільна Україна. – Нью-Йорк, 1966. – Ч. 52. – С. 28–29.
61. Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 років / М. Чубатий // Український історик. – Нью-Йорк, 1975. – № 3–4. – С. 78–82.
62. Шанковський Л. Видання “Історії України-Руси” англійською мовою / Л. Шанковський // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1966. – 17-18 лютого.
63. Шевченко Ф. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну / Ф. Шевченко // Український історичний журнал. – К., 1966. – № 11. – С. 13–30.
64. Шелухін С. Доба Центральної Ради / С. Шелухін // Вільна Україна. – Нью-Йорк,1966. – Ч. 52. – С. 29–49.
65. Яремчук В. Трактування діяльності М. Грушевського в радянській історіографії післясталінського часу (середина 1950 – початку 1970-х рр) / В. Яремчук // ІІІ Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. – Луцьк, 2006. – С. 376–383.
66. Ясь О. Постать і науковий доробок Ф.П. Шевченка: Погляд з того боку “залісної завіси” / О. Ясь // Український історичний журнал. – К., 2004. – № 4. – С. 117–125.
67. Borschak É. Michel Hrouchevsky / É. Borschak // Bulletin Franco-Ukrainiené. – Paris, 1966. – № 26. – P. 8–29.
68. Centennial of Mykhailo Hrushevskyj, 1866-1966 // Congressional Record, 1966. – V. 112. – № 165. – A5013–A5015.
69. Choulgine A. Michel Hrouchevskyet sa conception de l’Histoire de L’Est Europeen / A. Choulgine // Bulletin Franco-Ukrainiené. – Paris, 1966. – № 26. – P. 30–39.
70. Fedenko P. Na stulecie Mychala Hruszewskiego / P. Fedenko // Kultura. – Paris, 1967. – № 12 (242). – P. 111–122.
71. Fedenko P. Mychalo Hruschewskyjs Triumph und Tragodie / P. Fedenko // Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart. – Muenchen, 1967. – T. 14. – S. 14–16.
72. Festakt der Deutsch-Ukrainischen Gesellschaft und der Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen zum Gedenken an M. Hruschewskyi und R.F. Kaindl // Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart. – Muenchen, 1967. – T. 14. – S. 17–28.
73. Neubauer H. Mychajlo Hruschewskyj und die Historie Osteuropas / H. Neubauer // Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart. – Muenchen, 1967. – T. 14. – S. 16.
74. Horak S. Michael Hrushevsky: Portrait of an Historian / S. Horak // Canadian Slavonic Papers. – Toronto, 1968. – Vol. X. – P. 341–356.
75. Thompson J. A History of Historical Writing / J. Thompson. – New-York, 1967. – Vol. 2. – 627 p.

Анатолій Рубан
(Гомель)

М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1918 РР.)

У статті проаналізовано події, що відбувалися під час української революції 1917–1918 рр., розкрито роль М. Грушевського та його політичних поглядів у цей період.
Ключові слова: М. Грушевський, українська революція, Центральна Рада, Українська Народна Республіка.

Анатолий Рубан. М.С. Грушевский в годы украинской революции (1917–1918 гг)
В статье проанализированы события, происходившие во время украинской революции 1917–1918 гг, раскрыта роль М. Грушевского и его политических взглядов в этот период.
Ключевые слова: *М. Грушевский, украинская революция, Центральная Рада, Украинская Народная Республика.*

Anatolii Ruban. M.S. Hrushevsky during the years of Ukrainian revolution (1917–1918).
The article analyses the events that were taking place during the Ukrainian revolution of 1917–1918, reveals the role of M. Hrushevskyi and his political views in that period.
Key words: *M. Hrushevskyi, the Ukrainian revolution, Central Rada, the Ukrainian People's Republic.*

У багатовіковій історії України революція 1917–1920-х рр. – одна з найголовніших для дослідників. Події української революції перебувають в центрі уваги як наукових, так і політичних протиріч. А це, в свою чергу, спричиняє появу на сьогоднішній день чималої кількості наукових розвідок, як історичних, так і політологічних. Хоча потрібно відзначити й те, що явище української революції 1917–1920-х рр. вивчене ще не всебічно. Власне, термін "українська революція" закріпився в наукових та політичних колах тільки на початку 1990-х рр.

Радянська історіографія характеризуючи історико-революційні події 1917–1920-х рр. обумовлює підходи, відповідно до яких в Росії розвивався єдиний цілісний процес, тому все, що відбувалося в національних регіонах, вважалося органічною складовою частиною цього процесу. Тому боротьба за національне відродження, національну державність, якщо вона передувала соціальним завданням, протистояла, як вважалося, більшовицькому курсу революції і кваліфікувалася як контрреволюційна, буржуазно-націоналістична, антинародна. З цих причин українська революція як явище, як суспільний феномен не визнавалася зовсім, а спроби її здійснення оголошувалися контрреволюційними й національно-буржуазними авантюрами. Така ж характеристика застосовувалася й до центру української революції – Центральної Ради, Директорії, українських політичних партій та лідерів. Українська соціал-демократична робітнича партія, Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська партія соціалістів-федералістів, Українська партія самостійників-соціалістів називалися дрібнобуржуазними й обов'язково націоналістичними.

У дійсності, вже в перші роки після ліквідації самодержавства, в документах політичних партій та організацій, в їх друкованих виданнях та власних промовах політичних діячів з'явився вислів – українська революція. Цим висловом визначалося нове бачення суспільних процесів, їх якісний зміст, котрий різнив ці процеси від загальноросійського революційного руху та ґрунтувався на двох началах – національно-визвольному та соціально-визвольному. У 1917–1920-х рр. в реальному житті розвивалися процеси, які мали свою чітку науково-політичну кваліфікацію – українська революція [1, с. 3-6].

Звістки про Лютневу революцію в Петрограді швидко дійшли до України, де викликали неймовірні ентузіазм населення й надії на краще майбутнє. В Україні почали створюватися свої власні представництва органів влади. На початку в великих містах пройшли масові демонстрації, учасники котрих вимагали широкої автономії для України. Її (автономію), на думку більшості, повинен був надати Тимчасовий уряд.

© Анатолій Рубан, 2013

Поява ж національно-визвольного руху вражала різноманітністю стихійних проявів та швидким набуттям організаційних форм і структур. Вже 7(20) березня 1917 р. постав головний законодавчий орган влади – Українська Центральна Рада (УЦР), а пізніше її філії були створені на місцях. 20 березня 1917 р. було обрано й керівництво Центральної Ради на чолі з М.С. Грушевським. Тоді як вже 9 березня Рада закликала українців домагатися від Тимчасового уряду "всіх прав, котрі природно належать народу" [2, с. 38]. У цьому заклику не йшлося про місце та роль Центральної Ради в досягненні висунутих вимог, що пояснювалося організаційною та ідеологічною розбудовою самого керівного органу.

Подальші результати діяльності Центральної Ради пов'язані з політичною та суспільною діяльністю відомого історика Михайла Сергійовича Грушевського. Свого часу завдяки радянській пропаганді постать М. Грушевського отримала виключно негативне "забарвлення". Він був виключно "контрреволюціонером", "буржуазним націоналістом", "фальсифікатором історії". Тоді як на даний час М. Грушевський в очах українського суспільства, насамперед, відомий вчений та суспільно-політичний діяч. В Україні вийшли друком практично усі його наукові, публіцистичні та літературні розвідки.

М. Грушевський випрацював українську політичну програму революції. Для чіткого визначення основних політичних лозунгів, він в кінці березня – першій половині квітня 1917 р. підготував ряд публікацій, починаючи з програмової статті "Великий момент", в якій полемізуючи з поміркованим крилом українського руху – "українськими поступовцями" (ТУП) відзначив: "…. Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягати старі українські петиції та подавати керівництву знову як наші сучасні вимоги" [3, с. 96]. Він робив наголос на необхідності термінового переходу від культурно-національних вимог до політичних, первинною серед яких була – національно-територіальна автономія України в демократичній, федеративній Республіці Росії. Остаточно політичну програму Центральної Ради та її організацію завершив квітневий Всеукраїнський національний конгрес. У перший же день роботи конгресу делегати досягли одностайності думок щодо "широкої національної автономії України, котра убезпечить потреби нашого народу та всіх інших національностей, які живуть на українській землі" [2, с. 54]. 8 квітня Конгрес обрав новий склад Ради. Всього було обрано 118 осіб. Керівником Центральної Ради знову було обрано М. Грушевського, а його заступниками – В. Винниченка та С. Єфремова.

Повний склад УЦР збирався тільки під час сесій (пленумів) Ради. Іноді ці сесії називалися Великою Радою. Між сесіями робота зосереджувалася в Комітеті Центральної Ради. На початку липня 1917 р. він (Комітет) був реорганізований в Малу Раду, яка мала ті ж повноваження, що і сесія. Мала Рада формувала політику, виступала із законодавчими ініціативами та відіграла вирішальну роль в діяльності УЦР [4, с. 445-448].

Визначивши основною стратегічною метою Центральної Ради досягнення національно-територіальної автономії, М. Грушевський доклав чимало зусиль, щоб розкрити глибинний внутрішній зміст останньої. Для цього в 1917 р. він видав друком декілька брошур: "Вільна Україна", "Якої ми хочемо автономії і федерації", "Хто такі українці та чого вони хочуть", "Звідкіля пішло українство та до чого воно йде". У брошурі "Якої ми хочемо автономії та федерації" мова велася про національно-територіальну автономію, насамперед, як автономію – об'єднання всіх українських земель. "Сія українська територія, – відзначав Грушевський, – повинна бути зорганізована на основах широкого демократичного суспільного самоуправління, від самого низу до самого верху – до українського Сойму. Вона повинна вершити в себе вдома усілякі свої діла – економічні, культурні, політичні, утримувати свою армію, розпоряджатися своїми дорогами, своїми доходами, землями і усякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію, суд [3, с. 125-126]. Отож, за Грушевським, автономія України повинна була мати державні атрибути. Михайло Сергійович добре розумів характер "єдиної та неподільної Росії", несумісність демократії з такою формою держави. "Ми всі потомлені та втратили віру в страшний досадний централізм старого російського режиму і не хочемо, щоби він жив довше, хоч би і під республіканським червоним знаменом. Ми хочемо, щоби місцеве життя своє могли будувати місцеві люде і ним розпоряджатися без втручання центральної влади" [3, с. 132]. У федерації він вбачав об'єднання в одній союзній (федеративній) державі декількох національних федерацій (білорусів, литовців, латишів, естонців, грузинів та інших), а до функцій федеративної влади відносив "справи війни та миру, міжнародні трактати, завідування військовими силами республіки, утримування загальної грошової одиниці, мір ваги, митних тарифів, нагляд над поштами,

телеграфом, надання певної єдності кримінальному та цивільному правам окремих країв, нагляд над дотриманням певних принципів охорони прав національних меншостей в крайовому законодавстві" [3, с. 133]. Можна стверджувати те, що Грушевський розумів федерацію не як повне заперечення незалежної української державності, а як певний й вагомий крок назустріч їй. У квітні 1917 р. він був переконаний в можливості реально "налаштувати" національно-державницьке життя України, не пориваючи зв'язків з Російською Республікою та її революційною демократією.

Вимоги національно-територіальної автономії чи не найгостріше звучали в резолюціях Першого Всеукраїнського військового з'їзду (5-8 травня 1917 р.). Резолюції з'їзду були категоричними: "вимагати від Тимчасового уряду і Рад солдатських й робітничих депутатів негайного оголошення особливим актом принципу національно-територіальної автономії України" [5, с. 279].

16 травня 1917 р. в Петроград прибула повноважна делегація УЦР, у складі якої були В. Винниченко, М. Ковальський, С. Єфремов. УЦР домагалась, насамперед, визнання автономії України у складі федеративної Росії. Всі проекти були підготовлені Михайлом Сергійовичем. Але не знайшовши розуміння у Тимчасового уряду та Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів українська делегація у кінці травня повернулася до Києва. Невдалий хід переговорів в Петрограді призвів до нагнітання політичних пристрастей в Україні. 28 травня в Києві розпочав роботу Всеукраїнський селянський з'їзд. Головною темою його засідань стали вимоги самостійного проголошення автономії. Крім того, в своїй телеграмі Тимчасовий уряд взагалі відмовлявся визнавати Українську Центральну Раду як головний представницький орган українського народу. У відповідь на це Центральна Рада 10 травня 1917 р. видала свій Перший Універсал, який був затверджений на Другому Всеукраїнському військовому з'їзді. Закони, які повинні були діяти на території України, міг приймати тільки Український Сейм (Українські Установчі Збори). У відповідності до статей Першого Універсалу було створено перше керівництво УЦР – Генеральний Секретаріат на чолі з В. Винниченком [2, с. 104]. Проголошення Універсалу, створення Генерального Секретаріату й активна підтримка цих актів широкими верствами українського народу в армії та тиловій зоні справили враження на російську демократію й змусили Тимчасовий уряд шукати виходу з такого становища, яке склалось не на користь останнього. До Києва прибула делегація Тимчасового уряду у складі О. Керенського, М. Терещенка, І. Церетелі – представників петроградських масонів. А оскільки й сам М. Грушевський був масоном, – відзначає його біограф Р. Пиріг, – то представники УЦР та Тимчасового уряду швидко віднайшли компромісне рішення. (Кілька побіжних слів про масонство Грушевського. Про свій розрив з масонством в 1917 р. Голова Центральної Ради занотовує у власних "Споминах". Хоча до того часу, ще напередодні Першої світової війни та з набуттям статусу Голови УЦР Грушевський залишався активним діячем російського масонства). Російська сторона визнавала Центральну Раду як український владний орган, а українська – майбутнє за Установчими зборами в Росії та відмовлялася від проголошення національно-територіальної автономії України. У ході домовленостей були також уточнені питання щодо включення в УЦР представників національних меншин (росіян, поляків, євреїв). Михайло Сергійович виказував сподівання, що спільна праця українців, росіян і євреїв "виведе Україну на шлях розквіту і повного взаєморозуміння" [2, с. 175]. На основі такої узгодженості із Тимчасовим урядом УЦР 16 (3) червня 1917 р. видає Другий Універсал, який викликав неоднозначні оцінки серед українського "політикуму". Хоча сам М. Грушевський стверджував, що Другий Універсал "відкрив нову сторінку в житті України" [3, с. 25].

Сучасні українські дослідники відзначають, що Другий Універсал був стратегічною помилкою керівництва Центральної Ради на чолі з Грушевським. Його позиція по відношенню до Тимчасового уряду призвела до розколу в таборі української революції, посприяла тому, що політична ініціатива почала переходити в руки ворогів незалежності України. Не можна не відзначити й відмову М. Грушевського підтримувати ті політичні сили в Україні, котрі намагалися відбудувати Українську автокефальну православну церкву. Поверхово поставилася УЦР як до аграрних проблем, так і до українізованих військових частин. Михайло Сергійович вважав, що Україна не потребує власної армії. А В. Винниченко й поготів надавав перевагу більшовикам, заявляючи про те, "що нам потрібна соціалістична Україна або зовсім ніякої" [6, с. 341]. 15 червня 1917 р. В. Винниченко на чолі делегації виїхав до Петрограду для затвердження складу Генерального Секретаріату Тимчасовим урядом. Українська делегація привезла з собою під-

готовлений Центральною Радою Устав вищого керівництва України, який в кінцевому варіанті отримав назву Устав Генерального Секретаріату. За ствердженням Грушевського Центральна Рада надавала Уставу великого значення, бо вважала цей документ – "першою ластівкою" своєї законодавчої діяльності: "… Дуже уважно та прискіпливо Центральна Рада намагаючись віднайти спільний ґрунт, котрий би об'єднав демократію України в спільних устремліннях до забезпечення інтересів краю і його суспільства, їх вільного та успішного розвитку без порушення відносин з демократією російською" [3, с. 34]. Одностайне ухвалення Уставу Малою Радою в присутності делегатів національних меншин свідчило про те, що намагання Грушевського виправдалися, а Центральна Рада досягла бажаного результату. Однак, комісія Тимчасового уряду в Петрограді категорично відхилила Устав Генерального Секретаріату, мотивуючи такий свій крок тим, що уставні положення "вийшли за рамки Київських домовленостей" і замінила Устав 4 серпня 1917 р. на "Тимчасову інструкцію Генеральному Секретаріату", котра фактично зводила нанівець усі попередні узгодженості. В. Винниченко з цього приводу з обуренням згодом відзначить: "Інструкція була по суті неприхованим бажанням вирвати з рук українства всі його революційні досягнення" [7, с. 319-320]. Конструктивної співпраці між Тимчасовим урядом і Генеральним Секретаріатом за виключенням спільної боротьби із заколотом генерала Л. Корнілова фактично не було.

Жовтневе повстання в Петрограді відкрило нову сторінку в історії й революції та в українсько-російських відносинах. Українська "частина" ЦР не висловила співчуття Тимчасовому уряду, але й не підтримала більшовиків. 27 жовтня 1917 р. Центральна Рада видала резолюцію про владу в країні, в якій зробила наголос на необхідності переходу влади "в руки всієї революційної демократії", а не до рук Рад робітничих і солдатських депутатів, які є "лише частиною демократії". Висновок був наступним: "Українська Центральна Рада виступає проти повстання в Петрограді і енергійно буде боротися з усякими спробами підтримувати бунти в Україні" [2, с. 363]. Подальші події в Києві свідчили про загальну кризу влади, дезорієнтацію суспільства та його політичної верхівки. 30 жовтня 1917 р. сьома сесія УЦР заслухала доповідь Михайла Сергійовича про проект конституції України. У доповіді вкотре відзначалося про Українську Республіку як автономну частину федеративної Росії. За нових умов, коли Тимчасовий уряд припинив своє існування і влада в Києві та інших українських містах й селах перейшла до рук УЦР, остання Третім Універсалом від 7 листопада 1917 р. проголошує Українську Народну Республіку у федеративній зв'язці з Російською державою. Територія УНР визначалася за етнографічним принципом, тобто "як землі, заселені більшістю українців" [2, с. 400]. На відміну від своїх попередників, в Третьому Універсалі вже проголошувалися демократичні свободи: слова, друку, зібрань, союзів; свобода віросповідання та політичної діяльності; права на автономію національних меншин; безкоштовна передача у власність землі тим, хто її обробляє; 8-годинний робочий день й навіть ліквідація смертної кари. На основі Третього Універсалу видавалися перші закони УЦР, котрі поступово замінювали закони Російської імперії, на його основі була призначена й нова адміністрація у всі міста та волості УНР. Однак, керівництво УЦР, на жаль, не скористалося досить вигідною ситуацією, що склалася, та не стало рішуче запроваджувати в життя проголошені принципи і свободи. Крім того, воно (керівництво) відклало вирішення нагальних питань й проблем до скликання Установчих Зборів. У той же час Центральна Рада засуджувала деструктивну політику більшовиків. А більшовики в свою чергу вбачали в Центральній Раді свого основного суперника в боротьбі за владу та зображували Центральну Раду як контрреволюційну, буржуазно-націоналістичну організацію. Яскравим проявом агресивності більшовиків став ультиматум Секретаріату Народного Комісаріату від 4 грудня 1917 р. Хоча ультиматум визнавав за українським народом право на самовизначення, але він не завадив скерувати на Україну більшовицькі війська. 19 грудня 1917 р. Центральний виконавчий комітет рад України опублікував маніфест про повалення Центральної Ради й Генерального Секретаріату, а наступного дня створив Краєвий комітет по боротьбі з контрреволюцією. У таких умовах державниками було вирішено застосувати екстрені заходи, зокрема, прискорити визнання УНР на міжнародній арені. До того ж УЦР прийняла прогресивні закони про землю, 8-годинний робочий день, про застосування української мови, однак вже було запізно. Пізніше, в евакуації в Житомирі, була затверджена й українська державна символіка.

Проаналізувавши події, які відбулися 29 квітня 1918 р., сучасні українські дослідники певних даних про обрання М.С. Грушевського президентом УНР не знаходять. Вірогідно, з точки зору

формальної, юридичної та наукової М. Грушевський не був президентом УНР. Такої посади не було. Вона не була передбачена і у прийнятій в останній день функціонування Центральної Ради Конституції України. Не відомо жодного акту, підписаного М. Грушевським, як президентом УНР. Разом з тим, за часів Центральної Ради М. Грушевський був вищою посадовою особою, одним із найавторитетніших лідерів українського визвольного руху. Революція та керівництво Центральною Радою зробили з Михайла Сергійовича практичного політика, стали для нього тріумфом і поразкою. Останнє особливо вплинуло на політичний імідж Грушевського, бо занепад Центральної Ради, насамперед, пов'язують з ім'ям її керманича і партією українських есерів. Загальний аналіз політичної й публіцистичної діяльності Грушевського в еміграції з 1919 р. по 1924 р. тільки підтверджує думку про те, що М.С. Грушевський залишався переконаним соціалістом європейського зразка та федералістом. Саме ця ідейна й миротворча платформи штовхали його до компромісу з комуністичною владою.

Джерела та література:

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Концепція і історіографія / В.Ф. Солдатенко. – К.: Видавничий центр "Просвіта", 1997. – 411 с.

2. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х томах. / [Ред. кол. В.А. Смолій та інші]. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1. – 587 с.

3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: "Либідь", 1991. – 240 с.

4. История Украины. – М.: "Олма Медиа Групп", 2008. – 1070 с.

5. Український національно-визвольний рух. Документи і матеріали. – К.: "Либідь", 2003. – 1024 с.

6. Мицик Ю. Історія України / Ю. Мицик, О. Бажан, В. Власов. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2010. – 595 с.

7. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – К.: "Видавництво політичної літератури", 1990. – Ч. 1. – 318 с.

Валентина Піскун
(Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПИСЬМЕННИКА ЮРІЯ СМОЛИЧА В "КОМІТЕТІ ЗА ПОВЕРНЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНУ" (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБИСТОГО ФОНДУ В ЦДАМЛМ УКРАЇНИ)

У статті аналізується діяльність українського радянського письменника Юрія Смолича в Комітеті за повернення на Батьківщину. Його оцінка роботи української політичної еміграції та її ролі в українському суспільно-політичному житті після Другої світової війни; рефлексії автора на його ж роботу у не опублікованих спогадах "Записи – нідочого – на схилі віку".

Ключові слова: *Комітет за повернення на Батьківщину, Юрій Смолич, українські політичні емігранти, ідеологічна боротьба з українським буржуазним націоналізмом в СРСР, пропагандивні брошури, офіційне листування.*

Валентина Пискун. Деятельность писателя Юрия Смолича в "Комитете по возвращению на родину" (по материалам личного фонда в ЦГАМЛИ Украина)

В статье анализируется деятельность украинского советского писателя Юрия Смолича в Комитете за возвращение на Родину. Его оценка работы украинской политической эмиграции и ее роли в украинской общественно политической жизни после Второй мировой войны; рефлексии автора на его же работу в неопубликованных воспоминаниях "Записи – нидочого − на схыли вику" ("Записи – ни к чему − на закате жизни").

Ключевые слова: *Комитет за возвращение на Родину, Юрий Смолич, украинские политические эмигранты, идеологическая борьба с украинским буржуазным национализмом в СССР, пропагандистские брошюры, официальная переписка.*

Valentyna Piskun. The work of the writer Yurii Smolych in "the committee on return to homeland" (according to materials of the personal collection in csamula)

The article analyzes the work of the Ukrainian Soviet writer Yuri Smolych in the Committee for return to the motherland. His evaluation of the Ukrainian political emigration and its role in the Ukrainian socio-political life after Second World War is given; author's reviews on his own work in non-published memoirs "Notes – for nothing – in later life" are analyzed.

Key words: *Committee for return to the motherland, Yuri Smolych, Ukrainian political emigrants, ideological struggle with Ukrainian bourgeois nationalism in USSR, propaganda brochures, official correspondence.*

На одній із наукових конференцій у жовтні 2011 р. французький історик П'єр Нора виголосив доповідь під назвою "Історія як захист від політики", в якій наголосив на тому, що тенденція вивчати історію XX ст. "виникла наприкінці 1970-х років, і нам важко уявити, що тоді не було й мови, щоб обрана в університеті тема наукової праці охоплювала період після 1918 р. Сьогодні все навпаки. Великі потрясіння й перипетії минулого століття надихають нас робити історичні дослідження, пояснювати те, що ми побачили, пережили, в чому ми самі або наші близькі безпосередньо брали участь. Ці потрясіння в деяких країнах пов'язані з тоталітаризмом, в інших – із набуттям незалежності колонізованими країнами, а в усьому світі – з прискореним трансформуванням умов життя кожного з нас" [4]. Перефразовуючи назву П. Нора стосовно об'єкту нашого дослідження, – особи Юрія Корнійовича Смолича (як уточнили дослідники, ім'я батька Смолича Корнелій, а не Корній [3]) і його діяльності упродовж 1920-х – 1970-х років, її можна окреслити як "історію входження літератора в політику". Народжений в Умані в 1900 р., Юрій Смолич вісімнадцятилітнім окунувся у вир Української революції. Служив у війську Симона Петлюри, потім писарем у штабі генерала В. Сінклера, грав у театрі й саме тоді розпочав свою літературну творчість. Увірвався в літературу як романіст-фантаст, але так і не зреалізував вповні свій талант. Віктор Гриневич у статті "Служив у Петлюри артилеристом" зауважив: "Можливо, саме

© Валентина Піскун, 2013

тому Юрій Смолич і вижив, що все життя був на короткому повідку у чекістів. Вони мали на нього достатньо компромату" [2]. Компромат збирався не лише з практики особистого життя Ю. Смолича, а також і його родини, оскільки його рідний брат Ігор Корнелійович (27.01.1898 – 2.11.1970) належав до не більшовицького табору в роки революції. У 1920 р. він емігрував до Константинополя, а згодом опинився в Берліні. Як зазначають довідники, І. Смолич − історик, філософ, богослов, доктор філософії Східноєвропейського інституту Вільного університету Берліна, доктор богослов'я Сергієвського православного Богословського інституту, активний діяч Німецької єпархії РПЦ Московської патріархії, автор фундаментальних праць з історії Православної Церкви: "Жизнь и учение старцев", "Русское монашество", "История Русской Церкви: 1700–1917: в 2 частях" та ін. [5]. Окрім того, Ю. Смолич був добре знайомий з Миколою Хвильовим, належав до ВАПЛІТЕ. Саме Смолич у трилогії спогадів 1960-х рр. "Розповідях про неспокій", "Розповідь про неспокій триває" та "Розповідям про неспокій немає кінця" описав неординарне літературне життя, буттєвість письменницького кола у 1920-х – 1930-х рр. Згадав імена заборонених тоді М. Хвильового, М. Ірчана та ін.

Покоління людей, до якого належав і Ю. Смолич, відомий український мовознавець і культуролог Ю. Шевельов назвав "петлюрівським поколінням", тобто людьми, які брали участь в революції і так чи інакше були причетні до творення Української Народної Республіки. За цю причетність до українського державотворення багато з них поплатилися життям, інші – обрали шлях утвердження нової радянської держави і комуністичної ідеології й виявилися заручниками власного вибору. У когорті оспівувачів радянського як переможного на передових позиціях Ю. Смолич і в той же час, особливо на схилі віку, спроба самовиправдання своїх вчинків; намагання пояснити слабкість своєї натури обставинами, що склалися. І все це лягало на папір. От хоча б про самотність: "Я завжди був самотній суспільно. Навіть з найближчими, любими мені товаришами. Всі ходили по суботах до Суровцової і Петренка (Має на увазі Харків у 1920-х роках. Надія Суровцова (1896–1985) – українська громадська діячка, літературознавець, історик за освітою. У 1925 р. вона повернулася в Україну, працювала редактором у ВУФКУ, редактором прес-бюро в МЗС, була аспіранткою науково-дослідної кафедри історії України Д. Багалія. У 1927 р. її заарештували та засудили Григорій Петренко (1890–1951) – журналіст, перекладач. У 1920–1921 р. працював зав. консульським відділом посольства УНР в Німеччині, з березня 1922 р. перейшов у Повпредство УСРР, у березні 1923 р. виїхав у Харків, де працював у Зовнішторзі, а з 1924 р. – зав. прес. бюро Народного комісаріату закордонних справ. У 1927 р. його звинувачено у шпигунстві, репресовано. Помер у 1951 р. на засланні – *В.П.*), а я не ходив; всі збиралися в будинку Блакитного, а я уникав бувати часто; всі зустрічали разом Новий рік, а я в цей час залишався дома і сідав працювати… І так усе я шукав самотності.

Люблю і ненавиджу самотність. Прошу вирватись з неї і жадаю поринути в неї цілком. 9.XI.64" [11, арк. 15-16]. Така лінія поведінки відбилася й на його творчості. Коли у 1930-х українське опозиційне письменство знищувалося фізично, Ю. Смолич пише автобіографічні твори "Наші тайни", "Вісімнадцятилітні" (1936–1938 рр.), в яких розвінчує й висміює лідерів Української революції й засуджує їхній вибір. А після війни стає трибуном боротьби з українськими націоналістами й автором найбільш розтиражованої трилогії "Світанок над морем", "Мир хатам, війна палацам", "Реве та стогне Дніпр широкий" (1956–1960 р. Наклад 300000 примірників; перевидання у 6-ти томнику, а згодом у 8-ми томнику творів Ю. Смолича та перевидання окремими книжками). Водночас роздуми в "Записах нідочого на схилі віку". "Фізично життя було не легке: і хвороби, інколи дуже тяжкі, невиліковувані недуги на все життя, п'ять хірургічних операцій. Душевно − теж не просто: дві світові війни, події від тридцятих років – загибель усіх друзів, ламання усталених життьових уявлень, а тоді ще раз – ламання їх назад тощо і тощо.

Надмірна переобтяженість громадською діяльністю, в якій інколи доводиться робити зовсім не те, що хочеш, до чого маєш схильність.

В особистому житті – не просте життя: одна родина, ламання її, друга…" [11, арк. 26].

Складні внутрішні протиріччя супроводжували Ю. Смолича від 1920-х і до самої смерті й 1976 р. Він став своєрідним заручником свого власного тремтливого "Я", своєї фізично-сутнісної слабкості перед всепроникною більшовицькою силою, заручником свого духовного гріхопадіння.

Фонд українського радянського письменника Юрія Корнійовича Смолича охоплює значну кількість різнорідних справ, в тому числі й ті, що стосуються його діяльності в Комітеті за по-

вернення на Батьківщину, а згодом у Товаристві зв’язків з українцями за кордоном (створене у 1960 р.), де він був головою понад 15 років. Це, зокрема, офіційне листування Ю. Смолича як відповідального члена Комітету за повернення на Батьківщину від УРСР, матеріали пропагандистського характеру (брошури), спрямовані проти українського національного руху за кордоном, листування як куратора з українськими діячами в Канаді (зокрема з П. Кравчуком), його власні роздуми зафіксовані у “Записах – нідочого – на схилі віку”, газетні статті за його ж авторства. Переважна більшість документів надруковані друкарською машинкою, часто з рукописними правками самого Ю. Смолича (почерк мав поганий і сам не любив читати рукописних текстів).

Після Другої світової війни радянські спецслужби розгорнули потужну пропагандистську роботу в боротьбі з українським націоналізмом за межами СРСР. Ю. Смолич став знаряддям пропагандистської боротьби з українськими політичними емігрантами. Власне українське слово, вкладене в лайливо образливі тексти, мало працювати проти українців, цілеспрямовано дискредитовувати їхні ідеї й вчинки. Популярним засобом пропагандивної радянської машини у цій справі стали публіцистичні статті у пресі, брошури. Найбільш розтиражовуваними брошурами, що вийшли з-під пера Ю. Смолича були: “Вороги людства та їх найманці”. – Київ, Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1953. – 120 с., тираж 75 тис. примірників (перевидавалася тричі), “З народом і проти народу”. – Берлін, 1958. – 81 с. На замовлення спецслужб він також публікував статті в газеті, зустрічався з людьми, вів листування.

Ідеологічне протистояння між українськими емігрантами як речниками знищеної більшовиками УНР і державою переможницею у Другій світовій війні − СРСР ще більше загострилося у післявоєнний період. Намагання СРСР повернути переміщених осіб на батьківщину не завжди було успішним. Більше того, один із колишніх радянських репресованих Іван Багряний написав своєрідний маніфест “Чому я не хочу вертатися до СРСР?”, в якому наголошував про своє власне й всього українського народу страждениництво під владою більшовиків. “Я не хочу вертатися на сталінську “родіну” тому, що підлість, цинізм і жорстокість більшовиків не знає меж” [1, с. 85].

Повернення колишніх радянських громадян на батьківщину супроводжувалося низкою заходів правового характеру. Зокрема, Указ Президії Верховної Ради СРСР від 17 вересня 1955 р. “Про амністію радянських громадян, які співробітничали з загарбниками в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.”. Також органами влади здійснено ряд практичних заходів щодо репатріаційної діяльності. У березні 1953 р. було ліквідовано управління Уповноваженого при Кабміні СРСР у справах репатріації, а натомість на початку 1955 р. створено Комітет за повернення на Батьківщину. Очолив його генерал-майор у відставці, колишній військовополонений М. Михайлов.

Комітет знаходився у Берліні на Беренштрассе, 65. Він також видавав однойменну газету (“За возвращение на Родину”) та вів щоденні радіопередачі. Вся діяльність його співробітників була спрямована на “переміщених осіб і емігрантів з числа радянських громадян, а також всіх співвітчизників, які знаходяться в еміграції…” [13, арк. 1].

Юрій Смолич неодноразово публікував агітаційні листівки, статті в газеті, зустрічався з людьми, вів листування. У статті “Українські націоналісти і націсти”, опублікованій у жовтні 1956 р. він писав: “Ні не мають права “проводирі” українських націоналістів прилучати і свій голос до всенародної ненависти проти гітлеризму, бо вони поділяють цілковиту відповідальність за всі злочини гітлерівців на Україні, за всі збиткування над українським народом” [13, арк. 1-1зв]. Так огульно й несправедливо оцінював Ю. Смолич практично всіх закордонних українців.

У 1958 р. Ю. Смолич видрукував і розповсюджував серед українських емігрантів брошуру “З народом і проти народу” [7]. Вона розсилалася з відповідним листом від імені Комітету. У відповідь на неї до Комітету надходили листи різного змісту в тому числі й з подякою. Так Ольга Лозик із Парижу 17.VII.1958 р. надіслала листа (в справі 824 зберігається його копія № 48820, написана російською мовою). “… дякую Комітет за одержання газети. З нетерпінням чекаю кожного номера, із якого можу так багато дізнатися про свою Батьківщину. Я виїхала із Любачева в 1938 році. Тут вийшла заміж, чоловік мій під час війни потрапив у полон, повернувся без здоров’я. Я працюю на швейній фабриці. Дуже дякую Вам, особливо за брошуру “З народом чи проти народу”. Я завжди буду з народом” (Підпис Ольга Л.) [10, арк. 1] (Тут і далі по тексту переклад Валентини Піскун).

Михайло Шевченко з Бразилії 11/VIII-58 р. у своєму листі на ім'я Ю. Смолича (у справі 824 зберігається копія з листа №52093 4/X-58 р.) наголошував: "Брошурою "З народом чи проти народу" удалось доказати абсурдність українського націоналізму, яких би відтінків він не був.

Слід розуміти, що Ваш негативний світогляд – кредо в націоналістичній ідеології не обмежується лише українською нацією, тобто Ви також засуджуєте не лише підданий вашому нищівному аналізу в вище згадуваному манускрипті український націоналізм, але так само й інші націоналізми і шовінізми, незалежно їх етнічної групи і політичному становищу в світі.

Вважаю було б бажаним, щоб хтось із росіян й ізраельтян на подібну брошуру "З народом чи проти народу" наніс би удар по ідеології російського великодержав'я і по сіонізму. Це було б таким же позитивним внеском в ідею взаєморозуміння між народами, як і Ваше наукове розвінчання українського націоналізму і пришвидшило б соціалізацію нашої планети" [9, арк. 2-3]. (Шевченко в листі просив його прізвище не афішувати).

Полемізуючи з Ю. Смоличем, один із переміщених осіб Василь Гришко видав брошуру "Хто з ким і проти кого? Відкритий лист Юрію Смоличу. – Видання українського Інформаційного бюра, 1958. – 22 с. (Друк. Друкарня "Українських вістей", Новий Ульм, Німеччина). Брошура складається із 14 розділів (також зберігається у справі), які охоплюють різні аспекти дискусії з Ю. Смоличем з приводу орієнтації українських націоналістів на закордонні уряди та сутності української радянської державності. Звертаючись до Ю. Смолича, автор про себе написав таке: "Я досить добре знаю Вас особисто. Тоді я був 18 річним робітником на ХТЗ й одночасно автором книги повістей "Стик", що її видало видавництво "Молодий більшовик". Працює в Комітеті один з близьких моїх колег Ігор Муратов. Вадим Собко разом вчились в Київському й Харківському університетах" [12, арк. 21]. Ю. Смолич у своїй брошурі звинувачує українські організації в еміграції й їхніх керівників у тому, що вони є "агентурою чужоземних розвідок". У свою чергу В. Гришко наголошує: "Що ж за установа Ваш Комітет. Адже ні для кого не є секретом, що ця установа, очолювана досі відомим генералом совєтської розвідки – МГБ Михайловим, а тепер очолена також генералом розвідки − Вішнєвським, це не більше й не менше, як формально-правно легалізована в Німеччині, під назвою "Комітету", станиця діючої в Західній Європі совєтської розвідки, що через свою агентуру проводить звичайну розвідчу діяльність у запіллі західних держав, зручно використовуючи для цього таку добру нагоду, як право займатися "репатріацією" своїх колишніх громадян. Що при цій нагоді Комітет проводить і розкладово-диверсійну роботу серед мас політичної еміграції, переважно в формі шантажу, терору й вербування осіб з-поміж емігрантів агентури – це ніскільки не змінює того факту, що цей "Комітет" є звичайною частиною служби совєтської розвідки, бо ж одним із найважливіших об'єктів діяльности цієї розвідки якраз і є протисовєтська політична еміграція" [12, арк. 4зв]. Автор наголошує на тому, що Ю. Смолич вибрав собі службу саме на цю розвідку. "Ви були тоді не одним із мільйонів, а одним із дуже нечисельних одиниць, яких влада *Москви в Україні вибрала собі для ролі посередників між нею і народом*. Ви були одним із тих, хто буквально кількох українських письменників, що їх, розстрілявши й ув'язнивши сотні інших, влада Москви зробила своїми добре платними пропагандистами і привілейованими слугами, відокремивши таким чином Вас від маси українського народу. І Ви були протягом усього часу його найбільших страждань не з своїм народом, а з ворожою йому владою Москви, а, отже, проти народу" [12, арк. 19зв].

Ще наприкінці 1945 р. в Новім Ульмі розпочала виходити газета УРДП "Українські вісті" головним редактором якої був М. Воскобійник. У 1955–59 рр. при газеті "Українські вісті" виходив спеціяльний бюлетень – газета, орган комісії ЦК УРДП "Ми ще повернемось", створений як відповідь на берлінський "Комітет за повернення на Батьківщину", який закликав українців повертатися в "щасливу, радянську квітучу Україну.

Ю. Смолич знайомився з працями українських політичних емігрантів. Особливо його цікавила постать В. Винниченка (більше як письменника), Смолич мріяв написати про нього твір. У справі 863 зберігається "Спеціальний блокнот", в якому він на 1 сторінці записав: "Читаючи "Заповіт борцям за визволення" Винниченка. Писано "Заповіт" в Мужені (Франція) 4.VIII.1949 р.". Тут Ю. Смолич конспектує різні думки В. Винниченка і паралельно висловлює свої думки щодо еміграції, виписує факти на шляху трагедії української нації, роздуми з приводу невідомих творів В. Винниченка "Конкордизм", "Нова заповідь". Так щодо еміграції підкреслює "Еміграція = українці без України проголошують закони для України без українців" [10, арк. 1-3(15)].

Ю. Смоличу надсилали для узгодження різні заходи, пов'язані з діяльністю Комітету. На одному з документів, де знаходимо перелік таких заходів як створення філії комітету в Києві, канали для роботи української філії, введення до складу Комітету ще шести членів від України (кандидатури є), створення в Києві секретаріату філії із трьох звільнених штатних осіб фінансування тощо, рукою Ю. Смолича помічено: "Укр. еміграція

наибольшая и

к-р притом

= необходимо контрпропаганду" [10, арк. 38-39].

Окрім того, до Ю. Смолича надходили листи-звернення від працівників Комітету про форми участі письменника в роботі згаданого органу. Так 19 листопада 1956 р. голова Комітету Микола Михайлов писав до Ю.К. Смолича з приводу форм участі останнього в діяльності цього органу: "До таких форм роботи ми передовсім віднесли б Вашу участь у видаваній Комітетом газеті "За возвращение на Родину" і радіопересиланнях. У періодичній публікації статей, нарисів і ін. про життя трудящих в Україні, про післявоєнні зміни в економіці, культурі і т. д., оповідань про зустрічі з тими, хто живе й працює після повернення на рідній Україні. Оповідання про їхнє життя і працю, їхні особисті виступи, організовані за Вашою участю, сприяли б успіху нашої праці.

У Комітету іноді виникає необхідність надати допомогу співвітчизникам, які повернулися у їх працевлаштуванні й забезпеченні житлом. Тому Ваша епізодична участь у розв'язанні таких питань шляхом особистого контакту з місцевими організаціями була б плідною" [8, арк. 1-2]. Пропозиції, надіслані Ю. Смоличем до Комітету були сприйняті неоднозначно. Про це знову ж таки читаємо в листі М. Михайлова від 25 квітня 1957 р. "Ваша пропозиція щодо розширення кола кореспондентів газети і радіо Комітету за рахунок залучення деяких письменників, імена яких відомі всім українцям, котрі живуть за кордоном, для підготовки кваліфікованих пропагандивних матеріалів, в яких заперечуються наклепницькі видумки українських націоналістичних газет, вважаємо вірним і вчиняємо заходи щодо своєчасного отримання Вами необхідної для цієї мети літератури.

Ми поділяємо Вашу думку стосовно видання окремих брошур з матеріалами, в яких розвінчується антинародна суть українських націоналістів, і сподіваємося, що представники Комітету в м. Києві нададуть Вам необхідну допомогу в цьому питанні.

Вашу пропозицію стосовно трансляції по внутрішній радіосітці деяких виступів громадян, які повернулися на Батьківщину, на нашу думку, слід детально обговорити у відповідних організаціях, що керують радіопересиланнями в Україні. При цьому ми вважаємо доречним запропонувати транслювати такі матеріали, які шляхом показування тяжкого, безправного життя переміщених осіб, які перебувають за кордоном, надаватимуть позитивне значення на виховання радянського народу в дусі любові і відданості нашій Батьківщині.

Якщо ж у цих виступах буде так чи інакше систематично згадуватися про наявність за кордоном націоналістів і створених ними за допомогою іноземних розвідок різних антирадянських організацій, то такі радіопередачі можуть створювати у радянських радіослухачів невірне уявлення про наявність контрреволюційних сил на Заході, а тому пропонувати їх для передач по союзній радіомережі, на нашу думку, не варто" [8, арк. 4].

Голови Комітету також надсилали до Ю. Смолича на узгодження пропозиції з приводу організаційних моментів його діяльності. 5 травня 1959 р. голова Комітету генерал-майор С. Вишневський писав: "Перш за все хотіли б з Вами порадитись з приводу важливого питання. Нам видається доцільним, якщо надійде дозвіл, провести влітку або восени ц.р. в Москві нараду членів Комітету, які проживають в Радянському Союзі, на якій окрім доповіді голови, про роботу Комітету і його чергових завданнях можна було б обговорити також питання про форми і методи участі всіх членів Комітету в його роботі. Сподіваємося в найближчі терміни отримати Ваші зауваження про зібрання і щодо порядку дня" [8, арк. 5].

Вочевидь Ю. Смолич не завжди вчасно надсилав матеріали до журналу "Родина". Оскільки 27 липня 1959 р. редактор журналу С. Вагін у листі до письменника наголошував: "У попередньому листі ми просили Вашого сприяння в організації для журналу "Родина", що його видає Комітет за повернення на Батьківщину, коротких оповідань і нарисів про нашу радянську дійсність, про репатріантів, які повернулися на Батьківщину (з показуванням переваг їхнього теперішнього життя). На жаль, відповіді від Вас ми до цього часу не одержали. А між тим, ми гостро потребуємо подібного типу матеріалу. Тому ще раз звертаємося до Вас з проханням – до-

поможіть нам налагодити зв'язок з письменниками республіки. Буду дуже вдячний, якщо Ви напишете нам, що уже конкретно зроблено для організації необхідних нам матеріалів, кому із письменників і яка тема замовлена, до якого номера ми можемо розраховувати отримати перший матеріал" [8, арк. 6].

Загалом документи, що стосуються діяльності Ю. Смолича в Комітеті за повернення на Батьківщину, мають не систематичний характер і не відбивають всю повноту його діяльності в цій організації, проте уже наявний матеріал засвідчує про те, що сам письменник виконував складні завдання, що їх ініціювали в Москві, а він був звичайним виконавцем. У той же час контент-аналіз висловлювань Ю. Смолича щодо українського громадського життя за кордоном засвідчує, що найбільш вживаними епітетами щодо зарубіжних українських діячів були: найманці імперіалістів, пособники гітлеризму, бандити, запроданці, українські буржуазні націоналісти. Рефреном повторюються критичні випади щодо УНР, галицьких сепаратистів з їх державою ЗУНР, бездержавна отаманщина та всілякі інші анархістсько-націоналістичні куркульські банди. І як висновок вживається фраза: "Історія безперестанної зради і запроданства українських буржуазних націоналістів страшна і кривава. Воістину історія гасла "самостійна Україна" це – кривавий літопис зради і запроданства" [6, с. 107]. У кожній брошурі засуджуються діячі УНР: М. Лівицький, С. Петлюра, В. Винниченко, релігійні діячі: митрополити А. Шептицький і Й. Сліпий, лідери українського національного руху С. Бандера, А. Мельник та ін.

Боротьба з українським буржуазним націоналізмом стала невід'ємною складовою життя Ю. Смолича. Один із чільних діячів Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном у кінці 1960-х – 1970-х рр. В. Чорний наголошує: "Навіть активні критики так званого українського буржуазного націоналізму усвідомлювали замовний характер цієї проблематики і свою невдячну роль у її розкручуванні. Складалося враження, що Москва боялася "укрбурнацу" більше, ніж "чистого" антикомунізму в усіх його наукових і практичних іпостасях – ревізіонізму, єврокомунізму тощо" [14]. Більше того, у тих, хто читав закордонну пресу, видання з метою активного протистояння українському буржуазному націоналізму, також змінювався світогляд. В. Чорний так про це пише: "У Товаристві для цього були особливо широкі можливості. Саме там я став постійним читачем багрянівських "Українських вістей" з німецького Нового Ульма. Серед інших політичних видань вони вирізнялися не тільки європейською культурою друку, а й змістом. Хай це комусь видасться дивним, але, читаючи газету, особливо статті Івана Багряного, Василя Гришка, Григорія Костюка (на якого звернув мою увагу Юрій Смолич), Івана Майстренка та інших першорядних авторів, можна було краще зрозуміти бандерівців, мельниківців, двійкарів, монархістів – усе розмаїття емігрантського політикуму. Та й, ніде правди діти, інколи по-справжньому відкривалися очі й на наше радянське буття. Без перебільшення – це була школа, якщо не університет. З "УВ" я дізнавався й про своє високе та безпосереднє начальство. Іноді було цікаво" [14].

Сам Ю. Смолич залишив нам і свої потаємні думки щодо тієї справи, якою так чи інакше опікувався значну частину свого життя. Внутрішнє протиріччя письменника віддзеркалює добу і стиль поводження упокорених. Його роздуми про українських і російських емігрантів й особливості їхнього можливого повернення на Батьківщину точно відбивають сутність того, що відбувалося. Російські емігранти − "… *Вони повернулись, бо повертались в Росію, вони повернулись, бо повертались до своєї нації – і нація була для них над усе: аби бути з нею вони, кінець кінцем, були згодні примиритися з яким завгодно політичним устроєм, − була б Росія, а там хоч хай який буде в ній соціальний устрій.*

І саме за це – за любов до Росії, за свою – нехай своєрідну і класово-ворожу – одначе вірність своїй батьківщині, саме за те, що вони згодні були на все аби була Росія, – їх і простили, повірили їм, і підняли високо". Українські емігранти не повернулися.

"*Не повернулися, бо, як уважали вони, – нації, вимріяної державно, вони не мали, а, навпаки, як вважали вони, їх нація залишилася так само не державною, як була і до революції і в революцію − тоді, коли вони емігрували.*

Не повернулися, бо хоча й зріклися контрреволюційних, традиційних чи яких ще там ідеалів, вони залишилися виростими саме з цих ідеалів у процесі боротьби за ці ідеали і проти інших (і революційних, і контрреволюційних) ідеалів, отже, не могли – не вміли – зрозуміти, що час іде (темпора мутантур ет нос мутамус) і новий час приніс і нові, інші та інакші, вимоги, іншу та інакшу і саму форму національного визволення.

Не повернулися ще й тому – і це не останнє, а найперше, що їх все одно і далі вважали б ворогами, нехай і не активними.

Бо: націоналізм же.

А український націоналізм, як відомо, явище антиросійське, коли з’являється, або виникає як відповідь чи відгомін на російський шовінізм, чи українофобство. 2.I.64” [11, арк. 13-14].

В іншому місці він роздумує про ефективність своєї боротьби з українським буржуазним націоналізмом.

“*П’ять років минуло, як я головую в Товаристві культурних зв’язків з українцями за кордоном. Перед тим – три роки був членом берлінського Комітету за повернення на батьківщину. Їздив у Берлін.*

Отже, вже вісім років як я, так би мовити, “впритул” маю справу із прогресивними українцями за межами рідної землі, і з українськими націоналістами різних формацій і модифікацій.

Постійно зустрічаюсь з “прогресистами” − і керівниками, і рядовими членами, що приїздять туристами чи в делегаціях. Доводиться приймати – в делегаціях, чи туриських групах – і націоналістів, переважно − це мельниківського напряму. А найбільше приїжджих – це нейтрали і формально не належні до організацій, ні прогресивних, ані націоналістичних, і суттю своєю звичайнісінькі обиватели, що не цікавляться ні чим, окрім власного добробуту.

Скільки прочитано за цей час газет – прогресивних і націоналістичних найбільше; скільки брошур, книжок і взагалі націоналістичної літератури.

І скільки написав за цей час статей проти націоналізму; видав і дві книги.

На жаль, доводиться констатувати: прогресивний рух звужується, меншає, слабшає. Націоналістичний – ширшає, збільшується, хоча й не міцнішає, бо роздирається чварами з середини.

... Причин такої ростущої переваги націоналістичного табору чимало – про це треба говорити докладно і довго, не в цих побічних записках, та й не про те зараз мова. Мова зараз принагідно про те, що серед тих причин є й наша вина. “Наша”, “ми” – я маю на увазі ту політику, яку провадимо ми.

Я говорю зараз про ту політику, яку застосовуємо до українських людей, що живуть не на Україні і, починаючи з того, що не пускаємо їх на рідні села, коли вони приїздять туристами (немов – в інтересах додержання таємниць оборони!), і кінчаючи ставленням до самих націоналістів. Наша офіційна політика все одно тримається на “лобовому ударі”, лайка в лоб та й усе. І це тільки розлючує націоналістичних провідників, а решту – націоналістична “середина” ба й самі націоналістичні організації “низи” просто залишає в незламному проти нас опорі. В той час, як єдино правильною політикою тепер – по півстолітті майже після першої еміграції та по двадцяти роках після другої – може бути тільки політика розшарування, політика відривання націоналістичних “мас” від націоналістичної “верхівки”. І обставини для цього нині якнайсприятливіші; адже “вожді” націоналізму надто скомпроментовані за ці роки, серед “середняків” надто поширено розчарування не тільки цими “вождями”, але й самими ідеями націоналізму, а “низи”і взагалі байдужі – за що їх весь час лають свої вожді, або й не від того, щоб узагалі топтати стежину до “порозуміння” з українським народом на Україні охоче йшли б на контакти, навіть, “згодні” на ... радянську владу й соціалізм, аби тільки було це “по-українському”.

Не бити в лоб їх треба, отих скомпрометованих “вождів”, ідеологів націоналізму, розвінчувати принагідно й самі концепції націоналістичної ідеології. А “середняків” та “низи” треба розшаровувати і ...прихиляти. Так я не боюся цього слова – прихиляти – нехай і не на шлях комунізму, звичайно, але бодай на стежку демократії – там у країнах, де вони проживають, через ті стежки демократії знайдуться дороги й до контактів й з українським радянським народом і соціалістичними проблемами взагалі. Нині шлях до того справді відкритий, до нього ведуть стежки з різних обставин нинішнього світового життя.

В мені говорить зовсім не “примиренство” до націоналізму.

І не християнське всепрощенство.

Ні. Тільки здоровий глузд.

10.I.66” [11, арк. 31].

Отже, Ю. Смолич не просто був одним із рядових діячів Комітету за повернення на Батьківщину, він став ідеологом і рупором радянської системи у боротьбі з українцями за кордоном.

Джерела та література:

1. Багряний І. Чому я не хочу вертатися до СРСР? / І. Багряний / Під знаком Скорпіона. З творчої спадщини письменника. Поезія, проза, публіцистика / [Упорядник та автор передмови Олександр Шугай]. – К.: “Смолоскип”, 1994. – С. 73–90.

2. Гриневич В. Служив у Петлюри артилеристом / В. Гриневич // Газета по-українськи. – 2010. – № 1056. – 9 липня // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_yurij-smolich-sluzhiv-u-petlyuri-artileristom/346471.

3. Єсюнін С.М. Брати Смоличі: рік у Глухівській гімназії / С.М. Єсюнін // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – К.; Глухів, 2011. – Вип. 4. – С. 358–360.

4. Нора П. Історія як захист від політики / П’єр Нора // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/117-pier-nora-istoriia-iak-zakhyst-vid-polityk.

5. Русские писатели эмиграции: Биографические сведения и библиография их книг по богословию, религиозной философии, церковной истории и православной культуре: 1921–1972 / [Сост. Н.М. Зернов]. – Boston: G.K. Hall & Co., 1973. – 181 с.

6. Смолич Ю. Вороги людства та їх найманці / Ю. Смолич. – К.: Державне видавництво Політичної літератури УРСР, 1953. – 120 с.

7. Смолич Ю. З народом чи проти народу / Ю. Смолич. – Берлін, 1958. – 81 с.

8. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 823. – Арк. 1–6.

9. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 824. – Арк. 1–3.

10. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 863 “В. Винниченко, Виписки з його творів. Спогади про нього та ін.”. – Арк. 1–15.

11. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 107 “Записи на схилі віку”. – Арк. 1–268.

12. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 410. – Арк. 1–22.

13. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 821. – Арк. 1–1звор.

14. Чорний В. Формула Івана Багряного: націоналізм як патріотизм / В. Чорний // Дзеркало тижня. – 2012. – №29. – 22 серпня. – С. 13.

Магда Мушинка
(Пряшів, Словаччина)

ВОЛИНСЬКИЙ ЧЕХ ВОЛОДИМИР ЛІБОВИЦЬКИЙ В (1906–1984): КОРОТКИЙ ЖИТТЄПИС

У статті подано життєпис чеського балетмейстера, уродженця Волині Володимира Лібовицького (1906–1984), учня школи українського танцю В. Авраменка в Рівному та балетної школи Є. Никольської в Празі. Він виступав на професійних сценах Праги, Братислави, Ужгорода та Хуста (1930–1939). Під час Другої світової війни – в театрах Швейцарії. Під кінець війни вступив у Чехословацьке закордонне військо в Англії. Після війни був засновником та керівником Армійського ансамблі пісні і танцю в Празі, балетної групи Українського національного театру та Піддуклянського українського народного ансамблю в Пряшеві. Звільнений з роботи з політичних мотивів він в лісі під Прагою побудував дерев'яну хатинку, в якій прожив десять років. Умер в Празі від рака. Похоронений в м. Радотін.

Ключові слова: *Волинь, В. Авраменко, народні танці, балет, "Нова сцена" в Ужгороді та Хусті, Піддуклянський український народний ансамбль у Пряшеві.*

Магда Мушинка. Волынский чех Владимир Либовицкий (1906–1984): краткое жизнеописание.

В статье представлены жизнеописание чешского балетмейстера, уроженца Волыни Владимира Либовицкого (1906–1984), ученика школы украинского танца В. Авраменко в Ровно балетной школы Е. Никольского в Праге. Он выступал на профессиональных сценах Праги, Братиславы, Ужгорода и Хуста (1930–1939). Во время Второй мировой войны – в театрах Швейцарии. Под конец войны вступил в Чехословацкое зарубежное войско в Англии. После войны был основателем и руководителем Армейского ансамбля песни и танца в Праге, балетной группы Украинского национального театра и Пиддуклянського украинского народного ансамбля в Пряшеве. Уволен с работы по политическим мотивам он в лесу под Прагой построил деревянную избушку, в которой прожил десять лет. Умер в Праге от рака. Похоронен в г. Радотин.

Ключевые слова*: Волынь, В. Авраменко, народные танцы, балет, "Новая сцена" в Ужгороде и Хусте, Пиддуклянський украинский народный ансамбль в Пряшеве.*

Mahda Mushynka. Volyn Czech Volodymyr Libovytskyi (1906-1984): A Short Biography

The article analyses the biography of Czech ballet master Volodymyr Libovytskyi (1906-1984). He was born in Volyn' region and finished Vasyl Avramenko School of Ukrainian Dance in Rivne and Yelyzaveta Nikolska Ballet School in Prague. Volodymyr Libovytskyi perfomed on the stages of Prague, Bratislava, Uzhhorod, Khust (1930-1939) and also in the theatres of Switzerland during World War II. After the war he founded and headed Army Ensemble of Music and Dance in Prague, as well as the Ballet Group of Ukrainian National Opera and Ballet Theatre and Piddukliansky Ukrainian Folk Ensemble in Priashev. He was discharged over some political motives and after ten years of solitary life Volodymyr Libovytskyi died of cancer in Prague. His body was buried in Radotin.

Key words: *Volyn', Vasyl Avramenko, folk dance, ballet, Nova Stsena in Uzhhorod and Khust, Piddukliansky Ukrainian folk ensemble in Priashev.*

Наприкінці 70-х рр. XX ст. Чехословаччину відвідала урядова делегація Швейцарії. Після офіційних переговорів і підписів міждержавних договорів Президент ЧСР Ґустав Гусак, згідно з дипломатичним протоколом, звернувся до голови швейцарської делегації із запитанням: "Може у Вас є якесь приватне бажання?". Звичайно у таких випадках запитані бажають звільнити когось із в'язниці, зустрінутися з дисидентом, придбати рідкісну річ, побувати в якомусь атрактивному місці тощо.

Голова швейцарської делегації приголомшив президента несподіваним бажанням: "Ми би хотіли зустрінутися з маестро Лібовицьким". Ні президент, ні його дорадники не знали, хто

© Володимир Шкерін, 2013

такий маестро Лібовицький. “Це – відомий чеський хореограф та режисер, який в часі Другої світової війни дістав політичний притулок у Швейцарії, заснував кілька драматичних колективів у таборах військовополонених, а на провідних швейцарських сценах ставив класичні опери, між іншим “Продану наречену” Беджіха Сметани. Ми довідались, що він живе у Празі і хотіли б йому подякувати за внесок в швейцарсько-чеські взаємини”. “Якщо він живий, то ще сьогодні буде присутній на урочистій вечері”, – заявив президент і дав приказ органам безпеки розшукати “маестро Лібовицького”. Начальник відповідної служби через пару годин доповів президентові, що В. Лібовицький – чудак, який живе в лісі за Прагою сам в дощаній буді без електрики й води в оточенні котів та вуликів з бджолами. “Належно опрацювати, привести в порядок і ще сьогодні доставити до Президентського палацу на Градчанах” – наказав президент.

Далі розповідає В. Лібовицький: “В одне після обіддя лісовою стежкою прибули до моєї хатинки в лісі троє людей. Так і так, мовляв урядова делегація з Швейцарії хоче зустрітися з Вами. Чи Ви згідні? Я дав моментально згоду. Мене звели стежкою в село Псари, посадили в лімузин і завезли спочатку в парикмахерську, потім у баню, а на кінець у позичальню костюмів. Там мене обули в модні мокасини, одягли у чорні штани, білу сорочку із запонками та метеликом, фрак, а на голову наділи циліндр. Подивившись в дзеркало, я не впізнав самого себе. На Градчанах мене представили спочатку президенту Гусаку, який пояснив, що моя присутність на урочистій вечері має державне значення і щоб я відповідно до того поводив себе. Я обіцяв достойно репрезентувати свою соціалістичну батьківщину. Я ж артист-професіонал! Оскільки запитання до мене можуть бути французькою та німецькою мовами (у Швейцарії мовляв обидві мови є державними), мені призначили двох перекладачів. “Мені перекладачі не потрібні – я ж володію обома мовами, а як треба, можу говорити ще і італійською, яка там теж є офіційною”. Перекладачів зняли.

На вечері я став майже центральною фігурою. Голова делегації заявив, що для них є щастям, що бачать живого “маєстро Лібовицького”, який ще у 1939 р. полонив швейцарську публіку своїм танцем на фестивалі в Цюріху, а в часі війни заснував Польський табірний театр, з яким поставив понад півтори сотні концертів у різних таборах Швейцарії. Як режисер та хореограф провідних театрів Цюріху, Женеви та інших міст він поставив кільканадцять балетів, та опер, в яких і сам виступав солістом і т.д. і т.п. Ясна річ, що все це йому заздалегідь написали.

Я подякував за запрошення і за політичний притулок, який Швейцарія 1939 року дала не лише мені, але тисячам чеським борцям проти фашизму. На питання про мою долю після Швейцарії я розповів, про участь в закордонному Чехословацькому війську в Англії. Про Армійський художній ансамбль Віта Неєдлого тощо.

Коли мене спитали, що роблю зараз, я відповів, що вік (понад 70 років) не дозволяє мені танцювати, але соціалістична влада дала мені солідну пенсію і я на заслуженому відпочинку в щасті і спокої доживаю свій вік. На своїй дачі я малюю. Одну свою картину я привіз з собою і дарую її делегації як подяку за допомогу в часі війни. Запитанням, відповідям і бурхливим оплескам не було кінця краю. Довелось підняти тост за чехословацько-швейцарську дружбу. Одним словом, я зіграв свою роль, як колись на сцені – на відмінно.

Після вечері мене відвезли в якийсь будинок, там переодягли у мої шати і повезли назад у Псари. Через пару днів прибув до мене сам начальник президентської канцелярії, ніби президент розпорядився дати мені державну квартиру в Празі в кварталі, який сам виберу. Я категорично відмовився, мовляв, як би без мене жили у Псарах кішки, бджоли, квіти, яблуні і груші. Дякую. Але був би радий, якби ви провели на мою дачу дорогу, щоб на випадок потреби могла заїхати до мене машина швидкої допомоги. І справді, через певний час у Псари нагрянули “Cestné stavby” зі своєю технікою і від села до моєї хати (понад півкілометра) поклали асфальтову дорогу. Це був найвищий гонорар у моєму житті за добре виконану театральну роль”. (Запис Миколи Мушинки).

Хто був цей артист, що так бездоганно і переконливо зіграв свою власну роль?

Володимир Лібовицький народився 10 листопада 1906 р. в с. Новини Чеські Млинівського району в чеській сім’ї, переселеній туди 1870 р. Мати чешка – народжена вже на Волині, виростала в українському середовищі й прищепила синові любов до української пісні. Основи професіонального танцю В. Лібовицький здобув у Танцювальній школі Василя Авраменка в Рівному (1922–1923). У 1924 р. батько вислав його на навчання у Середню сільськогосподарську школу у Великих Опатовіцях на Моравії, де його учителями були визначні діячі чеської культури Карел

Коллар та Їржі Маген. Ті, побачивши в учневі театральний талант, запропонували йому продовжувати навчання в театральній школі. Батько не погодився і син 1928 р. без яких-небудь фінансових засобів втік із дому, з великими труднощами добрався до Праги і записався у приватну балетну школу російської емігрантки Єлисавети Никольської. Гроші на навчання заробляв принагідною фізичною працею, від другого курсу – виступами у масових сценах у театрі. Після закінчення балетної школи і кількамісячних виступів на сцені Виноградського театру в Празі В. Лібовицький 1933 р. став солістом Національного театру в Братиславі. У 1937 р. він прийняв місце художнього керівника професіонального Земського театру в Ужгороді, в якому тоді панувала повна анархія. Він завів у театрі сувору дисципліну і надав йому українських характер, що не сподобалось москвофілам, які змушували його ставити п’єси російською мовою або т.зв. “язичієм”. На протест проти таких вимог В. Лібовицький відійшов з театру.

У 1938 р. він заснував в Ужгороді приватну балетну школу, однак після Віденського арбітражу в листопаді 1938 р. переселився в столицю Карпатської України в Хуст, де його було призначено помічним режисером та хореографом, а після смерті Микола Аркаса – головним режисером державного українського театру “Нова сцена” (директор Юрій Шерегій). Після окупації Карпатської України угорською армією 15 березня 1939 р. В. Лібовицький повернувся в Прагу і був прийнятий солістом у Театр балету своєї вчительки Є. Никольської, яка саме тоді готувала програму для міжнародного музичного фестивалю в м. Люцерні у Швейцарії і попросила В. Лібовицького зайнятися підготовкою цієї програми, яка б мала мати слов’янський характер. В. Лібовицький назвав свою програму “Українська сюїта”. Вона художніми засобами балету головним чином закарпатськими танцями, відображала окупацію Карпатської України гортіївськими військами. Програма у великій міжнародній конкуренції мала великий успіх. Лібовицькому за неї було запропоноване місце режисера та хореографа оперного театру в Цюріху, яке він охоче прийняв. Пізніше він став солістом і режисером оперного театру в Женеві. У Швейцарії він поставив кільканадцять опер і балетів. Там його застала Друга світова війна. У часі війни В. Лібовицький заснував кілька театральних груп в таборах військовополонених польських та радянських солдат.

У 1944 р. він вступив добровольцем у Чехословацьке військо в Англії. Після війни повернувся у Прагу і демобілізувавшись з армії, продовжував працю в чеських театрах. Наприкінці 1946 р. став художнім керівником професіонального Армійського художнього театру ім. Віта Неєдлого, де заснував танцювальну групу. Тісно співпрацював з аматорськими театрами та кіно. Тісно співпрацював з Товариством волинських чехів – переселенців з України в м. Жатець, де 1947 р. заснував самодіяльний Ансамбль волинської молоді.

У 1954 р. його було покликано в професіональний Український національний театр у місто Пряшів у Східній Словаччині, де він з молодих хлопців і дівчат без будь-якої фахової освіти створив, професійну балетну групу, з якою поставив кілька концертів народних танців, а в 1955 р. і циловечірній балет “Марійка”.

У 1956 р. на базі балетної групи УНТ виник у Пряшеві 80-членний Піддуклянський український народний ансамбль, а Лібовицький став його першим хореографом, поставивши кілька успішних вистав.

Та в кінці 50-х рр. учасники протифашистського руху опору на Заході потрапили в неласку радянських та чехословацьких органів влади. В. Лібовицького обвинуватили у “зраді Батьківщині” і прогнали з Пряшева.

Не маючи стріхи над головою і надії на придбання квартири в Празі, він на віддалі 20 км. від Праги в кадастрі села Псари купив лісну ділянку і на ній побудував дерев’яну хатинку, в якій прожив понад десять років.

Наприкінці 70-х рр. він несподівано успадкував у Празі квартиру по своїй законній дружині (з якою одружився в середині 30-х рр., прожив з нею лише пару тижнів і покинув, офіційно не розлучившись). Про неї від часу розлучення він нічого не знав. У новопридбаній квартирі він прожив останні роки свого життя. Умер 18 грудня 1984 р. від рака горла.

Перед смертю він бездоганно зіграв ще одну “театральну роль”. Знаючи, що його здоровельний стан безнадійний, він дав надрукувати 80 повідомлень про свою смерть та похорон, в які потрібно було вписати лише дату смерті. На 80 конвертах з наклеєними марками він написав адреси своїх родичів та друзів, в які треба було покласти повідомлення (parte) з дописаною датою смерті і кинути в поштову скриньку. Крім того, на дванадцятьох другсортах телеграм він

власноручно написав повідомлення про свою кончину, в яке так само потрібно було вписати дату смерті; в деякі конверти вкласти і надруковане запрошення на поминки в ресторані.

Квартиру він тут же залишеним тестаментом заповів своїй родичці, яка дбала про нього в останні місяці.

Одна з телеграм була заадресована нам. На похороні в празькому крематорії зібралася сотня людей. Майже всі вони лише з прощальної промови чоловіка довідались про складний життєвий шлях В. Лібовицького.

Урну з його прахом було похоронено на цвинтарі в містечку Радотін під Прагою.

Джерела та література:

1. Архів В. Лібовицького у приватній власності Миколи Мушинки.

2. Капішовський В. [Мушинка М.]. Володимиру Лібовицькому – 70 / В. Капішовський [М. Мушинка] // Дукля. – Пряшів, 1976. – № 6. – С. 74–76.

3. Мушинка М. “Мистецтву я віддав цілого себе”. До століття з дня народження балетмейстера Володимира Лібовицького (1906–1984) / М. Мушинка // Дукля. – Пряшів, 2006. – № 6. – С. 34–38.

4. Мушинка М. Володимир Лібовицький (10.9.1906 – 18.12.1984) / М. Мушинка // Український календар. – Варшава, 1986. – С. 176–181.

5. Мушинка М. За мистецькими заповітами Василя Авраменка. Про хореографічну діяльність Володимира Лібовицького / М. Мушинка // Народна творчість та етнографія. – К., 1994. – № 1. – С. 25–31.

6. Смотер Р. [Мушинка М.]. Володимир Лібовицький. [Некролог] / Р. Смотер [М. Мушинка] // Дружно вперед. – Пряшів, 1985. – № 2. – С. 10–11.

7. Смотер Р. [Мушинка М.]. Розмова з Володимиром Лібовицьким. До 70-ліття дня народження / Р. Смотер [М. Мушинка] // Дружно вперед. – Пряшів, 1976. – № 10. – С. 26–27.

8. Mušinka M. Volodymyr Libovickij / M. Mušinka // Forum. – Toronto, 1985.

Микола Мушинка
(Пряшів, Словаччина)

ТЕАТРАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ЛІБОВИЦЬКОГО[1]

Стаття є продовженням статті Магди Мушинки. У ній розглянуто діяльність балетмейстера В. Лібовицького (1906–1984) в празьких та братиславських театрах, в Земському театрі в Ужгороді та Державному театрі "Нова сцена" в Хусті. Під час Другої світової війни він був режисером класичних опер в театрах Женеви та Цюріху (Швейцарія). Там же заснував самодіяльні драмгуртки в таборах військовополонених. Після війни в Українському національному театрі у Пряшеві заснував балетну групу, яка згодом перетворилася в Піддуклянський український народний ансамбль. Створив перший український балет у Словаччині "Марійка". На пенсії почав малювати.

Ключові слова: *чехи Волині, балет, театри Закарпаття, Карпатська Україна, Піддуклянський український народний ансамбль в Пряшеві.*

Николай Мушинка. Театральная деятельность Владимира Либовицкого.

Статья является продолжением статьи Магды Мушинки. В ней рассмотрена деятельность балетмейстера В. Либовицкого (1906–1984) в пражских и братиславских театрах, в Земском театре в Ужгороде и Государственном театре "Новая сцена" в Хусте. Во время Второй мировой войны он был режиссером классических опер в театрах Женевы и Цюриха (Швейцария). Там же основал самодеятельные драмкружки в лагерях военнопленных. После войны в Украинском национальном театре в Пряшеве основал балетную группу, которая впоследствии превратилась в Пиддуклянський украинский народный ансамбль. Создал первый украинский балет в Словакии "Машенька". На пенсии начал рисовать.

Ключевые слова*: чехи Волыни, балет, театры Закарпатье, Карпатская Украина, Пиддуклянський украинский народный ансамбль в Пряшеве.*

Mykola Mushynka. Theatrical work of Volodymyr Libovytskyi.

The article deals with the activity of a ballet-master V. Libovytskii (1906–1984) in Prague and Bratislavan theatres, Zemsky theatre in Uzhgorod, and the State theatre Nova Scena in Khust. During the World War II he was a regisseur of classic opera in the theatres of Geneva and Zurich (Switzerland). There he established amateur drama coterie in prison camps. After the war had finished, he established a ballet company, which was later reformed into Ukrainian Pidduklanskii folk company, at the Ukrainian National Theatre in Priashev. He founded the first Ukrainian ballet Mariika in Slovakia. In his retirement he started drawing.

Key words: *the Czechs of Volyn, ballet, the theatres of Transcarpathian region, Carpathian Ukraine, Pidduklanskii folk group in Priashev.*

Уродженець Волині Володимир Лібовицький (1906–1984) був всебічно обдарованим артистом: балетмейстером, режисером, актором, в останні роки – малярем.

Свою театральну кар'єру він розпочав ще будучи студентом Балетної школи Єлисавети Никольської в Празі (1928–1934), на сцені її театральної студії, Великої оперети в Празі, пізніше – Виноградського театру "Арена" там же.

Після одного із сольних виступів на сцені Великої оперети до нього підійшов директор Національного театру в Братиславі Антонін Драшар і запропонував молодому танцюристові місце соліста на балетній сцені свого театру. В. Лібовицький без вагання прийняв цю пропозицію і після успішного закінчення балетної школи Є. Никольської в 1934 р. і виїхав у Братиславу. На єдиній балетній сцені Словаччини він створив десятки ролей. Його найчастішою партнеркою

[1] Доповідь написана на матеріалах архіву В. Лібовицького, що знаходиться у власності автора та на основі особистого спілкування з ним.

© Надія Марченко, 2013

була зірка словацького балету примабалерина Елішка Фуксова. Сольні виступи В. Лібовицького з захопленням приймали не лише глядачі, але й театральна критика. Одночасно він працював асистентом балетної школи Е. Фуксової, що приносило йому додаткові фінанси, але й дало змогу поглибити й практично застосувати свої педагогічні здібності.

Та непосидюща вдача В. Лібовицького не дозволила йому спочити на лаврах. Його все більше й більше тягло до української культури, яка з дитинства приросла йому до серця. Тому на початку 1937 р. він прийняв запрошення керівництва Дружества Земського підкарпаторуського народного театру в Ужгороді на посаду директора, художнього керівника та режисера цього професіонального театру, який в тому часі знаходився в повному розвалі. В. Лібовицькому протягом порівняно короткого часу вдалося поставити театр на ноги. Він запровадив у ньому сувору дисципліну, щоденні мовні, фізичні та театральні вправи. Кожну п'єсу він збагачував співом і танцями. З-за браку оркестру, танці були виконувані під грамофонну музику. Вже навесні 1937 р. він з великим успіхом поставив оперету "Верховинська кров", слідом за якою були й інші.

Керівництво "Дружества" (кооперативної спілки), яке фінансувало театр, було в руках москвофілів із табору Бродія. Українська мова москвофілам була терном в оці і воно поступово, без згоди директора, звільняла з роботи акторів української орієнтації. В. Лібовицький на знак солідарності зі звільненими акторами, добровільно відійшов з театру.

В Ужгороді він заснував приватну балетну школу та і вона довго не проіснувала, бо після Віденського арбітражу в листопаді 1938 р. мадярська влада її скасувала.

Після відходу із Земського театру В. Лібовицький нав'язав стосунки з другим професіональним театром Ужгорода – "Новою сценою" з яким виїхав у столицю Карпатської України Хуст, де розгорнулася дальша його активна діяльність. Директор "Нової сцени" Юрій Шерегій прийняв його на посаду хореографа і балетмейстра. На театральний сезон 1938–39 р. було заплановано 20 п'єс, з яких до березня 1938 р. було поставлено або відновлено одинадцять. В. Лібовицький для кожної з них ставив танці, музичне та сценічне оформлення. Після несподіваної смерті шеф-режисера Миколи Аркаса 13 грудня 1938 р. його посаду зайняв В. Лібовицький.

Першою виставою "Нової сцени" в Хусті була опера С. Артемовського "Запорожець за Дунаєм". Ще в 1938 р. були відновлені дальші три вистави: "Запорозький скарб" К. Ванченка, "Ой, не ходи Грицю" М. Старинського та "Пошились у дурні" М. Кропивницького. До всіх В. Лібовицький долучив нові танці.

Першою самостійною постановкою В. Лібовицького в "Новій сцені" була віршована драма О. Олеся "Над Дніпром". Нею театр відзначив 60-річчя з дня народження автора, який на прем'єрі 3 січня 1939 р. брав особисту участь. Сам В. Лібовицький у драмі бездоганно виконав роль Водяника. Один з численних рецензентів вистави письменник Василь Гренджа-Донський дав їй таку оцінку: *"Фантазія режисера Лібовицького витворила зі своїми вкладками балету, пісень та ультрамодерної декорації таку прегарну цілість, що я ще раз перечитував поему і тільки тепер почав цінити працю режисерів. Лібовицький справді пописався в цій режисурі і показав своє високе мистецтво"* (Твори В. Греджи-Донського, Нью-Йорк, т. 10, с. 184).

У січні-березні 1939 р. В. Лібовицький відновив на "Новій сцені" та поповнив новими танцями прем'єри: драму "Отаман Хмара" Ю. Горліс-Горського, оперету "Сорочинський ярмарок" М. Старицького (за М. Гоголем) та комедію "Пані і її похресник" Вебера-Гоннекена. У стадії розробки була і дитяча комедія В. Лібовицького "Юрко" з музикою Ю. Шерегія.

Кульмінацією театрального сезону 1938–39 р. мала бути інсенація поеми Т. Шевченка "Гайдамаки", призначена на 14 березня 1939 р. Афіші про неї були розвішані по Хусті та навколишніх місцевостях. В. Лібовицький доклав усі свої сили на її реалізацію. Був її режисером, хореографом і сценографом. Генеральна репетиція прем'єри відбулася 13 березня 1939 р. І актори, і журналісти, й інші глядачі були нею захоплені. 14 березня 1939 р. мадярські війська зайняли Хуст, проголосили стан облоги і заборонили будь-які збори. Театр "Нова сцена" перестав існувати. В. Лібовицького мадяри арештували, пізніше у закритому вагоні через Угорщину відправили в Прагу, де він нав'язав стосунки з членами уряду Карпатської України та з багатьма діячами української культури.

Навесні 1939 р. театр "Празький балет" одержав від оргкомітету Міжнародного фестивалю театрального мистецтва в м. Люцерн в Швейцарії запрошення до участі у фестивалі. Директорка і примабалерина театру Є. Нікольська попросила В. Лібовицького підготувати для фестивалю програму на тему окупації Чехословаччини німецькими військами. Під свіжим враженням

останніх політичних подій в Карпатській Україні він створив лібрето, в основу якого було покладено закарпатські народні танці: "Коломийку", "Аркан", "Гуцулку" та ряд інших. Ними він хотів звернути увагу світової громадськості на високе мистецтво найзахіднішої галузки українського народу, нині поневоленого чужими загарбниками.

Никольській лібрето сподобалось і вона дала В. Лібовицькому "вільну руку" на його реалізацію, призначивши його режисером та хореографом програми. Сама погодилася виступати разом з В. Лібовицьким в сольних партіях балетної композиції, названої "Українська сюїта". В. Лібовицький притяг до участі в програмі кращі сили українського та чеського мистецтва Праги. "Українська сюїта" на міжнародному фестивалі здобула першу премію. Після тріумфального виступу "Празького балету" директор Оперного театру в Цюріху Карл Шмід-Блосс запропонував чеському балетмейстерові місце головного режисера й хореографа у своєму театрі. В. Лібовицький охоче погодився. Згодом він став солістом Державного оперного театру в Женеві та гастролював в кількох інших містах Швейцарії. Чотирирічне перебування В. Лібовицького у Швейцарії належить до найактивніших періодів його життя. На найбільших сценах Швейцарії він виконав ряд головних ролей та режисирував кілька опер та балетів. У часі, коли на його батьківщині були закриті всі чеські театри, він поставив у Люцерні оперу Б. Сметани "Продана наречена".

Поряд з інтенсивною працею в театрах В. Лібовицький розгорнув широку антифашистську діяльність, за що гестапо вже в серпні 1941 р. видало ордер на його арешт. Лише нейтралітет Швейцарії та надання йому права політичного азилю зберегло його від концентраційного табору.

У той час Швейцарія стала притулком десятків тисяч політичних емігрантів, військовополонених різних національностей та втікачів з примусових робіт в Німеччині. Найчисленнішою була група польських військовополонених, що прибули сюди після поразки із Франції 1940 р. У 1942 р. зі згодою швейцарських органів він зорганізував серед них самодіяльну театральну групу, яка дала 160 концертів у різних таборах та серед цивільного населення. Подібні групи він допоміг зорганізувати і в чехословацькому та радянському таборах.

Як тільки в ході Другої світової війни в Англії формувалася Чехословацька армія, В. Лібовицький вступив у її ряди, щоб зі зброєю в руках боротися за визволення Чехословаччини від фашизму. Брав участь у кількох бойових операціях на західному фронті, а в 1945 р. повернувся у визволену Батьківщину.

У Празі він з новим ентузіазмом взявся за відновлення театрального життя. В празькому "Театрі молоді" переклав та поставив на сцені п'єсу російської письменниці В. Любимової "Серйожа Стрельцов" та п'єсу "Син полка" за однойменним романом В. Катаєва.

Наприкінці 1946 р. йому було доручено заснувати танцювальну групу Армійського художнього ансамблю ім. Віта Неєдлого в Празі. Він не лише підібрав та розучив танці, але для першої прем'єри ансамблю, яка відбулась 12 грудня 1946 р., склав цілу програму під назвою "Армія у піснях і танцях".

Багату методичну допомогу він надавав і самодіяльним театрам та ансамблям. Наприклад, з молодіжним театром у Страконіцях він поставив п'єсу Й.К. Тила "Страконіцький дударик", яка у 1951 р. зайняла почесне місце в репертуарі загальнодержавного фестивалю "Їрасків Гронов". Кілька років він активно співпрацював з драматичним колективом волинських чехів у Жатці.

Від 1954 р. його доля була пов'язана з Пряшевом. За дорученням Міністерства культури він охоче прийняв місце хореографа новоствореної оперети Українського національного театру в Пряшеві. У його хореографії УНТ поставив: "Майську ніч" М. Лисенка, "Запорізький скарб" В. Ванченка, "Назустріч щастю" В. Зозуляка та "Жрицю вогню" В. Валентинової. Найбільшого успіху він досяг хореографіями "Марусі Богуславки" М. Старицького та "Пташника" К. Целлера.

В. Лібовицький є автором балету "Марійка" про участь українців Пряшівщини в національно-визвольній боротьбі та визволенні Пряшівщини Радянською Армією. Музику до балету написав композитор Рудольф Спишак. Це був перший твір з даною тематикою в чехословацькій драматургії і досі єдиний цілочерпній балет на сцені Українського національного театру. Прем'єра балету "Марійка", відбулась 19 травня 1955 р. і пройшла з неочікуваним успіхом. Про неї з захопленням писала не лише українська, але й словацька преса. Її популярність серед глядачів документує факт, що протягом трьох місяців вона витримала 47 реприз і лише відхід на військову службу п'ятьох танцюристів припинив її дальше існування на сцені.

Наприкінці 1955 р. оперетну групу УНТ було скасовано і на її місці виник Піддукдянський український народний ансамбль. В. Лібовицький став основоположником танцювальної групи ансамблю. У важких умовах виконував функцію і хореографа, і педагога, і корепетитора, і ряд функцій в суспільних організаціях. На жаль, подяки за свою самовіддану працю він не дочекався. Партійні органи та державна безпека не могли вибачити йому давні зв'язки з А. Волошином, побут у Швейцарії, участь в Західній армії та інші "гріхи". Його звільнили з роботи і прогнали з Пряшева.

З ярликом "політично неблагонадійний" (nespolehlivý) він не мав надії на придбання квартири в Празі або іншому місті, тому в лісі кадастру села Псари (20 км. від Праги) він придбав невеличку ділянку, на якій власноручно побудував дерев'яну хатинку, що її постійно удосконалював. У ній він один прожив десять років в оточенні вуликів з бджолами, будок для кроликів, курятника, собачки та кішки.

У 1967 р. він вперше після 40-річного відлучення, відвідав своє рідне село Новини на Волині і був глибоко схвильований, коли в місцевому краєзнавчому музеї побачив кутик, присвячений його життю і творчості під назвою "Наш земляк В. Лібовицький". Відвідини Лібовицького в рідному селі перетворились в маніфестацію чехословацько-радянської дружби, про яку писала обласна та районна преса (газети "Зміна" та "Зоря"). З того часу розпочалась інтенсивна співпраця В. Лібовицького з даною школою. Він подарував їй цілий ряд експонатів, наслідком чого його "кутик" розрісся в цілу кімнату.

Портрет В. Лібовицького був би неповним, якби ми не згадали його публіцистичну діяльність. Він є автором кількох десяток статей та розвідок про мистецькі справи. Крім того, він перекладав на чеську мову з української, російської, польської та французької літератур. Активно співпрацював з кіно. У кінофільмі "Полонинське кохання" (1938) він виконав головну роль, а у фільмі "Никола Шугай" (1946) поставив усі народні танці.

У молоді роки В. Лібовицький, живучи на Волині, випробував свої сили і на ділянці поезії. Деякі з його віршів були публіковані в західноукраїнській пресі під псевдонімом "Володимир Колосок". Ці вірші серед молоді тішилися значною популярністю.

Будучи на пенсії, В. Лібовицький почав малювати власним нестандартним стилем. Його картини експонувалися на виставках самодіяльного мистецтва і навіть здобували премії. Він не перестав брати активну участь в культурно-громадському житті. Із своєї хатинки в Псарах він майже щотижня виїжджав у Прагу на театральні вистави, концерти, виставки образотворчого мистецтва тощо. Час від часу він їздив і на Україну, де в нього було багато друзів. До них належав художник Василь Касіян, письменник Іван Чендей, літературознавець Олекса Мишанич, журналіст Л. Матвійчук та інші.

У Пряшеві його друзями були Василь Капішовський, Анна Галечка, Рудолф Смотер, Єва Біс та танцюристи Піддуклянського українського національного театру – його вихованці (Чисарик, Лазор, Забавський та інші).

Після сімдесятого року життя, перебування В. Лібовицького у Псарах ставало все труднішим. Він почав хворіти і вимагав частішу лікарську опіку, про яку на його дачі, відрізаній від світа, не могло бути й мови. Родичів, до яких він би міг переселитися у нього не було. Єдиний вихід – старечий дім. А туди він ні в якому разі не хотів. На цей раз несподівано доля сама вийшла йому на зустріч. Його повернення в Прагу влітку 1976 р. було теж нестандартним.

Десь на початку 30-х рр. молодий Володимир з першого погляду закохався у красуню Антонію на сім років молодшу від нього і після короткого знайомства вони повінчалися. Через пару тижнів обоє дійшли висновку, що їх шлюб був помилкою. Молодожони назавжди розійшлися без того, щоб юридично оформити розлучення. У березні 1976 р. Антонія померла на 63 році життя не залишивши після себе жодних спадкоємців. Володимир довідався про її смерть із офіційного повідомлення державних органів, які встановивши, що він є законним чоловіком померлої, закликали його щоб її поховав. Поховавши дружину, він несподівано для самого себе успадкував її двокімнатну квартиру майже в центрі Праги (вул. Під Вишеградом, № 1) і переселився туди з Псарів.

Його здоров'я з кожним роком підупадало. Виоперували йому ракову пухлину з горла та це не допомогло. Рак поширився на шлунок, печінку та інші органи. Володимир знав, що на його хворобу немає лікарства і змирився з цим станом, тим більше, що цю хворобу він вважав генетичною: від рака помер його батько і дві сестри. Наперекір сильним болям він, інтенсивно працював, намагаючись залишити після себе якийсь слід. В останні роки він уривками писав

свої спогади на окремі періоди життя, надсилаючи їх своїм друзям. У торонтському “Календарі-альманаху на 1983 рік” появилися його “Спогади на Олександра Олеся” (с. 87-95). Чимало уваги він приділяв упорядкуванню свого архіву. Частину він передав Театральному інституту в Празі, частину – архіву Словацького національного театру, частину – мені.

Найближчою його подругою була колишня партнерка Ніна Їрсікова, заслужена артистка, лауреатка багатьох премій, яка в часі війни п’ять років провела в німецькому концентраційному таборі. На вулицях Праги часто їх можна було бачити, як поволі йдуть держачись за руки, а другими руками опираються на костилі.

Напередодні її похорону 28 листопада 1978 р. він написав мені: *“Ми обоє належали до генерації, яка пробивала “танцювальний театр”, а не танець заради танцю. З цієї генерації залишився я один. Тепер черга за мною”*. Приголомшив його факт, що на похороні ніхто не сказав слово подяки за її самовіддану працю.

Володимир Лібовицький умер 18 грудня 1984 р. у Празі на 78 році життя.

Похорон відбувся 22 грудня у Страшницькому крематорії в Празі. Приїхали, головним чином, його близькі й далекі родичі (на підставі одержаних від нього самого повідомлень). Майже всі про життя свого родича і його внесок в чеську, словацьку, українську та західноєвропейську культуру довідалися лише з моїх промов на похороні та поминках. З офіційних представників театрального життя Праги, Братислави та Пряшева не було нікого. Ніхто не прибув ні з його батьківщини України, ні з Швейцарії. Прах В. Лібовицького покоїться в “Урновому гаї” селища Радотін під Прагою. Такою була остання його воля.

Оксана Супронюк
(Київ)

БОГДАН РОМАНЕНЧУК – РЕДАКТОР УКРАЇНСЬКИХ ЧАСОПИСІВ У США (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТ.)

У публікації висвітлюється діяльність Богдана Романенчука, як організатора українського видавництва у США і редактора журналів "Київ" і "Українська книга" , що виходили у Філадельфії при цьому видавництві у 1950–1980-х рр. Актуальність дослідження обумовлене відсутністю системного опрацювання історії цих журналів та аналізу редакторської діяльності Б. Романенчука. Автор звертає свою увагу на основні заслуги Б. Романенчука як редактора цих журналів і їх значення для розвитку українознавства в загальнокультурному і книгознавчому контекстах. Ці журнали були відносно довговічними проектами в пресі української діаспори. Вони постали в часи, коли на материковій Україні книгознавство перебувало в занепаді. Висвітлюючи історію української книги та літературно-мистецькі події в діаспорі і в Україні, вони стали важливими джерелами літературно-мистецької, книгознавчої та бібліографічної інформації, публікації яких сприяли популяризації у світі духовних цінностей України. Видавнича та редакційна діяльність Богдана Романенчука щодо популяризації української книжки, виховання і розвитку своєї аудиторії читача, сприяли поширенню світових здобутків духовної культури, а друковане українське слово стало засобом поширення культурних ініціатив в умовах бездержавності нації. Матеріали часописів досі маловідомі дослідникам і потребують глибокого вивчення в контексті сучасних українознавчих досліджень.

***Ключові слова**: Богдан Романенчук, українська діаспора, журнали "Київ" (1950–1964), та "Українська книга" (1971–1982), Філадельфія, США.*

Оксана Супронюк. Богдан Романенчук – редактор украинских журналов в США (вторая половина XX в.)

В статье освещена деятельность Богдана Романенчука как организатора украинского издательства в США и редактора журналов "Киев" и "Украинская книга", которые выходили при этом издательстве в 1950–1980-е гг. Актуальность исследования обусловлена отсутствием системного изучения истории этих журналов и анализа редакторской деятельности Б. Романенчука. Автор обращает свое внимание на основные заслуги Б. Романенчука как редактора этих журналов и их значение для развития украиноведения в общекультурном и книговедческом контекстах. Эти журналы были относительно долговечными проектами в прессе украинской диаспоры. Они возникли, когда в советской Украине книговедение пребывало в упадке. Освещая историю украинской книги и события в мире литературы и искусства в диаспоре и в Украине, они стали важными источниками книговедческой, литературоведческой и искусствоведческой информации, публикации которых способствовали популяризации в мире духовных ценностей Украины. Издательская и редакционная деятельность Богдана Романенчука в плане пропагандирования украинской книги, воспитания и развития своей аудитории читателя, способствовали популяризации мировых достижений духовной культуры, а печатное украинское слово стало средством распространения культурных инициатив в условиях безгосударственности нации. Материалы журналов до сих пор малоизвестны исследователям и требуют глубокого изучения в контексте современных украиноведческих исследований.

***Ключевые слова**: Богдан Романенчук, украинская диаспора, журнал "Киев" (1950–1964), и "Украинская книга" (1971–1982), Филадельфия, США.*

Oksana Supronіuk. Bohdan Romanenchuk – an editor of Ukrainian periodicals in the USA (the second half of the 20th century)

In this publication the author discusses the work of Bohdan Romanenchuk as the organizer of the Ukrainian publishing house in the USA and the editor of journals "Kyiv" and "Ukrayins'ka knyha", which used to be printed by this publisher in Philadelphia in the 1950s – 1980s. This research is topical because the history of these journals have not been systematically worked

© Оксана Супронюк, 2013

upon, and the editing work of B. Romanenchuk hasn’t been analyzed yet. The author focuses on the main merits of B. Romanenchuk as the editor of these journals and their significance for the development of Ukrainian studies in the general cultural and bibliological contexts. These journals were relatively long-living projects of the Ukrainian diaspora’s press, and they emerged when the bibliology in the mainland Ukraine stagnated. By shedding some light on the history of Ukrainian books and literature and art events among the diaspora as well as in Ukraine, the journals became important sources of literary, art, bibliogical and bibliographical information, and their publication contributed to the propagation of Ukrainian values in the world. The publishing and editing work of B. Romanenchuk in the popularization of Ukrainian books, fostering and development of the readers audience facilitated the widespread of the world cultural heritage, while the printed Ukrainian word became a method of propagation of cultural initiatives in the situation of the nation without a state. The materials of the journals are still vaguely known to the researchers and require deeper attention in the context of modern Ukrainian studies.

***Key words**: Bohdan Romanenchuk, Ukrainian diaspora, journals “Kyiv” (1950–1964) and “Ukrayins’ka knyha” (1971–1982), Philadelphia, USA.*

Дослідження, що розкривають фонд української періодики, яка стала приступною для читачів після набуття Україною незалежності, вводять у науковий обіг новий масив невідомого раніше культурологічного матеріалу (культурної спадщини діаспори), що є важливою частиною вітчизняної історії.

Творча діяльність Богдана Романенчука, редактора українських часописів “Київ” та “Українська книга”, що виходили в Філадельфії (США), у 1950–1980-ті рр. є важливою сторінкою історії української еміграції, її боротьби за збереження й утвердження історичної пам’яті всього українського народу, а також особливою віхою в історії розвитку книгознавства та українознавства.

Богдан Романенчук (23.02.1908 (за іншими даними 1906, 1912), с. Воскресінці, тепер Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. – 09.01.1989, м. Філадельфія (США) – вчений-славіст, літературо- і мовознавець, редактор і видавець, був потужною, яскравою постаттю в культурному житті української діаспори ХХ ст. Питання його діяльності як редактора українських часописів у 1950–1980-х рр. у США ще не було предметом спеціального вивчення. Актуальність цієї теми також зумовлюється відсутністю системного опрацювання історії цих журналів. Побіжні згадки про Б. Романенчука є в загальних книгознавчих оглядах. Проте всебічного висвітлення діяльності часописів та аналізу матеріалів, опублікованих на їх сторінках, як і редакторської роботи Б. Романенчука, ще не існує.

Як писала О. Керч про нього, “він був з того роду завзятих гуцулів, що відстоювали права своєї вужчої батьківщини із завзяттям і наснагою цілого свого життя” [2, с. 184]. Після навчання в Коломийській та Рогатинській гімназіях, на початку 1930-х він студіював славістику, українську та польську мови й літератури, а також етнографію на славістичному відділі Львівського університету. Належав до студентських організацій і був активним у “гуртку українців” та в Товаристві ім. Петра Могили, де товаришував з відомим поетом Б.-І. Антоничем [2, с. 184]. Закінчив філософський факультет Львівського університету зі ступенем магістра у 1935 р. Першими його творчими проектами були засноване ним у Львові власне видавництво популярної книжки “Всесвіт”, а згодом – літературне видавництво “Українська книгоспілка” (1935–1939) [Хронологічну канву біографії Б. Романенчука див.: 3, с. 272-274, див також: 2, с. 184-186]. Був співробітником видання НТШ у Львові “Українська книга”, місячника, присвяченого бібліології та бібліофільству (Органу Бібліологічної комісії НТШ та Українського Товариства бібліофілів у Львові), де у 1937–1939 рр. публікував поточну бібліографію української книги у Галичині, на Буковині, Волині, Закарпатті (частково еміграційної).

У 1939–1940-х рр., уникаючи більшовицького переслідування, переїхав до Кракова, де працював редактором в Українському видавництві, викладав на курсах. У 1944 емігрував до Австрії, де досить тривалий час перебував у таборах для переміщених осіб у Ландеку, де відразу став, за словами О. Керч, “на чолі шеститисячної громади біженців і фактично був організатором культурного і громадського життя в таборі” [2, с. 184]. Незважаючи на важкі політичні та матеріальні обставини, продовжував разом з іншими галицькими інтелігентами-емігрантами працювати для розвитку української духовності, зокрема, виконуючи обов’язки культурно-освітнього референта у таборовій управі, організувавши середню школу, де викладав українську

мову та літературу. Співпрацював із Спілкою українських літераторів і науковців у Зальцбурзі, де заснував разом з правлінням Спілки, зокрема, її головою доктором Ю. Мачуком, літературно-науковий журнал "Літаври" (1947–1948; вийшло 6 чисел) [3, с. 272-273], вміщував там свої статті і рецензії.

У 1949 р. виїхав до США. Оселився у Філадельфії, де спочатку, як і більшість емігрантів з України, заробляв собі на життя, працюючи не за фахом – столяром на меблевій фабриці. Але основною працею його життя залишилася діяльність, пов'язана з науковою та видавничою справою. Він був членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка в еміграції, Українського бібліологічного товариства. З 1955 вивчав славістику на балто-слов'янському відділі Пенсильванського університету, у 1958 р. здобув науковий ступінь доктора філософії. У 1959–1965 рр. працював у Платсбурзькому державному університеті, а з 1965 – асистентом професора та професором слов'янських мов і німецької літератури в Ніагарському університеті [3, с. 273].

Період адаптації до нових умов для багатьох українців, що опинилися в еміграції, був пов'язаний і з питаннями "асиміляції, інтеграції, багатокультурності, чи <…> акультуризації, які практично зводилися до основного: "чи вміємо стати як громада та одиниці повноцінними американцями й одночасно зберегти свою українську ідентичність" [4, с. 93]. Українські іммігранти, прагнули створити свою етнічну пресу, розуміючи, що вона допоможе їм зберегти власне національне життя.

Першим творчим проектом Б. Романенчука в Америці стало створення у Філадельфії видавництва "Київ", де він почав видавати українські книжки, а також літературний журнал-двомісячник "Київ" (1950–1964). Філадельфійський "Київ" був тематично й духовно пов'язаний з книгознавчими і бібліографознавчими друкованими органами, які існували з початку побудови української держави. З встановленням радянського режиму в материковій Україні преса почала контролюватися й цензуруватися, з-за чого окремі ділянки знань та інформація про них стали заполітизованими або й зовсім зникли з її сторінок. Книгознавство фактично було знищене. "Київ" був серед тих зарубіжних періодичних видань, які з'явилися за межами материкової України, взяли на себе функцію головного інформатора й намагалися в силу своїх можливостей максимально об'єктивно фіксувати мистецькі й літературні події, нові джерела друку, й знайомити з ними читача.

Основною метою журналу, назва якого була пов'язана з традиціями літературно-мистецького Києва, як заявлено було в його 1-му номері в 1950 р., служити розвиткові українських літератури і мистецтва на вигнанні, а програмою нового часопису було презентувати інформацію про українські літературу й мистецтво у світі, орієнтуючись на найвищі досягнення сучасної української культури та на передові течії культури християнського Заходу, репрезентуючи при цьому весь український народ, що стояв тоді у велетенському змаганні за свою незалежність, соборність і суверенність ["Київ", № 1, с. 1-2, зноски на рік і номер журналу подаються в тексті з вказанням року і номеру].

Серед учасників "Києва" ми бачимо О. Лятуринську, Г. Журбу, І. Боднарчука, О. Зуєвського, Л. Винара, О. Домбровського, Б. Антоненка-Давидовича, Л. Полтаву, Володимира Дорошенка, З. та О. Тарнавських, М. Островерху, Р. Климкевича, С. Гординського, І. Керницького, Гр. Лужницького, В. Блавацького та ін.

У 1950–1953 рр. журнал виходив як літературно-мистецький двомісячник Літературно-мистецького Товариства в Філадельфії (Видавець і редактор Б. Романенчук при активній співпраці П. Андрусева, С. Гординського, Б. Кравцева, П. Мегика, Я. Славутича. Обкладинку малював С. Гординський). У 1954–1964 журнал змінив підзаголовок: "Київ", журнал літератури, науки, мистецтва, критики і суспільного життя (Гол. ред. Б. Романенчук, редагує колегія). З початку ж 1959 р., тобто останні 5 років існування журналу, одноосібним видавцем і редактором "Києва" став Богдан Романенчук.

Журнал був важливим засобом інформації рідною мовою, фактично він не тільки пропагував художню творчість, а й виконував функцію просвітника і вчителя, пропагандиста української ідеї, популяризатора громадської думки, нових філософсько-естетичних ідей, мистецьких напрямів. Всім арсеналом наявних засобів – літературно-критичною програмою, втіленою в колективних редакційних документах, живим художнім матеріалом журнал спільними зусиллями його редактора та авторів сприяв збагаченню рідного письменства, розвивав на українському грунті новаторські пошуки молодого покоління митців.

На сторінках "Києва" Б. Романенчук систематично друкував твори американських авторів, щоб українці США орієнтувалися в культурному просторі країни їх перебування. У журналі з'являються переклади й авторизовані переклади кращих творів світової літератури з біографічними довідками про письменників, їх авторів. Серія публікацій знайомила читача з історією української літератури. Рубрика "Наша антологія" була спробою пригадати читачеві рідкі й малодоступні перлини нашої української поезії із переважно знищених видань, до яких додавалися біографічні довідки й підбірки віршів. Серед них П. Филиповича, Б.-І. Антонича, О. Ольжича, Ю. Дарагана та ін.

Протягом всіх років його виходу на сторінках журналу друкувалися публікації Шевченкіани. А у 1961 р., ювілейному році, коли відзначалося 100-річчя смерті Т. Шевченка, матеріали з галузі шевченкознавства вміщувалися систематично у кожному номері. Серед них перекладені українською уривки з "Журналу" Т. Шевченка, своєрідного щоденника, який поет вів російською мовою протягом року, з червня 1957 до липня 1958. На початку 1960-х рр. Б. Романенчук на сторінках "Києва" надрукував серію шевченкознавчих публікацій наступної тематики: "Естетичні погляди Тараса Шевченка, поширена доповідь, виголошена на Світовому конгресі української вільної науки, що відбувся 17-19.03.1961 в Нью-Йорку" [1961, № 1, № 6; 1962, № 1; 1962, № 2/3]; а також: "Проекти пам'ятників Шевченкови" [1962, № 4]; "Шевченківські премії за 1964 рік" [1964, № 2]; Шевченкові погляди на красу й мистецтво [1964, № 6]; Шевченківські лауреати. 1: Микола Тихонов [1964, № 4; № 5].

Одноосібно Б. Романенчук вів у журналі рубрики "З бібліографічних мандрувань", "З мандрівки по книгарських полицях", що містили дані про еміграційні видання, підсовєтські видання. Аналіз книжок, які з'являлися на книгарських полицях, супроводжувався роздумами про життя, про актуальні проблеми, порушені в творах, біографічними даними про авторів, екскурсами в історію. Рубрика "На мовні теми" вміщувала публікації з історії виникнення української мови, про русифікацію української мови на Україні, полеміки, листування, рецензії на видання відповідної тематики [див. наприклад: 1957, № 5; 1958, № 4; 1959, № 6]. Рубрика "Нобелівські премії" розпочалася публікацією "В 60 роковини смерти [А. Нобеля]" про історію Нобелівської премії [1956, № 6], і розповідала про її лауреатів. Б. Романенчук написав в цій статті про англійця Р. Кіплінга [1958, № 3], росіянина Б. Пастернака [1958, № 5/6]. У цьому ж номері він вмістив у перекладі уривки з 2-го розділу повісті Б. Пастернака "Доктор Живаго", що мала тоді великий розголос.

Рубрика "CAMERA OBSCURA" містила розбір та оцінки різних конфліктних, курйозних, парадоксальних ситуацій та обставин, непорозумінь в пресі та в еміграційному й на материковій Україні літературно-мистецькому середовищі. Рубрика "Мистецька хроніка" підводила підсумки подій в мистецькому житті, розповідала про виставки українських малярів в картинних галереях світу, театральні вистави, виступи творчих хорових колективів.

У № 3 1955 р. видавництво "Київ" оголосило літературний конкурс для підсилення літературної творчості на еміграції, особливо в ділянці короткої прози – новели й оповідання, та лектури для юнацтва, брак якої, на думку редактора, тоді надзвичайно гостро відчувався. Переможці в конкурсі були відзначені гонорарами. У № 3 1956 р. журналу "Київ" підведено підсумки цього конкурсу. Були названі імена переможців, а їх твори згодом вміщені на сторінках журналу.

У редакційних статтях порушувалися наболілі проблеми, що стояли перед українством в еміграції, пошук шляхів служіння рідному суспільству, питання зміни поколінь тощо.

Таким чином, діяльність "Києва" була відносно довговічним (15 років) проектом в пресі української діаспори 2-ї половини XX ст. Це був журнал універсального гуманітарного змісту, який зусиллями головного редактора зміг стати "єдиним літературно-мистецьким журналом не тільки в Америці, але в цілому вільному світі" [1955, № 6, с. 250]. Б. Романенчук називав свій журнал "вільною трибуною українського слова у вільному світі" [1964, № 1, с. 1-2]. Свої публікації в ньому він підписував: Б. Ром. Б.Р. бр., бкр. бром. Журнал припинив своє існування у 1965 р.

Згодом творчий та життєвий досвід в Америці привів Б. Романенчука до більш локального проекту, журналу книгознавчо-бібліографічного профілю. Через 5 років, у 1971 р., він започатковує в Філадельфії новий журнал, "Українська книга", який виходив 12 років (до 1982 р.). За його задумом, він був відродженням на еміграції традицій старої, львівської "Української книги", але з відповідним врахуванням обставин життя на еміграції. Як вже згадувалося, сам

Богдан Романенчук був активним учасником львівського проекту "Українська книга" (Львів, Краків, 1937–1943).

Співтворцями нового журналу були художник Петро Андрусів, мистецтвознавці Святослав Гординський, Богдан Кравців, Петро Мегик, Яр Славутич. Серед постійних редакційних працівників бачимо письменників Ю. Косача, О. Зуєвського, літературних критиків І. Костецького, О. Тарнавського, Б. Нижанківського, М. Ореста, Н. Пазуняк, бібліографів А. Турчина, О. Соколишина, Е. Касинця, Г. Миронюк, книгознавців Наталю Дорошенко та В. Веригу, М. Кравчука, Р. Вереса, Я. Дзиру, А. Фесенка, мистецтвознавця О. Керч. Їх публікації зумовлювалися колом зацікавлень кожного автора. Богдан Романенчук був одним з найактивніших авторів, йому належать публікації з різних галузей книгознавства, бібліографознавства, літератури та мистецтвознавства.

Особлива увага на сторінках "Української книги" була приділена пропаганді ідеї створення баз даних поточної та ретроспективної бібліографічно-документальної інформації про українську книгу, обов'язкового примірника від усіх українських книговидавців у різних країнах поселення, систематичного і повного постачання друкованої продукції до всіх книгосховищ, які взяли на себе нелегкий труд її реєстрації, фіксування і збереження. Журнал видавало видавництво "Київ" у Філадельфії.

Журнал "Українська книга" дає змогу простежити не тільки історію української книги на американському континенті, а й осягнути значення, визначити місце та роль книгознавчої справи у розвитку української діаспори. У філадельфійському виданні питома вага суто книгознавчих публікацій в порівнянні з львівською "Українською книгою" зменшується, бо змінюється структура видання, й нема достатньої кількості фахівців, щоб заповнювати кожен номер (як це було в львівській "Українській книзі").

Огляд публікацій свідчить, що редакція намагалася реалізувати заплановану програму видання часопису. Обіцяні матеріали, різнопланові за змістом та цільовим призначенням систематизувалися за певними рубриками. У журналі зустрічаємо рубрики "Бібліографічна хроніка", "Рецензії й огляди", підрубрики "Нові бібліографії", "Бібліографи працюють", "Реєстрація рідкісної україніки"; "Книги варті уваги", "Книжкові новини", "Нові книжки". Рубрика "З листів до редакції" друкувала листи з питаннями і відповідями стосовно друкованих у журналі матеріалів. Пошта читацької аудиторії, її листи, були ілюстрацією зворотного зв'язку редакції з читачами, а, в першу чергу, джерелом інформації про думки зарубіжних українців стосовно актуальних проблем сьогодення. У кожному номері продовжувалася рубрика "Надіслані книжки", – це ті, які, на прохання редакції й видавництва, автори та видавці надсилали до часопису для бібліографування і рецензування.

Репертуар видань, які були у розпорядженні "Української книги" відбивався у рекламно-інформаційних матеріалах, що вміщувалися в кінці (іноді на початку чи на вкладках) кожного номеру. Це елементи книготорговельної та видавничої бібліографії: умови передплати видань, адреси видавництв, де можна замовити ті чи інші видання, їх вартість. У деяких номерах відводилися сторінки для рекламування нових надходжень до тих чи інших видавництв чи книгарень.

У ході видання часописів у США одним з завдань видавця і редактора Б. Романенчука було сформувати їх сталу аудиторію й утримати її. Так, у зверненні редакції журналу "Українська книга" й видавництва "Київ" до передплатників читаємо: "Вам завдячуємо перш за все, що "Українська книга" взагалі виходить, бо ви її своєю передплатою підтримали. Але тепер не допустіть до того, щоб журнал перестав виходити. Це єдиний журнал такого роду в усьому українському світі, – продовжувалося у зверненні, – і шкода було б припиняти на 11-му році видання. Журнал розсилається до різних бібліотек у світі, і він єдиний репрезентує українську книжку" [Звернення вкладене на окремому аркуші в журнал "Українська книга, 1981, № 1].

Але в умовах еміграції це було дуже складним завданням. Редакції не вдалося активізувати достатню для нормального функціонування часописів "Київ" і "Українська книга" кількість передплатників, що в підсумку й зумовило їх недовговічність. Таким чином, матеріальні труднощі, недостатня кількість передплатників були основними причинами недовговічності обох журналів.

Але тема нашого дослідження – діяльність Богдана Романенчука, їх головного редактора. Говорять, що масштаб особистості вимірюється не реалізованими проектами, а масштабом її творчих задумів. О. Керч писала, що Б. Романенчук "є автором в одній особі енциклопедії укра-

їнської літератури "Азбуковник", що вийшов у двох великих томах". Цей грандіозний проект постав у тісному зв'язку з редакторською діяльністю діяча. "Азбуковник" (Т. 1.– Філадельфія, 1969. – 472 с.;. Т. 2. – Філадельфія, 1973. – 535 с.), був фактично енциклопедією української літератури, матеріали для якої готувалися і частково друкувалися в "Українській книзі". Названий він був "на зразок рукописних довідково-енциклопедичних збірників 16–17 ст., який має довідково-інформаційний характер, а його мета служити допоміжним засобом до першої і допоміжної орієнтації в українській літературі перш за все та в літературних справах взагалі" [5, с. 5]. Робота над "Азбуковником" розпочалася у кінці 1960-х рр. [2, с. 185]. У журналі "Українська книга", [1959, № 2] містився заклик від видавництва "Київ" до працівників літератури: "Подаємо до відома, що готуємо до друку т. зв. "Словник української літератури" (щось вроді малої літературної енциклопедії і звертаємось от цим до всіх живучих працівників української літератури у вільному світі із закликом зв'язатися з нами для уточнення деяких відомостей і даних. Просимо відразу подавати свою коротеньку біографію (70–100 слів), докладний список окремо виданих (коли і де) книжок та назви газет і журналів, в яких коли-небудь друкувалися. В деталях, які нам будуть потрібні, звернемося потім особисто. Всім газетам і журналам, які передрукують цей заклик – а за це ми їх і просимо – будемо щиро вдячні". Закінчити "Азбуковник" не вдалося. При житті Б. Романенчука вийшли його два перші томи, інші ж залишилися ненадрукованими.

Слід зазначити, що відірваний від батьківщини, без належної джерельної бази, без фінансової та наукової підтримки, Б. Романенчук зумів організувати і протягом більш як трьох десятиріч видавати оригінальні часописи, що у 2-й пол. XX ст. були важливими джерелами літературно-мистецької, книгознавчої та бібліографічної інформації.

Поруч з головним заняттям Б. Романенчук, як активний член української громади, брав участь в громадсько-політичному і культурному житті: був членом Головної управи Організації Оборони Чотирьох Свобод України (ООЧСУ) у Філадельфії, головою відділу Українського конгресового комітету Америки (УККА), засновником літературно-мистецького клубу, як вчений очолював осередок НТШ, був організатором Постійної конференції українських студій при Гарвардському університеті. Деякий час працював редактором щоденника "Америка". Також він був першим редактором газети "Національна трибуна", щотижневої газети, що виходила в Нью-Йорку з 1982 р. як орган Українського конгресового комітету Америки [див.: Вісник ООЧСУ, 1989, № 1, с. 9; Encyclopedia of Ukraine. – Vol. 3: L–Pf. – Toronto; Buffalo; London, 1984. – p. 559].

З 1985 до 1989 рр. Богдан Романенчук був головним редактором журналу "Вісник", органу ООЧСУ, який проводив інформаційну роботу серед українців діаспори та громадян іноземних держав про стан України та боротьби націонал-визвольного руху за її незалежність. Він надрукував у цьому часописі статтю "Шевченкові універсальні ідеї" [1986, № 1] та ґрунтовну публікацію "Що творить націю" [1985, № 1/2; 1986, № 2; 1988, № 9; № 10; № 11], що фактично стала підсумковим дослідженням, у якому розкриваються його історико-філософські і педагогічні погляди.

Підводячи підсумки, слід підкреслити, що для віками позбавлених власної державності українців, що зберігали свою національну самобутність виключно в сфері культури, значення періодичних видань в їх житті важко переоцінити. Часописи підтримували на заокеанських землях батьківську мову, національну свідомість, культурні цінності українського народу, і цим сприяли збереженню етнокультурної ідентичності місцевого українства. Видавнича діяльність Богдана Романенчука була спрямована на впровадження в життя та поширення серед своєї читацької аудиторії власних світоглядних позицій, які допомагали усвідомлювати необхідність боротьби за державну незалежність різними способами.

Його зусилля щодо популяризації української книжки, виховання і розвитку своєї аудиторії читача, сприяли поширенню світових здобутків духовної культури, а друковане українське слово стало засобом поширення культурних ініціатив в умовах бездержавності нації.

Оскільки Б. Романенчук був головним працівником видавництва "Київ" у Філадельфії, його можна вважати ініціатором створення, зачинателем і реалізатором масштабного українського видавничого проекту у США. У журналах "Київ" і "Українська книга", що виходили в цьому видавництві в Філадельфії, найширше розкрився талант Б. Романенчука – видавця і редактора. Богдан Романенчук був редактором і, разом з тим, і активним автором. Його публікації, рецензії широко демонструють палітру сприйнять і оцінок літературно-мистецьких процесів

українською діаспорою в Америці, розвиток громадської думки в 1950–70-х рр. Він здійснював реалізацію свого проекту упродовж 1950–1964, і 1971–1982 рр. власним коштом і на пожертви членів громади. Ці часописи, відповідно до конкретної потреби того часу, виконали своє призначення бути живим посередником між видавництвом і продавцем книжок та їх покупцем, а також інформаційного забезпечення фахівців і всіх читачів. Обсяг публікації дозволяє дати лише побіжний огляд редакторської діяльності Богдана Романенчука. Вона ще чекає свого дослідника й передусім – оцінювача, а матеріали часописів потребують глибокого вивчення та належного аналізу в контексті сучасних українознавчих досліджень.

Джерела та література:

1. Головна управа Вісника ООЧСУ. Д-р Богдан Романенчук [Некролог] // Вісник / Видає Головна управа ООЧСУ. – 1989. – Ч. 1. – С. 9.

2. Керч О. Велика, незаступна втрата… [Некролог] / О. Керч // Вісник / Видає Головна управа ООЧСУ. – 1989. – Ч. 3. – С. 184–186.

3. Комариця М. Романенчук Богдан / М. Комариця // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / [За ред. М.М. Романюка]. – Львів, 1998. – Вип. V. – С. 272–274.

4. Маркусь В. Анатомія однієї української громади в США / В. Маркусь // Українська діаспора. – 1995.– № 7. – С. 93.

5. Романенчук Богдан. Передмова / Б. Романенчук // Азбуковник. – Філадельфія, 1969. – Т. 1. – С. 5.

Ольга Зубко
(Вінниця)

ІВАН МІРНИЙ НА СТОРІНКАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ (ВЕРЕСЕНЬ 1919 Р.)

У статті подано матеріал про дві публікації Івана Мірного на сторінках одного з вінницьких періодичних видань у 1919 році. Підняті Мірним теми: учительські з'їзди та вирішення Східного питання.

***Ключові слова**: доба УНР, еміграція, освіта, Східне питання, перспективи.*

Ольга Зубко. Иван Мирный на страницах подольской прессы (сентябрь 1919 г.).
Статья содержит материал о двух публикациях Ивана Мирного на страницах одного из винницких периодических изданий 1919 года. Затронутые Мирным темы: учительские съезды и решение Восточного вопроса.

***Ключевые слова**: Украинская народная республика, эмиграция, образование, Восточный вопрос, перспективы.*

Olha Zubko. Ivan Mirnyi in the columns of Podillia press (September 1919).
The given article presents material about two publications of Ivan Mirnyy on the pages of one of Vinnytsia periodical newspapers in 1919. By Mirnyy were raised such issues as teacher's congresses and solution of the Eastern question.

***Key words**: Ukrainian National Republic, emigration, education, the Eastern question, the perspectives.*

Активний учасник культурно-освітнього та громадсько-політичного життя української міжвоєнної еміграційної громади в ЧСР в 1920-х – 1930-х рр. – Іван Іванович Мірний – непересічна й неординарна особистість. Особистість, котра втілювала у собі, за висловом колеги по Українській радикально-демократичній партії Федора Слюсаренка, "чисту гуманність й демократизм, не тільки на словах, а й на ділі, у зносинах з людьми, у власному житті; посвятну відданість українській визвольній ідеї; активність, злучену з безпретензійністю" [6, с. 3].

Талановитий юрист та журналіст у Празькому еміграційному середовищі був свого часу: секретарем Українського громадського комітету й Українського об'єднання в ЧСР, членом рад Українського товариства прихильників книги й Українського товариства прихильників Української господарської академії в Подєбрадах, скарбником Комітету допомоги голодуючим в Україні, членом ревізійної комісії Українського республікансько-демократичного клубу, одним із організаторів та скарбником Союзу українських письменників і журналістів на чужині, головним скарбником Всеукраїнського міжорганізаційного конгресового комітету у Празі, очолював канцелярію Українського вищого педагогічного інституту (УВПІ) ім. М. Драгоманова та Українського інституту громадознавства (Соціологічний інститут) у Празі. Пробував він свої сили й на педагогічній ниві. Зокрема, завдяки асистенству в УВПІ ім. М. Драгоманова, де читав ряд економічних й правознавчих навчальних курсів. Мав й письменницький хист. У 1934 р. з-під його пера виходить книга, присвячена історії та діяльності вищої Драгоманівської школи за кордоном [5].

Не тільки в еміграції, але й у часи Української революції, Іван Іванович залишався членом Української радикально-демократичної партії (УРДП), очолював її місцевий осередок, обирався до складу ЦК, брав участь у з'їздах, нарадах, Закордонному бюро.

Народився Іван Іванович Мірний 30 серпня 1872 р. на Сумщині. Вищу освіту здобув у Петербурзькому університеті, закінчивши в 1898 р. юридичний факультет. Фахову діяльність розпочав у місцевих установах Міністерства фінансів. Спочатку працюючи податковим інспектором в Умані, а з 1910 рр. – у відділі Київської фінансової палати. У цей же час Мірний – активний діяч ряду українських студентських, громадських й політичних організацій. Зокрема, Товариства "Просвіта", Українського клубу і клубу "Родина", місцевого осередку Товариства українських

© Ольга Зубко, 2013

поступовців. Під час Першої світової війни він бере участь в акціях "Общества помощи населению Юга России, пострадавшему от военных действий", що допомагало біженцям з Галичини, й співробітничає з Комітетом Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст [4, с. 1583].

На початку квітня 1917 р. Іван Мірний – учасник Всеукраїнського національного конгресу. Саме завдяки участі в роботі цього конгресу, Івана Івановича було запрошено до складу Української Центральної ради. Але вже у травні 1917-го на нього "чекає" посада заступника губернського комісара Київщини.

У жовтні 1917 р. в уряді В. Винниченка він – товариш (заступник) Генерального писаря, а через місяць – власне Генеральний писар. Тоді як з січня 1918 р. І.І. Мірний – Державний писар (секретар) Української Народної Республіки.

Після гетьманського перевороту за поданням міністра закордонних справ Дмитра Дорошенка очолив канцелярію Міністерства закордонних справ. Цієї посади не втратив і з приходом до влади Директорії. А з організацією української делегації на Мирову конференцію до Парижу Івана Івановича було призначено її скарбником.

Власне бачення тих чи інших подій буремного 1919 р. Мірний переносить на шпальти регіональної преси. Зокрема, необхідність реформ в українській освітній галузі та відсутність здорового глузду у західноєвропейської спільноти при вирішенні "східного питання" обґрунтовані ним на сторінках подільської періодики.

Проголошення УНР і ЗУНР прискорило розбудову системи національної освіти. В "УНР" Шкільна комісія Української Народної Ради, сформована 2 січня 1919 р. у складі А. Алисьевича, А. Крушельницького, Г. Павлюха, А. Домбровського, П. Шекерика, вже 4 січня на одному із своїх засідань порушила питання про підвищення платні народним учителям та внесла пропозицію зрівняти статус народного учителя зі статусом державного службовця. Комісією також було розроблено протягом лютого ряд законопроектів, які стосувалися законодавчого забезпечення функціонування системи освіти. У "ЗУНР" державну політику в освітній сфері був покликаний проводити окремий Секретаріат. При формуванні Тимчасового Державного Секретаріату ЗУНР передбачалася окрема посада секретаря освіти. З січня 1919 р. цю посаду обійняв Агенор Артимович [2, с. 149]. Саме цьому соратнику Івана Мірного по Українському вищому педагогічному інституту ім. М. Драгоманова в Празі в 1923–1933 рр. вдалося ефективно реорганізувати Секретаріат, виділивши в ньому окремі відділи з референтами фахових шкіл, народного шкільництва, середніх шкіл, віросповідних справ і видавництва шкільних підручників.

Серед основних питань як Шкільної комісії, так і Тимчасового секретаріату було: забезпечення нормального функціонування навчальних закладів, підготовка реформи шкільництва, охоплення молоді навчанням в середніх та фахових школах, полегшення матеріального становища учителя.

Покращення стану шкільництва, вирішення злободенних проблем учительства, питання змісту та пріоритетних напрямків навчально-виховного процесу, зрозуміло, знайшли відображення у формі учительських з'їздів й на сторінках преси.

Зокрема, 3-4 лютого 1919 р., а згодом і 21-24 березня, у Станіславі відбулися Загальні з'їзди учителів середніх і вищих шкіл. В той же час, в тому чи в іншому періодичному виданні починають з'являтися публікації з освітньої тематики. Наприклад, газета "Нове життя" у квітні вмістила передову статтю "Віднова шкільництва", в якій підкреслювалося: "… Нашій нації, що на порозі XX ст. в третє зривається до державного життя, дуже потрібна уладжена школа. З неї мають вийти будучі горожане Української Народної Республики, що зможуть докінчити і завершити велике діло визволення рідного краю. З неї мають вийти і провідники народу, що зможуть довести його до кращої будучности" [2, с. 150].

Щодо політичної кон'юнктури, то в липні-вересні 1919 р. Українська Народна Республіка переживала не кращі часи, відбиваючись водночас і від "білих", і від "червоних".

Після захоплення Харкова, Катеринослава, Луганська й Донбасу військами Добровольчої армії, її Головнокомандувач – генерал А.І. Денікін – 3 липня оголосив похід на Москву. Згідно денікінського стратегічного плану, Добровольча армія мала наступати по лівому флангу, вздовж Дніпра; Кавказька армія барона Врангеля – по правому флангу, вздовж Волги, а Донська армія – на воронезькому напрямку. А щоб не залишати частини Червоної армії в своєму тилу, Денікін приймає рішення окупувати всю Україну. На Лівобережжі Добровольча армія швидко розгорнула

наступ від Харкова на Полтаву, а на Правобережжі денікінці успішно просунулися від Катеринослава на Київ та Миколаїв. Рухалися білогвардійці й на Одесу вздовж Чорноморського узбережжя.

Тоді як 3 липня війська Петлюри перейшли кордон і захопили Волочинськ. Скориставшись відсутністю достатніх сил обох супротивників на цьому напрямку, вони через кілька днів вийшли на лінію Проскурів – Кам'янець-Подільський. Однак, під тиском скерованих сюди більшовиками робітничих загонів й червоноармійських частин, після запеклих боїв змушені були відступити.

За таких обставин, головне командування армії УНР змінює стратегію й спрямовує свої військові частини на допомогу Українській Галицькій Армії, яка під тиском добре озброєного польського війська відступає на південний схід, у трикутник між річками Збруч і Дністер. Внаслідок успішного відвоювання східного берега Збруча, до, стомленої безперервними боями, 35-тисячної армії УНР приєдналося 80 тисяч галичан.

12 серпня 1919 р. об'єднане військо згідно наказу Головного Отамана розпочинає негайний наступ на Київ. 30 серпня війська Директорії підходять до Києва із західного напрямку. Проте, вже наступного дня без бою відступають через просування зі сходу денікінців.

Відомий український історик Тарас Гунчак обґрунтував директоріанську тактику відходу наступним чином: "… На домагання генерала Бредова вони (петлюрівці – *О.З.*) покинули Київ, сподіваючись, що в майбутньому все ж таки вдасться співпрацювати з армією Денікіна проти більшовиків. Уступили українці ще й тому, що за Білою армією стояли Англія і Франція, а у молодої держави і так було досить ворогів…" [1, с. 179].

Здача Києва ніяк не розв'язала проблеми. Антиукраїнські виступи денікінського уряду, переслідування української інтелігенції, нищення українських установ… створили атмосферу конфронтації. Відкритої війни з добре озброєною Добровольчою армією українці намагались не допустити. Однак, вже в середині вересня сталися перші сутички, а до кінця місяця на всьому україно-денікінському фронті почалися бойові дії.

Маємо відзначити й доречність в директоріансько-денікінському протистоянні у вересні 1919 р. "махновського" фактору. 26 вересня в Умані Нестор Махно та Симон Петлюра підписали договір про спільний антиденікінський фронт.

Після оголошення Махна "поза законом" головою Реввійськради Л.Д. Троцьким і головою уряду УРСР Х.Г. Раковським, далекоглядний і по-селянському кмітливий "батько" залишив частину своїх військ у лавах Червоної армії, а сам, із невеликим загоном вдався до тактики вичікування. Об'єднавшись згодом з отаманом Григор'євим, війська котрого зазнали поразки в боях з регулярними частинами червоноармійців, Махно, зауважимо цілком обґрунтовано, звинувачує цього отамана у таємних зв'язках із денікінцями (сам Махно з презирством відкинув відповідні пропозиції), заманює Григор'єва в пастку та вбиває.

У серпні 1919 р. Махно наказує командирам своїх загонів у більшовицькому війську приєднуватися до нього, не відмовляючись при цьому і від розгромлених денікінцями залишків інших червоноармійських частин. Таким чином, під командуванням Махна зосереджується чотири корпуси, зведені в Революційно-повстанську армію України.

Нотатки Мірного про учительські з'їзди та "східне питання" на сторінках Подільської газети "Шлях" з'являються вже у вересні:

(Авторська редакція – *О.З.*)

Винниця, неділя, 14/IX. 1919 р., Ч. 24.

Учительські з'їзди

Учительські з'їзди на Україні – це свого роду свята, які не можна обійти мовчанням.

Жива діяльність дає нам багато прикладів того, що завжди і всюди національно-політичне відбудування народів починається працею народного вчителя.

Так було в Сербії, де народний вчитель був першою активною силою народу.

Те ж бачимо в Чехії з її швидким національно-культурним зрістом.

Таке ж саме явище спостерігаємо і на Україні.

Коли все навкруги завмерло, поховалось, перемалювалось на казенний лад, серед народного вчительства не перестала тліти іскра в національно-політичній свідомості.

Тому під час революції учительство перше підняло рідний прапор і встало до праці.

Учителі, а саме, сільські вчителі дали головні кадри національно-свідомих старшин регулярних військ і партизанів, а також мирних, культурних працьовиків.

І спочатку, за браком спеціялістів, їм доводилось братися за найріжноманітнішу працю.

Тепер, культурні сили більш спеціялізувались. І для народного учителя поле праці обмежується.

Але кількість його праці, вага її, не тільки не зменшується, але з кожним днем збільшується.

І зараз, як і раніш, сільський учитель, являється майже єдиним працьовником серед селянських мас, вимагаючи величезних духовних сил.

Для такої широкої праці необхідно єднання і організованість. На з'їзди учительства насамперід і треба дивитись, як на засіб до такого духовного єднання.

З цього боку і треба їх вітати, а разом з тим висловити побажання, щоби вони відбувались як мога частіш.

Цьому повинні допомогти всі органи влади, які можуть допомогти [3, с. 2].

Винниця, четвер, 25/IX. 1919 р., Ч. 33.

Міжнародна політика

Між Східною і Західною Європою – відвічне непорозуміння. Захід завжди і зараз дивиться на Схід з гори униз, а Схід на Захід – знизу вверх. Там зверхлюде, які ніби то все досконально розуміють і роблять непогрішимо, а в нас – одна темрява та безталановитость.

Зараз становище трошки змінилось, і Схід починає дивитись на Західну Європу більш тверезо і правильно. Тепер для всіх ясно, що в політиці Заходу ніякої непогрішимости нема і не тільки з точки погляду моральности чи людскости, а навіть з боку розуміння подій і передбачальности.

Вже раз Західна Європа дуже скомпромітувала себе політикою в слов'янському і так званому "східному питанню". Плутала, крутила, вертіла і врешті довела до страшенної по своїм жертвам війни.

Тепер починається та ж хитромудра робота. Знову європейські дипломати вяжуть свої заплутані мережки, але ж вони рвуться в усіх на очах і ще більше плутають політичні справи.

Пройшло багато часу після фактичного закінчення війни великих держав, а що зроблено в справі замирення світу? – Нічого! Навпаки, плутана політика дала змогу розвинутись на трупі Росії заразі большевизму і викликала цілу низку війн бувших "під'яремних народів".

Коли прийняти на увагу, що від того, що зараз робиться на Сході, у великій мірі терпить і Захід, то треба зробити висновок, що він більш хитрий, ніж мудрий.

Невизначена політика в чистій і певній справі визволення України і дуже ясна політика в чорній "Деникіяді" свідчить про те, що Антанта не зрозуміла подій на Сході і пошилась в горобці.

Замість того, щоби перед лицем епідемії большевизму допомогти малим, але здоровим організмам встановити в себе порядок і перевести дезінфекцію своєї хати, Антанта витратила чимало матеріальних засобів, щоб воскресити труп.

Але труп зостається трупом, гніздом всілякої зарази, загрожуючої своєю труповиною цілому світові, а насамперід тим організмам, які були зв'язані з ним спільним життям.

При таких обставинах від "політики націй" необхідно перейти до "політики діла".

Годі гадати, що прийде тітка – Антанта і сама зробить порядок у нас.

Народам бувшої Росії і деяким сусідам необхідно вступити в контакт, заснувати маленьку мирову лігу, вирішити свої справи, познайомити з дійсним становищем на Сході Західну Європу, яка і досі гадає, що ми відпочиваємо під тиквами і їздимо на ведмедях, і – об'єднати свої сили для боротьби з червоною і чорною заразою.

Нам відома відповідь бувших народів Росії: "Ми не можемо розмежуватись!"

Не зможете – загинете. Треба змогти, бо цього вимагає небезпека.

Про це слід подумати і російській демократії, бо її становище не краще других [3, с. 2].

1920–1924 рр. – "німецький період" в житті Івана Івановича. До Берліна його було скеровано речником Міністерства фінансів УНР за рішенням Всеукраїнської національної ради у Відні. Тут він виконує обов'язки заступника голови Об'єднання українських організацій та голови Української громади [7, с. 150].

А вже в 1924 р. Іван Мірний переїздить до Праги, в якій й доживає до самої смерті в 1937 р.

Отож, професіоналізм й життєва мудрість Мірного не можуть не вражати. Бо тільки на сторінках вінницької газети ним охарактеризована ціла низка особливостей Громадянської війни в Україні в другій половині 1919 р.: значна кількість претендентів на владу в українських зем-

лях; різновекторність політичних, економічних й національних орієнтацій воюючих сторін; відсутність військово-політичної сили, яка б домінувала протягом тривалого часу на території України; укладання численних нетривалих тактичних компромісів між ворогуючими сторонами; хронічна нестача зброї, боєприпасів, ресурсів, тощо для ведення війни у більшості задіяних у протистоянні сил; пасивність основної маси населення України, яке в своїй більшості стало жертвою експансії та об’єктом насилля; помітний вплив на події зовнішніх факторів (зокрема, моральна та матеріальна підтримка західними державами тієї чи іншої з воюючих сторін).

Джерела та література:

1. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття. Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

2. Делятинський Р.І. До питання про ставлення греко-католицького духовенства до освітньої реформи в ЗУНР (1918–1919) / Р.І. Делятинський // Обрії: науково-педагогічний журнал. – Івано-Франківськ: Івано-Франківський інститут післядипломної педагогічної освіти, 2006. – № 1. – 64 с.

3. Державний архів Вінницької області (ДАВО), ф. Д-54-1: Вінницька Директорія, оп. 1, спр. 1002: Періодичні видання за 1919 рік. – 720 арк.

4. Енциклопедія українознавства / Словникова частина. Перевидання в Україні. – Львів, 1994. – 1780 с.

5. Мірний І. Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова в Празі. (1923–1933) / І. Мірний / [Історія інституту]. – Прага: [б.в.], 1934. – 144 с. – (Першотвір). Див. також: Зубко О.Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.): дис. канд. іст. наук: 09.00.12 / Зубко Ольга Євгеніївна. – К., 2010. – 224 арк.

6. Слюсаренко Ф. Світлій пам’яті І.І. Мірного / Ф. Слюсаренко // Тризуб. – Париж, 1937. – № 12-13. – 42 с.

7. Смєхова Т.А. Листування Івана Мірного з Олександром Олесем (до 130-ліття від дня народження поета) / Т.А. Смєхова, М.В. Власенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.library.univ.kiev.ua /ukr/éclat/new/detail.php?doc.

Володимир Шкерін
(Єкатеринбург, Росія)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО, ДЕКАБРИСТИ І ВІЙСЬКОВІ ГУБЕРНАТОРИ ОРЕНБУРЖЧИНИ

В історичній літературі утвердилися погляди про два періоди співпраці Тараса Шевченка з членами таємних товариств декабристів: 1835–1847 та 1857–1861 рр. Між цими періодами – десятирічне заслання українського поета та художника в Оренбурзький край. Ця стаття спростовує утверджену періодизацію та доводить, що контакти Шевченка з декабристами продовжувалися і під час оренбурзького заслання.

***Ключові слова**: Т. Шевченко, декабристи, Микола І, Оренбурзький край, В. Обручєв, В. Перовський.*

Владимир Шкерин. Тарас Шевченко, декабристы и военные губернаторы Оренбуржчины.

В исторической литературе утвердилось мнение о двух временных периодах общения Тараса Шевченко с участниками тайных обществ декабристов: 1835–1847 и 1857–1861 гг. Между этими периодами – десятилетняя ссылка украинского поэта и художника в Оренбургский край. Настоящая статья оспаривает сложившуюся периодизацию, утверждая, что контакты Шевченко с декабристами продолжались и в период оренбургской ссылки.

***Ключевые слова**: Т. Шевченко, декабристы, Николай I, Оренбургский край, В. Обручев, В. Перовский.*

Volodymyr Shkerin. Taras Shevchenko, decembrists and military stadtholders of Orenburg region.

It is considered in historical literature that Taras Shevchenko was linked to the members of the secret societies of Decembrists during the two periods of time: from 1835 to 1847 and from 1857 to 1861. There was an exile to Orenburg region between these two periods, which lasted for 10 years. This article disputes such division into periods, stating that Shevchenko's contacts with Decembrists had lasted throughout the whole exile period.

***Key words**: Taras Shevchenko, Decembrists, Nicholas I, Orenburg region, V. Obruchev, V. Perovsky.*

Тема "Т.Г. Шевченко і декабристи" цікавить дослідників не менше століття, породивши за цей час значну кількість літератури. Щоб не бути голословним, але і не зловживати увагою, зазначу лише окремі монографії П.П. Филиповича [28], і Г.Я. Сергієнко [20], брошуру І.І. Пільгук [19], а також пошлюся на наявні історіографічні огляди [10; 11; 12; 14]. Автор останнього з таких оглядів, київський історик Ю.В. Латиш, зазначив загальну для всіх видань періодизацію: "Особисті контакти Т.Г. Шевченка з декабристами прийнято поділяти на два етапи: 1835–1847 рр. (знайомство з Ф.П. Толстим та О.В. Капністом – носіями ліберал-реформістських ідей, які припинили стосунки з таємними товариствами задовго до повстання і не були покарані царатом); 1857–1861 рр. (зустрічі з декабристами, що, як і Т.Г. Шевченко, повернулися із заслання)" [14, с. 145].

Для оцінки обґрунтованості цієї періодизації необхідно домовитися про те, кого ми називаємо "декабристами". Суперечку про це розпочали ще самі учасники подій середини XIX ст., і не завершено до цього дня [32]. Більш того, авторитетний декабристознавець О.І. Киянська вважає, що "якщо за півтора століття єдності у визначенні не досягнуто, то домагатися його сьогодні вже безглуздо" [13, с. 352]. На тлі сучасної поліфонії, а то й відвертої конфронтації думок радянське декабристознавство представляється злагодженим хором [27, с. 454; 26, с. 671]. Вважаю, що це ілюзія. У всі історіографічні епохи відкрито або негласно співіснували і змагалися два поняття "декабристи": ідеологічне, тобто оціночне (злочинці, революціонери і т. п.) і формальне (учасники таємних товариств і/або збройних виступів на межі 1825–1826 рр.). Останнє використовувалося для визначення належності того чи іншого діяча до числа декабристів.

© Володимир Шкерін, 2013

Двотомник “Рух декабристів” академіка М.В. Нєчкіної, що служив свого роду Біблією радянського декабристознавства, відкривався карбованим формулюванням: “Декабристи – перші російські революціонери, які виступили зі зброєю в руках проти самодержавства і кріпосного права в грудні 1825 р. [...]” [16, с. 5]. Однак, звернувшись до тексту видання, виявимо серед його героїв безліч осіб, не відповідних під “революційне” визначення (А.Н. і М.Н. Муравйови, І.Г. Бурцев, Л.А. і В.А. Перовські, І.П. та С.П. Шипови і пр.). Деякі з них навіть взяли участь в придушенні виступів 1825 р. і ці ж особи були в числі фундаторів і на ранньому етапі лідерів декабристського руху, історія якого без згадки їхніх імен немислима. Поєднання двох підходів до поняття “декабристи” тут очевидне. Ще більш довільно ці поняття використовувалися при висвітленні подій російської історії другої чверті і середини XIX ст.: колишні члени таємних товариств визнавалися або не визнавалися декабристами в залежності від подієвого контексту.

Приклад такої непослідовності видно і в наведеній вище періодизації. Чому колишні члени Союзу благоденства, а на момент знайомства з Шевченком – віце-президент Академії мистецтв граф Ф.П. Толстой і миргородський предводитель (керівник, наставник?) дворянства А.В. Капніст – декабристи, а інші колишні члени того ж Союзу – оренбурзький військовий губернатор В.А. Обручов (В.А. Обручов не притягався до слідства у справі декабристів, але був названий членом таємного товариства в пізніших “Записках” князя С.П. Трубецького [24, с. 245]. Сучасний петербурзький історик П.В. Ільїн обґрунтовує, чому цьому свідченню Трубецького слід вірити [9; с. 417]) і оренбурзький і самарський генерал-губернатор В.А. Перовський – не декабристи? Зрозуміла відповідь навряд чи можлива, а тому пропоную, користуючись формальним підходом, застосовувати визначення “декабристи” до всіх чотирьох пойменованих осіб.

Які ж були відносини засланця солдата Шевченка з головними начальниками Оренбурзького краю генералами Обручевим і Перовським?

Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства з десяти чоловік заарештованих Шевченко зазнав найбільш суворого покарання. Суд засудив “художника Шевченка, за складання обурливих і найвищою мірою зухвалих віршів, як обдарованого міцною статурою, призначити рядовим в Оренбурзький окремий корпус, з правом вислуги...”. А Микола I приписав: “Під найсуворіший нагляд із забороною писати й малювати” [30, с. 504]. Причина появи унікальної резолюції мала не стільки політичний, скільки особистісний характер: в поемі “Сон” Шевченко посміявся над худорбою і хворобливістю імператриці Олександри Федорівни:

Цариця-небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще, на лихо, сердешнеє
Хита головою.
Так оце-то та богиня!
Лишенько з тобою.
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршемазам [31, с. 272].

Микола I був ображений не тільки як государ і людина, що сприяв викупу Шевченка з кріпацтва [5, с. 573], але і як чоловік. Цього разу навіть В.Г. Бєлінський, який чимало витерпів від жандармського відомства, прийняв сторону імператора. У грудні 1847 р. він писав у приватному посланні П.В. Анненкову: “... коли государ прочитав пасквіль на імператрицю, то прийшов у великий гнів, і ось його власні слова: “Можливо, він мав причини бути мною незадоволеним і ненавидіти мене, але її-то за що? [...] Шевченка послали на Кавказ солдатом. Мені не шкода його, будь я його суддею, я зробив би не менше” [2, с. 440]. За свідченням К.І. Герна, його оренбурзький товариш Шевченко і сам не любив згадувати про “подію, що його погубила”: говорив, що “подкутівших порядком в приятельській компанії, написав пасквільні вірші, які усвідомлював до того дурними і мерзенними..., що ніяк не хотів повідомити мені їх” [18, с. 73].

Зважившись в такій ситуації допомогти Шевченкові не тільки ризикував наразитися високайшому гніву, але і не міг твердо розраховувати на дивіденди громадської думки.

У червні 1847 Т.Г. Шевченка зарахували рядовим в 5-й лінійний батальйон, розквартирований в Орській фортеці. Оренбурзьким військовим губернатором і командиром Оренбурзького

окремого корпусу в той час був генерал-лейтенант Володимир Опанасович Обручов. У 1848 р. його розпорядженням Шевченко був зарахований до експедиції А.І. Бутакова, зайнятої зйомками і описом Аральського моря. Учасник експедиції штабс-капітан А.І. Макшеєв згадував: "Бутаков, бажаючи полегшити і, якщо вдасться, поліпшити долю Шевченка, просив генерала Обручева відпустити його з ним для зняття берегових видів невідомого досі моря і, хоча за височайшим повелінням Шевченку заборонено було брати в руки олівець, Обручев погодився на це прохання" [15, с. 103]. Експедиція тривала півтора року. "Негайно після прибуття з експедиції до Оренбурга, Бутаков представив головному начальникові краю мальований Шевченком альбом видів і при цьому поширився в таких утішних виразах про художні таланти Шевченка і про користь, яку він приніс експедиції, що Обручев обіцяв клопотати про виробництво Шевченка в унтер-офіцери, – писав оренбурзький історик П.М. Столпянський. – Цій обіцянці можна було повірити, бо мало не половині Оренбурга було відомо, що Шевченко пише портрет дружини начальника М.П. Обручевої, звичайно не без відома губернатора" [6, с. 221; 3, с. 119-120].

З листопада 1849 по квітень 1850 Шевченко жив в Оренбурзі, займаючись обробкою експедиційних матеріалів. Вже в листопаді Обручев звернувся до головноуправляющого III відділення графа А.Ф. Орлова за дозволом "дозволити рядовому Шевченко займатися малюванням під наглядом найближчого начальства". У грудні шеф жандармів представив відповідну доповідь Миколі I, зі свого боку підтримавши прохання військового губернатора. "Високого зволення не послідувало" [1, с. 219-220]. Царський відмова спочатку не викликав помітних змін у житті Шевченка. Потім прапорщик Н.Г. Ісаєв, якого поет викрив у домаганні до заміжньої дамі, подав на ім'я Обручева рапорт, в якому вказав, що рядовий Шевченко проживає на приватній квартирі, носить партикулярне плаття, пише вірші і малює (у тому числі портрет самого Ісаєва). Не відреагувати на донос Обручев, винний у дворічному ігноруванні царської волі, не міг. Шевченка заарештували. Згадуючи про місяці, проведених в казематі з колодники і каторжниками, він зауважив із сарказмом, що був поміщений туди "за розпорядженням ... видного політика Обручева". Іншим разом він писав: "У сні бачив Орську фортецю і корпусного єфрейтора Обручева. Я так злякався цього мерзотного єфрейтора, що від страху прокинувся й довго не міг прийти в себе від цього обурливого сновидіння" [4, с. 151, 253-254]. Між тим, необачне заступництво Шевченка, можливо, стало однією з причин видалення Обручева з Оренбурга [15, с. 108].

З жовтня 1850 місцем служби Шевченка стало Новопетровське укріплення на березі Каспійського моря. У травні 1851 р. в Оренбург прибув новий генерал-губернатор Василь Олексійович Перовський. З цим призначенням Шевченко пов'язував великі надії: Перовські припадали рідною його покровителю Ф.П. Толстому. Ще в 1847 р. Шевченко просив В.І. Даля, який служив чиновником особливих доручень при міністрі внутрішніх справ Л.А. Перовському (брат В.А. Перовського) виклопотати через начальника звільнення "хоча б від казарм" [4, с. 106]. У лютому 1850 р. В.А. Перовський на прохання свого племінника графа А.К. Толстого питав у керуючого III відділення Л.В. Дубельта: "чи можна що-небудь ... вжити в полегшення долі Шевченка?". За результатами доповіді графу Орлову Дубельт відповідав: "Його сіятельство... зволив відгукнутися, що при всьому щирому бажанні зробити в сьогоденні угодне вашому високопревосходительству, вважає рановременним входити зі всепідданішу доповіді..."[1, с. 157-158; 17, с. 310; 29, с. 220-221].

Відлуння цієї невдачі чутні в ряді свідоцтв. Ще один племінник В.А. Перовського художник Л.М. Жемчужников писав: "Перовський знав про Шевченка від К.П. Брюлова, Вас. Андр. Жуковського та ін. [...] Але Перовський, хоча і був всесильним сатрапом, як висловився Шевченко, нічого не зміг зробити для Шевченка: так був злий на поета імператор Микола Павлович. Перовський говорив..., що краще тепер мовчати, щоб забули про Шевченка, так як клопотання за нього може послужити на шкоду йому. [...] Перовський, суворий на вигляд, був добрий, надзвичайно благородний і лицарськи чесний: він завжди полегшував долі засланих, про що не раз заявляли ці заслані, поляки та росіяни, але на користь Шевченка він зробити що-небудь був безсилий. Імператор Микола вважав Шевченка невдячним і був ображений і озлоблений за представлення його дружини в карикатурному вигляді у вірші "Сон" [...]" [17, с. 308]. Про те ж згадував К.І. Герн: "... граф Василь Олексійович Перовський, на якого ми так багато сподівалися за Тараса, при призначенні його до нас генерал-губернатором, рішуче відмовився від будь-якої його участі. Тим часом, граф був чоловік істинно-великодушний і з ангельськи добрим серцем. Коли я йому показав подарований мені Тарасом малюнок "буран", то він мені ... сказав: "Мені

Чернишов (художник) ще в Петербурзі казав про Шевченка, і я готовий був зробити для нього все, що можна – попросив для цього в Дубельта справжнє про ньому справа, прочитав його сам від дошки до дошки й переконався тільки в тому, що мені заступитися за нього й просити про нього Государя не можна! І вас прошу вперед мене ніколи ні про що його стосується не просити...” [18, с. 73].

Однак В.А. Перовський не забув про засланців Шевченка. Про це, зокрема, свідчила А.Є. Ускова – дружина майора І.А. Ускова, призначеного в 1853 р. комендантом Новопетровського укріплення: “... коли Ираклій Олександрович, їдучи з Оренбурга у форт, прийшов прощатися до Перовського, той перший заговорив про Шевченка і просив мого чоловіка якось полегшити його положення, інакше Ираклій Олександрович не міг би так рішуче діяти, не маючи підтримки згори” [25, с. 237]. Завдяки опіці майора, а після підполковника Ускова і цієї “підтримки згори”, Шевченко аж до кінця заслання був позбавлений від муштри і мав можливість писати і малювати. Характерний анекдот на цю тему повідомляв І.С. Тургенєв: “Якийсь надто виконавчий генерал, дізнавшись, що Шевченко, незважаючи на ... заборону, написав два-три ескізи, визнав за обов’язок донести про це Перовському в один із його приймальних днів; але той, грізно глянувши на старанного донощика, значним тоном промовив: “Генерал, я на це вухо глухий; потрудіться повторити мені з іншого боку те, що ви сказали!” Генерал зрозумів, у чому справа, і, перейшовши до другого вуха Перовського, сказав йому щось зовсім не те, що стосувалося Шевченка” [22, с. 293].

Були, втім, і інші анекдоти, що передавалися усно і на папері. Так, героїня оповідання Н.С. Лєскова “Зимовий день” міркувала: “А Шевченко з усіма водився, та бог його знає, якщо навіть і правда, що Перовський сам звелів покарати його по-військовому, то адже тоді був такий час: він був солдат – його і висікли, і це так випливало”. На це заперечувала А.Є. Ускова: “Заявам Лєскова, начебто Перовський наказав покарати Шевченко тілесними ударами, ніяк не можна вірити” [25, с. 237]. Подібні чутки спростовував і Л.М. Жемчужников: “Стосовно розповіді про малюнок Шевченка, кинутому на підлогу В.А. Перовським, і удару його по обличчю я абсолютно не вірю, так як такий вчинок суперечить натурі В.А. Перовського. [...] Сумніваюся, чи бачив він коли-небудь Шевченка. Я добре знав Круневича (доктора), Б. Залеського, Желіговського (Сову), і від них, окрім доброго, про В. Перовського нічого не чув, а ці люди непідкупні і, не соромлячись, висловили б всю правду; вони не могли не знати про такий жахливий випадок з Шевченком” [17, с. 308-309].

Втім, щодо Перовського, як і Обручева, Шевченко не був налаштований до подяки. Справжні його почуття знайшли вихід на сторінках щоденника: “бездушний сатрапу і нагруднику царя привиділося, що я звільнений від кріпосного стану і вихований на рахунок царя, і в знак подяки намалював карикатуру свого благодійника. Так нехай, мовляв, страчений невдячний. Звідки ця безглузда байка – не знаю. Знаю тільки, що вона мені недешево обійшлася. Треба думати, що байка ця сплелася на конфірмації, де сказано “суворо заборонено писати і малювати”. Писати заборонено за обурливі вірші малоросійською мовою. А малювати – і сам верховний суддя не знає, за що заборонено. А освічений охоронець царських велінь не пояснюване у вироку сам пояснив, та й пристукнув мене своєю бездушною всемогутністю. Холодне розбещене серце. І цей гнилий старий розпусник користується тут славою щедрого й великодушного добродія краю. Як короткозорі, або, краще сказати, підло ці мерзенні славільщики. Сатрап грабує довірений йому край і дарує своїм розпусним спокусницям десятитисячний фермуар, а вони прославляють його щедрість і добродійства. Мерзотники!” [4, с. 267].

Можливість відставки для Шевченка відкривалася з присвоєнням унтер-офіцерського звання. У 1854 р. Новопетровськ відвідав начальник артилерії гарнізонів Оренбурзького корпусу генерал-майор Г.А. Фрейман. Дізнавшись, що генерал небайдужий до живопису, Шевченко подарував йому акварель “Ніч”. У лютому 1855 р. він писав засланого поляка Б.Ф. Залеському: “Повідомити мене, чи прийняв В.А. (Перовський – *В.Ш.*) уявлення Фреймана про мене...” [4, с. 347; 29, с. 289]. У червні 1856 прапорщики Броніслав Залеський і Сигізмунд Сераковський, отримавши довгоочікувані відставки, вирушили з Оренбуржчини в Петербург. У липні Залеський писав Шевченку, що В.А. Перовського, який перебував у столиці, просила за нього графиня А.І. Толстая (дружина Ф.П. Толстого), і що Перовський обіцяв допомогти [1, с. 192]. На початку березня 1857 Залеський повідомив Шевченка, що Сераковський бачив виставу Перовського про нього (А.Ф. Смирнов датує цей лист Б.Ф. Залеського до Т.Г. Шевченка 2 березня 1857 р., а саму

фразу передає так: “Сигизмунд писав, що бачив в Петербурзі виставу Перовського про тебе” [21, с. 26], В.А. Дьяков датує лист 3 березня і дещо по-іншому передає фразу: “Сигизмунд писав, что бачив виставу про тебе В. А-ча” [7, с. 79]. У тому ж році Шевченко отримав довгоочікувану відставку. Почуття подяки від нього Перовський так і не дочекався. Той же Л.М. Жемчужников згадував: “Я ніколи не говорив з Шевченком про Перовського, не тільки тому, що він мій дядько, але головним чином тому, що розмова з Шевченком про час його страждань викликав у ньому зміну в особі від страждання і злоби. Він стримував себе і стискував зуби...” [17, с. 308]. На зустрічі з “соізгнанніком” по Орської фортеці С. Крулікевич в Нижньому Новгороді в січні 1858 р., Шевченко міг не стримуватися і пом’янув покійних вже Миколи І і В.А. Перовського словами: “О, Микола, Микола! Які у тебе лихі сподручников були. По Савці і шапка” [4, с. 267; 8, с. 106].

Отже, чи справедливо вважати Оренбурзьку посилання десятирічним перервою у відносинах Т.Г. Шевченка з декабристами? Якщо не зводити ці відносини до особистих контактів, відповідь має бути негативна. З 1847 по 1857 рр. життя засланця солдата в значній мірі залежала від командирів Оренбурзького окремого корпусу. Вони ж стояли за всіма послабленнями Шевченка по службі: за відправкою в експедицію, негласним дозволом малювати і тимчасовим залишенням в Оренбурзі – В.А. Обручов; за позбавленням від муштри і в кінцевому підсумку за отриманням відставки – В.А. Перовський.

Джерела та література:

1. Анісов В. Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка / В. Анісов, Є. Середа. – Вид. 2-е. – К.: Дніпро, 1976. – 392 с.
2. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений в 13-ти тт. / В.Г. Белинский. – М., 1956. – Т. 12.
3. Большаков Л.Н. “Все он изведал…”: Тарас Шевченко: поиски и находки / Л.Н. Большаков. – К.: Днипро, 1988. – 541 с.
4. Большаков Л.Н. Оренбургская Шевченковская энциклопедия / Л.Н. Большаков. – Оренбург: Димур, 1997. – 511 с.
5. Выскочков Л.В. Император Николай I: Человек и государь / Л.В. Выскочков. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2001. – 639 с.
6. Губернаторы Оренбургского края / [Авторы-составители В.Г. Семенов, В.П. Семенова]. – Оренбург, 1999. – С. 221.
7. Дьяков В.А. Материалы к биографии Сигизмунда Сераковского / В.А. Дьяков // Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов. – М., 1960.
8. Дьяков В.А. Тарас Шевченко и его польские друзья / В.А. Дьяков. – М., 1964.
9. Ильин П.В. Новое о декабристах: Прощенные, оправданные и необнаруженные следствием участники тайных обществ и военных выступлений 1825–1826 гг. / П.В. Ильин. – СПб., 2004.
10. Казьмирчук Г.Д. Висвітлення проблеми “Т.Г. Шевченко і декабристи” в радянській літературі у 1960–1980-х роках / Г.Д. Казьмирчук // Т.Г. Шевченко і Поділля. – Кам’янець-Подільський, 1989. – Ч. 2. – С. 62–64.
11. Казьмирчук Г.Д. Освещёние советской историографией в 1917–1934 годах вопроса о влиянии идей декабристов на Т.Г. Шевченко / Г.Д. Казьмирчук // Декабристские чтения. – К., 1988. – Вып. 1. – С. 69–73.
12. Казьмирчук Г.Д. Проблема “Декабристи і Т.Г. Шевченко”: Радянська історіографія (1917–1990 рр.) / Г.Д. Казьмирчук // Наукові записки з історії України. – Кіровоград, 1992. – Вип. 2. – С. 46–60.
13. Киянская О.И. Южное общество декабристов: Люди и события / О.И. Киянская. – М.: Яуза: Эксмо, 2005. – 352 с.
14. Латиш Ю. Тарас Шевченко і декабристи (До концепції та історіографії проблеми) / Ю. Латиш // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали. – К., 2005. – Т. 4. – С. 142–153.
15. Лымарев В.И. Алексей Иванович Бутаков, 1816–1869 / В.И. Лымарев. – М., 2006. – 182 с.
16. Нечкина М.В. Движение декабристов / М.В. Нечкина. – М., 1955. – Т. I.
17. Оренбургский губернатор Василий Алексеевич Перовский: Документы. Письма. Воспоминания / [Составители Е.Г. Вертоусова, Г.П. Матвиевская, А.Г. Прокофьева]. – Оренбург, 1999.
18. Письма К.И. Герна к М.М. Лазаревскому о Шевченко и Шевченко к поэту Жуковскому и к неизвестному // Киевская старина. – 1899. – Т. 64. – № 2. – Отд. 2. – С. 67–73.
19. Пільгук І.І. Шевченко і декабристи / І.І. Пільгук. – К., 1958. – 40 с.
20. Сергієнко Г.Я. Декабристи і Шевченко / Г.Я. Сергієнко. – К., 1980. – 188 с.; вид. 2-е. – К., 1983. – 188 с.
21. Смирнов А.Ф. Сигизмунд Сераковский / А.Ф. Смирнов. – М., 1959. – 136 с.
22. Т.Г. Шевченко в воспоминаниях современников. – М., 1962. – 512 с.
23. Толстой Ф.П. Записки графа Федора Петровича Толстого / Ф.П. Толстой. – М.: РГГУ, 2001. – 318 с.
24. Трубецкой С.П. Материалы о жизни и революционной деятельности / С.П. Трубецкой. – Иркутск, 1983. – Т. I.

25. Ускова А.О. Т.Г. Шевченко в Новопетровському укріпленні / А.О. Ускова // Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982.
26. Фельдман Д.М. Декабристоведение сегодня: терминология, идеология, методология / Д.М. Фельдман // Декабристы: Актуальные проблемы и новые подходы. – М.: РГГУ, 2008. – 721 с.
27. Фельдман Д.М. Терминология власти / Д.М. Фельдман. – М., 2006.
28. Филипович П. Шевченко і декабристи / П. Филипович. – К., 1926. – 106 с.
29. Хинкулов Л.Ф. Тарас Шевченко: Биография / Л.Ф. Хинкулов. – М., 1960. – 220 с.
30. Чукарев А.Г. Тайная полиция России: 1825–1855 гг. / А.Г. Чукарев. – М., Жуковский, 2005. – 702 с.
31. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1.
32. Эрлих С.Е. Декабристы “по понятиям”: определения словарей (1863–1998) // 14 декабря 1825 года. Источники, исследования, историография, библиография. – Вып. II. – СПб.; Кишинев, 2000. – С. 283–302.

Марія Трегуб
(Львів)

СТОРІНКИ ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ ЛЕОНІДА БАЧИНСЬКОГО

Розглянуто життєвий шлях, наукову й громадську діяльність Леоніда Бачинського (1896–1989). Відомий як український природознавець, педагог, бібліограф, видавець, музеєзнавець, редактор, – він більшу частину свого життя провів за кордоном.

Ключові слова: *Леонід Бачинський, природознавство, шкільництво, "Пласт", НТШ, бібліографія, журналістика, музеєзнавство.*

Мария Трегуб. Страницы жизни и деятельности Леонида Бачинского.
Рассмотрен жизненный путь, научная и общественная деятельность Леонида Бачинского (1896–1989). Он известен как украинский природовед, педагог, библиограф, издатель, музеевед, редактор, – который большую часть своей жизни провел за границей.

Ключевые слова*: Леонид Бачинский, природоведение, школьное дело, "Пласт", НТШ, библиография, журналистика, музееведение.*

Mariia Trehub. Pages of the life and activity of Leonid Bachynsky.
Observation of Leonid Bachynsky path of life (1896–1989), his scientific and public activity. Known as Ukrainian natural scientist, teacher, bibliographer, publisher, museologist, editor – spent most of his life abroad.

Key words: *Leonid Bachynsky, natural science, schooling, "Plast" (Ukrainian Scouting Organization), Shevchenko Scientific Society, bibliography, journalism, museology.*

Предки Леоніда народилися на хуторі Бачина, що на Старосамбірщині. Батько, Василь – військовий, мати, Олімпіада (з дому Іллічевська), походила з гетьманського роду. Леонід – наймолодший із шести дітей Василя і Олімпіади Бачинських. Народився 28 лютого 1896 р. у Катеринославі. Початкову освіту отримав у Січеславі, середню – в Києві. Закінчив кадетський корпус у м. Орлі. Продовжував навчання уже у Вищій Агрономічній школі садівничого профілю у Версалі (Франція) [3; 10; 11].

Перша світова війна застала Л. Бачинського у Катеринославі. Мобілізованим закінчив у Петербурзі прискорені офіцерські курси і в чині поручника вирушив на фронт. На початку створення українських збройних сил Л. Бачинський був сотником у цій формації. Займався формуванням українських військових частин, підготовкою всеукраїнських військових з'їздів. Був "співробітником військового міністерства" і міністерства внутрішних справ УНР. Залишивши військову службу, влітку 1918 р. у Києві організував місячні курси з природознавства для вчителів і студентів. Очолював науковий гурток дослідників природи, був дійсним членом Наукового товариства у Києві, учасником Всеукраїнського природничого з'їзду і Всеукраїнського з'їзду садоводів. 1919 р. перейшов на педагогічну роботу [3, с. 180-183 та ін.] в Кам'янець-Подільський, де також викладав зоологію та ентомологію у Державній технічній та комерційній школах. Працював асистентом кафедри ентомології сільськогосподарського факультету, а з квітня 1920 р. – кафедри зоології Кам'янець-Подільського університету. Обраний дійсним членом Секції точних наук фізико-математичного факультету.

21 листопада 1920 р. під натиском більшовицьких військ Армія УНР залишила Кам'янець і перейшла за терени Галичини. Старшини та стрільці української армії були інтерновані польською владою у різних таборах. У січні-травні 1921 р. Л. Бачинський відвідав ці табори та прочитав багато лекцій, переважно з природознавства.

Л. Бачинський учителював в гімназії для дітей українських емігрантів, яка в січні 1921 р. була організована заходами Культурно-Освітньої Комісії у Тарнові. Крім цього, він керував роботою "Природничого гуртка", що діяв при гімназії [7, с. 91]. 17 червня 1921 р. Л. Бачинський обраний до складу Ради Республіки – своєрідного передпарламенту УНР в Тарнові. Цього ж року оселився в с. Луці біля Самбора, де працював директором приватної гімназії. Десь у цей час, будучи

© Марія Трегуб, 2013

недалеко від Львова, він розпочинає своє співробітництво з НТШ як член фізіографічної комісії [14, с. 49].

Восени 1923 р. Л. Бачинський переїхав на Закарпаття у м. Севлюш (нині м. Виноградове), де влаштувався викладачем у Державну торговельну школу. Крім того, давав уроки в народній школі і викладав на кооперативних курсах в містечках Володареве, Іршава, Севлюш та Рахів. У 1924 р., після закінчення курсів чеської мови, переведений в Ужгород викладачем Державної торговельної академії.

На Закарпатті Л. Бачинський з 1926 р. був членом "Пласту" (скаутмайстром) [8, с. 139-141]. У жовтні 1928 р., з нагоди відкриття в Ужгороді Народного дому товариства "Просвіта" організовував масовий пластунський похід вулицями міста з участю кінного куреня пластунів у козацьких строях. За це уряд ЧСР, за наполяганням москвофілів, зобов'язав Л. Бачинського протягом 24 годин залишити країну.

Кружним шляхом (через Швейцарію) Л. Бачинський приїхав у Польщу. Поселився в Перемишлі, де отримав призначення директора-адміністратора Українського Інституту для дівчат. На цій посаді пропрацював майже десять років (1929-1939).

Напередодні приходу радянських військ до Перемишля Л. Бачинський разом зі сім'єю виїхав до м. Ярослава, яке тоді було під німецькою окупацією. З листопада 1939 р. проводив однорічні торговельні курси. Його стараннями, як референта фахового шкільництва при Українському допомоговому комітеті, 1940 р. тут засновано Державну торговельну школу з українською мовою навчання. Власне до 1944 р. він був її директором. Одночасно очолював та викладав ще у двох школах: званево-купецькій та званево-промисловій (столярській) [19, с. 167, 313-314, 318-319, 337-338]. Призначений (17.07.1944) інспектором фахового шкільництва Відділу науки і навчання губернії Галичина. Входив до проводу Центрального товариства "Сільський господар". У зв'язку з наближенням фронту примусово евакуйований в м. Хирів (нині Старосамбірський р-н Львівської обл.), де викладав ентомологію в сільськогосподарській школі.

У серпні 1944 р., прямуючи на Захід, через Берлін Л. Бачинський добрався до Гайденау (Північна Німеччина). Ця місцевість після закінчення війни увійшла в британську зону окупації Німеччини. Тут він організував українську гуманітарну гімназію, директором якої був до 1947 р. У серпні 1947 р. Л. Бачинського призначено інспектором українських середніх шкіл британської зони окупації Німеччини, пізніше він став членом кураторії Українського шкільництва та керівником відділу культури й освіти (з 1949 р.).

У травні 1950 р. Л. Бачинський виїхав до США і поселився у м. Варрентон (штат Вірджінія), а 1951 р. переїхав у Клівленд (штат Огайо). Саме в період проживання у Клівленді (28 років) активізувалась його наукова та громадська діяльність: видавав книги, публікувався в пресі, займався редагуванням, складанням бібліографічних покажчиків тощо. І найголовніше, за його ініціативи і участі у 1952 р. створено перші на американському континенті Пластовий музей та Український музей-архів (УМА). Цими інституціями Л. Бачинський беззмінно керував протягом 25 років. У 1958 р. на допомогу музеям, науковим інституціям та іншим культурним установам була створена Українська американська фундація. У 1967 р. Л. Бачинський обраний її головою [9, с. 7-9, 26]. У 1966 р. в діаспорі засновано громадське об'єднання під назвою "Ярославщина та окраїни Засяння" (ЯРОКЗА). До його керівних органів увійшов і Л. Бачинський [19, с. 747-750]. У березні 1977 р. Л. Бачинський відмовився від головування в УМА та Пластовому музеї. 16 червня того ж року його було обрано почесним головою цих інституцій. Прогресуюча у Л. Бачинського хвороба ревматизму змусила подружжя залишити Клівленд та у вересні 1978 р. переїхати в більш сприятливий у кліматичному плані Денвер (штат Колорадо). 13 квітня 1986 р. на загальних зборах УМА та Пластового музею у Клівленді з нагоди 90-річчя Л. Бачинського, враховуючи його заслуги як засновника цих інституцій та жертводавця-фундатора, було прийнято рішення присвоїти цим закладам його ім'я.

Л. Бачинський – член Української вільної академії наук у Нью-Йорку (з 1952 р.) [3, с. 179-183], член-кореспондент філологічної секції НТШ Америки, почесний член багатьох громадських організацій. Проводив активну роботу в товаристві "Сільський господар", у комбатантських організаціях. Його приватна збірка Шевченкіани мала понад 400 книжок та публікацій. За самовіддану працю у різні періоди життя Л. Бачинський був нагороджений: як учасник визвольних змагань – Воєнним хрестом і Хрестом Симона Петлюри; за працю у "Пласті" – бронзовою, срібною та золотою медалями, а також хрестом "За значне діло"; орденами: "Пластова сокира", "Вічний Вогонь" (у сріблі), орденом св. Юрія (в сріблі двічі та золоті).

Помер Л. Бачинський 25 червня 1989 р. на 94-му році життя у Денвері, похований з великими почестями на українському православному цвинтарі св. Андрія у Сант Баунд Бруку (США).

Постать Л. Бачинського в історії української науки й культури є багатогранною. Він завжди мріяв займатися науковою роботою, тому його співпраця з НТШ була цілком закономірною. Перше серйозне наукове дослідження – публікація статті "Отруйні і дифуровські залози у "Apis mellifika"" в ювілейному "Збірнику Математично-природописно-лікарської секції НТШ" [1, с. 149-152]. Впродовж багатьох років він був членом фізіографічної комісії товариства [14; 15]. 8 травня 1935 р. на засіданні Виділу товариства у Львові Л. Бачинський разом з М. Деркач обраний членом НТШ [16, с. 11-12, 123]. Опинившись в еміграції, продовжував своє членство в Математично-природописно-лікарській секції НТШ Америки. У березні 1956 р. в Клівленді засновано осередок НТШ Америки з окремою Бібліографічною комісією товариства. Л. Бачинський увійшов до складу Виділу як заступник голови осередку. У часі відзначення (1963 р.) 90-річчя НТШ на Американському континенті виступав на святочній конференції з доповіддю "Видавнича діяльність НТШ" [17, с. 19, 34]. Спільно з іншими організаціями у березні 1966 р. НТШ Америки організувало зустріч з професором Л. Бачинським з нагоди його 70-ліття [18, с. 78]. Л. Бачинський – член редколегії ювілейного збірника з нагоди 80-річчя Володимира Радзикевича (1966 р.). Сюди ж увійшла його розвідка "Бібліографія друкованих праць Володимира Радзикевича. 1909–1965 рр." (Клівленд, 1966). На сходинах Учительської громади від імені осередку виголосив спомин з нагоди пошанування вченого. Шості Загальні збори осередку відбулися 9 вересня 1967 р. Обрано нову управу, до якої ввійшов і Л. Бачинський як господар. У квітні 1969 р. він виголосив доповідь "Наукова діяльність д-ра Олександра Тисовського" [18, с. 79]. У серії Бібліологічної комісії НТШ Америки Л. Бачинський видав "Матеріяли до української бібліографії. Т. VIII: Бібліографія творів Тараса Шевченка виданих у Канаді" (Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1978). У жовтні 1985 р. за рекомендацією Головної (Світової) ради НТШ його обрано дійсним членом НТШ Америки [6]. Наступного року у серії "НТШ. Український архів. Т. XLII" світ побачило велике за обсягом видання "Ярославщина і Засяння 1031–1947: історично-мемуарний збірник" (Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1986), яке підготувала Комісія регіональних дослідів і публікацій при НТШ Америки в Нью-Йорку. Л. Бачинський – упорядник видання й автор статей.

Науковий доробок Л. Бачинського за період 1918–1977 рр. складає понад 800 позицій [3, с. 180, 232-247; 4; 13]. У його творчості домінували чотири теми: природознавство, сільське господарство, шкільництво та пластовий рух.

Як журналіст, багато писав і публікувався на сторінках природничих, культурно-освітніх, господарських, пластових та дитячих часописів [2]. Писав рецензії на українські і німецькі підручники для народних фахових шкіл; підготував низку пластових підручників ("Порадник пластуна", "Правила доброго поведеня", "Вовченята і лисички", "Основи Пласту" "Готовсь", "Пластовий співаник" та ін. Видавав "Пластові календарі" на 1925–1929 роки (Ужгород). Більшість із згаданих книжок вийшли у пластовому видавництві "Ватра", яке наприкінці 1924 р. організував Л. Бачинський. Протягом п'яти років опубліковано 23 книжки загальним накладом 38100 примірників (812 друк. арк.).

Редакторську діяльність Л. Бачинський розпочав з природничого журналу "З життя природи", який виходив у Тарнові 1921–1922 рр. і видавала головна рада природничого гуртка української приватної гімназії. У 1923–1930 рр. Л. Бачинський на Закарпатті був членом редакційної ради і редактором часопису пластової молоді "Пластун". Разом із С. Дмоховським видавав часопис "Подкарпатская Русь" (Ужгород, 1924–1929). У закарпатському часописі "Пчілка" від 1925 р. Л. Бачинський вів "Пластовий куток". З 1926 р. під час літніх вакацій видавав рукописний часопис "Таборит", у якому пропагувалася пластова діяльність серед молоді. Видання готувалося з участю Ю. Шерегія та К. Кулаченка [5]. З серпня 1940 і до кінця 1941 рр. Л. Бачинський редагував місячний журнал "Сільський господар" у Ярославі, відповідав за редакцію і вів у ньому окрему "Ярославську сторінку". За його редакцією виходили книжки для пластунів і шкільної молоді у "Пластовій бібліотеці" (Ужгород, 1926), а також "Оповідання з природи" (Ужгород, 1926, 144 с.), "Звіт діяльности Головної пластової управи Подкарпатської Руси" (Ужгород, 1926), "Програма для 1-4 кл. українських народних шкіл британської зони" (Бльомберг, 1947, 83 с.), "Програма для 1-8 кл. українських гімназій британської зони" (Бльомберг, 1947), "Завдання і основи праці з нашими наймолодшими" (Бльомберг, 1949) та багато інших. При УМА діяв видавничий

відділ, і Л. Бачинський з 1952 р. був видавцем, редактором і референтом у ньому. У 1971–1976 рр. він – член редколегії і активний дописувач “Пластового шляху” (Торонто).

Заняття журналістикою та ведення часописів згодом переросло у сферу дослідження української преси (таборової та еміграційної), яку поєднував з бібліографічною роботою: “Українська таборна преса” (Станіслав, 1921), “Українська преса в Клівленді” (1957) та ін. У Клівленді його заходами видавався “Бібліографічний покажчик української преси поза межами України...”. Вийшло з друку п’ять таких покажчиків: за 1966, 1967, 1968/1969, 1970/1971 та 1972/1974 рр. Крім цього, ініціював “Видання творів Т. Шевченка в США: бібліографічні матеріали” (Лондон, 1962), “Покажчик видань Шевченкових творів та праць різних авторів про життя та творчість Т. Шевченка” (1964), “Нотні видання поезій Т. Шевченка, друковані у США і Канаді (бібліографічні матеріали)” (1964), та ін. Він – автор списків праць І. Франка, О. Тисовського, С. Левицького, П. Богацького та ін.

Л. Бачинський не був байдужим до художнього слова і залишив цікаві, з любов’ю написані оповідання (“Сестра жалібниця”, “Гурзуф”, “Перший поцілунок”, “Пасічник”, “Сарна”, “Рябко”, “Дивовижний півень”, “Кривавий бій лелек”, “Дика Кітка з Криму”, “Подарунок з Конго” та ін.).

Щенапочаткусвоєїпедагогічноїдіяльності Л. Бачинський збирав здітьми експонати до майбутніх музеїв [3, с. 137], які згодом і організовував: у 1923 р. – у Прикарпатській Україні, у 1930–1939 рр. у Перемишлі – “Стривігор”, у 1940–1944 рр. у Ярославі – музей ім. Ярослава Мудрого, у березні 1948 р. – Український музей-архів у м. Бльомбергу при Українському центральному допомоговому комітеті (УЦДК). А вже у Клівленді його музейна діяльність набрала нових форм [6; 12]. Він – автор таких видань Українського музею-архіву в Клівленді: “Українські друковані видання в Клівленді” (1958), “Пластова бібліографія: Пластові видання в Карпатській Україні й Чехії” (1959), “Каталог творів та малюнків Тараса Шевченка. Виставка у Клівленді у 100-ліття смерти Кобзаря, 1861–1961” (1961), “Шевченкіана в США і Канаді в роках 1960 і 1962” (1962), “Корисна праця д-ра А. Жуковського” (1965), “Політична, культурна та громадська діяльність Каленика Лисюка (1887–1967)” (1967; співавтор) та ін.

Усе, чим займався Л. Бачинський, брало свій початок із його відданості українському “Пласту”, організатором і командантом якого був протягом 70 років свого життя [8]. Саме звідси черпав сили й наснагу до реалізації своїх різнобічних талантів, якими не переставав дивувати молодших послідовників. Ідеї “Пласту” ввібрали в себе його основні життєві принципи: любов до Батьківщини, пропагування її історії й традицій, виховання молодого покоління в патріотичному дусі.

Архіви Л. Бачинського зберігаються в Українському музеї-архіві та Пластовому музеї у Клівленді (США), у рукописному відділі наукової бібліотеки Карлтонського університету в Оттаві (Канада) та у членів його родини, зокрема племінника Михайла Бачинського.

Джерела та література:

1. Бачинський Л. Отруйні і дифуровські залози у “Apis mellifika” / Леонід Бачинський // ЗМПЛС НТШ. – Львів, 1925. – Т. XXIII-XXIV. – С. 149–152.

2. Бачинський М. Бачинський Леонід Васильович / Михайло Бачинський // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 20–23; Львів, 2005. – Вип. 12. – С. 523–532.

3. Бачинський М. “Сіріють у сумерках півночі шатра ...” (До сильвети Леоніда Бачинського (1896–1989)) / Михайло Бачинський. – Львів, 2009. – 268 с.

4. Бібліографія Л.В. Бачинського 1917–61. – Клівленд, 1961.

5. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.) / О. Вішка. – Львів, 2002. – С. 13–15, 177, 179, 188, 198, 210, 217, 229, 245, 246, 257, 268, 289.

6. Літопис У.М.А. у Клівленді, в Огайо. – Клівленд, 1986. – Ч. 3 (Березень). – 4 с.

7. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939: матеріали, зібрані С. Наріжним, до частини другої / С. Наріжний. – К., 1999. – 272 с.

8. Пластовий альманах з нагоди п’ятдесятиріччя українського Пласту на Закарпатті, 1921–1971 / [зложив Степан Пап-Пугач]. – Рим, 1976. – С. 17, 20, 22, 25, 29, 31, 43–45, 47–50, 82, 88–90, 100–103, 114, 125, 127, 139–141.

9. Політична, культурна та громадська діяльність Каленика Лисюка (1887–1967) / [упоряд. Л. Бачинський]. – Клівленд, 1967. – 46 с.

10. Семчишин М. Бачинський Леонід / М. Семчишин // Енциклопедія української діяспори. – Нью-Йорк; Чікаґо: НТШ в Америці, 2009. – Т. 1: Сполучені Штати Америки. – Кн. 1: А-К / [гол. ред. Василь Маркусь, співред. Дарія Маркусь]. – С. 47.

11. Стасенко В. Бачинський Леонід Васильович / В. Стасенко // Енциклопедія сучасної України. – К., 2003. – Т. 2: Б-Біо. – С. 335–336.

12. Тридцять п'ять років існування українського Музею-Архіву імени Леоніда Бачинського у Клівленді в Огайо, 1952–1987 // Літопис УМА у Клівленді в Огайо. – Клівленд, 1987. – Ч. 4.

13. Храплива-Щур Л. Леонід Бачинський, якого ми знали / Л. Храплива-Щур // Свобода. – 1989. – Ч. 148. – 8 серп. – С. 3–4.

14. Хроніка НТШ у Львові за роки 1921–1922. – Львів, 1922. – Ч. 65-66. – Вип. I-II. – С. 49.

15. Хроніка НТШ у Львові за роки 1923–1925. – Львів, 1926. – Ч. 67-68. – С. 68; Хроніка НТШ у Львові за роки 1926–1930. – Львів, 1930. – Ч. 69-70. – С. 84.

16. Хроніка наукового товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1.1.1935 – 25.XII.1937. – Львів, 1937. – Ч. 73. – С. 11–12, 123.

17. Хроніка НТШ за 1963 р. – Торонто; Ню Йорк; Сідней; Париж, 1963. – Ч. 79. – С. 19, 34.

18. Хроніка наукового товариства імені Шевченка. Роки 1966–1993. – Львів; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1996. – Ч. 81. – С. 78-79.

19. Ярославщина і Засяння 1031–1947: історично-мемуарний збірник / [ред.-упоряд. М. Семчишин]. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1986. – С. 167, 313, 318–319, 337–338, 747–750 та ін.

Вікторія Толстеньова
(Луганськ)

РОЛЬ ПЕТРА ГРИГОРОВИЧА ГРИГОРЕНКА У РОЗВИТКУ КРИМСЬКО-ТАТАРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ (1960–1970-І РР.)

Висвітлюється дільність П.Г. Григоренка щодо підтримки кримсько-татарського національного руху та його внесок у результати боротьби за поновлення прав кримсько-татарського народу та повернення їх до Криму.

Ключові слова: *П.Г. Григоренко, кримсько-татарський національний рух, Кримська область.*

Виктория Толстенева. Роль Петра Григорьевича Григоренко в развитии крымскотатарского национального движения (1960–1970-е гг.).

Освещается деятельность П.Г. Григоренко по поддержке крымскотатарского национального движения и его вклад в результаты борьбы за возобновление прав крымскотатарского народа и возвращения их в Крым.

Ключевые слова: *П.Г. Григоренко, крымскотатарское национальное движение, Крымская область.*

Victoriia Tolsteniova. Petro Hryhorovych Hryhorenko's in the development of Crimean-Tartarian national movement (1960–1970).

Lights upthe activity of P.G. Grigorenko in support of the Crimean Tatar national movement and its contribution to the results of the struggle for the renewal of the rights of the Crimean Tatar people and their return to Crimea.

Key words: *P.G. Grigorenko, Crimean Tatar national movement, Crimean region.*

Кримський півострів завжди був одним з найбільш багатонаціональних регіонів України та світу. Його можна вважати одним з регіонів, де зміна національного обличчя відбувалася достатньо часто та кардинально: починаючи з неодноразових змін переважаючої етнічної групи, до появи або виключення цілих націй. Зміни торкались також підпорядкування Криму, що також впливало на національно-культурне життя півострова. Останні півстоліття Крим є невід'ємною складовою української держави, тому актуальним є вивчення взаємного впливу Криму та України, особливо за роки спільного розвитку.У цьому контексті цікавим є дослідження кримсько-татарського національного руху, який активізувався вже під час перебування Кримської області у складі Української РСР та був таким, що спричинив зміни етнонаціонального обличчя Кримського півострову. Тим більш цікаво, що одним з ідейних натхненників цього руху був українець, дисидент, правозахисник, у минулому генерал, П.Г. Григоренко.

На сьогоднішній момент внесок П.Г. Григоренка у розвиток кримсько-татарського національного руху недостатньо досліджений та висвітлений у науковій літературі. Більш того, згадки про П.Г. Григоренка у роботах, присвячених кримсько-татарському рухові, зазвичай уривчасті та загальні. Серед робіт цього спрямування діяльність Петра Григоренка найбільш широко досліджується у роботі Гульнари Бекірової "Крымско-татарская проблема в СССР (1944–1991)" 2004 р. [4]. Роботи, присвячені саме П.Г. Григоренку, з'являються після набуття Україною незалежності, беручи до уваги його правозахисну діяльність, та представлені здебільшого статтями у періодичних виданнях [10]. Однак проблема участі Григоренка у кримсько-татарському русі не є предметом вказаних досліджень, а тому їй приділяється недостатньо уваги. Така позиція не є виправданою, з погляду на великий вплив, що мала діяльність П.Г. Григоренка на розвиток кримсько-татарського руху, про що можна також судити з відношення сучасного кримсько-татарського народу, діячів Криму до діяльності цієї людини [12]. Джерельна база дослідження представлена архівними джерелами, документами, збірниками робіт та спогадів самого Петра Григоровича [5], а також інформаційним бюлетнем правозахисників "Хроніка поточних подій",

© Вікторія Толстеньова, 2013

що видавалася з 1968 по 1983 рр. та містить згадки про діяльність П.Г. Григоренка, становище кримських татар та діяльність кримсько-татарського національного руху [13].

З погляду на це, дослідження впливу діяльності П.Г. Григоренка на кримсько-татарський національний рух є актуальним, та буде корисним як при вивчені історії Криму та кримсько-татарського руху, так і діяльності дисидентів та правозахисників, а саме П.Г. Григоренка, у 1960–1970-і рр.

Тому метою даного дослідження є описати роль П.Г. Григоренка у розвитку кримсько-татарського національного руху. Для цього були поставлені наступні завдання:

Дослідити характер, етапи, результати кримсько-татарського руху;

Вивчити діяльність П.Г. Григоренка як дисидента та правозахисника;

Дослідити діяльність П.Г. Григоренка щодо підтримки кримсько-татарського національного руху, вплив на нього та внесок у результати руху.

Кримсько-татарський рух, як наслідок виселення кримських татар з території Криму у 1944 р., пройшов у своєму розвитку низку етапів. З 1946 р. серед кримських татар починають виникати випадки політичних протестів, виступів проти виселення, втеч з місць спецпоселення, однак ці випадки не були організовані, мали індивідуальний характер, швидко придушувались та не становили єдиного руху [3]. Тільки після смерті Й.В. Сталіна та початку доби "відлиги" стало можливим організаційне оформлення руху кримських татар. Можна виділити п'ять етапів розвитку руху: 1956–1964 рр., 1964–1969 рр., 1970–1985 рр., 1985–1991 рр., 1991 – сьогоднішній момент; відповідно – періоди становлення, найбільшої активності, кризи, часткового досягнення мети, занепаду кримсько-татарського руху [6, с. 100; 9, с. 236]. Відправною точкою формування національного руху кримських татар стало прийняття на хвилі XX з'їзду КПРС Указу Президії Верховної Ради СРСР "Про зняття обмежень по спецпоселенню з кримських татар, балкарців, турків – громадян СРСР, курдів, хемшилів та членів їх сімей, виселених в період Великої Вітчизняної війни" від 28 квітня 1956 р., згідно якого спецпоселенці знімалися з обліку та з-під контролю Міністерства внутрішніх справ СРСР, однак їм не дозволялося повертатися до місць колишнього проживання, а звільнення не супроводжувалося поверненням конфіскованого майна [7, с. 50-51; 8, с. 14]. Це викликало шквал обурення та акти непокори зі сторони кримських татар, які побачили в цьому документі продовження дискримінаційної національної політики радянського уряду. Почалася петиційна кампанія, надсилалися звернення колективного та індивідуального характеру. Саме в цей період пройшла апробацію організаційна структура кримсько-татарського руху, центром якої стали ініціативні групи по підготовці петицій і збору підписів, які формувались за територіальним принципом. На початку 1960-х рр. було створено представництво кримських татар у Москві та ініціативні групи на місцях по сприянню уряду у вирішенні кримсько-татарської проблеми [9, с. 237-238].

З середини 1960-х рр. активність кримських татар щодо повернення національних прав помітно збільшується. Відсторонення М. Хрущова від влади у 1964 р. стимулювало розвиток руху. Саме цей період (1964–1969 рр.) висунув низку харизматичних лідерів, що поклали початок формування кримсько-татарської національної еліти. Всебільш організаційно оформлюючись, кримсько-татарський рух вступав в нову фазу взаємин із владою: з одного боку посилюючи пропагандистські заходи та акти протесту, з іншого – потерпаючи від посилених репресивних заходів (судових процесів, переслідувань лідерів, розгонів демонстрацій тощо)[1; 2; 3]. Кульмінаційним актом боротьби в цей період стало звернення кримсько-татарського народу до XXIII з'їзду КПРС у 1966 р., яке підписали понад 120 тис. кримських татар, та основною вимогою якого стало повернення до Криму та встановлення рівноправ'я з іншими народами [7, с. 51-52; 8, с. 18, 23, 24;9, с. 238-239]. Відповіддю на звернення стало прийняття Указу Президії ВР СРСР від 5 вересня 1967 р. "Про громадян татарської національності, що проживали в Криму", в якому частково виконувались висунуті татарами вимоги, шляхом скасування звинувачення у зраді, оргнабору на працевлаштування в Криму та ін. [7, с. 51; 8, с. 23]. Впродовж другої половини 1960-х – першої половини 1970-х рр. до Криму прибуло більш ніж 7 тис. депортованих осіб, в цілому до кінця 1970-х рр. до Криму повернулося близько 18 % кримських татар. Однак переселення не знімало проблему протидії влади цьому процесові вже в Криму [9, с. 238-239; 14, с. 15].

Однією з важливих особливостей цього періоду стало зближення кримсько-татарського національного руху з правозахисним рухом, представниками радянської інтелігенції та іншими етнічними об'єднаннями. З'являються діячі, небайдужі до становища кримських татар, серед них

А. Сахаров, І. Габай, Є. Боннер, П. Григоренко та інші [1; 2; 4, с. 125; 9, с. 238-239]. Початком співробітництва кримсько-татарського руху з правозахисним можна вважати 17 березня 1968 р., а саме бенкет, що був організований активістами з числа кримських татар в честь письменника Олексія Костеріна, який присвятив одну з своїх робіт проблемам виселених народів. Замість самого Костеріна, що нездужав, на свято прибув його друг генерал Петро Григоренко [3]. На той момент Петро Григорович вже проявляв себе як дисидент, виступав проти повернення культу особи в СРСР (тепер М. Хрущова), створив підпільну організацію “Союз боротьби за відродження ленінізму”, мав зв’язки з дисидентами та правозахисниками, за що попав під арешт, у тюрму, був визнаний психічнохворим, потрапив до психлікарні, був висланий на Далекий Схід. Саме там він зацікавився становищем кримських татар та діяльністю ще не досить міцного кримсько-татарського руху [10; 11]. П.Г. Григоренко закликав кримських татар не замикатись у рамках свого руху, а контактувати з іншими організаціями, виходити на міжнародний рівень [3; 4 с. 130]. Вже після першої зустрічі було вирішено підтримати кримських татар великою маніфестацією, що була проведена 12 квітня 1968 р. в м. Чирчику Ташкентської області. Акція була придушена, близько трьохсот чоловік арештовано, десятеро постали перед судом. П. Григоренко повідомив про події в Чирчикові закордонній пресі, для захисту маніфестантів було залучено московських адвокатів – вперше після виселення кримських татар для захисту їх інтересів було залучено широкий загал, проблема виходить на міжнародний рівень. Найвідоміші представники правозахисного руху стають одночасно і поборниками кримсько-татарських інтересів. Майже в кожному випуску правозахисного самвидавчого бюлетня “Хроніка поточних подій” містилася інформація про ситуацію з кримськими татарами. Наприклад, другий випуск містив “Звернення кримсько-татарського народу до світового загалу”, де зображувалася історія боротьби кримських татар після депортації [3; 13].

17 травня 1969 р. пройшла ще одна демонстрація кримських татар, тепер у Москві, що була також придушена. Активізація кримських татар призвела до посилення паспортного режиму, продовження судових розглядів справ лідерів кримсько-татарського руху, а також арешти правозахисників, що підтримували цей рух. Лідер руху кримських татар Мустафа Джемільов переховувався від влади в будинку П.Г. Григоренка та тим уникнув арешту [11]. Самого Петра Григоровича було заарештовано в Ташкенті у 1969 р., куди він прибув з метою виступити у ролі громадського захисника у справі активістів кримсько-татарського руху, в тому числі й Мустафи Джемільова. Близько трьох тисяч кримських татар просили П.Г. Григоренка захищати інтереси їх народу на цих слуханнях. У 1970 р. Григоренка відправили на лікування у Черняхівську психлікарню, що викликало реакцію з боку кримських татар, закордонних активістів, діячів правозахисного руху, однак впливу на подальшу долю Григоренка це не мало [1; 3; 13]. 24 червня 1974 р. (напередодні візиту президента США Ричарда Ніксона в СРСР) Московський міський суд виніс ухвалу про припинення примусового лікування. Через декілька днів Григоренко був звільнений і незабаром відновив правозахисну діяльність. Він виступав на захист Мустафи Джемільова, був членом-засновником Московської Гельсінської групи, підписав більшість її документів, випущених у 1976–1977 рр., став одним з ініціаторів створення при МГГ Робочої комісії з розслідування використання психіатрії в політичних цілях, був ініціатором і брав участь у створенні Української Гельсінкської групи. Продовжував боротьбу за відновлення прав кримських татар, був одним із ініціаторів ухвалення документа МГГ, що починався словами: “Дискримінація кримських татар продовжується” [10]. У 1977 р. емігрував у США. Боротьба за національні права кримсько-татарського народу продовжувалася до 1989 р. Закладені у 1960–1970-і рр. основи діяльності руху зробили можливим досягнення ним поставленої мети: прийняття Верховною радою СРСР у 1989 р. Декларацію “Про визнання незаконними та злочинними репресивних актів проти народів, які зазнали примусового переселення, та забезпечення їх прав”, що остаточно вирішило проблему кримських татар та призвело до масового повернення їх до Криму. Кримські татари до сьогодні пам’ятають та шанують тих людей, чия допомога стала такою необхідною на шляху зміцнення руху, одним з таких людей беззаперечно можна вважати Петра Григоровича Григоренка [7, с. 77-78; 8. с. 33; 12].

Таким чином, П.Г. Григоренко, у минулому генерал радянської армії, згодом дисидент правозахисник, став тією людиною, що допомогла кримсько-татарському руху на ранніх етапах становлення розвинутись у сильну життєздатну організацію, що була готова боротися за поставлену нею мету: повернення до Криму, історичної батьківщини кримських татар, та отримання

ними національного рівноправ'я з іншими народами, що мешкали на території СРСР. Григоренко не тільки словом, але й практичними заходами, такими як організації маніфестацій, зв'язок з закордонними організаціями та пресою, донесення проблеми до широкого загалу, переховування кримсько-татарських лідерів, заступницька діяльність та іншими заходами, підтримував кримсько-татарський національний рух, підняв його на зовсім інший рівень організації. Це дало результати вже у кінці 1960-х рр. – частина кримських татар змогла повернутися до Криму, а вже в кінці 1980-х рр. це стало доступним всім кримським татарам. Цікавим також є особистість П.Г. Григоренка, його становлення як дисидента, що не було розкрито в даному дослідженні, а тому актуальним є подальший розгляд запропонованої проблеми.

Джерела та література:

1. Алексеева Л. Крымскотатарское национальное движение за возвращение в Крым / Л. Алексеева // Кримські студії. Інформаційний бюлетень. Спеціальний випуск, 2000. – С. 4–16.

2. Асанова Д. Нацыональное движение крымских татар в 1956–1969 гг. [Электронный ресурс] / Диляра Асанова, Эльведин Чубаров. – Режим доступа к статье: http://www.qtmm.org/крымскотатарское-национальное-движение.

3. Бекирова Г. Крымскотатарское национальное движение в 50–60-х гг.: становление, первые победы и разочарования [Электронный ресурс] / Гульнара Бекирова. – Режим доступа к статье: http://kirimtatar.com/Researches/50-60-simf.html.

4. Бекирова Г. Крымскотатарская проблемав СССР (1944–1991) / Гульнара Бекирова. – Симферополь: Оджакъ, 2004. – 332 с.

5. Григоренко П. В подполье можно встретить только крыс [Электронный ресурс] / П. Григоренко. – Режим доступа к статье: http://www.memo.ru/history/diss/books/grightml/index.htm.

6. Губогло М.Н. Крымскотатарское национальное движение. В 3-х томах / М.Н. Губогло, С.М. Червонная. – М.: РАН, Центр по изучению межконфессиональных отношений, Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, 1992. – Т. 1. – 330 с.

7. Губогло М.Н. Крымскотатарское национальное движение. В 3-х томах / М.Н. Губогло, С.М. Червонная. – М.: РАН, Центр по изучению межконфессиональных отношений, Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, 1992. – Т. 2.: Документы. Материалы. Хроника. – 250 с.

8. Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці. Збірник документів (1941–1998). – К.: Абрис, 1999 – 176 с.

9. Національні меншини України у XX ст.: політико-правовий аспект / [під ред. І.Ф. Кураса]. – К., 2000. – 350 с.

10. Овсієнко В. Від ленінізму до демократії: 100-річчя генерала Петра Григоренка [Електронний ресурс] / Василь Овсієнко. – Режим доступу до статті: http://www.radiosvoboda.org/content/article/971091.html.

11. Поляновский Э. Мятежный генерал [Электронный ресурс] / Эдвин Поляновский. – Режим доступа к статье: http://www.imwerden.info/belousenko/books/grigorenko/grigorenko_polyanovsky.htm

12. Притула В. Кримські татари віддали шану своєму захисникові. До століття генерала-дисидента Петра Григоренка [Електронний ресурс] / Володимир Притула. – Режим доступу до статті: http://www.radiosvoboda.org/content/article/971186.html.

13. Хроника текущих событий [Электронный ресурс] – Режим доступа к статье: http://www.memo.ru/history/diss/chr/index.htm.

14. Якупова В. Крымские татары, или Привет от Сталина! / Венера Якупова. – Казань, 2001. – 180 с.

Марія Тимочко
(Львів)

СТЕПАН РАДІОН – ХРАНИТЕЛЬ АВСТРАЛІЙСЬКОЇ УКРАЇНІКИ

У статті представлена діяльність Степана Радіона – відомого журналіста, письменника, бібліографа, архівіста, громадського діяча української громади в Австралії на основі опублікованих джерел та архівних матеріалів відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

***Ключові слова**: Степан Радіон, австралійська українка, архівні матеріали, відділ рукописів.*

Мария Тымочко. Степан Радион – хранитель австралийской украинки.
В статье представлена деятельность Степана Радиона – известного журналиста, писателя, библиографа, архивиста, общественного деятеля украинской диаспоры в Австралии на основании опубликованных источников и печатных архивных материалов отдела рукописей Львовской национальной научной библиотеки Украины им. В. Стефаника.

***Ключевые слова**: Степан Радион, австралийская украинка, архивные материалы, отдел рукописей.*

Mariia Tymochko. Stepan Radion – the guardian of Australian ukrainica.
The article presents activities of Stepan Radion – the well known journalist, writer, bibliographer, archivist, public figure of the Ukrainian community in Australia. It is based on archival materials of the Manuscript Division of V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv and on published sources.

***Key words**: Stepan Radion, Australian Ukrainika, archival materials, Manuscript Division.*

Виповнилося 100 років від дня народження уродженця Волині журналіста і літературознавця, відомого громадського діяча української діаспори в Австралії Степана Микитовича Радіона (24.07.1912–13.07.2007). Він став літописцем австралійської українки [1; 2, с. 448-452] та здобув славу бібліографа і автора наукових праць у царині української літератури, новел, оповідань і нарисів; критика, перекладача з англійської мови, бібліофіла та архівіста [5, с. 102-103; 9, с. 287-288; 3, с. 328-329]. Віддаємо йому належне як вірному патріоту батьківської землі та хранителю українських цінностей, набутих діаспорою на далекому п'ятому континенті.

За активну науково-дослідницьку діяльність ім'я С. Радіона вписано до почесного реєстру австралійської українки. В історію літератури він увійшов як член об'єднання українських письменників "Слово" в Нью-Йорку та Спілки письменників України, дійсний член Української Могилянсько-Мазепинської Академії Наук, дійсний член Інституту дослідів Волині (Вінніпег, Канада), член-кореспондент Українського соціологічного інституту (Нью-Йорк), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка в Австралії, член Асоціації австралійських письменників.

Поціновуючи внесок С. Радіона у бібліографію, літературознавство, перекладацтво та його літературно-мистецьку працю, Світове Об'єднання Професорів університету м. Тусон (Арізона, США) у 1985 р. присвоїло йому звання почесного доктора літератури, а з 1994 р. він став почесним професором Волинського державного університету імені Лесі Українки [40].

Народився С. Радіон в с. Сильно Силенської волості (тепер Ківерцівського району на Волині). У 30-х рр. був активним діячем "Просвіти" в рідному селі, а в 1941 р. очолював районну управу Львівського уряду Ярослава Стецька в м. Олика і організовував місцеву українську адміністрацію, потім працював перекладачем у містах Луцьку і Кобрині. Далі переїхав до Польщі, Чехії, у 1949 р. емігрував із табору переміщених осіб у Німеччині до Австралії. Тут закінчив Австралійську школу журналістів і став постійним дописувачем до багатьох українських часописів Австралії, Канади, США, зокрема, –"Свободи" (Джерсі-Сіті), "Шляху Перемоги", "Українського Самостійника" і "Сучасності" (Мюнхен), "Українського голосу", "Літопису Волині" і "Нового шляху" (Вінніпег), "Нового обрію" та "Церкви і життя" (Мельбурн), "Вільної думки" (Сідней),

© Марія Тимочко, 2013

“Єдності” (Аделаїда), “Визвольного шляху” (Лондон), “Києва” (Філадельфія) та багатьох інших [6; 30, с. 857-859; 34, с. 795-805].

С. Радіон – автор не лише сотень статей, рецензій, заміток, у його творчому доробку є вірші, нариси, фейлетони, а також переклади українською мовою класиків австралійської літератури. Та найбільше визнання здобув цінними довідковими виданнями про австралійських українців. Тож його перу належать 15 книг [6], серед яких, зокрема, “Новий похід” (Аделаїда, 1954), “Микола Береза” (Мельбурн; Мюнхен, 1956), “Із прожовклих листків в Австралії” (Мельбурн, 1955), “Припадкова зустріч” (Мельбурн, 1985) [7; 9, с. 287-288]. Він – член редколегії 4 тому (Австралія – Азія – Африка) Енциклопедії Української Діяспори [10], співавтор та член редколегії книги “Українці в Австралії” (Мельбурн, 1966), що вийшла у світ з нагоди 15-річчя поселення української громади на п’ятому континенті та 150-річчя від дня народження Т. Шевченка. В опублікованому тут заключному слові від НТШ в Австралії та Союзу Українських Організацій Австралії підкреслено, що основний задум видання – “дати правдиві матеріяли для майбутнього історика, зокрема дослідника українського життя на чужині”, відмічено жертовну працю всіх членів редколегії, в тому числі і С. Радіона, який до цього збірника підготував бібліографічний огляд [10] із розділами “Пресові видання (газети, бюлетені, календарі й інше)” та “Книжкові видання українських науковців і письменників в Австралії з відгуками критики на них”, а також розділ “Наші втрати” [35].

Більше відомостей про постать цього письменника, журналіста, науковця та громадського діяча української діаспори, вітчизняні дослідники отримали уже в роки незалежності України. Про життя і творчість С. Радіона дізналися його земляки внаслідок організованих широких заходів місцевими істориками, науковцями, освітянами та працівниками культури [32; 40]. Вивченню життєпису волинянина присвятили свої праці науковці Г. Аркушин, В. Біляїв, Я. Булка, С. Гупало, М. Комариця, Л. Саєнко, П. Сорока та інші. Зрештою, й сам С. Радіон щиро прагнув і зумів повернути себе “духовно в Україну, якій віддав усе своє життя” [42]. На батьківщину він передав велику колекцію україніки, що скрупульозно збирав та беріг впродовж усіх літ науково-дослідницької діяльності.

Бібліографію журналів, брошур, газет і книг українських поселенців в Австралії С. Радіон впорядкував у 7 частинах роботи “Бібліографія австралійської україніки”. Як підсумок його науково-дослідницької праці, в 1997 р. вийшла 8 частина – “Бібліографія україніки Австраліяни” [41], в якій автор відобразив характер колекційних матеріалів, що передав бібліотекам та науковцям, а у вступному слові обґрунтував: “Наполегливе кількадесятилітнє збирання українського друкованого слова в Австралії накопичило в мойому архіві багато документальних матеріалів, які через похилий вік стало менше використовуватися мною для науково-дослідницьких праць. […] А усе те разом – це образ духовного пульсу життя-буття українських поселенців в Австралії. Уся документація на те підшита в папках і вислана до бібліотек в Україні до Луцька, Одеси, Львова, [...] щоб не загубилися сліди україніки з мойого архіву” [38]. Таким чином, наприклад, до Одеської національної наукової бібліотеки ім. М. Горького у 1996 р. було надіслано архівний документальний матеріал С. Радіона, а також бібліографію дрібної україніки, які використовуються науковцями для своїх досліджень [7].

Матеріали, збережені С. Радіоном, що надійшли до Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (далі –ЛННБУ ім. В. Стефаника), опрацьовані та включені до фонду окремих надходжень (Ф. 9) відділу рукописів. Запропоновані дослідникам одиниці збереження представляють українську етнічну спільноту в Австралії у ілюстрованих, друкованих, машинописних та рукописних матеріалах українською та англійською мовами, що за змістом відображають організаційне, духовне, соціально-культурне, менше – економічне життя українських поселенців. Хронологічно усі належать до другої половини XX ст.

Науковці мають можливість зробити аналіз широкопланової діяльності громадських організацій Австралії, та й, зрештою, дослідити саму їхню структуру. Перш за все, – Союзу Українських Організацій Австралії (СУОА) [4]. Збережені матеріали 19-го з’їзду СУОА, що відбувся 13-14 травня 1989 р., – протоколи, програма, звіт голови управи за час від 7 червня 1986 до 12 травня 1989 рр. М. Моравського, звіт організаційного референта, заступника голови С. Лисенка, секретаря та протокольного секретаря управи В. Шевченка і О. Лисенко, референта зовнішніх зв’язків Л. Лаврівського, діяльності крайового комітету з відзначення 1000-ліття Хрещення Руси-України при СУОА А. Мандичевського, голови української шкільної ради Австралії Т. Слі-

пецької, референта молоді Т. Коцаби, референта преси та інформації Б. Коваленко, фінансовий звіт Р. Захаряка та звіт референта архіву М. Сліпецького [11]. Серед іншого – програма 21-го з'їзду СУОА; структура керівних органів, біографічні дані претендента на посаду голови СУОА (кандидат Стефан Романів), членів управи, контрольної комісії, товариського суду, а також членів комісій зовнішніх зв'язків, культурно-мистецької, комунікації, України, організаційної, суспільної служби, молоді, преси. Подано широкі анкетні дані таких громадських активістів, як: Майї Грудки, Нестора Яворського, Володимира Буштедта [12]. Сюди ж долучені такі документи: протокол ч. 53 загальних зборів Української громади Вікторії (1995) [13], звіт про діяльність Української громади Ст. Албансу [14] та звіт Національного фонду СУОА (каса, діловодство, завваги контрольної комісії) [15]. Фінансову діяльність Союзу Українських Організацій Австралії представляють звіти Українського фінансового фонду (1978–1989), контрольної комісії, скарбника СУОА (1992–1995), звіти про грошову та майнову допомогу громадським організаціям й конкретним особам в Україні [16]. Окремі частини знайомлять із багатьма важливими громадськими заходами, що відбувалися під егідою СУОА [17; 18].

Документи дають можливість зрозуміти, якою подією в житті українців Вікторії стало 9 вересня 1949 р. Цього дня вони прийняли статут Української Громади Вікторії (УГВ) та обрали управу на чолі з І. Грушецьким. Він став її головним ініціатором та творцем, завдяки йому Федеральний Уряд Австралії "впровадив до реєстраційних списків окрему рубрику української національности, бо досі всіх українців реєстровано як поляків, росіян, румунів, чехів" [8]. З цих пір організоване українське громадянство Вікторії стало могутньою творчою силою, що постійно розвивається і збагачується. У цьому переконуємось, знайомлячись із планами. Один із них – стратегічний план діяльності управи Української Громади Вікторії каденції 1993–1995 рр. був запропонований під гаслом "Горджуся своїм українським походженням", а другий − план української громади Вікторії на 1995–1997 рр. [19].

Збережені відомості стосовно Союзу Українок Австралії [20], Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка [21], "Пласту" [22]. Різноплановими за змістом та насиченістю бачимо програми заходів, що їх провели Спілка Української Молоді (СУМ), зокрема, її осередок ім. Гетьмана Мазепи в Мельбурні [23], Студентська Громада Вікторії (СГВ) [24] тощо.

С. Радіон брав активну участь у житті церкви. Він зберіг і передав джерела про духовне життя української діаспори на п'ятому континенті, що висвітлюють, приміром, діяльність Української католицької Єпархії Австралії, Нової Зеландії та Океанії, присвячену 25-літтю Апостольського Екзархату – Єпархії (19.10.1958 – 19.10.1983), знайомлять із історією та сучасністю тамтешньої української католицької церкви. Дізнаємось, що "в 1957 р. було вже в Австралії коло 35.000 українців, з того коло 20.000 українців католиків і 15.000 православних. У Новій Зеляндії було 230 українців католиків" [25]. Серед підбірки на церковну тематику не менш цікавими є матеріали, що стосуються відзначення 1000-ліття Хрещення Руси-України, зокрема, – симпозіуму з нагоди святкувань (1996 р.) 400-ліття відновлення Берестейського та 350-ліття Ужгородського З'єдинень.

Ряд документів засвідчує активну культурно-просвітницьку діяльність української громади Австралії. Відповідну інформацію дослідникам подають проект статуту "Об'єднання театральних мистців Вікторії" (ОТМ), протоколи ініціативних загальних зборів любителів українського театру та протокол загальних зборів мистецького об'єднання, звіт Тимчасової Управи ОТМ, інформації про заснування мистецького об'єднання у Вікторії [26]. Частина матеріалів стосується театральної тематики – це оголошення, програми, із яких дізнаємося про виконавців ролей, постановників. Є тут повідомлення про театр ім. Л. Курбаса при українській громаді Вікторії, драматичний гурток "Летюча естрада" з Сіднею, а також програма концертів Львівського театру "Не журись", що у вересні 1990 р. гастролював в Аделаїді, Перті, Брізбейні, Сіднеї, Ньюкастелі, Джілонгу, Мельбурні у складі О. Федорошина, В. Морозова, І. Критовича, В. Жданкіна, О. Хоми, З. Филипчука та Ю. Саєнка [43; 44].

Серед переданих С. Радіоном архівних джерел – листування, пов'язане з іменами відомих постатей. Приміром до Є. Вертипороха, Генерального секретаря Головної Ради НТШ в Торонто звертається 20 вересня 1965 р. із Мельбурна керівник місцевого осередку Т. Ляхович, він же – голова редколегії видання "Українці в Австралії". У листі [27] йдеться про обмін джерелами наукової інформації та оцінюється становище, що склалося перед виходом у світ згаданої книги.

Книжковий дар від С. Радіона та матеріали діяльності українських організацій Австралії – джерельна база, що ілюструє атмосферу, передовсім, півстолітнього (після 1948 р.) проживання

української спільноти Австралії. У "Бібліографії Україніки Австраліяни" опублікований лист-подяка С. Радіону від Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, датований 5 червнем 1996 р. за підписом М. Романюка – нині генерального директора установи. Автор, висловлюючи йому щиру вдячність та найкращі побажання, підкреслює, що ці надходження – "неоціненне джерело для дослідження українського слова поза межами нашої Батьківщини" [36].

2007-й рік. Газета "Шлях Перемоги" у липневому числі написала: "Нашого цвіту – по всьому світу [...]. – Відомі слова про знаменитих людей, подвижників, як-от Степан Радіон, що мешкає нині у далекій Австралії і там відзначає своє 95-річчя. [...] Рідна волинська земля не раз мариться йому у снах. Перед очима постає Україна, мов та дівчина у калиновому вінку. Знаємо, що його серце – повсякчас з рідним краєм. Незважаючи на свій поважний вік, пан Степан Радіон – такий же енергійний і заповзятливий, як і багато років тому. Він – дійсний член НТШ, письменник, бібліограф, ономаніст, був заступником парафіяльної Ради Храму Свято-Успенської парафії УАПЦ. Як дослідник, вивчає українські прізвища по всій Австралії [...]. Степан Радіон – член багатьох суспільно-громадських і церковних організацій, співробітник часописів і журналів в Австралії й діаспорі світу, основоположник-меценат ФУСА[1] – КУА[2]. Нас зачаровує Ваша велика любов до України, благородство і сила незламності українського духу" [33]. Однак, у наступному ж числі видання Управа СУОА з сумом сповістила: 13 липня 2007 р. помер в Австралії Степан Радіон, "знаний своєю працею в галузях літератури, журналістики, щодо підтримання української науки в Австралії та як коментатор про різні події" [31; 45], десять днів не дожив до свого 95-ліття.

Дослідникам ще належить вивчити творчу спадщину відомого світові волинянина, і представити усі грані його життя та таланту як науковця і громадського діяча, журналіста і письменника, бібліографа і літературознавця.

У мемуарній праці "Із пожовклих листків в Австралії" (Мельбурн, 1992) С. Радіон писав: "Дякую Богу, що поміг мені хоч працею пером, книжковим нарібком на поселенні в Австралії бути співтворцем духовності України, популяризувати її ім'я, культуру й боротьбу за визволення… в часах, коли духовній еліті в Україні все те було заборонено". Нині ми маємо можливість підкреслити, що "співтворець духовності України" на далекому п'ятому континенті став не тільки популяризатором і літописцем, а й хранителем цінностей нашої громади. Тож, завдяки йому збереглися та дісталися Вітчизни оригінальні матеріали, які ширше ілюструють повноту насамперед суспільно-культурного та духовного життя української діаспори в Австралії.

Джерела та література:

1. Аркушин Г. Літописець австралійської україніки / Григорій Аркушин // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Збірка доповідей, м. Луцьк, вересень – жовтень, 1993. – Луцьк, 1993.

2. Аркушин Г. Степан Радіон – літописець австралійської україніки / Григорій Аркушин // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доп. і повід. Міжнар. наук. конф. 25 – 26 серпня 1995 р. / [Редкол.: Л. І. Крушельницька (відп. ред.) та ін.]. – Львів, 1996. – С. 448–452.

3. Біляїв В. "На неокраянім крилі…". Штрихи до літературних портретів західної діаспори / В. Біляїв. − Донецьк: Східний видавничий дім, 2003.

4. Болюх М. Союз Українських Організацій Австралії / М. Болюх // Українці в Австралії: Матеріяли до історії поселення українців в Австралії. – Мельборн, Австралія, 1966. – С. 220–282.

5. Булка Я. Степан Радіон: журналіст, письменник, рецензент-критик / Я. Булка // Бібліографія і збірка друкованих праць: Вид. 2, перероб. – Австралія: Спадщина, 1992. – С. 102–103.

6. Гупало С. Листи із Австралії / С. Гупало // Дзеркало тижня. – 2006. – 28 жовт. – 3 листоп.

7. Дем'янчук Г.С. Воскреслі для життя: літературні силуети : [зб. літ-критич. та літ-краєзнав. нарисів про письменників] / Г.С. Дем'янчук. – Рівне : Оріана, 1996. – 119 с.

8. Дубів В. 15-річчя Української Громади Вікторії / В. Дубів // Українці в Австралії: Матеріали до історії поселення українців в Австралії. − Мельборн, Австралія, 1966. − С. 339−350.

9. Комариця М. Радіон Степан / Мар'яна Комариця // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / [За ред. М.М. Романюка]. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 287–288.

10. Енциклопедія Української Діяспори. – Т. 4: (Австралія – Азія – Африка) / [Гол. ред. В. Маркусь]. – Київ; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн: Наукове Товариство ім. Шевченка, Національна Академія Наук України, 1995. – 251 с.

[1] Фундація Українознавчих Студій в Австралії – українська громадська і академічно-фінансова установа в Сіднеї, заснована 1976 р. з метою зібрати фонди та відкрити українознавчі студії на університетському рівні.

[2] Ймовірно, – одна з фінансових кредитних кооператив української діаспори в Австралії.

11. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 9, од. зб. 5186. – Арк. 1–20.
12. Там само, од. зб. 5183. – Арк. 1–30.
13. Там само. – Арк. 31–33.
14. Там само. – Арк. 34.
15. Там само. – Арк. 37–38.
16. Там само, од. зб. 5187. – Арк. 1–46.
17. Там само, од. зб. 5189. – 30 арк.
18. Там само, од. зб. 5195. – 14 арк.
19. Там само, од. зб. 5193. – Арк. 5.
20. Там само. – Арк. 1.
21. Там само. – Арк. 1–14, 28–32.
22. Там само, од. зб. 5188. – Арк. 1–2.
23. Там само, од. зб. 5197. – Арк. 1–2.
24. Там само, од. зб. 5192. – Арк. 1–2.
25. Там само, од. зб. 5185. – Арк. 1–22.
26. Там само, од. зб. 5187. – Арк. 1–46.
27. Там само, од. зб. 5191. – Арк. 1–19.
28. Там само, од. зб. 5200. – Арк. 1–1 зв.
29. Там само, од. зб. 5202. – Арк. 1.
30. Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії, Союз Українських Організацій Австралії. Заключне слово // Українці в Австралії: Матеріяли до історії поселення українців в Австралії. – Мельбурн: Союз Українських Організацій Австралії, 1966 (Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії. Бібліотека українознавства. Ч. 15). – С. 857–859.
31. Нагірняк В. Плотник, родина Боянів. Глибоко опечалені / В. Нагірняк // Шлях Перемоги. – 2007. – 25 липня. – С. 7.
32. Нецько Г. Де шукати правду? Відкриваємо невідомі сторінки / Г. Нецько // Вільним шляхом. – 1994. – 29 жовтня.
33. Плотник В. З роси Вам та води! / В. Плотник, З. Нагірняк // Шлях Перемоги. – 2007. – 18 липня. – С. 7.
34. Радіон С. Бібліографічний огляд / С. Радіон // Українці в Австралії: Матеріяли до історії поселення українців в Австралії. – Мельбурн: Союз Українських Організацій Австралії, 1966 (Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії. Бібліотека українознавства. Ч. 15). – С. 795–805.
35. Радіон С. Наші втрати / С. Радіон // Українці в Австралії: Матеріяли до історії поселення українців в Австралії. – Мельбурн: Союз Українських Організацій Австралії, 1966 (Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії. Бібліотека українознавства. Ч. 15). – С. 831–835.
36. Радіон С. Бібліографія Україніки Австраліяни (Ukrainica Australiana) / С. Радіон. – Спрінгвайл (Мельбурн) Австралія: “Спадщина”, 1997. – 128 с.
37. Від автора / Радіон С. Бібліографія Україніки Австраліяни (Ukrainica Australiana) / С. Радіон . – Спрінгвайл (Мельбурн) Австралія: “Спадщина”, 1997. – С. 128.
38. “Архів Степана Радіона. Україніка, вислана до інших бібліотек” / Радіон С. Бібліографія Україніки Австраліяни (Ukrainica Australiana). Спрінгвайл (Мельборн) Австралія: “Спадщина”, 1997. – С. 84 – 87, 118.
39. Рожко В. Почесні професори – наші земляки / В. Рожко // Волинь. – 1995. – 7 січня.
40. Рожко В. Повернення Степана Радіона / В. Рожко // Народна трибуна. – 1994. – 11 жовтня.
41. Радіон С. Бібліографія Україніки Австраліяни (Ukrainica Australiana) / С. Радіон. – Спрінгвайл (Мельборн) Австралія: “Спадщина”, 1997. – С. 118.
42. Саєнко Л. Українська австраліана: архів Степана Радіона / Л. Саєнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.archives.gov.ua/ArchUkr/Saenko_2004.php – 20k -.
43. Тимочко М. Українська громада Австралії (За матеріалами відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника) / М. Тимочко // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острог: Національний університет “Острозька академія”, 2008. – Вип. 11. – С. 434–444.
44. Тимочко М. Степан Радіон у контексті діяльності громадських організацій Австралії / М. Тимочко // Україна від епохи УНР до початку XXI століття [Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження І.А. Фещенка-Чопівського (20–22 січ. 2009 р., м. Житомир)] / [Голов. ред. М.Ю. Костриця]. (Науковий збірник “Велика Волинь”. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Вип. 41) – Житомир: М. Косенко, 2009. – С. 502–509.
45. Управа Союзу Українських Організацій Австралії. Посмертна згадка // Шлях Перемоги. – 2007. – 25 липня.

Михайло Тимочко
(Львів)

ЮЛІЯН МОВЧАН – ЛІКАР І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

З нагоди 100-ліття від дня народження висвітлюються основні періоди життя і діяльності знаного лікаря, журналіста і письменника, активного громадського діяча української діаспори в США Юліяна Мовчана.

***Ключові слова**: Юліян Мовчан, медицина, журналістика, українська діаспора США, видання.*

Михаил Тымочко. Юлиан Мовчан – врач и общественный деятель (к 100-летию со дня рождения).

По случаю 100-летия со дня рождения освещаются основные периоды жизни и деятельности известного врача, журналиста и писателя, активного общественного деятеля украинской диаспоры в США Юлияна Мовчана.

***Ключевые слова**: Юлиян Мовчан, медицина, журналистика, украинская диаспора США, издания.*

Mykhailo Tymochko. Yulian Movchan – the doctor and statesman (dedicated to the centenary birthday).

The article covers main periods of life and activities of Julian Movchan – famous doctor, journalist and writer, active public figure of the Ukrainian diaspora in the USA. It is devoted to his coming 100th anniversary.

***Key words**: Julian Movchan, medicine, journalistics, Ukrainian diaspora in the USA, published works.*

Історію української медицини збагачує вагомий доробок нашої діаспори, представники якої в роки тоталітарного режиму багато зробили для її збереження та розвитку. Яскравим прикладом такого служіння Україні є життя і діяльність Юліяна Григоровича Мовчана (1913–2002) [4, с. 126-127; 19, с. 6-62; 21, с. 7; 22; 25], молоді роки якого пов'язані із львівською школою медицини початку 40-х рр. минулого століття [9, с. 30-35, с. 16-21]. Він – знаний лікар, активний громадський діяч, журналіст, публіцист, член кількох американських товариств, зокрема, – об'єднання українських письменників в екзилі "Слово", Українського лікарського товариства Північної Америки (далі – УЛТПА). У нелегких умовах еміграції написав і видав більше десятка книг, тисячі статей на популярні суспільно-політичні та медичні теми.

Постать Юліяна Мовчана представлена у публікаціях та виданнях Ярослава Ганіткевича, Павла Пундія, Петра Сороки, Степана Радіона та інших науковців. У ході дослідження використані й узагальнені матеріали енциклопедичного, науково-публіцистичного характеру як вітчизняних, так і діаспорних видань, електронні джерела інформації.

Народився Юліян Мовчан 19 лютого 1913 р. в с. Зороків Черняхівського району на Житомирщині [1; 2, с. 174; 3; 5]. Початкову освіту отримав у рідному селі, семирічну – в с. Мальованці, середню – у Житомирі. Через репресії родини під час колективізації та, щоб не бути депортованим, у 1930 р. втікає до тодішньої столиці України – Харкова. Працює робітником, в лабораторії, відповідальним секретарем фабричної багатотиражної газети "Червона нитка".

Здібності до журналістики юнак мав ще у школі. За його ж спогадами – від 1927 р. дописував до обласної газети "Радянська Волинь" і був сількором. У 1933 р. стає студентом вечірнього курсу Українського комуністичного інституту журналістики (УКІЖ), що у ці роки функціонував у Харкові, а у 1935 р. його закінчує. Цього ж року НКВС отримує інформацію, що він є сином репресованого куркуля і Юліяна Мовчана звільняють з роботи.

У багатотиражці "Червона нитка" на його місце було призначено відомого українського поета Володимира Сосюру. "Сосюра запросив мене відвідати його. На картці, пригадую він часто

© *Михайло Тимочко, 2013*

писав: "вечорами завжди дома". І я, хоч і не часто, радо користав його запрошення...". До слова слід сказати, що свої враження від цього знайомства волинянин пізніше описав у спогадах "Портрети, зустрічі, характеристики". Знаходимо згадку про цю пам'ятну подію і в книзі "Незабутнє і непрощенне": "Поет жив тоді у відомому будинку письменників "Слово"… Мешкав на другому поверсі в квартирі ч. 37. На три кімнати "жилплощі" родина Сосюри мала лише одну широку канапу та невеликий столик, який скоріше нагадував табурет, що служив як "їдальний", а також як письмовий стіл, на якому один із найвидатніших поетів України писав свої вірші. Гості, звичайно, сідали на канапу, яка служила також і ліжком для тоді ще молодого подружжя. Де спав їх синок – не знаю. Правдоподібно також на канапі…" [10, с. 46; 24, с. 16-17].

Після навчання в інституті журналістики Юліяну Мовчану на короткий час ще вдається влаштуватися в редакціях газет "Червоний пекар", "Червоний трамвайник", два роки працювати в редакції газети "Харківський паровозник", з 1938 р. – редагувати заводську газету "Техніка". Однак, чимраз переконується, що в тоталітарній державі журналістові неможливо працювати вільно і безпечно, тож вирішує змінити професію. У 1937 р. стає студентом психоневрологічного факультету 2-го Харківського медичного інституту, зробивши для себе висновок, що з усіх професій чи фахів лікарська праця у найменшій мірі пов'язана з будь-якою ідеологією чи політикою – в тому числі й комуністичною.

З групою студентів, які закінчили четвертий курс, у 1941 р. їде на двомісячну практику до львівських клінік. "Це була справді приємна новина, – пише письменник. – Приємна не тільки або не стільки тому, що довелося побувати десь далі від закуреного димом і тоді вже надоїлого (а я там перебував вже одинадцять років) індустріяльного Харкова, а головне, можливо доведеться поїхати (і безкоштовно) до Львова – до "другої української столиці", побачити власними очима це старе княже українське місто, про яке так багато доводилося перед тим читати і чути, і яке відіграло таку велику ролю в історії нашого народу" [17; 18]. Тут його застає війна. Юліян Мовчан залишається у Львові і у 1943 р. закінчує навчання. Обов'язкову медичну практику відбуває у лікарнях Львова, Тернополя, Сколе та Нового Санчу [12, с. 3, 4].

Пізніше він у спогадах, зокрема, напише, що мав нагоду влітку 1942 р. працювати практикантом в Українському шпиталі Народної Лічниці, найхарактернішою прикметою якої була надзвичайно привітна і гостинна атмосфера, де легко почувався кожний пацієнт. "Директором був вже з посивілим волоссям, але високий і стрункий та на свої 62 роки завжди бадьорий і енергійний д-р Тит Бурачинський… Завідувачем (або як тоді казали, ординатором) відділу внутрішніх недуг був д-р Василь Кархут – відомий також як письменник і редактор (редагував журнал "Дорога"). Також з приємністю пригадую Ераста Бурачинського (сина д-ра Бурачинського), який тоді працював ляборантом лічниці і який завжди охоче пояснював своїм колегам-студентам... техніку різних лябораторних аналізів, якою він володів досконало" [11].

Влітку 1944 р., коли воєнний фронт наближався до Львова, Юліян Мовчан виїжджає на Захід. Спочатку – до Словаччини, де короткий час працює у лікарні Св. Єлисавети у Братиславі, згодом – до Австрії, де стає лікарем у Мельку. Навесні 1945 р. прибуває до Ляйму, поблизу Мюнхена (Німеччина). Там відразу включається в роботу гуманітарної організації під назвою "Українська медична харитативна служба" з допомоги і порад політично і релігійно переслідуваним, та виконує обов'язки табірного лікаря [16, с. 24, 25; 23].

У березні 1949 р. Юліян Мовчан переселяється до Америки. Працює у різних клініках Нью-Джерсі. Після нострифікації лікарського диплому в грудні 1952 р. перебирається до штату Огайо і певний час працює у місті Клівленд, а затим – розпочинає власну лікарську практику в містечках Малінта, Овквул та Македонії, поблизу Клівленда. Тут практикує аж до виходу на пенсію наприкінці 1986 р.

З 1957 по 1960 рр. виконує призначені обов'язки віце-президента відділу здоров'я Павлігінського району штату Огайо. У 1965 р. відзначений Медичним Товариством Сумітського району за "професійні, моральні та персональні досягнення". Юліян Мовчан обирається також членом Медичної Асоціації штату Огайо, Медичного Товариства Сумітського району штату Огайо, Українського Медичного Товариства Північної Америки.

Затим, з дружиною Оленою Скебіцькою, що родом з Галичини, переїжджає до Детройту. У сім'ї Юліяна та Олени народилися дві дочки – Ольга та Лідія, четверо онуків – Олег, Орест, Андрій та Адам. Виховані вони у справжньому українському дусі. Андрій та Адам, закінчили українську школу, добре володіють українською мовою. Цікаво, що дядьком дружини письменника

був відомий професор Іван Пулюй, винахідник явища, яке ми сьогодні називаємо рентгенівським промінням. “Рентген працював разом з Пулюєм, – згадувала пані Олена, – але виявився хитрішим, запатентував винахід на своє прізвище. Тепер це вияснено. Хоча, на мою думку вже запізно, бо рентген є рентгеном, а Пулюя не згадують” [27].

На честь 70-ліття та як заслуженого лікаря й письменника у 1983 р. Юліяна Мовчана відзначено почесною грамотою УЛТПА. За редакцією Павла Пундія підготовлено архівний збірник біобібліографічних нарисів і статей ювіляра. Медичний Архів-бібліотека УЛТПА в Чикаго випустила розкішний альбом “Д-р Юліян Мовчан. Лікар і журналіст, критик і письменник”, у якому поміщено матеріали про життєвий і творчий шлях письменника, а також опубліковано кращі статті про нього і дописи самого ювіляра. Постійну допомогу і підтримку Юліян Мовчан надавав дослідникові історії української медицини, дійсному членові НТШ, редакторові архівних збірників УЛТПА Павлові Пундієві у роботі над двотомником бібліографічного довідника “Українські лікарі”.

З отриманням Україною незалежності Юліян Мовчан мав можливість побувати на Батьківщині й відвідати рідні місця. Найперше його шлях простелився до рідного села Зороків, яке він ніколи не забував, куди б не кидала його примхлива доля.

У 1992 р. він взяв участь у Всесвітньому конгресі українців, що проходив у Києві. Друга зустріч із рідною землею відбулася у вересні 1993 р. Особливо пам’ятним і зворушливим став вечір зустрічі, організований для жителів рідного села у сільському будинку культури. З коротким вступним словом виступив племінник почесного гостя, дослідник його життєпису, викладач української мови та літератури Олександр Батанов. Про життєвий і творчий шлях письменника розповів викладач Житомирського педінституту (нині університет) Віктор Титов, відтак відбувся діалог письменника з односельчанами. Відрадно, що навіть в поважні роки Юліян Мовчан не втрачав почуття доброго гумору і дивився на світ з оптимізмом і любов’ю, як і в молоді роки. Життя не уявляв без творчої праці. Завжди, куди б не кидала його доля, він разом із лікарською практикою самовіддано працював, як письменник, критик, журналіст. Незмінно шукав себе у слові, прагнув передати в досконалій художній формі все, що пережите.

Помер Юліян Мовчан 6 січня 2002 р. на 89 році життя у містечку Уорен біля Детройту. Поховали його 12 січня 2002 р. на цвинтарі Св. Андрія Первозванного в Савт-Бавнд Бруку, Нью-Джерсі. Був добрим лікарем – його любили пацієнти, шанували колеги. Загальнонаціональне і загальнолюдське завжди були у нього вище особистого, ніколи не підносив власні проблеми над пріоритетом суспільного. Це було свідомою настановою його життя, громадсько-політичним та особистим кредо, і вже тому він гідний високої шани та щирої поваги інших.

Маючи понад 40 років лікарського стажу, Юліян Мовчан в душі завжди залишався журналістом. На жаль, підбірка його публіцистики раннього періоду була втрачена під час воєнного лихоліття. Пізніше став постійним дописувачем газет “Свобода” (довгий час вів рубрику лікарських порад), “Українські вісті” (тут у 60–70 рр. запровадив рубрики “Звідусіль”, “На різні теми”, “Про все потроху”, повідомляючи в них найцікавіші новини з усього світу). Писав також під псевдонімом С. Мурашка, Ю. Польовий, Ю. Соняшний [4].

У Буенос-Айресі (Аргентина) у 1982 р. надруковано автобіографічний спогад Юліяна Мовчана “Незабутнє і непрощене” [10] про трагічні події, які пережила родина батька між двома світовими війнами. Твір присвячений родичам та землякам і виразно ілюструє “незабутній й непрощений” період нашої історії, що належить до імперської більшовицької політики. Усе описане письменник пережив сам, тож ці художні мемуари читаються захоплююче і з хвилюванням. Тут міститься історія не тільки одного роду, а й історія цілого народу загалом [26].

Особливе значення мають спогади Юліяна Мовчана про визначних діячів науки і активних учасників українського громадсько-політичного життя, а також представників львівської медичної школи, зокрема, − Маріяна Панчишина, Бориса Андрієвського, Миколу Корниліва (Василіва), Михайла Карпишина, Андрія Ластовецького та ін. Мемуари, публіцистичні есе − це яскраві портрети, які передані автором, приміром, у творах “Зустріч з митрополитом Шептицьким”, “Маріян Панчишин” та ін., де він, власне, підкреслює, що ці люди вражають величезною працездатністю, силою мислення і глибокою вірністю українській ідеї. З особливим пієтетом та почуттям глибокої шани він відтворив відому постать національного руху митрополита Андрея Шептицького, який із його розповіді постає українським Мойсеєм, світочем релігійно-філософської думки.

Високу оцінку цим художнім мемуарам дали критики, назвавши книгу “безсмертним документом епохи” [24, с. 47]. Відомий діяч української громади Австралії, також уродженець Житомирщини, Степан Радіон, підкреслив, що автор полонить читача гарним мовним стилем і своєю філософією про людське життя, “своєю надзвичайно далекозорою прозирливістю, спостережливістю, уродженою інтеліґентністю житомирського селянина, який досі живе красою українського села і нашої духовної індивідуальности, душі українського народу” [24, с. 58].

Заслуговують на увагу й інші твори лікаря, а за замилуванням – журналіста, публіциста й письменника: “Як лікувати себе та інших в наглих випадках. Практичний порадник” [6], “Що варто б знати” [7], “Записки лікаря” [8], “Мої подорожі довкола світу” [13], “Збірка оповідань” [14], книги, видані англійською, іспанською мовами, присвячені проблемам антисемітизму, публікації у часописах. Праці Юліяна Мовчана завжди насичені цікавими фактами, подіями і розповідями про цікавих людей. Особливо, коли ці люди українці. Серед тих, кого з любов’ю описує автор, слід назвати відомого вченого Ярослава Рудницького, видавця і громадського діяча Івана Тиктора, письменницю Оксану Керч, співачку Соломію Крушельницьку, уславленого науковця Івана Пулюя, Леоніда Молодожона (Лео Мола), Юліяна Середяка, Григорія Комаринського, Степана Радіона та багатьох інших.

Українські емігранти виходять під пером автора живими, повнокровними, справжніми, з цілим комплексом душевних надбань і певних вад. Вони різні, як і всі люди світу, але об’єднує їх одне – українська ментальність і любов до рідного краю [24].

Юліян Мовчан широко відомий англомовному світові. Його прізвище згадується у багатьох енциклопедичних довідниках і словниках [20], а сьогодні творчістю, громадською та лікарською діяльністю волинянина цікавляться вітчизняні дослідники історії України й історії медицини. У своєму житті, за словами Павла Пундія [15, с. 166-168], він перейшов дві світоглядні школи: радянську та вільну європейсько-американську, але у творах став на шлях українсько-національно-патріотичний.

Джерела та література:

1. Ганіткевич Я. Українські лікарі-вчені першої половини XX століття та їхні наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія / Ярослав Ганіткевич. – Львів, 2002. – 554 с.

2. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Ярослав Ганіткевич. – Львів, 2004. – 364 с.

3. Гнатишак А. Лікарі в розбудові української державності / Анатоль Гнатишак // Медична газета України. – 1995 – 14 серп.

4. Дудко В. Мовчан Юліян (Julian Movchan) / В. Дудко // Енциклопедія української діяспори. – Нью-Йорк; Чікаґо: НТШ в Америці, 2012. – Т.1: Сполучені Штати Америки. – Кн. 2: Л – Р. – С. 126 – 127.

5. Жукова Л. Зустріч через півстоліття / Людмила Жукова // Шлях перемоги. – 1993. – 2 жовт.

6. Мовчан Ю. Як лікувати себе та інших в наглих випадках. Популярно-практичний лікарський порадник / Юліян Мовчан. – Мюнхен; Авґсбурґ, 1946. – 48 с.

7. Мовчан Ю. Що варто б знати. Проблеми українського національно-державного визволення, подорожні нотатки, портрети, зустрічі та характеристики / Юліян Мовчан. – Торонто: Срібна сурма, 1966. – 398 с.

8. Мовчан Ю. Записки лікаря / Юліян Мовчан. – Буенос-Айрес, Аргентина, 1970. – 323 с.

9. Мовчан Ю. Студії медицини у Львові за німецької окупації / Юліян Мовчан // Лікарський вісник УЛТПА. – 1959. – Ч. 15; Там само. – Ч. 16.

10. Мовчан Ю. Незабутнє і непрощене. Історія однієї української родини між двома світовими війнами (Спогад) / Юліян Мовчан. – Буенос-Айрес: Науково-дослідницьке Товариство української термінології. – Нью-Йорк, США, 1982. – 189 с.

11. Мовчан Ю. Український шпиталь Народної Лічниці / Юліан Мовчан // Новий шлях. – 1982. – 4 верес.

12. Мовчан Ю. Відновлення медичних студій у Львові 50 років тому / Юліян Мовчан // Народне здоров’я. – 1993. – № 22; Там само. – № 23.

13. Мовчан Ю. Мої подорожі довкола світу / Юліян Мовчан. – Нью-Йорк: Науково-дослідне Товариство української термінології. – Нью-Йорк, 1985. – 307 с.

14. Мовчан Ю. Оповідання / Юліян Мовчан. – Нью-Йорк: Науково-дослідне Товариство української термінології. – Нью-Йорк, 1988. – 64 с. – [На обкладинці заголовок “Збірка оповідань”].

15. Пундій П. Д-р Юліян Мовчан: [біографічний нарис] / Павло Пундій // Лікарський вісник. – 1983. – Ч. 3 (108).

16. Пундій П. До 80-річчя д-ра Ю. Мовчана – лікаря, публіциста і письменника / Павло Пундій // Нові дні. – 1993. – Трав.

17. Пундій П. Українські лікарі. Біобібліографічний довідник / Павло Пундій // [гол. ред. Я. Ганіткевич]. – Кн. 1: Естафета поколінь національного відродження. – Львів; Чикаго, 1994. – 326 с.

18. Пундій П. Українські лікарі. Біобібліографічний довідник / Павло Пундій // [гол. ред. Я. Ганіткевич]. – Кн. 2: Лікарі діяспори та їх діяльність для рідного краю. – Львів; Чикаго, 1996. – 448 с.

19. Пундій П. Д-р Юліян Мовчан (1913–2002) / Павло Пундій // Лікарський вісник. – 2002. – Ч. 2.

20. Пундій П. До 80-річчя д-ра Ю. Мовчана – лікаря, публіциста, письменника / Павло Пундій // Нові дні. – 1993. – Трав.

21. Пундій П. Пам'яті Юліяна Мовчана – лікаря, журналіста, письменника / П. Пундій // Народне здоров'я. – 2002. – Берез.

22. Романюк М. Оратаї журналістської ниви: українські редактори, видавці, публіцисти / М. Романюк. – Львів, 2002. – С. 142–143.

23. Романюк М. Мовчан Юліян / М. Романюк // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / [За ред. М.М. Романюка]. – Львів, 2002. – Вип. 9. – С. 361–362.

24. Сорока П. Юліян Мовчан. Нарис життя і творчості / Петро Сорока. – Тернопіль, 1998. – 190 с.

25. Савка М. Мовчан Юліян / М. Савка // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника / [За ред. М.М. Романюка]. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 224–225.

26. Тимочко М.Г. Життя і творчість Юліяна Мовчана – як дзеркало долі українця між двома світовими війнами / М.Г. Тимочко, М.І. Тимочко // Проблеми українського державотворення: історія і сучасність. Матеріали міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження О. Ольжича / Наук. зб. "Велика Волинь". Вип. 35. У двох томах. – Житомир: М. Косенко, 2007. – Т. ІІ. – С. 62–66.

27. www.city.zt.ua/istoriyarayoniv/istoriyachernyahivskogorayony/332-vidatni-lyudi-chernyaxivshhiniyulian-movchan.html.

АРХІВИ, АРХІВНІ ФОНДИ І КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Зоя Борисюк
(Київ)

ДОЛЯ АРХІВУ ІЛЬКА БОРЩАКА

У статті охарактеризовано історію формування та долю особистого архіву відомого українознавця, який тривалий час жив та працював у Франції, – Ілька Борщака. Сьогодні цей архів розпорошений по архівних фондах України та зарубіжжя, зокрема в статті проаналізовано частину архіву І. Борщака, що зберігається у Бібліотеці ім. О. Ольжича (Київ, Україна) та Національному інституті східних мов та цивілізацій (Париж, Франція).

Ключові слова: *архів, листування, Ілько Борщак, еміграція.*

Зоя Борисюк. Судьба архива Илька Борщака

В статье дана характеристика истории формирования и судьбы личного архива известного украиноведа, который долгое время жил и работал во Франции, – Илька Борщака. Сегодня этот архив разбросанный по архивным фондам Украины и зарубежья, в частности в статье проанализированы часть архива И. Борщака, хранящегося в Библиотеке им. О. Ольжича (Киев, Украина) и Национальном институте восточных языков и цивилизаций (Париж, Франция).

Ключевые слова: *архив, переписка, Илько Борщак, эмиграция.*

Zoia Borysuck. The destiny of Ilko Borshchack's Archive

The article describes the forming and the fate of the archive of Ilko Borshchak, a famous ukrainianist who had lived and worked in France for a long time. Nowadays this archive is divided between the archive funds of Ukraine and other countries. The parts of I. Borshchak's archive located in Olzhych library (Kyiv, Ukraine) and in the National Institute of Oriental Languages and Civilizations (Paris, France) have been analyzed.

Key words: *archive, correspondence, Ilko Borshchak, emigration.*

У 1988 р., міркуючи про шляхи розвитку архівознавства в Україні, Володимир Сергійчук порушив питання про творчу спадщину українських істориків у діаспорі, яка українським дослідникам залишалась фактично невідомою; зокрема, він зупинився на долі матеріалів, які в європейських архівах виявив Ілько Борщак: "Ще 1924 року у "ЗНТШ" був опублікований його лист – своєрідний заповіт, у якому він писав, що після смерті вся його наукова спадщина має перейти українській Академії наук. Після 1924 р. Ілько Борщак ще близько 30 років плідно працював у Франції над україністикою, а, значить, поглибив свої пошуки. Чому ж і досі той архів не на Україні? Чому Академія наук УРСР не ставить питання про його передачу" [3].

Завдяки інформації, яку І. Борщак регулярно вміщував в своєму журналі "Україна", нам відомо, що Архів української еміграції у Франції було відкрито 15 лютого 1949 р. у Державній школі живих східних мов (З 1971 р. перейменована в Національний інститут східних мов та цивілізацій – ІНАЛКО; вільний курс української мови вчений почав там читати 9 січня 1939 р. – *З.Б.*), де Ілько Борщак вів вільний курс української мови. На чолі Архіву як наукової установи стояла "Наукова Рада в складі: голови – о. Мітрата Я. Перрідона, Генерального Вікарія Апостольського Візитатора для українців у Західній Європі, і членів: проф. І. Борщака, директора архіву, пані Мевре, кустоса бібліотеки Школи, п. Фішеля, проф. історії і географії Східної Європи, п. Буассена, секретаря Школи. На архіваря призначено В. Сенютовича-Бережного" [7, с. 54].

У наступному числі "України" повідомлялось, що з понад півтори тисячі прийнятих документів описано 500. Зазначалося, що матеріали Архіву можуть друкуватись лише в окремих випадках і тільки за згодою Наукової Ради, бо вони призначаються для майбутніх істориків. Своєрідно звучав заклик жертвувати матеріали: "Кожний українець, що має якесь почуття відповідальності перед історією, мусить пам'ятати, що історія пишеться за документами, отже, чим більше збережеться тих документів, тим легше в майбутньому буде історикам працювати"

© Зоя Борисюк, 2013

[5, с. 133]. І вдруге підкреслювалось, що Архів є власністю французької держави. Надалі журнал регулярно вміщував списки жертводавців. У 1950 р. в Архіві було засновано новий відділ "Varia" для матеріалів, що надходять з інших країн [6, с. 217].

Таким чином, про Архів української еміграції було відомо, однак питання про дальшу долю і цього архіву і матеріалів самого Ілька Борщака після його смерті залишалось відкритим. Своєрідний прорив стався близько десяти років тому, коли Аркадій Жуковський передав у Бібліотеку ім. Ольжича частину архіву І. Борщака. Привезені з Парижу матеріали були невпорядковані; хоча листування з окремими особами фондоутворювач склав разом (у конверті чи скріплено іржавими спиначами), інколи до листування було додано інші матеріали: газетні вирізки з відгуками або просто згадкою про дану особу, якісь нотатки, помітки самого дослідника тощо. Переважна частина матеріалів – це листування І. Борщака, прикметним є те, що починаючи з 30-х років, учений друкував свої листи на друкарській машинці, завдяки чому ми відтоді маємо і лист до І. Борщака, і копію його відповіді, на якій він завжди зазначав кому і коли її надіслано. Найранішим і досить тривалим було листування з Дмитром Антоновичем (серпень 1920 – листопад 1923 року) та Сергієм Шелухіним (травень 1920 – початок 1923 року), збереглося відповідно 21 і 15 листів цих кореспондентів до Ілька Борщака, в яких вони діляться політичними новинами, міркуваннями про настрої серед української громади в еміграції та взаємовідносини між різними політичними силами, діляться творчими планами, оцінюють його наукові розвідки.

Широку панораму співпраці вчених, їхніх поглядів на нові публікації з історії України й мовознавства як на Заході, так і в СРСР, оцінка поведінки та вчинків інших учених, перипетії їх долі за досить тривалий період маємо в листуванні Ілька Борщака з Юрієм Шерехом у 1951–1955 рр., 18 і 27 листів відповідно.

Досить тривалим (1948–1952) і дружнім було листування з Наталею Василенко-Полонською, яка перебувала в німецьких таборах для переміщених осіб і до якої І. Борщак звернувся з пропозицією про співпрацю. Листи вчених розкривають їхню спільну діяльність для журналів "Соборна Україна" й "Україна" та в "Енциклопедії українознавства"; вони, зокрема, цінні тим, що малюють виразну картину становища українців у таборах, поневіряння і стан здоров'я Наталі Василенко-Полонської, її непевність щодо майбутнього. Збереглося 28 листів ученої та 21 лист І. Борщака.

Так само плідним було листування вченого з Володимиром Кубійовичем, яке тривало з кінця 1948 до початку 1952 року, воно розкриває в основному історію переїзду НТШ з Мюнхена до Франції у Сарсель та видання "Енциклопедії українознавства".

Окрім наведених, хотілося б назвати імена таких кореспондентів Ілька Борщака: Михайло Рудницький (1923–1937, 36 листів), Володимир Січинський (1925–1926, 1948–1949), Ярослав Рудницький (1948–1955, по 13 листів з обох боків), Олександр Севрюк (1926, 7 листів), російський історик-славіст А.В. Флоровський (1955–1956). Багато адресатів і серед зарубіжних діячів та вчених: славісти Рене Мартель, Роже Порталь, Жорж Люсіані, Борис Унбегаун, шведський славіст К.О. Фальк, журналіст і політичний діяч Жан Пелісьє, історики Шарль де Ларів'єр, К. Нордман, давня товаришка й помічниця Марі Шерер, яка прийняла естафету викладання української мови в ІНАЛКО після смерті свого вчителя. Загальне число кореспондентів становить більше 100 осіб. Незрідка контакти обмежувались одним-двома листами.

Незначну частину матеріалів становлять рукописи І. Борщака, машинописи його статей, різні записки тощо. Ще одну групу становлять друковані матеріали: окремі номери газет та вирізки. Нині ця частина особистого фонду вченого проходять науково-технічне опрацювання в Центральному державному архіві зарубіжної України.

Листи Ілька Борщака, між іншим, також є джерелом інформації про Архів; в них час від часу зустрічаються згадки, які висвітлюють його статус і діяльність, а ще розкривають завбачливість його засновника щодо збереження документів. Так, у листі до В. Кубійовича від 28 липня 1949 р. він пише: "Архів заснований з моєї ініціятиви є французька установа й Рада його складається з французів та мене як Директора. Мітрат є головою Ради з повагою до церкви й через те, що, як я настояв, формальним ініціятором виступила й вона. Мета Архіву – головна, зібрати всебічну, для майбутніх істориків, документацію про українську еміграцію. Щодо документів про еміграцію в інших країнах, ми збіраємо лише річі принагідні (те, що надсилають). Є це поважна установа, що має вже чимало цікавих річей. Архів є автономна установа при Школі, де зосереджено студії про Східну Европу. Тому книжки свої, як і раніш, надсилайте до Школи, а на адресу

Архіву лише документи, хроніку НТШ та видання, що безпосередньо відносяться до еміграції".

Вчений постійно клопотався поповненням зібрання, у листі до Наталі Василенко-Полонської за 12 березня 1952, запитуючи дослідницю про можливість передачі одного з надісланих нею документів в Архів еміграції, вчений зазначає: "До слова, надішліть щось до Архіву, що добре розвивається (Сенютович є добрий співробітник) й що має вже більше, як 2 000 документів. Річ ясна, що всі ті документи будуть використовані до друку геть пізніше, коли вже нікого з нас не буде на цьому світі…".

За допомогою яких коштів велась робота в архіві можна зрозуміти з листування Ілька Борщака з владикою Бучком, апостольським візитатором українців у Західній Європі, який надавав кошти для видання Борщаківського журналу "Україна". З'ясовуючи питання виходу чергового числа журналу, владика не забував і про документальну частину. "Відносно коштів потрібних на утримання нашого Архіву в Парижі можу Вас запевнити, що бюджетові обмеження не пересуджують справи, бо вони важні тільки для Генерального Вікаріяту Апостольського Візитатора в Парижі, але з мого боку буду завжди готовий приділити належну суму на ту ціль, як тільки буду повідомлений про потребу. При цій нагоді дякую Вам за звідомлення про наш Архів за 1952 рік. Якщо треба зайняти архіваря через цілий день для впорядкування матеріялів, то прошу і на те рішитись, усталити дотацію і мене повідомити. Я дуже радий з того що п. Колянківський має одушевлення для тієї праці". (лист від 1 квітня 1953 р.).

У відповіді (9 квітня 1953 р.) Ілько Борщак обіцяє владиці Бучкові: "На тому тижні скінчаться вакації, я побачу п. Колянківського і передам йому Ваші рядки, що стосуються до Архіву. Останній дійсно дуже добре розвивається й взагалі Колянківський є дуже добрий й працьовитий співробітник. Наукова Рада Архіву вибрала своїм членом Генерального Вікарія Ван де Мале, як Вашого відпоручника, та почесним членом о. Перрідона, що не живе тепер у Парижі. На чолі Наукової Ради станув тепер п. Масе, адміністратор Школи найбільший у Франції іраніст. Велику подяку матимуть до нас майбутні дослідувачі, що, дякуючи Вам, зберегли для них стільки документів. Коли будете в Парижі й матимете часу, треба, щоби Ви розглянули Архів".

У вченій частині ІНАЛКО, куди я звернулась у пошуках як Архіву української еміграції, так і зібрання матеріалів самого Ілька Борщака, мені пощастило ознайомитись з особовою справою вченого, матеріали якої виявились неймовірно цінним джерелом з історії впровадження української мови у програму цього навчального закладу. Особова справа І. Борщака містить більше сімдесяти аркушів, що, за словами працівниці навчальної частини, є явищем винятковим, бо в особових справах інших викладачів кількість документів зовсім незначна. У ній зібрано заяви вченого й пропоновані ним програми викладання, звіти за кожен учбовий рік з указанням числа студентів та вільних слухачів, навчального матеріялу, екзаменаційних запитань, довідки про оплату роботи викладача, документи, що відображають клопотання як адміністрації Школи, так і відомих славістів про включення української мови, яка читалась як вільний курс, в державну програму навчання, а також про поліпшення становища самого викладача. У справі вони відкладались у міру надходження.

Цікаво простежити основні етапи появи української мови в тодішній Школі живих східних мов: 12 жовтня 1931 р. – прохання І. Борщака дати дозвіл на читання вільного курсу української мови, 1938 – рішення про відкриття такого курсу, 9 січня 1939 р. – перша лекція з українознавства, 1944 – відновлення курсу, закритого після окупації Парижа німцями, 1946 – видано підручник української мови [8], 18 вересня 1952 р. – рішення Міністерства народної освіти Франції про включення української мови в офіційну програму Школи, 30 вересня 1954 р. – клопотання, підтримане адміністрацією, про включення української як другої живої мови у список мов, що їх студенти можуть обирати для складання іспитів бакалаврату. На той час включення української мови в офіційну програму було сприйнято, як створення спеціальної кафедри, хоча насправді кафедру було засновано в 1966 р. [10].

Водночас можна простежити, як розвивалась і вдосконалювалась програма викладання української мови, скільки студентів навчалось на кожному році навчання, що вони вивчали, які роботи писали та які іспити складали.

Пошуки Архіву української еміграції я продовжила в Бібліотеці інституту, яка є самостійною установою. Як виявилось, до 2009 р. (тобто часу мого зацікавлення) цей фонд у самій Бібліотеці був не облікований, відповідно його опису також не було. "Знайшли" його завдяки наполегливим твердженням, що у фондах Бібліотеки він таки має бути, оскільки у звітах про викладацьку

роботу Ілька Борщака в ІНАЛКО чітко говорилося про заснування архіву саме там. Оскільки фонд не був інвентаризований, документів мені не видали, але, як виняток, дозволили переглянути матеріали однієї коробки.

У 2010 р. в рамках Угоди про співпрацю з Інститутом вивчення епох Відродження, Класицизму та Просвітництва я скористалась відрядженням для роботи з матеріалами Архіву, однак виявилось, що у зв'язку з переїздом в інше приміщення основну частину українського фонду Бібліотеки було вже перевезено. Втім, мені таки надали можливість працювати з матеріалами тієї самої коробки. Судячи з цих документів, можна було зробити висновок, що, принаймні, в цій коробці, відклалась частина особового архіву І. Борщака.

У паризькому Архіві української еміграції працював архіваріус, тож матеріали були розподілені за видами й обліковані, про це свідчить позначка на звороті кожного документа про приналежність до відповідної групи з порядковим номером, на першій сторінці знак, на якому посередині між двома написами – вгорі французькою, внизу українською "Архів української еміграції у Франції" – поставлений на ребро продовгуватий аркуш паперу з закрученими краями на зразок латинської літери "S".

У згаданій коробці виявилось чотири групи документів. Найчисленнішою є група UF. I. Це листування І. Борщака з різними особами, як з України, так і з інших країн, за різні роки. Їх тут близько 60. Серед них цікаві листи Артема Галіпа (1922–1923), Василя Вишиваного (1933), Наталени Королевої (1922–1928), яка згадує про спільну працю в МЗС, Дмитра Фальківського (1928), Павла Зайцева (1951), Тараса Франка (1927).

Тематика листів найрізноманітніша. Окрім обговорення науково-видавничих питань, наукових та літературних новинок, багато людей звертаються з приводу передплати чи отримання редагованої Борщаком газети "Українські Вісті", наявності тих чи тих книг та матеріалів у паризьких бібліотеках й архівах, з проханням допомогти з візою тощо.

Наступна група CL.I. Її зміст розкриває власноручний надпис ученого: "Французькі політично-культурні та громадські імпрези, що стосуються України". Це оголошення та повідомлення про різні вечори, лекції, засідання; таких документів тут усього 17.

Друковані матеріали – вирізки з україномовних, французьких та німецьких газет, окремі випуски журналів, відозви Українського інформаційного бюро тощо за різні роки – зберігаються в групі VID. I. Вони пронумеровані від 430 до 475.

Так, серед найменш чисельної групи матеріалів у згаданій коробці CN I: тут близько десятка групових фото членів СУГУФу, а також справа про звільнення двох українських офіцерів Білика і Федорова з французького табору, куди їх передали американці (близько 30 аркушів).

У 2011 р. завдяки переїзду в інше приміщення працівникам Бібліотеки ІНАЛКО вдалось розшукати Опис Архіву української еміграції. Це – великий зошит формату А-4, документи в ньому записано за п'ятьма рубриками: порядковий номер, дата надходження, особа, яка здала документи, назва одиниці зберігання, код. Перший запис датовано 7 березня 1949 р., це – запрошення португальською мовою про концерти в Португалії української капели, організованої І. Борщаком.

Тих, хто поповнював архів, небагато. Неважко здогадатись, що головним серед них був Ілько Борщак, який, як висловився працівник Бібліотеки месьє Рішар, "збирав геть усе"; я його трохи поправила: "все, що бодай дотично, стосувалось України". Регулярно приносили матеріали І. Хмелюк, В. Сенютович, В. Савчак, О. Савчин, колега І. Борщака, репетитор студентів, які вивчали українську мову.

Основну частину фонду складають три великі групи документів, позначені трьома першими літерами алфавіту – A, B, C. Але надалі вчений неймовірно подробив ці групи на підгрупи. Так, у його списку "Ознак" 87 позицій; до літер, які позначають головні групи, додаються інші літери алфавіту, до них римські цифри, а облік документів у цій підгрупі ведеться вже арабськими цифрами, наприклад: Мистецьке життя – Aa I. Концерти відомих осіб – Aa II. Товариства мистецькі – Aa III. Мистецтво (композитори) – Aa IV, Мистецтво (кіно) – Aa V. З літерою "A" налічується загалом 48 позицій, тобто в якості другої літери використано весь алфавіт.

У групі *Varia* (Різне) трішки інший підхід до класифікації, на країни вказує лише інша літера, яка присвоювалась у міру надходження документа в архів. Загалом у групі V.I. є одинадцять підгруп.

Окрім листування Ілька Борщака, є чимало рукописів статей та матеріалів до його журналу

"Україна", а також документи, які допоможуть пролити якесь світло на арешт і перебування І. Борщака у в'язниці "Санте", серед іншого запрошення Ліги політв'язнів німецьких тюрем і концтаборів у Парижі (1946) на товариський вечір, кілька листів та інше.

Значну групу становлять матеріали, які висвітлюють життя різних емігрантських громад, об'єднань та товариств: Спілки українських інженерів у Франції, Об'єднання українських робітників у Франції, Української громадської опіки, Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції, Українська громада у Франції (1940-і роки); їх громадську діяльність, як от: запрошення Генеральної Ради Союзу українських емігрантських організацій у Франції (1937) на доповідь О. Борковського чи Українського академічного допомогового товариства на виклад Шульгина "Сучасні завдання історії" (3.XII.1950). Досить багато запрошень на різні вистави Української артистичної групи в Парижі, Драматичної групи ім. Лесі Українки в Парижі, Українського мистецького товариства, на відкриття виставок, на вечори, присвячені видатним діячам української культури тощо.

Частина матеріалів, передана о. Малковичем (1951 р.), дасть уявлення про життя, зокрема дозвілля (хорові та музичні концерти, вечорниці, вистави таборового театру в 1945–1946 рр.) українського табору в Інгольштаті, містить також окремі відомості про литовський табір (1946 р.).

Світлин небагато, здебільшого це знімки, зроблені під час концертів, наприклад, хору української громади у Тунісі (1950). Надзвичайно цікавими для нас будуть фото І. Борщака і Юліяна Бачинського в Копенгагені та делегації УНР в Данії (1919 р).

Збереглось чимало окремих номерів періодичних видань передвоєнного та повоєнного часу: гумористичний журнал "Лис Микита", "Громадянка" (Німеччина), "Казачье единство", "Казачий вестник" (Париж), "Братський листок", "The Refugee" (Англія), "Тризуб", "Pro Ucraina" (Бельгія) та інших.

Знайдений при переїзді опис містить 2 358 позицій, останній запис зроблено 10 березня 1952 р., тож очевидно, що має бути ще один зошит, адже відтоді до часу останньої згадки про архів у звіті Ілька Борщака за 1957–1958 навчальний рік – "В українському архіві у Франції, який зберігається в ІНАЛКО, на сьогодні нараховується кілька тисяч класифікованих рукописних і ронеотипних документів" – минуло чимало років. Це буде з'ясовано працівниками Бібліотеки ІНАЛКО при обробці Архіву. Зрозуміло, що подальша робота з фондом потребує передусім звірки наявності й підготовки його повного опису. Введення цих матеріалів у науковий обіг відкриє для дослідників ще не одну сторінку з життя української еміграції як у Франції, так частково і в інших країнах.

Приємно відзначити, що в Україну повернулась ще одна частина особистого архіву Ілька Борщака, цього разу не з Франції, а з Канади, разом з фондом Омеляна Пріцака і зберігається в Науковому архіві Наукової бібліотеки Національного університету "Києво-Могилянська академія". У вересні 1988 р. вчений-сходознавець побував у Парижі з наміром особисто побачити окремі документи, про які було відомо лише з публікацій І. Борщака. Він зустрівся з нинішнім власником Дентевільського замку маркізом де Ля Віль Боже, який надав йому доступ до "Орликіани". Окремих документів – серед них і Конституції з нотатками Пилипа Орлика – він так і не знайшов, натомість професор паризького Національного інституту східних мов і цивілізацій, колишній учень і наступник І. Борщака на кафедрі української мови Аркадій Жуковський надав йому в розпорядження неопубліковані праці та матеріали свого вчителя, пов'язані з Пилипом Орликом та його сином Григором [9, с. 42].

Це комплекс матеріалів, що відображають результат наполегливих пошуків і досліджень ученого про життя й діяльність гетьмана: підготовчі матеріали, рукописи, машинописи й ксерокопії опублікованих праць ученого про Пилипа та Григора Орликів, а також публікація Б. Крупницького "Гетьман Пилип Орлик", рецензія В. Прокоповича на статтю І. Борщака про заповіт П. Орлика та В. Конопчинського на "Великого Мазепинця". Загалом опис налічує 138 справ, але переважна їх частина (100 справ) – це переклад *Діяріуша* Пилипа Орлика. Ілько Борщак виявив його в Архіві МЗС Франції на набережній Орсе 8 жовтня 1920 р., а в 1924 р. стає відомо про те, що його переклад українською мовою готовий. У грудні 1949 р. він писав до Оглоблина про намір опублікувати його частинами у "Віснику української греко-католицької церкви в Парижі" [11, с. XXII]. Цілком певно, це той самий переклад, про заплановану публікацію якого йдеться у передмові до факсимільного видання *Діяріуша* [12; 13]. Треба думати, що переклад справді зробив Ілько Борщак: у рукописних зошитах, заповнених гарним розбірливим почерком, тра-

пляються аркуші, написані рукою дослідника (почерк у нього дуже характерний), які в основному тексті переписано слово в слово. При побіжному перегляді встановлено, що окремі листи, здебільшого латиною, залишено мовою оригіналу і не перекладено.

Щоденник, який охоплює 1720–1733 рр. і налічує більше двох тисяч сторінок, відомий лише кільком спеціалістам; втім, на думку французького дослідника Даніеля Бовуа, Ілько Борщак використав його "безладно й безсистемно", а його найкращий знавець Орест Субтельний – "частково, вибірково і навіть упереджено" [1]; французькі, давніші й нинішні, та англійські автори, які писали про обох Орликів нічого про нього не знали. Тож українські дослідники мають унікальну можливість вивчати в перекладі українською мовою – нехай цей переклад і рукописний – текст Щоденника. Адже на сьогодні доступним для загалу є лише перша частина за 1720–1723 роки, опублікована Яном Токаржевським-Карашевичем мовою оригіналу (старопольською) [2], котра, власне, і є *Diariuszem podróżnym*. Далі це, радше, щоденник ув'язнення, в якому, як у "просторій бароковій коморі", окрім особистих нотаток, вміщено копії отриманих або відісланих листів кількома мовами, адже гетьман знає дипломатичний світ усіх могутніх держав, що якось пов'язані з Україною. Аналізуючи діяльність "цього павучка, котрий зачаївся на вигнанні в Салоніках" і своїми листами нав'язує всім європейським дворам ідею про наявність чогось, що "існує лише в його уяві" – тобто "козацької батьківщини"[1, с. 326], французький учений визнає неймовірну ефективність цього методу, бо хай якими ілюзорними були сили, що буцімто в нього були й що ними він командував, всі листи, на його думку, "слід сприймати (нарівні з іншими документами європейських архівів) як підґрунтя українського іредентизму, як доказ того, що Україна – земля свободи – почала спершу жити у свідомості дипломатів і політиків, а потім частково у суспільній думці"[1, с. 330]. У своїй роботі дослідник користувався текстом щоденника, переписаним анонімними польськими палеографами на межі XVIII–XIX ст., бо працювати з факсимільним виданням непросто: з одного боку, через почерк, в який треба вчитатися, з другого – через те, що Щоденник писався на тонкому прозорому папері, і на сторінці, звісно, проглядаються рядки, написані на звороті чорнилом. Літературознавець Валентина Соболь, нині професор кафедри україністики Варшавського університету, яка кілька останніх років працює над українським перекладом *Діяріуша* за 1724 рік, порівнюючи факсимільне видання з текстом польських палеографів, зазначає, що ті "наробили чимало перекручень, помилок, скоротили або й зовсім не переписали багатьох нотаток Пилипа Орлика" [4]. Звісно, при дослідженні Борщаківських зошитів з перекладом доведеться, все-таки, звіряти його з факсимільним виданням, однак те, що Омелян Пріцак збирався його видавати є, треба думати, гарантією якості перекладу цього важливого джерела для вивчення історії міжнародних відносин і цивілізації XVIII ст.

Джерела та література:

1. Бовуа Д. "Щоденник" Пилипа Орлика: від міражу вигнанця до українського міфу / Д. Бовуа // Український археографічний щорічник. – К.; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 322-345.

2. Діярій гетьмана Пилипа Орлика. Опрацював до друку Ян із Токар Токаржевський Карашевич // Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1936. – Т. XVII. – Кн. 3. – 184 с.

3. Сергійчук В.І. Про уточнення тематичних напрямів видавничої роботи археографічної комісії / В.І. Сергійчук // Українське архівознавство. Сучасний стан та перспективи розвитку [тези доповідей]. – К., 1988. – С. 24–27.

4. Соболь В. Про Діаріуш Орлика: "Перед нами безцінний его-документ великої духом і справами людини" / В. Соболь // Річ: Незалежний журнал. – 1 липня 2010 р.

5. Україна. – Париж, 1949. – Ч. 2. – С. 133.

6. Україна. – Париж, 1950. – Ч. 3. – С. 217.

7. Україна. Українознавство і французьке культурне життя. – Париж, 1949. – Ч.1. – С. 54.

8. Lectures annotées de l'Institut d'études slaves. II. Lectures ukrainiennes. Avec grammaire, commentaire et lexique. Paris, Imprimerie nationale, 1946, 153 p.

9. Pritsak Omeljan. The First Constitution of Ukraine (5 April 1710) / Omeljan Pritsak // Harvard Ukrainian Studies, 1998. Vol. 22, p. 42

10. Service scolarité. Langues' O. 1795–1995. Deux siècles d'histoire de l'École des langues orientales. INALCO. Éditions Hervas, Paris, 1995, p. 192.

11. The Diariusz Podróżny of Pylyp Orlyk (1720 – 1726). With an Introduction by Orest Subtelny. Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts. Vol. V. – 1989. – P. XXII.

12. The Diariusz podróżny of Pylyp Orlyk (1720–1726). With an Introduction by Orest Subtelny. Harvard Library of Early Ukrainian literature. Texts. Vol. V. – 1989. – 794 p.

13. The Diariusz podróżny of Pylyp Orlyk (1727–1731). With an Introduction by Omeljan Pritsak. Harvard Library of Early Ukrainian literature. Texts. Vol. VI. – 1988. – 868 p.

Марія Баран
(Львів)

ЗВ'ЯЗКИ РОМАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО З МИРОНОМ КОРДУБОЮ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИСТІВ)

У статті подано короткий аналіз листів Романа Смаль-Стоцького до Мирона Кордуби, які зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

***Ключові слова**: листи, Роман Смаль-Стоцький, Мирон Кордуба.*

Мария Баран. Связи Романа Смаль-Стоцкого с Мироном Кордубой (по материалам писем).

В статье подан краткий анализ писем Романа Смаль-Стоцкого к Мирону Кордубе, которые хранятся в отделе рукописей Львовской национальной научной библиотеке Украины им. В. Стэфаника.

***Ключевые слова**: письма, Роман Смаль-Стоцкий, Мирон Кордуба.*

Mariia Baran. The ties of Roman Smal-Stocky with Myron Korduba (based on correspondence).

The article presents a short analysis of Roman Smal-Stocki's letters to Myron Korduba kept in the Manuscript Division of the Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

***Key words**: letters, Roman Smal-Stocki, Myron Korduba.*

Серед незліченних доріг поза межами батьківщини, якими водило українських діячів XX ст., свій творчий шлях проклав Р. Смаль-Стоцький – суспільно-політичний діяч, науковець і педагог. Роман народився в родині відомого мовознавця, професора Чернівецького університету Степана Смаль-Стоцького у м. Чернівцях у 1893 р. По закінченні Чернівецької ґімназії Р. Смаль-Стоцький студіював славістику, порівняльне мовознавство, філософію в університетах Відня, Лейпцига, Мюнхена. Навчання завершив докторатом у 1914 р.

У 1915–1918 рр. Р. Смаль-Стоцький був працівником "Союзу визволення України" у таборах для полонених українців російської армії у Вецлярі, Раштаті, Зальцведелі (Німеччина). Тут він співпрацював із Богданом Лепким, Зеноном Кузелею, Василем Сімовичем та іншими співвітчизниками. Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки Р. Смаль-Стоцький її дипломатичний представник, згодом радник посольства УНР у Берліні (1921–1923 рр.), опісля неофіційний посол УНР в екзилі у Лондоні (1923–1924 рр.) Отримавши однорічну професорську стипендію, він ще виступав із лекціями у вищих навчальних закладах Лондона.

З 1926 до вересня 1939 рр. Р. Смаль-Стоцький – професор Варшавського університету, секретар Українського наукового інституту у Варшаві, редактор і автор наукових праць із різних ділянок українознавства, член різних товариств, учасник делегацій, а також організатор протестів проти більшовицького свавілля в Україні. На час Другої світової війни Р. Смаль-Стоцький був інтернований у Празі. У 1947 р. він виїхав до США, де продовжив свою творчу та громадську діяльність. Помер у Вашинґтоні у 1969 р.

У період проживання Романа Смаль-Стоцького у Варшаві тривало листування із українським істориком Мироном Кордубою.

М. Кордуба (1876–1947) – народився на Тернопільщині у сім'ї священика. Після закінчення гімназії навчався у Львівському та Віденському університетах. У 1898 р. М. Кордуба захистив докторську дисертацію, з 1900 до 1919 рр. був викладачем історії та географії 2-ї чернівецької гімназії. Під час Першої світової війни М. Кордуба співпрацював із "Союзом визволення України", у 1918–1919 рр. – радник посольства Західноукраїнської Народної Республіки у Відні, а в 1920–1928 рр. – професор Академічної гімназії у Львові. Одночасно у 1921–1925 рр. М. Кордуба – професор, декан філософського факультету Львівського таємного українського університету.

© Марія Баран, 2013

У 1929–1939 рр. – професор історії України Варшавського університету. Із настанням Другої світової війни М. Кордуба переїхав до м. Холм, тут викладав історію у ґімназії. З грудня 1941 р. М. Кордуба працював у Львові, де і помер.

У відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника зберігається архів М. Кордуби (фонд № 61). У другому описі цього архіву, який ще опрацьовується, наявні 42 листи Р. Смаль-Стоцького до М. Кордуби, а саме: один лист із Лейпцига 1913 р. та листи із Варшави 1925–1938 років (серед них одна листівка 2.VII.31 із Праги).

Відтинок часу, на який припадає листування, не був простим у польсько-українських відносинах. Це мало вплив на характер листів, у яких порушуються суспільно-політичні та наукові проблеми. Не заглиблюючись у різні перипетії історії, подамо короткий аналіз листів. Виховання у національних традиціях, стійка громадсько-політична позиція родичів та попередньо згадані дипломатичні посади виробили у Р. Смаль-Стоцького відповідне ставлення до проблем національно-політичного характеру, що і знайшло відображення у листах до професора М. Кордуби. Погляди варшавського політика не завжди поділялися львівськими діячами, зокрема К. Студинським, Ф. Федорцівим та ін. В одному з листів від 16/IV 1926 року Р. Смаль-Стоцький зазначає: "Та де льогіка починається, там кінчиться українська політика…". Натомість він всеціло довіряв своєму ґімназійному професору. Адресант висловлює свою позицію з приводу різних подій, ділиться міркуваннями чи просить поради або посередництва із львівськими науковими колами, зокрема із редакцією газети "Діло". Так він просить передати статтю Бодуена де Куртене до друку, наголошуючи: "розуміється не згадуючи мене", або: "пишу у повній дискреції", чи "*Тільки для Вас ці копії*"[1], – подає у іншому листі, а ще іншого разу: "Строго Вам мому учителеві – довірочно…"; або "в дуже строгій довірі наступні інформації:". Під час приїзду професора Лондонського університету та члена англійського парламенту Дальтона до Польщі Р. Смаль-Стоцький просить М. Кордубу, щоб М. Галущинський (голова "Просвіти" у Львові) передав для гостя меморіал про шкільництво англійською або французькою мовою і застерігає: "Знову – ради Бога – хай не трубить преса! Я хочу робити *діло* – а львівські панове зараз знову зачнуть лаври собі крутити та ошукувати суспільність якимись фантазіями". Або про таке прохання: "Дозвольте мені оцим поручити Вашій ласкавій увазі й опіці пана Ф. Севрі, анґлійського консуля у Варшаві, та попрохати Вас стати йому в пригоді словом і ділом", – довідуємось у жовтні 1928 р.

Неодноразово виникають непорозуміння із К. Студинським та Комісією у справі заснування українського університету, у складі якої той перебував. У цих питаннях Р. Смаль-Стоцький також мав свої міркування. "Не бачу жадних надій – жадних шансів, а бачу ще багато других, для нас дуже некорисних можливостей. […] Ціль моя одна: ратунок науки, ратунок і нострифікація молоді. Всякі чемности уживатиму радо для осягнення цієї цілі. А майбутність мене і зрозуміє і виправдає", – писав він наприкінці 1925 р. А у січні 1926 р. просить М. Кордубу: "… згодіться, щоби Ви вирівняли наше непорозуміння, або запропонували другий вихід із цієї справи проф. Студинському. Щиро прохаю, – не відкажіть мені цієї товариської прислуги, – справи ради". Уже у лютому 1926 р. пише до М. Кордуби: "Та як Ви собі особисто представляєте далі хід Унів[ерсите]тської справи? Що я з неї вицофуюсь це ясне, але яку пораду дати?".

Відомо, що Р. Смаль-Стоцький ще з часів дипломатичної роботи турбувався студентськими проблемами, а у Варшаві очолював студентську організацію. І тут прикрість, бо львівські діячі "оголосили мені бойкот задля "польонофільства" і як "ворогові Українського Університету"". Тому він звертається до М. Кордуби у листі від 6 квітня 1931 р.: "дозвольте мені до Вас – як товариша – заапелювати, чи не уважали би Ви можливим припинити відповідною заявою цю травлю, звернену особисто проти мене. […] І порадьте тим пиндикам, що самі себе скромно називають: "майбутніми громадськими провідниками", – що треба – аби "провідниками" стати – ходити на виклади історії і фільольогії української". Треба зауважити, що така порада актуальна і сьогодні. Адресанта хвилюють проблеми особливого значення. Уже в наступному листі від 11 квітня 1931 р. у надзвичайно тривожній ситуації він дослівно волає: "Вплиньте на Н.Т. і Ш., щоби протестами рятувало Єфремова, – бо смертний вирок певний!".

Р. Смаль-Стоцький сприяв у зарахуванні М. Кордуби на посаду професора Варшавського університету. "Радий би я дуже був вирвати Вас, високошановний Пане Професор, якось із гамарні ґімназії. Хтів би я цю услугу зробити з річевих причин нашій науці і Вам особисто." – писав він ще на початках перебування у Варшаві. Здійснилися його плани лише через декілька

[1] Тут і далі підкреслення автора листів

років. Мирон Кордуба таки став професором історії України на гуманітарному факультеті Варшавського університету. Маючи знайомства у міністерських колах, Р. Смаль-Стоцький також сприяє у придбанні паспорта для поїздки М. Кордуби до Києва у 1928 р. для участі у засіданні Історичної секції ВУАН.

Р. Смаль-Стоцький підтримує контакти із Лігою Націй, надсилаючи туди різні відомості про українські освітні та інші суспільно-політичні справи і просить М. Кордубу надсилати дані для таких довідок.

Як мовознавець Р. Смаль-Стоцький не оминає можливості консультуватися із своїм учителем. Ще навчаючись у Лейпцигському університеті він просить дати пояснення про італійські (Венеція) впливи безпосередньо на українську мову, а також про датування та вплив німецької колонізації на мову у Галичині та Буковині. У іншому випадку, через чверть століття, він просить М. Кордубу як знавця у галузі топономастики написати “свою опінію у справі назви села Келіхів… йде в першу чергу про опінію історичну”.

Більшість листів адресант писав на друкарській машинці. За час його довшої відсутності вийшла із ладу друкарська машинка з кириличним шрифтом. Тому частину листів (7 одиниць збереження) він написав німецькою мовою.

Читаючи листи Р. Смаль-Стоцького бачимо, що він дослухався до порад свого професора: “Ваш лист – мене як ученика Вашого – застановив, – і Ви дорогий Пане Професоре бачите, що я аргументам приступний”, – писав він наприкінці 1928 р.

У листах Р. Смаль-Стоцького засвідчуємо довірливе та шанобливе ставлення учня до свого вчителя. Листи до М. Кордуби він найчастіше підписував: “Ваш вдячний ученик”. Лист із Лейпцига закінчено такими словами: “З виразом глубокого поважаня є я Вашим вдячним учеником” і підписано – Р. Стоцький. Останній наявний у цьому архіві лист від 1938 р. закінчується: “В глибокій пошані, Ваш, щиро Вам відданий учень” з підписом Стоцький, інші листи підписані: Р.С. або Р.С.С.

На основі вищезгаданих листів можна зробити висновки про взаємини між двома визначними діячами української історії та культури. У листах Р. Смаль-Стоцького до М. Кордуби вирисовується його стійка життєва позиція, уміння репрезентувати українські проблеми для міжнародного сприйняття та висока культура спілкування.

Джерела та література:

1. Баран М.В. Смаль-Стоцький Роман / М.В. Баран // Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2003. – Вип. 10. – С. 417–420.

2. Енциклопедія історії України. – К., 2008. – Т. 5. – С. 149–151.

3. ЛННБУ ім В. Стефаника. Від. рукописів. – Ф. 61, ІІ опис.

Христина Вінтонів
(Івано-Франківськ)

КАНАДСЬКИЙ ДОСВІД АРХІВНОГО ОПИСУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЕЛЕКТРОННИХ КОЛЕКЦІЙ АРХІВНОЇ УКРАЇНІКИ В КАНАДІ)

У статті охарактеризовано методику архівного описування в Канаді. На прикладі електронних колекцій архівної україніки в Канаді проаналізовано описові статті до документів. Представлені колекції є важливим інформаційним джерелом про українську діаспору в Канаді.

Ключові слова: *архівне описування, архівна україніка, електронні колекції, українська спільнота в Канаді.*

Кристина Винтонив. Канадский опыт архивного описания (на примере электронных коллекций архивной украиники в Канаде).

В статье характеризуется методика архивного описания в Канаде. На примере электронных коллекций архивной украиники в Канаде проанализированы описательные статьи к документам. Представленные коллекции являются важным информационным источником об украинской диаспоре в Канаде.

Ключевые слова: *архивное описание, архивная украиника, электронные коллекции, украинское сообщество в Канаде.*

Chrystyna Vintoniv. The Canadian experience in archive description (on the sample of electronic collections of archives of ukrainica in Canada).

The methods of archival description in Canada are characterized in the article. The entry for data elements are analyzed on the basis of digital collections of archival ucrainica in Canada. The represented digital collections are the important information resource about the Ukrainian Diaspora in Canada.

Key words: *archival description, archival ucrainica, digital collections, Ukrainian community in Canada.*

Новітні інформаційні технології дають можливість оцифровувати та репрезентувати віртуальній науковій спільноті значну кількість українських документальних колекцій з фондів зарубіжних архівів, музеїв та бібліотек. Виявлення та опрацювання архівної україніки не можливе без знання стандартів архівного описування тієї країни, в якій зберігається українська спадщина. Використання узгоджених стандартів з архівного описування сприяє обміну інформацією між архівами на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

Особливості архівного описування та впровадження міжнародних стандартів в Україні досліджувались у працях таких провідних вітчизняних учених: Георгія Папакіна [4], Наталії Христової [6], Лариси Драгомірової [1], Катерини Селіверстової [5]. У 2001 р. Георгій Папакін підготував українську версію "Загального міжнародного стандарту архівного описування ISAD(G)" на основі міжнародного стандарту, схваленого Комітетом з дескриптивних стандартів у Стокгольмі 19-22 вересня 1999 р. [3; 13]. Перший вітчизняний стандарт з архівного описування ДСТУ 4334:2004 "Правила описування архівних документів" був розроблений Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (керівник розробки – Н. Христова) [2].

Метою нашого дослідження є аналіз канадського досвіду архівного описування як одного із кращих зразків світової архівної практики та виявлення оцифрованих колекцій архівної україніки в Канаді.

Процес архівного описування у Канаді здійснюється у відповідності до національного стандарту "Rules for Archival Description" (Правила архівного описування), що був створений у 1990 р. Кентом Гавортом і пройшов вже декілька редакцій (найостанніша редакція – 2008 р.) [16]. У 1996 р. Канадська рада архівів заснувала Канадський комітет з архівного описування,

© Христина Вінтонів, 2013

завданням якого є постійне доопрацювання Стандарту з урахуванням зауважень канадських архівістів. Варто зазначити, що створення міжнародних стандартів "ISAD(G): General International Standard Archival Description" [13] та "ISAAR(CPF): International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families" [12] було ініційоване саме канадськими архівістами, які використали власні розробки з методики архівного описування.

Стандарт складається з двох частин [16]:

1. "Description" (Описування), де подано правила описування різних типів документів (текстових документів, графічних матеріалів, картографічних матеріалів, архітектурних та технічних рисунків, рухомих зображень[1], звукозаписів, документів у електронній формі, документів на мікроформі, трьохвимірних об'єктів, філателії, окремих документів[2]). Правила можуть використовуватись для описування архівних фондів, серій, колекцій та окремих документів. Структура архівного описування містить дев'ять блоків інформації: 1) "Блок заголовку та відомостей про відповідальність"; 2) "Блок видання", де зазначаються відомості про перевидані та доповнені видання; 3) "Блок класу матеріалів зі специфічними характеристиками", який застосовується тільки для картографічних матеріалів (вказуються математичні дані), архітектурних та технічних рисунків (масштаб), філателії (номінальна вартість марки та назва установи, відповідальної за випуск); 4) "Блок дати (дат) створення, включаючи публікацію, розповсюдження тощо"; 5) "Блок фізичного опису"; 6) "Блок відомостей про серію"; 7) "Блок архівного опису", що охоплює адміністративну історію/біографічний нарис, історію зберігання[3], межі та зміст документів; 8) "Блок приміток"; 9) "Блок стандартного номеру", в якому фіксують міжнародні стандартні номери ISBN, ISSN або ISMN; інші важливі шифри зазначають у примітках.

2. "Headings and References" (Заголовки та посилання) – про правила утворення в описовій статті заголовків для фізичних та юридичних осіб, географічних назв, та особливості використання посилань на інші архівні документи.

У додатках розміщено правила застосування прописних літер у заголовку, абревіатур та чисел, а також подано глосарій термінів та покажчик [16].

Проаналізуємо детальніше електронні колекції архівної україніки в Канаді.

І. Бібліотека та Архів Канади (Library and Archives Canada) є найбільшим урядовим інститутом пам'яті в Канаді, який відповідає за збереження документальної спадщини країни. Установа (далі – БАК) презентує на своєму веб-сайті 116 віртуальних виставок та 102 бази даних, де з темою "канадські українці" найбільше пов'язані 3 віртуальні виставки та 16 баз даних [7]. Зупинимося на віртуальних виставках[4]:

1. Веб-виставка *"Moving Here, Staying Here. The Canadian Immigrant Experience"* (Процес переселення і поселення. Досвід іммігрантів у Канаді) забезпечує віртуальну спільноту інформацією про імміграцію до Канади протягом 1800–1939 рр. Веб-виставка презентує з фондів БАК унікальні документи іммігрантів і складається з трьох рубрик, де представлено також 14 документів 1895–1978 рр., що стосуються канадських українців (5 фотографій, 8 документів на паперових носіях, 1 естамп) [10]:

а) "The Documentary Trail" (Імміграція в документах), де охарактеризовано матеріали, що супроводжували іммігрантів під час подорожі до Канади, а саме: друковані рекламні матеріали, що розповсюджувалися в різних країнах світу з метою заохочення до імміграції в Канаду; путівники для іммігрантів; урядові правила та постанови з питань імміграції; подорожні документи іммігрантів (квитки, пасажирські маніфести або списки пасажирів, форми 30А[5]); списки пасажирів суден; документи, що посвідчують особу переселенця[6]; документи, що підтверджу-

[1] Рухомі зображення (moving images) – це візуальні зображення без або зі звуковим супроводом, які записані будь-яким способом, і які при перегляді відтворюють ілюзію руху [16]. Сюди відносять кіно- та відеодокументи.

[2] Окремий документ (discrete item) – це документ, що не є частиною більшої сукупності матеріалів (наприклад, фонду чи колекції). Наприклад, окремий лист, щоденник, фотографія, листівка, карта, медаль тощо [16].

[3] Історія зберігання (custodial history) надає інформацію про агенції, чиновників чи окремих осіб (не утворювачів документів), які здійснювали зберігання або контроль над документами на всіх етапах їх існування [16]. Елемент "історія зберігання" тотожний "архівній історії" (archival history), яка зазначена у ISAD(G).

[4] Усі дані у дослідженні подано станом на 20.09.2012 р.

[5] Форма 30А використовувалась протягом 1921–1924 рр. замість списків пасажирів. Тут вказувались такі дані про іммігранта: назва корабля; дата відправлення; порт і дата прибуття; прізвище та ім'я; вік; рід занять; місце народження; походження; громадянство; релігія; місце поселення; прізвище та ім'я найближчого родича в країні, звідки прибув іммігрант тощо.

[6] Найбільше таких матеріалів знаходиться в колекції БАК під назвою "Li-Ra-Ma", а це понад 11 400 справ про єврейських, українських, польських та фінських іммігрантів, що були створені протягом 1898–1922 рр. консульськими представ-

ють право власності на землю; фотографії іммігрантів, які були зроблені на замовлення уряду Канади починаючи з 1880-х рр. для рекламування успішності заселення безкрайніх канадських прерій за кордоном; щоденники та спогади іммігрантів;

б) "Traces of the Past" (Сліди минулого), яка охоплює період з 1800-х рр., коли у Британії був прийнятий перший офіційний документ стосовно імміграції, аж до 1930-х рр., коли уряд в умовах Великої Депресії значно обмежив трудову імміграцію до Канади. Матеріали у рубриці згруповані за хронологією у п'ять підрубрик, де статті та документи розміщені у таких напрямах: "Directives" (Директиви) – висвітлення імміграційної політики уряду Канади; "Debates" (Дискусії) – позиція канадців щодо іммігрантів; "Dreams" (Мрії) – особисті листи, спогади, щоденники, родинні фото, телеграми, книги іммігрантів; перелік посилань (References);

в) "Find an Immigrant" (Пошук іммігранта), в якій подано рекомендації про те, як віднайти того чи іншого іммігранта за допомогою баз даних БАК та списків пасажирів суден, що прибували до Канади.

2. Веб-виставка *"The Canadian West"* (Канадський захід) містить 188 документів з фондів БАК, що згруповані за трьома рубриками: 1) "Anticipation: Expectation for the New Land" (Сподівання: очікування на нову землю) охоплює документи з 1540 р. до утворення Канадської Конфедерації у 1867 р.; 2) "Contact: Making the West Canadian" (Канадизація Заходу. Налагодження зв'язків з Європою та США) – документи з моменту утворення Конфедерації до початку 1900-х рр.; 3) "Accomodation: The West as Home" (Домівка: Захід як рідна оселя) – документи до 1930-х рр. Окрім того, що документи можна переглянути у рубриках, їх також згруповано за типом носія інформації (твори мистецтва, карти, медалі, фотографії, текстові документи), роками та підрубриками. Українські іммігранти висвітлені у контексті загальної європейської імміграції у західні провінції Канади і представлені у вигляді: двох фотографій; двох рекламних матеріалів про перший український водевіль Миколи Левчука в провінції Саскачеван; уривку з дитячого робочого зошита Ольги Войценко англійською та українською мовами. У рубриці "Канадизація Заходу" на увагу заслуговують уривки з трьох особових справ[1] українських родин приблизно 1920-х рр., які емігрували з польських земель, і де зазначено такі дані: голова родини; адреса в Європі; національність; дата прибуття до Канади; назва пароплавної лінії; теперішня адреса; місце розташування отриманої землі; короткий опис життя емігрантів на новій землі з фотографіями [14].

3. Веб-виставка *"The Kids' Site of Canadian Settlement"* (Дитячий сайт про канадські поселення) розроблена для дітей віком від 4 до 6 років з метою кращого розуміння канадської культури та матеріальної й духовної спадщини громадян Канади. Серед 18 громад, які представлені на веб-сайті, є також і українська. Рубрика про українців містить такі підрубрики: "Introduction" (Вступ), "History" (Історія), "Daily Life" (Щоденне життя), "Culture" (Культура), "References" (Довідкова література). Поряд з історією тут також розміщено 24 світлини з життя українців у Канаді (приблизно 1890–1960 рр.) та 2 поштові марки [11].

Користувач у кожній веб-колекції спочатку знайомиться з короткою описовою статтею до одиниці описування, де обов'язковим елементом є заголовок, а решта елементів змінюються – дата(и), зміст, шифр, назва утворювача, місце зображення (для фотографій), джерело надходження, умови, що регулюють доступ. Детальна описова стаття може складатися з наступних елементів: заголовок; структура впорядкування; справа є частиною…; архівний документ є частиною (пов'язаний з)…; еквівалент іншою мовою; дата(и); місце зображення (для фотографій); місце створення; вміст; мова матеріалу; межі та зміст; умови, що регулюють доступ; номер пошукових засобів; умови використання; додаткова назва(и), де подано інформацію про фотографа; додаткова інформація; назва утворювача; предметна рубрика; джерело надходження (наприклад, уряд, приватні особи чи БАК); інший шифр; шифр у базі даних "MIKAN". Більшість документів у веб-колекціях з архівів БАК належать до предметної рубрики – "Імміграція та колонізація – українці".

ництвами Російської імперії у Канаді. Пошук по колекції можна здійснити на веб-сайті БАК – http://www.collectionscanada.gc.ca/databases/li-ra-ma/index-e.html.

[1] Після Першої світової війни федеральний уряд доручив Канадській національній залізниці (Canadian National Railways) прийняти на роботу іммігрантів зі східної Європи. Понад 1000 працівників у західній Канаді допомагали розселяти нових іммігрантів, домовлялись про купівлю худоби та обладнання, поширювали інформацію про найновіші досягнення в галузі сільського господарства. Також для успішного проведення імміграційної програми було підготовлено особисті справи родин іммігрантів (dossier).

II. Веб-ресурс *“Ukrainian Folklore Sound Recordings”* (Звукозаписи з українського фольклору) був ініційований професором, завідувачем кафедрою української етнографії Центру українського та канадського фольклору імені Петра та Дорис Кулів при Альбертському університеті Наталією Кононенко. Починаючи з 1998 р. вона здійснювала дослідження в центральній частині України (Черкаській, Київській, Чернігівській областях, частково на Полтавщині), де записала майже 200 годин інтерв’ю про українські звичаї та традиції. На веб-сайті ці інтерв’ю згруповано в 21 рубрику, де їх можна прослухати он-лайн: “Обряд/Свято”, “Народження”, “Хрестини”, “Пострижини”, “Дитина”, “Хвороби/Лікування”, “Прикмети/Повір’я/Табу”, “Домовик/Нечиста сила/Відьма”, “Проводи до армії”, “Вечорниці/Досвітки”, “Весілля”, “Похорон”, “Ікона”, “Народна поетична творчість”, “Пісні”, “Молитва”, “Апокрифа”, “Легенда”, “Наратив”, “Притча”, “Казка”. Кожна рубрика поділяється на декілька підрубрик та підпідрубрик. Наприклад, рубрика “Молитва” містить такі підрубрики: “Ангел-охоронець”, “В дорогу”, “Дитяча молитва”, “За дощ”, “Отче наш”, “Поминальна”, “Проти грому”, “Св. Духа”, “Сон Божої Матері”, “Ходила Божа Матір”. Описова стаття до кожного інтерв’ю складається з таких елементів: номер/назва запису; прізвище інтерв’юера (переважно д-р Н. Кононенко); назва проекту (наприклад, “Calendar Rites/Central Ukraine”, “Rites of Passage”); дата інтерв’ю; носій інформації – касета або CD; обсяг інтерв’ю; місце/назва села; інформація про респондента, де зазначено прізвище, ім’я та по-батькові, дата народження особи [18].

III. Комітет архівів Саскачевану (Saskatchewan Archives Board) у 2005 р. розробив веб-сайт *“Saskatchewan Settlement Experience”* (Досвід поселенців Саскачевану), який описує життя перших поселенців у провінції Саскачеван протягом 1870–1930 рр. Колекцію можна переглядати: 1) у хронологічному порядку – до 1870 р., 1870–1880, 1880–1890, 1890–1900, 1900–1910, 1910–1920, 1920–1930 рр.; 2) за рубриками – сучасний Саскачеван, ландшафти провінції, корінне населення, етапи процесу заселення Саскачевану, карти поселень, життя в преріях, сільське господарство, праця та економічне зростання, транспорт та комунікації, жінки, освіта, релігія. Інформація про українців міститься в окремій рубриці “Settlement Patterns” (Карти поселень), де подано одинадцять фотографій (1908–1929-х рр.), та 3-хвилинне німе кіно “Nation Building in Saskatchewan: The Ukrainians” (Націєтворення в Саскачевані: українці), записане відділом освіти уряду Саскачевану у 1921 р. На веб-сайті також можна здійснити пошук документа за такими параметрами: ключове слово чи фраза; тип документа – фотографія, текстовий документ, карта, відеодокумент, аудіодокумент або рисунок; архівний шифр; муніципалітет [17].

Описова стаття до фотодокумента вміщує такі елементи: номер документа; дата; заголовок; історія питання; тип документа; примітки; ключові слова (наприклад, українці, галичани, одяг, будинки, весілля, ферми, школи тощо). Описова стаття до відеодокумента містить ті самі елементи, що й до фотодокумента, однак зазначається ще й тривалість відео у хвилинах.

IV. Осередок української культури й освіти (Ukrainian Cultural and Educational Centre) є одним з найбільших та найунікальніших українських культурних центрів Північної Америки, який заснована у м. Вінніпезі у 1944 р. з метою збирання, збереження та організації доступу до культурної спадщини українців у Канаді. Осередок поєднує в собі музей, архів, бібліотеку та мистецьку галерею [15].

Веб-сайт *“Harvest of Dreams”* (Жнива мрій) заснований Осередком у 1999 р. і представлений у глобальній мережі Інтернет англійською, французькою та українською мовами. Тут розміщено шість рубрик з фотографіями (1910–1990-х рр.) та творами мистецтва, які відтворюють історію українців у Канаді – від невпевнених перших кроків переселенців на неосвоєній землі до формування потужної громади, що відіграла і продовжує відігравати важливу роль в економічному, політичному та суспільному житті Канади [9]:

1. “Вступ” (Introduction).

2. “Міфи та дійсність” (Persistent Myths, Changing Realities), де висвітлюються обставини, що змусили українців мандрувати за океан, та особливості трьох хвиль української імміграції.

3. “Громада в постійному русі” (Communities in Flux) – про розвиток української громади під впливом соціоекономічних подій у Канаді.

4. “Джерела ідентичності” (Spheres of Identity) – про усвідомлення канадськими українцями того, що вони є невід’ємною складовою української нації та її системи цінностей: релігії, народних звичаїв, культури, рідної мови, організаційної діяльності (наприклад, створення публічних шкіл, читалень “Просвіти”, товариств, кооперативів, кредитових спілок, робітничих домів, драматичних гуртків, хорів, націоналістичних організацій тощо).

5. “Плекання нової української канадської ідентичності” (Developing a New Ukrainian Canadian Identity) – про важливість збереження спадщини українських канадців у вигляді архітектури, живопису, музики, танцювальних та театральних колективів, періодичних видань тощо.

6. “Висновок” (Conclusion).

До кожного документа подано заголовок, дату створення, місце зберігання (переважно Осередок), іноді – назву колекції та шифр.

V. Веб-ресурс *“Virtual Museum of Canadian Traditional Music”* (Віртуальний музей канадської традиційної музики) створений Канадським центром етномузикології при Альбертському університеті у 2007 р. для пропагування музичних традицій Альберти та західної Канади. У рубриці “Narratives” (Наративи) також можна переглянути фотографії та прослухати звукозаписи українських іммігрантів, які розміщені у трьох підрубриках [19]:

– у підрубриці “Ukrainian Roots Music in Canada” (Витоки української музики в Канаді) висвітлюється формування сільських музичних традицій в Україні та їх продовження у Канаді (поєднання скрипки, цимбалів, барабану та сопілки), характеризуються нові інструменти (саксофон, гітара, банджо) та нові стилі в українській музиці (наприклад, Мікі та Банні з Вінніпегу в стилі кантрі), українські музичні гурти в Канаді (“Рушничок”, “Сини Степів”, “Буря”, “The Kubasonics”, “The Ukrainian Oldtimers”), українські музичні радіопрограми (“The Ukrainian Hour” з Денном Чомлаком, “The Zabava Program” з Робертом Дж. Томкінсом);

– підрубрика “The Story of Heritage Records” (Історія компанії звукозапису “Heritage Records”) розповідає про засновника компанії Кена Гуцуляка – його дитинство, батьків, першу студію звукозапису, заснування та діяльність компанії “Heritage Records” щодо популяризації української музики в Канаді;

– підрубрика “Local Culture and Diversity on the Prairies” (Місцева культура та різноманітність прерій) присвячена проекту з однойменною назвою, метою якого є документування щоденного життя на канадських преріях до 1939 р. Дослідники Центру українського та канадського фольклору імені Петра та Дорис Кулів при Альбертському університеті протягом 2002–2005 рр. записали понад 2000 інтерв’ю у провінціях Альберта, Саскачеван та Манітоба.

Описова стаття до фотодокумента складається з таких елементів: тип документа – цифровий об’єкт; формат носія – цифрове зображення; заголовок; предметна рубрика; місце зображення; джерело – українська колекція; розмір файлу (у Кб); перегляд зображення (у форматі HTML або Flash Player). Фонодокумент містить ідентичні елементи описування, однак додатково вказуються музичні інструменти, які можна почути у звукозаписі, наприклад, дуда, балалайка, скрипка, цимбали, кобза, дримба, трембіта, ріжок, гітара, барабани, саксофон тощо.

VI. Віртуальна виставка *“First Wave of Ukrainian Immigration to Canada, 1891–1914” (Перша хвиля української імміграції до Канади, 1891–1914) на веб-порталі “Virtual Museum of Canada” репрезентує 101 фотографії (приблизно 1890–1988 рр.) та 2 рекламки канадських земель (1895 р., 1911 р.), що оцифровані з фондів БАК, Провінційного архіву Альберти, Музею Тараса Шевченка, Музею людини та природи в Манітобі, Архіву Саскачевану, Архіву Манітоби, Архіву Онтаріо та приватних колекцій. Світлини зображають щоденне життя та побут українців на канадських преріях переважно на початку ХХ ст. До речі, тут розміщена єдина відома фотографія першого українця в Канаді – Івана Пилипіва [*8].

Описова стаття до документів складається з наступних елементів: дата; місце зображення; відповідальність за збереження документа; пейзажі на фото; події (наприклад, освітні, релігійні, культурні); люди на фото (група людей, діти, сім’я, одна чи дві людини); об’єкт зображення (транспорт, знаряддя праці); будівлі та споруди (школа, сільськогосподарські, релігійні, житлові будівлі); стать; тип документа – зображення; транспорт (дорога, залізниця); вид діяльності (сільське господарство, лісівництво, будова, робота на копальнях, освіта). До деяких фотографій подано коротку анотацію, де вказується прізвище, дату та місце народження осіб на фото, дату заснування церкви чи школи, коли і де була зроблена фотографія тощо.

Аналіз архівного описування електронних колекцій у Канаді дає можливість нам зробити певні висновки: по-перше, процесу описування підлягає найнижчий рівень – документ (наприклад, фотографія, фонодокумент, буклет тощо), а не вся оцифрована колекція; по-друге, описова стаття містить обмежену кількість елементів описування відповідно до Загального міжнародного стандарту архівного описування ISAD(G) та Правил архівного описування. Обов’язковими елементами є заголовок і дата(и), якщо вона відома; по-третє, оцифрування, архівне описування

та представлення у всесвітній мережі архівних колекцій значно полегшує процес архівної евристики, та надає науковцям можливість виявляти й аналізувати в режимі он-лайн нові ресурси про архівну україніку; по-четверте, канадський досвід оцифрування документів та створення віртуальних колекції слід активніше застосовувати й у вітчизняній практиці.

Джерела та література:

1. Драгомірова Л. Українські дескриптивні стандарти: стратегія і тактика впровадження / Лариса Драгомірова // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 13. – К., 2005. – С. 14–87.

2. ДСТУ 4331:2004 Правила описування архівних документів (ISAD (G): 1999, NEQ). – Чинний від 2005-07-01. – К.: Держспоживстандарт України, 2005. – [IV], 16 с.

3. Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD(G) / Держкомархів України. УДНДІАСД ; Укр. версія Г.В. Папакіна. – 2-ге вид. – К., 2002. – 48 с.

4. Папакін Г.В. Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD(G) та перспективи його впровадження в Україні (на прикладі фамільного фонду Скоропадських ЦДІАК) / Г.В. Папакін // Архіви України. – № 4-5. – К., 2001. – С. 3–24.

5. Селіверстова К.Т. До проблеми впровадження у практику ISAD(G) 1994 і адаптації українських методик архівного описування до світових інформаційних систем. Загальний міжнародний стандарт архівного описування / Катерина Селіверстова // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 2. – К., 1997. – С. 123–143.

6. Христова Н. Архівне описування: історія та аспекти подальшого розвитку / Наталія Христова // Архіви України. – № 3-4. – К., 2009. – С. 21–27.

7. Browse by Product Type – Discover the Collection: Canada’s Continuing Memory – Library and Archives Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступ: http://www.collectionscanada.gc.ca/discover/product/index-e.html#c. – Заголовок з екрану.

8. First Wave of Ukrainian Immigration to Canada, 1891–1914 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.museevirtuel-virtualmuseum.ca/sgc-cms/histoires_de_chez_nous-community_memories/pm_v2.php?lg=English&ex=00000464&fl=0&id=exhibit_home. – Заголовок з екрану.

9. Harvest of Dreams [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oseredok.org/ucec/harvest/index.html. – Заголовок з екрану.

10. Introduction – Moving Here, Staying Here. The Canadian Immigrant Experience – Library and Archives Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.collectionscanada.gc.ca/immigrants/index-e.html. – Заголовок з екрану.

11. Introduction – The Kid’s Site of Canadian Settlement – Library and Archives Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.collectionscanada.gc.ca/settlement/kids/021013-2171-e.html. – Заголовок з екрану.

12. ISAAR (CPF): International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families [Електронний ресурс] / International Archives on Canada. Adopted by the Committee on Descriptive Standards, Canberra, Australia, 27-30 October 2003. – 2nd edition. – Режим доступу: http://www.icacds.org.uk/eng/ISAAR(CPF)2ed.pdf

13. ISAD(G): General International Standard Archival Description [Електронний ресурс] / International Archives on Canada. Adopted by the Committee on Descriptive Standards, Stockholm, Sweden, 19-22 September 1999. – 2nd edition. – Режим доступу: http://www.icacds.org.uk/eng/ISAD(G).pdf

14. Main menu – The Canadian West – Exhibitions – Library and Archives Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.collectionscanada.gc.ca/canadian-west/052901_e.html. – Заголовок з екрану.

15. Oseredok Website – Welcome [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oseredok.org/ucec/sites/main.asp?P=887E2OSD21. – Заголовок з екрану.

16. Rules for Archival Description / Canadian Committee on Archival Description; Canadian Council of Archives [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cdncouncilarchives.ca/rad/radcomplete_july2008.pdf

17. Saskatchewan Settlement Experience [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.saskarchives.com/sasksettlement/. – Заголовок з екрану.

18. Ukrainian Folklore Sound Recordings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://projects.tapor.ualberta.ca/UkraineAudio/. – Заголовок з екрану.

19. Virtual Museum of Canadian Traditional Music [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fwalive.ualberta.ca/vmctm/en/html/index.php. – Заголовок з екрану.

Ярослав Сеник
(Львів)

АРХІВ ПРОФ. ОЛЕКСАНДРА ВОРОНЯКА У ФОНДАХ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМ. В. СТЕФАНИКА

У статті подано аналіз документів особистого архіву професора Католицького Університету Америки Олександра Вороняка (1918–1995), що зберігається у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Ключові слова: *особистий архів, Олександр Вороняк, Іван Вороняк, Марія-Звенислава Вороняк (Пачовська), табори для переміщених осіб, Львів, Католицький Університет Америки.*

Ярослав Сеник. Архив проф. Александра Вороняка в фондах отдела рукописей Львовской национальной научной библиотеки Украины им. В. Стефаника.

В статье представлен анализ документов личного архива профессора Католического Университета Америки Александра Вороняка (1918-1995), который хранится в отделе рукописей ЛННБ Украины им. В. Стефаника.

Ключевые слова: *личный архив, Александр Вороняк, Иван Вороняк, Мария-Звенислава Вороняк (Пачовська), лагеря для перемещенных лиц, Львов, Католический Университет Америки.*

Jaroslav Senyk. Prof. Oleksandr Voronyak's archive in the Manuscript Department of the Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

The article gives analysis of personal papers of Catholic University of America's professor Alexander Woroniak (1918–1995) which are kept in the Manuscript Division of the Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

Key words: *personal papers, Alexander Woroniak, Ivan Woroniak, Maria-Zvenyslava Woroniak (nee Patchowsky), DP camps, Lviv, Catholic University of America.*

По закінченні Другої світової війни у травні 1945 р. на теренах Західної Німеччини та Австрії, окупованих американськими, британськими і французькими військами, опинилися понад 16 млн. осіб (у т. ч. понад 2 млн. українців), переважна більшість з них були примусові робітники в німецькій промисловості та у сільському господарстві, а також військовополонені, в'язні німецьких концтаборів, політичні емігранти та ін.

Основна репатріація (добровільна і примусова) відбулася влітку і восени 1945 р., після чого залишилося ще близько одного мільйона осіб, в основному вихідців із Східної Європи, які відмовились повертатися на окуповані радянськими військами рідні землі, насамперед, з політичних причин.

Цим "переміщеним особам" після проведеної репатріації організували проживання в спеціальних "таборах Д. П. (Ді-Пі)" (від англомовного скорочення DP – displaced persons). Життя в них контролювали міжнародні організації ООН – УНРРА, а потім ІРО[1].

У таких таборах протягом 1946–1949 рр. перебувало понад 200 тис. українців. У 1946 р. українські біженці перебували в 125 таборах, а в 1949 р. – в 110 таборах, з них близько 80 таборів були повністю або переважно українськими. Частина жила в змішаних таборах, а 25-30% від загальної кількості українців жили поза таборами [2]. Письменник Улас Самчук назвав повоєнну Європу "Планетою Ді-Пі"[8].

Українці в цих несприятливих умовах влаштовували власне життя. У таборах формували свою адміністрацію, створювали громадські організації, вели активну релігійну, культурно-освітню та громадсько-політичну діяльність: мали свої церкви, створювали аматорські театральні трупи,

[1] Адміністрація Об'єднаних Націй для допомоги і відновлення (UNRRA) була створено в листопаді 1943 р. Після закінчення терміну діяльності УНРРА у 1947 р. почала роботу Міжнародна організація у справах біженців (IRO), яка проіснувала до 1952 р. Крім матеріальної допомоги вона також організовувала переселення до інших країн.

© *Ярослав Сеник, 2013*

різноманітні гуртки і курси, проводили численні спортивні змагання та інші культурні заходи. Станом на 1948 р. в таких таборах працювало 102 народні школи, 35 гімназій, 12 інших середніх шкіл, 43 фахові школи, виходило 232 періодичні видання і появилося 818 книжкових видань [3]. Табори для переміщених осіб стали зразком організації української громади.

Таким чином, в силу історичних обставин ціле покоління активних українців в середині XX ст. було вимушено змінити свій життєвий уклад. Причина, чому вони опинилися на заході, одна, але доля, яка починалася у таборах Ді-Пі, розкидала їх потім по всіх світах. Акт переміщених осіб президента Г. Трумена (1948) викликав третю хвилю української еміграції до США. Більше половини з 200 тис. українців переселилися до США або Канади, частина – до Південної Америки, Австралії або країн Західної Європи, близько 25 тис. залишилися в Західній Німеччині та Австрії. Окремі групи українців, переселенська доля яких ще не була вирішена, продовжували проживати в таборах до 1954–1955 рр.

Повоєнна “Ді-Пі-вська” хвиля є близькою для десятків тисяч українців за океаном. Через неї пройшов й професор Олександр Томович Вороняк.

В архіві зберігаються матеріали про діяльність О. Вороняка в статусі місцевого працівника в структурах УНРРА та ІРО на різних посадах з березня 1945 р. по 15 травня 1950 р. (понад 50 документів). О. Вороняк з дружиною проживав приватно поза межами таборів, офіційно був зареєстрований у м. Пффарркірхен з 10 квітня 1946 р. до 23 травня 1949 р. З 1 листопада до 23 грудня 1947 р. проживав в таборі Маєргоф (район Пассау). Збереглася довідка із переліком посад, які займав з березня 1945 р. по травень 1950 р. в міжнародних організаціях допомоги біженцям [14].

Працював як офісний працівник, реєстратор, перекладач та еміграційний офіцер (1 березня 1946 р. – 1 серпня 1947 р.), правний радник (з 1 грудня 1947 р.). З 5 березня 1948 р. по 30 вересня 1948 р. був правним радником та головним інтерв’юером, далі був “велфер офіцером” до 15 травня 1950 р., коли звільнився у зв’язку з переїздом на постійне поселення до США.

В архіві зберігаються документи до історії життя українців в таборах для переміщених осіб: матеріали службового листування адміністрації УННРА щодо проведення перевірки (screening) переміщених осіб в таборах Еггенфельда, Пффарркірхена та інших місцевостей (серпень-вересень 1946); пропозиції щодо розподілу біженців по таборах за національністю (вересень 1946); рапорт щодо “підозрілої” активності (поширення листівок та інших друкованих матеріалів) українськими організаціями в таборах Реґенсбурга та Аусбурга (1946); поштова картка із портретом С. Петлюри і надписом “Не забуваймо про меч, учімося міцніше тримати його в руках”, знайдена в Пффарркірхені 17 травня 1946 р. та ін. (всього 18 документів), Календар IRO на 1949 р. та ін.

Про Олександра Вороняка можна і варто говорити з кількох причин.

Належав до грона тих успішних українських діячів, які у важких обставинах отримували визнання у чужому етнічному середовищі. Належав до, як тепер у США називають, професіоналістів, тобто людей, які досягли високого фахового рівня в американському суспільстві.

Це – відомий економіст із значними науковим досягненнями та чудовою кар’єрою: професор економіки та завідувач кафедри економіки та бізнес менеджменту Католицького Університету Америки (м. Вашинґтон, США), консультант американського Уряду та американських і міжнародних організацій в ділянці порівняльних економічних систем та національних і міжнародних аспектів передачі технології (особливо СССР і країн Східньої Европи). У складі урядових делегацій виступав як доповідач на міжнародних конференціях. Автор кільканадцяти наукових праць.

Коротко про те, як складалася наукова і фахова кар’єра Олександра Вороняка.

Народився 27 лютого 1918 р. у міщанській родині у Львові, помер несподівано 21 лютого 1995 р. у Вашинґтоні. Між цими двома датами – ціла епоха одного із десятків тисяч українців-галичан, доля яких розкидала по цілому світу.

В архіві збереглися документи його навчання в семикласній школі ім. М. Шашкевича (1923–1927), у філії Української державної гімназії у Львові (1927–1935) та на відділі права Львівського університету (1935–1939), який закінчив із відзнакою. У 1939–1942 рр. був асистентом на факультеті права, готувався до захисту докторату. Далі до червня 1944 р. працював у адвокатській конторі.

Збереглись накази про зарахування О. Вороняка на посади старшого лаборанта кабінету криміналістики (9 квітня 1940) та асистента кафедри Криміналістики і судової медицини ЛДУ (10 вересня 1940); програма курсу “Криміналістики”, розпорядження, повідомлення про розклад

занять та іспитів (1940); фотографії викладачів та студентів перед входом до корпусу "Кафедри: Судової медицини. Патологічної анатомії. Патологічної фізіології" [1940?] та під час занять.

Крім того, у 1929–1934 шк. роках навчався у вищому музичному Інституті ім. В. Лисенка у Львові (скрипковий клас). Весною 1940 р. вступив на оркестровий факультет Львівської державної консерваторії на підготовчий курс.

Є ще одна цікава обставина у біографії О. Вороняка, яка робить його особу важливою для дослідників української літератури. 27 квітня 1943 р. О. Вороняк одружився з піаністкою і учителем музики Марією-Звениславою Пачовською (8.2.1920–4.11.1983), батьками якої були відомий український поет і драматург Василь Пачовський та Неоніла Горницька [13]. Це сталося через рік після передчасної смерті В. Пачовського.

Але незабаром знову різка зміна у житті: 8 червня 1944 р. отримав виклик від властей на примусові сільськогосподарські роботи, разом із дружиною виїхав до Австрії, а через декілька місяців був переведений на фабрику в Баварії.

Зі Львова на захід виїхала майже вся родина Василя Пачовського (крім найстаршого сина Євгена-Святополка, який опинився із сім'єю у Польщі).

О. Вороняк, працюючи в 1945–1950 рр. в УНРРА та ІРО на відповідальних посадах, тісно співпрацював із українськими громадськими організаціями. Президія Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині (голова – В. Мудрий) покликала його на посаду виконуючого обов'язки підпрокуратора Повітового громадського суду в Пффарркірхені (17 вересня 1947). Отримав офіційну Подяку від управи Санітарно-харитативної служби в Регенсбурзі за безцінну допомогу новоприбулим скитальцям (16 серпня 1949).

На початку 1947 р. О. Вороняк працював над докторатом в університеті Гайдельбергу під керівництвом проф. Густава Рабруха.

26 травня 1950 р. на кораблі "Генерал Блетчфорд" прибув з дружиною до США, а громадянином США став 22 грудня 1955 р.

У США був змушений змінити фах, щоб, як він неодноразово казав оточуючим, заробляти на життя. Вибрав найпростіше: в 1950–1957 рр. працював бухгалтером у різних установах. Одночасно записався вивчати економіку в Колумбійському університеті у Нью-Йорку, в 1953 р. отримав диплом магістра наук з бізнесу, в 1954–1956 рр. пройшов післядипломний курс для захисту докторату. Через сімейні обставини відклав захист, в 1956–1958 рр. працював асистентом школи бізнес адміністрування того ж університету.

У 1958 р., коли появилася вакансія у Католицькому Університеті Америки, О. Вороняк зрезигнував із захисту дисертації і переїхав до Вашинґтону, отримав посаду асистента професора кафедри економіки, з якою був пов'язаний до кінця своєї викладацької кар'єри: в 1967 р. не маючи ступеня доктора філософії був промований достроково на доцента економіки; в 1971–1988 рр. – звичайний професор економіки та бізнесу, в 1974–1988 рр. (чотири каденції до виходу на пенсію) – завідувач кафедрою економіки та бізнес менеджменту, в 1988–1991 рр. – професор-емеритус.

Очолювана О. Вороняком кафедра була успішною: мала найбільший набір студентів, готувала спеціалістів в нових напрямках економіки, бухгалтерського обліку і статистики; від 1958 р. він став керівником магістерської програми з бухгалтерського обліку, програми з статистики і кількісного аналізу, аудиту та ін. Був керівником найбільшої кількості докторантів, ніж будь-хто інший на кафедрі.

Був обраний до Комітету академічних призначень та промоцій при Сенаті університету (з 1973). За наукові досягнення і за довголітню працю в Католицькому Університеті Америки проф. О. Вороняк був нагороджений папською медаллю Бене Меренті.

Як відомий експерт у своїй галузі постійно співпрацював із різними урядовими та комерційними організаціями. У 1958–1988 рр. працював як дослідник і консультант в дослідницьких інституціях Міністерства оборони США. Співпрацював також з ЮНІДО – спеціальною установою ООН з промислового розвитку (з 1967). Свідчив в засіданнях Конгресу США. У 1962–1967 рр. – лектор із статистики в Говард (Howard) університеті (м. Вашинґтон).

О. Вороняк з дружиною Марією-Звениславою, з Романом і Борисом Пачовськими (дітьми Василя Пачовського) за свої кошти підготували до друку і видали в 1985 р. у двох томах "Зібрані твори" В. Пачовського [6]. О. Вороняк з родиною Пачовських вислали 50 комплектів двотомника до ЛНБ ім. Стефаника для розповсюдження між бібліотеками України. В архіві зберігається також лист виконкому Золочівської міськради, де висловлена подяка О. Вороняку та родині Пачовських за книги, надіслані для земляків В. Пачовського [1].

У контексті проблематики конференції слід виділити питання про долю архівів української діаспори, їх шлях і доступність для дослідників в США та Україні. Тут доля архіву виявилась щасливою, але це не випадковість і не щасливий збіг обставин. Сам професор О. Вороняк особисто робив заходи, щоб передати власну фахову книгозбірню до економічного факультету Львівського держуніверитету.

Особистий архів О. Вороняка передала після передчасної смерті вченого до ЛНБ ім. В. Стефаника вдова (друга дружина) Анна Берґкамп-Вороняк, віце-декан Школи наук і мистецтв Католицького Університету Америки. Архівні документи містять біографічні матеріали про студентські роки у Львові, роки перебування із сім'єю Пачовських у Німеччині та переїзду за океан, наукової і викладацької діяльності в США. Там є наукові праці ученого (рукописи і друки), листування і фотодокументи різних періодів життя.

Його праці надруковані англійською, українською, німецькою та французькою мовами. В архіві зберігаються творчі матеріали (як правило, англійською мовою, на правах рукопису): *наукові звіти* для Стенфордського дослідницького Інституту (Stanford Research Institute) про співвідношення долара і карбованця (1972), для Федеральної Адміністрації Енергії (Federal Energy Administration) про ринок нафтопродуктів за 1974–1975 рр. та ін.; *доповіді* про "соціалістичну російську імперію Горбачова" (1989) та госпрозрахунок в умовах перебудови (1990); "критичну дилему української "перебудови" (на конференції УВАН в 1991 р.); про сільське господарство України (1993); нотатки про відділення Словаччини від ЧССР (для конференції в Католицькому Університеті Америки, 1993) та ін.

Також є ціла збірка друкованих праць (деякі у співавторстві) у авторитетних наукових збірниках та часописах США та Європи.

В архіві відклались матеріали його дружини Марії-Звеніслави Вороняк, зокрема Дипломи за заслуги у впровадженні нових бібліотечних інформаційних систем як керівника секції індексування у Національній сільськогосподарській бібліотеці США (1974).

Крім того, містяться архівні матеріали його старшого брата Івана Вороняка (25 жовтня 1902, Львів – 3 листопада 1944, Братислава), який у 1923–1928 рр. вчився на філософському та гуманістичному відділах університету у Львові, був вчителем історії в Державній фінансово-комерційній школі, професором Філії Львівської державної гімназії з українською мовою навчання. В архіві є документи навчання в університеті, довідка про поховання на цвинтарі Св. Мартина у Братиславі (1944), некролог у "Краківських вістях" (23 листопада 1944), а також численні фотодокументи, що ілюструють студентське і молодіжне життя Львова в 1920–30-х рр.: фото І. Вороняка коло пам'ятної таблиці "20-ліття читальні "Просвіта" на Замарстинові. 1909–1929" та закладу "Народної торгівлі" (Львів, 1920-і), української молоді в молодіжному таборі в Ямній (коло Яремча; 1933–1934). На більшості фотографій штамп "О. Оришкевич". Привертають увагу фото учасників драматичного гуртка при Філії Державної академічної гімназії (1932–1933) та вистави "Суєта" з І. Вороняком (1934); викладачів та студентів І курсу Львівського технологічного технікуму (1940/41 н. р.) та ін.

Матеріали архіву свідчать, що Олександр Вороняк був активний в українській громаді столиці США та жертовний на церковні й народні цілі. Співпрацював із багатьма українськими інституціями.

У 1955–1956 рр. викладав в Українському технічному інституті в Нью-Йорку – єдиному українському вищому навчальному закладі в США. У листах від керівництва інституту йдеться про запрошення О. Вороняка на посаду лектора кафедри економіки читати курс "Приватна економіка" з 1 вересня 1955 р., а на весняний семестр 1955/1956 академічного року – курс "Організація підприємства" (3 години тижнево) [12].

У відповідь на прохання О. Вороняка прийняти його в професорський колектив УКУ кардинал Йосиф Сліпий відписав 16 грудня 1974 р.: "Зачуваю, що у Вашинґтоні є більше наших професорів і ми б були раді, якщо б вони схотіли співпрацювати з новозаснованою Філією УКУ у Вашинґтоні". А ще через 10 днів: "Канцелярія вишле грамоту надав. професора економії на УКУ. Ваш життєпис буде надрукований у звідомленні УКУ" [9]. Грамота про "іменування д-ра О. Вороняка надзвичайним професором економії на Українському Католицькому Університеті імени св. Климента Папи" надійшла уже у новому 1975 р. [10].

О. Вороняк підтримував постійні контакти із українськими науковими товариствами – НТШ та УВАН.

Звичайним членом НТШ у Європі став у 1950 р.: “Рішенням з дня 4 жовтня 1950 р. прийнято Вас у звичайні члени Товариства. За виділ НТШ: Голова: проф., д-р Зенон Кузеля. Генеральний секретар: проф., д-р Володимир Кубійович” [4].

В архіві є чотири листи голови Наукового Товариства ім. Шевченка в Нью-Йорку Ярослава Падоха до О. Вороняка за 1977–1978 рр. Я. Падох, серед іншого, обговорює питання про обрання О. Вороняка дійсним членом НТШ. Він повідомляв 8 вересня 1977 р.: “... У моєму листуванні з проф. Кубійовичем, головою Історично-Філологічної Секції НТШ, до якої входять також економісти, я згадав про мій намір запропонувати Вас на дійсного члена НТШ”. У листі від 14 жовтня 1977 р. повторно торкнувся цього ж питання: “…За вашою ввічливою згодою буду продовжувати заходи іменування Вас дійсним членом НТШ […] Проф. Кубійович буде тут при кінці цього місяця і я з ним цю справу обговорю…”. Майже через рік, 22 серпня 1978 р. голова НТШ в Америці Я. Падох писав про можливі зміни у житті НТШ: “Сподіваємося приїзду в осені проф. Кубійовича та загальних зборів Історично-Філологічної Секції, яка мала б перейти з Сарселю до Ню-Йорку. З цим перенесенням зв’язуємо багато надій на оживлення нашої праці та згуртування в Секції чимало наших науковців, якими проф. Кубійович не мав змоги зайнятися. Радію виглядами на нашу зустріч у Ню Йорку й дальшу співпрацю в НТШ” [5].

Причини необрання О. Вороняка дійсним членом НТШ нам незнані, але можна припустити, що причиною відмови зі сторони В. Кубійовича могла бути відсутність докторського диплому у О. Вороняка, хоча на той час він уже був відомим у США науковцем. А в архіві зберігаються численні дипломи про членство проф. О. Вороняка у американських наукових та фахових товариствах. Згадана вище обставина не завадила йому стати в 1988 р. дійсним членом УВАН.

Серед матеріалів є програма “Наукового ювілейного конгресу для відзначення 60-річчя Проголошення української державности та 30-річчя НТШ в ЗСА”, що відбувся 28 листопада 1978 р. в Нью-Йорку. У його програму була включена доповідь О. Вороняка “Кубино-американське відпруження в світлі кубино-совєтських взаємин”.

У листах від УВАН до О. Вороняка міститься запрошення взяти участь у панелі економістів “Економіка УРСР”, де головну доповідь виголосив В. Бандера [11].

Є два листи від дійсного члена НТШ, члена-кореспондента УВАН, довголітнього почесного члена і члена головної управи Товариства українських інженерів Америки Стефана Процюка до О. Вороняка. 25 липня 1973 р. він високо оцінив наукові досягнення О. Вороняка: “...Ґратулюю вам успіхів, до таких журналів як “Kyklos” не легко добитись. Ваш діапазон зацікавлень є доволі широкий” [7] .

В архіві є документи, оригінали листів, повідомлень, призначень декана факультету та ректорату Католицького Університету Америки, що відтворюють наукову і викладацьку кар’єру О. Вороняка за 1958–1990 рр. Також є рекомендації, візитівки та листи інших науковців до нього, автобіографії та списки наукових публікацій. У них можна знайти підтвердження того, якою повагою та авторитетом користувався він серед колег.

Крім того, численні матеріали, зокрема, програми конференцій, симпозіумів, списки учасників (1969–1994), вирізки (1963–1979) свідчать про активну участь у цих заходах, де він виступав із доповідями. Є матеріли (фотодокументи) міжнародних конференцій, зокрема в Мехіко (1970-і), Абу-Дабі (1980-і) та ін. Окремо слід відзначити збережену у архіві програму історичного спільного радянсько-американського симпозіуму “США-СРСР: проблеми і можливості” за участю відомих інституцій “ИМЕМО АН СССР” (Москва) та американського партнера – Центру стратегічних досліджень (Strategic Studies Center), в якій О. Вороняк брав участь (1973).

Епістолярій не є численним і представлений вибірково. Слід виділити в рамках нашої тематики обговорення листування у справі передачі власної книгозбірні фахової економічної літератури для ЛДУ, з якої дізнаємося про те, що О. Вороняк вислав 71 коробку книг. Серед кореспондентів О. Вороняка були О. Білоус, Посол України (1992, 1993, 1994), проф. В. Болюбаш (1994), В. Брюховецький (1992), А. Карась, проректор ЛДУ (1994). Тут же листи В. Болюбаша до Анни Вороняк (1996) та А. Карася (1995), лист А. Карася до Анни Вороняк (1995) у тій же справі.

Слід згадати листи до О. Вороняка від львів’ян Л. Крушельницької (1992) та А. Содомори (1995) та ін. Окремо зібрані листи, книга співчуття та некрологи у пресі у зв’язку із передчасною смертю вченого.

Є численні фотографії Марії-Звенислави і Олександра Вороняків, Неоніли, Романа і Бориса Пачовських в часі еміграції на захід (Криниця, Крупіна, Себехлєби, Братіслава, Грон (Grohn), Пффарркірхен та інші місцевості) в 1945–1950 рр., переїзду на кораблі до США, подальшого проживання у США та ін.

Знаходяться тут газетні вирізки з української та американської преси, головно про Україну, окремі примірники газет “Свобода” (1974, 1975, 1978, 1992), “Америка” (1975), тижневика “Українська думка” (27 січня 1994), “Soviet Ukrainian Affairs’ (1988), ксерокопії з публікаціями про українські справи та дайджести публікацій українських авторів у перекладі на англійську мову.

Підсумовуючи, слід зауважити, що Олександр Томович Вороняк подає нам приклад служіння українському суспільству. На всіх посадах впевнено і цілеспрямовано працював на українську справу.

Як фахівець у своїх наукових публікаціях завжди підкреслював важливість української справи у міжнародних відносинах, писав про Україну, відстоював її місце в історії та сучасному світі. На зустрічах із фахівцями незмінно обґрунтовував неминучість розвалу СРСР.

Архів Олександра Вороняка містить цінні і цікаві першоджерела до історії української громади Львова у міжвоєнні роки, Львівського університету в 1940 р., про перебування українців у таборах для переміщених осіб у Німеччині в 1945–1950 рр., про життя діаспори у США, зокрема діяльності НТШ та УВАН.

Джерела та література:

1. Виконком Золочівської міськради. Лист до О. Вороняка. Золочів, 27 липня 1992 р. 1 арк. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 303.

2. Маркусь В. Переміщені особи / В. Маркусь // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / [гол. ред. В. Кубійович]. – Т. 6. – Перевидання в Україні. – Львів, 1996. – С. 2010.

3. Маруняк В. Табори Д.П. / В. Маруняк і Р. М. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / [гол. ред. В. Кубійович]. – Т. 8. – Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – С. 3120-3121.

4. Наукове товариство ім. Шевченка. Лист до О. Вороняка. Мюнхен, 4 жовтня 1950 р. На бланку НТШ, підписи-автографи. 1 арк. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 303.

5. Падох Я., голова Наукового товариства ім. Шевченка в ЗСА. Листи до О. Вороняка. Нью-Йорк, 8 вересня і 14 жовтня 1977 р., 22 серпня 1978 р. 3 арк. На бланку НТШ, підписи-автографи / Ярослав Падох // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 303.

6. Пачовський В. Зібрані твори / Василь Пачовський. – Філядельфія; Нью Йорк; Торонто: Слово, 1984–1985. – 2 т.

7. Процюк С. Листи до О. Вороняка. Нью-Йорк, 2 травня та 25 липня 1973 р. Автографи. 2 арк. / Стефан Процюк // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 303.

8. Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи / Улас Самчук. – Вінніпег: Накладом товариства “Волинь”, 1979. – 355 с.

9. Сліпий Йосиф. Листи до О. Вороняка. Ватикан, 16 і 26 грудня 1974 р. Підписи-автографи. 2 арк. / Йосиф Кард. (Сліпий-Коберницький-Дичковський) // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 303.

10. Сліпий Йосиф. Грамота про іменування д-ра О. Вороняка надзвичайним професором економії на Українському Католицькому Університеті імени св. Климента Папи. Рим, 1975 р. 1 арк. / Йосиф Кардинал (Сліпий-Коберницький-Дичковський) // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 303.

11. Українська Вільна Академія у США = The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. Листи до О. Вороняка. Нью-Йорк, 28 листопада 1973 р. М. англ. і укр. 2 арк. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 303.

12. Український технічний інститут в Нью-Йорку = Ukrainian Technical Institute in New York. Листи до О. Вороняка. Нью-Йорк, 14 серпня і 27 вересня 1955 р. М. англ. і укр. 2 арк. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 303.

13. Уряд парохіальний церкви Успення П.Д.М. Свідоцтво вінчання Александра Вороняка та Марії-Звенислави Пачовської, доньки бл. п. Василя Пачовського і Неонілі (з роду Горницка). Львів, 4 травня 1943 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 303.

14. Olsen A. Лист-довідка, видана О. Вороняку у зв’язку з еміграцією до США, про посади, які займав в UNRRA-PCIRO-IRO. [Ansbach], 3 травня 1950 р. М. англ. 1 арк. На бланку “IRO. US Zone, Germany” / Arne Olsen // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 303.

Христина Скрипка
(Івано-Франківськ)

БІБЛІОТЕКА Й АРХІВ ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА У ЛОНДОНІ: ІСТОРІЯ І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджуються історія становлення та напрями діяльності Бібліотеки й Архіву ім. Т. Шевченка (Лондон, Великобританія). Розкривається їх роль у збереженні національних цінностей, значення в історії української діаспори Великобританії.

Ключові слова: *Бібліотека ім. Т. Шевченка, архів, книжковий фонд, періодика, зарубіжжя, мистецтво діаспори.*

Кристина Скрипка. Библиотека и архив им. Т. Шевченко в Лондоне: история и направления деятельности.

В статье исследуются история становления и направления деятельности Библиотеки и Архива им. Т. Шевченка (Лондон, Великобритания). Раскрывается их роль в сохранении национальных ценностей, значение в истории украинской диаспоры Великобритании.

Ключевые слова: *Библиотека им. Т. Шевченка, архив, книжный фонд, периодика, зарубежье, искусство диаспоры.*

Chrystyna Skrypka. The library and archive named after T. Shevchenko in London: history and courses of activity.

The article examines the history of the formation and activities of libraries and archives them Shevchenko (London, UK). It reveals their role in preserving national values and importance in the history of the Ukrainian diaspora the UK.

Key words: *Library named after T. Shevchenko, archive, book fund, periodicals, abroad, art diaspora.*

Суспільно-історичні умови, що складалися в Україні в кінці XIX і впродовж XX ст., призвели до масової еміграції діячів науки й культури як професійного, так й аматорського рівня. Після Другої світової війни емігранти в таборах Великої Британії відновили відділи "Просвіти", юнацькі організації – "Пласт" і Спілку української молоді. Організовано було навчальні курси вивчення англійської мови, українознавства, створено бібліотеки, таборові каплиці, мистецькі гуртки. Наступним після таборового етапу став період створення громадських організацій українців: Союз українців Британії (СУБ) − центр у Лондоні, заснований у 1945 р.; ОбВУ (Об'єднання бувших Вояків Українців, 1949 р.); "Пласт" й СУМ (Спілка Української Молоді, 1948 р.); КоДУС (Комітет допомоги Українським студентам, 1945 р.); ОУЖ (Організація Українських Жінок, 1948 р.); Українська бібліотека ім. Т. Шевченка (1948 р.) і видання часописів "Українська Думка" (з 1947 р.); "The Ukrainian Review" (з 1954 р.); "Юні Друзі" (з 1956 р.) та ін.

Діяльність СУБу охоплювала культурно-освітні, видавничі, харитативні, зовнішньоінформативні, господарські напрями. Ця організація є звітною перед британською владою як спілка з обмеженою відповідальністю. Головним завданням СУБу стала організація української громади Великобританії й культурно-освітнє спрямування діяльності українців. Серед домінуючих проектів СУБу було й створення української Бібліотеки.

Мета дослідження – висвітлити історію створення та напрями діяльності української Бібліотеки й Архіву ім. Т. Шевченка в Лондоні.

Ця тема впродовж останніх десятиліть частково опрацьовувалася науковцями, зокрема, Ю. Покальчуком, проф. В. Щербаківським, Г. Щигельською та ін. Проте окремого узагальненого дослідження стосовно культурно-мистецької діяльності Бібліотеки й Архіву ім. Т. Шевченка в Лондоні на сьогодні немає. В основу пропонованої статті лягли матеріали, опрацьовані в Бібліотеці, результати спілкування з директором Бібліотеки – доктором філософських наук п. Л. Пекарською, відомості з періодичних видань українців Великобританії.

© Христина Скрипка, 2013

Перші спроби створення української бібліотеки на Британських островах мали місце ще в 1945 р. організацією ССУВБ (Союз Самопомочі Українців у Великій Британії, первісна назва СУБ), хоч із січня 1943 до листопада 1945 рр. у Манчестері був придбаний будинок Союзом українських канадських вояків, що служив центром українського організованого життя, де містилися Бібліотека, Клуб [17]. Вояками Української дивізії зібрано чимало цінних речей: збірники львівського “Діла” за 1931−1939 рр., видання Карпатської України із часів незалежного існування, таборові часописи, рукописи, документи історичної ваги та ін. Усе це було перенесено в будинок, який придбав СУБ у Лондоні (Linden Gardens № 49).

Бібліотека в Лондоні була започаткована під керівництвом СУБу на загальних зборах у січні 1947 р. (голова управи Микита Бура), а її діяльність протягом більше шістдесяти років була спрямована на збереження української культурної спадщини. За всіма правилами Бібліотека вважалася автономною одиницею СУБ і для ведення своїх щоденних справ мала Кураторію.

На початковому етапі до Бібліотеки надходили цінні документи, фотографії, книжкові та друковані видання. За 1949 рік книжковий фонд збільшився на 550, а за 1950 р. − на 600 томів. Кількість книжок поступово зростала. З їх числа було видано “дві бібліотечки” представництву Фонду допомоги українців Канади в Гамбурзі, що призначалися для українців у таборах Гамбург і Бремен. Комплектувалися також бібліотечки англійською мовою про українські справи для важливіших університетських бібліотек у Великобританії.

Серед цінних матеріалів були фотографії та документи 1940-х рр. українських полонених у Белярії та Ріміні, наукові й літературні, політичні й літературно-мистецькі видання, зокрема, таборова преса “Наше Слово”, “На старті”, “Український Козак”, “Батьківщина”, “Життя в Таборі”, “Оса”, документи про навчання в школах і на курсах у таборі, карикатури й малюнки того періоду; оригінальні фотографії 1950−1960-х рр., листування, програми конференцій, концертів, різних зустрічей та імпрез з життя окремих осіб й української еміграції Великої Британії в цілому. Були виділені персональні архівні Фонди українського вченого Вадима Щербаківського, гетьманича Данила Скоропадського, громадського діяча з Перемишля Володимира Ґоцького та інші фонди [15].

Одним з найцінніших бібліотечних надходжень 1951 р. був придбаний СУБом примірник першого видання “Кобзаря” Т. Шевченка (1840 р). Проте не було відповідних умов зберігання, в ще не впорядкованому приміщенні бібліотеки і його передали на тимчасове збереження до всесвітньовідомої Британської бібліотеки. На початку 1960-х рр. до Шевченківських ювілейних ушанувань у Британії (1961 р. – 100-річчя смерті, а в 1964 р. − 150-річчя від дня народження) поряд з виданням окремих Шевченкових праць і підготовкою Шевченкового збірника англійською мовою українці Британії виступають з пропозицією надати Бібліотеці ім’я великого поета: “Зініціювати встановлення в Лондоні тривалого пам’ятника Шевченка у виді Української бібліотеки ім. Т. Шевченка, у якій його твори посідали б одне з провідних місць” [17, с. 42]. Це стало початком нової фази культурного процесу на чужині й зумовило нові напрями діяльності шкіл, студентства, українознавців, політичних діячів.

Шістдесяті роки – найбільш ефективний період у діяльності Бібліотеки під керівництвом Володимира Шаяна. Тоді розпочалися господарські роботи з приготування кімнат, стелажів, упорядкування літератури. Для зручності користування відвідувачів самостійним розділом були виділені енциклопедичні та довідкові видання, різнорідні словники й річники таких періодичних видань, як “Визвольний Шлях” та “Українська Думка”. Подальша розбудова Бібліотеки продовжилася упорядкуванням книжкового фонду, зібраного протягом 17-річної діяльності СУБ, що складав понад 5 тисяч книжок, річників майже всієї української преси на чужині та інших речей [17, с. 42].

16 лютого 1963 р., на зборах Кураторії Бібліотеки ім. Т. Шевченка в Лондоні, М. Білий-Карпинець зачитав “Акт про встановлення Бібліотеки”. На цих зборах професор В. Шаян прозвітував про роботу Бібліотеки та плани на майбутнє. Він вважав необхідним створення комісій: науково-видавничої та лекторської, мистецької та бібліографічної. На цих зборах виникла думка щодо створення при Бібліотеці Музею, що потребувало збору експонатів, відповідного обладнання й тематико-експозиційного музейного плану. Було бажання розширити назву установи “Бібліотека й Музей ім. Т. Шевченка в Лондоні” [11].

На той час серйозним фундатором Бібліотеки стала родина Олени Ковалів-Бербен із Швейцарії, яка передала Бібліотеці окремий депозит у 3 000 фунтів, укладених до Швейцарського

банку, відсотками якого установа могла користуватися (це було основою бюджету Бібліотеки й у наступні роки). Ця родина надіслала цінний дарунок історичної ваги − свої особисті паспорти, видані в січні 1919 р. Українською Народною Республікою, 8 томів цінних книжок, серед яких монографія про Карпатську Україну французькою мовою та наукові праці П. Коваліва [11].

Почесними кураторами Бібліотеки були відомі вчені: проф., д-р П. Юзик, член Сенату Канади, проф., д-р П. Курінний, президент УВАН, проф., д-р В. Кубійович, президент НТШ, проф., д-р Р. Єндик, ректор Українського технічно-господарського інституту, проф. Р. Лісовський, д-р О. Воропай, проф. В. Свобода та ін. Цінну літературу передали: українська художниця, скульпторка й поетеса Галина Мазуренко – збірку книжок (25 томів) і журналів (30 примірників), серед якої − серія видавництва "На горі", переклад поезій американського поета Езри Луміса Павнда (Ezra Loomis Pound), виданий тільки в 500 примірниках, а також ноти до музики й співу; пан В. Ґоцький – 19 томів вибраних книжок, частина яких належала до розділу шевченкіани; інженер Т. Кудлик – 7 томів з історії військової справи; Олекса Шкорута – 46 томів книжок і 73 журнали; мґр. Андріян Когут – історично вартісне видання "Буковина"; голова СУБу інженер Я. Гаврилів – 5 томів своїх спогадів у роки воєн і революцій до періоду життя західноукраїнської інтеліґенції 1920−1930-х рр., його зустрічі з видатними постатями й діячами тієї доби (понад 1 000 ст); М. Волощук – рукопис своїх спогадів про козацтво й більшовизм на Кубанських землях 1917−1918 років; С. Мілько – збірку спогадів про Казахстан; Національне Об'єднання з Торонто надіслало в обмін свої цінні видання: "Трагедія Галицької України", видане в Канаді (1920); Н. Гірняк – "Останній акт трагедії Української Галицької Армії" і цілий ряд видань з Торонто, Вінніпега й Едмонтону. Професором, д-ром Наталією Полонською-Василенко перевезено з Німеччини колекцію історичних монет [17, с. 42].

Крім подарованої літератури надходили також фінансові пожертви від українських товариств, клубів, меценатів.

1963 р. устаткування Бібліотеки складалося з 22 шаф, де було 6 500 книжок, з яких 500 становила чужомовна україніка, понад 100 річників українських газет, 50 річників журналів, серед яких – 150 рідкісних передвоєнних видань. Розвивалися напрями праці випозичування книжок і постачання бібліографічних відомостей.

Щодо Музею Народного Мистецтва, то, як було зазначено у звіті діяльності СУБ за 1963 р., знаходився в початковій стадії свого розвитку, але вже мав певну кількість вартісних експонатів. Частина з них, придбана ГУ СУБ і Управою ОУЖ, знаходилася в Бібліотеці й Музеї, а частина розпорошена в інших установах. Кількість експонатів Музею в другій половині 1960-х рр. збільшилася завдяки невеликому збору грошових внесків від Г. Євтушевської, цінним поштовим маркам, писанкам від О. Лятуринської з Міннеаполіса, експонатам від Л. Чіпак.

У 60-х рр. Бібліотека й Музей взяли участь у таких знакових святкуваннях – літературних вечорах Віри Річ – перекладача збірки поезії Т. Шевченка (1961); до 150-ліття народження Т.Г. Шевченка (1964), де відбулося відкриття скульптурного бюста поета, виконаного англійським митцем С. Тонкісом; ушанування 50-ліття смерті Івана Франка (1966), де було започатковано відділ франкознавства при Бібліотеці.

На межі 1960−1970-х рр. розбудова Бібліотеки продовжувалася: велася робота над класифікацією і впорядкуванням книжок, відбувався обмін дублікатами з різними українськими бібліотеками й музеями інших держав, найбільше з бібліотекою українського архіву при Міннесотському університеті. Книжки, журнали й фінансові пожертви надходили до Бібліотеки від різних осіб не тільки з Англії, а також з Німеччини (Ю. Семенко, Г. Горбач, П. Мягкий, Ю. Лісовий), Америки (Д. Соловій, д-р Р. Климкевич, д-р Я. Кралько), Канади (Й. Хімчук, Г. Карнаух, проф. П. Юзик), Швеції (Гарбар), Шотландії (о. М. Матичак) та інших країн. Бібліотека отримувала видання НТШ в Сарселю, УВАН в Америці й Канаді [12].

Працівник бібліотеки Костянтин Стрижак працював над загальною бібліографією україністики в Британській бібліотеці, займався каталогуванням відділу модерної прози й поезії, а також склав аналітичну бібліографію "Визвольного Шляху".

У 1968 р. закуплено 30 нових стелажів для нової кімнати архівних матеріалів Центрального Дому СУБ, книжок і часописів від приватних осіб та наукових установ Англії й інших країн, що формували архівний фонд. Серед них рукопис Галини Мазуренко та збірка малюнків-ілюстрацій до її віршів; збірка матеріалів світлин Т. Даниліва, два рукописи Л. Дрогомицького, збірка рукописних музичних творів Остапа Бобикевича, бібліографічні матеріали українського поета Василя

Пачовського, подаровані його сином. У 1969 р. до архіву були передані неопубліковані рукописи української письменниці Уляни Кравченко, рукописи передали М. Понеділок із США та В. Дрогомирецький, збірку світлин − О. Ленківська та рукопис − М. Волощук. Мистецьку монографію про Мирослава Радиша, великого майстра українського імпресіонізму із численними кольоровими репродукціями подарувала Бібліотеці його дружина Оксана Радиш. Мисткиня Софія Зарицька з Франції, учениця Олекси Новаківського, подарувала свою картину “Соняшники” [12].

У другій половині 1960-х рр. книжковий фонд Бібліотеки значно збагатився (нараховано 10 128 томів). Цінний вклад у розбудову Бібліотеки вніс о. Юрій Гудзій із Німеччини, який передав 2 000 книжок, бібліотека УВАН з Нью-Йорка передала 40 томів своїх видань, а центральна Управа СУМ у Бельгії − 32 книжки й 20 журналів. Консисторія УКПЦ у Нью-Джерсі − 69 книжок і 40 пам’ятних картин, інженер В. Ґоцький − 60 книжок і журналів. Бібліотека отримала книжкову спадщину д-ра Д. Замори − 143 одиниці та інші. Особлива подяка висловлювалася родині Ковалів із Швейцарії за постійну фінансову допомогу відсотками із акцій та облігацій у Швейцарському банку − близько 4 000 фунтів [12]. Саме вони зробили вагомий фінансовий вклад у розбудову Бібліотеки.

Бібліотека поповнилася також двома малими погруддями роботи інженера П. Сеся, та барельєфом Т. Шевченка, який виконав М. Ляндик, невеликою картиною В. Перебийніса й іконою, що передав о. М. Матичак. Завдяки фінансовій допомозі Відділу СУБ у Волівергамптоні, Бібліотека перевидала книжку М. Міхновського “Самостійна Україна” (у 1960-х роках) [12].

У 1971 р. Бібліотека створила новий відділ – української філателістики й ерінофілії (поштових марок та непоштової продукції), яку очолив Теодор Федишин. Він підготував першу виставку українських марок в Англії як результат співпраці філателістів, що виставлялись уже на міжнародних виставках (демонструвались унікальні серії Києва, польової пошти Української Армії, Карпатської України та ін.) [17].

Восени 1973 р. ділову Управу Бібліотеки очолив директор Іван Равлюк. Тоді над каталогуванням книжок працювали Костянтин Стрижак і Юрій Буцяк, виділяючи дублікати в окремий відділ. На той час бібліотека одержала 12 томів від Верховного архієпископа Кир Йосифа Сліпого, 299 томів − із спадщини П. Титаренка, А. Кирпича й І. Застроцького, численні мистецькі подарунки від приватних осіб.

Початок 1970-х рр. приніс великі втрати – відійшли у вічність проф. Володимир Шаян (1974 р.), Костянтин Стрижак (1976), що займався каталогуванням, а Голова Кураторії Бібліотеки й Музею проф. Р. Лісовський виїхав до Швейцарії (1976).

У 1977–1978 рр. серед звітів СУБу Бібліотека й Музей не згадуються, оскільки виникла криза в діяльності установи.

У квітні 1980 р. Рада СУБ на засіданні затвердила нове розпорядження, де Президія Кураторії стала одночасно Управою Бібліотеки й Музею. На той час каталогуванням і впорядкуванням періодики, що надходила до Бібліотеки, займалися Володимир Слезь, Дарка Солодуха, Леся Мельничук, Оля Личманенко.

У першій половині 80-х рр. Бібліотеку очолював Максим Бахмат (1982–1985). У 1983 р. Бібліотека збільшилася на 1 425 назв книжок і журналів. Надійшли книжки із спадщини проф. В. Щербаківського (169), д-ра А. Ґураля (354), І. Матвіїшина (21). У вересні 1985 р. з Німеччини було отримано 36 скульптур відомого українського митця Григорія Крука з метою представлення їх у різних містах Великої Британії, закуплено художні картини, ікони [13].

У лютому 1986 р. Бібліотеку очолив Микола Матвіївський (одночасно виконуючий обов’язки секретаря Президії Кураторії). Він у 1986−1988 рр. склав списки дублікатів книжок, які пропонував різним Відділам СУБу, УВУ та Бібліотеці С. Петлюри в Парижі, розповсюджував поштові марки, вів листування.

1988 рік відзначився напруженою підготовкою до відзначення 1000-ліття Хрещення Русі-України, у якій активну участь брала й Бібліотека. З її колекції було позичено деяку кількість експонатів до виставки із цієї нагоди для міської ради Олдгаму, були визначені експонати до подібної виставки в Ковентрі, вартісні Євангелії Києво-Печерської лаври початку XVII і XVIII ст., а також Требник були надані на виставку книжок, що проходила в Бібліотеці Філії УКУ в Лондоні у вересні 1988 р. [14].

За ініціативи новообраного голови СУБу Любомира Мазура в 1989−1990 рр. почався загальний ремонт Центрального Дому СУБ, у тому числі й Бібліотеки.

У 1990 р. Дорота Шкромида, яка стала адміністратором Бібліотеки, за дорученням Головної Управи СУБ, почала впорядковувати періодичні видання, виконувала замовлення щодо "Хрестоматії української релігійної літератури" збору матеріалу до "Енциклопедії української діаспори" (ЕУД). За її ініціативи були налагоджені контакти з інформаційним центром "Шляхи" у Києві, завдяки чому надходили газети й журнали з України [14].

У 1992 р., після здобуття Україною незалежності, збільшилася кількість відвідувачів Бібліотеки − представників різних товариств, установ й організацій, науковців, студентів. Найбільша кількість книжкових пожертв надійшла з приватної бібліотеки Л. Терлецького, Г. Дорожівського й ГУ ОбВУ. Закуплено було багато книжок, упорядковано альбоми, програми імпрез, реферати, доповіді, статті та ін. У великій кількості почали надходити періодичні видання з різних країн.

У рамках Положення між урядами України, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії про співробітництво в галузях освіти, науки й культури (від 1993 р.) була підписана угода про співпрацю Центрального Державного Архіву зарубіжної україніки (Київ) і Бібліотеки й Архіву ім. Т. Шевченка Союзу українців Великої Британії (Лондон), що передбачала наукове співробітництво на правах рівноправності й взаємовигідних умов, взаємний обмін виданнями та міжархівними довідниками [2].

На той час Бібліотека й Музей Шевченка стали місцем праці двох наукових груп з України, які прибули на стажування до Великої Британії (тематика – "Мартинівський скарб VI−VII ст. України" та підготовка бібліографічного покажчика "Українська преса у Великій Британії (1919−1996 рр.) представниками Дослідницького центру історії української преси з Києва (під керівництвом Наталії Сидоренко)".

За даними річних звітів Бібліотеки 1995−2000 рр., робота здійснювалася над обліком і впорядкуванням протоколів СУБу (від початків його функціонування до 50-річчя заснування).

Заходами адміністратора п. Д. Шкромиди в 1998 р. було влаштовано дві імпрези для ширшого громадянства − прилюдна доповідь про Британську Бібліотеку, яку виголосила п. Ольга Керзюкта, і Шевченківські роковини за участю п. Віри Річ, перекладача поезії Т. Шевченка, і гостей з України [15].

Серед нових надходжень протягом 1999 р. було 35 дитячих книжок видавництва "А-ба-ба-гала-ма-га", закуплених Бібліотекою ім. Т. Шевченка з України.

Від серпня 2001 р. до листопада 2002 р. Бібліотека розпочала новий етап у діяльності з упорядкування, реорганізації та осучаснення. Разом із СУБ було прийнято рішення привести Бібліотеку в порядок, модернізувати й зробити функціонуючою та досяжною для читачів, науковців і дослідників, сприяти тому, щоб установа набрала необхідний потенціал для презентації української спільноти в багатонаціональному Лондоні, одному з найбільших науково-культурних центрів Заходу, і надавала допомогу в культурній діяльності громади, проводила наукову роботу. Очолила установу з 2001 р. кур'єр-завідуюча Бібліотеки і Архіву імені Т. Шевченка доктор філософії Людмила Пекарська.

Було розібрано та систематизовано тисячі книжок, упорядковано й об'єднано на окремих відкритих полицях усі існуючі періодичні видання за азбучним порядком, виділено іншомовний відділ. Упорядковані об'єднані й окремо виділені такі тематичні розділи, як художня література еміґрації, українська класична література, поезія, музика, театр, мистецтво, історія релігії, історія української еміґрації Європи, Америки, Австралії, Канади, праці українських наукових центрів Заходу УВАН і НТШ у Нью-Йорку, УВУ, Інституту досліджень СРСР, українських Океанічного, Морського та Технічно-господарського інститутів у Мюнхені, УКУ в Римі, Українського наукового інституту у Варшаві й Університету в Празі, Українського історичного товариства та Канадського інституту українських студій, Канадської асоціації славістів, видання НТШ у Парижі й Мюнхені "Вісті із Сарселю" і праці інших українських наукових установ.

Бібліотека знову відчинила двері 15 листопада 2002 р. Серед присутніх гостей були члени української громади, кореспонденти української служби ББС, працівники відділу слов'янських і східно-європейських колекцій Британської бібліотеки, Національної бібліотеки Білорусії ім. Ф. Скорини в Лондоні, куратор української колекції Бібліотеки Школи слов'янських і східно-європейських досліджень Лондонського університету та інші. Вони із захопленням оглядали книжковий фонд, стародруки та нові надходження, ікони, скульптури Григорія Крука, літографії Олекси Грищенка картини відомих художників – Костянтина Трутовського, Івана Труша,

Софії Зарицької, Мирона Левицького, що знаходяться в колекції Бібліотеки. Це був початок її нового етапу.

Уперше, на початку 2007 р., зроблена "офіційна експедиція" за дорученням Ф. Курляка до цінної архівної спадщини українських британських організацій (ОБВу, СУБ, УВС, ОУЖ, СУМ), що були розпорошені і потребували відповідного упорядкування [18].

У 2008 р. велася робота до відзначення 60-х роковин Бібліотеки, зокрема готувалася виставка "Українська еміграція в світлинах". Ця нова рубрика супроводжувалася рідкісними світлинами з колекції Бібліотеки й Архіву ім. Т. Шевченка, у тому числі ніколи раніше не публікованих.

У 2009 р. у приміщенні Українського інституту (британської філії УКУ) відбулася презентація інтернет-проекту двомовної енциклопедії під назвою "Українці у Сполученому Королівстві" − спільне дітище Британського представництва американської редакції "Енциклопедії української діаспори" (ЕУД) і Союзу українців у Великій Британії (СУБ) [7].

Спільно з провідними науково-культурними установами Києва СУБ, Бібліотека узяли участь у створенні виставок до важливих дат в історії України, серед яких: "Гідний свого роду" (до 130-річчя від дня народження Павла Скоропадського) у Музеї історії Києва (2003); "Мета, омріяна віками" − до 85-ї річниці проголошення IV Універсалу УНР (спільно з Музеєм історії Києва); "Сторінки українського життя в старих поштівках" − до 12-ї річниці Незалежності України та Світового конгресу українців, що вперше проходив у столиці України; презентація книжки "Дорогами минулого" і виставка-акварель "Барви літа" Іванни Мащак; "Голодомор 1932−33 мовою документів" − до 70-х роковин трагедії (спільно з Національним Музеєм історії України) (2006 р.); "Різдвяна колекція свічок" − авторські індивідуальні роботи; "До 190-річчя від дня народження Т. Шевченка"; "Мальовничий Київ" − фотовиставка Олександра Селянка; "The Kyiv Portfolio" − культурний центр "FORUM", Норич "Norwich"; "Світ українських поштових марок" з колекції Т. Федишина (1926−1974); ілюстративно-книжкова виставка "Україна" − літографії малюнків О. Кульчицької, одяг західних областей України, а також рідкісні старі й нові книжкові видання, присвячені Україні; виставка "Степан Бандера: документи свідчать", присвячена 100-річчю від дня народження та 50-м роковинам трагічної загибелі Степана Бандери (жовтень 2009 р.); "До 100-ліття від дня народження скульптора, графіка і портретиста Григорія Крука" − у Лондоні, Києві, Львові (2011).

Важливе місце в діяльності Бібліотеки займає інформаційний простір радіо, телебачення, зокрема, газета "Українська Думка", що постійно інформує про діяльність цієї установи.

Таким чином, упродовж другої половини XX ст. Бібліотека й Архів ім. Т. Шевченка в Лондоні сформували значний за обсягом колекційний фонд, репрезентований книжками, унікальним рукописним фондом, стародруками, цінними та рідкісними виданнями, науковими дореволюційними збірниками, газетами, нотними виданнями, що різносторонньо відображають історичний шлях українського народу. Фонди Бібліотеки містять й експонати стародавніх і модерних українських ікон, картин, скульптур, предметів декоративно-прикладного мистецтва, архівних, картографічних і фотодокументів тощо.

Бібліотека й Архів ім. Т. Шевченка були щільно пов'язані з іменами видатних учених і митців, відомих державних і політичних діячів. Стараннями її керівництва підтримувалися постійні контакти з науковими установами США, Сполученого королівства Великої Британії, України, в т.ч. і стосовно упорядкування архівних документів різних періодів життя і діяльності української діаспори.

Основними напрямами діяльності Бібліотеки й Архіву ім. Т. Шевченка в Лондоні можна визначити наступні: комплектування книжкового фонду; упорядкування і каталогізація архіву (документи, періодика, листування); співпраця з державними і громадськими організаціями України, Великобританії і США; збір і тематичне групування мистецької спадщини української діаспори (музейна експозиція); культурно-мистецькі заходи (зустрічі, презентації, вечори); популяризація діяльності архіву і бібліотеки медіазасобами (преса, радіо, телебачення); наукова та видавнича справа. Тематичні відділи бібліотеки формувалися впродовж всієї історії її функціонування і підтверджують пріоритети діяльності цієї потужної української культурної установи (історія, література, мистецтво, україніка, діаспора, бібліографія, енциклопедично-довідковий, шевченкознавство, франкознавство та ін.), її провідну роль у збереженні, популяризації, розвитку української культури у Великобританії.

Джерела та література:

1. Альманах 50-річчя ОбВУ (1949–1999). Культурно-освітня діяльність. – Лондон, 2003. – 160 с.

2. Бібліотека і Архів ім. Т. Шевченка: збереження історичної спадщини // Українська Думка. – 2010. − 14 серпня.

3. З життя української громади у Великій Британії. Звіт СУБу // Українська Думка. − 1952. − 20 березня.

4. З життя української громади у Великій Британії. Величне українське свято в Лондоні до 1000-річчя хрещення Руси-України // Українська Думка. – 1988. – Травень.

5. З життя української громади у Великій Британії. 75 роковини Голодомору в Лондоні // Українська Думка. − 2008. − 11 жовтня.

6. З життя української громади у Великій Британії. Звіт Бібліотеки і Архіву ім. Т. Шевченка // Українська Думка. − 2008. − 24 травня.

7. З життя української громади у Великій Британії. “Енциклопедія, що говорить про нас” // Українська Думка. – 2009. – 14 лютого.

8. З життя української громади у Великій Британії. M. Coogger. “Який ти красивий мій сивий старче...” репортаж з виставки // Українська Думка. – 2004. – 23-30 грудня.

9. Луців В. Архівні документи особового фонду В. Луціва (м. Надвірна, Івано-Франківська обл.).

10. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 / С. Наріжний. – К.: Вид-во О. Теліги, 1999. – 272 с.

11. Пекарська Л. Бібліотека й Архів ім. Т. Шевченка в Лондоні: до історії створення / Людмила Пекарська // Українська Думка. – 2005. – 20-27 січня.

12. Пекарська Л. Бібліотека й Архів ім. Т. Шевченка в Лондоні: до історії створення / Людмила Пекарська // Українська Думка. – 2005. – 3-10 лютого.

13. Пекарська Л. Бібліотека й Архів ім. Т. Шевченка в Лондоні: до історії створення / Людмила Пекарська // Українська Думка. – 2005. – 3-10 березня.

14. Пекарська Л. Бібліотека й Архів ім. Т. Шевченка в Лондоні: до історії створення / Людмила Пекарська // Українська Думка. – 2005. – 31березня – 7 квітня.

15. Пекарська Л. Бібліотека й Архів ім. Т. Шевченка в Лондоні: до історії створення / Людмила Пекарська // Українська Думка. – 2005. – 1-8 вересня.

16. Пекарська Л. Бібліотека й Архів ім. Т. Шевченка в Лондоні: до історії створення / Людмила Пекарська // Українська Думка. – 2005. – 15 вересня – 6 жовтня.

17. Пекарська Л. Українська бібліотека в Лондоні / Л. Пекарська // “Бібліотечний форум України”. – № 3 (13). – НВП “Ідея”. – Донецьк, 2006. – С. 41−43.

18. Пекарська Л. Ювілей, що не відбувся / Л. Пекарська // Українська Думка. – 2008. – 2 лютого.

19. Покальчук Ю. Українці у Великій Британії / Ю. Покальчук. – Львів; К., 1999. – 140 с.

20. Покальчук Ю. Перші організації українців Великобританії / Ю. Покальчук // Всесвіт. – 1996. – № 2. – С. 120–187.

21. Прес-служба НМІУ. Скарбниця історичної пам’яті // Українська Думка. – 2010. – 2 січня.

22. Семенченко О. Пам’ять про Голодомор у Вестмістері / О. Семенченко // Українська Думка. – 2008. − 6 грудня.

23. Щигельська Г. Інформаційно-видавнича та культурно-освітня діяльність Союзу українців у Великій Британії у боротьбі з радянським тоталітаризмом режиму у 40-х – 80-х роках ХХ століття / Г. Щигельська // Вісник Прикарпатського університету. Історія. − Івано-Франківськ: Плай, 2005. − Вип. IX − С. 171−181.

ПРО АВТОРІВ

Антонюк Тетяна Дмитрівна – кандидат історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Державної академії житлово-комунального господарства, Київ.

Атаманенко Алла Євгенівна – доктор історичних наук, декан факультету міжнародних відносин НаУОА, директор Інституту досліджень української діаспори НаУОА, Острог.

Баран Марія Володимирівна – молодший науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Львів.

Блашків Оксана Віславівна – кандидат філологічних наук, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, Дрогобич.

Божук Людмила Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культурології Національного авіаційного університету, Київ.

Бондаренко Володимир Григорович – кандидат історичних наук, Запорізький національний університет, Запоріжжя.

Борисюк Зоя Петрівна – науковий працівник відділу публікації зарубіжних джерел з історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ, Київ.

Брацюн Валентина Володимирівна – аспірантка кафедри історії ХНПУ ім. Г.С. Сковороди Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, Харків.

Вешелені Олександр Миколайович – аспірант кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Вінниця.

Винар Любомир Роман – доктор габілітований історії, професор, президент Українського Історичного Товариства, голова Світової наукової ради при СКУ, голова Історичної секції УВАН у США, голова Української американської асоціації університетських професорів, Кент, США.

Вінтонів Христина Михайлівна – асистент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Івано-Франківськ.

Галета Олена Ігорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів.

Галішевський Віталій Анатолійович – аспірант кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського НаУОА, Острог.

Гуменюк Олена Анатоліївна – кандидат історичних наук, головний науковий співробітник Центрального державного архіву зарубіжної україніки, Київ.

Джус Оксана Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Дутчак Віолетта Григорівна – кандидат мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри народних інструментів і музичного фольклору Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Зубко Ольга Євгеніївна – кандидат історичних наук, співробітник відділу міжнародних зв'язків та діяльності Вінницького національного аграрного університету, Вінниця.

Клинова-Дацюк Галина – кандидат історичних наук, старший викладач Національного університету водного господарства та природокористування, Рівне.

Коваль Ольга Володимирівна – асистент кафедри історії Білорусії і політології Білоруського державного технологічного університету, Мінськ (Республіка Білорусь).

Корнійчук Любов Володимирівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин НаУОА, Острог.

Купчик Олег Романович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії для гуманітарних факультетів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ.

Кух Олеся Миколаївна – аспірантка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський.

Логвин Іван Степанович – магістрант кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського НаУОА, Острог.

Лучук Ольга Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів.

Лучук Тарас Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів.

Мазепа Олександр Миколайович – аспірант кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського НаУОА, Острог.

Марченко Надія Володимирівна – аспірантка кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич.

Місіюк Віктор Сергійович – старший викладач Берестейського державного технічного університету, Береcть (Республіка Білорусь).

Морозова Ольга Станіславівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, Миколаїв.

Мушинка Магда – Пряшів, Словаччина.

Мушинка Микола – доктор філології, іноземний член НАН України, голова Асоціації україністів Словаччини та НТШ у Словаччині, Пряшів, (Словаччина).

Нич Оксана Богданівна – аспірантка, асистент кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, Івано-Франківськ.

Пивовар Сергій Федорович – кандидат історичних наук, професор кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ.

Піскун Валентина Миколаївна – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу джерел з новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Київ.

Риверчук Ольга Іванівна – аспірантка Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Вінниця.

Рубан Анатолій Олексійович – кандидат історичних наук, доцент, УО Гомельський державний університет ім. Ф. Скорини, Гомель (Республіка Білорусь).

Саган Галина Василівна – кандидат історичних наук, доцент Київського університету імені Бориса Грінченка, Київ.

Сеник Ярослав Пилипович – науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Львів.

Скрипка Христина Василівна – аспірантка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Супронюк Оксана Костянтинівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Київ.

Тельвак Віталій Васильович – доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич.

Тимочко Марія Григорівна – молодший науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Львів.

Тимочко Михайло Іванович – лікар-інтерн, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Львів.

Толстеньова Вікторія Олегівна – аспірантка кафедри історії України ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", Луганськ.

Трегуб Марія Миколаївна – науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Львів.

Хеленюк Анастасія Анатоліївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії ім. М.П. Ковальського НаУОА, директор музею історії НаУОА, Острог.

Шкерін Володимир Анатолійович – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії та археології Уральського відділення Російської академії наук, Єкатеринбург (РФ).

Яценюк Тадей Степанович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Чернівці.

Збірник наукових праць

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Історичні науки
ВИПУСК 21

Головний редактор *Ігор Пасічник, Любомир Винар*

Заступник головного редактора *Алла Атаманенко*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Формат 42х30/4.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 14,37. Гарнітура "TimesNewRomanCyr"
Наклад 100 прим.

Оригінал-макет виготовлено у видавництві Національного університету "Острозька академія"
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво про державну реєстрацію
РВ №1 від 8 серпня 2000 року.